



Interdiszciplináris  
Doktorandusz Konferencia  
**KONFERENCIAKÖTET**

Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat



**INTERDISZCIPLINÁRIS  
DOKTORANDUSZ KONFERENCIA 2012**

**2012.  
PÉCS**



### **Felelős kiadó**

Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzat

### **Szerkesztették**

Sipos Norbert

Gunszt Dóra

**Pécs, 2012.**

**ISBN 978-963-642-484-8**

A megjelent tanulmányok lektorálása és szerkesztése a szerzők felelőssége.

Minden jog fenntartva. A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll.

A kiadványt, illetve annak részleteit másolni, reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus vagy más módon – a kiadó és a szerzők írásbeli engedélye nélkül tilos.

# KÖSZÖNTŐ

Kedves Olvasó!

A Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzata által kiadott jelen konferenciakötetben megtalálható közlemények azt a célt szolgálják, hogy megismertessük Önnel a pécsi doktoranduszok tudományos eredményeit a különböző tudományterületeken.

Ez év márciusában megrendezésre került Interdiszciplináris Doktorandusz Konferencia 2012 (IDK2012) kitűnő lehetőséget biztosított a pécsi doktoranduszok a szakmai vezetők közötti kommunikáció megindítására.

Terveink között szerepel, hogy az IDK konferencia sorozattá nőjje ki magát, melynek alapvető célja, hogy összehozza a különböző szakterületek dolgozó fiatal kutatókat és oktatókat, hogy bemutassák egymásnak tudományos témájukat és az abban elért eredményeiket, ez nagyban hozzájárul új kutatócsoportok kialakulásához és élénkíti a fiatal kutatók tudományos életét.

Szeretnénk köszönetet mondani az IDK 2012 konferencia szervezőinek áldozatos munkáját, melynek eredményeképpen létrejött egy olyan közösség, mely méltó módon tudja a doktoranduszok érdekeit képviselni. Köszönöm a részvételt minden előadó oktatónak, akik idejüket nem kímélve eljöttek és magas színvonalú előadásukkal hozzájárultak a konferencia megvalósulásához. Emellett köszönöm a részvételt minden doktorandusznak, illetve azon kutatóknak, akik közleményükkel is gazdagították a konferencia színvonalát.

Pécs, 2012. szeptember 20.

Gunszt Dóra

a Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzatának elnöke

## TARTALOM

### ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

- A harmadik országbeli állampolgárok legális migrációjának uniós szabályozása  
*dr. Töttös Ágnes* 8

### BÖLCSÉSZETTUDOMÁNY

- Pápai követek a Magyar Királyságban a 13. század húszas éveiben Adalékok a pápai legáció magyarországi történetéhez

*Barabás Gábor* 26

- „Erőszakmentesen vagy minden lehetséges eszközzel?” Az afrikai-amerikaiak gazdasági és társadalmi problémáira adott ideológiai válaszok a XX. század második felében

*Boros Gábor* 45

- Mozgástér és meghatározottság A felekezeti iskolaügy szabályozása és igazgatása Magyarországon a 19. század második felében

*Csibi Norbert* 64

- A horvát országimázs fejezetei: *Josip Broz Tito és Jugoszlávia*

*Gerdesics Viktória* 81

- A testnevelés és ének tantárgyakban megjelenő népi játékok és a tantervek szabályzásai (1777-1990)

*Kecskés Miklósné* 94

- 1956 reprezentációja a szamizdat *Beszélőben*

*Kerpel-Fronius Gábor* 108

- Etnikai és vallási törésvonalak: Európa és az iszlám – Globalizáció, átrendeződés, migráció

*Oláh Ildikó* 120

- Oral history mint neveléstörténeti megközelítés

*Pálfi Melinda* 139

- Idegrendszer és személyiség – Agyi aktivációs különbségek a „BIS” és „BAS” érzelmi-motivációs rendszerek szenzitivitásának függvényében

*Papp Péter* 152

- Nemzetiségpolitikai koncepciók Ausztriában (1848-1914) Centralizmus, föderalizmus, dualizmus

*Schwarczwölder Ádám* 175

- Egy lehetséges értelmezés az Epheszoszi Artemisz szobrán megjelenő csillagjegy ábrázolásokról

*Turcsán-Tóth Zsuzsanna* 191

- A párkapcsolati elégedettség és a családi életciklusok összefüggései

*Vajda Dóra* 215

- Az 1873-as gazdasági válság és az 1872-es, 1884-es ipartörvények összefüggései

*Vörös Katalin* 237

## EGÉSZSÉG- ÉS ORVOSTUDOMÁNY

- A láb mozgásszervi állapotának változása óvodás kortól fiatal felnőtt korig (egy kisvárosi óvoda, általános iskola és középiskola tanulóinak vizsgálatával)  
*Bohner-Beke Aliz – Leidecker Eleonora – Molics Bálint – Sramó András – Kránicz János* 247
- A folsav szupplementáció gyermekgyógyászati vonatkozásai: eredmények és további lehetőségek  
*Lohner Szimonetta dr. – Fekete Katalin – Decsi Tamás dr.* 273
- Szívelégtelenségben szenvedő betegek életminőség vizsgálata  
*Melczer Csaba – Dr. Melczer László – Dr. Goják Ilona – Dr. Szabados Sándor – Dr. Ács Pongrác* 282

## KÖZGAZDASÁG- ÉS GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNY

- Projektmarketing, mint az érdekeltek megnyerésének eszköze  
*Bálint Brigitta* 291
- A változásmenedzsment elméletének alkalmazása nagyvállalati példa alapján  
*Benke Mariann* 303
- Hallgatói szolgáltatások a felsőoktatásban  
*Duga Zsófia* 317
- Az érzelmi intelligencia és a szolgáltatás minősége közötti összefüggésekről, valamint azok jelentőségéről  
*Hauck Zsuzsanna – Németh Péter* 335
- Kreativitás értelmezések, a kreativitás fejlődéstörténete  
*Keresnyei Krisztina* 347
- A korridor X-es autópálya szerbiai szakaszának pénzügyi terve - költségek és bevételek „akkor és most”<sup>3\*</sup>  
*Kovács Áron* 355
- Az IT haszna az ellátási lánc menedzsmentben  
*Kovács Nikoletta* 366
- Ipari parkok a Dél-Dunántúlon: Az újraiparosítás lehetséges szinterei  
*Kovács Szilárd* 371
- A környezetvédelmi operatív programok által nyújtott támogatások területi szóródása a visegrádi országokban a 2007-11. közötti periódusban  
*Páger Balázs* 385
- A CSR lehetséges kerékkötője, a fogyasztó - A vállalati jószívűség hatása a fiatalokra  
*Putzer Petra Eszter* 397
- Tőkestruktúra vizsgálatok a magyarországi gyógyszeripari vállalkozásoknál  
*Rideg András* 405
- Integrált tehetséggondozás a felsőoktatásban  
*Sipos Norbert* 423

Falu – város kapcsolat változásának vizsgálata a Dél-Alföldön (Összehasonlítása a Dél-Dunántúllal)

*Weber Erika*

434

## MŰSZAKI- ÉS ÉPÍTÉSTUDOMÁNY

Média és kommunikáció a digitális térben

*Kovács Éva*

452

Esztétika és szépség az építészetben

*Vér Csaba*

463

## TERMÉSZETTUDOMÁNY

Kihívások és megoldási lehetőségek a terület- és településfejlesztésben az elkövetkező évtizedekben a jövő nemzedékekre tekintettel

*Bársony Róbert*

472

Vízfogyasztás – fenntarthatóság - településnagyság

*Eördöghné Miklós Mária*

492



# ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

## A harmadik országbeli állampolgárok legális migrációjának uniós szabályozása

dr. Töttös Ágnes  
Pécsi Tudományegyetem  
Állam és Jogtudományi Kar

### Absztrakt

Az interdiszciplináris konferencia Dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet által tartott nyitóelőadása az uniós polgárok – azon belül is elsősorban a munkavállalók és tanulók - migrációjára vonatkozó normákat ismertette, mely ideális kiinduló alapot jelent arra, hogy e szabályrendszer fejlődésében és jellemző vonásaiban összehasonlítsuk a harmadik országbeli állampolgárok Unióba történő migrációját szabályozó jogi normáival.

Az összehasonlítást a tanulmány elsősorban nem gyakorlati szempontból, hanem az uniós legális migrációs politikai dokumentumok (Tamperei, Hágai és Stockholmi Program), és az azok nyomán megszületett másodlagos jogalkotás normái alapján mutatja be. Célja ugyanakkor nem egy kimerítő összehasonlítás elvégzése, hanem elsődlegesen az uniós politikai megközelítés és az uniós szabályrendszer e két személyi kör vonatkozásában eltérő fejlődésének felvázolása, és az így létrejött szabályrendszerek legalapvetőbb eltéréseire való rámutatás.

E célnak megfelelően a tanulmány először igyekszik végigvezetni az olvasót a harmadik országbeli állampolgárok migrációját meghatározó politikai dokumentumokon, illetve a beutazás és tartózkodás szabályait rögzítő másodlagos jogalkotás egyes stációin. Ezt követően válik lehetségessé a szabad mozgás jogával rendelkező személyekre, valamint a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó szabályrendszer fejlődési sajátosságaira, továbbá a jelenlegi legmarkánsabb jellemzőkre vonatkozó eltérések beazonosítása.

Az összehasonlítás eredményeként a tanulmány megállapítja, hogy a fejlődés tekintetében eltérés mutatkozik a szabályozási célcsoport sorrendjének meghatározásában: míg az uniós polgárok esetében a munkavállalók szabad mozgásának rögzítése volt az elsődleges, addig a harmadik országbeliek migrációja esetében a gazdasági célú migráció szabályozása csak az utóbbi években mutat fel eredményeket. Továbbá míg az uniós polgárok és családtagjaik esetében egyre egységesebb képet mutatott a szabályozás annak fejlődése során, addig a harmadik országbeli állampolgárok esetében a *szektorális megközelítés* eredményeképp egyre szerteágazóbb, átláthatatlanabb, és a gyakorlati jogalkalmazást is megnehezítő szabályrendszer jön létre.

A szabályozás jellegét tekintve is jelentős eltérések mutatkoznak a két személyi kört érintően. A tanulmány által kiemelt jellegzetességek, azaz a *kvóták* (befogadási volumenek) lehetősége, a *mobilitás korlátozottsága*, valamint a szűk körű, és korántsem egységesen alkalmazott *egyenlő bánásmód* biztosítása erőteljes módon megkülönbözteti a harmadik országbeli állampolgárok migrációjára vonatkozó uniós normarendszert a szabad mozgás jogával rendelkező személyekre vonatkozó szabályozástól.

### Abstract

The opening presentation of the interdisciplinary conference held by Dr. Elisabeth Sándor-Szalay introduced the norms on the migration of EU citizens - especially of workers and students – which provides an ideal starting basis for a comparison of such standards with the ones regulating the migration of third-country nationals to the territory of the EU.

The comparison is done primarily not from a practical point of view, but from the perspective of the EU legal migration policy documents (the Tampere, Hague and Stockholm Programmes), and the follow-born secondary legislation. Yet the aim of the study is not to carry out an exhaustive comparison, but principally to outline the differences as for the development and characteristics of the EU policy and the two sets of norms applied for the two different groups of persons.

Having regard to this purpose the study first leads the reader through some phases of the major political documents and the rules of secondary legislation laying down provisions of entry and stay, which determine the migration of third-country nationals. Then it becomes possible to introduce the most striking differences of the development and the present features of the two regimes applied for the persons having the right of free movement on the one hand and for the third-country nationals on the other hand.

As a result of the comparison the study notes that the development shows divergence in the order of persons covered by the norms: while as for EU citizens the free movement of workers was set out primarily, the regulation of the economic migration of third-country nationals is only showing results in the recent years. Moreover while the development of provisions on EU citizens and their family members showed a more and more integrated picture, the *sectoral approach* resulted in an increasingly diverse and not transparent system of rules for the third-country nationals, which is also difficult to apply in practice.

As for the characteristics of the provisions there are major differences between the two sets of rules applied for the two different groups of persons. The key features emphasized by the study, which are the possible application of *quotas* (volumes of admission), the *limited mobility* and the narrowly, and not uniformly applied *equal treatment*, distinguish the provisions applied for the third-country nationals in a powerful way from the norms regulating the migration of persons having the right to free movement.

## I. A téma aktualitása és feldolgozása

### I. 1. Bevezetés

A migrációs joggal foglalkozó szakértők szemében a „külföldiek” kifejezés egyre kevésbé használatos, hiszen ez a fogalom számos olyan személyi kört fed le, akikre más és más politikai megközelítést alkalmazunk, és ennek eredményeképpen más és más szabályrendszer alá tartoznak. Különösen igaz ez az Európai Unió migrációs szabályrendszerére, amely egyértelműen megkülönbözteti az uniós polgárok és a velük érkező vagy hozzájuk csatlakozó családtagjaikat – függetlenül azok állampolgárságától – azáltal, hogy a szabad mozgás és tartózkodás jogát biztosítja számukra, és az adott állam saját állampolgáraival széles körű egyenlő bánásmód alkalmazására készíti a tagállamokat.

Merőben más a helyzet azonban, amikor nem uniós polgárokról és az ő családtagjaikról, hanem e személyi körbe nem tartozó harmadik országbeli állampolgárokról van szó. Ez az a kör tehát, amelyre vonatkozóan az előbbi, preferált csoporthoz képest sokkal restriktívabb módon kerülhet sor mind az uniós, mind a nemzeti szabályozás kialakítására.

Felvetődik tehát a kérdés, hogy milyen lelkülettel alkotják meg e kevésbé preferált személyi kör, a harmadik országbeli állampolgárok beutazására és tartózkodására vonatkozó szabályokat, milyen vezérelvek motiválják az uniós és nemzeti jogalkotókat. Vajon kizárólag az Unió és az adott tagállam közérdek, közbiztonság körüli, illetve a munkaerőpiac védelmével kapcsolatos aggodalmak vezetnek a jogalkotók tollát, vagy az emberi jogok és a békés együttélés elősegítése érdekében más aspektusból is képesek a harmadik országbeliek migrációjára tekinteni? Vajon az alábbi meserészlet mely szereplőjével azonosítják magukat a jogalkotók?

„- Ha azt hiszitek, hogy itt várok rátok fél napig, nagyon tévedtek! – kezdett dühbe gurulni Motyó. – Micsoda piszokság! Vagy hígagyúság! Vén trotty patkányok, akik még arra sem képesek, hogy a bejárati ajtón át jöjjenek be.

Erre aztán Fecsinek is megoldódott a nyelve.

- Te vagyylimintó a trottyylimintó!
- Jaj, ráadásul külföldiek is! – mérgelődött Motyó. – Legjobb lesz, ha hívom Muminmamát – azzal bezárta a pinceajtót, és felsietett a konyhába.
- No, ízlett nekik a tej? – kérdezte anya.
- Külföldiek! Egyáltalán nem lehet érteni őket! – méltatlankodott Motyó.
- Miért, mit mondtak? – érdeklődött Muminbocs, aki szegfűszeget örölt a böngésszel.
- Azt, hogy: „Te vagyylimintó a trottyylimintó.”

Anya töprengve sóhajtott: - Ej, de zűrös. Meg zavaros is. Bár érteném! Így sosem fogom tudni, milyen tortát kérnek születésnapjukra, vagy hány párnával szeretnének aludni.

- Meg kell tanulnunk a nyelvüket – állapította meg Muminbocs.”

### I. 2. A kutatás módszere

A bevezetőben is jelzett egyértelmű megkülönböztetés a szabad mozgás jogával rendelkező személyek és az ezen joggal nem rendelkező harmadik országbeli személyek között lehetőséget teremt arra, hogy a két személyi körre vonatkozó szabályrendszer fejlődésének és jelenlegi jellemzőinek legmarkánsabb különbségeire a kutató rámutasson, így indokoltnak tűnik az összehasonító elemzés alkalmazása.

Az interdiszciplináris konferencia Dr. Szalayné dr. Sándor Erzsébet által tartott nyitóelőadása az uniós polgárok – azon belül is elsősorban a munkavállalók és tanulók - migrációjára vonatkozó normákat ismertette, mely ideális kiinduló alapot jelent az összehasonlítás elvégzéséhez, így e tanulmányban csupán összefoglaló módon utalok a szabad mozgás és tartózkodás jogának fejlődésére.

Az összehasonlítást elsősorban nem gyakorlati szempontból, hanem az uniós legális migrációs politikai dokumentumok, és az azok nyomán megszületett másodlagos jogalkotás normái alapján kívánom elvégezni.

Céлом ugyanakkor nem egy kimerítő összehasonlítás elvégzése, hanem elsődlegesen az uniós politikai megközelítés és az uniós szabályrendszer e két személyi kör vonatkozásában eltérő fejlődésének felvázolása, és az így létrejött szabályrendszerek legalapvetőbb eltéréseire való rámutatás.

E célnak megfelelően a tanulmány először igyekszik végigvezetni az olvasót a harmadik országbeli állampolgárok migrációját meghatározó politikai dokumentumokon, illetve a beutazás és tartózkodás szabályait rögzítő másodlagos jogalkotás egyes stációin. Ezt követően válik lehetségessé a szabad mozgás jogával rendelkező személyekre, valamint a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó szabályrendszer fejlődési sajátosságaira, továbbá a jelenlegi legmarkánsabb jellemzőkre vonatkozó eltérések beazonosítása.

## **II. A harmadik országbeli munkavállalók migrációjára vonatkozó uniós szabályozás fejlődése**

Az 1958. január 1-jén hatályba lépett Európai Gazdasági Közösséget alapító Római Szerződés 48. cikke lefektette, hogy a közös piac részét képező négy alapszabadság egyikének, a munkaerő szabad mozgásának biztosítása érdekében egyrészt valamely tagállam polgára, ha egy másik tagállamban munkát keres, akkor vízum nélkül joga van oda beutazni és konkrét állásajánlat esetén megkezdeni a munkavállalással kapcsolatos ügyek intézését, másrészt a munkavállalás idejére is tartózkodási jog illeti meg. „Az eltérő tagállami szabályozás elkerülése érdekében irányelvek és rendeletek születtek, amelyek a munkavállalók családtagjaira (és a szolgáltatások igénybevevőire) is kiterjedtek, kiterjesztve egyre inkább ezt a szabadságot, amely eredetileg csak a munkavállalókra és a szolgáltatást nyújtókra vonatkozott.”<sup>1</sup>

Az uniós polgárokra vonatkozó uniós szabályozás a közös piacból kiindulva tehát kezdetben a munkakeresők és munkavállalók szabad mozgását biztosította csupán, majd felismerve, hogy más célú tartózkodók számára is elengedhetetlen e mobilitási jog biztosítása, mint például a szakképzésben résztvevők, illetve a munkavállalók családtagjai, így egyre tágabb személyi kör tekintetében talált ha nem is közvetlen, de közvetett kötődést a közös piachoz, és terjesztette ki ennek eredményeképpen a szabad mozgás és tartózkodás jogát e további uniós migránsokra. Folytatódott ez a folyamat egészen addig, amíg tulajdonképpen – meghatározott feltételek teljesítése, mint például megélhetés biztosítottasága, egészségbiztosítás – céltól függetlenül jogosult az uniós polgár és állampolgárságától függetlenül családtagja is a szabad mozgás és tartózkodás jogának élvezésére. Az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról szóló, 2004. április 29-i 2004/38/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv<sup>2</sup> összefoglalta és

<sup>1</sup> Wetzel Tamás: A bevándorlás kérdése Magyarországon, Publikon Kiadó, Budapest 2011., 58-59.o.

<sup>2</sup> Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve (2004. április 29.) az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a

újraszabályozta az addigi uniós joganyagot, és teremtette meg egyetlen irányelvben a különböző célból valamely más tagállam tartózkodó uniós polgárok és családtagjaik beutazására és tartózkodására vonatkozó szabályrendszert, beleértve a huzamos tartózkodási jog és feltételeinek deklarálását is.

Az uniós polgárokra és családtagjaikra vonatkozó uniós szabályrendszer fejlődésének rövid ismertetőjét követően szükséges részletesebben megvizsgálni, a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó uniós migrációs politika és normarendszer hogyan fejlődött.

## **II. 1. A Tamperei Program - a kezdeti kudarcok és eredmények**

Az Amszterdami Szerződés legelőremutatóbb rendelkezései a bel- és igazságügyi együttműködéshez kapcsolódtak, amelyek szándékait az 1999. októberi tamperei európai tanácsi ülés konkretizálta. A Tanács pontos menetrendet (1999-2004) és célokat határozott meg, és a bel- és igazságügyi célkitűzések közt lefektette a közös bevándorlási politika alapjait is. „Az ún. Tamperei Program abból indul ki, hogy a legális és az illegális migrációt csak együtt lehet kezelni, mert a legális migrációval kapcsolatos politika sikere és hitelessége elsősorban az illegális harc hatékonyságától függ.”<sup>3</sup>

Az Európai Bizottság a harmadik országbeliekre vonatkozó uniós szabályozás sorát szintén a gazdaság oldaláról kívánta elsődlegesen megközelíteni. Ennek megfelelően 2001. július 11-én a fizetett munkavállalók és az önfoglalkoztatóként gazdasági tevékenységet végzők beutazásáról és tartózkodásáról szóló irányelvtervezet<sup>4</sup> készített el. E tervezet első fejezetében lefektetett általános rendelkezéseket követően a második fejezetben a fizetett munkavállalók beutazási és tartózkodási szabályai között elsődlegesen általános szabályok kerültek rögzítésre, azaz a világosság és jogbiztonság érdekében a tervezet horizontális megközelítés alkalmazott főszabály szerint a munkavállalók teljes körét lefedve. Ugyanakkor – tekintetbe véve ezen személyi körön belüli a különböző csoportok egyedi szituációját – az általános beutazási és tartózkodási szabályokon túl csoportspecifikus szabályok is rögzítésre kerültek. Ennek megfelelően egy-egy cikk speciális szabályokat is meghatározott a szezonális munkavállalók, határ menti ingázók, vállalaton belül áthelyezettek, gyakornokok, csereprogramban résztvevő diákok (beleértve az au pair-eket) vonatkozásában. A tervezet harmadik fejezetét a Bizottság az önfoglalkoztatók beutazásának és tartózkodásának szabályozására szánta. A tervezet további rendelkezései (eljárási rendelkezések, közrendet, közbiztonságot, közegészséget érintő rendelkezések, záró rendelkezések) egységesen vonatkoztak az irányelvtervezet által lefedett teljes személyi körre.

Bármennyire is nemes volt a Bizottság szándéka, hogy uniós szinten harmonizált, világos szabályrendszert fektessen le a harmadik országbeli migránsok igen széles körére, azaz horizontális megközelítést alkalmazzon a munkavállalói és önfoglalkoztatói csoportok teljes körére, az irányelv tárgyalása sok problémát felszínre hozott. Az Európai Bizottság állítása szerint az európai intézmények a Tanács kivételével mind pozitív véleményt adtak a tervezetre vonatkozóan<sup>5</sup>, ugyanakkor ha ezen vélemények közül akár csak az Európai

---

75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről. HL L 158., 2004.4.30., 77—123. o.

<sup>3</sup> [http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi\\_politikak&id=20](http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=20) (letöltve: 2011. 09. 09.)

<sup>4</sup> Proposal for a Council Directive on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed economic activities /COM/2001/0386 final – CNS 2001/0154/

<sup>5</sup> Zöld könyv a gazdasági migráció kezelésének Európai Unió megközelítéséről /COM/2004/0811 végleges/

Gazdasági és Szociális Bizottság véleményét<sup>6</sup> átolvassuk, bizony nem sok dicsérő szót találunk.

Tény ugyanakkor, hogy míg az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság kritikái sok szempontból nem tartották elég ambiciózusnak a rendelkezéseket, addig a tagállamok az egységes szabályrendszer alkalmazhatóságában találhattak számos problémát. Ha a jelenlegi uniós jogalkotással kapcsolatos tárgyalások során tapasztalt szabályozási problémákat vesszük alapul, akkor hasonló kérdések vehetők fel e horizontális tervezettel kapcsolatban is, mint például a definíciók pontosságának kérdése, a 3 hónap alatti, már közösségiesített szabályrendszerhez való viszonya az irányelvnek, a vállalaton belül áthelyezettek vonatkozó rendelkezések viszonya a GATS egyezményekhez, illetve hogy a tervezet csak minimális személyi kategóriákra vonatkozóan engedi az irányelvi rendelkezésekhez képest kedvezőbb nemzeti szabályok lefektetését. A tagállamok ellenállása miatt a Bizottság végül 2006-ban hivatalosan is visszavonta a tervezetet.<sup>7</sup>

A gazdasági célú migráció szabályozásában kudarcot vallva a Bizottság más célú migráció szabályozásával próbálkozott, ennek eredményeképpen a Tamperei Program végrehajtása keretében több uniós jogi aktust is sikerült elfogadni ebben az időszakban:

- A Tanács 2003/86/EK irányelve (2003. szeptember 22.) a családegyesítési jogról<sup>8</sup>: az irányelv megkönnyíti a családegyesítést, mely alapfeltétele a migránsok társadalmi integrációjának, és amely a családtagok munkaerőpiacra jutásával kapcsolatban is tartalmaz rendelkezéseket. Az irányelv rendelkezései ugyanakkor híven tükrözik, hogy az azt elfogadó tagállamok csak számos opcionális rendelkezés beépítésével voltak hajlandók kompromisszumra jutni, így az irányelv bár minimális garanciát tartalmaz a családegyesítési jogra vonatkozóan, ugyanakkor a tagállamok még mindig számos területen alkalmazhatnak igen restriktív szabályozást.
- A Tanács 2003/109/EK irányelve (2003. november 25.) a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgárainak jogállásáról<sup>9</sup>: az irányelvben érvényesül az a Tamperében megfogalmazott alapelv, hogy a tartósan az Unióban tartózkodók jogait közelíteni kell az uniós állampolgárok által élvezett jogokhoz. Ennek megfelelően az irányelv lehetővé teszi az 5 évi valamely tagállam területén jogszerűen tartózkodók számára a huzamos tartózkodási jog megszerzését, mely jog számos területen egyenlő bánásmódot is biztosít.
- A Tanács 2004/114/EK irányelve (2004. december 13.) a harmadik országok állampolgárai tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről<sup>10</sup>: lehetővé teszi a harmadik országból származó diákok számára az Unió területén tanulást, részvételt csereprogramban, illetve szakmai gyakorlaton, továbbá meghatározza, a tagállamok milyen korlátozásokat vezethetnek be a diákok munkavállalásával kapcsolatban.

<sup>6</sup> Opinion of the Economic and Social Committee on the Proposal for a Council Directive on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed economic activities COM(2001) 386 final - 2001/0154 (CNS)

<sup>7</sup> A tervezetet a Bizottság 2006. március 17-én vonta vissza; HL 2006/C 64/03

<sup>8</sup> A Tanács 2003/86/EK irányelve (2003. szeptember 22.) a családegyesítési jogról HL L 251., 2003.10.3., 12—18. o.

<sup>9</sup> A Tanács 2003/109/EK irányelve (2003. november 25.) a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgárainak jogállásáról HL L 16., 2004.1.23., 44—53. o.

<sup>10</sup> A Tanács 2004/114/EK irányelve (2004. december 13.) a harmadik országok állampolgárai tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről HL L 375., 2004.12.23., 12—18. o.

- A Tanács 2005/71/EK irányelve (2005. október 12.) a harmadik országbeli állampolgároknak az Európai Közösség területén folytatott tudományos kutatás céljából való fogadására vonatkozó külön eljárásról<sup>11</sup>: az irányelv lehetővé teszi ugyan, hogy harmadik ország kutatói könnyített eljárással kapcsolódhassanak be európai kutatási programokba, ugyanakkor támogatja a tudósok visszatérését is, hogy saját hazájuk fejlődéséhez is hozzájárulhassanak a tapasztalataikkal.

## **II. 2. A Hágai Program - a Bizottság újra nekifut**

A tamperei program megvalósításának továbbvitelét célzó 2004. novemberi Hágai Program hangsúlyozta, hogy a legális migráció fontos szerepet játszik a tudásalapú európai gazdaság megerősítésében, a gazdasági fejlődés előmozdításában és egyben hozzájárul a Lisszaboni Stratégia végrehajtásához. Annak érdekében, hogy megkönnyítse egy újabb tervezet szövegének elfogadását, az Európai Bizottság „A gazdasági migráció kezelésének európai uniós megközelítéséről szóló Zöld Könyv” keretében széleskörű konzultációt kezdeményezett a tagállamokkal, más európai uniós intézményekkel, nemzetközi és civil szervezetekkel, valamint egyéb érdekelt felekkel arra vonatkozóan, hogy közösségi szinten milyen szabályozás lenne a legmegfelelőbb a harmadik országokból érkező gazdasági migránsok fogadásával kapcsolatban.<sup>12</sup>

A Zöld Könyv által elindított konzultáció elsődleges célja az volt, hogy megtalálja a legalkalmasabb közösségi szabályozási formát a harmadik országbeli, gazdasági célú migránsok befogadására, és hogy mi lenne a hozzáadott értéke egy ilyen közösségi keretszabályozás létrehozásának. A Hágai program is utalt a Zöld Könyvre, és az általa kezdeményezett konzultációra, mely alapját képezi majd egy legális migrációról szóló politikai tervnek, beleértve egy olyan befogadási eljárást, amely képes azonnal reagálni a munkaerőpiac migráns munkaerő iránti változó keresletére.

A Bizottság úgy vélte, hogy a 2001-ben előterjesztett horizontális irányelv bukását követő pár év eredménye fényében újra napirendre kell tűzni a harmadik országbeli állampolgárok gazdasági célú bevándorlásának kérdését. A Bizottság szerint ugyanis uniós szintű harmonizáció nélkül a migrációs áramlatok nagyobb eséllyel kerülnek meg a nemzeti szabályokat, így nagyobb eséllyel nő az illegális migránsok, illetve illegális munkavállalók száma az uniós szinten közös kritériumrendszer nélkül. További érv a harmonizáció mellett, hogy egy harmadik országbeli állampolgár tartózkodásának engedélyezése a schengeni szabályok eredményeképp szükségszerűen hatással van a többi tagállamra is. E közösségi szabályok további hangsúlyos célja, hogy Unió-szerte csökkentse az adminisztrációs terheket.

A Zöld Könyv célja tehát nem egy már eldöntött politikai irány felvázolása volt a gazdasági célú, harmadik országbeli állampolgárok vonatkozásában, hanem a fő kérdések azonosítása, és lehetséges opciók felvázolása egy jövőbeni uniós szabályozási kerethez, melynél a Bizottság figyelembe vette a tagállamok által a 2001-es irányelvtervezettel kapcsolatosan kifejtett észrevételeket.

A Bizottság a következő témakörök, kérdések mentén kívánta az érdekelteket bevonni a munkaerő migrációval kapcsolatos uniós megközelítés kialakításába. Szükséges elsődlegesen döntésre jutni a tekintetben, hogy milyen fokú, illetve milyen jellegű harmonizációra van szükség, azaz horizontális vagy szektorális megközelítést alkalmazzunk-e. Másodsorban a fizetett munkavállalók vonatkozásában fontos eldönteni, hogy a nemzeti munkaerőpiacon

---

<sup>11</sup> A Tanács 2005/71/EK irányelve (2005. október 12.) a harmadik országbeli állampolgároknak az Európai Közösség területén folytatott tudományos kutatás céljából való fogadására vonatkozó külön eljárásról HL L 289., 2005.11.3., 15—22. o.

<sup>12</sup> COM (2004) 0811 végleges; Zöld Könyv a Gazdasági Migráció Kezelésének Európai Unió Megközelítéséről



milyen preferenciákat alkalmazzanak a tagállamok, azaz szükséges-e valamilyen munkaerő-piaci vizsgálat elvégzése a harmadik országbeli állampolgárok foglalkoztatásának és tartózkodásának engedélyezését megelőzően. Mindezek folyamányaként szükséges továbbá meghatározni, hogy milyen eljárásrendet célszerű követni, azaz teremtsünk-e egyablakos, ún. összevont engedélyezési eljárás, mely során a kérelmező csupán egyetlen hatóság előtt kell, hogy megjelenjen és csupán egyetlen kérelmet kell, hogy benyújtson ahhoz, hogy mind munkaügyi, mind idegenrendészeti vizsgálatot is lefolytassanak a hatáskörrel rendelkező állami szervek. Felmerül továbbá az engedélyezést követő munkahely-, illetve szektorváltás lehetősége is. Az önfoglalkoztatók esetében maga az uniós szabályozás szükségessége is kérdésként merült fel. A jogokat illetően felvetődött a kérdés, hogy szükséges-e differenciálni az ideiglenes és a huzamos ideig tartózkodó munkavállalók számára biztosítandó jogosultságok között. A migrációs szabályrendszerrel kísérő egyéb rendelkezések is a vita alapját képezték, úgymint az integráció, a visszatérés, illetve a kibocsátó országokkal történő együttműködés kérdése.

A konzultáció eredményeképp megszületett a Bizottság Közleménye - Politikai terv a legális migrációról<sup>13</sup> (a továbbiakban: Politikai Terv) című dokumentum, mely rögzíti, hogy a gazdasági bevándorlás tekintetében az EU munkaerőpiacainak jelenlegi és várható helyzetét a „szükség” forgatókönyve jellemzi. Egyes tagállamokban a gazdaság bizonyos ágazataiban már most is tapasztalható a munkaerő és a szakképzettség jelentős hiánya, és ezt az űrt nem tudják a nemzeti munkaerőpiacról betölteni. A jelenség a képesítések teljes skáláját érinti, a szakképzetlen munkásoktól az egyetemi végzettségű szakemberekig. A Politikai Terv előírja, hogy a számos EU-országban tapasztalható alacsony foglalkoztatottság és magas munkanélküliség kapcsán prioritásként kell kezelni az EU-állampolgárok és a legálisan bevándorlók munkára ösztönzését célzó fellépéseket, hogy megvalósuljanak az új, növekedést és munkahelyteremtést célzó lisszaboni stratégia, különösen a foglalkoztatásról szóló iránymutatások célkitűzései. A munkavállalás céljából történő bevándorlás – mint az EU-gazdaság versenyképességének növelését célzó, a lisszaboni stratégiában foglalt átfogó intézkedéscsomag része – rövid- és középtávon hozzájárulhat a demográfiai változások hatásainak kezeléséhez, és kritikus fontosságúnak bizonyul majd a munkaerőpiac jelenlegi és jövőbeli igényeinek kielégítéséhez, így biztosítva a gazdasági fenntarthatóságot és növekedést.

Mivel a tagállamok többsége nem támogatta a 2001-ben alkalmazott horizontális megközelítést, ezért a Bizottság ezúttal szektorális megközelítésre tett javaslatot. A Politikai Terv előírta egy általános keretirányelv elfogadását, amely tartalmazná a harmadik országbeli munkavállalók jogaira és az összevont tartózkodási és munkavállalási engedély kiadására irányuló összevont eljárásra vonatkozó rendelkezéseket. Ezen felül a Politikai Terv négy harmadik országbeli munkavállalói csoport – magasan képzett munkavállalók, szezonális munkavállalók, vállalaton belül áthelyezett munkavállalók, illetve fizetett gyakornokok – vonatkozásában a beutazási és tartózkodási feltételekről külön irányelvek elfogadását célozta.

Az Európai Bizottság 2007. október 23-án nyújtotta be az összevont tartózkodási és munkavállalási engedély kiadására irányuló összevont eljárás keretirányelvre<sup>14</sup> (a továbbiakban: Összevont Engedély Keretirányelv), valamint a harmadik országbeli

<sup>13</sup> A Bizottság Közleménye - Politikai terv a legális migrációról {SEC(2005) 1680} /\*COM/2005/0669 végleges\*/

<sup>14</sup> COM (2007) 638 végleges, Javaslat: a Tanács irányelve a harmadik országok állampolgárainak valamely tagállam területén való tartózkodására és munkavállalására vonatkozó összevont engedélyre irányuló összevont kérelmezési eljárásról, valamint a harmadik országokból származó, a tagállamok területén legálisan tartózkodó munkavállalók közös jogairól

állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről szóló irányelvre vonatkozó javaslatát<sup>15</sup>. A tervezetek bemutatására a 2007. november 8-9-i Bel- és Igazságügyi Tanács ülésén egyszerre került sor, a dokumentumok részletes tárgyalását a tanácsi munkacsoport a szlovén elnökség idején, 2008 januárjában kezdte meg. A két tervezet tehát a gazdasági migráció területét érintő, öt irányelv tervezetből álló „csomag” részét képezte, a három további irányelv tervezet megalkotásával kapcsolatban a Bizottság e tervezetek megjelenése idején még adós volt.

A harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről szóló tanácsi irányelvet (a továbbiakban: EU Kék Kártya irányelv) 2009. május 25-én fogadta el a Tanács.<sup>16</sup> Az EU Kék Kártya irányelv célja, hogy a harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából történő befogadásának és mozgásának elősegítésével hozzájáruljon a munkaerőhiány megoldásához annak érdekében, hogy az uniót vonzóbbá tegye a világ minden tájáról érkező ilyen munkavállalók számára és fenntartsa az unió versenyképességét és gazdasági növekedését. Hozzá kíván tehát járulni az Európai Unió versenyképességének növeléséhez és a Lisszaboni Stratégiában megfogalmazottak megvalósításához, továbbá az EU fejlesztési politikájával összhangban csökkenteni kívánja a negatív, és maximalizálni a pozitív hatásokat, amelyek a magasan képzett munkaerő kivándorlása következtében a fejlődő országokat érintik.

A magasan képzett munkavállalókra, mint specifikus munkavállalói kategóriára vonatkozó külön szabályozást az Európai Bizottság szerint az indokolta, hogy folyamatos munkaerőigény mutatkozik a magas képzettséget igénylő szektorokban, amelyet a tagállamok saját állampolgáraikkal, illetve az uniós állampolgárokkal nem tudnak kielégíteni. Az Európai Unió sokkal kevésbé vonzó a magasan képzett munkavállalók számára, mint Kanada vagy az Amerikai Egyesült Államok, aminek az az oka, hogy az EU tagállamai eltérő és gyakran hosszadalmas eljárásokat alkalmaznak, valamint nem teszik lehetővé az egyik tagállamból a másik tagállamba való mozgást. A javaslat előterjesztésekor tíz tagállam alkalmazott speciális szabályokat a magasan képzett munkavállalók fogadására vonatkozóan, azonban ezek a szabályok különbözőségük miatt nem voltak alkalmasak adatok összehasonlítására, továbbá az EU-n belüli mobilitást sem könnyítették meg.

Az irányelv tehát arra törekszik, hogy megkönnyítse az ezen kategóriába tartozó munkavállalók beutazását, harmonizálja a tagállamok eljárási szabályait, és elősegítse a magasan képzett munkavállalók allokációját az Európai Unió munkaerőpiacán a munkaerőpiaci igényeknek megfelelően. Az irányelv egy összevont, gyors és rugalmas eljárást irányoz elő, kedvező tartózkodási feltételeket biztosít a harmadik országbeli munkavállalók és családtagjaik számára, valamint megkönnyíti az EU-n belüli mobilitást.

### **II. 3. A Stockholmi Program – a csomag hiányzó elemei megvalósításának útvesztői**

Az Európai Tanács 2009. december 10-11-i ülésén elfogadott Stockholmi Program<sup>17</sup> elismeri, hogy a munkavállalási célú bevándorlás hozzájárulhat a versenyképesség és a gazdasági növekedés erősítéséhez, és – tekintettel az Unió előtt álló, a munkaerő iránti igények növekedéséhez vezető jövőbeli demográfiai kihívásokra – a rugalmas bevándorlási politika

<sup>15</sup> COM (2007) 637 végleges, Javaslat: A Tanács irányelve a harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről. Az irányelvről a tagállamok 2008. október 22-én állapodtak meg

<sup>16</sup> A Tanács 2009/50/EK irányelve (2009. május 25.) a harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről; HL L 155

<sup>17</sup> A stockholmi program – A polgárokat szolgáló és védő, nyitott és biztonságos Európa; Brüsszel, 2009. december 2.

fontos szerepet tölt majd be az EU hosszú távú gazdasági fejlődésében és teljesítményében. A program ennek megfelelően felkéri a Bizottságot és a Tanácsot, hogy folytassák a 2005. évi Politikai Terv végrehajtását.

Az Összevont Engedély Keretirányelv<sup>18</sup> – amely az EU Kék Kártya esetében rögzített összevont munkaügyi és idegenrendészeti engedélyezési eljárást terjeszti ki a teljes munkavállalói körre, és határoz meg számukra egységesen jogokat is - gyors elfogadását azonban számos körülmény hátráltatta. A politikai megállapodás a két társjogalkotó, azaz az EU Tanácsa és az Európai Parlament között bár a magyar elnökség alatt jött létre, az irányelv hivatalos elfogadását a lengyel elnökség jegyezhette a sikerei között.

A két legújabb irányelvtervezetet az Európai Bizottság 2010. július 13-án terjesztette elő. A harmadik országbeli állampolgárok idényjellegű (szezónális) munkavállalás céljából történő belépésének és tartózkodásának feltételeiről szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvtervezet<sup>19</sup> célja egyrészt az, hogy folytassa a Politikai Terv megvalósítását, másrészt, hogy hozzájáruljon az „EU 2020 Stratégia” végrehajtásához, valamint a migrációs áramlások hatékony igazgatásához az idényjellegű ideiglenes migráció speciális területén. A tervezet egyrészt célul tűzi ki az alacsonyan képzett vagy szakképzetlen munkavállalók jogszerű bevándorlásának/migrációjának elősegítését, ezáltal erősítve az illegális migráció elleni küzdelmet, másrészt az uniós gazdaságok idényjellegű ingadozásaira, illetve az egyes iparágakban, gazdasági ágazatokban és régiókban jelentkező munkaerőhiányra is kíván reagálni. A szezonális munkavállalókra mint specifikus munkavállalói kategóriára vonatkozó külön szabályozást az indokolja, hogy a becslések szerint az uniós gazdaságokban továbbra is folyamatos munkaerőigény mutatkozik e munkavállalói kategória iránt, amelyet a tagállamok saját állampolgáraikkal, illetve az uniós polgárokkal nem tudnak kielégíteni. Ennek elsődleges oka az, hogy az uniós polgárok nem tartják vonzóknak az idénymunka kínálta lehetőségeket.

A harmadik országbeli állampolgárok vállalaton belüli áthelyezés keretében történő belépésének és tartózkodásának feltételeiről szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvtervezet<sup>20</sup> célja elsősorban, hogy megkönnyítse a vállalkozásokon belüli szakértelemtranszfert mind az Unióba irányulóan, mind az Unión belül, és hogy ezáltal hozzájáruljon az EU versenyképességének növeléséhez és kiegészítse az EU 2020 stratégiai céljainak megvalósítása érdekében hozott uniós intézkedéseket.

Az irányelv konkrét célja, hogy a multinacionális vállalatok vezető tisztségviselőinek és szakembereinek befogadását szabályozó átlátható és harmonizált feltételek kialakításával, a vállalaton belül áthelyezett személyek és családjuk ideiglenes tartózkodására vonatkozó vonzóbb feltételek megteremtésével és az Unió területén működő társaságok közötti hatékony munkaerő-átcsoportosítás lehetőségének elősegítésével hatékony és azonnali válaszokat adjon a multinacionális vállalatok fióktelepeinek és leányvállalatainak vezető munkatársak és szakemberek iránti igényeire. E cél elérése egyúttal elősegíti az EU nemzetközi kereskedelmi kötelezettségvállalásainak teljesítését, köztük a vállalaton belül áthelyezettekre vonatkozó szabályok betartását is. A transznacionális mobilitás e formáinak ösztönzéséhez tisztességes versenyre és a munkavállalók jogainak tiszteletben tartására van szükség, amelynek része a vállalaton belül áthelyezett személyek szilárd jogi státuszának kialakítása is.

<sup>18</sup> Az Európai Parlament és a Tanács 2011/98/EU irányelve ( 2011. december 13. ) a harmadik országbeli állampolgárok valamely tagállam területén való tartózkodására és munkavállalására vonatkozó összevont engedélyre irányuló összevont kérelmezési eljárásról, valamint a harmadik országból származó, valamely tagállam területén jogszerűen tartózkodó munkavállalók közös jogairól HL L 343., 2011.12.23., 1—9. o.

<sup>19</sup> COM (2010) 379 végleges, Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a harmadik országbeli állampolgárok idényjellegű munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről

<sup>20</sup> COM (2010) 378 végleges, Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács irányelve harmadik országbeli állampolgárok vállalaton belüli áthelyezés keretében történő belépésének és tartózkodásának feltételeiről

### **III. A harmadik országbeli munkavállalók migrációjára vonatkozó uniós szabályozás fejlődésének és a szabályozási koncepciójának jellemzői**

A harmadik országbeli migránsokra vonatkozó uniós szabályozás, azon belül is a gazdasági célú migrációt szabályozó politikai dokumentumok és jogi normák, fejlődésének egyes lépcsőfokait, stációit megismerve ideje, hogy levonjuk a következtetéseket is e szabályozás fejlődésének és koncepciójának egyes jellegzetességére vonatkozóan. Ahogy a tanulmány bevezetője is beharangozta, célszerű ezen elemzéshez az összehasonlítás technikáját alkalmazni annak érdekében, hogy a két személyi körre, a konferencián is ismertetett, a szabad mozgás jogával rendelkező személyekre vonatkozó, és az előbbieken felvázolt, a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó szabályozás lényegi különbségei, és ezáltal a két személyi kör eltérő megítélésének jellegzetességei még inkább kirajzolódjanak az olvasó előtt.

#### **III. 1. A fejlődés jellemzői**

##### **III. 1. 1. Fordított sorrend**

Az uniós polgárok esetében a szabad mozgás és tartózkodás joga a munkakeresőkre, munkavállalókra vonatkozó szabályrendszerrel kezdődött, ám a közös piac elemeként a munkavállalók szabad mozgásából a személyek szabad mozgása fogalom, és szabályrendszer vált valósággá.

Ahogy láthattuk, az Európai Bizottság 2001-ben a harmadik országbeliek esetében is a gazdasági célú migráció oldaláról történő megközelítéssel próbálta rávenni a tagállamokat arra, hogy a frissen az első pilléres politikák körébe kerülő legális migráció területén irányelvet alkossanak. Úgy tűnik azonban, hogy ami működött, sőt lendületbe hozta az uniós polgárokra vonatkozó szabályrendszert, az pont az ellenkező hatást váltotta ki a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó szabályozás esetében. Azáltal ugyanis, hogy a 2001-ben előterjesztett, a gazdasági célú migrációt horizontálisan lefedni szándékozó irányelvtervezet enyhén szólva nem aratott nagy szakmai sikereket a tagállamok körében, a gazdasági célú migráció szabályozása egy időre háttérbe szorult, és pont azon személyekre vonatkozó uniós normák megalkotására teremtett lehetőséget, amely személyek elsősorban nem munkavállalási, hanem családegyesítés, tanulmányok folytatása, vagy éppen kutatás céljából utaznak az Európai Unióba.

Megállapíthatjuk tehát egyrészt, hogy az uniós polgárok gazdasági célú migrációját illetően a tagállamoknak sokkal egyszerűbb volt dűlőre jutni, mint ugyanezen jogterület szabályozásakor a harmadik országbeli állampolgárok vonatkozásában, tehát az Unión kívülről érkező személyek bevándorlását érintő uniós szabályozás sokkal nagyobb eséllyel lép a tagállamok valamely tyúkszemére, így a teljes gazdasági migráció lefedése rögtön e terület közösségivé válását követően merész, és kudarcba fulladó döntés volt a Bizottság részéről. Másrészt megállapíthatjuk azt is, hogy e kudarc eredményeképp fordított sorrend tapasztalható a szabályozás fejlődését illetően az uniós polgárokra vonatkozó szabályozás fejlődési lépcsőfokaihoz képest, hiszen az első eredményeket nem a gazdasági célú migráció terén érte el az uniós célú jogalkotás, arra csak az utóbbi pár évben került sor, és még javában folyamatban van.

##### **III. 1. 2. Szektorális megközelítés**

Az előbbiekből következik, hogy nemcsak időben, de személyi hatályban is nagy különbség van a szabályozás fejlődését illetően az uniós polgárok munkavállalási normarendszere, és a harmadik országbeli állampolgárok gazdasági célú migrációja között. Az Európai Bizottság

ugyanis 2001-ben még a teljes gazdasági célú migrációt megpróbálta szabályozásával érinteni, beleértve mind a munkavállalókat, mind az önfoglalkoztatókat. Ezen irányelvtervezet kudarcából okulva, és a 2005-ben e területtel kapcsolatban kezdeményezett konzultáció eredményeire támaszkodva 2007-ben már szektorális megközelítést alkalmazott az uniós jogszabály-kezdeményező. Ennek értelmében nem is próbálkozott már a Bizottság azzal, hogy a teljes személyi kört lefedje, amelynek célja a gazdasági célú migráció, ehelyett kizárólag a munkavállalókra, és azon belül is egy-egy célcsoportra koncentrált, mely csoportokat több szempontú értékelés eredményeképp azonosít be: a magasan képzett munkavállalók és a vállalaton belül áthelyezettek kétség kívül az Unió versenyképességének növelése szempontjából preferált személyi kör, ugyanakkor a szezonális munkavállalók beutazásának és tartózkodásának uniós szintű szabályozását elsősorban az illegális migráció elleni küzdelem, illetve ezen személyek kizsákmányolása visszaszorításának igénye hívja életre.

Bár tény, hogy az előterjesztett jogalkotási csomag keretirányelvet is tartalmaz, az ugyanakkor leginkább eljárásjogi kérdésekben igyekszik harmonizálni a tagállami szabályokat, illetve a már megszerzett státuszok révén biztosítandó jogokat szándékozik egységesíteni. Ez azonban korántsem eredményez a tagállamokban teljesen egységes szabályozást, hiszen a befogadási szabályok szektorspecifikusan kerülnek meghatározásra az egyes célcsoportokra vonatkozóan. Elizabeth Collett szerint<sup>21</sup> a jelenlegi szabadság, biztonság és jog térségén belüli jelenlegi megközelítést figyelembe véve nehéz kitalálni, merre is megy a jelenlegi szabályozás. A választott út ugyanis különböző célú (családegyesítés, tanulmányok) tartózkodás alapján, vagy meghatározott tulajdonság alapján (magasan képzett munkavállalók) behatárolt személyi körre vonatkozó beutazási és tartózkodási minimumfeltételek jelenti. Míg ez logikusnak tűnik, és lehetőséget teremt a migránsok kezelhető csoportosítására, addig mesterséges megkülönböztetést is kreál különösen a munkavállalók különböző kategóriái között. „Például a kutatók és az ideiglenes munkavállalók, akik már az EU területén tartózkodnak a GATS Mode 4 egyezmény hatály alatt (lefedve a természetes személyek egy éven belüli mozgását) nem tudnak átváltani az újonnan elfogadott jogszabály szerinti Kék Kártya státuszra.”<sup>22</sup>

### **III. 2. A szabályozás tartalmi jellegzetességei**

A szabályozás kialakulásának, fejlődésének sajátos jellegzetességei, azaz a jelenség folyamatának vizsgálata után szükségesnek mutatkozik a jelenlegi szabályozás tartalmi szempontból történő értékelése is, azaz annak meghatározása, hogy vajon ez a széttöredezett normarendszer, amely a harmadik országbeli állampolgárok számára kialakult, pillanatnyilag biztosítja-e ugyanazon lehetőségeket a kérelmezők, illetve tartózkodási státuszt szerzők számára, mint az uniós polgárokra vonatkozó normarendszer. E tekintetben három lényeges különbségre igyekszem a figyelmet ráirányítani.

#### **III. 2. 1. Befogadási volumenek**

Az Európai Unió működéséről szóló szerződés (a továbbiakban: Szerződés) 79. cikk (5) bekezdése kimondja, hogy e cikk nem érinti a tagállamok jogát arra, hogy meghatározzák, harmadik országok hány olyan állampolgárát engedik be területükre, akik a harmadik országból azzal a szándékkal érkeznek, hogy önálló vállalkozóként vagy alkalmazottként vállaljanak munkát. Azaz a Szerződés egyértelműen kizárólagos tagállami hatáskörbe utalja a

<sup>21</sup> Elizabeth Collett: Beyond Stockholm: overcoming the inconsistencies of immigration policy, EPC Working Paper No. 32, December 2009

<sup>22</sup> Collett: i.m. 64.o.

hivatalosan nem kvótáknak, hanem befogadási volumeneknek hívott számadat meghatározását. E diszkrecionális jogkör tehát a tagállamokat a keresőtevékenység folytatására az Unióba érkezők esetében illeti meg. Ugyanakkor nem maga a szabály létezése, hanem annak az Unió elsődleges jogában való szerepeltetése az újdonság, hiszen például az EU Kék kártya Irányelv szabályai között is megtalálható ezen jog, sőt, az irányelv preambuluma még részletszabályokat is rögzít e joggal kapcsolatban:

„Ez az irányelv nem érinti a tagállamok arra vonatkozó jogát, hogy meghatározzák, hogy harmadik országok hány olyan állampolgárát engedik be területükre, akik magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából érkeznek. ... Ezenfelül a területükre beutazottak számát illetően a tagállamok fenntartják annak lehetőségét, hogy munkavállalási célra általában vagy bizonyos szakmákban vagy gazdasági ágazatokban vagy régiókban való munkavállalás céljára nem adnak ki tartózkodási engedélyt.”<sup>23</sup>

Igen meglepő dolgot mond ki tehát az EU Kék Kártya Irányelvnek ez a befogadási volumenek alkalmazásának útmutatására szolgáló preambulum bekezdése, hiszen az ún. „zéró kvóta” alkalmazásának lehetőségét lebegteti meg a tagállamok előtt. Vagyis egy tagállam dönthet akár úgy is, hogy egy adott csoportra vonatkozóan, de akár a teljes munkavállalói szektorra vonatkozóan is zéró kvótát alkalmaz, és egyáltalán nem enged a területére az Unión kívülről érkező migráns munkavállalókat.

E szabályozás alapján több kérdés is felvetődik: meddig terjed a tagállamok szabadsága és merészsége, hogy bizonyos csoportosításokat megtegyenek; hol húzódik a határ diszkriminációmentes megkülönböztetés, és emberi jogokat sértő megkülönböztetés között; illetve mi fogja megakadályozni a tagállamokat abban, hogy akár származási ország szerinti megkülönböztetésben – tehát állampolgársági alapon diszkriminálva – állapítsanak meg befogadási volumeneket? Nyilván csak remélhetjük, hogy az Európai Bíróság egy ilyen szabályozást az alapvető emberi jogok sérelmére hivatkozva az uniós jogba ütközőnek ítéli majd.

### III. 2. 2. A mobilitás korlátozottsága

Lékó Zoltán megállapításai szerint „egyértelmű, hogy a fejlett gazdaságokban a munkavállalók egyik régióból a másikba költöznek a munkalehetőségektől függően, egyidejűleg ezekben a régiókban nő a fogyasztás, valamint a szolgáltatások igénybevétele – újabb munkahelyeket teremtve. Az Európai Unióban azonban a munkavállalók mobilitását – pl. az Amerikai Egyesült Államok helyzetéhez képest – sok tényező akadályozza. Ezek közül a legfontosabbak a nyelvi és kulturális különbségek, valamint az adminisztratív akadályok. Azonban mindaddig, amíg a tagállamok között jelentős az eltérés a munkanélküliségi ráta, valamint a keresetek reálértéke tekintetében, addig e két tényező – bizonyos szinten – biztosítja a munkaerő mobilitását is.”<sup>24</sup>

Gyenyey Laura rámutat arra azonban, hogy a szabad mozgás és tartózkodás jogához kötődő mobilitási jogot és a harmadik országbeli állampolgárokra vonatkozó mobilitási jogot más-más jellegű szabályozás tartalmazza, és ennek megfelelően azok joghatása is különböző: míg a szabad mozgás és tartózkodás jogát az alapítószerződés ruházza a tagállami polgárokra, ugyanakkor a harmadik országbeliekre vonatkozóan kizárólag másodlagos jogi aktusok biztosítanak – korlátozott jelleggel – mobilitási jogot.<sup>25</sup>

<sup>23</sup> EU Kék Kártya Irányelv (8) preambulum bekezdés

<sup>24</sup> A migrációs jog kézikönyve, Szerk.: Lékó Zoltán, Complex Kiadó, Budapest 2009, 112.o.

<sup>25</sup> Gyenyey Laura: Legális bevándorlás az Európai unióba, különös tekintettel a családi élet tiszteletben tartásának jogára, PPKE JÁK doktori értekezés, Budapest, 2011., 446. o.

A tévhitekkel ellentétben ugyanis az Amerikai Egyesült Államok által kiadott ún. zöld kártya, vagy ahhoz hasonló jogokat biztosító okmány az Európai Unióban a 3 hónapos időszakot meghaladó tartózkodásra vonatkozóan<sup>26</sup> jelenleg nem létezik, hiszen az egyes tagállamok valamely tartózkodási engedély kiadására vonatkozó pozitív döntését más tagállam nem ismeri el magára vonatkozóan is irányadónak, más szóval a tartózkodási engedélyek kiadása tárgyában az Európai Unióban nem alkalmazott a kölcsönös elismerés elve. Ennek eredményeképp, amennyiben valamely harmadik országbeli állampolgár valamely tagállamban tartózkodási jogosultságot nyerve szeretne meghatározott célból huzamosabb ideig valamely további tagállam területén is tartózkodni, ott ismét csak újabb kérelmet kell benyújtania, és az első engedély lététől függetlenül a második tagállamban is újabb engedélyezési eljárás „átvergődnie”.

Bár egyes irányelvek, mint például a kutatókra vonatkozó irányelv, a huzamos tartózkodási irányelv, illetve az EU Kék Kártya Irányelv tartalmaz meghatározott könnyítéseket a második tagállamban történő tartózkodási jog megszerzésére vonatkozóan, ezek azonban messze nem olyan ambiciózus rendelkezések, amelyek kiforrott, jelentős könnyítéseket tartalmazó mobilitási szabályrendszert eredményeznének.

### III. 2. 3. Szűkebb körű egyenlő bánásmód

Míg az uniós polgárok – néhány nagyon kevés kivételtől<sup>27</sup> eltekintve – minden tekintetben az adott tagállam állampolgáraival egyenlő bánásmódot kell, hogy élvezzenek, azaz sem a közvetlen, sem a közvetett diszkrimináció nem megengedett, addig a harmadik országbeli állampolgárok beutazását és tartózkodását szabályozó irányelvek csupán meghatározott területeken és meghatározott módon biztosítanak egyenlő bánásmódot a tagállami állampolgárokkal.

A harmadik országbeli migránsok egyes csoportjaira vonatkozó irányelvek ráadásul eltérő módon, és eltérő területeken rendelkeznek az egyenlő bánásmód biztosításáról. A harmadik országok állampolgárai tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről szóló irányelv például egyáltalán nem tartalmaz egyenlő bánásmód klauzulát. Elképzelhető az is, hogy egyazon személy egyszerre akár több irányelv személyi hatálya alá is tartozik, így lehetősége van eldönteni, hogy például kutatóként vagy EU Kék Kártyával rendelkező személyként kíván az Unió területére érkezni, ugyanakkor a két célcsoportot érintő irányelv egyenlő bánásmódról szóló cikkei más-más területekre terjednek ki.

Az Összevont Engedély Keretirányelv hozott újdonságot a tekintetben, hogy nemcsak az összevont engedélyezési eljárást terjesztette ki a teljes munkavállalói körre vonatkozóan, hanem a munkavállalók e széles köre számára egységes módon biztosítja az egyenlő bánásmódot is a tagállamok területén. Ugyanakkor a munkavállalók vonatkozásában sem beszélhetünk teljesen egységes képről az egyenlő bánásmód tekintetében, hiszen az irányelv nem érinti a már elfogadott, illetve a jelenleg tárgyalás alatt álló munkavállalói kategóriákat.

## IV. Összegzés

Wetzel Tamás a migrációval kapcsolatos uniós politikával kapcsolatban megjegyzi, hogy „az uniós jog és a tagállamok joga közötti kapcsolatot jól illusztrálja egy hasonlat, amely szerint az uniós szabályozás, mint sajtban a lyuk helyezkedik el a nemzeti jog testében, és ezek a

<sup>26</sup> Jelenleg a 180 napon belül legfeljebb 90 napos tartózkodást biztosító Schengen vízum biztosít tartózkodási jogot a teljes schengeni térségre kiterjedően.

<sup>27</sup> Például egyes munkakörök betöltésénél az adott állam állampolgárságának feltételként támasztása.

„lyukak” a folyamatos terjeszkedésükkel lassan, de biztosan összeérnek és integrálják a nemzeti jog területet.”<sup>28</sup> Bár tény, hogy ez a hasonlat könnyen vizualizálható, az uniós jog lyukként, levegőként való értelmezése számomra kevésbé adja vissza a szabályozás képének teljességét, hiszen nem a nemzeti szabályozás veszik el, csupán annak nemzeti jellege.

Ehelyett tehát egy másik gasztronómiai hasonlathoz fordulnék, amely talán rámutathat az uniós polgárokra, és a harmadik országbeliekre vonatkozó uniós szabályrendszer közötti különbségre is. Ha a két személyi körre vonatkozó migrációs szabályrendszert úgy képzeljük el, mint egy-egy pizzát, akkor az uniós polgárok és családtagjaik számára az Unió a teljes pizzához szükséges receptet megalkotta, a tagállamok feladata pedig a recept utasításainak maximális betartása, csupán minimálisan, leginkább a pizza tálalásának módjára vonatkozóan dönthetnek (pl. mely hatóságnál, milyen formanyomtatványon kell regisztrálni). Ugyanakkor a szabad mozgás és tartózkodás jogával nem rendelkező személyek esetében az Unió a szektorális megközelítés eredményeképpen a személyi körnek csupán egy-egy szeletét fedi le, és e szeletekre vonatkozóan különböző recepteket biztosít, melyeket alapul véve a tagállamok tovább fűszerezhetik azokat. A fennmaradó területeken pedig a tagállamok a saját szájuk íze szerint alkothatnak, saját recept alapján, annyi féle pizzaszeletet, ahányat csak akarnak, akár ugyanazon kört lefedve, amelyre az Unió már recepttel állt elő. Sőt, mondhatják azt is a tagállamok, hogy bizonyos pizzaszeletből csak meghatározott mennyiséget állítok elő, mert a nemzeti érdekeik ezt kívánják.

Remélem, hogy a tanulmány sikeresen meghozta az olvasó étvágyát a migrációs jog rejtelsei iránt, még akkor is, ha az sokszor túllontúl összetettnek mutatkozik. De lássuk be, ez történik, amikor 27 különböző történelmi múlttal, diplomáciai kapcsolatokkal, szociális ellátórendszerrel és munkaerőpiaccal rendelkező tagállamnak kell dűlőre jutnia.

---

<sup>28</sup> Wetzel: i. m. 57. o.



## V. Irodalomjegyzék

### Könyvek, tanulmányok

Elizabeth Collett: Beyond Stockholm: overcoming the inconsistencies of immigration policy, EPC Working Paper No. 32, December 2009

A migrációs jog kézikönyve, Szerk.: Lékó Zoltán, Complex Kiadó, Budapest 2009

Wetzel Tamás: A bevándorlás kérdése Magyarországon, Publikon Kiadó, Budapest 2011.

Gyenyey Laura: Legális bevándorlás az Európai unióba, különös tekintettel a családi élet tiszteltben tartásának jogára, PPKE JÁK doktori értekezés, Budapest, 2011.

### Európai uniós dokumentumok

Az Európai Parlament és a Tanács 2004/38/EK irányelve (2004. április 29.) az Unió polgárainak és családtagjaiknak a tagállamok területén történő szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz való jogáról, valamint az 1612/68/EGK rendelet módosításáról, továbbá a 64/221/EGK, a 68/360/EGK, a 72/194/EGK, a 73/148/EGK, a 75/34/EGK, a 75/35/EGK, a 90/364/EGK, a 90/365/EGK és a 93/96/EGK irányelv hatályon kívül helyezéséről. HL L 158., 2004.4.30., 77—123. o.

Proposal for a Council Directive on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed economic activities /COM/2001/0386 final – CNS 2001/0154/

Zöld könyv a gazdasági migráció kezelésének Európai Unió megközelítéséről /COM/2004/0811 végleges/

Opinion of the Economic and Social Committee on the Proposal for a Council Directive on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed economic activities COM(2001) 386 final - 2001/0154 (CNS)

COM (2004) 0811 végleges; Zöld Könyv a Gazdasági Migráció Kezelésének Európai Unió Megközelítéséről

A Tanács 2003/86/EK irányelve (2003. szeptember 22.) a családegyesítési jogról HL L 251., 2003.10.3., 12—18. o.

A Tanács 2003/109/EK irányelve (2003. november 25.) a harmadik országok huzamos tartózkodási engedéllyel rendelkező állampolgárainak jogállásáról HL L 16., 2004.1.23., 44—53. o.

A Tanács 2004/114/EK irányelve (2004. december 13.) a harmadik országok állampolgárai tanulmányok folytatása, diákcseré, javadalmazás nélküli gyakorlat, illetve önkéntes szolgálat céljából történő beutazásának feltételeiről HL L 375., 2004.12.23., 12—18. o.

A Tanács 2005/71/EK irányelve (2005. október 12.) a harmadik országbeli állampolgároknak az Európai Közösség területén folytatott tudományos kutatás céljából való fogadására vonatkozó külön eljárásról HL L 289., 2005.11.3., 15—22. o.

COM (2004) 0811 végleges; Zöld Könyv a Gazdasági Migráció Kezelésének Európai Unió Megközelítéséről

A Bizottság Közleménye - Politikai terv a legális migrációról {SEC(2005) 1680} /\*COM/2005/0669 végleges\*/

COM (2007) 638 végleges, Javaslat: a Tanács irányelve a harmadik országok állampolgárainak valamely tagállam területén való tartózkodására és munkavállalására vonatkozó összevont engedélyre irányuló összevont kérelmezési eljárásról, valamint a harmadik országokból származó, a tagállamok területén legálisan tartózkodó munkavállalók közös jogairól

COM (2007) 637 végleges, Javaslat: A Tanács irányelve a harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről. Az irányelvről a tagállamok 2008. október 22-én állapodtak meg

A Tanács 2009/50/EK irányelve (2009. május 25.) a harmadik országbeli állampolgárok magas szintű képzettséget igénylő munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről; HL L 155

A stockholmi program – A polgárokat szolgáló es védő, nyitott es biztonságos Európa; Brüsszel, 2009. december 2.

Az Európai Parlament és a Tanács 2011/98/EU irányelve ( 2011. december 13. ) a harmadik országbeli állampolgárok valamely tagállam területén való tartózkodására és munkavállalására vonatkozó összevont engedélyre irányuló összevont kérelmezési eljárásról, valamint a harmadik országból származó, valamely tagállam területén jogszerűen tartózkodó munkavállalók közös jogairól HL L 343., 2011.12.23., 1—9. o.

COM (2010) 379 végleges, Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a harmadik országbeli állampolgárok idényjellegű munkavállalás céljából való belépésének és tartózkodásának feltételeiről

COM (2010) 378 végleges, Javaslat: Az Európai Parlament és a Tanács irányelve harmadik országbeli állampolgárok vállalaton belüli áthelyezés keretében történő belépésének és tartózkodásának feltételeiről

Internetes forrás

[http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi\\_politikak&id=20](http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=20) (letöltve: 2011. 09. 09.)

**dr. Töttös Ágnes**, Pécsi Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar Doktori Iskolája  
(fokozatszerzési eljárás megindítva: 2012. január)

Munkahely: Belügyminisztérium, Európai Együttműködési Főosztály

Cím: 1051 Budapest, József A. u. 2-4.

Telefon / Fax: +36-1-999-4827 /+36-1-441-1885

E-mail: [agnes.tottos@bm.gov.hu](mailto:agnes.tottos@bm.gov.hu)

# **BÖLCSÉSZETTUDOMÁNY**

## **Pápai követek a Magyar Királyságban a 13. század húszas éveiben Adalékok a pápai legáció magyarországi történetéhez**

Barabás Gábor  
Pécsi Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar

Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg  
Department Geschichte  
Philosophische Fakultät und Fachbereich Theologie  
Lehrstuhl für Mittelalterliche Geschichte und Historische Hilfswissenschaften  
Erlangen

### **Absztrakt**

Jelen tanulmány rövid áttekintése a pápai legáció magyarországi történetének a 13. század húszas éveiben. A vizsgálat fő célja a három, a kutatott időszakban a királyságban járt pápai küldött (*Acontius magister*, Róbert, esztergomi érsek és Egyed *magister*) tevékenységében és megbízásuk természetében fellelhető hasonló tendenciák és eltérések feltárása, valamint bemutatása.

### **Abstract**

The paper is a short contribution to the history of the nature of papal legations in Hungary in the 20's of the 13th century. The main aim of the study is to introduce the three papal envoys (*magister Acontius*, archbishop Robert of Esztergom and *magister Aegidius*) of the selected epoch (1219-1232), and to identify the common phenomena and the distinctions of their papal mandates and in their actions.

**Kulcsszavak:** *Acontius, Róbert, Egyed, pápai legátus, delegált bíró*

## I. A pápai legáció elméleti háttere

Jelen tanulmányban<sup>1</sup> három, az 1220-as években Magyarországon járt pápai legátus tevékenysége kerül bemutatásra. A kutatás célja annak a vizsgálata, hogy a Magyar Királyságban járt pápai követek megbízásában és működésében milyen hasonlóságok és különbségek fedezhetők fel, ill., hogy a küldöttek milyen szerepet játszottak a magyar egyház és tágabban a királyság életében. Ez a vizsgálat az adott korszakban a pápai követeket érintően elsősorban a fennmaradt oklevelek alapján végezhető el, mivel az elbeszélő források kevés információt szolgáltatnak tevékenységükről. A dolgozatban ezért a legációkat érintő, a pápák, a követek és különböző magyarországi oklevél-kiállítók iratai képezik a kutatás alapját,<sup>2</sup> kiegészítve azokat a rendelkezésre álló elbeszélő források néhány adatával. A vizsgálat célja tehát az összes fellelhető, a legátusok magyarországi tevékenységhez kapcsolódó forrás feltárása és rendszerezése. Rá kell azonban mutatni, hogy az adatok értékelése során nem hagyható figyelmen kívül a források fennmaradásának esetlegessége, ill. ennek a problematikája.<sup>3</sup> A rendelkezésre álló információk alapján nyert kép mindazonáltal újabb adatokkal gazdagíthatja ismereteinket a pápai-magyar kapcsolatokról.

Mindezek előtt azonban szükséges röviden áttekinteni a középkori pápai legációk jogi hátterét, valamint a megvalósulásukban fellelhető sajátosságokat, mivel az elméleti háttér nélkül nem érhető meg a vizsgált három szentszéki követ működése közti különbség, ill. szerepük értékelése sem. A legátusok ugyanis, mint a pápák *szemei* és *kezei*, valamint *alteregói* a legmagasabb szintű küldöttekként képviselték megbízójukat. Sőt, ez több is volt egyszerű képviselőnél, hiszen személyükben magát a pápát jelenítették meg adminisztratív, bírói és egyéb funkcióikban. Tették mindezt apostoli hatalommal felruházva (*cum apostolica auctoritate*),<sup>4</sup> valamint a pápák nevében döntéseket hozva. Emellett a legátusokat minden tekintetben úgy kellett kezelni, mint magát Szent Péter utódát.<sup>5</sup> A pápai követ tisztségén belül több kategória is megkülönböztethető. A kora-középkori kezdetek (a konstantinápolyi *apocrisarius*, a különböző apostoli vikáriusok, *defensorok*, rektorok és az eseti megbízású legátusok)<sup>6</sup> után a 11. században elinduló pápai reformok adtak új lendületet a legátusi intézménynek és reprezentációs gyakorlatnak,<sup>7</sup> olyannyira, hogy a küldöttek a 12. századi kettős pápaválasztások esetén (pl. a III. Sándor harca IV. Viktorral és az öt követő jelöltekkel) már főszerepet játszottak a pápák elismertetésében.<sup>8</sup> A 13. századra így a legátusok három fajtája alakult ki az alapvető kettős megkülönböztetés mellett, amely szerint a pápák adhattak eseti, ill. állandó megbízásokat. Az előbbi csoportba tartoztak az ún. pápai oldalkövetek, a *legati a latere*, akik bíborosként teljes hatalommal és joggal (*pleno iure*) jártak el a pápa alteregójaként, valamint általános és teljes felhatalmazásuk révén, bizonyos a pápa számára fenntartott jogokat kivéve<sup>9</sup> személyes döntésük jogilag minden esetben a pápa saját döntését jelentette.<sup>10</sup> Ezzel kapcsolatban fontos rámutatni, hogy a pápai oldalkövetek egyesítették

<sup>1</sup> A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen projekt támogatásával készült.

<sup>2</sup> A legátusok nem Magyarországon folytatott tevékenysége nem képezi tehát a tanulmány tárgyát.

<sup>3</sup> A forrásfennmaradás kérdéskörével kapcsolatban ld. ESCH 1985

<sup>4</sup> WEISS 1997, 29.

<sup>5</sup> ZEY 2008a, 81-82., FIGUEIRA 1986, 527-532., FIGUEIRA 1989, 191-192., SCHMUTZ 1972, 448., 455., WEISS 1995, 342-343.

<sup>6</sup> Ld. SCHMUTZ 1972, 446., KISS 2010, 195.

<sup>7</sup> WEISS 1995, 330-336.

<sup>8</sup> Bővebben ld. ZEY 2008b. 65-88.

<sup>9</sup> FIGUEIRA 1989, 194-205., SCHMUTZ 1972, 450., WEISS 1995, 357.

<sup>10</sup> SCHMUTZ 1972, 453-457., KISS 2007b, 128.

magukban a pápák joghatóságának mindhárom elemét, vagyis a hivatalból adódó rendes (*iurisdictio ordinaria*) és a pápák által rájuk ruházott képviseleti törvényhatóságot (*iurisdictio mandata*), ill. a konkrét ügyekben kapott eseti, külön megbízásokat (*iurisdictio delegata*).<sup>11</sup>

Rangban utánuk következtek a kiküldött követek, a *legati missi*, akik elsősorban abban különböztek az oldalkövetektől, hogy nem bíborosi rangban látták el feladatukat, így köztük található nem Rómából kiküldött legátusok is. Emellett azonban megbízásukból adódóan maguk is a pápákat reprezentálták, bár nem minden tekintetben, hiszen nem képeztek vele jog szerint egy testet, mint a bíborosi kollégium tagjai, hanem csak képviselték őt a különböző ügyekben.<sup>12</sup> A legátusok harmadik csoportját az ún. született követek, a *legati nati* alkották, akik állandó megbízással rendelkeztek. Eredetük az említett kora-középkori formákhoz (apostoli helyettesek, *vicarii*) nyúlik vissza. Kezdetben elsősorban az adott területek jelentős főpapjai (metropoliták, érsekek, püspökök) kaptak személyre szóló megbízásokat, amik később hozzákapcsolódtak méltóságukhoz. Így alakult ki a pápákat elsősorban reprezentatív jelleggel képviselő, örökölhető *legatus natusi* hivatal.<sup>13</sup>

Végezetül röviden érinteni kell még a pápai delegált bíróság rendszerének a kérdését is, amely a már említett külön felhatalmazáshoz, a *iurisdictio delegata*hoz kapcsolódik.<sup>14</sup> Ellentétben a legátusok megbízásával, bár a hivatal eredete hozzájuk kapcsolja,<sup>15</sup> a delegált bírók törvényhatósága és kompetenciája csak a rájuk bízott konkrét esetekre terjedt ki, mivel nem általános, hanem speciális, eseti megbízással rendelkeztek.<sup>16</sup> A 12. században a nyugati kereszténységben egyre szélesebb körben jelentkezett és növekedett az igény, hogy pápai tekintéllyel megerősített ítélethez jussanak peres ügyekben, kikerülve az egyházi bírászkodás köztes szintjeit. Az egyre erősödő tendencia az Apostoli Szék részéről végül a delegált bíróság gyakorlatának létrejöttéhez vezetett.<sup>17</sup> A 13. századra aztán a kezdetben különlegesnek számító gyakorlat egyre inkább a mindennapok részévé lett, és a pápák *iudex ordinarius omnium*má váltak, így bíróságuk a *commune et generale forum omnium clericorum et ecclesiarum*ot, vagyis a legfelsőbb szintet jelentette,<sup>18</sup> azaz a korai gyakorlattal ellentétben már nem csak a főbb ügyekben (*causa maiores*),<sup>19</sup> hanem a kisebbekben is közvetlenül hozzájuk lehetett fordulni.<sup>20</sup> Ki kell még emelni a körülményt, hogy a hagyományosnak számító megbízottak (püspökök, apátok, káptalanok tagjai)<sup>21</sup> mellett jelentős számban tevékenykedtek legátusok is pápai delegált bíróként, amely funkció különböző kánonjogi értelmezések szerint hivataluk alapvető feladatai közé tartozott.<sup>22</sup>

Visszatérve a tanulmány elején említett témához, az 1220-as években Magyarországon járt pápai követekhez, elsőként Acontius *magistert*, egy pápai káplánt és alszerpapot kell megemlítenünk, aki első alkalommal 1219-ben érkezett Magyarországra. A második legátus személye és szerepe különösen kiemelkedőnek tekinthető, hiszen Róbert esztergomi érsek

<sup>11</sup> WEISS 1995, 356.,

<sup>12</sup> SCHMUTZ 1972, 453-457., FIGUEIRA 1986, 579., KISS 2007b, 128., ZEY 2008a, 105-106., KISS 2010, 196.

<sup>13</sup> KISS 2010, 196., KISS 2007b, 129., ZEY 2008a, 100-101., SCHMUTZ 1972, 454.

<sup>14</sup> WEISS 1995, 356.

<sup>15</sup> Vö. FIGUEIRA 1980, 43-46.

<sup>16</sup> SCHMUTZ 1972, 460-463. FIGUEIRA 1989, 194.

<sup>17</sup> SCHRÖR 2009, 129-137., HAGENEDER 1967, 27., HERDE 2002, 22.

<sup>18</sup> Vö. HERDE 1970, 184., MÜLLER 2003, 365-367., DROSSBACH 2008, 61.

<sup>19</sup> vö. pl. FEINE 1955, 336-337., 384., HERDE 1970, 357., MÜLLER 2008b, 51.

<sup>20</sup> MÜLLER 2008a, 116., és vö. BARABÁS 2012, 59-61.

<sup>21</sup> Bővebben ld. BARABÁS 2012, 61-62.

<sup>22</sup> WEISS 2003, 344.

volt az első magyarországi főpap, aki teljes legátusi megbízást kapott. A korábbi veszprémi püspök 1227-től a kunok térítését és a kun püspökség felállítását felügyelte IX. Gergely felhatalmazásával.<sup>23</sup> Utána Egyed tevékenykedett Magyarországon pápai felhatalmazással 1228-tól, aki Acontiushoz hasonlóan szintén a pápai kápolna tagjaként<sup>24</sup> és alszerpapként teljesített szentszéki megbízást.

## II. A pápai küldöttek tevékenysége

### II. 1. Acontius

A pápai káplán és alszerpap neve elsőként III. Honorius egy 1219. január 17-én kiállított oklevelében bukkan fel magyar ügygel kapcsolatban.<sup>25</sup> A levél címzettjét, János esztergomi érseket arra figyelmeztette a pápa, hogy a keresztes hadjárat megsegítésére és a Szentföld védelmére megígért, de össze nem gyűjtött huszad elküldéséről gondoskodjon. Honorius azt is közölte a főpappal, hogy legátust fog küldeni Magyarországra, és így hozzá is, hogy ebben a munkájában segítse őt.<sup>26</sup> Acontius szerepére ezen kívül még két, ebben a hónapban kiállított oklevél szövegében maradt fenn utalás. Január 23-i dátummal a pécsi székesegyház prépostjának és káplánjának,<sup>27</sup> míg két nappal később, január 25-én Magyarország prelátusainak és egész egyházának általánosan címezve írt a pápa.<sup>28</sup> Az első esetben hasonló ok vezette Honoriuszt, mint az érseknél, felszólította ugyanis a székeskáptalan vezetőit a korábban Kalán pécsi püspök<sup>29</sup> által megígért, de még be nem szolgáltatott keresztes-segély (a már említett huszad) összegyűjtésére, amely feladatot a legátusnak kellett segítenie, és ellenőriznie.<sup>30</sup> Második levelében a pápa az összegyűjtendő segély értelmét magyarázta, valamint Acontius szerepét hangsúlyozta annak begyűjtésével kapcsolatban.<sup>31</sup> A megbízás végrehajtásával kapcsolatban megemlíthető még, hogy III. Honorius gondot fordított arra, hogy küldötte útját előkészítse, tájékoztatva érkezéséről és szerepéről a magyar egyház vezetőit, ahogyan az a pápai legációk során megszokott volt. Emellett érinteni kell azt a körülményt is, hogy Acontius ekkor még kizárólag egyházi címeivel (pápai káplán és alszerpap), és nem mint az Apostoli Szék legátusa szerepel a szövegekben. Ez alapján feltehető, hogy eseti megbízással és pontos utasításokkal nunciusként, *apocrisiarius*ként<sup>32</sup> esetleg *legatus missus*ként bízta meg a pápa, így nem rendelkezett teljes hatalommal. A teljesebb kép érdekében azonban arra a tényre is rá kell mutatni, hogy a keresztes-

<sup>23</sup> Vö. KISS 2010, 197.

<sup>24</sup> A pápai kápolnáról ld. ELZE 1950, 145-153., 169-175.

<sup>25</sup> POTTHAST 5963. sz.

<sup>26</sup> FEJÉR III/1. 276. „ecce dilectum filium Acontium, subdiaconum et capellanum nostrum, virum utique providum et discretum, de cuius fide, ac devotione plenam in Domino fiduciam obtinemus, propter hoc ad partes Ungarie transmittentes [...]“.

<sup>27</sup> POTTHAST 5970. sz.

<sup>28</sup> POTTHAST 5971a. sz.

<sup>29</sup> Ld. SZEBERÉNYI 2002, 233-234.

<sup>30</sup> FEJÉR III/1. 277-278. „Vestram monemus attente, per apostolica vobis scripta firmiter praecipiendo mandantes, quatenus pecuniam ipsam dilecto filio magistro Acontio, subdiacono et capellano nostro, quem pro vicesima, et aliis ad predictae terre subsidium deputatis transmittimus colligendis, integre sine difficultate qualibet assignetis, in eiusdem terre subsidium destinandum“.

<sup>31</sup> FEJÉR III/1. 277. „quatenus censum ecclesie Romane debitum dilecto filio, magistro Accountio, subdiacono et capellano nostro, quem ad hoc providimus destinandum, singuli sine difficultate qualibet persolvatis“.

<sup>32</sup> Pápai megbízott jelentéssel, nem a korábbi, konstantinápolyi követ értelemben.

hadjáratokkal kapcsolatos ügyek intézése a pápai legátusok egyik jellemző és fontos feladata volt.<sup>33</sup>

Acontius neve legközelebb több mint két évvel később, 1221. március 11-én bukkan fel ismét egy pápai levélben, amely azonban korábbi időszakra vonatkozóan is tartalmaz információkat. A pápa ezen a napon küldött delegált bírói megbízást a győri prépostnak, a veszprémi főesperesnek és a fehérvári örkanonoknak, akiknek az esztergomi érsek és a garamszentbenedeki bencés apátság közötti vitában kellett döntenük.<sup>34</sup> Az oklevél szövege alapján megállapítható, hogy korábban már a pápai káplán is érintett volt a perben bíróként, azonban, ahogyan azt az ismételt delegáció is mutatja, nem sikerült lezárnia az ügyet.<sup>35</sup> Feltehető, hogy mindez még az 1219-ben kezdődött első legációja alatt történt, bizonyítva, hogy Acontius pápai megbízása után meg is érkezett az országba. Ehhez kapcsolódóan azonban nem áll rendelkezésre konkrét adat arról, hogy első utazása után elhagyva az országot mikor tért vissza Rómába. Azonban, mivel sem további magyarországi tevékenységére, sem pedig arra nézve nem rendelkezünk információval, hogy valamely magyar egyházi javadalmat kapott volna,<sup>36</sup> nem gondolhatunk hosszú tartózkodásra.

A következő bizonyítékok Acontius magyarországi tevékenységére, amelyek második legációjának<sup>37</sup> kezdetét jelzik, szintén 1221-ből származnak. Két pápai oklevél is fennmaradt ugyanis ebből az évből, amelyek április 23-i dátummal a káplán tevékenységébe adnak betekintést. Ismert egyrészt Honorius Acontiusához,<sup>38</sup> másrészt Spalató (Split) *comes*éhez és egész népéhez címzett levele.<sup>39</sup> A pápa káplánjához írt levele különösen jelentős, hiszen ezzel az irattal nevezte ki őt legátusának.<sup>40</sup> Acontius korábbi megbízásától eltérően ezúttal azt a feladatot kapta, hogy Dalmáciába és Boszniába utazva lépjen fel a bogumil eretnekek<sup>41</sup> ellen. Maga a megbízás nem jelentett újdonságot sem a pápai politikában, sem a Magyarországot érintő legációk történetében.<sup>42</sup> Acontius tehát ismét pontos utasításokat kapott arra vonatkozóan, mely ügyekben járhat el. Ugyanakkor mindezt ezúttal legátusként, részleges pápai hatalom birtokában láthatta el, hiszen a kánonjog szerint a pápa akár egy alszerpapra is átruházhatta autoritása egy részét. Ezen kívül fontos még rámutatni, hogy egy legátus azonosításában a legfontosabb forrás a pápai megbízás, mivel a pápai követek különböző elnevezései gyakran keveredtek a használat során.<sup>43</sup> Ezen a ponton egy elbeszélő forrás információit is be kell vonni a vizsgálatba, mivel Spalatói Tamás *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* című munkájában<sup>44</sup> világosan rámutatott arra, hogy a pápa kezdetben Acontius-t teljes hatalom (*plenam legationem*) nélkül bízta meg.<sup>45</sup> Ezt azonban

<sup>33</sup> SCHMUTZ 1972, 451.

<sup>34</sup> DL 96., POTTHAST 6587. sz.

<sup>35</sup> FEJÉR VII/5 226. „Cumque dilecto filio, Acontio subdiacono et capellano nostro, de mandato nostro in illis partibus existente, in eum tamquam in arbitrum fuisset ab utraque parte super praemissis et concorditer compromissum”.

<sup>36</sup> Vö. ELZE 1950, 184-193.

<sup>37</sup> De nem az országban tartózkodásának!

<sup>38</sup> POTTHAST 6612. sz.

<sup>39</sup> POTTHAST 6611. sz.

<sup>40</sup> Vö. POTTHAST 6725. sz., FEJÉR III/1. 350. „Magistro Acontio subdiacono et capellano nostro, Apostolicae Sedis legato”.

<sup>41</sup> Ld. LAMBERT 1998, 107-108., 297-299.

<sup>42</sup> Vö. WEIGL 2002, 177., KISS 2010, 197.

<sup>43</sup> SCHMUTZ 1972, 456.

<sup>44</sup> THOMAE SPALATENSIS

<sup>45</sup> THOMAE SPALATENSIS 172-173.



legátusa kérésére megváltoztatta, és már spliti tartózkodása alatt teljhatalommal ruházta fel. Legalábbis az említett spliti főesperes erről írt, amire azonban a későbbi pápai oklevelekben, mint láttuk, nem található bizonyíték.

A Spalató lakosainak címzett április 23-án kelt levelében a pápa tájékoztatta őket Acontius útjáról, intette őket, hogy tisztelettel fogadják, és segítsék küldöttét, valamint kövessék az általa hozott ítéleteket.<sup>46</sup> Sem a legátus útjának előkészítése,<sup>47</sup> sem a dalmáciai címzett nem jelentett újdonságot, hiszen a boszniai egyház az ezredfordulótól előbb a dioclea/antivari (Bar), majd a spalatói, végül a raguzai metropoliták alárendeltje (*suffraganeusa*) volt.<sup>48</sup>

Néhány nappal később, április 19-én az esztergomi érseknek is írt III. Honorius.<sup>49</sup> János érsek figyelmét ebben arra hívta fel, hogy mozdítsa elő a dalmáciai kalózok elleni fellépést, amely ügyben Acontiusnak is szerepet szánt: a legátusnak a szöveg alapján a királyi udvarba kellett utaznia, hogy rávegye a királyt az említett kalózok elleni harcra.<sup>50</sup> Úgy tűnik azonban, hogy a pápai küldött 1221-ben nem érkezett meg II. András udvarába, mivel a következő fennmaradt oklevélben Honorius a király és legátusa találkozásáról, mint jövő idejű eseményről írt. Ezt a feltevést Spalatói Tamás tudósítása is alátámasztja, mely szerint Acontius ebben az évben (1221) a kalózok elleni harccal, ill. a boszniai helyzet javításával foglalkozott.<sup>51</sup> A pápa az évben utoljára 1221. december 3-i dátummal írt követének, amely levélben, ismételten legátusaként címezve a káplánt, újra a boszniai eretnekég felszámolására intette őt.<sup>52</sup> Visszatérve Acontius utazásához meg kell említeni egy általa kiállított oklevelet is, amelyben 1221-es dátummal az útjáról és Spalatóban történt fogadásának körülményeiről állított ki okiratot valószínűleg a város vezetőinek kérésre, bizonyítva, hogy azok teljesítették a pápa parancsát.<sup>53</sup>

Acontius az eretnekék és a kalózok elleni tevékenységét illetően két okleveles forrás áll még rendelkezésre. 1221. december 5-én ismételten János esztergomi érsek volt egy pápai mandátum címzettje.<sup>54</sup> III. Honorius ezúttal is az eretnekék romlottságára és veszélyére, ill. az

<sup>46</sup> FEJÉR III/1. 307. „Ut autem, quantum nos urgeat huiusmodi factum, ex nuncii qualitate vobis plenius innotescat ecce dilectum filium, magistrum Aconcium subdiaconum et capellanum nostrum, quem pro sue probitatis meritis nos et fratres nostri carum habemus admodum et acceptum, propter hoc ad partes vestras providimus destinandum cui volumus, ut in his et aliis modis omnibus intendatis efficaciter alioquin sententiam, quam idem tulerit in rebelles seu etiam contemtores, ratam habebimus et faciemus, auctore Domino inviolabiliter observari”.

<sup>47</sup> Vö. Acontius útjáról BASLER 1973, 13., és a legátusokkal kapcsolatos pápai intézkedésekről: FIGUEIRA 1980, 531-539.

<sup>48</sup> Vö. WEIGL 2002, 177-178., KISS 2009, 49., FONT 2009, 356., 361.

<sup>49</sup> POTTHAST 6618. sz.

<sup>50</sup> FEJÉR III/1. 310. „Ad hec cum pro compescenda quorumdam sclavorum malitia, qui piraticam exercentes tam cruce signatos, quam Christianos alios sine delectu spoliand et occidunt, dilectum filium Acontium, subdiaconum et capellanum nostrum ad charissimum in Christo filium nostrum regem Hungarie transmittamus volumus et tibi in dictae poene recompensationem iniungimus, ut ad coercendam praedictorum malitiam piratarum ipsum regem, solerter et efficaciter moneas et inducas”.

<sup>51</sup> THOMAE SPALATENSIS 174-177.

<sup>52</sup> POTTHAST 6725. sz., FEJÉR III/ 1. 350. „Charissimo in Christo filio nostro illustri regi Hungarie nec non universis archiepiscopis et episcopis illius regni direximus scripta nostra, ut cum a te fuerint requisiti, ad profligandos illos procedant viriliter et potenter”.

<sup>53</sup> FEJÉR VII/1. 207 és ÁÚO VI. 406. „Acontius domini Pape subdiaconus et capellanus, Dei gratia Apostolicae Sedis legatus universis presentes litteras inspecturis salutem in Domino. Noveritis, nos propter instantem necessitatem guerre nephandorum Cazethorum, qui pro ipsorum posse nobis insidias ad nocendum parabant, a capitulo et clero toto civitatis Spalatensis exegisse, ut ligna nobis pararent, cum quibus secure possemus Jaderam pervenire”.

<sup>54</sup> POTTHAST 6729. sz.

ellenük való harc fontosságára hívta fel a prelátus figyelmét.<sup>55</sup> A másik oklevél címzettje a raguzai káptalan volt. A pápa 1222. március 12-i dátummal arra buzdította a kanonokokat, hogy egy minél gyorsabb érvényes érsekválasztás mellett mindenben támogassák Acontiuszt a bogumil eretnekek és az almissai (omiši) kalózok elleni küzdelmében.<sup>56</sup> A pápai káplán a dalmáciai kalózok elleni tevékenységéről és intézkedéseiről Spalatói Tamás említett műve szolgáltat még információkat, eszerint Acontius vezetésével legyőzték őket, megszüntetve ezzel fenyegetésüket a területen.<sup>57</sup>

A pápai legátus azonban érintett volt egy másik kérdésben is. III. Honorius ugyanis egy 1223. július 27-én kelt levelében azzal bízta meg káplánját, hogy a választásában megerősített spalatói érseknek, Göncölnek adja át a *palliumot*.<sup>58</sup> A megbízással kapcsolatban hangsúlyozni kell azonban a körülményt, hogy nem a legátus volt az első, akit a pápa ezzel a feladattal megbízott. 1220-ban ugyanis Róbert veszprémi püspök, a későbbi esztergomi érsek és pápai legátus<sup>59</sup> kapta feladatul III. Honoriusától, hogy a spalatói káptalan választásának helyességét és Göncöl alkalmasságát vizsgálja.<sup>60</sup> Róbert érvényesnek találta és megerősítette a választást,<sup>61</sup> 1221. december 4-én pedig a pápa megbízta a *pallium* átadásával, amennyiben mindent rendben talált.<sup>62</sup> A kérdést, hogy végül miért Acontius hajtotta végre a megbízást nem egyszerű megválaszolni. A legátus szerepére Spalatói Tamás munkája ad felvilágosítást. A főesperes ugyanis beszámol róla, hogy a pápa Acontius révén *palliumot* küldött Göncölnek, ugyanakkor nem 1223-ra, hanem 1221-re helyezte ezt az eseményt.<sup>63</sup> Acontius tehát Tamás tájékoztatása szerint 1221-ben főszerepet játszott a Göncöllel kapcsolatos vizsgálat elhúzódásában, mivel a spalatói tartózkodása alatt tapasztalt visszasságok miatt maga tett panaszt a Szentszéknél. Ekkor tehát még nem adta át a *palliumot*, hanem felfüggesztette a választott érseket, és Rómába idézte vizsgálat céljából.<sup>64</sup> Feltehető tehát, hogy az említett pápai megbízás 1223-ban az érsek elleni kétéves vizsgálat pozitív döntéssel való lezárását jelentette.

Acontius további konkrét tevékenységéről csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. 1222-ből ismert egy neve alatt kiállított irat, amelyet Raguzában adott ki,<sup>65</sup> és amellyel a

<sup>55</sup> FEJÉR III/1. 351. „Si zelus vos comederet domus Dei et opprobria Christo exprobrantium super vos caderent, ut deberent hereticos, qui unicam sponsam eius sacrosanctam ecclesiam multipliciter polluere moluntur antea curassetis de vestris finibus eminus profligare, quam a nobis ad eos excitaremini profligandos cum iam vix valeatis de lata negligentia excusari“.

<sup>56</sup> POTTHAST 6802. sz., ÁÚO XI. 167. „contra hereticos et Almisienses eosdem dilecto filio magistro A. subdiacono et capellano nostro, Apostolice Sedis legato, pro vestris libenter viribus assitentes huiusmodi etiam ex animo sic acturi, quod pater, qui videt in abscondito, reddet vobis et nos vestre devotionis integritatem apostolicis benedictionibus prosequamur“.

<sup>57</sup> THOMAE SPALATENSIS 174-175.

<sup>58</sup> POTTHAST 7064. sz., FEJÉR III/1. 418. „Quum autem a te hactenus, sicut dicitur, in partibus agente remotis, nondum eidem sit electo pallium assignatum devotioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus mandatum, quod tibi super hoc fecimus, absque more dispendio exsequaris“. A spalatói érsekválasztásról ld. THOMAE SPALATENSIS 167-171.

<sup>59</sup> Ld. KISS 2012, 267-275.

<sup>60</sup> Ahogyan az 1220. július 29-én kelt levelében a pápa a spliti káptalan tudomására hozta. POTTHAST 6313. sz.

<sup>61</sup> Ld. BEKE 2003, 99. és vö. Spalatói Tamás híradásával, aki Róbert vizsgálatát felületesnek írta le. THOMAE SPALATENSIS 170-173.

<sup>62</sup> POTTHAST 6727. sz., és vö. a Vulcasius spliti kanonoknak ugyanaznap küldött levéllel: POTTHAST 6726. sz.

<sup>63</sup> THOMAE SPALATENSIS 172-178., és ld. KÖRMENDI 2009, 9.

<sup>64</sup> THOMAE SPALATENSIS 172-177.

<sup>65</sup> Amely a közjegyzői oklevelek néhány jegyét is magán viselte. Ezekkel kapcsolatban ld. CSUKOVITS 2008, 55., 63., 68-69., 70-72.

Lokrum (*Lacroma*) szigetén található bencés apátságot erősítette meg bizonyos szőlők birtokában.<sup>66</sup> Spalatói Tamás művében az említettekén kívül Acontius egy másik tettéről is beszámol. Jelentése szerint a legátus 1222-ben egyházi tilalom alá vette Spalató városát a székesegyház ellen elkövetett erőszakoskodás miatt.<sup>67</sup> 1223-ban a magyarországi főpapok említették nevét III. Honoriushoz írt levelükben,<sup>68</sup> amelyben a II. András és fia, Béla között, a herceg házassága miatt fennálló ellentét ügyében kértek utasításokat a pápától.<sup>69</sup> Végül II. András egy 1225-ös oklevélben találkozhatunk Acontius nevével, e szerint a pápai legátus a király kíséretében jelen volt pannonhalmi apátság egy új templomának felszentelésén.<sup>70</sup> A dalmáciai tartózkodás után tehát rendelkezésre áll egy adat a követ magyarországi tevékenységéről is. Acontius legációjának vége azonban pontosan nem határozható meg. Egyedül III. Honorius egy 1225. május 15-én kelt levele szolgál információval róla, amely szerint a legátus ekkor már nem volt az élők sorában,<sup>71</sup> feltehetőleg halálig Magyarországon tevékenykedett tehát.

## II. 2. Róbert

A következő legátus a tanulmányban már többször említett Róbert esztergomi érsek, aki, mint hangsúlyoztuk, a magyarországi egyháziak közül elsőként kapott legátusi megbízást. Róbert valószínűleg „latin”, közelebbről liège-i családból származott, és külföldi tanulmányai után a székesfehérvári prépostságot nyerte el 1207-ben. Ebben a méltóságában töltötte be a királyi kancellár tisztségét is, egészen 1209-ig. Ekkor veszprémi püspökké választották, ezt még abban az évben megerősítette III. Ince.<sup>72</sup> A főpap, aki a veszprémi egyház élén harcosan védelmezte püspöksége jogait az esztergomi érsekkel szemben,<sup>73</sup> végül 1226-ban maga foglalta el a magyar egyház *fejének* székét.<sup>74</sup> III. Honorius ezt március 13-án kelt levelében tudatta Róberttel,<sup>75</sup> miután a káptalan választási vitái után a döntést, ugyan bizonyos kanonokok tanácsával, de személyesen hozta meg, pápai rezervált jogként magához vonva azt.<sup>76</sup>

Róbert egy 1227. július 31-én kelt pápai oklevéllel kapott legátusi megbízást, amelyet tehát már esztergomi érsekként nyert el, de nem III. Honoriustól, hanem utódjától, IX. Gergelytől.<sup>77</sup> A mandátum szövege szerint az érsek a zalai főesperessel küldte kérését Rómába, az ország határán élő kunok<sup>78</sup> megtérítésének ügyére tekintettel legátusi jogosultságokat kérvényezve

<sup>66</sup> ÁÚO VI. 416. „Anno Domini millesimo ducentesimo vigesimo secundo mense Octobris. Cum Acontius domini Pape subdiaconus et capellanus, Apostolicae Sedis legatus, in aula residens Ragusine sedis, et coram subscriptis adstantibus, dixit ‘hunc Jordanem Lacromonensem abbatem, et vineas Juppene et earum pertinentias, que olim Savini Pincioli fuerunt, meo iudicio, meaque sententia [...] misi et statui, ut eas abbas cum fratribus [...]’”.

<sup>67</sup> THOMAE SPALATENSIS 188-190., és vö. KÖRMENDI 2009, 8.

<sup>68</sup> FEJÉR III/1. 414. „et licet una cum magistro Accontio subdiacono et capellano Sanctitatis Vestrae legato, qui super hoc negotio, sicut vir honestus et prudens, omnem diligentiam, quam potuit [...]’”.

<sup>69</sup> Ld. bővebben: ZIMMERMANN 1996, 148-152.,

<sup>70</sup> RA 425. sz., DF 206948

<sup>71</sup> POTTHAST 7407. sz.

<sup>72</sup> MÁLYUSZ 1973, 12-13., BEKE 2003, 98-99.

<sup>73</sup> Ld. KISS 2012, 271-273., ZSOLDOS 2005, 18-19., KISS 2007a, 284.

<sup>74</sup> MÁLYUSZ 1973, 13., KISS 2012, 273-274.

<sup>75</sup> POTTHAST 7547. sz.

<sup>76</sup> Ennek a gyakorlatnak a jogi háttéréről ld. GANZER 1968, 52-69.

<sup>77</sup> POTTHAST Nr. 7984.

<sup>78</sup> Ld. ZIMMERMANN 2000, 117-121., BEREND 2001, 8-73. (Nora Berend monográfiájának kritikája: FONT 2005)

maga számára.<sup>79</sup> A kunok térítése nem volt újdonság a pápai-magyar kapcsolatokban, hiszen a nem keresztények megtérítésének igénye már korábban találkozott a Magyar Királyság expanziós törekvéseivel. Az első ismert, az ügyre vonatkozó pápai oklevelet III. Honorius küldte 1218. július 7-én Bertold kalocsai érseknek, ekkor már választott aquileiai patriarchának.<sup>80</sup> II. András korábbi sógora metropolitai illetékessége mellett ebben az időben erdélyi vajdaként<sup>81</sup> a világi igazgatást tekintve is illetékes volt a kunokat érintő kérdésekben. Bertold azonban nem ért el jelentős sikereket, ahogyan arról IX. Gergely említett oklevele szerint Róbert tájékoztatta őt. A pápa az érsek előterjesztését tehát elfogadta, és levelében az Apostoli Szék legátusává nevezte ki Róbertet.<sup>82</sup> Fontos hangsúlyozni, hogy a megbízás területileg a kunok és az ún. brodnikok által lakott földekre korlátozódott, azonban erre a területre teljes legátusi megbízást és jogköröket kapott az érsek, ahogyan azt oklevelében maga a pápa is hangsúlyozta.<sup>83</sup> Ehhez kapcsolódóan és a megbízás részletei alapján is kijelenthető, hogy Róbert általános és teljes felhatalmazást kapott,<sup>84</sup> amelyhez kiegészítésként olyan jogok is társultak (püspökség felállítása és püspök kinevezése), amelyek általában pápai rezervált jognak számítottak.<sup>85</sup>

IX. Gergely az ügyet érintő, következő oklevele 1228. március 21-én kelt,<sup>86</sup> és címzettje ismét Róbert legátus volt. A pápa gratulált neki a sikerekért, amelyeket a kunok megtérítése ügyében addig elért, különös tekintettel a püspökség felállítására.<sup>87</sup> Ugyanazon a napon egy másik, az érsek legációját érintő oklevelet is kiadtak a pápai kancelláriában, amelynek címzettje a domonkos rend magyarországi perjele volt.<sup>88</sup> IX. Gergely ennek a szövegében is rámutatott az új püspökség felállítására, és arra, hogy Róbert Theoderiket állította annak az élére, ill. intette az új püspököt, hogy a rend továbbra is vegyen részt a terület krisztianizációjában az érsekkel és az új püspökkel egyetértésben.<sup>89</sup> Teljes bizonyossággal

<sup>79</sup> FEJÉR III/2. 110. „Nuper siquidem per litteras tuas nobis transmissas accepimus, quod Iesus Christus, Deus ac Dominus noster, super gentem Cumanorum clementer respiciens dilectum filium, archi-diaconum de Zala ad nos destinare curasti, devote ac humiliter supplicans, ut tibi hoc faciendi, non obstante voto, predicti licentiam preberemus “.

<sup>80</sup> POTTHAST 5863. sz.

<sup>81</sup> Ld. KRISTÓ 2003, 205.

<sup>82</sup> FEJÉR III/2. 110-111. „Et quia magis fructificare poteris si Apostolicae Sedis legatione fungaris, quum auctoritas semper consueverit multum favoris habere in Cumania et Brodinia terra illi vicina, de cuius gentis conversione speratur, legationis officium tibi committere dignemur, per quod habeas potestatem in eis terris vice nostra predicandi, baptizandi, edificandi ecclesias, ordinandi clericos, nec non et creandi episcopos“.

<sup>83</sup> FEJÉR III/2. 111. „[...] in Cumania et Brodinia terra illi vicina, de cuius gentis conversione speratur [...] et de tue caritatis ardore geramus fiduciam pleniorum accedendi ad dictas provincias licentiam tibi concedimus postulatum, devotioni tue super predictis plenae legationis officium in eisdem provinciis committentes“.

<sup>84</sup> Vö. SCHMUTZ 1972, 451.

<sup>85</sup> Vö. RUESS 1912, 153-154., GANZER 1968, 95., FIGUEIRA 1989, 196-201., WEISS 1995, 357.

<sup>86</sup> POTTHAST 8154. sz.

<sup>87</sup> FEJÉR III/2. 153-154. „Gaudemus in Domino, quod labori tuo iuxta tuum desiderium fructum dedit, conversionem videlicet non parve multitudinis Cumanorum, iamque in partibus illis per Dei gratiam venerabilem fratrem Theodericum, de ordine fratrum predicatorum, eruditum in lege Domini, et vita preclarum, auctoritate concessa tibi super hoc a Sede Apostolica in episcopum prefecisti“.

<sup>88</sup> POTTHAST 8155. sz.

<sup>89</sup> FEJÉR III/2. 154-155. „conversionem videlicet non parve multitudinis Cumanorum, et in partibus illis idem archiepiscopus venerabilem fratrem nostrum Theodericum, de ordine tuo per Christi gratiam, in Episcopum iam prefecerit tu et fratres ordinis tui, qui ex ordine ipso tenemini salutem gerere animarum, parati esse debetis, toto mentis affectu in partem sollicitudinis huius accedere ac collaborando archiepiscopo et episcopo supra dictis, tam pium et sanctum negocium promovere. Quare devocioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus in mittendis ad Cumanos fratribus, qui magis idonei videbuntur, secundum conscientiam, eiusdem archiepiscopi, nec non et ipsius episcopi, qui quum fere per quinquennium prior fuerit eiusdem ordinis in Hungaria, magis

kijelenthető tehát, hogy 1228-ra hosszú idő után új püspökséggel bővült a magyarországi egyházszervezet,<sup>90</sup> amely felett Róbert legátusi jogköre mellett már esztergomi érsekként joghatóságot is gyakorolt. 1228. március 21-éről ismert egy harmadik levél is, amelyet Béla herceghez, II. András fiához intézett a pápa, intve őt, hogy támogassa a térítés ügyét, ill. az érsek és a püspök fáradozásait.<sup>91</sup> Béla 1226 óta *dux*-ként az erdélyi különkormányzat élén állt, így személyében a területileg illetékes világi vezetőhöz fordult Szent Péter utóda.<sup>92</sup>

A következő évből IX. Gergely két oklevelét kell kiemelni témánkkal kapcsolatban. Feltűnő, hogy ezek közül egyikben sem nevezte a pápa legátusnak Róbertet.<sup>93</sup> Különösen jelentőssé teszi ezt a hiányt, hogy a pápa az Apostoli Szék teljes támogatásáról biztosította a püspököt, miközben megnövelte illetékességi körét.<sup>94</sup>

A pápa 1231. február 27-én kelt levelében<sup>95</sup> a térítésben elért további sikerei méltatása mellett megújította az érsek legátusi felhatalmazását a korábbi feltételekkel, ill. felmentette a tervezett újabb keresztes hadjárat kötelezettsége alól.<sup>96</sup> IX. Gergely ezen oklevele mellett még kettőt küldött közel azonos időben Róberthez (február 26-án és február 28-án),<sup>97</sup> amelyeket azonban nem legátusi minőségében kapott, így a szövegükben nem is található utalás arra. Fontos hangsúlyozni tehát a körülményt, hogy azok az ügyek, amelyek az érsek követi hivatalát érintették, világosan el voltak határolva Róbert állandó törvényhatóságától,<sup>98</sup> bár mindez nem tudta megakadályozni a hatáskörök értelmezéséből adódó későbbi joghatósági vitákat.

Róbert ugyanis figyelmen kívül hagyva a pápai megbízások területi és tartalmi korlátozásait, Magyarországon belül is élni kívánt legátusi jogkörével. Az érsek 1231-ben II. Andrással fennálló vitája miatt egyházi tilalom alá vette az országot, és ahogyan azt 1232. február 25-én kelt levelében IX. Gergelynek kifejtette, mindezt a ráruházott apostoli tekintélyére hivatkozva tette.<sup>99</sup> A pápa ezt az érvelést július 22-én kelt levelében egyértelműen elutasította, megtiltva

---

utiles plene novit, et eorum, qui se ad hoc sua offerunt voluntate, te non difficilem, sed facilem debeas adhiberemaxime quum ad hunc laborem, sicut accepimus, plures pro Christo se offerant ex fratribus supradictis”.

<sup>90</sup> KISS 2007b, 103.

<sup>91</sup> POTTHAST 8153. sz., FEJÉR III/2 152. „[...] labori, quem sustinuisti pro ipso, iuxta tuum desiderium fructum tribuens, conversionem videlicet non parve multitudinis Cumanorum”.

<sup>92</sup> FONT 2007 32., KRISTÓ 2003 214-215.

<sup>93</sup> Az 1229. szeptember 13-án Theoderik püspökhöz, ill. az október 1-én a kunok előkelőihez és egész népéhez intézett levelekről van szó. POTTHAST 8454. és 8457. sz.

<sup>94</sup> POTTHAST Nr. 8454., FEJÉR III/2. 204. „[...] preterquam Romani Pontificis liberos esse decernimus, et immediate ad iurisdictionem Sedis Apostolicæ pertinere. Et quoniam infantia tenera potius est lacte, quam vino, quod parvulis consuevit obesse, fovenda, presentium tibi et successoribus tuis auctoritate concedimus, ut siqui de gente Cumanorum ad fidem conversi, iniiciendo forsan manus ad clericos, seu per aliud sacrilegium in canonem inciderint sententie promulgate, liceat vobis illis iuxta formam ecclesie beneficium absolutionis impendere, dummodo non sit adeo gravis, et enormis excessus, quod merito debeat ad Sedem Apostolicam destinari, ne nervus ecclesiastice disciplinae, qui per mansuetudinem flectitur, per insolentiam dissolvatur“.

<sup>95</sup> POTTHAST 8669. sz.

<sup>96</sup> FEJÉR III/2. 239. „Sane te accepimus referente, quod Iesus Christus, Deus et Dominus noster super gentem Cumanorum clementer respiciens, eis salutis ostium aperuit his diebus [...] Unde quamvis ad executionem voti tui, quod emiseras, pro Terre Sacre subsidio tenearis considerans tamen tam magnum animarum fructum et augmentum christianæ fidei [...] et quia magis fructificare poteris, si Apostolicæ Sedis legatione fungaris, cum auctoritas semper consueverit multum favoris habere, in Cumanorum et Brodnicorum provinciis sibi vicinis, de quorum gentis conversione speratur, legationis officium tibi committere dignemur; per quod habeas potestatem in eisdem terris vice nostra predicandi, edificandi ecclesias ordinandi clericos nec non et creandi episcopos“.

<sup>97</sup> POTTHAST 8668. és 8670. sz.

<sup>98</sup> Vö. FEINE 1955, 327., FIGUEIRA 1980, 396-408., ZEY 2008a, 99-106.

<sup>99</sup> THEINER I. 108., és ld. FRAKNÓI 1901, 52-53., ALMÁSI 1993, 133-134.

további egyházi fenytékek alkalmazását,<sup>100</sup> ill. egy *a latere* legátus, Pecorari Jakab prenestei választott püspök megbízását jelentette be Róbertnek.<sup>101</sup>

A bíboros-legátus kiküldése azonban nem jelentette automatikusan, hogy Róbert megbízása véget ért volna, azonban nem lehetséges teljes bizonyossággal eldönteni, meddig viselte az érsek legátusi méltóságát. Mindössze a *terminus ante quem* határozható meg: IX. Gergely 1234. október 11-én kelt, a kunok püspökének küldött levelében már múlt időben hivatkozik Róbert legátusi megbízására.<sup>102</sup>

### II. 3. Egyed

Egyed *magister*, Acontiushoz hasonlóan a pápai kápolna tagjaként mint káplán és alszerpap érkezett Magyarországra. Tevékenységének első nyoma egy hozzá címzett pápai oklevélben található, amellyel IX. Gergely 1228. április 29-én delegált bíróként bízta meg őt a pannonhalmi apátság és a veszprémi székeskáptalan közötti perben.<sup>103</sup> Egyed nem az első megbízott volt, aki az ügygel foglalkozott, azonban közreműködésével 1230-ra sikerült egy egyezség létrehozásával lezárnia azt, ahogyan július 8-án kiállított oklevele mutatja.<sup>104</sup> 1228-ból ismert ezen kívül egy másik eset is, amelyben a pápai káplán bírói megbízást kapott. Július 8-án kelt levelében IX. Gergely a németújvári (güssingi) bencés monostor ügyével bízta meg küldöttét.<sup>105</sup> Ugyan több adat nem ismert ebből az évből, azonban egész magyarországi tevékenysége alapján feltehető, hogy Egyed az ismerteken kívül más perekben is érintett volt bíróként való megbízásának első évében.<sup>106</sup>

A következő évből, 1229-ből mindössze egyetlen forrás maradt fenn, amely Egyed tevékenységével kapcsolatban információkat tartalmaz. A pápa március 3-án kiállított levelében<sup>107</sup> a korábbiaktól eltérően nem delegált bírói feladattal, hanem egy egyházkormányzati kérdés elintézésével bízta meg káplánját. Feladata a Szerémségben (*Sirmium*) tervezet új püspökség felállításának, ill. a korábban a területen létezett görög egyházak Róma alá rendelésének ügyéhez kapcsolódott.<sup>108</sup> E terv nem itt merült fel először, Ugrin kalocsai érsek még 1227-ben kért felhatalmazást a pápától, hogy a boszniai térítést segítő a Szerémségben püspökséget állíthasson fel. Egyed megbízása az érsek tevékenységéhez kapcsolódik, mivel a terület ortodox püspöksége körüli jogvitában kellett

<sup>100</sup> POTTHAST 8975. sz., FEJÉR III/2. 302. „[...] presentium tibi auctoritate mandamus, quatenus circa excommunicationis et interdicti sententias, quas in familiares charissimi in Christo filii nostri Hungarie regis illustris et regnum ipsius tulisse diceris, et postmodum ad certum tempus revocasse, ac alia, quae ipsum contingunt negocium, supersedere procures”.

<sup>101</sup> Ugyanebben a tárgyban II. Andrásnak küldött levele: POTTHAST 8991. sz.; Jakab legációjáról terjedelmi okokból jelen tanulmányban nem foglalkozunk részletesen. Ld. ALMÁSI 1993, 133-138.

<sup>102</sup> POTTHAST 9725. sz., ÁÚO I. 318. „quod venerabilis frater noster [...] Strigoniensis archiepiscopus, tunc in provincia Cumanorum Apostolice Sedis legatus, tuam diocesim limitans, perpetuo statuit observari”.

<sup>103</sup> POTTHAST 8183. sz., MREV I. 80. „Ex insinuatione ... abbatis et conventus sancti Martini de Pannonia nobis inotuit, quod causas inter ipsos ... et capitulum Vesprimiense ... (que) super quibusdam decimis et ecclesia sancti salvatoris de villa Tord agitari noscuntur [...] Mandamus, quatinus si est ita [...] iuxta prioris mandati nostri tenorem previa ratione procedas”.

<sup>104</sup> ÁÚO I. 278., DF 200629.

<sup>105</sup> POTTHAST 8234. sz.

<sup>106</sup> Az esetek részletes ismertetésére és a delegált bíróság jellegzetességeinek további bemutatására terjedelmi okokból nincs lehetőség.

<sup>107</sup> POTTHAST 8348. sz.

<sup>108</sup> FEJÉR III/2. 158. „Quocirca discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus, si in ecclesia illa sit episcopus, et sub ecclesiae Romane obedientia esse voluerit eum sine preiudicio iuris alieni recipere non postponas quod si non sit episcopus in eadem, vel si existat ibidem et noluerit Sedi Apostolice obedire praedicto novo episcopatu, auctoritate nostra suffultus, adicias ecclesiam memoratam”.

eljárnia.<sup>109</sup> A hagyományos felfogás ehhez a megbízáshoz kapcsolja Egyed legátusságát.<sup>110</sup> IX. Gergely oklevele alapján azonban nem jelenthető ki minden kétséget kizáróan, hogy a káplánja szolgálataira legátusként számított volna a pápa. Mindenekelőtt nem található konkrét utalás a szövegben legátusi megbízásra, sem pedig arra, hogy a feladatokat apostoli tekintéllyel (*cum apostolica auctoritate*) eljárva kellett végrehajtania, holott ezek, ill. esetlegesen a feladatok konkrét meghatározása, elengedhetetlen részét alkották a legátusi felhatalmazásoknak.<sup>111</sup> Ezenkívül ki kell emelni az oklevél *dispositio*ját, amely a delegált bírói meghatalmazásokéval mutat rokonságot,<sup>112</sup> ill. azt, hogy nem található utalás arra sem, hogy Egyed teljes jogú megbízással (*plenitudo legationis*) tevékenykedhetett volna.<sup>113</sup> Mégis, az *auctorita nostra suffultus* kitétel, továbbá a tény, hogy a görög egyház egyesítéséről volt szó, megengedi annak a lehetőségét, hogy Egyed szereplését ebben az ügyben többnek tekintsük egyszerű kiküldött bírónál. Súlyos érv ugyanakkor, hogy a káplán fennmaradt okleveleiben sem hivatkozik magára soha legátusként, ugyanakkor ez azok jellegéből következik, mivel kivétel nélkül delegált bírói tevékenységéhez kapcsolódnak. Hasonlóképp érdemes megvizsgálni Pecorari Jakab egy későbbi oklevelét, amelyben Egyed szintén bármilyen, legátusságára vonatkozó hivatkozás nélkül kerül említésre.<sup>114</sup> Ugyanakkor nehezíti a tisztánlátást, hogy II. András egyik oklevelében viszont pápai legátusként mutatja be a káplánt.<sup>115</sup> Az Egyed konkrét státuszát érintő kérdés tehát nehezen válaszolható meg, ami kapcsolódik a legátusi hivatal, ill. fajtáinak meghatározása körüli nehézségekhez is, amely helyzet nem csak Magyarországon, de Nyugaton is tapasztalható volt még a 13. század első felében is.<sup>116</sup>

Egyed 1229-es egyházkormányzati jellegű megbízása után továbbra is Magyarországon maradt, és még számos ügyben működött közre pápai delegált, vagy választott bíróként. A következő, és egyben utolsó ismert megbízását 1230. május 14-én állították ki a pápai kancelláriában.<sup>117</sup> IX. Gergely pápa ezúttal „P.” pápai alszerpap ügyének kivizsgálását bízta rá, akit bár győri préposttá választottak, a püspök akadályozott abban, hogy javadalmával szabadon rendelkezessen. Egyed saját oklevelei és későbbi említések alapján azonban adatolható még részvétele a pannonhalmi apátság és a székesfehérvári káptalan,<sup>118</sup> az erdélyi püspök és a kolozsi monostor,<sup>119</sup> valamint a pannonhalmi apátság és a pilisi ciszter kolostor<sup>120</sup> közötti perekben, ill. a váradi püspök elleni kánoni vizsgálatban is.<sup>121</sup> Magyarországi tartózkodásának végpontja azonban nem ismert, elképzelhető, hogy még 1235-ben is az

<sup>109</sup> FRAKNÓI 1901, 51-52., KISS 2009, 49-51.

<sup>110</sup> Ld. FRAKNÓI 1901, 52., BÓNIS 1997, 631., KISS 2010, 197.

<sup>111</sup> Vö. SCHMUTZ 1972, 445., 450., 456.

<sup>112</sup> FEJÉR III/2. 158. „Quocirca discretioni tue per apostolica scripta mandamus, quatenus [...]”. Vö. HERDE 1970, 11.

<sup>113</sup> Ez utóbbi kritérium azonban, mint a bevezetőben rámutattunk nem zárja ki legátusságát. Ugyanakkor hiánya sem magától értetődő, mivel a *plenitudo potestas* alacsonyabb rangú megbízottak számára is elérhető volt. Ld. SCHMUTZ 1972, 456.

<sup>114</sup> DF 206932., ÁÚO I. 323. „prudenti et discreto viro magistro Egidio domini pape subdiacono et capellano, tunc in Ungaria pro negotiis Romane ecclesie existenti”.

<sup>115</sup> RA 451. sz., FEJÉR III/2. 182. „et maxime mediante viro venerabili magistro Egidio subdiacono et capellano domini pape, et Apostolice Sedis legato [...]”.

<sup>116</sup> Vö. FIGUEIRA 1980, 43-50., 83., 114-116.

<sup>117</sup> POTTHAST 8497. sz., DF 206905.

<sup>118</sup> Ld. DF 206901, ÁÚO I. 266.; POTTHAST 8822. sz.

<sup>119</sup> Ld. POTTHAST 9023. sz.

<sup>120</sup> Ld. POTTHAST 8831. sz., DF 206914.

<sup>121</sup> POTTHAST 8487. sz.

országban tartózkodott, ugyanakkor Jakab legátus említett, 1234. január 29-én kelt oklevelében<sup>122</sup> múlt időben hivatkozik tevékenységére.

### III. Eredmények – Összefoglalás

A bemutatott három pápai megbízott kiválasztásának elsődleges oka megbízásuk időbeli közelségük volt. Magyarországi tevékenységük vizsgálata alapján azonban más szempontból is indokolt együttes vizsgálatuk, ugyanis a három küldött a pápai legáció három különböző formáját képviselte. Acontius *magistert*, ahogyan az a fennmaradt források alapján megállapítható, elsősorban a balkáni területeket érintő diplomáciai és egyházkormányzati ügyekkel (a bogumil eretnekek és a dalmáciai kalózok elleni fellépéssel) bízta meg III. Honorius folytatva ezzel elődje, III. Ince gyakorlatát, amely szerint ezen ügyekben a pápai küldöttek útja a „Magyar Királyságon át vezetett”.<sup>123</sup> Róbert érsek szintén egyházkormányzati ügygel, a kunok megtérítésével, és ehhez kapcsolódóan egy új püspökség felállításával foglalkozott legátusként. Az ő esetének különlegességét az adja, hogy saját kérésére hatalmazta fel IX. Gergely, ill. első magyarországiaként kapott teljes legátusi megbízást.<sup>124</sup> Egyed, aki Acontiushoz hasonlóan káplán és alszerpap, azaz a pápai kápolna tagja volt, a másik két küldöttel ellentétben elsősorban mint pápai delegált bíró, különböző peres ügyek megoldása miatt érkezett Magyarországra. Egyházkormányzati jellegű ügygel pedig már itteni tartózkodása alatt bízta meg IX. Gergely.<sup>125</sup> A pápai kápolna két tagjának felbukkanása egyébként megfelelt a szentszéki gyakorlatnak, mivel a római főpapok a 13. században egyre gyakrabban és egyre sokrétűbb feladatokkal ellátva vették igénybe káplánjaik és alszerpapjaik szolgálatait Rómán kívül is.<sup>126</sup> A legátusok által kezelt ügyekkel kapcsolatban azonban röviden ismét ki kell térni a források fennmaradásának esetlegességére, hiszen például Acontius-szal kapcsolatban ugyan csak két olyan adat ismert, amely más jellegű (delegált bírói és reprezentációs) tevékenységét bizonyítja,<sup>127</sup> azonban az általános tendenciák<sup>128</sup> és Egyed példája alapján feltehető, hogy tevékenysége valójában az ismertnél sokrétűbb lehetett.

Visszatérve a pápai küldöttek közötti különbségre, a kifejtett tevékenység mellett nem volt egységes az sem, hogy milyen felhatalmazással végezték feladataikat. Egyed szerepének nem egyértelmű megítélését már ismertettük. Vele kapcsolatban elmondható tehát, hogy legfeljebb kiküldött követként (*legatus missus*), vagy inkább apostoli nunciusként tevékenykedhetett,<sup>129</sup> azonban véleményünk szerint a tipizálás továbbra is kérdéses. Acontius-szal kapcsolatban ennél egyszerűbb az értékelés: egyértelműen pápai legátusként kellett tevékenykednie. Ugyanakkor III. Honorius pápa kezdetben pontosan meghatározta, hogy követe melyik ügyekben járhat el az ő nevében, így a káplán *legatus missus*ként, eseti megbízással és felhatalmazással tevékenykedett. Ez a joghatóság a későbbiek folyamán ugyan kibővült, de Acontius továbbra sem teljes hatalommal képviselte megbízóját. Róbert érsek ezzel szemben, bár nem volt bíboros, így jogilag és technikailag nem tekinthető pápai oldalkövetnek (*a latere legatus*), teljes jogú legátusi felhatalmazással (*plene legationis officium*) rendelkezett az adott területen. Mindhárom legátussal kapcsolatban ki kell még emelni a tényt, hogy egyikük sem rendelkezett bíborosi ranggal, így III. Ince 12. század végi – 13. század eleji aktív politikája,

<sup>122</sup> DF 206932., ÁÚO I. 323.

<sup>123</sup> Ld. FRAKNÓI 1901, 37-45., KISS 2010, 197.

<sup>124</sup> KISS 2010, 197.

<sup>125</sup> Megbízásának kérdéses voltát korábban érintettük.

<sup>126</sup> Ld. ELZE 1950, 154., 180-181.

<sup>127</sup> DL 96.,-POTTHAST 6587. sz. és RA 425. sz.

<sup>128</sup> Vö. ELZE 1950, 180-184.

<sup>129</sup> Vö. FEINE 1955, 358., SCHMUTZ 1972 457-460.



ill. III. Honorius első magyarországi legátusa (Hugolinus de Segni, a későbbi IX. Gergely 1217-ben)<sup>130</sup> után egészen Pecorari Jakab érkezéséig nem járt legmagasabb szintű pápai képviselő, *a latere* legátus a királyságban.<sup>131</sup>

Végezetül megállapítható tehát, hogy a tanulmányban vizsgált időszak bizonyos értelemben különleges szakaszt képvisel a pápai legáció magyarországi történetében, mivel a korábbiaktól eltérő új tendenciák és korábban nem, vagy csak szórványosan tapasztalt jelenségek jelentek meg a magyar egyház életében (pl. a legátusok bírói szerepe). Ezen kívül ez volt az a periódus, amelyben a III. Ince pontifikátusának végére Magyarországon tapasztalható, csökkenő intenzitású pápai reprezentáció<sup>132</sup> ismét megélénkült. Emellett Egyed (és utána Pecorari Jakab) tevékenysége révén a pápai delegált bíróság gyakorlata, és ezzel szoros összefüggésben a kánonjog is egyre inkább elterjedt a királyság területén.<sup>133</sup>

---

<sup>130</sup> Vö. KISS 2010, 197.

<sup>131</sup> III. Honorius ugyan 1225-ben II. András udvarába küldte Konrad von Urach portoi bíboros-püspököt, ő azonban nem jutott el Magyarországra, hogy ott a Német Lovagrend ügyeivel foglalkozzon. Ld. ZIMMERMANN 1996, 144., 154-159.

<sup>132</sup> Vö. KISS 2010, 197.

<sup>133</sup> Vö. BÓNIS 1997, 632.

#### IV. Források

ÁÚO = Wenzel Gusztáv: Codex diplomaticus Arpadianus continatus – Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Budapest 1860-1873.

DL = Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény.

DF = Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény. Diplomatikai Fényképgyűjtemény.

FEJÉR = Georgius Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Budapest 1989-1844.

MREV = Fraknói Vilmos – Lukcsics József (szerk.): Monumenta romana episcopatus Vesprimiensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára. I-IV. Budapest 1896-1907.

POTTHAST = August Potthast: Regesta Pontificum Romanorum. Vol. 1. Graz 1957.

RA = Szentpétery Imre – Borsa Iván (szerk.): Regesta regum stirpis Arpadianae critico – diplomatica. I. – Az árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. Budapest 1923.

THEINER = Augustinus Theiner: Vetera Monumenta Historica. Hungariam sacram illustrantia. I., Róma 1859.

THOMAE SPALATENSIS = Olga Perić – Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney (szerk.): Thomae Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. (Central European Medieval Texts 4.). Budapest – New York, 2006.

#### V. Irodalomjegyzék

ALMÁSI 1993 = Almási Tibor: Egy ciszterci bíboros a pápai világhatalom szolgálatában. Pecorari Jakab magyarországi legációja. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok*. 5. (1993/ 1–2.). Szeged 1993. 129-141.

BARABÁS 2012 = Barabás Gábor: Enoch domonkos szerzetes és Cognoscens esztergomi olvasókanonok bírói működése az 1230-as években. Adalékok a pápai kiküldött bíróság magyarországi történetéhez. In: Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.): „Köztes-Európa” vonzásában. *Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára*. Pécs 2012. 59-70.

BASLER 1973 = Djuro Basler: Ungarn und das bosnische Bistum (1181/85-1247). In: *Ungarn-Jahrbuch*. 5. (1973) 10-15.

BEREND 2001 = Nora Berend: At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000-c. 1300. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, number 50.) New York 2001.

BÓNIS 1997 = Bónis György: Egyházi bíraskodás a középkori Magyarországon. In: Bónis György: *Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon*. Szeged 1997. 621-658.

CSUKOVITS 2008 = Csukovits Enikő: Közjegyzők a középkori Magyarországon. In: Rokolya Gábor (szerk.): *700 éves közjegyzőség Magyarországon A 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata*. Budapest 2008. 54-73.

DROSSBACH 2008 = Gisela Drossbach: Die Entwicklung des Kirchenrechts als raumübergreifendes Kommunikationsmodell im 12. Jahrhundert. In: Gisela Drossbach –

- Hans-Joachim Schmidt (szerk.): *Zentrum und Netzwerk. Kirchliche Kommunikationen und Raumstrukturen im Mittelalter*. (= Scrinium Friburgense. Veröffentlichungen des Mediävistischen Instituts der Universität Freiburg, Band 22), Berlin – New York 2008. 41-61.
- ELZE 1950 = Robert Elze: Die päpstliche Kapelle im 12. und 13. Jahrhundert. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung* 36. 1950. 145-204.
- ESCH 1985 = Arnold Esch: Überlieferungs-Chance und Überlieferungs-Zufall als methodisches Problem des Historikers. In: *Historische Zeitschrift*. 240. (1985). 529–570.
- FEINE 1955 = Hans Erich Feine: *Kirchliche Rechtsgeschichte*, Band 1. Die katholische Kirche. Weimar 1955.
- FIGUEIRA 1980 = Robert C. Figueira: *The canon law of medieval papal legation*. Cornell University. Penn Arbor 1980.
- FIGUEIRA 1986 = Robert C. Figueira: Legatus apostolice Sedis: The Pope's alter ego according to Thirteenth-Century Canon Law. In: *Studi Medievali III. Anno XXVII*. 1986. 527-574.
- FIGUEIRA 1989 = Robert C. Figueira: Papal Reserved Powers and the Limitations on Legatine Authority. In: James Ross Swenney – Stanley Chodrow (szerk.): *Popes, Teachers, and Canon Law in the Middle Ages*. Ithaca – New York 1989. 191-211.
- FONT 2005 = Font Márta: Berend, Nora: At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000-1300. Cambridge University Press, 2001. In: Font Márta – Kiss Gergely (szerk.): *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis III*. (2005). 195-197
- FONT 2007 = Font Márta: A világi igazgatás intézményrendszerének kialakulása az Árpád-korban (1000–1301). In: Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely – Raffayné Kálsecz Kata: *Magyarország kormányzati rendszere (1000–1526)*. 9–43.
- FONT 2009 = Font Márta (szerk.): *Dinasztia, Hatalom, Egyház. Régiók formálása Európa közepén (900-1453)*. Pécs 2009.
- FRAKNÓI 1901 = Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal*. I. Budapest 1901.
- GANZER 1968 = Klaus Ganzer: *Papsttum und Bistumbesetzungen in der Zeit von Gregor IX. bis Bonifaz VIII*. Köln - Graz 1968.
- HAGENER 1967 = Othmar Hagener: *Die geistliche Gerichtsbarkeit in Ober- und Niederösterreich. Von den Anfängen bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts*. Linz 1967.
- HERDE 1970 = Peter Herde: *Audientia litterarum contradictarum. Untersuchungen über die päpstlichen Justizbriefe und die päpstliche Delegationsgerichtsbarkeit vom 13. bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts*. Band I. Tübingen 1970.
- HERDE 2002 = Peter Herde: Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*. 119. (2002.). 20-43.
- KISS 2007a = Kiss Gergely: A székesfehérvári prépostság egyházi helyzete a középkorban. In: *Századok* 141. (2007/2.) 271-297.

- KISS 2007b = Kiss Gergely: Az egyházi kormányzat a középkori Magyarországon. In: Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss, Gergely – Raffayné Kálsecz Kata: *Magyarország kormányzati rendszere (1000 - 1526)*. Pécs 2007. 101-136.
- KISS 2009 = Kiss Gergely: A püspökség határai In: Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegi József (szerk.): *A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009-1543)*. Pécs 2009. 43-56.
- KISS 2010 = Kiss Gergely: Pápai legátusok a XI-XIII. századi Magyarországon (diplomácia, egyházkormányzat és egyházjog) In: Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György (szerk.): *Fons, skepsis, lex. Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged 2010. 195-201.
- KISS 2012 = Kiss Gergely: Mutatis mutandis? A magyar főpapok jogfelfogásának változásai a 12. század második és a 13. század első felében. In: Bagi Dániel – Fedeles Tamás – Kiss Gergely (szerk.): *„Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta 60. születésnapjára*. Pécs 2012. 259-276.
- KÖRMENDI 2009 = Körmendi Tamás: Az Imre, III. László és II. András magyar királyok uralkodására vonatkozó nyugati elbeszélő források kritikája. Disszertáció. Budapest 2009.
- KRISTÓ 2003 = Kristó Gyula: Magyarország története 895-1301. Budapest 2003.
- LAMBERT 1998 = Malcolm Lambert: *The Cathars*. Oxford 1998.
- MÁLYUSZ 1973 = Mályusz Elemér: Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. Budapest 1973.
- MÜLLER 2003 = Harald Müller: Die Urkunden der päpstlichen delegierten Richter. Methodische Probleme und erste Erkenntnisse am Beispiel der Normandie. In: Rudolf Hiestand (szerk.): *Hundert Jahre Papsturkundenforschung. Bilanz – Methoden – Perspektiven. Akten eines Kolloquiums zum Hundertjährigen Bestehens der Regesta Pontificum Romanorum von 9.-11. Oktober 1996 in Göttingen*. Göttingen 2003. 351-371.
- MÜLLER 2008a = Harald Müller: Entscheidung auf Nachfrage. Die delegierten Richter als Verbindungsglieder zwischen Kurie und Region sowie als Gradmesser päpstlicher Autorität. In: Jochen Johrendt – Harald Müller (szerk.): *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Berlin - New York 2008. 108-131.
- MÜLLER 2008b = Harald Müller: Gesandte mit beschränkter Handlungsvollmacht. Zur Struktur und Praxis päpstlich delegierter Gerichtsbarkeit. In: Claudia Märkl – Claudia Zey (szerk.): *Aus der Frühzeit europäischer Diplomatie. Zum geistlichen und weltlichen Gesandtschaftswesen vom 12. bis zum 15. Jahrhundert*. Zürich 2008. 41-65.
- RUESS 1912 = Karl Ruess: Die rechtliche Stellung der päpstlichen Legaten bis Bonifaz VIII. (Görres-Gesellschaft zur Pflege der Wissenschaft im katholischen Deutschland. Sektion für Rechts- und Sozialwissenschaft 13. Heft). Paderborn 1912.
- SCHMUTZ 1972 = Richard A. Schmutz: Medieval papal representatives: legates, nuncios and judges-delegate. In: Joseph R. Strayer – Donald E. Queller (szerk.): *Studia Gratiana post scripta. Essays on Medieval Law and the Emergence of the European State in Honor of Gaines Post*. 1972. 441-463.
- SCHRÖR 2009 = Matthias Schrör: Metropolitangewalt und papstgeschichtliche Wende. (Historische Studien Band 494.). Husum 2009.

- SZEBERÉNYI 2002 = Szeberényi Gábor: „Kalán, Isten kegyelméből palliumos pécsi püspök, egész Horvátország és Dalmácia kormányzója“. Újabb szempont a horvát–magyar perszonalunió 12. századi történetének kérdéséhez. In: Varga Lajos – Vonyó József (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből 10–11–12. Az Előadások Pécs történetéből '98, '99 és 2000. c. konferenciák válogatott előadásai*. Pécs 2002. 229–241.
- ZEY 2008a= Claudia Zey: Die Augen des Papstes. Zu Eigenschaften und Vollmachten päpstlicher Legaten. In: Jochen Johrendt – Harald Müller (szerk.): *Römisches Zentrum und kirchliche Peripherie. Das universale Papsttum als Bezugspunkt der Kirchen von den Reformpäpsten bis zu Innozenz III.* Berlin - New York 2008. 77-108.
- ZEY 2008b= Claudia Zey: Handlungsspielräume – Handlungsinitiativen. Aspekte der päpstlichen Legatenpolitik im 12. Jahrhundert. In: Gisela Drossbach – Hans-Joachim Schmidt (szerk.): *Zentrum und Netzwerk. Kirchliche Kommunikationen und Raumstrukturen im Mittelalter.* (= *Scrinium Friburgense. Veröffentlichungen des Mediävistischen Instituts der Universität Freiburg*, Bd. 22), Berlin - New York 2008. 63-93.
- ZIMMERMANN 1996 = Harald Zimmermann: Die Ungarnpolitik der Kurie und Kardinal Konrad von Urach. In: Konrad Gündisch (szerk.): *Harald Zimmermann: Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Vorträge und Forschungen zur Südostdeutschen Geschichte. Festgabe zum 70. Geburtstag.* (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens 20.), Köln – Weimar – Wien 1996. 142-159.
- ZIMMERMANN 2000 = Harald Zimmermann: Der Deutsche Orden im Burzenland. Eine diplomatische Untersuchung, Köln – Weimar – Wien 2000.
- ZSOLDOS 2005 = Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában. Budapest 2005.
- WEIGL 2002 = Herwig Weigl: Ein bosnischer Bischof auf Arbeitssuche: Frater Ruger, sein Wirken als Passauer Weihbischof und sein Grab in Zwettl (1305). In: *Unsere Heimat Zeitschrift für Landeskunde*, Jahrgang 73. (2002) 168-194.
- WEISS 1995 = Stephan Weiss: Die Urkunden der päpstlichen Legaten von Leo IX. Bis Coelestin III. (1049-1198). Köln-Weimar-Wien 1995.
- WEISS 1999 = Stephan Weiss: Die Legatenurkunde des 11. und 12. Jahrhunderts zwischen Papst und Herrscherurkunde. In: Peter Herde – Hermann Jakobs (szerk.): *Papsturkunde und europäisches Urkundenwesen. Studien zu ihrer formalen und rechtlichen Koherenz vom 11. bis 15. Jahrhundert.* Köln – Weimar – Wien 1999. 28-38.
- WEISS 2003 = Stephan Weiss: Legatenurkunde und Papsturkunde. In: Rudolf Hiestand (szerk.): *Hundert Jahre Papsturkundenforschung. Bilanz – Methoden – Perspektiven. Akten eines Kolloquiums zum Hundertjährigen Bestehens der Regesta Pontificum Romanorum von 9.-11. Oktober 1996 in Göttingen.* Göttingen 2003. 335-350.

**Barabás Gábor**, doktorandusz hallgató (cotutelle)

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Középkori és Koraiújkorai Történeti Tanszék

H-7624, Magyarország, Pécs, Rókus u. 2.

Tel: +36-72-501-572

[kadar.gabriella@pte.hu](mailto:kadar.gabriella@pte.hu)

Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg

Philosophische Fakultät und Fachbereich Theologie

Department Geschichte

Lehrstuhl für Mittelalterliche Geschichte und Historische Hilfswissenschaften

D-91054, Deutschland, Erlangen Kochstrasse, 4/BK 9.

Tel.: +49-9131-85-22356

[monika.junghans@gesch.phil.uni-erlangen.de](mailto:monika.junghans@gesch.phil.uni-erlangen.de)

**„Erőszakmentesen vagy minden lehetséges eszközzel?”  
Az afrikai-amerikaiak gazdasági és társadalmi problémáira adott ideológiai  
válaszok a XX. század második felében**

Boros Gábor  
Pécsi Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar

**Absztrakt**

A tanulmány igyekszik bemutatni az *afrikai-amerikai közösség* gazdasági és társadalmi problémáira adott ideológiai válaszok sokszínűségét a 20. század második felében, valamint azok hasonlóságait és különbségeit. Az 1950-es évek közepén kibontakozó afrikai-amerikai polgárjogi mozgalom filozófiájává váló, *Ifj. Martin Luther King* által deklarált erőszakmentes ellenállástól, *Malcolm X* radikális nacionalista ideológiáján keresztül - amelynek legismertebb jelszava a „minden lehetséges eszközzel” – a *Fekete Hatalom* időszakának szerteágazó politikai jelenségeiig. Ez utóbbiak közé a pluralista és a nacionalista ideológiák ismertetése tartozik, olyan szervezetek tevékenységén keresztül, mint a Nemzeti Gazdasági Fejlesztő és Helyreállító Szervezet (NEGRO), a *Fekete Párduc Párt*, a Faji Egyenlőség Kongresszusa (CORE), az *Iszlám Nemzet* (NOI), valamint a kulturális nacionalizmus olyan képviselői, mint LeRoi Jones, vagy *Maulana Ron Karenga*. *Ifj. Martin Luther King* kritikáját és annak elemzését a *Fekete Hatalomról* szintén tartalmazza a tanulmány, akárcsak az elmúlt évtizedek egyik legradikálisabb fekete politikusának *Louis Farrakhannak* rövid életrajzát, és ideológiájának sarkpontjait.

**Abstract**

This study aims to represent the diversity of the ideological solutions worked out for the economical and sociological problems of the African-American community in the second half of the 20th century as well as the similarities and divergences of all these very ideologies – from the nonviolent protest declared by Martin Luther King Jr. as the newly emerged philosophy of the African-American civil rights movement in the 1950s through the radically nationalistic ideology of Malcom X, the most widespread slogan of which was „by any means necessary, until the diversified political phenomenon of the Black Power era. While discussing the pluralist and nationalist ideologies of this latter period, the political activities of such organizations will be also delineated as the National Economic Growth and Reconstruction Organization (NEGRO), the Black Panther Party, the Congress of Racial Equality (CORE) and the Nation of Islam (NOI) besides the work of several representatives of the cultural nationalism, e.g. LeRoi Jones and Maulana Ron Karenga. This paper is also intended to represent the criticism of Martin Luther King Jr. and its evaluation, as well as the brief biography and the underlying ideology of Louis Farrakhan, the most radical black politician of the last decades.

## I. Bevezetés

A XX. század második fele meghatározó időszak volt az afrikai-amerikai történelmében. Alig több mint ötven év alatt az Egyesült Államok másodrendű állampolgáraiból eljutottak az első, soraikból kikerülő elnök megválasztásáig. A fekete közösséget szokás a második világháborús gazdasági konjunktúra és a hidegháború nyertesének nevezni. Ahhoz azonban, hogy országszerte sikerüljön felszámolni a korábban törvények által garantált szegregációt, ami az oktatás, a munkaerőpiac, a lakásügy, a közlekedés és a szolgáltatások jelentős részét áthatotta jóval több kellett a kedvező világpolitikai légkörnél. A negyvenes évek elején előbb a hadiipari üzemekben, majd a fegyveres erőknél szűnt meg a faji alapú megkülönböztetés. 1954-ben pedig a Legfelsőbb Bíróság a Brown kontra Iskolaszék perben meghozta történelmi léptékű határozatát, kimondva, hogy az addig (pontosan 1896 óta) alkalmazott „elkülönített de egyenlő” bánásmód az oktatásügyben alapvetően egyenlőtlen, ezáltal alkotmányellenes.<sup>1</sup> Az egy évvel később kibontakozó afrikai-amerikai polgárjogi mozgalom békés eszközökkel érte el legnagyobb eredményeit: az 1964-ben kiadott polgárjogi- és az egy évvel később törvényerőre emelkedett választójogi törvényt. 1968-ban a lakásügyi rendelet kiadására már csak a korszak meghatározó ideológusának és polgárjogi ikonjának Ifj. Martin Luther Kingnek halála után került sor, mikor az erőszakmentes mozgalom átadta helyét a „Black Power” (Fekete Hatalom) jelszava alatt egyesülő nacionalista szervezeteknek, a Capitolium környékén pedig a lázongás tüzei égtek a szövetségi fővárosban. A XX. század második felének afroamerikai politikai szervezetei ideológiájukat tekintve rendkívül széles skálán helyezkednek el. Abban azonban mindannyian megegyeznek, hogy valamilyen formában az afrikai-amerikai emberek társadalmi státuszának emelését, életminőségük, gazdasági-, politikai- és szociális helyzetük javítását tűzték ki célul. Az önálló fekete ideológia azonban nem a XX. század ötvenes éveiben jelent meg. Booker T. Washington tevékenysége, W.E.B DuBois kiemelkedő tudományos munkája, vagy az afrikai-amerikai nacionalizmus atyjaként is tisztelt Marcus Garvey nélkül elképzelhetetlen lett volna a későbbi ideológiai fejlődés. A mai fekete társadalom az Egyesült Államokban komoly problémákkal küzd. Az egy eltartóval létező csonka családok jelentős száma, változatos munkaerő-piaci gondok és a fekete férfiak magas aránya a büntetés-végrehajtás valamely szakaszában jellemzik. Ugyanakkor a lezajlott szociális fejlődés tagadhatatlan, és ez az előző évszázad ötvenes éveiben útjára indult politikai mozgalmak tevékenységében gyökerezik.

## II. Martin Luther King, Jr. és az erőszakmentes ellenállás ideológiája

Martin Luther King, Jr. (1929-1968) az afrikai-amerikai polgárjogi mozgalom meghatározó egyénisége, karizmatikus szónok, a társadalmi igazságtalanságok ellen fellépő fáradhatatlan aktivista, tevékenységéért Nobel-békedíjjal kitüntetett magas műveltségű baptista lelkész.

1954-ben egyetemi tanulmányainak befejezése után költözött feleségével Corettával az Alabama állambeli Montgomerybe. „Vajon visszatérhetek-e egy olyan társadalomba, amely megtűri azt a rendszert, amelyet én gyermekkorom óta megvetek?”<sup>2</sup> – tette fel a kérdést önéletrajzi írásában, utalva arra, hogy felsőfokú oktatásban töltött évek során a faji alapú hátrányos megkülönböztetést mellőző környezetben élt, míg az új otthonát jelentő városban minden szegregációs törvény életben volt. Montgomery az 1955. december 5-én útjára induló – a helyi buszközlekedés szegregációs rendelkezéseinek felszámolását célul kitűző - buszbojkottal a polgárjogi mozgalom bölcsőjévé vált. (A várost a Konföderáció bölcsőjeként is nevezik, mert Jefferson Davis 1861. január 18-án Alabama állam capitoliumának lépcsőjén

---

<sup>1</sup> MAGYARICS 2008, 88.

<sup>2</sup> KING 1973, 13.



tette le esküjét, egy héttel azután, hogy megszavazták kilépésüket az Unióból.) Martin Luther King a születő mozgalom elsőszámú vezetőjévé vált, annak ideológiai hátteréül az erőszakmentes ellenállást (nonviolent protest) téve meg. Ideológiája három forrásból táplálkozott. Első ismereteit az erőszakmentes ellenállás gondolatáról Henry David Thoreau, *A polgári engedetlenség iránti kötelességről* című művének tanulmányozása során szerezte egyetemi éve alatt, az atlantai Morehouse College diákjaként.<sup>3</sup> Míg korábban faji kérdések megoldásaként radikálisabb álláspontot tartott szükségesnek Gandhi tevékenységének tanulmányozása meggyőzte ennek ellenkezőjéről. Megdöbbsentette, hogy az erőszakmentes ellenállás módszerének alkalmazásával Indiában milyen jelentős változásokat sikerült elérni és milyen mértékű politika hatalom szerezhető általa.<sup>4</sup> Ennek nyomán leszögezte „...az elnyomott népek számára a szabadságért folytatott harcukban ez az egyetlen erkölcsileg és gyakorlatilag alkalmas módszer.”<sup>5</sup> Követőit arra kérte tanúsítsanak szeretetet elnyomóikkal szemben, ahelyett hogy gyűlölnék őket, valamint tartózkodjanak mindennemű erőszakos cselekedettől, vagy arra felhívó párbeszédétől. Nemcsak a külső fizikai erőszak elutasítására szólított fel, hanem a szellem belső erőszakának kerülésére is. Az erőszakmentes ellenállás egyike a leghatásosabb eszközöknek – írja visszaemlékezésében -, amely a gyakorlati megvalósítás során jóval többé vált számára, mint a tiltakozás módszere, amelynek szellemileg igazat ad. Elkötelezte egyfajta életmód mellett, amelynek gyakorlása során a korábban tisztázatlan intellektuális kérdések egy része is megválaszolásra került.<sup>6</sup> A fentiekén kívül pontos ideológiai téziseinek kialakítására Reinhold Niebuhr amerikai teológus pacifizmuskritikája volt még hatással. Ennek hatását hangsúlyozza King ideológiájában James T. Patterson történész, valamint kifejti, hogy a polgárjogi vezető pontosan tisztában volt az erőszakmentes ellenállás gyakorlati hasznaival. A tiltakozás ezen formája lehetőséget biztosított a liberális-fehér támogatás megszerzésére, eloszlatta a „dühös fekete-emberről” alkotott képzeteket, a békés demonstrálók ellen Birminghamben vagy Selmában elkövetett erőszak pedig országos forradalmat generált a fehér rasszizmus ellen és megteremtette a nemzet szimpátiáját a mozgalommal szemben.<sup>7</sup> Martin Luther King ugyanakkor morális példával előljáró vezető is volt egyben. Hogyan lehet egy erőszakmentes mozgalom vezetője az, aki fegyvert tart, vagy használ saját személyes védelmében? – tette fel önmagának a kérdést, miután 1956-ban első alkalommal kíséreltek meg ellene merényletet, bombát dobva házára. Az összegyűlt tömeg konfrontációját a helyi rendőri erőkkel sikerült megelőznie, így végül az esetet az erőszakmentesség győzelmeként értékelte, nem vásárolt fegyvert, és a családja birtokában lévő egyetlen pisztolyt is eladta.<sup>8</sup> Miután az Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága 1956. november 13-án megerősítette azt a szövetségi határozatot miszerint a montgomery-i buszközlekedésben alkalmazott szegregáció alkotmányellenes, és egyértelművé vált, hogy az integrált utazás bevezetéséig csak hetek vannak hátra a polgárjogi aktivisták az erőszakmentességet oktató kurzusokat indítottak. Eljátszottak egy integrált buszutat, közép- és felsőfokú oktatási intézmények diákjai számára hangsúlyozták: alkalmazzák továbbra is az erőszakmentesség filozófiáját.<sup>9</sup> Győzelmüket nem a fehér-ember felett aratott diadalként, hanem a demokrácia győzelmeként értékelték. A bojkott sikere nemcsak a polgárjogi mozgalom elindításához járult hozzá, hanem az erőszakmentes ellenállás működőképességének bizonyítékát is jelentette egyben. Nyolc évvel később Martin

<sup>3</sup> KING 1973, 69.

<sup>4</sup> BURNS 2006, 19.

<sup>5</sup> KING 1973, 72.

<sup>6</sup> Uo, 75.

<sup>7</sup> PATTERSON 1996, 403.

<sup>8</sup> KING 1973, 111.

<sup>9</sup> Uo, 133.

Luther King az erőszakmentes akciók győzelmét vitathatatlan tényként kezelte. Abban látta ideológiája fő erényét, hogy gyűlölködés nélkül szüntette meg a feketék passzivitását, az elmúlt évek változási folyamataiban pedig kiegészítette, és nem helyettesítette a törvényes út felhasználását.<sup>10</sup>

A polgárjogi küzdelem megindulásának egyik legfontosabb okaként az afrikai-amerikai gazdasági helyzetét jelölte meg. Montgomery városát a polgárháborús múltból eredő szimbolikus jelentésén túl gazdasági viszonyainak tarthatatlan volta is predesztinálta a polgárjogi küzdelem mintatelepülésévé. 1950-ben fehér lakosainak átlagkeresete (1730 dollár) jelentősen meghaladta az ott élő afrikai-amerikaiakét (970 dollár). A feketék többsége – mivel a városban nem volt számottevő nehézipar – háztartási alkalmazottként, vagy a mezőgazdaságban rendszertelen időközönként foglalkoztatott napszámosként dolgozott. Az elkülönítésen túl „a súlyos gazdasági ínség” áldozatai is voltak – írja a lakosságról Martin Luther King.<sup>11</sup> Ezek a súlyos gazdasági hátrányok, a szegregáció hatása az élet szinte minden területére és a politikából való kirekesztettség azonban szilárd egységgé formálta az afroamerikai közösséget, amelyről vezetőik rivalizálása, a jól képzett feketék passzivitása és a tanulatlan tömegek közömbössége miatt egy évvel korábban nem tudta elképzelni, hogy valaha a forradalmi változások elindítójává válhat.<sup>12</sup> „Megtanultam azt is, hogy a faji igazságtalanság elválaszthatatlan ikertestvére a gazdasági igazságtalanságoknak” – írja.<sup>13</sup> Az afrikai-amerikaiakat kettős megkülönböztetés sújtja – vélte 1963-ban -, egyfelől borszínük alapján, másfelől gazdasági tekintetben. Száz évvel felszabadításuk után a feketék továbbra is a gazdasági létra legalján állnak. „A gazdasági bizonytalanság magányos szigetén élnek, az anyagi jólét széles tengerének közepén.”<sup>14</sup> Véleménye szerint a teljes emberi méltóság megszerzésének együtt kell járnia a feketék gazdasági helyzetének javításával, alapvető feltétele a versenyképes bérezés. Ennek eléréséhez azonban a gazdasági megkülönböztetés évszázados hagyományait kell megszüntetni (elsősorban a déli államokban), amelynek keretében az afrikai-amerikaiak fizetését a bérskála legalacsonyabb fokára helyezték. Követeléseik alapvető strukturális változásokat tennének szükségessé az Egyesült Államok társadalmában, amelyek azonban a fehérek ellenállásának új szakaszát nyitották meg a fekete-liberalizációval szemben, ami többek közt ennek hatására radikális irányokkal bővült a hatvanas évek második felétől kezdődően.

Az 1968. április 4-én Memphisben meggyilkolt politikus születésnapja ma amerikai nemzeti ünnep, az egyetlen olyan szövetségi ünnep, amely afrikai-amerikaira emlékezik.<sup>15</sup> Az alábbi idézetet tekinthetjük egyfajta hitvallásnak is, amelyből kirajzolódnak ideológiájának, az erőszakmentes ellenállásnak sarkkövei: „... az én bűnöm az volt, hogy csatlakoztam népem igazságtalanság ellen folytatott erőszakmentes tiltakozásához. Az volt a bűnöm, hogy igyekeztem beoltani népembe a méltóság és az önbecsülés érzését. Az volt a bűnöm, hogy népem számára az élet, a szabadság és a boldogság keresésének elidegeníthetetlen jogait kívántam megszerezni. Mindenekfelett pedig az volt a bűnöm, hogy igyekeztem meggyőzni népemet, a gonosszal való együtt nem működés épp annyira erkölcsi kötelesség, mint a jóval való együttműködés.”<sup>16</sup>

---

<sup>10</sup> KING 1973, 157.

<sup>11</sup> Ua. 18.

<sup>12</sup> Ua. 31.

<sup>13</sup> Ua. 68.

<sup>14</sup> Ua. 148.

<sup>15</sup> FRANK 2008, 39.

<sup>16</sup> KING 1973, 117.

### III. „Minden lehetséges eszközzel!” Malcolm X és a radikális fekete ideológia

Karizmatikus szónok, radikális fekete vezető. Leggyakrabban ezekkel a kifejezésekkel jellemzik Malcolm X-et, aki az általa megfogalmazott politikai gondolatok sokszínűségét, és azok utóéletét tekintve kétségkívül a legnagyobb hatású fekete-nacionalista politikus az Egyesült Államok történetében. Közzserepléseinek első – és egyben leghosszabb időszaka – a Nation of Islam (Iszlám Nemzet – NOI) elnevezésű kizárólag afrikai-amerikaiakat tömörítő iszlám vallási szervezethez köti, amely a spirituális tanokon túl határozott politikai koncepciót is képviselt. A szervezet szószékéről, annak hivatalos lapján, rádión és televízión keresztül – dühös, ugyanakkor rendkívül kifejező retorikájának köszönhetően – sikerült eljuttatnia a Nation of Islam vezetőjének Elijah Muhammadnak üzenetét a széles tömegekhez. Nem elégedett meg azonban a doktrínák pusztá ismételtetésével.<sup>17</sup> Az elszegényedett városi tömegek, a militáns fekete művészek és értelmiségiek támogatásával egyszerre intézett támadást „a fehér-világ fennhatósága” és a polgárjogi mozgalom integrációra törekvése és erőszakmentes politikája ellen.<sup>18</sup> A fehér-Amerika elleni dühös kirohanásainak alapja az a gondolat volt, miszerint a fehérek nem domináltak mindig a történelem folyamán a feketékkel szemben. Afrika az emberi fejlődés egy jelentős szakaszában számos tekintetben megelőzte Európát. A feketéknek ennek nyomán fel kell ismerniük, hogy ők nem a kisebbséget, hanem a többséget alkotják a világban, és meg kell változtatniuk magatartásukat. „Az alapító atyák...Anglia börtöneiből érkeztek. Prostitúáltak voltak, gyilkosok, tolvajok és hazugok” – mondta beszédében – akik az egyik legbűnösebb társadalmat hozták létre. Állításaival egyértelművé tette, hogy az Egyesült Államok társadalmi viszonyainak alapvető reformokra van szüksége, forradalmi reformokra. A szabadságnak azonban a feketéknek kell megfizetnie az árát. Képesnek kell lenniük életüket áldozni érte, vagy elvenni másokét, amennyiben az szükséges. A forradalomnak ezzel szemben nem kell szükségszerűen erőszakkal véget érnie, a fehér ember ugyanis valószínűleg meghátrál majd a feketék elszántságának láttán.<sup>19</sup> A fehér-liberálisokat, akik a polgárjogi mozgalom eseményei során támogatták a fekete közösség munkáját, egyszerű képmutatónak nevezte.<sup>20</sup> A mozgalom egyértelmű eredményeire válaszul leszögezte, hogy azok ellenére az afrikai-amerikaiak jelentős része továbbra is szenved a rossz lakáskörülmények, az elégtelen minőségű oktatás, és a kedvezőtlen munkakörülmények miatt. Ezeket a problémákat az erőszakmentes ellenállás eszközével a polgárjogi küzdelem képtelen megoldani, sőt tevékenységével – eredeti céljával ellenkezően – inkább állandósítja azokat. Úgy vélte egy korlátozott forradalom, amely elveti az erőszak lehetőségét sohasem lesz képes jelentős változásokat előidézni a fekete lakosság életminőségében. Az 1963. augusztus 28-án lezajlott washingtoni menetről – amelyet a polgárjogi mozgalom legmagasztosabb pillanatként tartanak számon, és ahol elhangzott Martin Luther King „Van egy álmom” beszéde – kijelentette, hogy jól láthatóan a kormány arra használta fel, hogy saját érdekeinek megfelelően irányítsa a feketéket.<sup>21</sup>

Malcolm X támadásai a polgárjogi mozgalom ellen alapvetően a Nation of Islam vezető szónokaként töltött utolsó éveire korlátozódtak, önálló politikai karrierje során felhagyott azokkal. 1964-ben több jelentős Elijah Muhammaddal folytatott ideológiai vita után zárták ki a szervezetből. A Kennedy-gyilkosságra tett rosszindulatú sajtónyilatkozata szolgáltatott hozzá ürügyet, amelynek eredményeként 90 napos felfüggesztést kapott, végül egyértelművé vált, hogy nem kaphatja vissza régi pozícióját. Az Iszlám Nemzet elhagyása után létrehozta a

<sup>17</sup> KONOK 2008, 34.

<sup>18</sup> WOLFENSTEIN 1993, 5.

<sup>19</sup> Ua. 9.

<sup>20</sup> VAN DEBURG 1992, 4.

<sup>21</sup> WOLFENSTEIN 1993, 12.

Muslim Mosque, Inc.-t majd az Organization of Afro-American Unity-t (Az Afro-Amerikai Egység Szervezete – OAAU).<sup>22</sup> Előbbi annak ellenére, hogy a NOI direkt alternatívájaként született nem fekete-szeparatista szervezet volt, hanem fekete-nacionalista. Néhány hónappal később utazást tett a Közép-Keleten és Afrikába is ellátogatott, ahol lenyűgözte a fekete-kormányok munkája és az Organization of African-Unity (Az Afrikai-Egység Szervezete) tevékenysége, amelynek nyomán az afrikai származású emberek egységének gondolatával tért vissza az Egyesült Államokba. Ettől fogva ideológiájának szerves része lett egy sajátos, radikális pán-afrikai koncepció.<sup>23</sup> Beszédei során igyekezett tudatosítani hallgatóságában, hogy ők kolonizált emberek és kötődnek a világ más fekete népeihez. Ennek az ideológiai átalakulásnak az eredménye az OAAU létrehozása, amely kettős feladatot látott el. Közvetítőként kívánt működni minden olyan szervezet között, amely a fekete-Amerika liberalizációját kívánta elérni, ugyanakkor Malcolm X vezetése alatt akciókat szervezett a fekete közösségek önvédelmére és liberalizációjára.<sup>24</sup> A szervezet gyűlésén gyilkolták meg a New York-i Audubon Ballroomban 1965. február 21-én. A mindössze negyven éves politikus temetésén több mint 22 ezren vettek részt. A Newsweek ekkor így írt róla: „...egy népámító, aki lelkesítette a szegény feketéket és megrémítette a fehéreket”.<sup>25</sup> Utóéletét tekintve azonban jóval több lett, mint a fekete liberalizáció mártírja. Önéletrajza, - amit Alex Haley szerkesztett köteté - már csak posztumusz jelenhetett meg, de óriási hatást gyakorolt korának fekete értelmiségére. A Time Magazine minden idők tíz legfontosabb nem fikció alapú könyve közé sorolta. Ideológiája a halála utána évtizedben egyértelmű mintájává és referenciájává vált a Black Power (Fekete Hatalom) mozgalomnak. Személyében archetípusa és spirituális vezetője volt az afrikai-amerikai aktivisták következő generációinak.<sup>26</sup> Ennél fogva több szervezet is igyekezett kisajátítani magának, az OAAU, vagy kimondottan Malcolm X örököseinek nevezve magukat. Ezzel párhuzamosan egy napjainkban is tartó folyamat részeként a populáris kultúra is ikonjára lelt benne. Színdarabok, versek, dokumentum- és játékfilmek, beszédgyűjtemények, zenei felvételek, különböző ruhadarabok őrzik emlékét. Ő maga úgy vélte a kultúrának központi szerepe van az afrikai-amerikaiak szabadságáért folytatott mozgalomban. „Kulturális forradalomra van szükségünk, hogy megszűntessük az embereket ért agymosást” – fejtette ki. A fekete-kultúra és történelem fegyvereket jelentettek mozgalma számára,<sup>27</sup> amely azért jött létre, hogy „küzdjön a közös ellenség ellen,...küzdjön bárki is kerüljön az útjába, hogy elhozza a teljes szabadságot az afrikai-származású embereknek a nyugati féltekén és elsőként itt az Egyesült Államokban és szabadságot hozzon ezeknek az embereknek minden lehetséges eszközzel.”<sup>28</sup>

#### **IV. A Black Power (Fekete Hatalom) ideológiai sokszínűsége**

Az 1960-as évek második felétől kezdve a Black Power (Fekete Hatalom) jelszavát számos, sokszor egymásnak ellentmondó célokat megfogalmazó afrikai-amerikai szervezet tette magáévá. Ideológiájukat, fő tevékenységi körüket tekintve bármennyire is különböztek ezek a szervezetek mindannyiukban közös volt, hogy valamiféle autonómiát követeltek a fekete-Amerikának. Igényüket fejezték ki valamiféle nemzeti alapú önszerveződésre.<sup>29</sup> Maga a

<sup>22</sup> VAN DEBURG 1992, 1.

<sup>23</sup> WOLFENSTEIN 1993, 6.

<sup>24</sup> Ua. 9.

<sup>25</sup> VAN DEBURG 1992, 1.

<sup>26</sup> Ua. 2.

<sup>27</sup> Ua. 5.

<sup>28</sup> BREITMAN 1970, 37.

<sup>29</sup> KONOK 2008, 36.

kifejezés Richard Nathaniel Wright 1954-ben publikált esszéjének címéből származik, de politikai agitációra Stokely Carmichael, a Student Nonviolent Coordinating Committee (Diákok Erőszakmentes Koordináló Bizottsága – SNCC) vezetője használta először 1966. június 16-án a Mississipi állambeli Greenwoodban megtartott polgárjogi tiltakozáson.<sup>30</sup> Ezt a tüntetést a SCLC (Southern Christian Leadership Conference – Déli Keresztény Vezetők Konferenciája – SCLC), a SNCC és a Congress of Racial Equality (Faji Egyenlőség Kongresszusa – CORE) közösen szervezte a James Meredith polgárjogi aktivistát ért néhány nappal korábbi fegyveres támadás nyomán. Ifj. Martin Luther King mint az SCLC vezetője ennél fogva jelen volt a Black Power születésénél. 1968-ban megjelent *Where do we go from here: Chaos or Community?* (Hová tartunk: Káosz vagy közösség?) című kötetében egy teljes fejezetet szentel neki, és rendkívül éleslátó véleményt fogalmaz meg a mozgalom létrejöttének okairól, annak alapvető céljairól, ugyanakkor kitér annak veszélyeire és alapvető tévedéseire is. Felhívja a figyelmet, hogy a Fekete Hatalom kifejezés alapvetően emocionális fogalom, amelyet sokan eltérően értékelnek és gyakran ugyanannak a személynek is mást jelent. A Black Power a csalódottságból született.<sup>31</sup> A polgárjogi mozgalom tagadhatatlan eredményei ellenére ugyanis a fekete közösséget továbbra is sok probléma sújtotta, az úgynevezett „hosszú forró nyarak” során bekövetkező lázongások Wattsban (1965), vagy Newarkban (1967) jelezték a fokozódó társadalmi elégedetlenséget. A munkanélküliség magas aránya, az alacsony iskolai végzettség, a drogok átható jelenléte, az egyre terjedő nagyvárosi nyomornegyedek erőszakmentes eszközökkel megoldhatatlannak tűnő problémák elé állították a fekete-Amerikát. A gazdasági kérdéseken túl Martin Luther King a törvények és a megvalósításuk közti szakadék meglétében látja a Fekete Hatalom kialakulásának fő okát.<sup>32</sup> (1963-ban, kilenc évvel a Legfelsőbb Bíróság az iskolai szegregációt felszámoló határozata után az afrikai-amerikai diákoknak mindössze 9%-a tanult integrált intézményben.) Lélektani válasznak tekinti arra a több évszázadon át tartó agyomosásra, ami a tökéletes rabszolga kialakítását célozta meg. Az afrikai múlt felidézése, az alávetettségéből való kiszakadás vágya, saját egyéniségük kinyilvánításának igénye, a nyomornegyedek számára új igazságnormák létrehozása mind a rabszolgaság intézményének elutasítását jelképezik.<sup>33</sup> Azon felül, hogy elismeri keletkezésének logikus okait a Nobel-békedíjas baptista lelkész a mozgalom kritikájára és az attól való elhatárolódásra helyezi a hangsúlyt. Már 1966. júniusában kérte Stokely Carmichaelt és Floyd McKissick-et (CORE), hogy hagyjanak fel a fogalom politikai diskurzusokban történő használatával. Erőszakos éle van, megzavarja a polgárjogi mozgalom fehér szövetségeseit, elszigeteli a fekete közösséget és azokban, akik korábban rejtegették rasszista véleményüket öngazolást kelthet. (A három szervezet közös tiltakozásának idejére felfüggesztették a fogalom alkalmazását.)<sup>34</sup> A Black Power meglátása szerint nihilista filozófia, amely azt jelképezi, hogy az amerikai társadalomban nincs lehetőség a megszabadulásra. Nélkülözi a reményt, - szemben a polgárjogi mozgalommal, - a kétségbeesés táplálja. „Kevés olyan eszme van a világon, ami ennyire távol esne a valóságtól. A néger számára az elszigetelődésben nincs megváltás.” – írja a mozgalom legnagyobb tévedéseként annak mindenféle külső segítséget elutasító attitűdjét jelölve meg. A feketék sem gazdasági, sem politikai hatalmat nem szerezhetnek az elkülönülés által. Ezzel szemben egy afrikai-amerikaiakból és liberális fehérekből álló koalíció létrejöttére lenne szükség, gazdasági tekintetben pedig egy tömegméretű szövetségi program, egyfajta Marshall-terv

<sup>30</sup> KING 1973, 247.

<sup>31</sup> Ua. 248.

<sup>32</sup> Ua. 251.

<sup>33</sup> Ua. 256.

<sup>34</sup> Ua. 247.

megvalósítását látja szükségesnek.<sup>35</sup> Az iparban jelentkező automatizálás általánossá válásával – ami tovább növeli a feketék körében magas munkanélküliséget - véleménye szerint a gazdasági kérdésekre kell a fő hangsúlyt helyezni. A Black Power mozgalom ennek ellenére elsősorban faji kérdésekkel foglalkozik, állandó elemként napirenden tartva a fehérek tekintélyét és a fehér hatalommal való szembeszállást.<sup>36</sup> Legrombolóbb vonása a felhívás a visszavágó erőszakra, az erőszakmentes ellenállás doktrínáját pedig az önvédelemhez való jogra hivatkozva utasítják el. Martin Luther King kitartva korábbi ideológiája mellett a Black Power alternatívájaként továbbra is annak fenntartását ajánlja.<sup>37</sup> Floyd McKissick azonban aki 1965 és 1968 között töltötte be az egyik legbefolyásosabb afrikai-amerikai politikai szervezet, a Faji Egyenlőség Kongresszusának vezetői posztját egyértelműen fogalmaz: „az erőszakmentesség haldokló filozófia”, a túlélése ennél fogva teljesen felesleges. Az egyetlen út a feketék számára jelentős társadalmi változások elérésére gazdasági és politikai hatalom megszerzése.<sup>38</sup> Ezt pedig már a Black Power jelszava és ideológiája alatt kívánták elérni.

A Black Power mozgalmon belül ideológia tekintetében megkülönböztethetünk pluralista és nacionalista szervezeteket. Az utóbbi kategória tovább osztható a területi elkülönítést támogatókra, forradalmi nacionalistákra és kulturális nacionalistákra. Az előbbi csoportba tartozó szervezetek elsősorban a „közösségi ellenőrzés” (community control) létrehozására fókuszáltak, közösségük gazdasági, oktatási és politikai intézményein keresztül kívánták céljaikat megvalósítani. A nacionalista szervezetek közös jellemzője volt a fatalizmus. Nem voltak hajlandók szövetségre lépni a kormányzat szervezeteivel és hosszú távú szociokulturális autonómiát követeltek a fekete-Amerikának. Komoly döntéshozó erőhöz kívántak jutni az állami intézmények támogatása nélkül.<sup>39</sup>

#### **IV. 1. Pluralizmus**

„Miért kell fehér embereknek üzemeltetniük a bankokat a közösségeinkben? Miért kell a közösségeink gazdaságának a fehér ember kezében lennie?” - tette fel kérdéseit Malcolm X 1964-ben. Az általa adott válaszok pedig a Black Power mozgalmon belül számos szervezetet inspiráltak, hogy a feketék gazdasági és politikai hatalmának kiterjesztésével érjenek el társadalmi változásokat. Ha az afrikai-amerikaiak kezükbe akarják venni sorsuk irányítását döntéshozó pozíciókba kell kerülniük, meg kell szerezniük a „hatalom két típusát, ami igazán számít Amerikában.” Szintén az Iszlám Nemzet egykori szóvivője inspirálta a Black Power mozgalom pluralista szervezeteit, a fekete közösségek újjászervezésére és megerősítésére. Malcolm X beszédeiben, publikációiban arra szólított fel, hogy az afrikai-amerikai közösségeknek képesnek kell lenniük foglalkoztatni tagjaikat, megteremtteni saját önkormányzatukat, illetve megvédeni magukat a külső ellenségekkel szemben. „Büszkeséget kell vinnünk az afroamerikai közösségekbe...mert az az otthonunk és az a hatalmunk forrása.”<sup>40</sup> A közösségi kontrol (community control) vált az amerikai nagyvárosok feketék lakta közösségeinek szervező erejévé. Közösségi programokat hoztak létre és amennyire lehetséges volt, igyekeztek a kormányzat szerveit és azok tevékenységét az állampolgárokhoz közelíteni, hogy ezáltal igazán képesek legyenek a helyi érdekek képviselésére. Céljuk, egy magasabb politikai és gazdasági autonómia elérése volt, amelyre törekedve felismerték, hogy az afrikai-amerikaiak szociális helyzetének javítására irányuló tevékenységük pluralista

---

<sup>35</sup> KING 1973, 253.

<sup>36</sup> Ua. 255.

<sup>37</sup> Ua. 264.

<sup>38</sup> VAN DEBURG 1992, 137.

<sup>39</sup> Ua. 112.

<sup>40</sup> Ua. 113.

tradíciókban gyökerezik.<sup>41</sup> Gazdasági téren a pluralizmus mintaszervezetét a National Economic Growth and Reconstruction Organization (Nemzeti Gazdasági Fejlesztő és Helyreállító Szervezet – NEGRO) jelentette. Eredetileg egészségügyi szervezetként hozták létre a hatvanas évek elején, de a Black Power érában gazdasági identitást szerzett. Különböző vegyszereket állított elő, festékeket, fémipari termékeket gyártott, kötelékébe tartozott textilipari cég és feketék lakta nagyvárosi negyedekben működő busztársaság is. 1968-ban a Martin Luther King meggyilkolása nyomán kirobbant lázongások után a NEGRO mobil üzleteket és farmer-marketeket hozott létre Washingtonban, hogy ezzel is segítse az életkörülmények mielőbbi rendeződését az amerikai fővárosban. Vezetője Dr. Thomas W. Matthew volt, aki jól jövedelmező sebészi praxist adott fel a szervezet irányításának kedvéért, amelynek működésében a „Black Power konstruktív formáját” vélte megvalósulni. 1966-ban a feketék az Egyesült Államok lakosságának 11%-át alkották, ugyanakkor a teljes egyéni jövedelemnek csak 6,5%-a esett rájuk. Ilyen helyzetben Matthew helyesen ismerte fel, hogy a gazdasági elkülönülés „veszélyes nonszensz”. Az önálló fekete gazdasági szerveződések szükségességét az országos politikában is hangsúlyozták. 1968-as kampánya során Richard M. Nixon fejtette ki a „fekete kapitalizmus” létjogosultságát, kijelentései azonban nyilvánvalóan a lehetséges afroamerikai szavazók megnyerését is célozták.<sup>42</sup> A korszak egyik nagy kérdése ugyanis az volt, hogyan lehet a Demokrata és a Republikánus Párt ígéreteiben egyaránt csalódott fekete szavazókat mozgósítani. A Fekete Hatalom időszakában az afrikai-amerikai politikai szervezetek elsősorban koalícióban próbáltak helyi, vagy állami politikai pozíciókat megszerezni. Koalíciós partnereik közt megtaláljuk a vietnami háború fehér ellenzőit, de a latin amerikai lakosság képviselőit is.<sup>43</sup> A pluralista álláspontot magukénak valló fekete politikusok felismerték, hogy közvetlen kapcsolat van a nyomornegyedek gazdasága és a helyi oktatás között. Ennél fogva igyekeztek az alap- és középszintű oktatási egységek minél szélesebb rétegét közösségi irányítás alá vonni. Az oktatási reformerek a hatvanas évek közepén egyetértettek abban, hogy az afrikai- és euroamerikaiak történelmi tapasztalatai alapvetően eltérőek, ezért a modern iskolai curriculumnak hidat kell képeznie a két eltérő kulturális háttér között, ahelyett, hogy összerosná azokat. Szülők és iskolai dolgozók a közösségi kontrol során szoros kapcsolatokat építettek ki, és együttes erővel dolgoztak a nagyvárosi élet komplex problémáinak megoldásán. Az oktatásügyben végzett tevékenységüknek ezen felül még egy előremutató eredménye volt. A Black Power koncepciója a következő generációra hagyományozódott.<sup>44</sup>

#### IV. 2. Nacionalizmus

„Sokkal könnyebb fekete nacionalistának lenni, mint tudni mi az a fekete nacionalizmus.” – írja Theodore Draper, 1970-ben megjelent munkájában.<sup>45</sup> Ez az állítás több oldalról is igazolható. A közösségi ellenőrzés tekintetében például nagyon vékony határ húzódott csupán a pluralista és a nacionalista szervezetek között. A Black Panther Party egyértelműen az utóbbi kategóriába sorolható, ugyanakkor országos népszerűsége a hatvanas évek végén közösségi programjai révén tett szert. Szintén a Fekete Párducokhoz köthető, hogy több esetben a párt akciói megelőzték a hozzájuk tartozó ideológia kialakulását, így sajátos fekete nacionalizmusuk lépésről-lépésre fejlődött, alakult át gyakran vezetve ezzel a szervezeten belüli vitákhoz, szakadáshoz. Közös azonban a Black Power mozgalom nacionalista csoportjai esetében, hogy a szeparatizmust mindannyian beépítették ideológiájukba. Az

<sup>41</sup> VAN DEBURG 1992, 116.

<sup>42</sup> Ua. 119.

<sup>43</sup> ALKEBULAN 2007, 17.

<sup>44</sup> VAN DEBURG 1992, 124.

<sup>45</sup> DRAPER 1971, 147.

elkülönülés mértékéről, pontos formájáról, lehetőségeiről azonban jelentős mértékben eltérő változatokat fogalmaztak meg. Egyes vélekedések szerint az Amerikai kontinens fehérek és feketék lakta részekre bontásával, vagy az Egyesült Államok feldarabolásával, míg megint mások szerint kulturális forradalom véghezvitelével valósítható meg. William L. Deburg amerikai történész hét pontban foglalta össze a fekete-nacionalista szervezetek ideológiájának közös elemeit. (1) A szeparatizmus alapvetően különbözik a szegregációtól. (2) A szeparatizmus és a nacionalizmus is jól használható a feketék szabadságáért folytatott küzdelemben. (3) Amióta kialakult egyfajta kölcsönös párbeszéd a fehér- és a fekete-Amerikai között a szociális változások tekintetében, ennek elfogadott formái a status quo fenntartásában érdekeltek. (4) A többségi társadalom érdeklődése mindig ellenséges volt a feketék boldogulását illetően. (5) Kollektív felelősség és tudatosság kialakítására van szükség az afrikai-amerikaiak körében. (6) Küzdelmük nem területszerzés céljával zajlik, hanem természetes erőforrásokért, a szociális igazságosság és az emberi méltóság kivívásáért. (7) Politikai beállítottságától függetlenül, minden afrikai-amerikai a fekete nemzet (black nation) tagjának vallotta magát.<sup>46</sup>

#### IV.2. 1. A területi elkülönítés hívei

A Faji Egyenlőség Kongresszusa (Congress of Racial Equality – CORE) egyike a polgárjogi tiltakozásba bekapcsolódó legfontosabb szervezeteknek. 1944-ben alakult afrikai-amerikai és fehér szimpatizánsokat egyaránt tömörítő szervezetként.<sup>47</sup> Országos hírnévre az úgynevezett „szabadság utak” során tett szert a hatvanas években, amelyek sikere nyomán az államközi buszközlekedésben megszűnt a szegregáció. 1965-től kezdve azonban a szervezet a polgárjogi tiltakozás eszmerendszerét maga mögött hagyva elindult a fekete nacionalizmus útján. Tevékenységük jól példázza, hogy a közösségi kontrol módszere számos ideológiára adaptálható volt. James Farmer vezetése alatt kezdte meg a CORE közösségi programjait az amerikai nagyvárosok feketék által lakott nyomornegyedeiben, amiben segítették őket a „szabadság utak” tapasztalatai, a helyi lakosság aktivitásának felkeltésében. A szervezet ekkor 80 000 taggal, 137 alkalmazottal és 220 részleggel végezte tevékenységét. 1965 és 1968 között Floyd McKissick irányította a CORE munkáját. Az ideológiai váltással összehangoltan központi irodájukat Manhattanból Harlembé költöztették és elindították a „target city”, valamint a „country cousin” programokat. Előbbi nagyvárosi rossz körülmények közt dolgozó munkások megszervezését, utóbbi az urbánus környezetbe költözött egykori farmerek segítségét tűzte ki célul.<sup>48</sup> A szervezet tehát a korábbi elsősorban a Mély-Délen kifejtett tevékenysége után az északi ipari nagyvárosok fekete alsó- és középosztályának szociális helyzetén kívánt változtatni. 1966-ban tovább távolodtak a tíz évvel korábban megkezdett polgárjogi úttól: „Nincs szükségünk fehér liberálisokra...az integrációt feleslegessé kell tennünk.” – hangzott el Stokely Carmichael beszédében a CORE nemzeti konvencióján. Két évvel később immár Roy Innis vezetése alatt került sor a fehér tagok kizárására a szervezetből, rámutatva, hogy az új igazgató egyértelműen az elkülönítés mellett foglal állást és jelöli ki ezzel a fő ideológiai irányvonalat.<sup>49</sup> Ugyanakkor egy három lépcsős program meghirdetésére is sor került, amely a fekete-Amerika liberalizációját célozta. Ennek első eleme az 1968 júliusában a Kongresszus elé kerülő Community Self-Determinaton Act (Közösségi Önmegvalósító Törvény) támogatása volt. A tervezet közösségi fejlesztéssel foglalkozó vállalatok felállításához nyújtott volna segítséget adókedvezmény és egyéb állami támogatás formájában. A CORE vezetősége a feketék számára saját üzletük elindításának, és

<sup>46</sup> VAN DEBURG 1992, 131.

<sup>47</sup> SMITH 2003, 91.

<sup>48</sup> VAN DEBURG 1992, 133.

<sup>49</sup> Ua. 137.



ez által egyfajta gazdasági alap megteremtésének lehetőségét látta benne. Nemcsak gazdasági területen szorgalmazták a közösségi kontrol felállítását. Az afroamerikaiaknak kezükbe kell venniük iskoláik, egészségügyi intézményeik irányítását, ezzel segítve a javak és szolgáltatások igazságos újraelosztását. Ezen felül új típusú szociális szerződésre van szükség fehérek és afrikai-amerikaiak közt, hangzott a program utolsó pontja.<sup>50</sup> A CORE 1965 utáni tevékenységét tehát csupán a fehér-Amerikától való elhatárolódás különbözteti meg a pluralizmust magukénak valló szervezetek közösségi kontrolra építő politikájától. A fehér szimpatizánsok elvesztése – akik adott esetben sok éves munkájukkal támogatták a szervezetet – azonban sokkal inkább hátráltatta gazdasági célkitűzéseik elérését, mintsem bármilyen tekintetben előnyére vált volna.

A Nation of Islam (Iszlám Nemzet) vagy, ahogy gyakran nevezik őket a fekete muzulmánok (black muslims) szervezete a CORE-től eltérően a gazdasági világválság idején történő megalapítása óta egyértelmű elkülönítést szorgalmazó álláspontot képviselt. Wallace D. Fard Detroitban a Marcus Garvey által már korábban megfogalmazott fekete-nacionalista alapokra építve hozta létre szervezetét, de fontos teológiai elemként a kereszténységet elutasítva az iszlám vallást nevezte meg az afrikai-amerikaiak igaz hiteként.<sup>51</sup> Az Iszlám Nemzet a karizmatikus Elijah Muhammad vezetése alatt kezdett fejlődni, de országos hírnévre Malcolm X tevékenységének következtében tett szert, és vált a magazinok (Time, US News & World Report, Reader's Digest), és a televíziós híradások állandó szereplőjévé. (1952-es csatlakozásakor mintegy 500 főt számlált a tagság, míg távozásakor 25 000 fős tömegmozgalommá szélesedett.)<sup>52</sup> Tanításaik egyik központi eleme, hogy minden fekete egy „ázsiai fekete nemzet” része, pontosabban a Shabazz törzséé. Az elkülönítés alapját, pedig nem csupán történelmi tények jelentik, hanem az egyben Allah akarata is. A szervezet nem kizárólag elkülönítés-párti ideológiát fogalmazott meg, vezetőinek retorikájában a többségi fehér társadalommal való szembehehelyezkedés is megfigyelhető. Elutasították az integrációt „400 éves ellenségeikkel”, és hangsúlyozták a béke időszaka addig nem érkezik el, amíg minden ember nem él a saját országában. Az afrikai-amerikaiak ennek értelmében, az ellenük elkövetett bűnök jóvátételeként, és több évszázados munkájuk eredményeként jogosultak az őket megillető földterületre, ahol létrehozhatják saját államukat, természetesen elkülönítve a fehér-Amerikától. Annak kinyilvánításától, hogy pontosan hol, mikor és milyen formában jön létre az afrikai-amerikaiak állama a szervezet szónokai az esetek többségében tartózkodtak, leggyakrabban homályos vallási magyarázatok mögé rejtve ebbéli bizonytalanságukat. A tanítás központi eleme ennél fogva magának a jogosan birtoklandó földterületnek a meghatározása volt, ami ásványkincsekben gazdag és rendkívül termékeny. Elijah Muhammad tett kijelentéseket arra vonatkozóan, hogy az Egyesült Államok néhány államát kívánja erre a célra megszerezni. „Mindent kiérdemeltünk, amit csak nekünk adnak.” – fejezte ki, két-három állam területétől, egészen a két tucatig. A megszerzett területen aztán létrejöhet a Nation of Islam irányítása alatt egy vibráló iszlám civilizáció, ahol a feketék végre megszabadulhatnak egykori rabszolgatartóik mentális mérgezésétől.<sup>53</sup> A Black Power mozgalom utolsó szakaszában a szervezet igyekezett valóra váltani az „állam az államban” elképzelést. Természetesen nem az Elijah Muhammad által vázolt módon, sokkal inkább önálló gazdasági erőforrásaikra alapozva. Saját vállalkozásokat hoztak létre, megtermelték mindazt, ami szükségleteik kielégítéséhez elengedhetetlen volt, a pénzt ezáltal egymást közt költötték el.<sup>54</sup>

<sup>50</sup> VAN DEBURG 1992. 138.

<sup>51</sup> SMITH 2003, 247.

<sup>52</sup> KONOK 2008, 34.

<sup>53</sup> VAN DEBURG 1992, 149.

<sup>54</sup> VAN DEBURG 1992, 143.

#### IV. 2. 2. Forradalmi nacionalizmus

Az afrikai-amerikai forradalmi nacionalizmus és egyben a Black Power mozgalom egyik legnagyobb hatású szervezetét Huey P. Newton és Bobby Seale alapította 1966. október 15-én, a kaliforniai Oaklandben. A Black Panther Party létrejöttkor egy radikális nacionalista szervezet volt, amely politikai autonómiára törekedett. Ideológiájuk jelentős része Malcolm X azon elképzelésén alapult, melynek értelmében a polgárjogi küzdelmet harmadik világbeli, és nemzeti liberális mozgalmakkal együttműködve egy nemzetközi kapitalizmus ellenes forradalmi mozgalomba igyekeztek transzformálni. Landon Williams, - aki a szervezetet irányító központi bizottságnak is tagja volt - kijelentette: „Malcolm X örökösének tekintettük magunkat.”<sup>55</sup> Eldridge Cleaver, a párt információs minisztere és egyik főideológusa - utalva a szervezet első időszakának alapvető tevékenységi körét jelentő fegyveres ellenállásra – pedig képletesen szólva kifejtette Malcolm X adta Huey P. Newton kezébe a fegyvert.<sup>56</sup> Az Iszlám Nemzet egykori szónokának hatása négy pontban mutatható ki a Black Panther Party tevékenységében. Ezek a következők: az afrikai-amerikaiak használhatnak fegyvert politikai céljaik elérésére, a mozgalomban való részvétel tagjai számára spirituális és mentális megfiatalodást is kell, hogy jelentsen, a feketék kössenek szövetséget más etnikai csoportokkal, valamint a polgárjogi mozgalom egy nemzetközi küzdelem része a rasszizmussal és a nyugati kapitalizmussal szemben.<sup>57</sup> A forradalmi nacionalizmus képviselői úgy vélték az Afrikába való visszatérés önmagában nem elegendő a fehér-hatalom alóli megszabadulásra. Ahhoz, hogy az afrikai-amerikaiak a szabadság minőségi fokára léphessenek előbb a társadalom szocialista átalakítására van szükség. Mao Cetung és Marx gondolatai azonban a szervezet tagságának nagy része számára idegenek maradtak és ideológiai hatásuk hangoztatása a párt sorain belül is sorozatos vitákat szült. A fentiekén kívül Frantz Fanon *A föld rabjai* című munkája volt meghatározó a Black Panther Party szellemi irányvonalának kialakítása során.

1969-ben, nagyvárosok feketék lakta kerületeiben végzett egyszerű megfigyelésekre alapozva indították be közösségi programjaikat. Gyermeknek ingyen reggeli, liberális oktatási egységek felállítása, ingyenes orvosi ellátást nyújtó klinikák létrehozása és a rendőri tevékenység közösségi felügyeletéért folytatott kampány jelentették a program négy kulcs elemét. Két évvel később Huey P. Newton „*Survival Pending Revolution*” című cikkében hirdette meg a párt politikai irányváltását, amelynek keretében a rendőrséggel való fegyveres konfrontáció helyét a közösségi programok vették át. Sok kutató ezt konzervatív fordulatként értékeli, melynek keretében a forradalomra törekvés helyét a reform vette át a párt ideológiájában.<sup>58</sup> (A Newton által, cikkének címében megfogalmazott kifejezést pedig széles körben használják a következő három évet felölelő időszak leírására a Black Panther Party történetében.) Közösségi programjaik nemcsak az országos ismertséget, és támogatók ezreit hozták meg a szervezetnek, de ugyanakkor a Black Power mozgalom pluralista szárnya felé is közelítették őket. A harmadik világ, forradalmi mozgalmaival való közösség kiépítésének gondolata, az „internacionalizmus” - mint a párt által követendő fő politikai irányvonal - 1968-tól jellemzi a szervezetet. Az ENSZ-től vizsgáló bizottság felállítását kérték, amely a feketéket védené az Egyesült Államok állítólagos népiirtó háborújától. Vezető tisztségviselők utaztak Japánba, Kubába, Bobby Seale pedig Montrealban találkozott a Vietkong képviselőivel. A Black Panther Party nemzetközi tagozatának felállítására 1970-ben került sor Algériában. Eldridge Cleaver egy fegyveres incidensben való részvétele kapcsán kényszerült

---

<sup>55</sup> ALKEBULAN 2007, 31.

<sup>56</sup> VAN DEBURG 1992, 40.

<sup>57</sup> ALKEBULAN 2007, 9.

<sup>58</sup> MURCH 2010, 169.

emigrációra, amelynek keretében két éven át dolgozott az észak-afrikai országban amely elismerte a Párducokat, mint az afrikai-amerikai közösség egyetlen képviselőit. Cleaver tevékenységének végül rossz politikai helyzetértékelése vetett véget. A Le Monde hasábjain forradalmi lehetőségeinek korlátozásával vádolta az algériai kormányzatot, amely ezután beszüntette a Black Panther Party nemzetközi tagozatának működését.<sup>59</sup> Huey P. Newton pedig már 1970-ben egy új világrendről szóló, sajátos, de rendkívül homályos víziót az „interkommunalizmust” kiáltotta ki vezérelnék, amellyel elsősorban Cleaver növekvő hatalmának kívánt gátat vetni. A Fekete Párduc Párt nemcsak az afrikai-amerikai nacionalizmus legellentmondásosabb jelensége, hanem az egyik legvitatottabb politikai szervezet is egyben az Egyesült Államok történetében. Míg ellenfelei határozott program nélkül tevékenykedő, felfegyverzett anarchisták laza csoportosulásaként nyilatkoznak róla, addig támogatói szemében egy közszolgálatot is ellátó szervezet, amelynek tevékenységét a kormányzat ásta alá.

#### IV. 2. 3. Kulturális nacionalizmus

A kulturális nacionalista irányzat képviselői számára a fekete kultúra jelentette magát a Fekete Hatalmat.<sup>60</sup> A fekete kulturális reneszánszot a mozgalom kulcs-elemének tekintették. Az afrikai-amerikai közösség pszichológiai megerősítését és önaktualizálását elengedhetetlennek tartották annak érdekében, hogy a közösség gazdasági és politikai érdekeit sikerrel képviselhesse az Egyesült Államokban. Ennek a szellemi átalakulásnak a részét jelentették az afrikai eredetű minták, valamint ruhadarabok az öltözködésben, a nyelvhasználat átalakítása, vagy az egyedi, afrikaira emlékeztető hajviselet.

Leroi Jones vagy másnéven Imamu Amiri Baraka író, költő, zeneszociológus, a polgárjogi mozgalmat követő időszak fekete értelmiségének egyik legfontosabb alakja. Everett Leroy Jones néven született 1943-ban, a New Jerseybeli Newarkban. Felsőfokú tanulmányait a helyi Rutgers Egyetemen, majd a washingtoni Howard Egyetemen végezte. Az utóbbi intézményben töltött évek alatt változtatott először nevet, akkor LeRoi Jonesra.<sup>61</sup> Első jelentős műveit Manhattanben a beat-nemzedék tagjaként alkotta meg. Ekkor született a *Blues People. Negro Music in White America*-t. (A blues népe. Néger zene a fehér Amerikában.), amely 1963-as megjelenése óta a modern zenetörténet egyik megkerülhetetlen alpművévé vált. Az afrikai-amerikai eredetű zene - spirituáléktól, a blues-on és jazz-en át a rock n rollig tartó - evolúcióján túl, a kulturális örökség fontosságát is hangsúlyozza. Malcolm X 1965. február 21-i meggyilkolása nyomán felülbírálta korábbi politikai elképzeléseit. Elhagyva Greenwich Village liberális kultúrkörnyezetét Harlembe költözött és magáévá tette a kulturális nacionalizmus ideológiáját. A polgárjogi mozgalomban nem vett részt, mert azt vallotta, egy művésznek arra kell fordítania energiáit, hogy művészeti tevékenységet végezzen. A hatvanas évek második felében ezzel felhagyva az afrikai-amerikai alkotók felelősségét hangsúlyozta, akiknek kötelességük tehetségüket és intellektusukat népük politikai szolgálatába állítani.<sup>62</sup> Harlemben létrehozta a Black Arts Repertory Theatre-t és a hozzá kapcsolódó iskolát, ami a következő években a Black Arts Movement elnevezésű művészeti törekvés központi intézményeként működött. Újszerű etnikai hangok bemutatására törekedtek, tevékenységüket pedig a Time magazin az „afrikai-amerikai irodalom legvitatottabb korszakának nevezte.” A hatvanas évek végén visszatért Newarkba, ahol immár Imamu Amiri Baraka néven alapított a művészeti tevékenységet mellőző, kizárólag politikai szervezetet. A Committee for a Unified

<sup>59</sup> ALKEBULAN 2007, 94.

<sup>60</sup> VAN DEBURG 1992, 171.

<sup>61</sup> WOODARD 1999, 51.

<sup>62</sup> SMITH 2003, 30.

Newark fontos szerepet játszott a város első fekete polgármesterének, Kenneth Gibsonnak megválasztásában. A kulturális nacionalizmus eszmerendszerének további képviselőjére hozta létre Congress of African People elnevezésű szervezetét, a hetvenes évek során pedig előbb a pán-afrikanizmus, majd a kommunizmus felé fordult.<sup>63</sup> A napjainkban is tevékeny alkotó, művészeti tevékenységet és egyetemi oktatói munkát egyaránt végez. Malcolm X önéletrajza és Eldridge Cleaver *Soul on Ice* című munkája mellett pedig 1965-ben íródott *Home* című művét tartják a harmadik olyan alkotásnak, ami alapvetően határozta meg a következő generáció radikális fekete identitását.<sup>64</sup>

Maulana Ron Karenga a kulturális nacionalizmus legnagyobb hatású képviselője, az US Organization alapítója és vezetője. (1943-ban született, eredeti neve: Ronald Everett)<sup>65</sup> Az 1960-as évek második felében a nyugati parton előbb az alapvetően külsőségekre – hajviselet, öltözködés – építő „back to black” mozgalmat indította útjára, majd a szuahéli nyelv oktatásába fogott és több új, korábban nem létező afrikai-amerikai ünnepet is megalkotott. Az Uhuru nap, minden év augusztus 11-én, az 1965-ös Watts-beli lázongásra és annak áldozataira emlékezik, a Kwzaliwa, Malcolm X születésnapjának állít emléket május 11-én. Az általa létrehozott legnépszerűbb ünnep a Kwanzaa, - amelyet kifejezetten a fehér-, keresztény-Amerika Karácsonyának ellenpontjaként kreált meg – afrikai eredetű szimbólumok felhasználásával és sajátos ceremóniákon keresztül lehetőséget ad a résztvevőknek közösségük örökségének ünneplésére. Első alkalommal 1966. december 27. és 1967. január 1. közt került megünneplésre.<sup>66</sup> (A Kwanzaa rendkívüli népszerűsége tett szert, a 2000-es évek elején már több millió afrikai-amerikai tartotta meg otthonában.) Nguzo Saba néven hét kulcselemből álló sorozatot fogalmazott meg, amely elengedhetetlen az „új világ és az új emberek” eljövételéhez a hatvanas évek Amerikájában. (Ennek tagjai: Umaja – egység, Kujichagulia – önmegvalósítás, Ujima – kollektív munka és felelősség, Ujamaa – kooperációs gazdaság, Nia – cél, Kuumba – kreativitás és Imani – hit.)<sup>67</sup> Az afrikai-amerikai közösségi viszonyok egyfajta sajátos újradefiniálásra szólít fel, amelynek azonban első lépése és egyben alapja is a hagyományokhoz való visszatérés. Az Nguzo Saba és a Kwanzaa ünneplése része annak a központi programnak, amit Kawaidaa-nak, a kulturális és szociális változások teóriájának neveztek. Karenga és szervezetének ideológiája szerint a fekete amerikaiaknak először egy kulturális forradalomra van szüksége, és csak ezt követően valósulhat meg egy sikeres politikai kampány, ami a politikai hatalom és gazdasági javak igazságos újraelosztását célozza meg.<sup>68</sup> Az ilyen típusú elképzelések magukban hordozták a szövetségre lépés lehetőségét más afrikai-amerikai szervezetekkel, Karenga elhamarkodott nyilatkozatai azonban gátját jelentették ennek a folyamatnak. Az olyan kijelentések, mint: „a nemzetközi kérdés nem a gazdaság, hanem a rasszizmus”, vagy „nem fogadom el az osztályharc elméletét” azonban alapvetően sértette például a Black Panther Party ideológiáját. Ennek nyomán ideológiai csatározás bontakozott ki az US vezetője, valamint Huey P. Newton és Bobby Seale közt. A The Black Panther hetilap, hasábjain 1969-ben határozott ideológia nélküli „ócska üzérkedőknek” titulálta a kulturális nacionalizmus képviselőit, akik az afrikai eredetűnek kikiáltott termékek eladásával kizárólag a gazdasági haszonszerzésre törekcszenek.<sup>69</sup> A vitával gerjesztett események negatív csúcspontját pedig kétségkívül két Black Panther aktivista meggyilkolása jelentette a UCLA területén. (A későbbiekben

<sup>63</sup> SMITH 2003, 30.

<sup>64</sup> WOODARD 1999, 51.

<sup>65</sup> SMITH 2003, 195.

<sup>66</sup> VAN DEBURG 1992, 173.

<sup>67</sup> Ua. 172.

<sup>68</sup> Ua. 173.

<sup>69</sup> PHONER 1971, 153.

felmerült, hogy az FBI, COINTELPRO programjának fekete szélsőségesek visszaszorítására irányuló akciójáról volt szó, amelynek eredményeként három US tagot bebörtönöztek.)<sup>70</sup>

Karenga tevékenységének elutasítása azonban nem jelentette azt, hogy a forradalmi nacionalista szervezetek, köztük a Black Panther Party ne tartották volna fontosnak az önálló afrikai-amerikai kultúra megteremtését. A párt Oaklandben működő vezető testületébe, a központi bizottságba kulturális minisztert választottak Emory Douglas festő-grafikus személyében. Munkái gyakorlatilag a szervezet vizuális kommunikációjának legfontosabb elemeit jelentették. A The Black Panther lapjain, plakátokon, postai levelező lapokon rendszeresen megjelenő alkotásai forradalmi tudatosságra, a rasszizmussal való szembefordulásra ösztönöznek, valamint a kormány hatalmaskodásainak megszüntetésére a fekete közösségekben, ugyanakkor részletesen rögzítették a szervezet ideológiai és programbeli változásait.<sup>71</sup> Szintén a Black Panther Party vezető testületének volt tagja (mint információs miniszter), valamint 1971 és 1974 között egyetlen női vezetője Elaine Brown. A párton belüli gyors felemelkedését rendkívüli szónoki képességei mellett azonban sikeres énekesnői karrierjének is köszönhetette. Két nagylemezt jelentetett meg, önéletrajzi kötete tanúsága szerint mindkettőt felettesei parancsára. Utóbbi esetben a felvételek elkészítését elrendelő Huey P. Newton még azt is kikötötte, hogy a kizárólag fekete tulajdonban lévő lemezkiadó, a Motown Records égisze alatt kell azokat közzétenni.<sup>72</sup> A Black Panther Party aktivistái által készített, illetve a támogatott párton kívüli művészeti alkotásokat és azok keletkezési körülményeit elemezve kijelenthetjük, hogy a szervezet szemben a kulturális nacionalista irányzattal egy önálló urbánus kortárs afrikai-amerikai kultúra megteremtésében volt érdekelt. A művészeti alkotások már propagandisztikus céllal készültek, vagy a későbbiekben a párt programjának megfelelően használták fel őket. Az afrikai eredet hangsúlyozása, a fekete kontinens hagyományaira emlékeztető kép és színvilág helyett azonban propagandisztikus formában a forradalmi küzdelmet helyezték a középpontba.

## V. Louis Farrakhan és az új Nation of Islam

Louis Farrakhan a polgárjogi mozgalom időszakát követő évtizedek legmeghatározóbb fekete nacionalistája, napjainkban a fekete-közösség egyik elsőszámú vezetője és ideológusa. Ugyanakkor rendkívül vitatott személyiség, akinek radikalizmusa gyakorlatilag nem ismer határokat.

1933-ban született New Yorkban Louis Walcott néven, gyermekkorát már Bostonban töltötte, majd 1955-ben Malcolm X hívására csatlakozott az Iszlám Nemzethez. Gyorsan haladt felfelé a szervezet ranglétráján, és egykori toborzóját továbbra is mentorának és példaképének tekintette. 1963-ban még kiállt mellette egy Elijah Muhammaddal folytatott ideológiai vita során, de egy évvel később, mikor az egykori vezető személyiség elhagyta a szervezetet komolyan bírálni kezdte.<sup>73</sup> Az Iszlám Nemzet lapjában közzétett dühödt támadásai odáig fajultak, hogy megfogalmazta, Malcolm X-et vétkeiért meg kellene ölni. Ezek után 1965. február 21-én a politikus gyilkosság áldozata lett, a rendőrség pedig az Iszlám Nemzet három tagját vette őrizetbe a gyilkosság elkövetéséért. Farrakhanat hivatalosan sosem vádolták meg, és ő maga minden lehetséges fórumon tagadta, hogy bármilyen formában is köze lett volna a bűncselekményhez. Néhány évvel később azt azonban elismerte, hogy lázító hatású retorikája

<sup>70</sup> SMITH 2003, 195.

<sup>71</sup> DURANT 2007, 21.

<sup>72</sup> BROWN 1994, 305.

<sup>73</sup> CIMENT 2007, 207.

segíthette olyan „légkör” kialakulását, ami végül a gyilkossághoz vezetett.<sup>74</sup> Malcolm X távozásával a szervezet legfontosabb intézményének a harlemi mecsetnek a vezetését bízták rá, valamint vezető nemzeti szóvivővé lépett elő. Elijah Muhammad 1975-ben bekövetkezett halálakor kísérletet tett az Iszlám Nemzet vezetői posztjának megszerzésére, annak ellenére, hogy azt a nagy előd és ideológus fiára Wallace Muhammadra kívánta hagyni. Kettejük ideológiai vitája három évvel később a szervezet kettészakadásához vezetett, mikor a nagyobb és radikálisabb szárny megtartva a Nation of Islam nevet Louis Farrakhan irányítása alá került. Míg Wallace Muhammad szakítani igyekezett a szervezet korábbi nacionalista politikájával és egyértelműen az integráció mellett kötelezte el magát, ellenfele ettől elhatárolódva, az Elijah Muhammad által képviselt eredeti tanokhoz való visszatérést hirdette. Az elsősorban a nyolcvanas években hangoztatott ideológiája minden korábbinál radikálisabb fekete-nacionalista álláspontot képvisel. Nem csupán autonómiát követelt a fekete közösségeknek, hanem továbbfejlesztve Elijah Muhammad azon gondolatát, mely a kaukázusi embereket „fehér ördögnek” népüket pedig „ördögi fajnak” nevezte nyílt támadásokat intézett a fehér-Amerika, különösképpen a zsidó-közösségek ellen. A zsidó vallást haldoklónak titulálta, tagadta Izrael állam törvényes létét és attól sem riadt vissza, hogy Hitlert „nagyserű embernek” nevezze.<sup>75</sup> Szervezetének rendezvényein terjesztette a híres antiszemita hamisítványt a *Cion bölcseinek jegyzőkönyvét*, beszédeiben a zsidóságot vádolta meg a feketéket kizsákmányoló kapitalista gazdaság irányításával, történelmi vétkükként pedig az Atlanti-óceáni rabszolga kereskedelem megszervezését és a rabszolgatartó rendszer mozgásban tartását róta fel. A polgárjogi mozgalom mellett álló, jól dokumentált zsidó támogatást kizárólag önös érdekből eredő, az önálló afrikai-amerikai gazdasági szerveződések tönkretételét célzó tevékenységnek minősítette. Retorikája ugyanakkor egy kormányellenes élt is tartalmazott, amely azzal vádolta az Egyesült Államok kormányzatát, hogy a fekete-közösségek módszeres tönkretételére törekszik, amit a gyorséttermi ételek és a drogok könnyen hozzáférhetővé tételével igyekszik megvalósítani. Allította továbbá, hogy az AIDS-járvány a homoszexuális és fekete-közösségekben egy szervezett, központilag irányított fertőzés eredménye, amelynek hátterében az afrikai-amerikaiak szervezett kiirtására irányuló törekvés áll. Ez utóbbi témakörben kifejtett tevékenysége nagymértékben hozzájárult, hogy a kutatások szerint az afroamerikaiak több mint fele a kilencvenes évekre magáévá tette ezt a gondolatot és ez egyfajta elidegenedést váltott ki közösségeikben.<sup>76</sup> Kormányellenes kijelentései ellenére a nyolcvanas években mégis megtörte szervezetének több évtizedes állami politikától elhatárolódó gyakorlatát, amelynek keretében a tagságot még a szavazóurnáktól is távol tartották. 1983-ban előbb a chicagói polgármester választás során kampányolt, majd egy évvel később Jesse Jackson demokrata párti elnökjelöltségének megszerzéséért szállt síkra.<sup>77</sup> A kilencvenes évek közepétől igyekezett elhatárolni magát korábbi legradikálisabb kijelentéseitől. A politikájában bekövetkező változást – a radikalizmus enyhülését – jól példázza a „Megbékélés napjának” (Day of Atonement) megszervezése. A rendezvény célja, hogy a jelenlétükkel protestáló fekete férfiak felelősséget vállaljanak önmagukért, fekete asszonyaikért, családjukért, a fekete közösségért és összességében az egész nemzetért. Az esemény végül Million Man March néven híresült el, 1995. október 15-én 900 000 fekete férfi utazott a menetre Washingtonba, és így a legnagyobb méretű tömegrendezvényé vált a főváros történetében.<sup>78</sup> (Főszervezője az NAACP kötelékébe tartozó Benjamin Chavis volt, de a közvélemény mégis egyértelműen

<sup>74</sup> SMITH 2003, 136.

<sup>75</sup> RUMMEL 2011, 73.

<sup>76</sup> SMITH 2003, 18.

<sup>77</sup> Ua. 136.

<sup>78</sup> CIMENT 2007, 208.

Farrakhanhoz köti. A háttér munkálataiban Barack Obama is részt vett, amiért első elnökválasztási kampánya során több támadást is kapott a republikánus sajtó képviselőitől.) A „Millió menet” számos kritika érte, elsősorban afrikai-amerikai nőszervezetek részéről, amiért kirekesztették őket a részvételből. Ezekre reagálva valósult meg három évvel később a Million Woman March Philadelphiában, majd a mindenki számára nyitott Millions More March az eredeti rendezvény tíz éves jubileumán.

Louis Farrakhan rendkívül megosztó afrikai-amerikai vezető, aki elsőként emelte be – minden korábbinál radikálisabb lépésként – a közösség politikai kommunikációjába az antiszemizmust. Ennek ellenére a nyolcvanas évektől kezdve elsősorban a nagyvárosi, középosztálybeli fekete fiatalok körében folyamatosan növekedett népszerűsége. A generáció, amely kulturális tekintetben is a forrongó hatvanas évek örökösének kiáltotta ki magát a független afrikai-amerikai politikai gondolat, és aktivizmus megtestesítőjének tartja. Rendezvényein elismert művészek vállalnak fellépést, és nincs egyetlen olyan ismert fekete intellektus sem, aki nyilvánosan bírálni merné. Egy 1995-ös felmérés szerint a fekete lakosság 39%-a pozitívan vélekedik személyéről (a fehér lakosság tekintetében ez az arány 3%)<sup>79</sup>, egy 2006-os kutatás pedig 3,6 millió szimpatizánsról számol be, míg szervezetének aktív tagsága abban az évben meghaladta az 50 000 főt.<sup>80</sup> A Time magazin pedig maga is képtelen volt maradéktalanul megválaszolni az 1994-es februári számának címlapján feltett kérdést: „Miért mondja annyi fekete, hogy az ő nevükben beszél?”<sup>81</sup>

---

<sup>79</sup> SMITH 2003, 136.

<sup>80</sup> CIMENT 2007, 208.

<sup>81</sup> HENRY 1994, 1.

## V. Irodalomjegyzék

- ALKEBULAN 2007 = Paul Alkebulan: *Survival Pending Revolution. The History of the Black Panther Party*. The University of Alabama Press, Tuscaloosa, 2007.
- BREITMAN 1970 = George Breitman (szerk.): *By Any Means Necessary: Speeches, Interviews and a Letter by Malcolm X*. Pathfinder, New York, 1970.
- BROWN 1994 = Elaine Brown: *A Taste of Power. A Black Woman's Story*. Anchor Books, New York, 1994.
- BURNS 2006 = Roger Burns: *Martin Luther King, Jr. A biography*. Greenwood Press, Westport, 2006.
- CIMENT 2007 = James Ciment: *Atlas of African-American History*. Checkmark Books, New York, 2007.
- DRAPER 1971 = Theodore Draper: *The Rediscovery of Black Nationalism*. The Viking Press, New York, 1971.
- DURANT 2007 = Sam Durant (szerk.): *Black Panther. The Revolutionary Art of Emory Douglas*. Rizzoli International Publications, Inc., New York, 2007.
- FRANK 2008 = Frank Tibor: „Van egy álmom” Martin Luther King Amerikája. *Rubicon*, 2008 9.sz.
- HENRY 1999 = William A. Henry III: Louis Farrakhan: Pride and Prejudice. *Time*, 1994 8.sz.
- KING 1973 = Martin Luther King: *Nem hallgathattam*. Gondolat, Budapest, 1973.
- KONOK 2008 = Konok Péter: Ökölbe szorított kéz. Fekete radikalizmus az Egyesült Államokban. *Rubicon*, 2008 9. sz.
- MAGYARICS 2008 = Magyarics Tamás: *Az Amerikai Egyesült Államok története. 1914-1991*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2008.
- MURCH 2010 = Donna Jean Murch: *Living For The City. Migration, Education, and the Rise of the Black Panther Party in Oakland, California*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill. 2010.
- PATTERSON 1996 = James T. Patterson: *Grand Expectations, The United States 1945-1974*. Oxford University Press, New York. 1996.
- PHONER 1971 = Philip S. Phoner (szerk.): *A fekete párducoké a szó*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1971.
- RUMMEL 2011 = Jack Rummel: *African-American Social Leaders & Activists*. Facts On File, Inc., New York, 2011.
- SMITH 2003 = Robert C. Smith: *Encyclopedia of African American Politics*. Facts On File, Inc., New York, 2003.
- VAN DEBURG 1992 = William L. Van Deburg: *New Day In Babylon. The Black Power Movement and American Culture, 1965-1975*. The University Of Chicago Press, Chicago, 1992.
- WOLFENSTEIN 1993 = Eugene Victor Wolfenstein: *The Victims of Democracy. Malcolm X and the Black Revolution*. The Guilford Press, New York, 1993.



WOODARD 1999 = Komozi Woodard: *A Nation within a Nation: Amiri Baraka (LeRoi Jones) and Black Power Politics*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill. 1999.

**Boros Gábor**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelem Tudományi Intézet, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Újkortörténet Program

Cím: H-7624 Pécs, Rókus u. 2.

Tel.: +36-72-503-642 – Fax: +36-72-501-565

E-mail: [gabor.boros@indamail.hu](mailto:gabor.boros@indamail.hu)

## **Mozgástér és meghatározottság A felekezeti iskolaügy szabályozása és igazgatása Magyarországon a 19. század második felében**

Csibi Norbert  
Pécsi Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar

### **Absztrakt**

A tanulmányom célja, hogy felvázolja azokat a jogszabályi kereteket, amelyek meghatározták a felekezeti oktatásügy mozgásterét Magyarországon a 19. század második felében. Ezen belül is elsősorban a magyarországi római katolikus egyház által fenntartott iskolarendszerre voltam tekintettel, példáimat is innen – főleg a pécsi egyházmegye területéről – vettem. Szeretném bemutatni azt – az állami oktatáspolitikai által kijelölt – „játékteret”, melyen belül az egyházak létrehozhatták, illetve fenntarthatták saját szempontjaik szerint szervezett iskoláikat. A kijelölt keretek közötti mozgástér változása természetes módon befolyásolta a meglévő intézményhálózat jövőjét, működtetésének és fejlesztésének lehetőségeit is. E feltételrendszer ismeretében kezdhetünk majd hozzá az egyes felekezetek oktatás-stratégiai modelljének leírásához. A tanulmány sorra veszi a katolikus iskolaigazgatás változásait a népiskoláktól a felsőfokú iskolákig az 1867 és 1914 közötti időszakban.

**Kulcsszavak:** *oktatástörténet, katolikus iskolaügy, iskolaigazgatás, törvényi szabályozás*

### **Abstract**

The aim of my study is to feature those legal regulations that defined the denominational education in Hungary at the second half of the 19th century. The study considers mainly the education system upheld by the Catholic Church especially focusing on the diocese of Pécs. I would like to describe the framework assigned by the state education policy. Within this framework the different churches could establish and uphold their schools organized by their own ideas. The changes of this framework could certainly affect the future of the extant institutional network and also the opportunities of their actuation and development. I can start describing the model of educational strategy of the different churches in Hungary in view of this casemaps. The study details the changes of the catholic school administration in Hungary from the lower to the higher education in the period from 1867 to 1914.

**Keywords:** *education history, catholic schools, school administration, legal regulation*

## I. Bevezetés

Korszakunk talán legfontosabb művelődéstörténeti sajátossága a modern polgári kultúra számára nélkülözhetetlen infrastruktúra kiépülése volt. A művelődési tényezők – így az iskolák, a közgyűjtemények, a sajtóorgánumok, illetve a társadalmi szervezetek – száma dinamikus módon növekedett. Szakmai és világnézeti (pl. felekezeti) szempontból egyre specializáltabb és differenciáltabb hálózatokkal találkozhatunk.<sup>1</sup> Az intézmények az ország egyre nagyobb részét fedték le, az emberek számára egyre több fórumon váltak elérhetővé a műveltség – általuk is egyre fontosabbnak értékelt – elemei.

A művelődési tényezők közül a kormányzati politika az oktatásügyet kiemelten kezelte, az állam itt folyamatos expanzióban volt, egyre több saját fenntartású iskolával rendelkezett és növekvő szerepet játszott más (pl. felekezeti) fenntartók anyagi támogatásában is.<sup>2</sup> Az iskolahálózat bővülése látványos volt,<sup>3</sup> ez a terület ugyanis fontos szerepet játszott az állami gazdaságpolitika,<sup>4</sup> a nemzetiségi kérdés kezelése,<sup>5</sup> és az egyházpolitika szempontjából is, illetve alapja volt az egységes és szakszerű közigazgatási rendszer kialakításának.

A világi (állami) és az egyházi iskolafenntartók párhuzamos jelenléte miatt kialakuló versenyhelyzet megkövetelte a két szféra szoros együttműködését, ugyanakkor oka volt a kialakult konfliktusoknak is.<sup>6</sup> Ezek kereteit a törvényhozás és a miniszteri szintű rendeletalkotás biztosította, és a felekezeti oktatás és intézményfenntartás mozgásterét – az anyagi lehetőségek mellett – elsősorban ezek határozták meg. Ezért is lehet érdekes a végbement változások és törekvések vázlatos áttekintése.<sup>7</sup>

Nagy Péter Tibor véleménye szerint a magyar polgári oktatáspolitika igazgatási szempontból három korszakra osztható. Az első az 1860-as évek vége és az 1870-es évek közepe közötti időszakra esik, és jellemzője a gyors ütemű, felülről (minisztériumi szintről) vezérelt modernizáció. Az ekkor kialakított tanfelügyelői kerületek ugyan a megyékkel területileg egybeeső igazgatási egységek voltak, de lényegében azoktól politikailag függetlenek maradtak. A kormány így próbálta érvényesíteni saját modernizációs törekvéseit az egyházak, illetve a helyi tradicionális erők érdekeivel szemben.<sup>8</sup> A második szakasz az 1890-es évek közepéig tartott. Ezekben az években az állami politika már számolt a megyék és a felekezetek tényleges súlyával, az új szabályozás szerint ugyanis a felülről kinevezett tanfelügyelők cselekvési autonómiája sokban függött a közigazgatási bizottság döntéseitől.<sup>9</sup> Az 1890-es évek közepétől 1918-ig terjedő harmadik szakaszban fenntartották a különböző szintű szereplők közötti hatalmi egyensúlyt, azzal a különbséggel, hogy „*amint megerősödött egy-egy elem a rendszerben, rögvest intézményes egyensúlyok keletkeztek. Példa erre az 1890-es évektől működő közigazgatási bíróság, vagy az 1902-es katolikus iskolaszékekről*

<sup>1</sup> KATUS 2003, 16., 28.

<sup>2</sup> Az 1871 és 1895 közötti időszakban évente az oktatásügyre az állami költségvetés 2%-a jutott, míg az 1911 és 1913 közötti években ez az arány évi 6%-ra emelkedett. (NAGY 2008, 123.)

<sup>3</sup> Az 1867 és 1913 közötti időszakban újonnan alapított oktatási intézmények számai: óvoda kb. 1000 db, elemi iskola kb. 3000 db; polgári iskola 188 db, középiskola 70 db, egyetem 3db. (NAGY 2008, 123.)

<sup>4</sup> Lásd: szakképzés, szakmunkásképzés.

<sup>5</sup> Lásd: állami népiskolák létesítése (Wlassics), vagy a felekezeti népiskolák nagyobb kontrollja (Apponyi).

<sup>6</sup> A korszakban a katolikus egyház sikeresen kiépítette tanító(nő)képző intézeti hálózatát, kisdédvókat alapított, és a meglévő középiskolai hálózatát is gyarapította, illetve modernizálta. (MANN 1993, 11.)

<sup>7</sup> A továbbiakban a pécsi egyházmegye területén is működő intézménytípusokra koncentrálunk, így nem kerülnek szóba például olyan felsőfokú képzések, melyekben az egyházmegye nem volt érintett.

<sup>8</sup> NAGY. P. 2002, 9.

<sup>9</sup> NAGY P. 2002, 10.

szóló rendelet – olyan intézmények létrehozása, melyekkel a politika éppen az erősödő végrehajtó hatalom ellensúlyait teremtette meg, s formálta ezzel újjá az egyensúlyelvű tanügyigazgatást.”<sup>10</sup> Mindez azt is jelenti, hogy a felülről vezérelt modernizációnak a századfordulótól kezdve részesei lettek nem központi, állami tényezők is. A felekezetek, a piaci szféra képviselői,<sup>11</sup> illetve a különféle szakmai érdekcsoportok ekkor növelték mozgásterüket az oktatásügy területén.<sup>12</sup>

Mindezek fényében vizsgáljuk meg konkrétan a tanügy-igazgatási szintek szabályozását és az oktatási törvényhozás főbb csomópontjait, a felekezeti fenntartókat érintő legfőbb rendelkezésekre koncentrálna.

## II. Az elemi szintű tanügyigazgatás szervezete és főbb szabályai

Az alapok lerakása Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter tevékenységéhez köthető, aki szerint a közoktatási rendszer képezi a polgári társadalom és az alkotmányos államrendszer megteremtésének egyik legfontosabb alappillért, feltételét illetve eszközt. Ezért a tanügy-igazgatási rendszer kiépítése során a közoktatás feletti állami ellenőrzésről nem kívánt lemondani, még a felekezeti iskolák elismerése esetében sem.

Eötvös célja a kisdedóvóktól az egyetemekig terjedő, szisztematikusan egymásra épülő közművelődési- és iskolarendszert kidolgozása volt. Személyesen azonban – 1871-ben bekövetkezett halála miatt – csak az állami népiskolai rendszer megalapozását tudta levezényelni, a középiskolai törvény megvalósításába már nem kapcsolódhatott be. Az őt követő miniszterek viszont sok tekintetben folytatói voltak munkájának (Trefort Ágoston, Wlassics Gyula), így alapelveinek egy része tovább élt a korszak oktatáspolitikájában. A kultúrpolitika folyamatosságát biztosította az is, hogy a minisztérium vezető tisztségviselői többségükben helyükön maradtak a következő időszakban is.<sup>13</sup>

Az államnak az oktatás területén szükséges aktivitása időnként ugyan politikai vitákhoz vezetett, mivel a háttérbe húzódó illetve a mindent szabályozó állami szerepeknek egyaránt voltak támogatói. Ezzel függött össze a tanügy-igazgatási hatáskörök kiosztása is, mely az 1868-as népiskolai törvénnyel történt meg először, de a reform bevezetésének többlépcsős jellege miatt végső kiformalódása közel húsz évig elhúzódott.<sup>14</sup>

Az új szabályozás alapelvek ismerte el az iskolafenntartók pluralizmusát. A törvény értelmében népoktatási tanintézetek<sup>15</sup> nyilvánosak illetve magánjellegűek lehettek. Az előbbieket – a törvény előírásainak figyelembevételével – az országban található hitfelekezetek, társulatok valamint magánszemélyek, községek és az állam hozhattak létre és tarthattak fenn.<sup>16</sup> A törvény végső verziójában Eötvös feladta azt az 1848-as tervezetében még szereplő álláspontot, mely a községi iskolák prioritásával számolt. Az elsődleges fenntartók 1868-ban a hitfelekezetek, a különféle magán- és jogi személyek lettek, és őket csak pótlólagosan követték a községek, illetve az állam. A 22. §. szerint „*oly községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendeleteinek megfelelő népiskolát, valamint*

<sup>10</sup> NAGY P. 2002, 11-12.

<sup>11</sup> Ld. a nagyvállalkozók részvételével működő Kereskedelmi és Ipari Oktatási Tanács létrehozását az 1890-es években. (NAGY P. 2002, 13.)

<sup>12</sup> Ld.: 1891 – Magyar Pedagógiai Társaság, 1907 – Magyar Gyermektanulmányi Társaság, 1912 – Fővárosi Pedagógiai Szeminárium, 1910 – Szabadtanítási Tanács (VKM), 1913 – Országos Testnevelési Tanács.

<sup>13</sup> MANN 1993, 12.

<sup>14</sup> KELEMEN 2002, 33.

<sup>15</sup> Ezek az elemi és a felsőbb népiskolák, a polgári iskolák és a tanítóképezdek voltak.

<sup>16</sup> 1868:XXXVIII. tc. 8-10.§.

az ezen törvényben kijelölt egyéb esetekben is, a község köteles a szükséges népoktatási tanintézeteket felállítani.”<sup>17</sup> Ilyen, a törvényben kijelölt egyéb esetnek számított, ha egy községben több felekezet hívei éltek együtt, és legalább 30 olyan tanköteles gyermek volt, akiket szüleik a fennálló – a törvény rendelkezéseinek egyébként mindenben megfelelő – felekezeti iskolába nem kívántak járatni. Ilyenkor a község köteles volt un. közös népiskolát állítani.<sup>18</sup> Továbbá a közoktatási miniszter felhatalmazást kapott, hogy bárhol, ahol szükségesnek látja, államköltségen, népoktatási intézményeket alapítson.<sup>19</sup> A továbbiakban a törvénynek csak a felekezeti fenntartású iskolákra vonatkozó *kötelező* szabályait vizsgáljuk, ugyanis az előírások nagy része csupán iránymutatásul szolgált számukra.<sup>20</sup>

Minden községben, ahol a felekezetek hívei laktak, saját költségen nyilvános népiskolát alapíthattak. Ezekben a tanítókat és a tanárokat maguk választhatták, fizetésüket meghatározhatták. Az oktatásban használt tankönyveket maguk jelölték ki, valamint a tanítási módszer felől is rendelkezhetek – tekintetbe véve természetesen a törvény bizonyos, általánosan érvényes követelményeit. A törvény 11-15.§-ai ugyanis tovább utaltak más fenntartású iskoláknál meghatározott tárgyi és személyi feltételek betartására, illetve meghatározták a kötelezően oktatandó tárgyak körét is.<sup>21</sup> A felekezetek saját speciális szükségleteiket csak ezek teljesítése után vehették figyelembe.

A törvény értelmében „minden hitfelekezetbeli népoktatási tanintézet az állam felügyelete alatt áll. Ennélfogva a kormánynak joga és tiszte: a) a felekezeti iskolákat is közegei által időnkint meglátogatgatni; b) szigorúan őrködni, hogy a 11., 12. és 13. §-ban foglalt feltételek pontosan teljesíttessenek; c) meggyőződést szerezni arról, hogy teljesítik-e az illető hitfelekezeti hatóságok azon köteleességet, hogy az iskola vagyonának biztos elhelyezésére és rendeltetése céljára fordítására felügyeljenek; d) a hitfelekezeti iskolákról, az illető hitfelekezeti hatóság útján, statisztikai adatokat szerezni be.”<sup>22</sup> A felügyeleti jog gyakorlójának kezébe a jogszabály szankcionálási lehetőséget is adott. Amennyiben az adott intézmény a feltételeket – a hitfelekezetek főhatóságaihoz intézett (és félévenként ismételt) háromszori – miniszteri megintés után sem teljesítette, a kormány közös községi iskola felállítását rendelhette el.<sup>23</sup> Az állam tehát széles körben igyekezett biztosítani magának az intézmények feletti tényleges felügyeleti jogot, szűkítve a felekezetek mozgásterét.

Népiskolai ügyekben az igazgatás csúcsszerve a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) volt, élén a miniszterrel,<sup>24</sup> de fontos tényező volt az országgyűlés közoktatásügyi bizottsága is, amely a készülő törvényjavaslatokat folyamatosan tárgyalta. A minisztérium javaslattevő és véleménynyilvánító szerveként hozták létre 1871-ben az Országos Közoktatási

<sup>17</sup> 1868:XXXVIII. tc. 22.§.

<sup>18</sup> 1886:XXXVIII. tc. 44.§.

<sup>19</sup> 1868:XXXVIII. tc. 80.§.

<sup>20</sup> KELEMEN 2002, 28.

<sup>21</sup> 1868:XXXVIII. tc. 11.§. Ilyen *követelmények* vonatkoztak például: az iskolai épületekre, a fiú és lánytanulók elkülönítésére, az egy tanító által tanítható gyerekek számára, a tanító képezésére és egyéb munkakörben való foglalkoztatására, az iskola felszerelésére (tábla, földgömb, térkép), a szorgalmi idő hosszára stb.

A kötelező *minimális tantárgyak* pedig a következők voltak: hit- és erkölcstan, olvasás és írás, fejbeli és jegyekkel való számolás illetve a hazai mértékek ismerete, nyelvtan, természettan és természetrajz elemei, figyelemmel az életmódra és vidékre, melyhez a gyermekek nagyobb részének szülői tartoznak, hazai földleírás és történet, gyakorlati útmutatások a mezői gazdaság és különösen a kertészet köréből, a polgári jogok és köteleességek rövid ismertetése, ének, testgyakorlat, tekintettel a katonai gyakorlatra.

<sup>22</sup> 1868:XXXVIII. tc. 14.§.

<sup>23</sup> 1868:XXXVIII. tc. 15.§.

<sup>24</sup> A kialakult szokásjog szerint a VKM minisztere mindig római katolikus vallású volt, egészen 1950 februárjáig. MÉSZÁROS 2000, 205.

Tanácsot (OKT).<sup>25</sup> Az egyházi iskolaügyi hatóságokkal a minisztérium I. és II. ügyosztálya tartott kapcsolatot. Ezek legfelsőbb szerve a római katolikus egyház esetében a püspöki kar volt, amely testületi határozataival irányította a katolikus tanügyet.<sup>26</sup> Nekik is volt javaslattevő és véleményező jogkörrel rendelkező szakmai segítőjük, az elismert katolikus pedagógusokat tömörítő Országos Katolikus Tanügyi Tanács.<sup>27</sup> Az egyes egyházmegyei tanfelügyelőségek munkáját az esztergomi egyházmegye Főtanfelügyelői Hivatala igyekezett összehangolni.<sup>28</sup> A tanfelügyelőségek időnként közös értekezleteket is tartottak.

Alsó szinten legelőször a népiskolai hatóságok kiépítése kezdődött el. Az 1868-as *népiskolai törvény* elismerte a felekezeti iskolák addig kialakult egyházi igazgatási rendjét, ezekkel párhuzamosan viszont kiépült a községi, illetve állami népiskolákra érvényes szolgálati út is. A községi iskolák esetében az elsőfokú szerv a helyi hatóságok által választott iskolaszék<sup>29</sup> volt, az államiaknál pedig erre a célra gondnokságokat hoztak létre. A gondnokságok közvetlen felettes szerve a miniszter által kinevezett tanfelügyelő volt, míg az egyházi iskolák esetében ez utóbbi csak ún. „főfelügyeleti” jogot kapott, melynek keretében „a tankerület területén levő összes (...) felekezeti (...) alsóbb és felsőbb népoktatási tankerületeket évenként legalább egyszer meglátogatja, s a törvénynek azokban való pontos végrehajtására szigorúan felügyel.”<sup>30</sup> Munkájuk segítésére a tankerületekben<sup>31</sup> létrehozták a *tanterületi iskolatanácsokat*.<sup>32</sup> A törvény némileg bizonytalan megfogalmazása is mutatja, hogy a tanfelügyelőknek az egyházi hatóságokkal kapcsolatos hatásköreiről nem történt egyértelmű rendelkezés, így a velük szembeni intézkedés jogát csak áttételesen (a minisztérium és az egyházi főhatóságok közbejöttével) érvényesíthették.<sup>33</sup> Ez viszont abba az irányba hatott, hogy a felekezeti iskolák felett az egyházak főhatóságai önálló döntéshozó jogköröket gyakorolhattak, növelve mozgásterüket.

A népiskolai hatóságokról nem sokkal később újabb törvényt kellett alkotni, ugyanis szükségessé vált a tanügy-igazgatási rendszer hozzáigazítása az 1870-es évek közepére kiépített új, polgári közigazgatási szisztémához. A hatékony működtetés érdekében egységesebb rendszer kialakítása vált szükségessé.

Az 1876. évi XXVIII. törvény értelmében a népiskolaügyi igazgatását a vallás- és közoktatásügyi miniszter vezetése alatt a törvényhatóságok és azok közigazgatási bizottságai,<sup>34</sup> a tankerületi tanfelügyelők, a községi hatóságok és az iskolaszékek végezték. A

<sup>25</sup> KELEMEN 2002, 34.

<sup>26</sup> A katolikus püspöki kar 1868 után hamarosan kidolgozta a saját iskolaszéki szabályzatait. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a központosítás helyett az egyházmegyei tanfelügyelőségek javaslata alapján *közös irányelveket* fogadtak el. (BEKE 1990. 80.) A reformátusok és az evangélikusok esetében a legfőbb tanügyi hatóság az *egyetemes konvent* volt, míg az unitáriusoknál az *egyházi főtanács*.

<sup>27</sup> FELKAI 1994, 26-27.

<sup>28</sup> A létrehozás ideje bizonytalan, valamikor az 1890-es évek elején történhetett (1890-91). (BEKE 1990. 81.)

<sup>29</sup> A törvény 117.§-a értelmében az iskolaszék legalább 9 választott tagból állt, és rajtuk kívül a *helybeli lelkészek* és a községi népiskola tanítója is tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai az iskolaszéknek.

<sup>30</sup> 1868:XXXVIII. tc.124. és 128.§.

<sup>31</sup> Az egész országot a vármegyékhez igazított *tanterületekre* osztották, csak Buda-Pest együtt képezett külön tankerületet. (123.§.)

<sup>32</sup> Az *iskolatanács* összetételét illetően fontos megjegyezni, hogy annak a törvény erejénél fogva tagja volt minden, a megye területén egyházközséggel rendelkező vallásfelekezet egy-egy választott képviselője is. (125.§.)

<sup>33</sup> KELEMEN 2002, 35.

<sup>34</sup> Ld. az 1876. évi VI. törvényt a *közigazgatási bizottságról*. A megyei és a központi közigazgatás közötti koordinációt szolgáló 21 tagú szerv. Élén a főispán állt, és rajta kívül a törvényhatósági közgyűlés 10 választott tagja, valamint 10 állami tisztviselő alkotta. Az összetételi arányokból is látható, hogy ez a szerv igazából a kormány eszközének számított a megyében.

*tanfelügyelő* egyben a közigazgatási bizottságnak is tagja és tanügyi előadója volt,<sup>35</sup> aki az iskolákban az oktatásra és nevelésre vonatkozó szakszerű felügyeletet, illetőleg a főfelügyeletet gyakorolta. Ebből a célból a nem állami és nem községi tanintézetek illetékes hatóságai az iskoláikban használt tanterveket és tankönyveket – melyeket a hitfelekezetek az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk értelmében szabadon állapíthatnak meg – kötelesek voltak a tanfelügyelőnek bejelenteni. Szabálytalanság észlelése esetén a tanfelügyelő köteles volt jelentést tenni a közigazgatási bizottságnak.<sup>36</sup> Ő felügyelt arra is, hogy az iskolák külső ügyeit a polgári, avagy hitközségi eljárók a törvényi szabályozásnak megfelelően intézzék.<sup>37</sup> A *közigazgatási bizottságnak* a felekezeti iskolákkal kapcsolatos legfontosabb feladata a miniszteri rendeletek és a tanfelügyelői intézkedések végrehajtásának ellenőrzése volt. Itt készültek azok a miniszternek szóló felterjesztések, melyek a törvényellenesen működő felekezeti iskolákról szóltak, és azok megintését kérvényezték. Ha pedig a miniszter háromszori figyelmeztetése után sem számolták fel a hiányosságokat, akkor községi vagy állami iskola felállítására készült javaslat.<sup>38</sup> A közigazgatási bizottságok felállításával és az iskolákkal kapcsolatos hatásköreik telepítésével a korábbi iskolatanácsokat megszüntették. Ezzel a rendelkezéssel a felekezeti iskolák mozgástere a korábbi időszakhoz képest szűkült, a felügyeletük szorosabbá vált.

A helyi igazgatási szint kialakítása a korábbi szabályozás községi iskolákkal kapcsolatos rendelkezéseit követte. A felekezeti iskolákat a hitközségek alá rendelték, és kötelezték őket arra, hogy legalább 5 választott tagból álló *iskolaszékeket* hozzanak létre. Ezek tagjait az írni-olvasni tudó „kebelbeli” lakosok közül választotta a hitközségi képviselőtestület.<sup>39</sup> A felekezeti iskolaszékeknek a törvény erejénél fogva tagja lett az illetékes lelkész is. Szervezetük kialakítását és teendőik pontos meghatározását – a törvény szem előtt tartása mellett – a felekezeti iskolaügyet vezető illetékes főhatóságok belátására bízták.<sup>40</sup> Az iskolamulasztókkal – mint kiemelten kezelt problémával – kapcsolatban azonban kötelesek voltak olyan szabályozást alkotni, amilyent a községi iskolaszékre nézve előírt a törvény, azaz a felmerülő esetekben bírságolási eljárást kellett kezdeményezniük. Ezzel a szabályozással a minisztérium azt szerette volna elérni, hogy azok a szülők, akik nem kívánták iskolába járattatni gyermekeiket, ne tudjanak kibújni a tankötelezettség teljesítése alól a felekezeti iskola választásával.

Az iskolaszékek a néptanítók nyugdíjazásáról szóló törvénnyel rájuk bízott feladatokat is kötelesek voltak végrehajtani.<sup>41</sup> Ezzel kezdetét vette a tanítói életpálya egységes szabályozásának folyamata.

Az állami iskolákban a vallás- és közoktatásügyi miniszter az iskolaszékek helyett továbbra is gondnokságokat állított fel, ezek teendőit külön rendeletben szabályozta.<sup>42</sup> A katolikus

<sup>35</sup> 1876:XXVIII. 1. és 5. §.

<sup>36</sup> 1876:XXVIII. tc. 5.§. 3. a).

<sup>37</sup> 1876:XXVIII. tc. 5.§. 4.

<sup>38</sup> 1876:XXVIII. tc. 6.§. 1.,4.

<sup>39</sup> Amely felekezet esetében nem létezett hitközségi képviselőtestület, ott az illetékes felekezeti főhatóság által megállapított szabályzat szerint mindazok választották az iskolaszéket, akik mint a hitközség tagjai, vagy akár azon kívül is, az iskola fenntartásához állandó jelleggel hozzájárultak. (9.§.)

<sup>40</sup> A római katolikusok esetében az első fokú hatóság a *plébános* volt, másodfokon pedig a *kerületi esperes* járt el, míg az egész egyházmegye oktatási ügyeivel az *egyházmegyei tanfelügyelőség* foglalkozott.

<sup>41</sup> 1876:XXVIII. tc. 13.§. 2.,3.

<sup>42</sup> Az állami elemi iskolák állami jellegével kapcsolatban többen rámutattak, hogy ezeknél is gyakran előfordult, hogy érvényesülni tudtak felekezeti érdekek. A református lelkészek, de még inkább a római katolikus papok ugyanis gyakran vállaltak gondnoksági munkát, olykor elnöki pozíciót is. Erre a többi felekezet esetében is volt példa, de jóval kisebb mértékben. A többfelekezeti községekben előfordult, hogy minden egyes felekezetnek

iskolaszékek elnöke a község *plébánosa* volt, de választottak világi elnököt is. Rajtuk kívül hivatalból tagjai voltak a testületnek a hitoktató (segédlelkész) és a rendes tanítók képviselői is. Az iskolaszékek legfontosabb feladatai közé tartozott a tanítóválasztás lebonyolítása, a tanítók munkájának figyelemmel kísérése, a tanítói díjlevél megállapítása, az iskolába járás ellenőrzése és minden, az iskolával kapcsolatos ügy helyi felügyelete.<sup>43</sup>

Összességében elmondható, hogy az új szabályozás értelmében a tanfelügyelők hatósági súlya (a felekezeti hatóságokkal szemben is) megnövekedett: a megyei önkormányzat szerveivel közvetlenebb kapcsolatba kerültek. Fontos fejlemény volt továbbá, hogy a szabályozás lehetővé tette tevékenységük szakmai oldalának jobb kidomborítását.<sup>44</sup>

A népiskolai törvény tartalmazta a tanító(nő)képzők felállításának alapvető szabályait is. Ezek jelentősége azonban jóval nagyobb volt annál, mint amit a szabályozási hely sugall. Létrehozásukat a nagyobb számú, képesítéssel rendelkező néptanítók iránti igény indokolta. A törvény engedélyezte a felekezeteknek, hogy saját tanítóképzőket hozzanak létre, mindössze annyi megkötést téve, hogy a növendékek gyakorlati képzésére alkalmas gyakorló iskolával lássák el ezeket. És természetesen, hogy az állami tanítóképzőkre megállapított minimálisan elvárt tantárgyakat oktassák a felekezeti iskolákban is.<sup>45</sup> Az állam 20 darab tanítóképző intézetet hozott létre az ország különböző pontjain. Ezekben a növendékek vallásos oktatása az egyes hitfelekezetek feladata maradt, illetve a hit- és erkölcsstan tanítóinak tiszteletdíját az állam fedezte.<sup>46</sup> Az állam igyekezett bentlakásos tanítónőképzőket is felállítani, melyekben a felső nép- és polgári iskolákban működő leányosztályok számára képeztek tanítónőket,<sup>47</sup> mivel a „*nőnevelést elsősorban a nők kezébe kívánták letenni.*”<sup>48</sup>

A férfi és női tanítóképző intézetek száma a korszakban folyamatosan növekedett.<sup>49</sup> Az utóbbiak alapításában a katolikus egyház – a többi felekezethez viszonyítva is – élen járt. Az 1900-as évben az ország 32 ilyen intézményéből ez az egyház tartott fenn 22-t. A felekezeti tanítóképzés összességében is dominált az állammal szemben,<sup>50</sup> ami indokoltá teszi az egyházak tanítóképzés területén végzett tevékenységének külön vizsgálatát.<sup>51</sup>

A kezdetben 3 éves képzés 1881-től négyévéssé vált, és színvonalát tekintve is folyamatosan javult. Fontos változás volt, hogy 1899-ben a miniszter kivette a polgári tanítóképzőket a tanfelügyelők hatásköréből, és külön szerv felügyelete alá helyezte, ezzel is jelezve, hogy az elemi és a polgári iskolai tanítóképzés szétválasztása a cél, az utóbbinak a felsőfokú képzési szintek felé mozdításával. Az állami tanítóképzők mintául szolgáltak a felekezeti tanítóképzők számára, és az állami szabályozás törekedett is a versenyhelyzet fenntartására. Mint egy

---

volt gondnoksági képviselője. Ez bizonyos esetekben akár tudatos stratégia része is lehetett, ugyanis voltak akik nem nézték jó szemmel az állami iskolák terjedését. Hasonlóan fontos tényező lehetett az állami iskolai tanító vallása is. (WATANABE 2006, 590-595.)

<sup>43</sup> KÉRI 1992, VII. fejezet. (nincs oldalszám)

<sup>44</sup> KELEMEN 2002, 35.

<sup>45</sup> 1868:XXXVIII. tc. 13.§.

<sup>46</sup> 1868:XXXVIII. tc. 90.§.

<sup>47</sup> 1868:XXXVIII. tc. 106-107.§.

<sup>48</sup> FERICSÁN 2001, 15.

<sup>49</sup> Míg 1870-ben 40 férfi és 7 női képezde működött az országban, addig 1894/95-re a 48 férfiakat képző mellett már 19 nőképző volt található. (FELKAI 1994, 80.)

<sup>50</sup> 1894/95-ben a számok a következőképpen alakultak: 22 állami, 44 felekezeti, 1 egyesületi. A felekezeti megoszlása: római katolikus 26, görög katolikus 4, görögkeleti 4, református 3, evangélikus 6, izraelita 1. (FELKAI 1994, 81.)

<sup>51</sup> A pécsi egyházmegye területén a következő tanítóképzők működtek: Püspöki Tanítóképző Intézet; Pécsi Notre Dame Nőzárda Tanítóképzője; Miasszonyunk Rend Tanítónőképző Intézete.



korabeli szakkönyv szerzője írja (1896): „...*tanítóképzésünk teljes kifejlődését az állam csak úgy várhatta, ha a maga képzőintézeteire minél nagyobb gondot fordít és ezek példájukkal meg az elmaradhatatlan versenynél fogva magukkal ragadják a felekezeti tanítóképző intézeteket is.*”<sup>52</sup> Hasonlóan az állami iskoláktól vették át az egyes felekezetek az ipartanítóképzést is.<sup>53</sup>

Szólni kell még a leányiskolákról, az óvodákról, és az óvónőképzésről. Már csak azért is, mert ezek kiépítéséből és működtetéséből a katolikus egyház aktívan kivette a részét. Az 1891. évi XV. törvény a kiseddóvásról rendelkezett, és kötelezte a szülőket, hogy – pénzbírság terhe mellett – 3 és 6 éves kor közötti gyermekeiket a helyi óvodába járassák, hacsak felügyeletükről nem tudnak más megfelelő módon gondoskodni.<sup>54</sup> A „piaci igény” tehát adott volt, és hamarosan a kínálat is megjelent. 1913-ban már 2397 óvoda működött az országban, a hozzájuk kapcsolódó 9 óvónőképző kíséretében. Az utóbbiak közül mindössze egy volt állami, illetve társulati fenntartású, a többit a felekezetek működtették. Az óvodák többsége viszont az állam és a községek kezén volt.<sup>55</sup> A felekezeti kiseddóvók a hitközségek igazgatása és közvetlen felügyelete alá kerültek, mely a gyakorlatban azt jelentette, hogy a hitközség öt választott tagból álló *felügyelő-bizottságot* hozott létre ügyeik intézésére. Felettük az állami főfelügyeletet a vallás- és közoktatásügyi miniszter a királyi tanfelügyelők útján gyakorolta, a törvényhatósági közigazgatási bizottsággal közösen.<sup>56</sup> A katolikus nőnevelés terén elsősorban az apácarendeknek volt fontos szerepük, Pécsen például a Notre-Dame apácák hozták létre tanítónőképzőt és felsőbb leányiskolát.<sup>57</sup>

Mint azt érintőlegesen láthattuk, a vizsgált korszak oktatáspolitikája már a népiskolai törvény kapcsán figyelmet fordított a tanítói fizetések rendezésére, és a nyugdíjas korú tanítók ellátására.<sup>58</sup> Ennek részletszabályait itt nem ismertetem, csak utalok arra, hogy az ezen a területen elért eredmények érintették a nem állami fenntartású iskolákat is.<sup>59</sup> Így például az 1893-as szabályozás kísérletet tett az egységes közalkalmazotti státusz bevezetésére, annak minden anyagi vonzatával együtt.<sup>60</sup> A pénzügyi fedezet megteremtése után ezt végül az 1907. évi XXVII. törvény mondta ki, mikor 1.§-ában így fogalmazott: „*A községi és hitfelekezeti elemi népiskolák tanítói köztisztviselők, és törvényesen megállapított járandóságaik közigazgatásilag biztosítatnak.*” Ez a rendelkezés nehéz helyzetbe hozta az anyagi gondokkal küzdő felekezeti iskolákat. Ezért ugyanez a törvény számukra az államsegély felvételét gyakorlatilag kötelezővé tette.<sup>61</sup> Egyes szakirodalmi vélemények szerint ennek

<sup>52</sup> Idézi: FERICSÁN 2001, 45.

<sup>53</sup> Az ipartanonc-iskolák fenntartók szerinti megoszlása az 1899/1900-as tanévben azt mutatja, hogy a fennálló 427 iskolából 23 állami, 378 községi, 8 ipartestületi, 14 vállalati és 4 felekezeti volt. Az arányokat tekintve a felekezetiéek száma elenyésző. A pécsi egyházmegye területén a Miasszonyunk Rend Tanonciskolája képviselte ezt a képzési formát. (FELKAI 1994, 116.) (A középszintű iparoktatási szervezet kialakításáról lásd: FERICSÁN 1999.)

<sup>54</sup> 1891:XV. tc. 4.§

<sup>55</sup> NAGY 2003, 126.

<sup>56</sup> 1891:XV. tc. 28-29.§.

<sup>57</sup> MÉSZÁROS 2000, 214. Az első leánygimnáziumi érettségit követően – 1915 után – több felsőbb leányiskola lassan átalakult leánygimnáziummá. Így volt ez Pécs esetében is.

<sup>58</sup> 1875. évi XXXII. tc. *a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kiseddóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról*; Ennek első módosítása – 1891. évi XLIII. tc. – kiterjesztette a jogosultak körét. 1894-ben pedig szabályozták a középiskolák, a felsőbb leányiskolák, a kereskedelmi iskolák, valamint a jogakadémiák tanárainak nyugdíjjal kapcsolatos ügyeit is (XXVII. tc).

<sup>59</sup> Az 1893. évi XXVI. törvény rendelkezett *a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről.*

<sup>60</sup> KELEMEN 2002, 38.

következménye volt, hogy 1907-ben véget ért az a korszak, melyet a különböző fenntartók versenye jellemezett.<sup>62</sup> Hasonló irányba mutatott a népoktatás 1908. évi ingyenessé válása is, ugyanis az állam az ebből keletkező bevételkiesést igyekezett megtéríteni az azt igénylő fenntartóknak.<sup>63</sup>

### III. A középiskolai tanügyigazgatás szervezete és főbb szabályai

A reformfolyamat második nagyobb lépése a középiskolai rendszer átalakítása volt. Erre hosszas előkészítés után az *1883. évi XXX. törvénnyel* került sor. Ez az 1870-es Eötvös-féle tervezet koncepciójához képest némileg módosult funkcióval látta el a középiskolákat, és az Eötvös által kidolgozott iskolatípusok körét is csökkentette. A két alaptípus a nyolcosztályos klasszikus gimnázium és a szintén nyolc osztályos reáliskola lett, melyek feladata – némileg eltérő hangsúlyokkal – az általános ismeretek közvetítése, illetve ezzel párhuzamosan a felsőfokú tanulmányokra való előkészítés lett.<sup>64</sup> A törvény szerint a gimnáziumi érettségi megszerzése mindenféle felsőfokú tanulmány folytatására jogosított, a reáliskolákból viszont csak meghatározott helyeken lehetett továbbtanulni.<sup>65</sup>

A felekezeti középiskolákban tartott érettségi vizsgákra a vallás- és közoktatásügyi miniszter a törvény értelmében *kormányképviselőt* rendelt ki, akit ugyan semmiféle rendelkezési jog nem illetett meg, de felügyelte a törvényi intézkedések és a miniszter által megállapított vizsgáztatási utasítások betartását. Az észlelt szabálytalanságokról jelentést tettek a kirendelő szervnek, amely ez alapján az illetékes egyházi iskolai főhatóságot az ügy kivizsgálására szólította fel.<sup>66</sup>

A középiskolák igazgatási felügyelete a népiskolai hatóságokétól némileg eltérő keretek között valósult meg. Ez az egységes és könnyen áttekinthető polgári igazgatási rendszer kialakítása ellen hatott, és egy kevésbé rugalmas iskolarendszert hozott létre.<sup>67</sup> A miniszter által kinevezett *tankerületi főigazgatóságok* kikerültek a vármegyei törvényhatóságok illetékességi köréből, és a miniszter közvetlen irányítása alá rendelték őket. Ők voltak a felügyelet gyakorlásának közvetlen eszközei. A felügyelet típusa és tartalma azonban a középiskolák fenntartói szerint változott: 1.) A községi, a társulati, és a magánszemélyek által fenntartott, továbbá a katolikus főpapi és szerzetesrendi<sup>68</sup> gimnáziumok a vallás- és közoktatásügyi miniszter „vezetése” alatt álltak. Ez a státusz eléggé leszűkítette

<sup>61</sup> 1907:XXVII. tc. 13.§. „Ha a hitfelekezeti iskolafenntartók az előző szakaszban megállapított határidők alatt nem biztosítanak tanítóik legkisebb fizetését és korpótlékát, de iskolájukat mindamelllett fentartani kívánják, az ezen törvényben megállapított legkisebb tanítói fizetés az iskolafenntartó hitfelekezet terhére biztosítottak tekintetik. Ha pedig a tanítói fizetés behajthatatlan és az iskolafenntartó e körülmény megállapítása után még sem veszi igénybe az államsegélyt, az az iskolafenntartó abban a községben elveszti iskolafenntartási jogát, mely azonban föléled, ha az iskolafenntartó később az államsegély igénybevételével akarja iskoláját újból fölláttatani.”

<sup>62</sup> NAGY P. 2000, 71.

<sup>63</sup> 1908:XLVI. tc. 3.§.

<sup>64</sup> MÉSZÁROS-NÉMETH-PUKÁNSZKY 1999, 360.

<sup>65</sup> Ezek az alábbiak voltak: műegyetem, tudományegyetemek matematikai-természettudományi karai, tanárképző intézet hasonló szakja, bányászati, erdészeti és gazdasági akadémiák. (1883:XXX. tc. 24.§.)

<sup>66</sup> 1883:XXX. tc. 23.§.

<sup>67</sup> KELEMEN 2002, 36-37.

<sup>68</sup> Míg a katolikus fenntartású népiskolák az egyházmegyei vezetés igazgatása alá tartoztak, addig a középiskolák esetében a szerzetesrendek rendfőnökei voltak a fenntartók. A szerzetesi középiskolák létesítéséhez az egyes egyházmegyékben ugyan szükség volt a püspök jóváhagyására, de ezen felül a főpásztor semmilyen joghatósággal nem rendelkezett felettük. A korszak második felében létrejött néhány püspöki fenntartású gimnázium is. (MÉSZÁROS 2000, 223-224.) A pécsi egyházmegyében a ciszterek tartottak fenn egy főgimnáziumot, a századforduló után pedig püspöki ösztöndzésre megalakult egy jezsuita fiúgimnázium is (1912).

mozgásterüket: állami tanterveket és állami rendtartásokat kellett használniuk,<sup>69</sup> a tanítás nyelvének megállapításához a miniszter beleegyezésére volt szükségük, állami jóváhagyás kellett az oktatásban használt tankönyvekre és az iskola építésére, fejlesztésére is. Tanáraik kinevezését be kellett jelenteniük, a velük kapcsolatos fegyelmi ügyeket viszont maguk intézhették.<sup>70</sup> 2.) A „királyi katolikus” iskolákat ugyan egyházi vagyomból<sup>71</sup> tartották fenn, de gyakorlatilag az államiakkal azonos módon kezelték őket. Ezek a minisztérium „közvetlen rendelkezése” alatt álltak, minden vonatkozásban a miniszter rendelkezett felettük. 3.) A harmadik kategóriába az állam „főfelügyelete alatt” álló intézmények tartoztak, mint például az ortodox és a protestáns felekezet iskolái, amelyek tanulmányi és fegyelmi ügyeiket mindenféle állami beleszólás nélkül, maguk intézhették.<sup>72</sup> Az amúgy is szerteágazó rendszert tovább bonyolította, hogy a különféle minisztériumok felügyelete alatt működtek olyan szervek, melyek a szakoktatás különböző ágazataira hatásköröket kaptak. Ilyen típusú szakiskolák szervezésére a katolikus egyházi testületek nem vállalkoztak.<sup>73</sup> Ezek helyett a polgári iskolák és a felsőbb leányiskolák piacán igyekeztek megjeleníteni praktikus ismereteket és a latin illetve a görög nyelv helyett élő idegen nyelvek oktatását nyújtó képzéseikkel.<sup>74</sup> Azonban ezeket a korabeli szabályozás nem tekintette középfokú oktatási intézményeknek.

A római katolikus középiskolák esetében – miként a népiskoláknál is – a püspöki kar meghatározó szerepet töltött be a működés irányelveinek meghatározásában. Munkájukat 1896 után a tanári szakma köreiből szerveződő Katolikus Tanítók Országos Bizottsága kebeléből megalakuló Tanügyi Tanács is segítette, tanácsadó és véleményezési jogkörrel. Ennek a szervezetnek az egyházmegyei főtanfelügyelőkön kívül további 25 tagja volt. A Tanács szakosztályokra tagolódott, és a kisdedóvóktól felfelé az összes katolikus oktatásügyi kérdéssel foglalkozott. 1911-ben a Katolikus Tanügyi Tanács élére püspök-védnököt választottak, Zichy Gyula pécsi püspök személyében.<sup>75</sup>

Az 1883-as középiskolai szabályozás szerint a szakrendszerben működő iskolákban rendes tanárként már csak államilag elismert tanári oklevéllel rendelkezők taníthattak. Ennek garantálása és a tanárhiány csökkentése érdekében a törvény külön fejezete foglalkozott a tanárképzés rendezésével.

A tanárképzés állami feladat lett. Tanári képesítő vizsga letételére csak a vallás- és közoktatásügyi miniszter által szervezett egyetemi vizsgabizottságok előtt volt lehetőség. Ennek előfeltétele pedig az volt, hogy a jelöltnek igazolnia kellett, hogy a sikeres érettségi vizsga letétele után pedagógiai tanulmányait az egyetemen vagy műegyetemen, vagy más felsőbb iskolai tanfolyamon négy éven keresztül folytatta a saját szakjához tartozó tantárgyakból. Ezen felül bizonyítani kellett, hogy a latin nyelvet legalább annyira ismeri, hogy könnyebb szövegek megértésére képes. Feltétel volt a legalább egy éves középiskolai tanítási gyakorlat elvégzése is.<sup>76</sup>

<sup>69</sup> Mivel a századforduló idején már minden középiskola felvett valamilyen állami támogatást, így az állami előírások és tantervek egyeduralgoddá váltak ezekben az intézményekben is. (KELLER 2010, 205.)

<sup>70</sup> MÉSZÁROS 2000, 224.

<sup>71</sup> A Tanulmányi Alap pénzből működtették őket.

<sup>72</sup> NAGY 2008, 137.; FELKAI 1994, 90. A 3 kategória alá sorolt intézmények számszerű adatai a következőképpen alakultak az 1894/95-ös tanévben: 69 – 60 – 59; 1899/1900: 63 – 74 – 60. A felügyelet típusainak részletesebb bontás szerinti elemzését ld. NAGY P. 2000, 79-84.

<sup>73</sup> Az országban 1910-ben működő 35 kereskedelmi iskola közül például csak egy volt felekezeti fenntartású. (NAGY P. 2000, 95.)

<sup>74</sup> MÉSZÁROS 2000, 210.

<sup>75</sup> BEKE 1990, 82.

<sup>76</sup> 1883:XXX. tc. 60-61.§.

A szerzetesrendi fenntartású középiskolák helyzetét az új szabályozás annyiban érintette, hogy teológiát végzett tanáraik arra kényszerültek, hogy diplomázásuk után négy évig még a tanárképzőben is tanuljanak.<sup>77</sup> Ez plusz időt és költségeket jelentett. Létezett ugyan az 1881/11.166. sz. rendelet (VKM), amely lehetővé tette az érintett rendtagok számára, hogy tanári vizsgára jelentkezzenek akkor is, ha előtte nem folytattak egyetemi tanulmányokat – feltéve, hogy a pedagógiában és a szakjaik terén való jártasságukat külön dolgozatokkal igazolták –, de a gyakorlatban nem sokan éltek ezzel a lehetőséggel. Ez volt a helyzet a piaristáknál, de találkozunk példákkal a protestáns felekezetűek esetében is. Ennek egyik oka a rájuk nehezedő szakmai nyomás lehetett, ugyanis nem szerettek volna lemaradni a versenyben. Az iskolák már az 1880-as évektől egyértelműen előnyben részesítették az állami vizsgabizonyítvánnyal rendelkező tanárokat.<sup>78</sup> Mindezek ellenére a különböző fenntartók által üzemeltetett iskolák tanári kara a képzettséget tekintve még sokáig nagyon differenciált maradt. A legjobb helyzetben természetesen az állami rendelkezés alatt álló iskolák voltak, tanáraik 90 %-a rendelkezett oklevéllel. Az evangélikus és a görögkeleti felekezet esetében ez 70 % feletti, az állam vezetése alatt álló intézmények esetében (katolikus szerzetesrendek, egyházmegyék) 60% feletti volt. A legrosszabb helyzetben a református és az unitárius iskolák voltak, 50, illetve 40 % feletti arányaikkal.<sup>79</sup>

Az állami politika következtében sok felekezeti középiskola – a megnövekedett fenntartási költségek miatt – anyagi gondokkal küzdött. A kormányzat ezeket – amennyiben igényt tartottak rá – állami támogatásban részesítette,<sup>80</sup> cserébe viszont elvárta, hogy az állami tanterv szerint folyjon az oktatás. Ha pedig a támogatás meghaladta az intézmény költségvetésének felét, akkor a kirendelt *iskolátogató* már többletjogokat is kaphatott az iskola fegyelmi és dologi ügyeivel kapcsolatban.<sup>81</sup> Az állam iskola-segélyezési stratégiája így fontos elemévé vált az állami oktatáspolitikának.

#### IV. A felsőfokú képzések fejlesztése – a jogakadémiákra tekintettel

A felsőfokú tanintézetek területét a jogakadémiákra koncentrálva mutatjuk be, a felekezetek ugyanis leginkább itt jutottak szerephez.<sup>82</sup>

Már 1850-es évek oktatáspolitikája sem tudott dűlőre jutni – az állami hivatalnokképzés szempontjából stratégiai jelentőségű intézmény – a jogakadémia szerepének meghatározásában. A korszak jogszabályai az akadémiákat teljesen önálló, független képzési útnak tekintő, illetve azokat egyetemi előképzésként definiáló megoldások között ingadoztak. A felekezeti akadémiákat ekkor megszüntették, csak az állami fenntartásúak működhettek.<sup>83</sup>

<sup>77</sup> KELLER 2010, 200.

<sup>78</sup> KELLER 2010, 152.

<sup>79</sup> KELLER 2010, 156.

<sup>80</sup> A felekezeti népiskolák az 1868-as törvény alapján ilyen államsegélyben nem részesülhettek, csak a helyi önkormányzatok anyagi segítségével bízhattak. Ezen csak az 1907. évi XXVII. törvény változtatott.

<sup>81</sup> NAGY P. 2000, 84. Hasonló volt a helyzet a népiskolák esetében is. Elég ha a sokat emlegetett 1907. évi XXVII. törvény (17-21.§.) rendelkezéseire gondolunk, amelyek a tanítók fizetésrendezésének címén kívánták a nem állami népiskolákba – hasonló módszerrel – bevezetni az állami tantervet és annak keretében a magyar nyelv tanítását.

<sup>82</sup> A pécsi egyházmegyében például a Püspöki Szemináriumon kívül a Püspöki Jogakadémia (Jogliceum) képviselte a felsőfokú képzési kínálatot. A korszakban végig folyamatos volt a törekvés egy pécsi katolikus egyetem felállítására, azonban ez nem vezetett eredményre.

<sup>83</sup> MEZEY 1998, 15.; Az 1850-es és 1855-ös Thun-féle reform a jogi tanfolyamok képzési idejét 3 évre emelte, a bölcsészeti tanfolyamokat pedig a gimnáziumokba olvasztotta be, azok 7. és 8. osztályaként. (MAGYARY 1927, 218.)

Az 1860-as években 14 jogakadémia működött az országban. Ezek közé tartozott az 1831-ben alapított, római katolikus fenntartású pécsi iskola is, mely az ötvenes évek kényszerpihenője után 1865-ben indított újra tanévet.<sup>84</sup> A különféle fenntartójú intézmények között jelentős színvonalbeli különbségek voltak, ezért a jogakadémiai képzés a korszak egészében éles viták tárgyát képezte. Fenntartásuk mellett szólt, hogy a kiépülő állami bürokrácia folyamatosan növekvő mennyiségű, jogi végzettséggel rendelkező munkaerőt igényelt. Ezt jelezte az is, hogy hallgatói létszámuk egy ideig növekedett.<sup>85</sup> A vita a felekezeti fenntartású intézmények kapcsán vált igazán kiélezetté, és éppen a pécsi volt az, amelynek leginkább védekeznie kellett azokkal a vádakkal szemben, amelyek szerint az oktatás során a tudományos szempontokat alárendelik a vallásiaknak.<sup>86</sup>

A kiegyezés után a jogakadémiákat is egységesen szabályozták. Alapvetően az állam- és jogtudományok oktatására szánták őket, volt viszont néhány jelentős, jogosítványbéli hiányosságuk. „*Nem rendelkeztek a promotio és a habilitatio jogával, tudori szigorlatot nem fogadhattak el, egyetemi magántanári fokozatot nem adományozhattak.*”<sup>87</sup> Ezek miatt hosszú távon nem tudtak versenyképesek maradni a jogi szakoktatás piacán, potenciális hallgatóik nagy része egyenesen az egyetemi jogi karokra jelentkezett.

A jogakadémiákkal kapcsolatban az egyes minisztériumok érdekei sem teljesen egyeztek meg. Míg a *vallás- és közoktatásügyi tárca* arra törekedett, hogy a jogakadémiákat az egyetemek felé közelítse (ez valósul majd meg az 1874. évi reformmal<sup>88</sup>), addig az *igazságügyi tárca* a jogtudományi karokra szeretne volna helyezni a képzés súlypontját. Az utóbbi fő motívuma az volt, hogy féltették a jogi képzettség színvonalát a jogakadémiáktól. Így arra törekedtek, hogy az ügyvédi vizsgákat kizárólag az egyetemen lehessen letenni. Ezáltal viszont a jogakadémiákon végzetteket kizárták az igazságszolgáltatási állások jó részéből. Mindez hozzájárult a jogakadémiai intézménytípus elnéptelenedési folyamatának lassú beindulásához. A 1874-es reform, melynek keretében a második koncepció jutott szerephez, lényegét – a minőségi garanciákat – tekintve ugyan előremutató volt, de végül a jogakadémiák sorsának megpecsételését jelentette. A jogszabály értelmében az akadémiákon is kötelezővé tették nyolc tanszék felállítását és 15 stúdium főkéllégiumként való oktatását. Így mindazok a tantárgyak oktatására kötelezték őket, amelyeket a jog- és államtudományi karokon tanítottak.<sup>89</sup> A változásokat a szerény anyagi forrásokkal rendelkező protestáns jogakadémiák nem, a jobb lehetőségekkel rendelkező katolikus joglíceumok is csak nehezen tudták megvalósítani (új tanárok fizetései, új helyiségek és berendezésük). „*A tiszai egyházkerület közölte is, hogy az eperjesi jogakadémia átszervezéséhez az erkölcsi támogatáson kívül egyéb támogatást nem tud adni. Ezért e jogakadémián több évig szünetelt az oktatás, és csak 1878-ra tudták a négyéves képzés feltételeit megteremteni.*”<sup>90</sup>

Közelítették az egyetemiekhez az akadémiái tanári fizetéseket is. Lehetővé vált hallgatói egyletek szervezése, bevezették az egyetemekével azonos, 4 évfolyamos képzési időt, valamint azonosan határozták meg a kötelező két alapvizsgát és a két államvizsgát is. Nagy gondot jelentett azonban a megfelelő minősítéssel rendelkező tanárok előteremtése.<sup>91</sup>

<sup>84</sup> RAJCSI 1998, 38.

<sup>85</sup> Pécs esetében: 1866/67: 61 fő; 1867/68: 96 fő; 1868/69: 135 fő; 1869/1870: 107 fő; 1870/71: 118 fő.

<sup>86</sup> MEZEY 1984, 107.

<sup>87</sup> MEZEY 1998, 16.

<sup>88</sup> 12.917/1874. sz. VKM rendelet. A jogakadémiákat ez a szabályozás négy éves tanfolyammal ellátott jog- és államtudományi karokká alakította át. (MÁRKUS 1908, 437.)

<sup>89</sup> MEZEY 1984, 115.

<sup>90</sup> LADÁNYI 2004, 31.

<sup>91</sup> NAGY ZS. 2007, 60-61.

Az 1874-es reformok következtében jelentős különbség alakult ki a bírói és az ügyvédi állások betöltéséhez szükséges szakmai képesítés feltételei között. Míg bíró az lehetett, aki „*valamely felsőbb hazai jogi tanintézetben a szabályszerű elméleti vizsgákat letette, utána 3 évet joggyakorlaton töltött, majd letette a gyakorlati bírói vizsgát*”, addig az új ügyvédi rendtartás (1874. évi XXXIV. tc.) értelmében létrehozott ügyvédi kamarák tagjai csak azok lehettek, akik a törvényben megállapított ügyvédi vizsgabizottság előtt sikeres ügyvédi vizsgát tettek. Ilyen bizottságok csak Budapesten és Marosvásárhelyen működtek. Ahhoz viszont, hogy valaki ügyvédi vizsgára legyen bocsátható, előbb teljesítenie kellett a 3 éves gyakorlati időt, valamint elméleti felkészültségéről is köteles volt számot adni. Ez gyakorlatilag a jogtudományi doktorátus megszerzését jelentette,<sup>92</sup> erre viszont csak egyetlen volt lehetőség. Így alakult ki az a helyzet, hogy „*...az ügyvédi vizsga teljes jogtudományi képesítést adott, tehát bírói állásra is képesített, de akinek bírói képesítése volt, csak ügyvédi vizsga letételével jegyezhetette be magát az ügyvédek lajstromába.*”<sup>93</sup> A helyzet feszültséget generált a jogászság e két szakmai testülete között. Mindkét szakma képviselőinek ugyanazt a vizsgát és követelményeket kellett teljesíteniük, de mégsem jutottak azonos munkaerő piaci pozíciókhoz. Az ügyvédség részéről tartottak az ügyvédi szakma túlnépesedéséről, erre külföldi példák figyelmeztették őket. Ezért igyekeztek korlátozni a pályára belépők számát.<sup>94</sup> Sikertelenségüket mutatja, hogy a századfordulótól az ügyvédi kamarák éves jelentéseiben gyakran olvashatunk az ügyvédek számának növekedéséről és az ezzel járó nehézségekről.<sup>95</sup>

Az akadémiák pozícióit rontotta az is, hogy míg a század első felében még csak egy jogi karral rendelkező egyetem volt az országban, addig a század utolsó harmadára – a kolozsvári egyetem felállításával (1872) – az egyetemi jogászképzés már nagyobb hallgatói létszámokkal működhetett.<sup>96</sup>

A jogakadémiai képzés reformjának ügye 1874 után is napirenden maradt (1883, 1885).<sup>97</sup> A meglévő jogakadémiákat a kormányzat ezt követően arra próbálta rávenni, hogy szüntessék be működésüket, de legalábbis egyesüljenek egymással, mivel ennyi jogakadémiára nincs piaci igény. Ahogy Trefort Ágoston fogalmazott: a két egyetem és a 13 jogakadémia „*hazánk e részében szükségletét messze túlhaladja [...] a baj orvoszerét legközvetlenebbül a fennálló tizenhárom jogakadémia egy részének megszüntetésében, vagy kevesebb számú, de magasabb színvonalú jog- és államtudományi karokba összeolvadásában vélem keresendőnek*”.<sup>98</sup> Ilyen megoldás a pécsi joglíceum kapcsán is felmerült. A pécsi püspök pedig támogatott volna egy olyan megoldást, mely szerint a pécsi joglíceum alapja valamely királyi jogakadémia alapjával egyesülne, de csak akkor, ha az új intézmény továbbra is Pécsen működne.<sup>99</sup>

A kormányzat mozgásteret az állami fenntartású akadémiák esetében volt a legnagyobb, a Győri Kir. Jogakadémiát például 1888. június 13-án egy királyi rendelet takarékosági okokra hivatkozva megszüntette.<sup>100</sup> Nem sokkal korábban befejeződött a képzés a református

<sup>92</sup> DEGRÉ 1984, 60-61.

<sup>93</sup> DEGRÉ 1984, 61.

<sup>94</sup> A bírói képesítés megszigorítására csak 1912–13-ban került sor (1912. évi VII. és az 1913. évi LIII. tc.). Ez tovább súlyosbította a jogakadémiák amúgy sem egyszerű helyzetét. DEGRÉ 1984, 64.

<sup>95</sup> Ügyvédek elszegényedése, kamarai tagdíjfizetési hátralék, ügyvédi segélyalaphoz érkező kérelmek.

<sup>96</sup> NAGY ZS. 2007, 59.

<sup>97</sup> LADÁNYI 2007, 9-46.

<sup>98</sup> LADÁNYI 2004, 32.

<sup>99</sup> LADÁNYI 2004, 32.

<sup>100</sup> HORVÁTH J. 1998, 24-25.

fenntartású pápai intézményben (1885),<sup>101</sup> és a soproni jogakadémia is eltűnt az új század elejére. A versenytársak kiesésével a századfordulóra Pécs szerepe felértékelődött a dunántúli régió jogi szakképzési piacán. A korszak végére a trianoni Magyarország határain belül maradt a református egyház által üzemeltetett három (Kecskemét, Sáropatak, Hódmezővásárhely), és az evangélikusok által fenntartott egy jogakadémia (ez időközben Eperjesről Miskolcra költözött), továbbá az egri római katolikus érseki, és a pécsi püspöki jogliceum.<sup>102</sup> Az utóbbi hamarosan az ide költöző pozsonyi tudományegyetem részévé vált, így itt a jogászképzés 1923-ban egyetemi szinten indult meg.<sup>103</sup>

## V. Összegzés

Az eddigiek alapján elmondható, hogy a 19. század második felében a jogszabályi környezet miatt a felekezeti fenntartású oktatási intézmények állami felügyelete szorosabbá vált. Az 1870-es évek közepétől mind a népiskolai, mind a legfelsőbb akadémiai szinten csökkent az egyházak mozgástere, de nem szűnt meg teljesen. A középiskolák esetében már nagyobb különbségek voltak az egyes fenntartók között a minisztérium jogsítványainak differenciáltsága következtében. Az egységes és modern elvekre épülő polgári oktatásügyi rendszer kiépítése érdekében az állam – elsősorban a minimális törvényi követelmények meghatározásával – igyekezett javítani az intézmények működési feltételeit és az oktatás színvonalát, természetesen saját szempontjainak megfelelően. Az egyházak érdekérvényesítési lehetőségei azonban nem szűntek meg teljesen, sőt a századfordulótól a különféle szakmai testületeken keresztül befolyásolhatták a fejlesztés irányait is. Ezekkel a lehetőségekkel a felekezetek eltérő mértékben próbáltak és tudtak élni.

A katolikus egyház a felekezetek között speciális helyzetben volt, mozgástere – már csak az államhoz való korábbi viszonya, és a katolikus autonómia ügyének rendezetlensége miatt is – jóval kisebb volt, mint a protestáns és görögkeleti egyházaké. De még így is maradt lehetősége a saját – speciális érdekeit figyelembe vevő – oktatási hálózat kialakítására és tartalommal való megtöltésére.

A tanügyigazgatás területén az állam és a felekezetek párhuzamos rendszereket építettek ki, melyek több ponton kapcsolódtak egymáshoz. Ez egyrésztől versenyhelyzetet hozott létre a világi és egyházi hatóságok között, másrészt a együttműködés – nem konfliktusok nélküli – kényszerét is megteremtette. Az, hogy ebben a helyzetben mennyire tudott egy adott felekezet iskolarendszere az állami iskolákkal szemben kibontakozni, a versenyhelyzetben pozíciókat szerezni, az az anyagi lehetőségeken túl az önálló iskolafejlesztési stratégiákon is múlt. Ezek kialakítására pedig a fent bemutatott fórumokon és jogszabályi keterek között volt lehetőség.

<sup>101</sup> SZABÓ 1984, 139.

<sup>102</sup> 1899-ben, Hetyey Sámuel püspöksége alatt sikerült véglegesen rendezni a törvényileg megemelt tanári fizetések ügyét is, az erre a célra átcsoportosított pécsi székesegyházi jövedelmek segítségével, és „*Így került a pécsi jogakadémia abba a helyzetbe, hogy a világháborút közvetlenül megelőző évtizedben a fennállott hét hazai felekezeti jogakadémia közül egyedül a pécsi jogakadémia nem volt kénytelen államsegélyt igénybe venni.*” VASVÁRY 1937, 10.

<sup>103</sup> TRÓCSÁNYI 1982, 371.

## VI. Irodalomjegyzék

### Főbb jogszabályok<sup>104</sup>

- 1868:XXXVIII. tc. – a népiskolai közoktatás tárgyában
- 1875:XXXII. tc. – a népoktatási nyilvános tanintézetek s nyilvános kiseddóvó intézetek tanítóinak s nevelőinek nyugdíjazásáról
- 1876:VI. – a közigazgatási bizottságról
- 1876:XXVIII. tc. – a népiskolai hatóságokról
- 1879: XVIII. tc – a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben
- 1883:XXX. tc. – a középiskolákról és a középiskolai tanárképzésről
- 1884:V. tc. – állami elemi és polgári népiskolák építésére szükséges költségek fedezéséről
- 1891:XV tc. – a kiseddóvókról
- 1893: XXVI. tc. – a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről
- 1894:XXVII. tc. – a nyugdíjazás és az ellátás intézményének a középiskolák, a felsőbb leányiskolák és a kereskedelmi középiskolák, valamint a jogakadémiák tanáraitra történő kiterjesztéséről.
- 1907:XXVII. tc. – a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és a hitfelekezeti néptanítók járandóságairól
- 1908: XLVI. tc. – az elemi népiskolai oktatás ingyenességéről

### Felhasznált irodalom

- BEKE 1990 = Beke Margit, Katolikus tanügyi hatóságok iratai (1867-1948). In: Dóka Klára (szerk.): *Iskola – Egyház – Művelődés. (Iskolatörténeti források az egyházi levéltárakban)*. Budapest 1990. 79-92.
- DEGRÉ 1984 = Degré Alajos, Ügyvédképzés Magyarországon a polgári korban. In: Kovács Kálmán, (szerk.): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Jogtörténeti Értekezések 14.* Budapest 1984. 57-72.
- FELKAI 1994 = Felkai László: *Magyarország oktatásügye a millenium körüli években.* Budapest 1994.
- FERICSÁN 1999 = Fericsán Kálmán: *Ősi fának ága-boga. A középszintű iparoktatási szervezet kialakulása és fejlődése Magyarországon.* Budapest – Pécs 1999.
- FERICSÁN 2001 = Fericsán Kálmán: *Tanítómesterek, mestertanítók.* Budapest – Pécs 2001.
- HORVÁTH J. 1998 = Horváth József, A Győri Jogakadémia és a jogi oktatás (1754 és 1892 között). In: Bana József (szerk.): *Győri Tanulmányok 20.* Győr 1998. 18-25.
- KATUS 2003 = KATUS László, A polgári kultúra intézményrendszerének kiépülése Magyarországon a 19. században. In: Vonyó József (szerk.): *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19-20. században. Tanulmányok.* Pécs 2003. 11-34.
- KELEMEN 2002 = Kelemen Elemér: *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon.* Új Mandátum, Budapest 2002.

---

<sup>104</sup> Forrás: TÓTH 1884. és [www.1000ev.hu](http://www.1000ev.hu)



- KELLER 2010 = Keller Márkus: *A tanárok helye. A középiskolai tanárság professzionalizációja a 19. század második felében, magyar–porosz összehasonlításban.* L'Harmattan – 1956-os Intézet, Budapest 2010.
- KÉRI 1992 = Ambrus Attiláné Dr. Kéri Katalin: *A történeti Baranya megye római katolikus iskolaügye 1868–1918 között.* Pécs 1992. (Kézirat) Forrás: <http://mek.niif.hu/01800/01861/01861.htm> (Letöltés: 2011.06.20.)
- LADÁNYI 2004 = Ladányi Andor: *Az egyházak és a felsőoktatás a dualizmus korában.* *Századok* 2004. 1. sz. 3-38.
- LADÁNYI 2007 = Ladányi Andor: *Törekvések, kísérletek a jogászképzés reformjára 1890-1944.* Budapest 2007.
- MAGYARY 1927 = Magyary Zoltán: *A magyar tudománypolitika alapvetése.* Budapest 1927.
- MANN 1987 = Mann Miklós (szerk.): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából.* Tankönyvkiadó, Budapest 1987.
- MANN 1993 = Mann Miklós: *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában.* Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest 1993.
- MÁRKUS 1908 = Dr. Márkus Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon.* Hat kötetben. IV. kötet, Budapest 1903.
- MÉSZÁROS 2000 = Mészáros István: *A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon.* Szent István Társulat, Budapest 2000.
- MÉSZÁROS-NÉMETH-PUKÁNSZKY 1999 = Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Osiris Kiadó, Budapest 1999.
- MEZEY 1984 = Mezey Barna, *A jogakadémiák 1874. évi reformja.* In: Kovács Kálmán (szerk.): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében.* Jogtörténeti Értekezések 14. Budapest 1984. 103-119.
- MEZEY 1998 = Mezey Barna, *Egyetemek és jogakadémiák.* In: Bana József (szerk.): *Győri Tanulmányok 20.* Győr 1998. 7-17.
- MEZEY 2009 = Mezey Barna, *A jogakadémiák a jogászképzés történetében.* In: Kajtár István – Pohánka Éva (szerk.): *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923.* Pécs 2009. 17-36.
- NAGY 2008 = NAGY Mariann, *Magyarország oktatásügye.* In: Beluszky Pál (szerk.): *Magyarország történeti földrajza II.* Budapest–Pécs 2008. 123-145.
- NAGY P. 2000 = Nagy Péter Tibor: *Járszalag és aréna. Egyház és állam az oktatáspolitikai erőterében a 19-20. századi Magyarországon.* Új Mandátum, Budapest 2000.
- NAGY P. 2002 = Nagy Péter Tibor: *Hajszálcsövek és nyomáscsoportok. Oktatáspolitikai a 19-20. századi Magyarországon.* Új Mandátum, Budapest 2002.
- NAGY ZS. 2007 = Nagy Zsolt: *A jogi oktatás fejlődése és aktuális kérdései.* Szeged 2007.
- RAJCZI 1998 = Rajczi Péter: *A pécsi püspöki jogakadémia története.* *Pécsi Szemle* 1998. (1.) ősztél 33-39.
- SIPÓS 1912 = Sipos István: *A Pécsmegyei határozmányok és rendeletek tára.* Pécs 1912.

SZABÓ 1984 = Szabó György, Jogi oktatás Pápán. A Pápai Református Jogakadémia története (1832-1885). In: Kovács Kálmán (szerk.): *A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében*. Jogtörténeti Értekezések 14. Budapest 1984. 121-153.

TÓTH 1884 = Tóth József: *Népoktatási törvények és rendeletek tára*. Budapest 1884.

TRÓCSÁNYI 1982 = Trócsányi László: *A jogakadémiák helye és szerepe a magyar jogéletben*. Állam- és Jogtudomány 1982. (XXV.) 2. 368-379.

VASVÁRY 1937 = Dr. Vasváry Ferenc: *Megemlékezés a pécsi jogakadémia megalpításáról*. Pécs 1937. június 20. Különlenyomat

WATANABE 2006 = Watanabe Akiko: Mennyire voltak „államiak” az állami elemi iskolák a kora dualizmus korában? Szervezésük és igazgatásuk első húsz éve. In: Kövér György (szerk.): *Zombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig. Társadalomtörténeti tanulmányok*. Századvég Kiadó, Budapest 2006. 575-596.

**Csibi Norbert**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újkortörténeti Tanszék, Interdiszciplináris Doktori Iskola, „Európa és a magyarság a 18-20. században” Doktori Program

Cím: 7624 Magyarország, Pécs, Rókus u. 2.

Telefon: +36-30-500-6337

E-mail: [csibi.norbert@gmail.com](mailto:csibi.norbert@gmail.com)

## **A horvát országimázs fejezetei: *Josip Broz Tito és Jugoszlávia***

Gerdesics Viktória  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### **Absztrakt**

Napjaink globalizált világában egyre több szakember foglalkozik az országimázs kutatásával, és egyre több ország kísérli meg tudatosan alakítani országmárkáját. Jelen tanulmány a mai marketing egyik méltán aktuális területével, az országimázzsal foglalkozik, egy olyan ország példáján keresztül, amely rendkívüli helyzetbe került a 21. század kapujában. Jugoszlávia széthullásával Horvátország hosszú évek óta először került fel Európa térképére, napjainkban pedig határozott léptekkel halad az Európai Unió kapuja felé, így imázsának alakítása és gondozása ma talán fontosabb feladat, mint valaha. Horvátország imázsa rendkívül összetett és érzékeny rendszer, amelynek kimerítő ismerete nélkül elképzelhetetlen teljesíteni ezt a feladatot.

A jelen tanulmány által bemutatott kutatási terület egy szélesebb spektrumú horvát országimázs-kutatás részét képezi; egyik alapjának tekinthető, markáns elemével foglalkozik, a Tito személyiségkultusza által fémjelzett második Jugoszláviával.

**Kulcsszavak:** *Horvátország, horvát országimázs, horvát országmárka, Jugoszlávia, Tito*

### **Abstract**

In our globalized world more and more experts are dealing with investigation of country image, and number of countries trying to shape consciously their country brand is increasing. Present study is dealing with a reasonably actual field of marketing, the country image, presenting an example of a country that found itself in an extraordinary situation at the gate of 21st century. With cascading of Yugoslavia, Croatia showed up on the map of Europe for the first time after long years, and today it is firmly advancing towards the European Union, thus shaping and care of its country image is more important than ever. Image of Croatia is an extremely compound and sensitive system without mastery of which accomplishment of this task is unimaginable.

Investigation shown by the study is part of a broader Croatian country image research; deals with a considered base, a significant component, the Second Yugoslavia and the personality cult of its emblematic character, Tito.

**Keywords:** *Croatia, Croatian country image, Croatian country brand, Yugoslavia, Tito*

## I. Bevezetés

Az etnikai-nyelvi, gazdasági és vallási-kulturális tekintetben Közép-Kelet-Európa egyik legheterogénebb, eltérő történelmi régiókat átfedő állama, Jugoszlávia, az 1989-90-ben lezajlott fordulat, a bipoláris világrend összeomlásának és a nemzetek nacionalista ébredésének következményeként felbomlott, amely során az évtizedekig közös, jugoszláv államban élő nemzetek végre önállóvá válhattak. Ennek azonban nagy ára volt - az önállósulási folyamattal háború tört ki Jugoszláviában; Horvátország önállóságát 1991-ben kiáltotta ki, amely a délszláv háború keserű éveit indította el, nagymértékű emberi, kulturális, gazdasági pusztítást vonva maga után. Az országot ma Horvátországgént ismerhetjük – a tagállamoknak a jugoszláv védőernyő alól kilépve kellett önálló országot, önálló országimázst kialakítaniuk.

Napjaink globalizált világában, ahol az országok között éles versenyhelyzet alakult ki, egyre többen foglalkoznak az országimázs kutatásával és tudatos kialakításával. Kotler et al. (1993, 141.o.) definíciója szerint „az országimázs az adott országról kialakult nézetek, hitek, vélemények összessége”. Az országimázs kutatásával a szakirodalom az 1960-as évektől foglalkozik, akkoriban elsősorban a külföldi termékek vásárlására tett, úgynevezett országeredet-hatás (country-of-origin effect) szempontjából, majd a legfrissebb publikációk az országimázst, mint márkaértéket vizsgálják; megjelenik az országmárkázás fogalma. (Jenes, 2010) Minden országnak van imázsa, amely folyamatosan változik és változtatható, kialakulhat spontán és irányított módon is (Papadopoulos – Heslop, 2002), és mint minden imázs-típus, multidimenzionális fogalom; irányultságát tekintve lehet belső és külső imázs, időhorizontja szerint pedig megkülönböztetünk előzetes, tény (current) imázst, valamint jövőbeni, kívánatos (wish) imázst. (Sándor, 2003)

Horvátország számára az önállóság kikiáltása utáni időszak rögzös utat jelentett – a Jugoszláviából való kiválás egy új, hosszú idő óta először független államot állított a piacra, amelynek nemcsak új imázst kellett kialakítania, de le kellett győznie azt az akadályt is, hogy az Újkor harmadik legvéresebb háborújának színtereként ismerte meg a világ. Függetlenségének kikiáltása óta azért küzd, hogy a szerb dominanciájú délszláv államtól elkülönüljön. Ma egy egészen más célja is van: a balkáni és a 1991-1995 közötti honvédelmi háborúval együtt járó jelzők levetkőzése mellett az Európai Unió egyenrangú csillagává szeretne válni. Így az országimázs tudatos alakítása nemcsak napjaink marketingjének aktuális területe, de a vizsgált ország számára is kiemelt jelentőségű.

Horvátország imázsa rendkívül összetett, számtalan szubjektív és folyamatosan átalakulásban lévő elem alkotja, amelyeket mind meg kell ismerni ahhoz, hogy tudatos irányítás alá vonhassuk az országimázs formálását. Josip Broz Tito a terület történelmének meghatározó alakja; a jugoszlávizmus és politikai ideológiája mentén képes volt élete művében, a második Jugoszláviában egyben tartani ezt a soketnikumú államszövetséget, amely széthullásával a tagországok új kihívás elé kerültek – ahogy a történelem során már sokaknak, nekik is újra kellett márkázniuk országukat, vagy épp teremteniük egy új országmárkát. Horvátország esetében ez utóbbiról volt szó, hiszen történelmileg a horvát állam önállóan hosszú ideje nem létezett.

A jelen tanulmány által bemutatott kutatási terület egy szélesebb spektrumú horvát országimázs-kutatás részét képezi; célja bemutatni a horvát országimázs egyik alapjának tekinthető markáns elemét, Titot és a személyiségkultusza által fémjelzett második Jugoszláviát.

## II. Anyag és módszer

A tanulmányban bemutatott eredmények szekunder és primer kutatás együttes alkalmazásával születtek. A vonatkozó szakirodalom áttekintése mellett egy nagyobb horvát országimázs-kutatásomhoz kapcsolódó kvalitatív kutatás, mélyinterjú megkérdezés eredményei is részben felhasználhatók, így egységesebb képet kaphatunk a vizsgált országimázs jellemzőiről. A mélyinterjú mintájául tudatosan színes palettát kívántam létrehozni olyan szakemberek megkérdezésével, akik szoros kapcsolatban állnak a kutatási területtel – ők Horvátország különböző területeken tevékenykedő szakmai képviselői. A minta kiválasztása során alapvetően két szempont volt mérvadó az alanyok hiteles véleménye érdekében – nemzeti és szakmai kötődésük a vizsgált témához. A megkérdezett öt nő és egy férfi nemcsak horvátországi szakember, de van köztük Horvátországban élő magyar és Magyarországon élő horvát is – újságíró, turisztikai szakember, néprajzkutató, balkánkutató, konzul, állam-és jogtörténet-kutató, a politika, jog és nemzetközi kapcsolatok területéről is.

A tanulmány kiindulópontját, avagy Tito (és ezzel együtt a személyével egyenlő Jugoszlávia megjelenését) a horvát országimázsban, az alábbiakban bemutatott kutatások képezik (Skoko, 2005):

A 'Hrvatski Obzor' címet viselő horvát hetilap 1999 májusában és júniusában felmérést végzett az évezred személyiségének („ličnost tisućljeća”) kiválasztására 500 horvát állampolgárból álló minta felhasználásával, amely tagjai egy 29 nevet tartalmazó listából választottak egyet – az eredmény alapján Nikola Teslat követően Josip Broz Tito a második helyen szerepelt. A 'Nacional' című horvát hetilap 2003 decemberében folytatott hasonló kutatást, amely során olvasóit kérte meg, hogy a felsorolt 100 névből válasszák ki a valaha volt legjelentősebb horvát személyiséget („najznačajniji Hrvat svih vremena”). Ezen felmérés eredményeként Josip Broz Tito végzett az első helyen (öt pedig Tesla követte).

## III. Eredmények

### III. 1. Előzmények – a jugoszlávizmus kialakulása és az első Jugoszlávia

A külföldi politikai, ideológiai és gazdasági befolyáshoz való vonzódás és az attól való viszolygás közti konfliktus a Balkán történetének egyik állandó alkotóeleme (Jelavich, 1996), így Horvátorszáé is. Ezt a konfliktust befolyásolta még az is, hogy Horvátország színes történelmét a különböző népekhez való kapcsolódás jellemzi; a térségben az illíreket meghódító rómaiak után avar és szláv törzsek jelentek meg, a horvát állam perszónálunióba került a magyar koronával, betörték a tatárok, a törökök, később az Osztrák-Magyar Monarchia, majd az első és második Jugoszlávia része lett a nemzet. (Bali-Kolutác, 2006) A titói Jugoszlávia előzményeinek megértéséhez mindenképp a jugoszláv állam ideológiai alapjait kell megismernünk.

A jugoszlávizmus, avagy a délszláv egység eszméjének gyökerei egészen a 15-16. századig nyúlnak vissza, amikor néhány reneszánsz gondolkodó és protestáns prédikátor már felismerte a délszlávok nyelvi és etnikai rokonságát. Ezt a folyamatot a pánszlávizmus ideológiája erősítette tovább. A dubrovniki irodalmárok és történétírók körében a délszláv testvériség és összefogás ideája a 17. században politikai színezetet is kapott, mint a törökellenes felszabadító harcok sikerének záloga. A jugoszláv állam ideológiai előkészítésében azonban az igazi úttörő szerepet a 19. század harmincas-negyvenes éveinek horvát nemzeti mozgalma, az illírismus játszotta, történelmi megalapozásában pedig a török uralom évszázadainak volt meghatározó jelentősége. A török hódítás előtt a szerbek, horvátok és szlovének sorsa történetileg elkülönült – ám a török hódító, majd a keresztény hatalmak felszabadító hadjáratai nyomán tömeges népességmozgások zajlottak le, amelyek a 15-18. század során

gyökeresen átalakították a térség etnikai szerkezetét. Ezek az évszázadok a térség népeit földrajzilag összekeverték, de nemzetileg nem homogenizálták, sőt vallásilag (ortodox-katolikus-muzulmán) tovább differenciálták, alapvetően szerb-horvát keveredéssé. (Juhász, 1999)

Adott volt tehát egy etnikailag-nyelvi rokon és történelmileg egységbe fogható populáció, amely azonban múltja, vallása, dialektusai szerint igen sokféleképpen volt tagolható. Ezen kettősség következtében a 19. század elejétől kibontakozó nemzeti mozgalmaknak két alapvető típusa alakult ki; az egyiket a jugoszláv ideológiák képezték, azaz a közös rokonság- és sorsközösség-tudat, a másikat pedig az önálló nacionalizmusok, amelyek rendszerint nagyszerb és nagyhorvát ideológiaként jelentek meg. Bár a tanulmány nem ezt a történelmi etapot dolgozza fel, a végkimenetel (avagy a titói éra vége és az önállósulás) szempontjából mégis fontos megjegyezni, hogy a történelmi, az aktuális politikai és közigazgatási, a vallási és dialektushatárok nem estek egybe, ezért az önálló nemzettudatok kialakulása sem lehetett konfliktusmentes. Az elkülöníthetőség bizonytalanságából, a sokféleképpen tagolt népesség többszörösen egymásba nyúló településszerkezetéből fakadóan a nagyszerb és nagyhorvát nemzeti ideológiák hajlamosak voltak a 'maximalizmusra', azaz mindegyikük a maga számára legkedvezőbb kritériumból indult ki, majd az így meghatározott nemzet lakóterületére tartott igényt. (Juhász et al, 2003) Juhász (1999) alapján elmondható, hogy a délszláv nemzetek önkéntes összefogását célzó jugoszláv integralizmus, valamint a többi nemzet alárendelésére és beolvasztására törekvő önálló nemzeti ideológiák, nagyszerb és nagyhorvát eszmék az I. világháború előtti háromnegyed évszázadban, majd később a jugoszlávizmus kimúlásáig egy újabb háromnegyed évszázadon át konkuráltak egymással, elsősorban a horvátországi és boszniai vegyes lakosságú területek politikai és kulturális elitjében. Tulajdonképpen a sok évtizedes ideológiai-politikai csatározások alatt alakultak ki és gyökeresedtek meg széleskörűen a modern nemzettudatok.

Ezen csatározások egyik legfontosabb állomásán, az I. világháború végén vált lehetségessé az, amiről a jugoszláv eszme hívei évtizedeken át csak álmodozhattak – létrejött a délszláv népek közös állama. 1918-ban, engedve a szerbek és az Antant nyomásának, létrejön a Karadordević dinasztia által vezetett egységes Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, az ún. első Jugoszlávia, jórészt szerbek vezette államalakulatként (ahogy az az elnevezésből is kitűnik). A nacionalista ideológiák azonban továbbra is fennálltak, nem véletlen, hogy az államszövetségen belül a nemzetek nem kaphattak autonómiát, az elszakadási törekvéseket a belgrádi irányítású központi hatalom minden eszközzel gátolta. A zömmel szerb vezetésű hatalmi elit tudatosan alakította politikáját – hirdette ugyan az egységes délszláv nemzet létét, de a 20. század első felében talán már saját maga is látta, hogy a délszláv népek nem egységesen, hanem egymástól elkülönülve fejlődtek nemzetté. A két világháború közti éveket a király és a mindenkori kormány folyamatos harcai jellemzik, amely időszakot 1941-ben a német és olasz csapatok általi megszállás zárja le - Jugoszlávia területét felosztják.

Jugoszlávia felosztásával sokak számára úgy tűnt, hogy az illírizmus, majd a jugoszlávizmus eszméjének befellegzett. Volt azonban akkor egy, a jugoszláv kommunisták első számú vezetőjévé lett, nagyon elszánt, bátor és kellően hatalomvágyó ember, Josip Broz Tito, aki az idő tájt mélyen hitt politikai eszméjében, hitt a délszláv népek egységében és felszabadításában. Tito fő műve az ún. második Jugoszlávia, amelynek szinte minden rezdülése magán viseli vezetője nyomát és hagyatékát. A népek, nemzetek, etnikai és vallási kisebbségek a néhai második Jugoszláviában valamennyien örökösei, hátrányait elszenvedő és előnyeiket élvező kegyeltjei és áldozatai Josip Broz Tito életművének és nemzeti-nemzetiségi politikájának.

### III. 2. Josip Broz Tito

Josip Broz Tito a 20. század balkáni történelmének egyik kétségtelenül legérdekesebb és vitathatatlanul egyik leghíresebb alakja. A Balkán-félsziget múlt századi társadalomtörténetének nagyhatású politikusa, a titoizmus megalkotója, a volt délszláv államok legbefolyásosabb vezetője, uralkodója, vezére. 88 évet élt, hosszú élete során érdekes történelmi, társadalmi és gazdasági folyamatok irányították életét, mindemellett ő maga is jelentős szerepet vállalt a fontos társadalomtörténeti események alakításában. Szerepvállalása túlmutat hazáján, leginkább talán az el nem kötelezettek mozgalmában betöltött kezdeményező és vezető szerepe emelhető ki e tekintetben. Halála mélyen megrázta a jugoszláv társadalom javarészét, halálhíre a világ legtöbb országában vezető hírek számított. Ahogy Brkljačić (2003) írja cikkében: amikor a zsúfolt spliti stadionban beolvasták a tragikus hírt, a szurkolók hangos ujjongását hirtelen csend váltotta fel, majd a tömeg elkezdte énekelni a minden jugoszláv által ismert Titohoz írt dalt. A játékosok sírva rogytak a földre, mások takarták arcukat a kamerák elől. A korabeli híradások szerint országszerte hasonlóan reagált a nép a hírre, hiszen Tito Jugoszlávia számára az állam megmenekülésének szimbólumát jelentette.

Titot sokan sokféleképpen emlegetik. Több szerző (Đilas, 1980, Gyurok, 2007, Sokcević, 2011) véleménye egyezik abban, hogy Tito megítélése kettős: sokan hősnak, híres partizánvezérnek, a délszláv népek összekovácsolójának, Jugoszlávia megmentőjének, az elnyomottak nagy barátjának nevezik – míg mások zsarnoknak, diktátornak, a kilencvenes évek elején a véres délszláv háború okozójának titulálják, népeket, nemzetiségeket megnyomorító, ellentmondást nem tűrő korona nélkül uralkodó királynak. Ezt a kettősséget mutatja be Mészáros (2005) is; Tito magyarországi megítélését vizsgálja könyvkiadások alapján, amely kutatási témát 'sűrű erdőnek' nevezi – vizsgálata középpontjában Tito alakja áll, mint hős szabadságharcos vagy áruló, a Nyugat bérence. Ahogy általánosságban a délszláv államokkal kapcsolatos források zömére, a Titoról és nemzetiségi politikájáról szóló írásokra is igaz, hogy viszonylag kevés nem részrehajló született. Simić (2009) példaként említi, hogy bár a titói partizánmozgalomról könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésünkre, a rendszer ideológiai aspektusai mégis annyira befolyásolták a művek szerzőit, hogy még a forráskiadványokat is fenntartásokkal kell kezelni. Ma már tudjuk, hogy Európa keleti és déli térségében a nemzeti, nemzetiségi viszonyoknak különös jelentősége van az adott ország és a térség stabilitása, fejlődése szempontjából, valamint, hogy az eltérő értékek és normák még kényszer hatása alatt sem változnak meg olyan gyorsan és egyszerűen. Ezek az eltérő normák és értékek kulturális, nyelvi, identitásbeli, vallási másságok olyan fontos változói a volt Jugoszlávia térségének, hogy azok Titótól és bármitől függetlenül voltak képesek formálni a térség történelmét.

Tito 1882. május 7-én született Josip Broz néven egy szegény paraszti családban a horvátországi Zagorjében, horvát származású édesapa és szlovén származású édesanya gyermekeként. Érdekességként megemlítendő, hogy a Broz család eredetére többféle magyarázat van, ahogy Tito születési dátuma is többféleképpen szerepel személyi okmányaiban. Tízféle születési dátummal találkozhatunk, a legvalószínűbb azonban (Gyurok, 2007), hogy 1892. május 7-én született, keresztlevelében ugyanis ez a dátum szerepel, bár a későbbi „hivatalos” születésnapit Jugoszláviában már május 25-én tartották országszerte – Josip Broz, az osztrák-magyar hadseregben szolgáló katona dokumentumai alapján. Elhagyva otthonát lakatossegéd lett, szakmája végigkísérte élettörténetét és meghatározó alapját képezte ideológiájának is. 1910-ben belépett a Szociáldemokrata Pártba, de döntése még nem tudatos, világképe ekkor még nem kialakult. Az I. világháborúban a monarchia hadseregében harcolt, szívós, fegyelmezett katona volt. Orosz hadifogolyként a foglyok köreiből szervezkedett, már ekkor elnyerte a „tömeg imádatát”, szónoklóknak

kiáltották ki. Josip Broz a kunguri táborban került közelebbi kapcsolatba a bolsevik eszmékkel, a munkáshatalommal, a háborúellenességgel és a konkrét gyakorlati szolidaritással. Tito a bolsevikok 1917-es oroszországi hatalomra jutását követően felvételét kérte az Orosz Kommunista Pártba, noha korábban csak szocialistának vallotta magát, és szovjet állampolgárságért is folyamodott.

A háború után orosz feleségével visszatért a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba – már a határon letartóztatták és csak hosszas kihallgatás után engedték szabadon. Hazaérkezésekor egy új értékrenddel, a jugoszláv ideológiával találkozott, belépett a Jugoszláv Kommunista Pártba. Nem foglalkoztatták igazán a nemzeti, nemzetiségi kérdések, elfogadta pártja állásfoglalását, amely szerint a szerbek, horvátok, szlovének más-más nyelvet és írást használnak, külön nép mind a három, de olyan közel állnak egymáshoz, hogy akár egységes népnek is tekinthetők. 1928-ban Zágrábban a Jugoszláv Kommunista Párt helyi szervezetének titkárává választották, majd börtönbe került, ezúttal öt évre. Börtönévei alatt jelentős társadalmi események mentek végbe a délszláv állam területén és a Jugoszláv Kommunista Pártban is. A királyi diktatúra bevezetésével a párt Központi Bizottsága fegyveres felkelésre szólított fel, mondván, hogy előállt a forradalmi helyzet, de nem tudták befolyásolni az eseményeket, a kommunista aktivisták üldözésével a párt szinte teljesen szétesett. Josip Broz börtönévei után 1934-ben a Központi és a Politikai Bizottság tagja lett, a párt megerősítésével, pártszervezetekkel való kapcsolattartással, propagandamunkával foglalkozott, majd Moszkvában a Komintern balkáni titkárságára került. 1936-ban hazautazott Jugoszláviába, ahol feladata a moszkvai utasításoknak megfelelően a párt átszervezése volt; ekkor még nem kételkedtek a szovjet rendszerben. A demokráciára, nemzetiségi kérdésekre vonatkozó elképzelése már több haladó elemet is tartalmazott – szerinte jobb megadni a nemzetiségeknek bizonyos alapvető jogokat, mert így kordában lehet őket tartani. 1937-től a párt főtitkára lett és 43 éven át állt a Jugoszláv Kommunista Párt élén. (Gyurok, 2007)

### **III. 3. A partizánvezér fényes csillaga**

Tito a II. világháború kitörése után fegyveres felkelésre buzdított, az 1941-es német megszálláskor megalakította a párt katonai bizottságát, és a szerveződő partizánerek főparancsnoka lett. A Titohoz való csatlakozást illetően a többségnél irreleváns aspektus volt a kommunizmus víziója – egyszerűen ki akarták üzni hazájukból a megszállókat, ezért a célért hajlandóak voltak félretenni nemzetiségi sérelmeiket és egyesülni egy önkéntes jellegű partizánmozgalomban. Tito rendkívüli leleményessége és bizonyos értelemben vett zsenialitása abban rejlik, hogy képes volt az együttélés során leginkább csak negatív tapasztalatokat szerzett horvát, szerb, szlovén, bosnyák, macedón népeket egy közös cél, a felszabadító mozgalom érdekében egyesíteni, elfogadtatni és megértetni velük, hogy csak együttes erővel képesek megszabadulni megszállóiktól. Tito egészen kiváló érzéssel tudta a felszabadító mozgalom, és a saját maga javára fordítani a nemzeti összefogásban rejlő előnyöket. (Gyurok, 2007) Még a háború alatt, különösen a partizánsikerek hatására megnőtt népszerűsége és alakja ekkor kezdett egyre karizmatikusabbá válni. Tito bizonyosan tudta, hogy a jövőbeli közös délszláv állam a szerbek és horvátok megegyezése nélkül nem jöhet létre. A jugoszláv kommunisták elvetették a háború előtti Jugoszlávia nemzeti politikáját, helyébe egy teljesen új államberendezkedést képzeltek el; a széles néptömegek nemzetiségi és egyéb diszkriminációját az egyenlőség, az egyenlő jogok biztosításával és ezen elvek hangsúlyozásával kívánták megvalósítani. Komolyan hitték, hogy a jövő Jugoszláviája csakis a nemzetiségek testvériségére, barátságára és szolidaritására épülhet. 1942 végén megalakították az AVNOJ-t, Jugoszlávia Népfelszabadító Antifasiszta Tanácsát, a partizánmozgalom első hivatalos, közigazgatási feladatokat is ellátni kívánó szervét, amely alakuló ülésével előkészítette az új alapokon létrejövő Jugoszlávia megteremtését (Sokcsevits et al., 1994). Tito a királyi Jugoszláviát nem tartotta ugyan elhibázott döntésnek, annak



struktúráját mégsem gondolta megfelelőnek a különböző etnikai származású és eltérő vallású népek együttélésére. Éppen ezért teljes szerkezeti és hatalmi váltással akarta megőrizni az ún. első Jugoszláviát oly módon, hogy ennek eszmei alapjaira kívánta felépíteni az új szocialista délszláv államot. Az AVNOJ 1943-as második ülésének legfontosabb döntése Jugoszlávia föderatív alapon való létrehozása volt, valamint az emigrációban lévő törvényes jugoszláv kormány jogainak megvonása, és a király Belgrádba való visszatérésének megtiltása. A tanácskozás megalakította a forradalmi kormányt, amelyet Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottságnak neveztek el. Ezekkel a döntésekkel Moszkva nem értett egyet, mivel Tito nem egyeztetett velük, ennek következményeképp Sztálin jelezte, hogy ez bizalma elvesztésének első jele. Ugyanekkor volt Churchill, Sztálin és Roosevelttel teheráni tanácskozása, ahol – látva Tito háborús szerepét, de mindenekelőtt saját érdekeikre való tekintettel – úgy döntöttek, hogy Jugoszlávia megújítása a teljes területi integritásának megtartása mellett történjék, függetlenségének biztosításával együtt. „Horvátországra nézve a partizánmozgalom titka és legnagyobb vonzereje abban áll, hogy a horvát psziché hagyományosan ellenzéki, és Tito a meglévő elleni lázadásnak egyetlen látható tömörülési pontját jelenti.” (A. Sajti, 2000, 254.o.)

A háborúnak vége lett, Tito elévülhetetlen dicsőséget szerzett az ország felszabadításában, pártvezetői, katonapolitikusi, államférfiúi tapasztalatokra tett szert, amelyek mind az új titói Jugoszlávia megszületését eredményezték.

### III. 4. A marsall Jugoszláviája

A kommunista partizánvezérek számára egyértelmű volt, hogy a királyi állam strukturális problémáit a nagyszerb centralizmus okozta, az antifasiszta háború sikeréhez a soknemzetiségű lakosság támogatására volt szükség, így minden nép érdekét figyelembe kell venni. Mindemellett Tito horvát származása is ellene szólt annak, hogy az új államot a többségi nacionalizmus (szerb) ideológiája mentén építsék fel, így az alapgondolat Jugoszlávia föderatív újrászervezése lett. (Juhász, 2010) 1945 végén a nemzetgyűlési választásokkal legalizálják a hatalmat és kikiáltják a föderatív berendezkedésű Jugoszláviát (FNRJ). A népi demokrácia rendszere Jugoszláviában a proletárdiktatúra funkcióit töltötte be; a hatalom csúcán Tito állt, egy személyben ő volt a párt főtitkára, a kormány és a népfront elnöke, majd az első államelnök, Ribar utódként 1953-ban az államfő is, továbbá a fegyveres erők főparancsnoka. A szövetségi államot hat népköztársaságra osztották fel: Bosznia-Hercegovinára, Crna Gorára, Horvátországra, Macedóniára, Szerbiára és Szlovéniára. Juhász et al. (2003) szerint az új titói Jugoszlávia létrehozása kétségtelenül komoly történelmi és személyi sikere volt létrehozóinak, Európában ugyanis kevés ilyen multiethnikus és sokvallású ország volt, mint a délszláv állam. Az új Jugoszlávia létrejöttét az állam területén élő különböző népek többsége támogatta, de az addigi együttélés tapasztalatai sokakat - kivéve talán a kommunistákat - óvatosságra intettek. Alig volt olyan népcsoport, amelyben ne lett volna valamilyenfajta előítélet. A nyelvek, nyelvjárások tekintetében még a nemzetiségi összetételhez képest is sokszínűbb volt a kép a háború utáni Jugoszláviában. Ebből fakadóan Titoék számos, elsősorban ideológiai és politikai indíttatású kísérletet tettek arra, hogy a szerb és a horvát nyelvet egy nyelvvé, az ún. szerbhorvát vagy horvátszerb nyelvvé egyesítsék. Azóta már azt is tudjuk, hogy ezek mennyire hiábavalóak voltak, hiszen csak elodázták a nemzeti nacionalizmusok robbanását.

A délszláv állam jövőjét elsősorban az határozta meg, hogy a kommunista vezetők és Tito képes-e az eltérő kultúrájú és nyelvű népeket egyben tartani, képes-e a kommunista ideológia mellett közös nemzeti államalkotó ideológia képét felvázolni a korábbi időszakban az együttélés tapasztalatairól nem túl sok jót tartó népek körében. Az ötvenes évek végén úgy tűnt, hogy a nemzeti kérdéseket a testvériség, barátság, egység eszméi mentén véglegesen

megoldotta a Tito vezette kommunista elit, de később nyilvánvalóvá vált, hogy pusztán egy időszakos mesterséges elnyomásról volt szó.

A második világháború utáni időszakban fokozatosan kialakult a két szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió közötti ideológiai, politikai és katonai szembenállás. Tito 1948-ban szakít Sztálinnal, így Jugoszlávia a Moszkvával kialakult feszült viszony miatt az ötvenes évek első felében megtűrt, de nem elfogadott ország lett. A horvátok kevésbé érezték a Moszkvával való szakítást, mint a szerbek, hiszen a horvátok között jóval kevesebb volt a Sztálin-barát, eleve kevésbé szimpatizáltak Moszkvával. (A. Sajti, 2000) Tito és csapata sztálinista módszerekkel számolt le a párt árulóival, a horvát Goli Otok (Kopár-sziget) szigeten hozták létre a jugoszláv Gulágot, ahol kb. 15 ezer konformistának titulált fogoly élt le hosszú éveket embertelen körülmények között. Hivatalosan 1959 után a börtönsziget már csak köztörvényes elítélteket fogadott, a valóság azonban nem mindig ez volt. (Sokcsevits, 2011)

Tito soha nem akart letérni a szocializmus útjáról, de saját útját kereste a szovjet diktátum helyett, így jutott el Jugoszlávia az ún. tömbön kívüliek közé, ahol Tito aktív és meghatározó szerepet játszott az ún. harmadik utas politika kialakításában. A fejlődő országokat maga mögé állítva igyekezett saját helyet találni a világ politikai és gazdasági erőterében, és törekedett arra is, hogy hasznot húzzon a bipoláris rivalizálásból. (Juhász, 1999) A titói el nem kötelezettség politika kétélű fegyver volt; egyszerre nevezték a Nyugat láncos kutyájának és kommunistának, időszakonként változott, hogy a jugoszláv nép hőse vagy épp a kétszínű, kétkulacos jelzõt kapta. Gazdaságpolitikájának, a szocialista öngazgatás bevezetésének, reformjainak eredményeképp a jugoszláv gazdaság felpezsdült bár egy időre, 1965-ben bevezetett gazdasági reformját azonban gazdasági válság követte. A hatvanas évek végére a nehézségek megfeszítették a gazdaság és a társadalom tűrőképességét, a reformelképzelések kitűzött céljai és a valóság között egyre nagyobb szakadék keletkezett, a belpolitikai helyzet is nagyon feszültté vált. Az 1965-ös gazdasági reform megrekedése, az elégedetlenségek felszínre kerülése alapot szolgáltatott egyes nemzeteknek arra, hogy előálljanak nagyobb volumenű decentralizációs és önállósodási igényekkel. Titoék, bár hallani sem akartak a különböző követelésekről, kénytelenek voltak megkezdeni a jugoszláv föderációs rendszer átalakítását, hatalmuk megtartása érdekében.

Az aktív külpolitikának köszönhetően Jugoszlávia gazdasága a hetvenes években növekedésnek indult, de a nyugati hitelekkel egyre jobban eladósodott, a gazdasági helyzet tehát nem sokat változott. Az 1974-es új alkotmány legfontosabb célja a délszláv állam szétszakadásának megakadályozása, Jugoszlávia egységének megőrzése volt. Sokcsevits (2011, 31.o.) gondolataival élve „Tito szokásos egyensúlyozása a centralizmus és föderalizmus között azonban végül a köztársaságok jogait erősítő 1974-es alkotmányt eredményezte, amely megalkotóinak eredeti szándékától eltérően, 1991-ben kereteket teremtett Horvátország függetlenedéséhez.”

Josip Broz elkötelezettsége a kommunista ideológia mellett nem jelentette azt, hogy a jugoszláv valóság tapasztalatai alapján ne tudta volna, az elkövetkezendő időszak ezekben a térségekben nem az asszimiláció, hanem a huszadik századi Jugoszlávia népeinek ébredése, a nemzeti önállósodás ideje lesz. Vezetése alatt Jugoszlávia közepesen fejlett állam lett, de a szövetségi állam bukásának okai is kezdtek láthatóvá válni: erőltette a decentralizációt, mert tudta, hogy a délszlávokat nem lehet egységbe tömöríteni, nem fogadják el a hegemoniát. 1980 januárjában keringési problémákkal került kórházba Ljubljánában, pár nappal 88. születésnapja előtt hunyt el. Titot Belgrádban temették el, temetése a résztvevő politikusok és külföldi delegációk száma miatt a világon addig a legnagyobb volt. A halála utáni öröklési problémákat ő kollektív államvezetéssel kívánta megoldani, ám ez a vezetés már csak Jugoszlávia felbomlásához asszisztálhatott. Tito egyeduralkodó volt a föderáció legtetetjén, ugyanakkor ebből a pozícióból hirdette azokat a változásokat is, amelyek végül megrengették

hatalmát, és nagyrészt előidézői voltak a titói Jugoszlávia felbomlásának is. Jól látta, hogy a föderáció életben tartása érdekében engedményeket kell tennie a köztársaságoknak, ügyesen taktikázott. Tito rendszerének retorikája végig az egyenlőség alapeszméjére épült, de tudta, a jugoszlávizmus már a hetvenes évek elejére is sokat veszített erejéből. Világossá vált, hogy a reformfolyamatok Jugoszlávia szétesését is eredményezhetik, amely hatalmának végét jelentené, így még életében szétesne az a mű, amelynek alkotója és megszemélyesítője saját maga volt. A nemzetközi események és érdekek is azt diktálták, hogy Jugoszlávia egyben maradjon, mégis Miroslav Krleža szavaival élve (Gyurok, 2007, 195. o.) „érezni lehetett a régi, véres balkáni leszámolás illatát”, ahogy érezni lehetett a „keletről jövő intervenciós erő illatát is”.

### III. 5. A Tito-kultusz

A kommunista forradalmárból lett partizánvezér, Tito marsall személyi kultusza köré építette az általa vezetett Jugoszláviát, így Jugoszlávia, s ezáltal a tagországok imázsának része lett, sőt, voltaképp egyenlő lett vele. A fentiek alapján ugyan láthattuk, hogy ez a mesterséges egységesítés mentén húzódó nemzeti elnyomás nem vezetett megkérdőjelezhetetlen sikerhez, de az bizonyos, hogy míg az oroszok a Nyugat láncos kutyájának titulálták, a nyugatiak pedig szovjetbarátnak, Tito valójában egy olyan államot vezetett, amelyben az emberek, minden nacionalista indíttatás ellenére is szerettek élni. Jól éltek, ezt mondják ma is. Tito életéről sokan írtak, és nem csak eredeti nyelven. Đilas (1980) kritikái életrajzot írt róla – bár egykori politikustársát viszonylag korán félreállította, ő mégis pozitívan ír Titoról, vagy legalábbis úgy tűnik, reálisan. Könyvét mindössze néhány nappal Tito halála előtt fejezte be.

A szerző szerint Tito tehetséges politikus volt. Feltűnően éles elmével és gyors észjárással rendelkezett, megvolt az adottsága az erőteljes és szelektív koncentrációra. Logikusan és következetesen gondolkozott, ha valami olyasmi történt, ami számára esetleg nem volt világos, akkor óvatos volt és homályosan beszélt. Sokszor előfordult, hogy nyilvános szereplésein két-három mondatot összekapcsolt egymással, mert gondolatai már előrébb jártak. Tudása szerény volt, már csak azért sem lehetett átfogóbb, mert nem sokat járt iskolába, de sokkal többet tudott annál, mint amit szegényes iskolázottsága nyújtott neki, gyors és éles felfogóképességével sokat tanult. Műszaki ismeretei viszont jóval erősebbek voltak, mint szakmája megkívánta. Nyelveket is könnyen tanult: angolul, oroszul, kicsit franciául és németül tökéletesen beszélt. A legrosszabbul szerbhorvát nyelven beszélt, Đilas véleménye szerint, ugyanis nemcsak, hogy a szerb és horvát kifejezéseket összekeverte, de beszédeiben sok ruszicizmust használt, és a zagarjei dialektus miatt a szavak végét elnyújtotta. Értelmiségi körökben gyakran kritikákat is kapott ezért.

Megvolt az a tehetsége, hogy hamar kiheverte a vereségeket és mindenféle felesleges bölcselkedés nélkül levonta belőlük a tanulságokat, mintha valami legyőzhetetlen fiatalító erő volna benne. Tito olyan tulajdonságokkal rendelkezett, amelyekkel nem minden politikusnak kell rendelkeznie, olyanokkal, amelyek minden kétséget kizáróan segítették és lehetővé tették számára, hogy szokatlan és nagy sikert érjen el a politikában – racionális érzék a veszélyek iránt, törhetetlen élni akarás, tartós és leleményes hatalomra törekvés, aktív küzdelem új, saját igazságáért. Tito megtalálta magát a kommunizmusban, a kommunizmus pedig az ő személyében meglelte egyik legsikeresebb bajnokát, hiszen a Tito-kultusz bizonyos tekintetben a Sztálin-kultusz imitációja volt. Tito egyben volt a párt és a nép is, ez jelentette sikerének kulcsát.

Rendkívüli módon foglalkozott önmagával: imádta a luxust, a pompát, minden eszközzel szeretett volna rendkívüli lenni és kitűnni, feltörni. Titot nem véletlenül nevezik, ahogy korábban említésre került, korona nélküli királynak. A háború után ugyanis helyreállította a volt királyi palotákat és gyakorlatilag elfoglalta őket. Beköltözött Pál herceg világos, modern,

neoklasszicista stílusban épült Fehér Udvarába, ugyanakkor megtartotta a királyi udvart is és az Užička utcai villát is. A királyi udvart külföldi államfőknek és magas rangú vendégeknek szánták, itt ülésezett a Központi Bizottság is – nem véletlenül, mivel itt korábban sosem tartottak üléseket, így kisebb volt az esélye, hogy lehallgató berendezéseket lennének az épületben. A protokoll és a törvény szerint Titonak nem volt joga a királyi udvarokra, azonban ő ezzel mit sem törődött, az elnökség pedig nem emelt kifogást ellene, hiszen valahol mindenki az ő és az általa megtestesített hatalom elkötelezettje volt. A paloták kisajátításával a pártot alárendelték Tito személyiségének és az egyetemes kommunista párteszme keretei közt elfogadták istenítésének eszméjét. Hétköznapi beszélgetéseiben is úgy vélte, minden ami eddig a királyé volt, most reá száll. Az ingatlanok fenntartása óriási összegekbe került. Bár Tito jövedelme pusztán szimbolikus volt, személyes kiadásai és az állami reprezentációs költségek között nem létezett határ. Tito kétségkívül korának legdrágább uralkodója volt, és mivel ő maga is kisajátítás útján tette, elnézte politikustársainak is az ilyen tulajdonszerzést és pazarlást. Folyamatosan építtetett, a legnagyobb szabású munkálatok Brioni szigetén folytak, ahol a külpolitikai találkozók mellett korabeli hírességek vendéglátásának is otthont nyújtó nyári rezidenciáját állatkerttel is gazdagította. Mivel mindenhol saját házában szeretett megszállni, vagy építtetett, vagy egyszerűen villákat ajándékoztak neki. Rolls Royce-ával Zágráb ajándékozta meg.

A vadászatokat különös becsben tartotta, a kelet-európai kommunista vezetők körében, elsősorban Jugoszláviában, a vadászat és a vadlakomák a hatalom manifesztációjának nélkülözhetetlen kellékei voltak. A szeptemberi időszakban, a szarvasbögés idején mindig Beljében tartózkodott, ott várták a nagy gonddal kiválasztott, kapitális szarvasbikák.

Különleges stílust és protokollt alakított ki maga körül: karosszéke, amely mindig a középpontban volt, már külsőre is különbözött a többitől, öltözékét naponta háromszor-négyszer váltogatta aszerint, hogy éppen milyen benyomást kívánt kelteni. A hadsereg és a parancsnokok előtt mindig marsalli egyenruhában jelent meg, amelynek díszítéseit művészekkel együtt maga tervezte. Kitüntetései gyűjtése számára hozzá tartozott a magasabb állami politikához, Tito volt a legtöbb rendjellel rendelkező államfő. Rendszeresen napozott a hegyekben, így mindig napbarnított volt az arca, festette a haját és hófehér műfogsort készíttetett. Erős testalkatú volt, szervezete rendkívül szívós (sosem panaszkodott betegségre), tudta fegyelmezni erős temperamentumát. Markáns, szép ember volt, szenvedélyes és közvetlen, humoros, nem káromkodott, büszke volt, hiú, és nagyravágyó, hataloméhes. Mértéktartás és rend jellemezte az evésben és ivásban is. Rend és tisztaság volt mindenütt, amerre járt, a protokoll ezt követelte. A rendezvényeken feszesen és energikusan mozgott, a legapróbb részletekig kidolgozta saját stílusát.

Magánélete elé helyezte ugyan a politikát és a közéleti tevékenységet, mégis – mint minden nagy politikusnak – imázsának részét képezte a mellette álló nő, a család. Négy felesége volt, akik közül csak az első és utolsó volt hivatalos házasságkötés. Az első feleségétől, az orosz Pelagijától három gyermeke született, de csak egy fiú maradt életben. Második asszonya a maribori Herta Haas, akinek szintén egy fia született Titótól. Utána következett Zdenka, a horvát diáklány, fiatal volt és szép, és Herta mellett volt titokban, főleg, amikor Herta usztasa táborba került a háború idején. Ezután Zdenka volt Tito mellett, de tuberkulózisban 1946-ban meghalt. Egyből ezután lépett be az életébe Jovanka, a 23 éves szerb lány, feltűnően szép volt és mindenk előtt, kommunista – valójában egyébként eredetileg Tito személyzetének és háztartásának vezetésével bízták meg. A kapcsolat nem volt teljesen tiszta, Jovanka számára gyötrő volt, amelyet a lány türelmesen viselt. Tito feleségül is vette (1952). A nyilvánosság Jovankát csak televízióból, parádékból ismerte, gazdagon és exkluzívan öltözött. Tito nem akart több gyermeket, így Jovankával nem is lett. Megfelelt a protokolláris kritériumoknak, mégis elváltak, az újságírók szerint azért, mert Jovanka együttműködött a „szerb” tisztékkel

és tábornokokkal, szovjetbarát lett, megmozdult benne a szerb vér. A csúcra érve, Tito halála magányos volt. Gépekre kapcsolva, hivatalnokok és ismeretlenek körében halt meg.

### **III. 6. Szakértők véleménye a jugoszláv és a jugoszláv időszak horvát imázsáról**

Mint azt korábban említettem, jelen tanulmány pusztán egy szeletét képezi egy nagyobb horvát országimázs-kutatásnak, így a fent bemutatott országimázslemhez kapcsolódóan egy korábban elvégzett szakértői interjú megkérdezés eredményei is részben felhasználhatók. A továbbiakban a megkérdezett szakértők a feldolgozott területtel kapcsolatos kérdésekre adott válaszaival kívánom a szakirodalmi áttekintés gondolatmenetét kiegészíteni, ezzel a korábbi állítást igazolni, amely szerint Tito és Jugoszláviája a mai horvát országimázs kihagyhatatlan része. A felmérés természetesen nem reprezentatív. A beszélgetések a titói Jugoszláviáról alkotott véleményre és az államszövetség jellemzésére, valamint a jugoszláv országimázsra és a vonatkozó időszak horvát országimázsára irányulnak.

#### **III. 6. 1. A titói Jugoszlávia jellemzése**

A hat szakértő véleménye két csoportra osztható. A pozitív vélemények egyike szerint „Jugoszlávia integráló politikában erős, központosított szláv állam, kiváló nemzetközi kapcsolatokkal, sajátos belpolitikával, amelyet áthat a köztudottan narcisztikus Tito személyi kultusza és a Jugoszláviában élő nem szerb népek lelkülete, kulturális sokfélesége, és mindezek elnyomásából eredő belső feszültsége. Szimpátiám az el nem kötelezett állam képének köszönhető.”, egy másik szerint pedig „szocialista állam, amely felismerhető imázssal rendelkezett és el nem kötelezettségéről volt híres.”. Az el nem kötelezettség politikájának pozitív megítélését kiegészítve: „akkor még az országhatáron kalapot emeltek az útlevelünk előtt”. A negatív véleményezők is pozitívan említik Titot és közösségépítő, összetartást hangsúlyozó szerepét, de mindhárman mesterséges létesítményként jellemzik Jugoszláviát, ahol az etnikumok szerb elnyomás alatt éltek és nem élhették meg identitásukat.

Összességében látható, hogy az el nem kötelezett és a testvériséget, egyenlőséget hirdető állam stabilitást, elismertséget nyújtott. Elgondolkodtató azonban, hogy a három pozitív véleményt képviselő szakértő közül kettő Horvátországban él, a negatív vélemények közül pedig mindössze egy – ez a tény ugyanis azzal a gondolattal állhat kapcsolatban, amely szerint Jugoszlávián kívülről személyi kultusznak nevezzük a Tito személye köré épült miliót, míg azok számára, akik élete szervesen összefonódott ezzel a világgal, mindez természetes volt és nem feltétlenül kapott negatív színezetet.

#### **III. 6. 2. A Jugoszláv országimázs és a horvát országimázs 1991 előtt**

A jugoszláv országimázsról a megkérdezettek közül mindössze egy személy gondolja úgy, hogy rossz, negatív volt. A további öt szakértő egyetért abban, hogy tudatosan épített jugoszláv országimázsról beszélhetünk, amely kétségkívül kapcsolódik Tito személyéhez – egy kiváló politikai tehetséggel megáldott emberhez, „politikai kaméleonhoz”, aki megfelelően lavírozott Kelet és Nyugat között. A horvát országimázst vizsgálva megállapították, hogy Jugoszlávia részeként, ahogy a többi tagországnak sem, Horvátországnak nem lehetett független imázsa, gyakorlatilag összemosták Jugoszláviával (ahogy még ma is sokszor hallhatjuk a „jugo” elnevezést Horvátországra). Van, aki Jugoszláviát „kulturális olvasztótégelyként” jellemzi, más pedig felhívja rá a figyelmet, hogy az államalakulat egységes kommunista „betegsége” nem engedhette, hogy ne Jugoszláviaként ítéljék meg Horvátországot is. A horvát imázson ugyan tudatosan dolgoztak, leginkább PR útján, de az elnyomás és Belgrád irányítása miatt ez nem tudott felsőbb szintekig eljutni, sőt, nagyban épp a belgrádi irányítóktól függött. Egy szélsőséges vélemény szerint

Horvátországnak mindig is olyan kiválóságai voltak, amelyek miatt az imázsa is kivált Jugoszláviából.

Véleményem mégis inkább a többséggel egyezik, talán csak a szakavatottak – vagy akiket igazán érdekelt – voltak tisztában azzal, hogy az egyes területek tulajdonképpen kihez, mely tagországhoz is tartoznak; a „jugo” az „jugo” volt, ugyanis ez akkoriban egyszerűen nem kapott akkora jelentőséget. Természetesen ez az a tényező, amely 1991 után merőben megváltozott.

#### **IV. Összegzés**

Egy ország imázsa, annak tudatos kialakítása napjaink országainak versenyében több szempontból is létkérdés; fontos gondozni országunk imázsát nemcsak olyan gazdasági okokból, mint a kereskedelem, a külföldi tőke vagy a turizmus, de az ország külpolitikai érvényesülése okán is, amely tulajdonképpen a bipoláris világrend összeomlása után keletkezett vagy újjászületett országok számára napjainkban az Európai Unióhoz való csatlakozást jelenti. Ez az országimázs valamelyest irányítható, a marketing eszköztárának alkalmazásával segíthető, ehhez azonban ismernünk kell az imázst képező elemeket.

Horvátország esete speciális. Tekintve, hogy valamivel több, mint húsz évvel ezelőtt került fel a maga valójában Európa térképére, és ez időt sem feltétlenül országimázsának kialakítására, hanem jobbra az önállósulással járó háború okozta károk elhárítására fordította, a horvát imázs még napjainkban is a kialakulás fázisában jár. Érzékeny rendszerének összetevői közül a jugoszláv fejezetet választottam írásom témájául. Az ország Jugoszlávia részeként Tito uralma alatt hosszú évtizedeket élt meg, amelyeket nem egyértelműen jellemez negatívan sem a szakirodalom, sem a hozzá kapcsolódó szakértői vélemények. Mindezek ellenére az államalakulattól való kiválást szenvedéssel teli háborús időszak követte, majd a függetlenség eufóriáját a délszláv államtól való elkülönülés és az ezzel járó harcok bizonytalanság. Napjaink Horvátországa az EU felé masíroz. Bár talán radikális leegyszerűsítésnek tűnhet, de néha úgy tűnik, teszi ezt úgy (talán joggal), hogy tagad mindent, ami Balkán, és mindent, ami a balkáni jelzővel kapcsolatos.

Kétségtelennek tűnik azonban, hogy Tito és személyével egyenlő Jugoszláviája Horvátország imázsának nélkülözhetetlen része, hiszen az ország történelmének évtizedein keresztül formálta a nép identitását, ideológiai értékeit. Jugoszlávia megítélése a saját korában minden kétséget kizáróan erős volt, mindamelllett, hogy épp Tito politikájának köszönhetően hektikus is. Azonban tény, hogy a jugoszláv nép, legyen bármilyen nemzetiségű vagy vallású, egy személyként imádta Titot, portréja ott díszelgett minden falon és személye előtt meghajlott a nemzet majd minden polgára. Személyisége egyértelműen túlélte életművét, Jugoszláviát, hiszen a 'titostalgija' egyenlő napjaink 'yunostalgija' kifejezésével (Velikonja, 2008), és ma is része a nemzeti léleknek, így a horvát imázsnak is, nemcsak azért, mert Tito horvát volt, hanem mert alakja és az őt körülengő eszme örökös nyomot hagyott a történelemkönyvek lapjain.

## V. Irodalomjegyzék

- A. SAJTI, E. (2000). Tito. Budapest: Pannonica Kiadó.
- BALI L. & Kolutác A. (2006). Horvátország történeti kronológiája. Balkán Füzetek 4. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet, Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja.
- BRKLJAČIĆ, M. (2003). Tito's bodies in word and image. Narodna Umjetnost 40(1), 99-127.
- DILAS, M. (1980). Tito - Kritikai életrajz. Budapest: Kossuth Kiadó.
- GYUROK, J. (2007). A nemzet, az állam és a nemzetiség Tito politikájában. Budapest: Croatica Kht.
- JELAVICH, B. (1996). A Balkán története. Budapest: Osiris Kiadó.
- JENES, B. (2010). Branding the nation – the historical context, [http://www.marketing-trends-congress.com/2010\\_cp/Materiali/Paper/Fr/JENES.pdf](http://www.marketing-trends-congress.com/2010_cp/Materiali/Paper/Fr/JENES.pdf) [letöltve: 2011. március 12.]
- JUHÁSZ, J. (1999). Volt egyszer egy Jugoszlávia. Budapest: Aula Kiadó.
- JUHÁSZ, J. (2010). A kisebbségek Tito föderációjában. História (32), 52-53.
- JUHÁSZ, J., MÁRKUSZ, L., TÁLAS, P. & VALKI, L. (2003). Kinek a békéje? – Háború és béke a volt Jugoszláviában. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- KOTLER, P., HAIDER, D. H. & REIN, I. (1993). Marketing places: Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States and Nations. New York: Free Press
- MÉSZÁROS, Z. (2005). Tito magyarországi megítélésének változásai, a könyvkiadás alapján (Tézis, antitézis, és szintézis a Tito kép alakulásában), Kutatási füzetek (12), 253-267.
- PAPADOPOULOS, N. & HESLOP, L. A. (2002). Country Equity and Country Branding, Journal of Brand Management, 4-5(9), 294-314.
- SÁNDOR, I. (2003). A marketingkommunikáció kézikönyve. Budapest: ANT Stúdió Bt.
- SIMIĆ, P. (2009). Tito. Fenomen stoljeća. Prva politička biografija. Zagreb: Večernji list.
- SKOKO, B. (2005). Hrvatska – Identitet, Image i Promocija, Zegreb: Školska knjiga d.d.
- SOKCSEVITS, D., SZILÁGYI, I. & SZILÁGYI, K. (1994). Déli szomszédaink története. Budapest: Bereményi Könyvkiadó.
- SOKCSEVITS, D. (2011). Horvátország a 7. századtól napjainkig. Budapest: Mundus Novus Kiadó.
- VELIKONJA, M. (2008). Titostalgija – a study of nostalgia for Josip Broz, Ljubljana: Peace Institut.

**Gerdesics Viktória**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Cím: 7622 Pécs, Rákóczi út 80.

Tel.: +36-70-337-6135

E-mail: [gerdesicsv@ktk.pte.hu](mailto:gerdesicsv@ktk.pte.hu)

## **A testnevelés és ének tantárgyakban megjelenő népi játékok és a tantervek szabályzásai (1777-1990)**

Kecskés Miklósné

Mikrokozmosz Alapfokú Művészetoktatási Intézmény, Kaposvár

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsész tudományi Kar

### **Absztrakt**

Tanulmányomban az 1777-ben kiadott Ratio Educationis után megjelent elemi népiskolák, majd az általános iskolai oktatást irányító tanterveket vizsgáltam meg a népi gyermekjátékok tanításához szükséges tananyag megjelenése szempontjából. Összegyűjtöttem azokat a tananyag tartalmakat, amelyeket tanítási anyagként a mindenkori tanítóra bízta. A felkutatott dokumentumok elemzése alapján kimutathatók hiányosságok és pozitív előrelépések, melyek tükrözik a tantervek kiadását megelőző társadalmi elvárásokat, a szakmai vitákat a tantervek struktúrájáról és tartalmi összetevőiről. Kutatásom szempontjából fontos ismeret, hogy a tantervek készítésénél milyen célok, szempontok érvényesültek a népi játékok elrendezésében és ezek melyik tantárgyhoz kapcsolódnak. Írásomat ajánlom azon kutatóknak, pedagógusoknak, akik szeretnék a népi játékok reneszánszához hozzájárulni.

**Kulcsszavak:** *népi gyermekjátékok, tantervek, általános iskola*

### **Abstract**

In my study I examined the curricula of the old elementary schools and the newer primary schools which appeared after the publication of the 'Ratio Educationis' in 1777. I intended to find out whether the curricula contained the method of teaching folk games to children. I researched materials that the teachers used. Analysis of different documents shows deficiencies as well as positive improvement which reflect social expectations and the professional disputes concerning the structure and contents of the curricula before they were published. From the point of view of my further research it is important to know which aims and considerations predominate when children's folk games are arranged in the curricula. I would like to pass on my experience to those who research or show an interest in this topic. I would also like to help to encourage the rebirth of teaching children's folk games.

**Keywords:** *folk games, curricula, primary school*



## I. Bevezetés

A játék a gyermeki tevékenységnek egyik megnyilvánulási formája, amely a fejlődő gyermek életében semmi mással nem pótolható. A kisgyermek számára a fejlődés alapvető tényezője és ez tevékenységének fő formája is. Elősegíti a gyermek mozgásos fejlődését, mely által csiszolódnak és koordinálódnak a motoros funkciói, de az értelmi, érzelmi fejlődését is kedvező módokon befolyásolja. Az elmúlt évek során rendkívül sokszínű és terjedelmes pedagógiai szempontú írás jelent meg, melyek a népi játékok lehetséges szerepét, személyiség fejlesztő hatását, iskolai vagy óvodai nevelésben betöltött helyét jellemzik. A megismert tanulmányokban, írásokban jellemző, hogy a pedagógusok vagy pszichológusok tapasztalati észrevételeivel találkozunk. Tanítók, óvoda pedagógusok, néprajzkutatók, fejlesztő- és gyógypedagógusok publikációját olvastam el, melyekben olvasható hogy a népi játékok jelentősége, elismertsége, az oktatás-nevelés folyamatában nélkülözhetetlen. Mindegyikben a népi gyermekjátékok széleskörű alkalmazásának szüksége jelenik meg. Kérdés azonban, hogy az oktatást irányító dokumentumokban hogyan jelenik meg mindez. Az 1777., 1901., 1905., 1925., 1932., 1941., 1946., 1950., 1956., 1963., 1978., 1990. évi tanterveket tanulmányoztam át a kérdés válaszait keresve. Kutatásomban az alábbi szempontokat vettem figyelembe:

- a tanterv jellemzői és bevezetésének körülményei,
- a tanterv módosítási okai,
- a népi játék megjelenése általában a tantervben és a tantárgyak követelményeiben (a testnevelés- és az ének-zene tantárgyon belül).

## II. A népi gyermekjátékok és a játék kapcsolata

Röviden a tantervek elemzése előtt tekintsük át, mit is értek ma a népi játék fogalom alatt.

A játék fogalma szinte a végtelenségig kitér, s ide tartoznak a gyermekjátékok is. A fogalmak tisztázásához segítségül vettem a Magyar Néprajz VI. kötetében megfogalmazódó gondolatokat, mely szerint a játék az, amikor a gyermekek valamiféle játékszerrel foglalatkoskodnak (pl. a lányok „babáznak”, a fiúk „autóznak”), vagy valamiféle szabályok rögzítette csoportos játékot (pl. társasjátékok, zálogosdi, körjátékok) játszanak. De játékok a felnőttek olyan időtöltései is, mint a különböző sportok, a kártyázás, a sakkozás. A játék annyiban „szabad cselekvés”, amennyiben a társadalom, a kultúra a maga sajátos eszközeivel nem szorítja rá az individuumot a játéokra.<sup>1</sup>

Mit nevezünk ma népi játéknak? „A gyermekjátékok egy meghatározott életkori csoportnak a természeti és társadalmi környezettel való, *minden külső kényszer nélkülözö*, nem produktív, ikonikus jellegű, térben és időben szakadatlanul megnyilvánuló akciósorozata, amelynek elsődleges, noha gyakran implicit *célja* az individuum kultúrájától (társadalmi csoporttól) való *függőségi rendszerének kialakítása*. Egyszerűbben fogalmazva: *a játék a kultúrával való azonosulásnak*, a kulturális adaptációnak, a szocializációnak fizikai és ideológiai objektivációja.” írta Niedermüller Péter 1990-ben.<sup>2</sup>

Más megfogalmazásban : „ A népi játék az emberiség mozgásos és művészi megnyilatkozásának formája; költészet, ritmus dallam, szöveg cselekmény vagy funkció

<sup>1</sup> NIEDERMÜLLER 1990, 531.

<sup>2</sup> i.m., 537.

komplex megjelenése, amelyre az alapelemek bizonyos állandósága mellett az átalakulás, rögtönzés és az örök megújulás a jellemző.”<sup>3</sup>

Lázár Katalin gondolatmenetének összegzésével zárom a meghatározások sorát: Mit nevezünk hagyományos játéknak? Lényeges hogy illeszkedjenek a magyar kultúra más területeihez, alkalmazkodjanak az azokban megnyilvánuló ízlésvilághoz, és még inkább az, hogy betöltsék a gyermek életében azt a *funkciót*, melyet évtizedekkel, évszázadokkal ezelőtt betöltöttek.<sup>4</sup>

Fontos célkitűzés tehát minden kultúrának, hogy megszervezze, kidolgozza azt a leghatékonyabb formát, amelynek segítségével hozzájuttatja a felnövekvő nemzedéket saját kultúrájának beilleszkedéséhez. Ennek hazai lehetősége, formája elsősorban az iskolai oktatás területe lett. Közel két és fél évszázaddal ezelőtt Magyarország lakosságának nagyobb része falvakban élt, ahol még elevenen éltek a szokások, a játszóok. Generációk adták át egymásnak a közösségi játékokat. Szoktatták egymást a rendre, a játékokban kialakított kultúrára. Így a falvakban, mezővárosokban nagyobb arányban élt tovább a népi kultúra, így a népi gyermekjátékok hagyománya is tovább élhetett a gyermekközösségekben.

A történelmi események, Trianon, a világháborúk fokozatosan változtatták meg Magyarország település viszonyait. A 20. század első évtizedeiben városaink népsűrűsége látványosan növekedett. A népsűrűség változása magával hozta a népesség területi koncentrációját, a községekben élő lakosság számának csökkenését, a budapesti és városi népesség számának növekedését eredményezte.<sup>5</sup> Lényegesen megváltozott az ország településállománya és településhálózata is. Amíg 1949-ben a lakosság közel 2/3-a élt falvakban, addig 1994-ben már csak 37%-a. A városokra koncentrálódó fejlesztés azzal a következménnyel járt, hogy a városi és falusi civilizációs szint nem egyenlítődtött ki, sőt esetenként még növekedett is a két településkategória közötti fejlettségbeli különbség.<sup>6</sup> A városok népesedésének következménye lett, hogy az utcák, épületek egyre zártabb, szűkebb életteret biztosítottak az ott élő családoknak, gyermekeknek. Az új közösségek már nem ismerték egymást, a hagyományból eredő népi gyermekjátékok, szokások ismerete is egyre jobban kopott. A játszótereken a játékok leegyszerűsödtek a labda, bújócska, kergetőző játékokra. A szülők munkába járásával megnövekedett a rendszeresen napközibe járó tanulók létszáma. A gyermekek szabadideje tér és idő korlátok közé került. Mindennapjaik legnagyobb részét az iskolában töltötték, töltik. A játszókat, a kultúrához kapcsolódás lehetőségeit fokozatosan az intézmények, óvodák, iskolák vették át.

Mi lenne ma a népi játékok funkciója? Elsősorban a családi környezetben nevelődő gyermek számára a saját test megismerése, majd az édesanya segítő szeretetével a külvilág megismerése. Kikerülve a társas környezetbe, a közösség, a társadalom megismerése. A felszabadultság, a sikerélmény megélése. Ebben kap ma főszerepet az iskola, a nevelési folyamat, a pedagógus személye. Az óvónő, a tanító tevékenysége azonban előírásokhoz és törvényhez kötött. Mi szabályozza tevékenységüket? Elsősorban a törvényi szabályzás alatt álló tanterv.

Továbbiakban tekintsük át az 1777-ben kiadott első új Oktatási-Nevelési Rendszer a Ratio Educationis tanügyi rendelkezéseit a kérdéskörben. Majd az 1800-as és 1900-as évek

---

<sup>3</sup> ANTAL 2002, 36.

<sup>4</sup> LÁZÁR 1997, 19-25

<sup>5</sup> Magyarország a XX. században/ Magyarország népessége, 147-148.

<sup>6</sup> Magyarország a XX. században/ Településhálózat, 232-236.

tanterveit vizsgálom meg a népi játékok megjelenési formáinak és tananyagtartalmainak szempontjából.

### III. Az első tanügyi rendelkezések és a népi játékok

A Ratio Educationis 1777. évi kiadása óta vitatéma a tantervek strukturális és tartalmi összetevőinek meghatározása. Ez egyaránt érinti a tantárgyak óraszámainak alakulását és a tananyag elrendezését is. A népi gyermekjáték művészeti, ének-zenei vagy sport tevékenységhez köthető megítélése, elfogadása és elfogadtatása a napjainkig tartó hosszú folyamat ellenére sem mondható befejezettnek. A Ratio Educationis (1777., 1806.) kiadása mindenképpen fontos dokumentum volt az iskolai oktatásunkban, de éppen az alapelvek fékeztek a hazai oktatásunk nemzeti hagyományait, másrészt saját utunkat sem járhattuk. Az egységes oktatás nem jöhetett létre, mert az egyházak nem támogatták az új oktatási dokumentum elfogadását. Csak a *katolikus iskolák* belső rendjére gyakorolhatott befolyást. Ezen kívül nagy különbségek voltak a falusi és városi iskolák, az egy, két, három vagy több tanítós osztott és osztatlan iskolák tanítási lehetőségei között is.<sup>7</sup>

A Ratio Educationis intézkedési szabályzatában szó esik a *testi nevelés, a játék, a szellemi felfrissülés* fontosságáról, hasznáról is. Szükség is volt a pihenés, a "rekreáció" különböző fajtáiról szólni, hiszen a tanítás időbeosztása akkoriban más volt, mint a jelen korban. A tanórák például reggel fél nyolctól tízig, és délután fél kettőtől négyig tartottak.<sup>8</sup>

Az idézetben a gyermekeknek pihenésre szánt időtöltésről ír a Ratio Educationis:

„Kérés nélkül meg kell engedni számukra, hogy az év bármelyik részében élvezzék a friss szabad levegőt...az együttlétek alkalmával saját maguk gondolják ki felfrissülésük újtátmódját, vagyis hogy mit játsszanak.”<sup>9</sup>

Meghatározza, hogy milyen játék fajtákat szabad engedélyezni: a testrészek gyakoroltatása a lábak és karok mozgatását jelenti, ezért a játékok is erre a két gyakorlatfajtára vezethetők vissza. A dokumentumban a játék itt nem azonos a népi gyermekjáték fogalmával.

A játékhelyeket is kijelöli: *rendes forma, a mindennapos felfrissülésre, melynek helye az iskolához, tanító lakáshoz közel legyen.* A másik megjelölés a nyári tartózkodásra szánt hely meghatározása volt. Ez lehetett távolabb az iskolától.

Megállapíthatjuk, hogy a játék értelmezése a Ratio Educationisban nem kapott kellő szerepet, főképp nem a népi gyermekjátékokról szólt, de már az is fejlődést hozott, hogy a gyermekek felfrissüléséről, szabadidejük eltöltésének lehetőségeiről esett szó.

### IV. Az első népiskolai tantervek (1869, 1877)

Az 1869-ben elkezdett tantervben a *testgyakorlás* tantárgynál a játékhoz a következő javaslatot írja a tanügyi rendelkezés: „ahol a körülmények engedik, toldható még ezekhez néhány játék, p.o. a kurta és hosszú kötélben való hintázási gyakorlatok”.<sup>10</sup> Ugyanezt a javaslatot meghagyták az 1877-es változatban is.

<sup>7</sup> Ratio E. 1981

<sup>8</sup> PUKÁNSZKY-NÉMETH, 7.7. fejezet

<sup>9</sup> Ratio E. 1981, 177.

<sup>10</sup> Tanterv, 1869, 32.

Az első tantervekben (1869, 1877) sem az ének, sem a testgyakorlás tantárgynál sem a többi tantárgynál nem találunk még a népi gyermekjátékokra utaló megjegyzéseket, tananyag tartalmat, tantervi szabályozást. Oka elsősorban az, hogy abban az időben nem volt szükség a tantervi szabályozásra. Aktívan élt még a gyermekközösségben a népi játékok hagyományozódása. Ezen kívül „...az 1920-1930-as évek hazai népiskoláit tekintve a népiskolák háromnegyed része egy tanítós osztatlan, vagy kéttanítós részben osztott iskola volt.”<sup>11</sup>

Vagyis többségük még benne élt a hagyományos kultúrában, a gyermekjátékok még természetes környezetben éltek a maguk által kialakított *játszókon*. Nem volt hiány érzete sem a tantervkészítőknek, sem a tanítóknak arra vonatkozóan, hogy szóvá tegyék a tantervbe való elhelyezését a népi gyermekjátékoknak.

Más ok lehetett az, hogy a népi gyermekjátékok gyűjtése és a játékok értékeinek kimondása, tudományos igényű kutatása csak a 19. században kezdődött. Csak ekkor segítette a népi gyermekjátékokra figyelmet a 19. században kialakuló néprajztudomány is, olyan jelenségek iránt érdeklődött, amelyekben a nemzeti jelleg kimutatható volt. A gyermekjáték-kutatás egybe esett ezekkel a törekvésekkel. A gyűjtőmunkára ösztönzően hatott, hogy a század végére kialakult tudományos igényű pedagógia és pszichológia érdeklődéssel fordult a gyermekjátékok felé.

„Igen nagy jelentőségű volt a Magyar Nyelvőr megindítása (1872), mivel a folyóirat nemcsak a figyelmet hívta fel a népi játékokra, hanem szinte mindegyik számban közölt is néhány leírást. Ugyanebben az évben indult meg a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, s első kötetében már közzétett gyermekjátékokat.”<sup>12</sup> Kiemelkedik a gyűjtők sorából Kiss Áron Magyar gyermekjáték-gyűjteménye, amely 1891-ben jelenik meg.

A 20. század első fele nem tudta folytatni a századvég értékes kezdeményezését, a kutatás nem vált annak továbbvivőjévé, a legjobb esetben is megmaradt a korábban elért színvonalon. A gyermekjáték-kutatás tulajdonképpen háttérbe szorult, másodlagos jelentőségűvé vált. A gyűjtések a pozitívumok ellenére is hiányosak voltak. A gyermekjáték-kutatásnak nincs megfelelő elméleti-módszertani kerete, a kutatás kimerül az adatközlésben, némely esetben valamiféle kezdetleges összehasonlításban, vagy legfeljebb utal a múlt század végi elméleti tételekre, olvashatjuk a Magyar Néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék fejezetének Játékkutatás története című részben.<sup>13</sup>

Az első jó folytatást Kresz Mária kitűnő összefoglalása (1948) jelentette. Ezt követte Bakos József munkája, a Mátyusföldi gyermekjátékok (1953), Ugyanebből az időből származik a magyar gyermekjáték-kutatás harmadik alapműve, A Magyar Népzene Tára I. kötet (Kerényi 1951), amely énekes, dallammal bíró gyermekjátékaink legteljesebb gyűjteménye.<sup>14</sup>

Az 1869. évi állami tantervet a felekezeti egyházak csak később vették át, kevés változtatással, amelyek elsősorban a hitéletre vonatkoztak. Az 1877-ben kiadott tanterv az 1869-es változata volt. A tanterv tartalmazza a tantárgyak célját és osztályonként főbb témaköreit. Közölt módszertani tanácsokat, óraterveket, a Vallás és Közoktatásügyi

<sup>11</sup> HORÁNSZKY 2001, 67.

<sup>12</sup> NIEDERMÜLLER 1990, 533.

<sup>13</sup> NIEDERMÜLLER 1990

<sup>14</sup> i.m.

Minisztérium által kiadott tankönyveket, szemléltető eszközök jegyzékét. A népi gyermekjátékok vonatkozásában nem volt előrejutás.<sup>15</sup>

## V. Az 1905-ös tanterv és változásai

Az 1901-es tantervi utasítások nem tartalmaztak újat a 69-eshez képest. Az 1905-ös tanterv új vonása az, hogy részletes utasításokat közölt a pedagógiai célokról, módszerbeli útmutatásokat adott és korszerű, széleskörű tananyagot, valamint utasításokat a részben osztott és osztatlan iskoláknak. „A népiskolára, mint a nemzet millióinak egyedüli és a nemzet minden tagjának első iskolájára, az a feladat hárul, hogy növendékeit valláserkölcsei alapon nevelje, az élet gyakorlati munkájára előkészítse, és nemzeti műveltséget adjon nekik. Lássá el tehát őket a legszükségesebb elemi ismeretekkel, ügyességekkel, készségekkel, fejlessze értelmüket, irányozza akaratukat, szoktassa őket munkásságra és nemesítse erkölcsüket és ízlésüket.”<sup>16</sup>

Az 1905-ös tantervben már osztályokra lebontva az ének-zene tananyagánál megtaláljuk 1. osztályban a ritmusos mondókák, népies gyermekdalok, játékdalok felsorolást. A többi osztálynál már csak úgy jelzi a tanterv: „Ugyanazon fajok, mint az előző osztályban.”<sup>17</sup>

A Tanterv Testgyakorlás (XII.) fejezetében a mozgásos játékokról ír:

„A gyermekek azon a játékon, melyet tökéletes gyakorlottsággal játszanak, észrevétlenül és egyéniségüknek, sőt faji természetüknek megfelelő apró változásokat eszközölnek, melyeknek nem szabad útját állni s melyek annak a játéknak idővel bizonyos nemzeti sajátosságot adhatnak. Ebből a szempontból első sorban a helyi játékok (az iskola vidékén ismeretes és hagyomány útján, nemzedékről- nemzedékre szállt játékok) veendő tekintetbe.”<sup>18</sup>

A továbbiakban játékaajánlásokat tesz 1-2. 3-4. 5-6. osztályra. Ilyenek például a Kotló, kánya vagy a Ne nézz hátra...játékok. A leányok tornázása című 3. alfejezetben ugyanakkor ez olvasható: „A mozgásnak uralkodó eleme itt is a játékok s ezek között mondókás és énekes játékok is legyenek. A rendgyakorlatok tanításánál a nőies szép járásra (láncfogással) nagy hangsúly helyezendő.”<sup>19</sup>

## VI. A felekezeti népiskolák tantervei

„A felekezeti népiskolák tantervét az egyes hitfelekezetek állapíthatták meg a törvényben megszabott kereteken belül. Mivel nem térhettek el nagy mértékben a hivatalos tantervtől, így tantárgybeosztásuk és módszereik jórészt azt követték. Ez az állam azon törekvését jelezte, hogy a népiskola elvégeztetésével, a fenntartó személyétől függetlenül, "egységes" népkultúrát hozzon létre.”<sup>20</sup>

A Dunántúli Református Egyházkerület 1908-ban kiadott tantervében található első alkalommal a játékokról, mint nemzeti játékokról és a népi táncról konkrét megfogalmazás. A testgyakorlat tantárgyon belül: „sorra kerülő játékok magyar nemzeti jellegűek legyenek.”-

<sup>15</sup> HORÁNSZKY 2001

<sup>16</sup> *Tanterv* 1905,235.

<sup>17</sup> i.m., 252.

<sup>18</sup> i.m., 293-294.

<sup>19</sup> *Tanterv* 1905, 305

<sup>20</sup> PORNÓI, 2.

írja a követelmény. A fiúknak 1. és 2. osztályban testmozgással összekötött magyar gyermekjátékokat, 3. és 4. osztályban futással egybekötött magyar gyermekjátékokat ír. Az 5. és 6. osztályban magyar gyermekjátékok, különösen a labdázás különböző nemei szerepelnek. A lányoknál az 1. és a 2. osztályban a lányoknak való magyar gyermekjátékok, 3. és 4. osztályban futással, énekekkel (és lehetőleg tánccal) egybekötött magyar gyermekjátékok, 5. és 6. osztályban énekekkel és tánccal egybekötött s leányoknak való gyermekjátékok a kívánalom.<sup>21</sup>

Ebben az időszakban sokkal bővebben fogalmazzák meg a tantervek alkotói az ismeretköröket a katolikus tantervekben, mint az állami tantervekben:

„tananyag a nép közt élő régi játék, népdal” vagy „A régi magyar játékok előnyben részesítendőek úgyszintén a hegységekben, vidéken szokásos játékok”<sup>22</sup>

## VII. Az Új Tantervek (1925, 1932)

Klebensberg Kunó kultuszminiszter 1921-ben, hivatalba lépésétől kezdve elindította az állami népiskolai tanterv korszerűsítését a neveléstudomány fejlődésére és az 1905-ös tanterv óta eltelt változásokra tekintettel. Az új tanterv 1925-ben került az iskolákhoz. Bevezetése egyszerre történt az osztályokban, Tanterv az elemi népiskola számára címmel.

Az új tanterv sok újítást hozott, de a népi gyermekjátékok szempontjából nem történt tartalmi változás. Dr. Karafiáth Jenő, vallás és közoktatásügyi miniszter az 1932-ben kiadott tanterv előszavában az 1905-ös tanterv és utasításból éppen az részletes utasítást hiányolta. A magyar tanítóság szorgos és céltudatos munkával járt a tanítói továbbképző tanfolyamokra, hogy megismerje az új tanterv szellemét és gyakorlati kivitelezési praktikákról tájékozódjon.<sup>23</sup> A tantervben megváltozott a *testgyakorlat* tantárgy neve helyett *testnevelés* lett. Mai tanterveinket ismerve nem szabad meglepődnünk, hogy a főgyakorlatok közé a táncot is betették „főleg egész testre ható néptáncok” javaslattal. Két- vagy több órás játékot ír elő délutánra, melyhez javaslatot is tesz. Előnybe részesíti azokat a játékokat, melyek tartalomban gazdagok, sokoldalú, élénk mozgást kívánnak és az egész osztályt foglalkoztatják. Olykor-olykor hallgassa meg tanítványai kívánságait is és legyen tekintettel a helyi játékokra. A tantárgyon belül tanítható és játszható játékok nagy része a népi gyermekjátékokból kerülhetett ki. Nem nevezi meg a játékokat, de a helyi játékok megnevezés a népi játékokra enged gondolni.<sup>24</sup>

## VIII. A nyolcosztályos népiskola

A következő tantervet Hóman Bálint, vallás- és közoktatásügyi miniszter aláírásával 1941-ben adták ki. Az országban és Európában zajló háborús viszonyok érezhetők az előszóban közzétett rendeletekből. Bevezetésre kerül a nyolcosztályos népiskola, de van olyan iskola, ahol átmenetileg engedélyezi még az 1925-ös tantervet, ugyanígy a nem magyar tanítási iskolákban is. A tanterv 5 kötetre osztva segíti részletes útmutatásokkal a tanítást, a tanítók munkáját. Külön választja a falusi (tanyai) és városi iskoláknak szóló művelődési anyagot. A népiskola feladata hasonló az 1932-es tantervéhez. A népiskola a gyermeket nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános és gyakorlati irányú alpműveltséghez juttassa és

---

<sup>21</sup> HORÁNSZKY 2001, 56-57.

<sup>22</sup> HORÁNSZKY 2001, 69-70.

<sup>23</sup> HORÁNSZKY 2001, 72.

<sup>24</sup> *Tanterv* 1932, 533.

ezáltal az életben való helytállásra és további tanulmányokra is képessé tegye. Nyolcosztályos iskola, de a felsőbb osztályok is egy tanítós osztályok voltak. Az ének tantárgy esetében a 4. osztályig minden osztály tananyagában előírja a mondókákat, népi játék dalokat, táncdalokat. A dalok fajtái fejezetben a népi játékdalok gyűjtőnév alá sorolja a kiforduló, gyarapodó, szoknyafogó, hidas, szerepcserélő, gyűrűsdi, párcserélő, zálogosdi, alakító játékokat. Megerősíti a tanítót az ősi játékok tanításának fontosságában.

„Az ősi játékok fenntartása elsőrendű kulturális és nemzeti érdek. Egyrészt valóságos tárházai a tudatalatti magyarságnak. Aki nem játszott a gyermekkorában e játékokat, annyival is kevésbé magyar. Egy csomó jellegzetesen magyar testmozdulat, szóláshanglejtés forma, dallam kimarad az életéből. A nevelésnek oda kell törekednie, hogy ez a szó: magyar vagyok, minél gazdagabb tartalmat kapjon.”<sup>25</sup>

Testnevelés tantárgynál csak játék fogalomként használja, hasonló célokkal, mint a korábbi tantervek a sportos játékokat.

A tantervben már érezhető a népi gyermekjátékok gyűjtése kapcsán megszületett pedagógiai szempontú írások, elemzések hatása, amelyek az oktató-nevelő munka felé terelték a népi gyermekjátékok sorsát. Kiss Áron gyűjteményes könyve, különböző néprajzi monográfiák játékleírásai jelennek meg ekkor. Erről bővebben Niedermüller Péter írásában olvashatunk.<sup>26</sup>

Az 1941-es tantervben megindult a felismerése a népi gyermekjátékoknak. Alkalmazási lehetőségeire az ének tantárgy keretein belül találtam példákat. A nemzeti értékeket hangsúlyozza a dalok tanulásával, de nem ír arról, hogy ezeket a játékokkal együtt használják, vagy csak éneklük. Szűkösen fogalmaz, nem ír még az érzelmi és értelmi fejlesztő hatásairól.

## IX. Általános iskolai tantervek

Az általános iskola 1-8. osztályos tantervét az 1946/47. iskolai évtől kezdődően az általános iskola megnyíló osztályaiban vezették be. Felmenő rendszerben. Az 1953/54-es tanévben vált teljessé a nyolc évfolyam. Célja, hogy a tanulót egységes, alapvető nemzeti műveltséghez juttassa, képessé tegye minden irányú további nevelésre, önnevelésre, ezáltal közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje. Megjelenik a feladatok között az egyéni nevelésre való ösztönzés a választható tárgyak keretében. Az ének és testnevelés órák száma heti 2 óra mind a nyolc osztályban. Ének tantárgyon belül 6. osztályig ugyanolyan a tananyag megjelölés, mint az 1941-es tanterv esetében. A testnevelés tantárgynál pozitív változás történik. 1-3. osztályban minden gyakorlatot a játékosagra épít. Külön kiemeli a rendszerezésnél a játék területét. Ezen belül felsorolja az egyszerű, énekes, népi játékokat, egyszerű fogócskákat. 3. osztályban bővülnek a gyakorlatsorok torna, játék, atlétika, magyar tánc, sportok címszavakkal. 6. osztályig a Játék részben népi játékként írja elő a tananyagot, 7. és 8. osztályban népi küzdőjátékként szerepelnek játékok. 5. osztálytól külön veszi a lányok tornagyakorlatait, de ott is megmarad a népi játék és a magyar tánc és a ritmika.<sup>27</sup>

## X. Az új tanterv (1950)

Az ének tantárgy esetén már nem szerepel a *népi játék* szó a dalok között, csak 20-25 népdal megtanulása szerepel a feladatok között. A testnevelés tantárgynál jobb volt a helyzet. Megmaradt az óráknak a *Játékok* gyakorlat része és a tánc. Mivel bőséges felsorolás van

<sup>25</sup> *Tanterv* 1941, 163.

<sup>26</sup> NIEDERMÜLLER 1990, 533.

<sup>27</sup> *Tanterv* 1946

osztályonként, csak példákat sorolok fel a játékok közül. 1. osztályban: A „Nagymozgású játékok” közé sorolja a Farkas a réten, a Macska-egerek játékokat, „Közepes mozgású” játékok között a Hagyd el a labdát, Féltek-e a medvétől? játékok szerepelnek. A „Kismozgású játékok” címhez a Hány óra van farkas apó? játékot említi. A tánc a lányoknál: a Karikázó tánc (Cickom-cickom) fiúknál a Seprős tánc (Szólj síp, szólj...) példákkal szerepel. A „Vegyes” kategóriába a csárdást sorolja (Kis kece lányom). 8. osztályban a „Táncok lányoknál” például a Május járás (Ma vagyon..), a fiúknál a Kanásztánc (Házasodok a tücsök..) szerepel.<sup>28</sup> Az 1950-es tanterv elsősorban a „kommunista nevelést tűzte zászlajára célkitűzésének.”<sup>29</sup>

A tantervnek sok hiányossága volt. Nem vette figyelembe a gyermeki életkort, a túlterhelés és maximalizmus, az oktató-nevelő munka sematizmusa jellemezte. A sok javítás, a módosítások oda vezettek, hogy új tanterv készítése vált szükségessé.<sup>30</sup>

## XI. 1956-os Tanterv és Utasítás

A Tanterv a feladatokról így nyilatkozik: „Az általános iskola alapvető feladata a tanulók kommunista nevelése, az oktató-nevelő munka egészét irányító céltudatos törekvés arra, hogy tanítványainkat a szocialista építés igényeinek megfelelően a munkásosztály, a párt ideológiája és politikája szellemében neveljük”.<sup>31</sup> Az előszóban a miniszter felsorolja azokat az okokat, amelyek miatt az új tantervet kibocsátotta. Az 1946-os tanterv elavulttá vált, korrigálásra szorult. „Pedagógiai tudományunk fejletlen volta és a pedagógiai gyakorlat tapasztalatainak hiányos felhasználása folytán azonban rövid idő alatt elkészült az 1950. évi tanterv.”<sup>32</sup>

Az 56-os tantervről röviden elmondható, az ének és testnevelés tantárgy vonatkozásában, hogy visszaesett a népi gyermekjátékokkal való törődés. Az ének-zene tantárgynál már nem őrzi a korábbi tantervekben kivívott eredményeket. Csak első osztályban jelöli meg a mondókákat, a kiolvasókat, a gyermekjáték-dalokat és a táncdalokat. A továbbiakban hallgat róla. Nagyobb hangsúlyt fektet a zeneelméleti ismeretek elsajátítására. A testnevelés tantárgynál észrevehető azonban a jobb tananyag kiválasztás, mint az éneknél. A testnevelés tantárgyhoz 1948-ban megjelent Király Dezső, Iskolai és sportjátékok című vezérkönyve. Évtizedeken át segítette játékgyűjteményével, dalos gyermekjáték sportjáték leírásaival az iskolai és délutáni sport szakkörök munkáját. A játékok felsorolása legtöbb esetben valamilyen tornagyakorlathoz kötődik. Például a gyors megálláshoz, futáshoz a Hogy a kakas?, illetve a Hatozás játékokat említi.<sup>33</sup>

## XII. Az 1963-as tanterv

Tekintsük át az 1-4. osztály *ének-zene* tanítási feladatait. A tanterv az általunk definiált népi gyermekjátékokat legtöbb esetben gyermekdaloknak nevezi, néhol pedig gyermekjátékdaloknak említi. „Tanítsa meg a tanulókat értékes, nagy többségében magyar gyermek- és népdalok, továbbá úttörő- és könnyű tömegdalok szép és zeneileg pontos

<sup>28</sup> *Tanterv* 1950, 61.

<sup>29</sup> *Tanterv* 1950, 5.

<sup>30</sup> *Tanterv* 1956, 4.

<sup>31</sup> *Tanterv* 1956, 7.

<sup>32</sup> *Tanterv* 1956, 4.

<sup>33</sup> *Tanterv* 1956, 347.



éneklésére”.<sup>34</sup> Ismeretek és készségfejlesztés címén az „éneklés egyenletes mozgásokkal” a követelmény. További követelmények: „Tanuljon az osztály 25-30 dalt, ebből tanuljanak 15 dalt pontosan énekelni, köztük legalább 5-6 játékdalt játékaival együtt”. Az 1. osztály követelmények továbbá: „Tanuljon az osztály 35-40 dalt. Ebből tudjanak 20 dalt pontosan énekelni, köztük legalább 5-6 játékdalt játékaival együtt...” Továbbiakban sem ír a gyermekjátékokról. A „magyar gyermekjátékdalok, magyar népdalok (tánc és katonadalok), gyermek- és népdalfeldolgozások éneklése „a követelmény. Illetve írja: „...bővüljön a békeharc, a szocialista ipar és mezőgazdaság témáival”.<sup>35</sup>

### XIII. Tantervi utasítás az 1963-as tantervben

A bevezető részben kiemeli a tanító legfőbb teendőjét, mely szerint „a tanulókat e dalok szép, kifejező és pontos éneklésére megtanítsa”.<sup>36</sup> A dalok szépségében való gyönyörködést és érzelmi hatásuk átélését állítja az ének-zene tanítás középpontjába. „Mind az egyes órák, mind az oktatás egész folyamatának egyik legfőbb törekvése a zenei élmény legyen.... A 7-8 éves gyermekek számára az éneklés és a zenei hangzás szépsége kezdetben csak érzéki örömet okoz...”<sup>37</sup>

Nagy kár, hogy a tanterv készítői nem vették jobban figyelembe a népi játékokban rejlő igazi örömkeltő, igazi élményt nyújtó érzelmi forrást, elsősorban csak a hallásra épített érzelmek egyoldalú lehetőségére összpontosítottak. Bár a módszertani részhez hozzáteszi, hogy hallás után tanítsák a dalok zömét („... a szöveget a dallammal együtt tanítsuk, a játékdalt pedig játékaival együtt...”<sup>38</sup>), mintha játék közben tanulnák a dalt, nem a dalhoz a játékot. Ennek ellenére nem ad utasítást arra, hogy a tanítás folyamatában jelen legyenek a népi játékok. Egy éven át 5-6 játékkal ismerkedjenek meg a tanulók, pedig a 7-8 éves gyermek életében a zenei ismereteket is könnyebb megtanítani, ha játékos élmény kapcsolódik hozzá. Nem veszi figyelembe, hogy éppen ennek a korosztálynak lelki, érzelmi és testi fejlődéséhez szorosan hozzátartozik a mozgás, a játék. Nem vesz arról tudomást, hogy milyen gazdag szakirodalmi kutatások jelentek meg az oktató- nevelő munkát segítő népi játékok szerepéről.

A továbbiakban szól az utasítás a dalok hangulatának megfelelő kifejező énekléséről, az éneklő közösségről, a szép éneklés beszédtechnikai feladatairól. Elmondható, hogy nagy részében a zenei ismeretekre, készségfejlesztésre koncentrálnak és csak igen kevés található a népi játék, jelen esetben gyermekjátékdal tanításának fontosságáról. Az 5-8. osztály tananyagában már egyáltalán nincs szó a népi játékokról.<sup>39</sup>

Nézzük meg, hogy ugyanebben a tantervben milyen szerepet kap *a népi játék a testnevelés* tantárgyon belül. Itt már nem használja a gyermekjátékdalok elnevezést, mert elsősorban a sporthoz kötődő mozgásos játékokat választja tananyagának és nem az énekkel összekapcsolt játékokat. Az 1-4 osztály feladatait összegezve a testnevelés feladata, hogy előmozdítsa a tanulók szervezetének sokoldalú fejlődését, és hozzájáruljon a szocialista embert jellemző tulajdonságok és jellemvonások kialakulásához. Ennek érdekében hozza megközelítően azonos szintre a tanulók magukkal hozott spontán tapasztalat útján szerzett mozgáskészségét. A tanulók fejlettségéhez igazodó konkrét mozgásos feladatok útján fejlessze készségeiket. A

<sup>34</sup> *Tanterv* 1963, 194.

<sup>35</sup> i.m., 197.

<sup>36</sup> *Tanterv* 1963, 200.

<sup>37</sup> i.m. 1963, 201.

<sup>38</sup> i.m., 206.

<sup>39</sup> *Tanterv* 1963, 205.

közös játékban alakítsa erkölcsi tulajdonságait, támogassa a közösségi élet elemi szabályainak megfelelő magatartási készségek kifejlesztését. Az 1. osztály valamennyi készségfejlesztése a játékokra épült. A játékok esetében a javaslat például a Kotló és kánya (héjázás), Üsd a harmadikat, Stukkos, és a Fészekfogó játékok.<sup>40</sup>

A *tantervi utasítás*ban nagyon hangsúlyosan fogalmazza meg a korosztálynak megfelelő útmutatásokat, melyek a tanítóra vonatkoznak. Figyelembe veszi a gyermekek életkörülményeinek megváltozását, az iskolába járással járó negatív hatásokat, melyeket ellensúlyozni kell: kevesebb a játékidő, kevesebb a mozgás. „Ami egyben a fejlődést serkentő mozgásingerek csökkentését is jelenti.”<sup>41</sup>

A testnevelés órákhoz fűzött tanácsok: „...a tanulók számára kiadós mozgást biztosítsunk... lehetőleg az egész osztály ... sok tanuló gyakoroljon egy időben.”Külön kihangsúlyozza:” Játsszanak sokat a tanulók a testnevelési órákon.”<sup>42</sup>

Ez a koncepció valóban végig kíséri az alsó tagozat (7-10 éves korosztály) testnevelési óráinak nagy részét ahol a játékok állnak a középpontban. A tantervi utasítás részletesen elemzi az egyes játékcsoportokba sorolt játékok előkészítő funkcióját, az alapkészségek megszerzésének életkorhoz rendelt mozgástechnikai forrásait.

#### XIV. Az 1978-as Tanterv és az 1990-ben megjelent kiadás

Az 1978-as tantervben megjelenő tartalmak a később 1990-ben kiadott módosítások ellenére a népi játékok megjelenésén nem változtatott, így a két tantervet együttesen tekintem át.

A népi játék megjelenése az *ének-zene tantárgy* tantervében 1. osztályban az Énekes szemelvények és a Gyermekdalok fejezetben található (Bújj, bújj zöldág, Esik az eső,Ég a gyertya,Hajlik a meggyfa, Hová mégy te, Iglice, szívem, Kék selyemkendő, Kis kece lányom, Szólj síp, Zsipp-zsup és további 5 dal).<sup>43</sup> Továbbá kívánalom hogy a 70 félóra legnagyobb részét az osztály aktív éneklése (gyermekdalok játékkal, mozgással) töltsse ki. A Zenehallgatás részben a gyermek- és népdalok a nevelő előadásában hangzanak el, további követelmény hogy tudjon az osztály 20 dalt (a törzsanyag dalait játékkal, mozgással) énekelni. A 2. osztály esetén tudjon az osztály 20 dalt tisztán énekelni, ismert gyermekdal 1-2 motívumnyi ritmusát emlékezetből hangoztatni. A 3. osztályban követelmény hogy tudjon az osztály 20 dalt tisztán énekelni, ismert gyermekdal 1-2 motívumnyi ritmusára visszaemlékezni, azt hangoztatni és lejegyezni (1-2 motívum). 4. osztály esetén az Énekes szemelvények részben, nincs említés a népi gyermekjátékdalokról sem a népi játékokról.<sup>44</sup> A Módszertani alapelvek című fejezetben a nyolc alapelvből az első alapelvben találunk utalást, amely a népi gyermekjátékdalokkal összefüggésbe hozható.<sup>45</sup>

„A tantervben a törzsanyag a pedagógus számára kötött és a tanítási idő kétharmad részében-vagy szükség esetén a teljes időben – a módszerek szabad megválasztásával kerül feldolgozásra. A kiegészítő anyag kiválasztásában a nevelőnek tartalmi szabadsága is van, tehát az egyharmad rész időt vagy a tanterv által javasolt kiegészítő anyag vagy más –

<sup>40</sup> Tanterv 1963, 206-222.

<sup>41</sup> i.m. 216.

<sup>42</sup> i.m. 221.

<sup>43</sup> Tanterv 1990, 255

<sup>44</sup> Tanterv 1990, 251-273

<sup>45</sup> Tanterv 1990, 268-269.

elsősorban a törzsanyag további elmélyítését szolgáló- anyag feldolgozására fordíthatja.”<sup>46</sup> Az egyharmad rész lehetősége nem biztosíthatta az egész országban tanuló gyermekek esélyét, garanciáját a népi gyermekjátékdalok további megismerésének. Tanítótól függött a lehetőség.

## XV. Összegzés

A népi gyermekjátékok a tantervekben az ének, ének-zene, testgyakorlatok, testnevelés tantárgyak tantervi anyagához kerültek. Kötött és kötetlen időkeretekbe rendezve, attól függően, hogy a heti óraszámok alapján és egy-egy óra folyamatában hol kaphatott helyet. Az utasításokban többször csak felsorolás található, de több tanterv előírja azt, hogy az ismeretszerzéshez vagy a játékhoz kapcsolódjon a népi gyermekjátékok tanítása.

A népiskolák időszakában, kezdetben kevesebb volt a népi gyermekjáték tanításának tartalma. A szakmai és pedagógiai irodalom, gyűjtőmunkák fejlődésével nőtt a tantervekben és utasításokban a népi gyermekjátékok értékeinek hangsúlyozása, szerepének felismerése az oktató-nevelő munkában. Népzene-, és népdalgyűjtőink (Vikár Béla, Bartók Béla, Kodály Zoltán és Járdányi Pál) tevékenysége meghatározó volt nemzeti értékeink felkarolásában. Elsősorban Kodály Zoltán írásai, pedagógiai munkái hatására megindult az a folyamat, amelyben népzene, népdalaink, a gyermekjátékdalok és gyermekjátékok tanítása fontossá vált az iskolai oktató- nevelő munkában.

A tanterv összeállítóinak szembesülni kell azzal a ténnyel, hogy a társadalmi változásokkal, falu és a város életkörülményeinek összemósódásával megváltoztak azok a kulturális cselekvéssorok, amelyek a 19 és 20. századot jellemezték, ez különösen igaz a gyermekközösségek életformáinak változására. Így történhetett meg, hogy a pedagógiai szempontú kutatások, tapasztalatok pozitív felsorakoztatása ellenére változó a tantervekben található népi gyermekjátékok megjelenése. Hiányos az utasításokban, javaslatokban megfogalmazott határozott irányvonal képviselője, mellyel elfoglalhatná helyét a népi játék az oktató-nevelő munkában.

De a tanterv sem elég önmagában, azt maradéktalanul meg kell valósítani, hittel, szeretettel és nem utolsó sorban felkészültséggel. A tantervi szabályzók mellé kell igazítani a tanári kart is, bátran merjenek játszani. Ha eljutunk addig, hogy minden tanító legalább 50 gyermekjátékot tud emlékezetből és játszani is tudja azt, együtt tanítványaival, akkor mondhatjuk, hogy a gyermekjátékoknak ismét eljött a reneszánsza. A gyűjtött játékok megismerésére, használatára meg kell tanítani a felnövekvő nemzedékeket és ez nem új feladat. A játékok mindig fontosak a gyermek életében, hasznuk vitathatatlan, fontos azonban, hogy a *tiszta forrásból merítve* tanítsunk, hogy óvott értékünk maradjon a játék.

---

<sup>46</sup> i.m. 268

**XVI. Irodalomjegyzék**

- ANTAL László (2002): *Néptáncpedagógia. Tanári Kézikönyv.* Hagyományok Háza, Budapest. 36.
- HORÁNSZKY Nándor szerk. (2001): *A tanterv kérdésköre az elmúlt másfél évszázadban. A Tantervelmélet forrásai.* Kiss Árpád OSZKI, Budapest, 67.
- KIRÁLY Dezső (1948): *Iskolai és sportjátékok vezérkönyve,* Budapest
- KOLLEGA Tarsoly István (1996-2000): *Magyarország a XX. században /Magyarország népessége.* (on-line) Babits Kiadó, Szekszárd. URL: [mek.niif.hu/02100/02185/html/171.html](http://mek.niif.hu/02100/02185/html/171.html) (2012.04.10.)147-148.
- KOLLEGA Tarsoly István (1996-2000): *Magyarország a XX. században /Településhálózat* (on-line) Babits Kiadó, Szekszárd. URL: <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/217.html> (2012.04.10.) 232-236.
- LÁZÁR Katalin (1997): *Népi játékok. Jelenlévő múlt.* Planétás Kiadó, Budapest. 19-25.
- MÉSZÁROS István ford.(1981): *Ratio Educationis, az 1777-i és az 1806-os kiadás magyar nyelvű fordítása.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 177. (eredeti:Ürményi József és Munkatársai *Ratio educationis to tiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas: Magyarország és a társországok átfogó oktatási-nevelési rendszere* )
- NIEDERMÜLLER Péter (1990): *Magyar Néprajz IV. A Magyar játékkutatás története.*( on-line) URL: [mek.niif.hu/02100/02152/html/06/98.html](http://mek.niif.hu/02100/02152/html/06/98.html) (2012.04.10.) 532-533.
- NIEDERMÜLLER Péter (1990): *Magyar Néprajz IV. A műfaji sajátosság.*(on-line) URL: <http://mek.niif.hu/02100/02152/html/06/99.html> (2012.04.10.)537.
- PORNÓI Imre (é.n.): *Tanítóképzés és népoktatás.* (on-line) <http://www.nyf.hu/fakultas/szocped/publikaciok/Tanitokepzes> (2012.04.10.) 2.
- PUKÁNSZKY- Németh: *Neveléstörténet. Iskolaiügy a felvilágosult abszolútizmus korában.* (on- line) URL: <http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelestortenet/07.07.html>
- Tanterv a Népiskolák Számára* (1901): Kiadja a vallás-és közoktatásügyi m.kir. miniszter.
- Tanterv és Utasítás az Elemi Népiskolák Számára* (1907): Kiadta a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1905. évi június hó 16-án 2202. eln. sz. rendeletével. Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest. 235-305
- Tanterv az Elemi Népiskola Számára* (1925): Kiadja a vallás-és közoktatásügyi m.kir. miniszter. Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- Tanterv és Utasítások a Népiskola Számára* (1932): Kiadja a vallás-és közoktatásügyi m.kir. miniszter. Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- Tanterv és Utasítások a Népiskola Számára* (1941): Kiadja a vallás-és közoktatásügyi m.kir. Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- Tanterv* (1946): Kiadja a vallás-és közoktatásügyi m.kir. Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- Tanterv* (1950): Kiadja a vallás-és közoktatásügyi m.kir. Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.5-61.
- Tanterv* (1956): Kiadja a vallás-és közoktatásügyi miniszter, Budapest. 4., 7., 347.

*Tanterv és utasítás az általános iskolák számára (1963):* A Művelődésügyi Minisztérium Rendeletére Kiadta a Tankönyvkiadó, Budapest, 1963 Szerkesztette: Miklósvári Sándor.194-221.

*Az általános iskolai nevelés és oktatás terve (1978):* Oktatási Minisztérium, Budapest

*Az általános iskolai nevelés és oktatás terve (1990):* Dr. Szebenyi Péter szerk. Az általános iskolai nevelés és oktatás terve I. kötet, Művelődési Minisztérium, Országos Pedagógiai Intézet, Budapest,251-273.

**Kecskés Miklósné**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Tanszék, Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

Cím: 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

Telefon: +36-72-503-600

Fax: +36-72-501-558

Munkahely: Mikrokozmosz Alapfokú Művészetoktatási Intézmény

Cím: 7400 Kaposvár, Vasvári Pál utca 1.

Telefon: +36-30-693-3629

E-mail: [paracsimo@gmail.com](mailto:paracsimo@gmail.com)

## 1956 reprezentációja a szamizdat *Beszélő*ben

Kerpel-Fronius Gábor  
Pécsi Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar

### Absztrakt

A közlemény a szamizdat *Beszélő* történetét feldolgozó tanulmány része, amely a folyóirat környékén szerveződő *demokratikus ellenzék 1956-képét* dolgozza föl. A közlemény amellett érvel, hogy a demokratikus ellenzék számára nagy fontossággal bírt a forradalom emlékének ápolása, mindenekelőtt politikai hagyományként, kapcsolódási, illetve referenciapontként. Ennélfogva a forradalom különböző narratívái (pártellenzéki, munkástanácsi, polgári, fegyveres ellenállói "pesti srác") nem egyenlő súllyal szerepelnek a lap publikációi között, hanem az ellenzék michniki új-evolucionista elgondolásához jobban illeszkedő munkástanácsi hagyomány jelentős mértékben felülreprezentált. A tanulmány következtetése ennek megfelelően az, hogy a *Beszélő* '56-képét elsősorban az a szándék alakította, hogy megalapozza és egy létező magyar hagyományhoz kösse az ellenzék politikai stratégiáját.

A dolgozat módszertani szempontból a *Beszélő*ben megjelent, 1956-ot érintő publikációknak a forradalmi tradíció, illetve közléstípus szerinti kategorizálását végzi el, és ebből vonja le a konklúzióban megfogalmazott következtetéseket.

**Kulcsszavak:** *1956, Beszélő, demokratikus ellenzék, szamizdat*

### Abstract

The publication is an excerpt of a longer study treating the history of the samizdat periodical *Beszélő*, focusing on the views of the *democratic opposition* concerning the 1956 revolution. The study argues that the democratic opposition attached great importance to featuring the memory of the revolution, primarily as a political tradition, a point of reference. Therefore the different traditions of the revolution (the traditions of the party opposition, the workers' councils, the citizen and the street fighters) are not equally represented, since the workers' councils tradition, which runs parallel to the New Evolutionist strategy based on Adam Michnik's views are largely over-represented. The conclusion of the study therefore is that the representation of 1956 is determined primarily by the desire to create the foundation of the political strategy of the opposition and link it to an existing Hungarian tradition.

From a methodological perspective the study categorizes publications of *Beszélő* concerning 1956 with respect to traditions referred to and types of publications, and hence arrives to the results describe in the conclusions.

**Keywords:** *1956, democratic opposition, Beszélő, samizdat*

A dolgozat a szamizdat *Beszélő* folyóiratot feldolgozó kutatás azon fejezetének részlete, amely a lap ötvenhat-képét mutatja be, s amely a történeti, illetve programadó jellegű írásokban vizsgálja az ellenzék Beszélő-körének forradalomképét. A fejezet itt nem publikált megelőző részében körüljáróm, hogy miért fontos a demokratikus ellenzék '56-képének rekonstruálása szempontjából a *Beszélő* témát érintő közléseinek feldolgozása. Ezt követően bemutatom, hogy a témát a demokratikus ellenzék történetének kutatói miként dolgozták fel, kiemelten vitatkozva Csizmadia Ervin *A demokratikus ellenzék története* (Csizmadia, 1995) című monográfiájában adott prezentációjával, majd ismertetem, hogy 1956 említéseinek milyen előfordulásai vannak a folyóiratban.

Módszertani szempontból az alábbi eljárást követtem: a folyóirat közléseit négy hagyománycsoporthoz (revizionista ellenzék hagyományrendszere, munkástanácsi hagyományrendszer, „pesti srácok”, fegyveres ellenállók hagyományrendszere, „polgári” hagyományrendszer) rendeltem, s hét fő közléstípus szerint is besoroltam őket (egyszerű említések, nekrológok / interjúk / oral history jellegű közlemények, forrásközlések, politikai programok, történeti-tudományos jellegű ismertetések, szépirodalmi jellegű közlések).

A feltevés az, hogy a *Beszélő* köre a lap indulásától kezdve folyamatosan ébren tartotta 1956 emlékét, de jellemzően nem az ezredfordulóra szinte uralkodóvá vált hagyományát: a fegyveres ellenállókét. Vizsgálatom e feltevés mindkét vonatkozását igazolja – az itt be nem mutatott közléstípusokra egyaránt igaz az, hogy kisebb-nagyobb aránybeli eltérésekkel ugyan, de elsősorban a munkástanácsi, illetve a revizionista hagyományrendszerhez kapcsolódó közlemények vannak túlsúlyban, jóval kisebb a polgári hagyományrendszerhez kapcsolódó írás, és elhanyagolható mértékben szerepelnek a „pesti srácok” tradíciójához kapcsolható publikációk. Összefoglalásunkban ezt követően bemutatjuk, hogy a folyóirat nem egyenlő arányban, sőt talán nem is valós korabeli jelentőségük szerint szerepeltette az egyes tradíciókat, viszont a választott és reprezentált ötvenhatos hagyományrendszer teljes mértékben összhangban van azzal a *politikai stratégiával*, amelyet a *Beszélő* köre a nyolcvanas években mindvégig követett. Ezt követően érkezem el a jelen dolgozat tárgyához, a politikai program-, illetve történeti jellegű közlések vizsgálatához. Ha a jelen írás szempontjából politikai programokról beszélünk, akkor nem csupán *expressis verbis* politikai programként azonosított közléseket vizsgálunk, hanem olyan közléstípusokat is, amelyek az ellenzék előtt álló alternatívákat vázolnak föl, s a jövőre vonatkozó politikai cselekvés lehetséges irányai olvashatók ki belőle. Egy programot – éppen a demokratikus ellenzék által kidolgozott legrészletesebbet – azonban nem tárgyalunk itt, ez pedig a *Társadalmi szerződés*<sup>1</sup>, amelyből furcsa módon szinte teljes mértékben kimarad a történeti jellegű argumentáció.

Feltűnő, hogy a *Beszélő* minden száma elején olvasható vezércikk, amelyet általában Kis János jegyez, s főként politikai helyzetelemzéseket, illetve stratégiai iránymutatásokat tartalmaz, lényegi módon azonban általában nem hivatkozik 1956-ra. Némiképp általánosabban fogalmazva: érvelése jórészt nem historikus, hanem főleg a lengyel helyzettel vonható párhuzamok támasztják alá, ha pedig az elemzésnek a magyar múltra kell hivatkoznia, az többnyire nem szimbolikus előképként, hanem az aktuális politikai helyzet konkrét előzményeként jelenik meg az argumentációban – így 1956-nál ezekben az írásokban jóval nagyobb szerepet kap az 1968-as Új Gazdasági Mechanizmus, illetve a kádári konszolidáció 1963-ban kezdődő időszaka (a közmegegyezés).

Vannak persze minősített kivételek – ilyen a tematikus 8. szám bevezetője, amelyet Kőszeg Ferenc jegyez,<sup>2</sup> s amely a forradalom utáni megtorlással foglalkozik: megpróbálja érzékeltetni annak kiterjedtségét, felhívja a figyelmet arra a ma már közismertnek számító

<sup>1</sup> Társadalmi szerződés

<sup>2</sup> KŐSZEG, 1983

tényre, hogy az 1963-as amnesztia korántsem vonatkozott mindenkire (például kimaradtak belőle a visszaesők, a gyilkosságért elítéltek, azaz a fegyveres harcosok java része), illetve feltárja a Nagy Imre-per mögött álló koncepciót. Kőszeg írása sokkal inkább egy ismeretterjesztő szám beharangozása, mint politikai értékelés vagy előkép-keresés.

Ezt követően a 17. és a 18. szám foglalkozik a bevezetőben részletesen '56-tal – a 17.-ben Petri György<sup>3</sup> írása mellett Eörsi Istvánét<sup>4</sup> olvashatjuk, aki a forradalom üzenetét próbálja megfejteni, s arra a következtetésre jut, hogy a konszolidáció időszakában '56 mindennél időszerűtlenebb, hiszen kiáltó ellentétben áll a társadalom tagjainak kompromisszumaival – s éppen ezért kell, hogy „'56 mássága mint másság az életünk részévé váljon”.<sup>5</sup>

A legjelentősebb és leginkább programatikus írás Kis János *Vég és kezdet* című beköszöntője a 19., a kádári konszolidációval foglalkozó szám elején.<sup>6</sup> Itt leszögezi, hogy mit tart az 1956-os forradalom három alapvető célkitűzésének („semleges, többpártrendszerű, önkormányzatú (sic!) Magyarország”-ot), amelyeknek megvalósulása csak távoli ábránd – ez a helyzetértékelés nem meglepő, hiszen a *Beszélő* egész ellenzéki stratégiája ezen a feltételezésen alapul. Ugyanakkor azonban a jövőre vonatkozó elképzelést ebben az írásban kifejezetten a konszolidáció természetének megértéséhez köti – érvelése szerint ugyanis a hatalom aktuális válsága annak a hatalmi berendezkedésnek a válsága, amely 1963-ra kialakult. A forradalom leverését követően született számos – egyaránt elutasított – kompromisszumos javaslat megismerése és aktualizálása vezethet el ebben az érvelésben egy a társadalom számára előnyösebb – nem utolsósorban: mert formális – politikai megegyezéshez.

A *Beszélő* 3. számában, Kis János *Gondolatok a közeljövőről*<sup>7</sup> című írásával vette kezdetét egy vita,<sup>8</sup> amely a Jaruzelski-puccsal keletkezett új helyzetben az ellenzék előtt álló lehetséges stratégiákról szólt. Általánosságban igen érdekes, hogy a másfél éven át tartó polémiában csupán utalásszerűen merül föl ötvenhat kérdése – volt azonban egy hozzászólás, Orosz Istváné,<sup>9</sup> amely igen határozottan vetette föl az ötvenhathoz való viszony problémáját. Egyfelől azt, hogy a köztudatból mennyire hiányzik '56 mint vállalható előzmény, másfelől, hogy még akár az ellenzéknek is milyen hiányos a konkrét történeti tudása 1956-ról.<sup>10</sup> Ehhez kapcsolódóan fogalmazza meg azt a véleményét, hogy a magyar értelmiség a forradalom után korai, előnytelen és rossz kompromisszumot kötött a hatalommal – amelyet alátámaszt, hogy az értelmiséget jóval kevésbé sújtották a megtorlások, mint a munkásosztályt.

Erőteljesen érvel amellett, hogy az ellenzéknek döntenie kell abban a tekintetben, hogy ebbe a kompromisszumba belesimulva egyfajta külső reformeri szerepet kíván-e játszani, vagy a forradalmi hagyományokat vállalja. Ebben a vonatkozásban tehát konzisztens a véleménye a bevezetőben említett későbbi írásában megfogalmazottal, amelyben azt konstatálja, hogy az ellenzék végső soron rendszerjavító reformista stratégiát követett, másrészt pedig egyfajta liberális alapról ahhoz a radikálisabb vonulathoz kapcsolódik, amelyet leginkább Krassó György, Gadó György, illetve később Nagy Jenő neve és a *Demokrata* című lap fémjelez.

<sup>3</sup> PETRI, 1986.

<sup>4</sup> EÖRSI, 1986.

<sup>5</sup> EÖRSI, 1986, 531. o.

<sup>6</sup> KIS, 1987.

<sup>7</sup> KIS, 1982.

<sup>8</sup> Ez elsősorban az ellenzék lehetséges stratégiájáról folyó vita, amelyet dolgozatom más részében kívánok elemezni.

<sup>9</sup> KÍVÜL-ÁLLÓ [OROSZ ISTVÁN], 1982: *A Hivatal védte ellenzékiesség*. In: BÖK I. 185-189. o.

<sup>10</sup> Ironikus, hogy Orosznak is annyira, hogy ő is munkásszármazású kivégzettek ezreiről beszél.



Vélekedésünk szerint azonban téved abban, hogy csak ez a két stratégia lehetséges a korszak ellenzéke számára, alábecsüli ugyanis azokat a lehetőségeket, amelyek abban az Adam Michnik-i stratégiában rejlenek, amelyet Kis János igyekezett honosítani a korabeli magyar ellenzéki értelmiség gondolkodásában.

A *Beszélő* 8., már említett tematikus száma Nagy Imréről, program-megfogalmazást is adott. Az *Ami elvárható*<sup>11</sup> című szerkesztőségi írást Csizmadia Ervin úgy értelmezi, hogy ezzel a Nagy Imre-i hagyomány bekerült az ellenzék programjába – „no persze nem úgy, hogy az ellenzék előállt volna a Nagy Imre-kormány fő követeléseivel”.<sup>12</sup> Csizmadia hosszasan értekezik arról, hogy ez fordulat mennyiben jelenti a bibói határoeltság-koncepció visszaszorulását – mert azt érzékeli, hogy bármi is legyen a Nagy Imre-i hagyomány (ennek kifejtésével ugyanis adós marad), a forradalom intrazigens miniszterelnökéhez kapcsolódó tradíció csak különbözhet Bibó adott realitásokkal számot vető kompromisszumos javaslataitól. Érdekes módon arra a következtetésre jut, hogy a Nagy Imre-i hagyomány beemelésével a bibói elgondolás egyáltalán nem kerül háttérbe Kis János gondolkodásában.<sup>13</sup>

Utal továbbá a közjogi és a magánszféra Kis János elképzelésében régóta meglévő elválasztására, és leszögezi: az *Ami elvárható*ban foglaltak nem jelentik 1956 forradalomként való elismerésének követelését – ezt az elgondolás a közjogi szféra tabujának tekinti. A magánszférában azonban követeli az 1956-hoz való másfajta viszony kialakításának lehetőségét.<sup>14</sup> Értelmezésem szerint azt állítani, hogy a Nagy Imre-i hagyomány bekerül az ellenzék politikai programjába, és *egyúttal* azt is állítani, hogy 1956 forradalomként való elismerése a közjogi szféra tabuja – vaskos ellentmondás.

A *Beszélő* egész stratégiája azon alapul, hogy vannak olyan politikai adottságok – itt elsősorban a párt vezető szerepe, a szovjet blokkhoz való tartozás említendő –, amelyek vélhetően hosszú távon változtathatatlanok.<sup>15</sup> Ehhez képest kell megfogalmazni azokat a változásokat, amelyek a fennálló körülmények között a távlati célok felé vezető apró lépéseknek tekinthetők. A Kádár-korszak önlegitimációjának kardinális kérdése, hogy az, ami 1956-ban történt, ellenforradalom volt. Ezért kell – és ebben igaza van Csizmadiának – 1956 forradalomként való elismerését a közjogi szféra tabujának tekinteni. Ugyanakkor azonban az 1956-os megtorlások emberek széles tömegeit sújtották – mégpedig olyan módon, hogy a jogkövetkezmények az érintettek jelentős részére még mindig fennállnak.

Értelmezésem szerint az *Ami elvárható* című írás a kádári közmegegyezésnek az ötvenhatos résztvevőkre történő kiterjesztését ajánlja – a társadalom depolitizálódásának általános légkörében 1956-nak mint politikai eseménysornak, illetve hivatkozásnak a kivonását a diskurzusból, cserébe azért, hogy a hatalom ötvenhatal kapcsolatos görcsei is fölengedhessenek olyan mértékben, hogy legalább az emberiség szempontjából alapvetően tisztességes helyzet előállhasson: hogy a kivégzettek hozzátartozói méltósággal eltemethessék halottaikat (ami köztörvényes kivégzettek esetén természetesnek számított), hogy a börtönbüntetésre ítélték idővel mentesüljenek a büntetett előélettel járó jogkövetkezmények alól, és *ráadásul*, cserébe azért, hogy az ellenzék sem feszegeti a párt 1956-63-as szerepét, hagyjon fel a forradalom és szereplői rágalmozásával (azaz: ha az igazság ki nem is mondható, legalább hazugságok se legyenek). Ebben az értelemben tehát úgy gondolom, hogy Csizmadia értelmezésével ellentétben nem a Nagy Imre-i hagyomány került bele az ellenzék

<sup>11</sup> AMI ELVÁRHATÓ, 1983

<sup>12</sup> CSIZMADIA: *Monográfia*, 271. o. Az idézett tagmondatot némileg nehéz értelmezni.

<sup>13</sup> CSIZMADIA: *Monográfia*, 275. o

<sup>14</sup> uo.

<sup>15</sup> Emellett dolgozatom más részében kívánok részletesen érvelni.

programjába, nem is Nagy Imre mint a forradalom miniszterelnökének rehabilitálását sürgetik, hanem az a humanitárius követelés kap hangot, hogy Nagy Imre és az 1956-os megtorlások valamennyi áldozata számára adassék meg a végtisztesség, illetve az emberhez méltó élet.

Az természetesen kérdés, hogy ez mennyire volt reális, illetve veszélyes ajánlat az ellenzék részéről? Kérdés továbbá, hogy a végtisztesség megadása nem járt volna-e óhatatlanul, minden ajánlattól függetlenül Nagy Imre szerepe újraértékelésének felvetésével (mint ahogy 1989-ben végül megtörtént), s ezért egy ilyen javaslat elfogadása a hatalom részéről egyáltalán fölmerülhetett volna-e? Ugyanakkor természetesen az is kérdés, hogy az ellenzék szempontjából 1956-nak mint politikai hivatkozásnak a zárójelbe tétele mit jelentett volna önnön identitására nézvést, vajon nem járt volna-e a *de facto* elismert Kádár-rendszer illegitim eredetének elhallgatása egy fontos hivatkozási pont feladásával – ez utóbbi felvetésre azonban (lévén, hogy a hatalom az ajánlatot nem vette tudomásul) már nem kaphatunk választ.

1986-ban Szilágyi Sándor tartott megemlékezést a forradalom 30. évfordulója alkalmából – beszéde pedig kisebb vitát robbantott ki.<sup>16</sup> Állításának lényege, hogy 1956 legfontosabb politikai követelései – a nemzeti függetlenség, a szabadság és a többpártrendszer – még nem valósultak meg. Politikai követelésként tehát mást megfogalmazni 1986-ban sem igen lehet. Viszont<sup>17</sup> a körülmények még belátható ideig olyanok lesznek, hogy éppen ezeket az igényeket a teljesülés reális reményében nem lehet célként kitűzni. Annál is inkább, mert a Kádár-kor egész politikai berendezkedése hazugságokra épül, s éppen ezért 1956-nak mint őshazugságnak a felvetése óhatatlanul irracionális félelmi reakciókat váltana ki a hatalomból. Ezért Szilágyi javaslata az, hogy az 1956-os célokat mint politikai követeléseket az ellenzék tegye zárójelbe, ötvenhat vonatkozásában a forradalom emlékének megőrzésére, eseménytörténetének minél pontosabb dokumentálására szorítkozzon, politikai stratégiáját azonban az *itt és most* elérhető célok megvalósítására dolgozza ki, és elsősorban emberi jogi aktivitást fejtsen ki, a civil szféra minél nagyobb területre történő kiszélesítését, annak való jogokkal való körülbástyázását próbálja elérni. Ez természetesen nem más, mint annak a michniki–Kis János-i stratégiának a következetes kiterjesztése 1956-ra, amely a közjogi és a magánszféra radikális elhatárolására törekszik.<sup>18</sup>

Szilágyi írására Mikes Tamás és Krassó György válaszolt. Mikes véleménye szerint<sup>19</sup> 1986 nem a kiegyezés pillanata: sőt nem is a két szféra formális elhatárolásának lehetséges pillanata, nem utolsósorban azért, mert *nincs kivel* megállapodást kötni. Lemondani 1956 politikai követeléseiről mint legalább távlati célról, a múlt megtagadását jelentené, s így a nemzettudaton ejtene súlyos sebet – ugyanakkor lemondás lenne arról az iránytűről, amely segítséget nyújthatna a mégiscsak megköthető időszaki kompromisszumok vállalhatóságának megítélésében.

Krassó a *Beszélő* történetének egyik legpatetikusabb írásában<sup>20</sup> amellet érvelt, hogy a forradalom egyetlen tiszta pillanat volt a lélek- és társadalomnyomorítóan hazug időszakban, s ha az idősebb generációk belenyugszanak is az általuk elkerülhetetlennek tartott

---

<sup>16</sup> SZILÁGYI, 1987.

<sup>17</sup> Igen furcsának tartom, hogy a vitát interpretáló Csizmadia erre – voltaképpen Szilágyi írásának leglényegesebb pontjára – nem figyel föl, s ezért némileg nehezen követhető a szövegéből, hogy hol is van a voltaképpeni ellentét Szilágyi és a vele vitatkozó Kőszeg Ferenc között.

<sup>18</sup> Jegyezzük meg, teljes mértékben összhangban Szilágyi ellenzéki tevékenységével, amelynek meghatározó szerepe volt abban, hogy létrejöjjön s hosszú ideig fennmaradjon a Hétfői Szabadegyetem, hogy a szamizdattal megteremtődjön a második nyilvánosság.

<sup>19</sup> MIKES, 1987.

<sup>20</sup> KRASSÓ, 1987 GYÖRGY: *Két választás Magyarországon*. In: BÖK II. 699-701. o.

kompromisszumokba, legalább az ifjúságnak fenn kell tartania a forradalomnak nem csupán a követeléseit, de a szellemét is: az igazságra és az egyértelműségre törekvést, és készen kell állnia arra, hogy amennyiben a helyzet (értsd: a Szovjetunió belső problémái, illetve több, az érdekszférájába tartozó országban bekövetkező forradalmi szituáció miatt megoszló figyelme) ezt lehetővé teszi, radikálisan szakítson a fennálló renddel.<sup>21</sup>

A vitát mintegy összefoglalja és az álláspontok között valamiféle kompromisszumra törekszik Kőszeg Ferenc,<sup>22</sup> aki a változások belátható időn belüli bekövetkeztét nem látja reális alternatívának, ezért úgy ítéli meg, hogy Krassó álláspontjából annak minden morális pátosza mellett nem következhet érdemi cselekvés. Mégis, úgy gondolja, hogy a Szilágyi javasolta önépítkezésnél többre volna szükség, s nem is csupán az emberi-jog védelmi aktivitásra, hanem immár politizálásra. Úgy véli, hogy az adott helyzetben, és szintén az új-evolucionista stratégiából is eredően lehet törekedni politikai szerveződésre is – ehhez pedig mintát a forradalom öngazgatási szervei, a munkástanácsok kínálnak, amelyek képesek voltak a kettős hatalom intézményrendszerének kialakítására. Ezen túlmenően megfogalmazza a forradalomnak azokat az értékeit, amelyek a nyolcvanas években távlati célként és közös nevezőként a demokratikus ellenzék különböző politikai vélekedésű tagjai számára egyaránt vállalhatóak – ezek pedig: a nemzeti függetlenség, a többpártrendszer és a semlegesség.<sup>23</sup> E célok elérésére pedig nem magától értetődően tartja a forradalmat az egyetlen célszerű vagy elfogadható útnak – ugyanerre módot adhat a történelmi erők közötti kompromisszum is.

A későbbi történések Kőszeg Krassó nézeteivel kapcsolatos érvelésének lényegi pontját egyébként nem igazolták: valójában igen rövid időn belül előállt egy olyan helyzet, amikor a glasznoszty és a peresztrojka hatására befelé figyelő Szovjetunió a csatlósországokat fokozatosan feladta, illetve közel egy időben politikai átalakulás kezdődött a kelet-európai szocialista országokban. Azaz: Krassó pátoszából *akár következhetett is volna* politikai cselekvés. A kerekasztal-tárgyalásokkal mégis nem-forradalmi, hanem kompromisszumos-tárgyalásos átmenet következett be.<sup>24</sup>

Az illegális *Beszélő* utolsó számainak egyikében jelent meg Tamás Gáspár Miklós *Búcsú a baloldaltól* című írása,<sup>25</sup> amely egyik passzusában a legradikálisabb álláspontot fogalmazza meg ötvenhat mint történelmi hagyomány lehetséges értelmezését illetően. Tamás ebben az írásában konzervatív liberális identitását kísérli meg egy rekonstruált magyar hagyományhoz

<sup>21</sup> Hogy Krassó a forradalmi hevület fenntartását személyes életére nézvést is vezérelvnek tartotta, arra bizonyíték szenvedélyes részvétele minden olyan eseményben (szamizdatkiadás, aláírásgyűjtés, segélyezés, tüntetés) amely a fennálló rend elleni protestálásra lehetőséget adott. Érzékletes leírása ennek az elfogulatlannak éppen nem tekinthető Zsille Zoltán leírása arról, hogy miként találkozik 1973. március 15-én a moziból kijövő Kenedi János és Kis János a tüntetésről véres trikóban, izgalmi állapotban beszámoló Krassóval.

<sup>22</sup> KŐSZEG, 1987.

<sup>23</sup> KŐSZEG, 1987, 705. o. Figyelemre méltó, hogy Kőszeg az írásában egy helyütt nagyon távolságtartón nyilatkozik arról a lehetőségről, hogy a demokratikus ellenzékét pártnak lehetne tekinteni – s a megfogalmazása némiképp arra utal, mintha a pártosodásról általában lenne rossz véleménye.

<sup>24</sup> Történelmietlen felvetés, ezért maximum lábjegyzetbe kínálkozik, hogy mennyiben más politikai berendezkedés és viselkedéskultúra jött volna létre, ha a rendszerváltás nagyobb társadalmi részvétellel, valamennyivel több forradalmi elemmel történik meg. A lezajlott átmenetben ugyanis a társadalom semmiképpen sem élhette át, hogy megvívta a maga harcát a létrejött berendezkedésért, így a rendszerváltással való identifikáció foka lényegesen kisebb a kívánatosnál, másrészt az átmenet tárgyalásos jellege nagyjában egészében kizárta a komoly cezúra meghúzását a Kádár-rendszer és a köztársaság között, mint ahogy a múlt felelőseinek megnevezését (mint ahogy a lusztrációt is, amelyre talán szintén lehetett volna szükség), ami óhatatlanul az elmúlt rendszer által elkövetett bűnök elmosódásához, relativizálásához vezetett. (Mint ahogy persze a Kádár-rendszer pozitívumainak objektív megítélését is nehezíti teszi a relativizálás eredményeként a diskurzusra rátelepedő ideológiai ballaszt.)

<sup>25</sup> TAMÁS, 1989.

kötni.<sup>26</sup> Kiindulópontja az, hogy az 1918-as összeomlást követően egy-két egészen marginális kivételtől eltekintve a magyar politikai helyzetre kizárólag antiliberális válaszok születtek, a második világháborút követően a politikai palettán csak a baloldali antiliberális gondolkodás maradt meg.

Ebben a kontextusban fogalmazza meg azt az álláspontját, hogy 1956 a maga revizionista eredetével, munkástanácsi vonalával, és azzal, hogy a formálódó pártok az 1945-47 közötti koalíciós időszak viszonyaihoz nyúltak vissza, alapvetően *szocialista, baloldali* forradalom volt, amelyet egy konzervatív liberális nem sajátíthat ki magának. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy ne tisztelhetné a forradalmat annak antitotalitárius, függetlenségi törekvéseiért, de nem tud benne olyan hagyományt feltalálni, amely jövőbe mutató terveinek előképe lehetne – igaz, erre a teljes huszadik századi politikai tradícióban nem képes ráakadni, Asbóthig, Kemény Zsigmondig kell visszanyúlnia, hogy ilyenre leljen.<sup>27</sup> Ebben az értelemben tehát radikálisabban gondolja végig ugyanazt a fölvetést, amelyet Kőszeg Ferenc fogalmazott meg az előbb említett vitában: hogy 1956 alapvető követelése (szabadság, függetlenség, semlegesség) a rendszerrel való oppozícióban elégséges célkitűzésnek tűnnek, amelyek közös nevezőül szolgálhatnak az ellenzék egészének – hosszú távú politikai programnak azonban nem alkalmasak.<sup>28</sup> Kőszeg abban a beszédhelyzetben megtakaríthatta, hogy a rendszer opponálásán túlmutató, a jövő politikai berendezkedésre vonatkozó előképet keressen – a rendszerváltás lehetőségének beköszöntével Tamás ezt már nem kerülhette meg.

Összefoglalásként elmondható, hogy a *Beszélőben* többször visszatérő tartalmi vita bontakozott ki az ötvenhatos hagyomány üzenetéről és adott helyzetben lehetséges politikai felhasználhatóságáról. Megállapítható az is, hogy sem az üzenet tartalmának szempontjából, sem a hagyomány felhasználhatósága tekintetében nem alakult ki közös nevező – mindazonáltal a viták pusztá léte bizonyítja, hogy az ellenzék folyamatosan foglalkoztatta 1956.

A történeti, illetve tudományos ismertetéseknek több fajtáját különböztethetjük meg a folyóirat szövegei között. Nem önálló formában ilyenek tekinthetjük azokat a *kopfokat*, amelyeket az egyes forrásközlések elé illesztettek a szerkesztők. Ezeknek a lényegi funkciója az, hogy az olvasót „kontextusba helyezték”, feltárják előtte a közreadott forrás keletkezésének tágabban vett körülményeit. Ez forrásközlések esetén teljesen bevett eljárásnak számít, bár a *Beszélőben* nem egyszer – például a Földes Gábor és társai elleni perben hozott ítéletnél<sup>29</sup> – a megszokottnál jóval több értékelő momentum található bennük. Főképpen azért, hogy a forrásközleményekkel kapcsolatos eseményekhez kötődő tudatos rágalmakat eloszlassa. Ebben az értelemben itt nem annyira a forradalom mikénti megjelenítéséről van szó, hanem sokkal inkább a forradalom lehetőségeihez képest „objektív” megjelenítésének szándékára vonatkozó gesztusról.

Ebbe a közléstípusba tartoznak a recenziók is. Itt – mivel a témához csak érintőlegesen kapcsolódik –, nem foglalkozunk a Szász Béla-könyvről szóló (egymással vitázó)

<sup>26</sup> Bár, ahogy egy másik írásában találóan fogalmazta: „... a hagyomány természetéből következik, hogy jobb, ha megvan, mint ha keresni kell”. TAMÁS, 1983, 465. o.

<sup>27</sup> Hogy aztán bő másfél évvel később immár – ugyan kérdőjellel elbizonytalanítva – immár a jobboldaltól vegyen búcsút, s hogy 2005-re már marxista forradalmárként lássuk viszont az ATTAC konzervatív liberálisnak éppen nem nevezhető köreiből.

<sup>28</sup> Kicsit olyan ez, mint a forradalom első estéjén zajlott felvonulás jelszava: „Aki magyar, velünk tart!”, amely azon az estén képes volt az idegen megszállók (és helytartóik, hogy ezzel a nem reflektált egyszerűsítéssel éljünk) elleni egységbe forrasztani a tüntetőket, viszont amely a köztársaság kikiáltása után a politikai közösség valós tagoltságát elfedő, kifejezetten elnyomó jelszová lényegült át.

<sup>29</sup> [KIS JÁNOS], 1987. *A mosonmagyaróvári ügy* i.m.

recenziókkal,<sup>30</sup> sem pedig Koestler *Sötétség délbenjének* ismertetésével.<sup>31</sup> Ki kell azonban emelnünk ezen a ponton Szabó Miklós nagyrészt egyetértő ismertetését Bill Lomax könyvéről.<sup>32</sup> Mint ismeretes, a trockista angol szerző 1956-ot valódi szocialista forradalomnak tartja, amelynek legfontosabb eredeti hozadéka a munkástanácsok rendszerének kialakulása. Ugyanakkor Szabó némileg árnyalja Lomax következtetéseit, mert szerinte a szerző nem veszi kellőképpen figyelembe a forradalom alatt újjáalakuló pártok 1945-47-es előtörténetét, ezért eltúlozza a föllépésükben rejlő polgári demokratikus restaurációs veszélyt, illetve a korlátozott magángazdaságban rejlő kapitalista restaurációs veszélyt. Azaz Szabó is leginkább egyfajta harmadikutas fejlődés csíráit észleli a forradalomban.

Nem recenzió, hanem önálló tudományos eredmény, és kiemelkedően fontos közlés a Fényes Elek álnevű Rainer M. János írása,<sup>33</sup> amely a forradalom alatti megtorlások mértékét kísérli meg rekonstruálni, publikált adatok híján közvetett eljárással, a statisztikai évkönyvek alapján. Hiánypótló, elsősorban információközlő munka ez egy olyan periódusban, amikor a megtorlásokat végrehajtó hatalom az áldozatok számának kicsinyítésében érdekelt, a közvéleménynek pedig nincs a tárgyról megalapozott tudása, és ezért a legkülönbözőbb feltevésekkel él. Az írás önmagában tartózkodik a forradalom értékelésétől, közreadásának gesztusa azonban azt sugallja, hogy a lap szerkesztői fontosnak gondolják a forradalom valamennyi áldozata emlékének őrzését megkülönböztetés nélkül. Ugyanakkor – s ez a megtorlás és nem az írások természetéből következett – ebben a szövegben jelennek meg legnagyobb súllyal a fegyveres felkelők csoportjába tartozó szereplők, akiket a legnagyobb kíméletlenséggel büntetett a hatalom, s akiket legnagyobb részben sújtottak jóvátehetetlen – végrehajtott – halálos ítélettel. Ezt a közlést egészíti ki később Mécs Imre listája a forradalom mártírjairól.<sup>34</sup>

Ezekhez a szikár, módszertani elemeket sem nélkülöző tanulmányokhoz képest jóval epikusabb jellegű Kis Jánosnak a Nagy Imre pert tárgyaló írása.<sup>35</sup> Ez a nagy lélegzetű tanulmány részletesen szól Nagy Imre politikai életútjáról 1953-as miniszterelnökké választásától a forradalomig, nyomon követi a Nagy Imre-per vádlottjainak letartóztatását Tökölön, illetve Snagovban, ezt követően pedig az Igazságügyi Minisztérium közleménye alapján rekonstruálja a vádat, illetve a vád mögött meghúzódó koncepciót, illetve azokat a motivációkat, amelyek a koncepció kidolgozása mögött álltak, majd az ítélet-végrehajtás körülményeiről is szót ejt. A szöveg lehangsúlyosabb része a koncepció jellegű vádpontok részletes cáfolata – itt érvényesül leginkább az egyébként a teljes írásra jellemző meghatározottság, amennyiben a szerző gondolatmenetét sokkal inkább külsődleges szempont, nevezetesen a vád logikája határozza meg, mint a saját gondolatmenetének belső logikája. Itt igen egyértelmű a szándék: a forradalom vezetője emlékének visszaperlése, megtisztítása a ráakódó rágalomtól. De annak ellenére, hogy a vádlottak többsége a revizionisták közül kerül ki, az elemző tanulmányra távolról sem jellemző e csoport heroizálása – ez az írás nem annyira Nagy Imrét, a revizionista politikust állítja a középpontba, hanem Nagy Imrét, a forradalom koncepció per áldozatává vált miniszterelnökét.

Összefoglalóan azt mondhatjuk tehát, hogy ebben a közléstípusban a forrásközléseknek megfelelő arányban szerepelnek a revizionistákról, illetve a munkástanácsai és polgári

<sup>30</sup> SZILÁGYI, 1984. Vele vitatkozik OROSZ, 1985.

<sup>31</sup> K.A., 1985

<sup>32</sup> PÁPAL, 1983.

<sup>33</sup> FÉNYES, 1987.

<sup>34</sup> MÉCS, 1988.

<sup>35</sup> KIS, 1983.

hagyományhoz tartozó szereplőkről szóló kopfok, a tanulmányokban pedig minden más közléstípusnál hangsúlyosabb szerepet kapnak a pesti srácok hagyományrendszeréhez köthető szereplők – igaz, hogy ők nem személyiségként, hanem elsősorban tömegként, a megtorlás arctalan elszenvédőiként válnak főszereplővé.

Megvizsgálva tehát 1956 megjelenéseit a szamizdat *Beszélő* teljes folyamában, azt láthatjuk, a szerkesztőség teljesítette vállalt célját, hogy a forradalom lehetőleg szerepeljen valamennyi számban – ha némelyikben kevesebb szó is esik róla, más számokban (különösen a tematikusokban) annál több. Tartalmi vonatkozásban azt mondhatjuk, a lap a lehetőségei között igen sokat tett azért, hogy a Kádár-korszakban megfogalmazott rágalmaktól a forradalmat megtisztítsa, és a valósághoz közelebb képet alakítson ki róla.

Ugyanakkor azt is tetten értük, hogy az ellenzéknek – éppen mivel a Kádár-rendszer legitimitációja 1956 ellenforradalomként való tételezésén alapult – igen fontos volt 1956- tiszta forradalomként, sőt: kifejezetten tisztán szocialista jellegű forradalomként történő bemutatása. Lényeges célkitűzés volt ugyanakkor az is, hogy az ellenzék cselekvési mintákat, előképeket is találjon a forradalomban – ezt az új evolucionista és Bibó határoeltság-konceptiójához egyaránt illeszkedő elképzelésekhez kapcsolódóan a társadalmi önszerveződésben, a forradalom munkástanácsi vonalában találta meg.

Valószínűleg az ilyen jellegű társadalmi kapcsolatok hiánya és az ellenzék által követett stratégia együttesen eredményezte azt, hogy a *Beszélő* hasábjain jóval kisebb hangsúllyal jelent meg a *Harcoló város*,<sup>36</sup> a pesti srácok hagyománya. Ugyanakkor látni kell, hogy a *Beszélő* köre a politikai környezetet radikális változásokra még 1987-ben, a *Társadalmi szerződés* megjelenésekor is alkalmatlannak látta – ezért egy forradalmi jellegű megoldást nem tart(hat)ott kívánatosnak. Ebből a helyzetértékelésből pedig következett, hogy a pesti srácok hagyománya – a személyes preferenciákat és attitűdöket félretéve – az elérhető célok és a választott stratégia szemszögéből nézvést jóval kevésbé volt instrumentalizálható, mint a lapban ápolta másik két hagyományrendszer.

Ugyanezek az okok magyarázhatják azonban azt, hogy a *Beszélő*ben jóval hangsúlyosabban mutatkozott meg a revizionista pártellenzék szerepe – amely annak ellenére volt igen jelentős, hogy a későbbi revizionisták maguk is igen sokat tettek a kommunista diktatúra kialakulásáért, egy – meglehet a világháborús vereség utáni helyzetből adódóan vélhetően eleve korlátozott – demokratikus alternatíva kifejlődésének megakadályozásáért. Kétségtelen, hogy a revizionisták 1953 és 1956 közötti tevékenysége jelentősen hozzájárult a politikai mozgástér növekedéséhez, mint ahogy az is, hogy a forradalom kitörését követően ők voltak a forradalommal közösséget vállalók közül az egyetlen valamennyire is szervezett csoport – nem beszélve arról, hogy sokan voltak közöttük, akik korábbi nézeteiket meghaladva akár a végső konzekvenciáig, a halálos ítéletig is kitartottak a forradalom mellett.

Bibó István képviseli nagyon markánsan a polgári hagyományrendszert, a vele kapcsolatos közléseken kívül azonban ennek a tradíciónak jóformán semmiféle nyomát nem látjuk a lapban – ha kizárólag az ötvenhat körüli időszakhoz kapcsolódó publikációkat tekintjük. Ugyanakkor azonban kifejezetten a – nem ötvenhatos, hanem koalíciós – polgári hagyományhoz való kapcsolódás lehetőségének keresését mutatja a Barankovics és a Peyer-dokumentumok közreadása.

A fenti okok oda vezettek, hogy a demokratikus ellenzék hagyományrendszerében ötvenhatról

---

<sup>36</sup> Hogy az Inconnu-csoport tervezett és betiltott '56-os kiállításának címére utalva határozhassam meg ezt a hagyományt.

– akár saját személyes tapasztalatainknak is ellentmondó – idealizált kép alakult ki.<sup>37</sup> Ezért okozhatott számukra megrökönyödést, amikor megjelentek Budapest utcáin, a POFOSZ-ban, a késői TIB-ben, mindazok, akik ötvenhatnak nem ezt az értelmiségi, illetve munkástanácsi vonalát képviselték, hanem az utcáét, a felkelőket.<sup>38</sup> És ha Kőszeg Ferenc – a szerzőhöz hasonlóan<sup>39</sup> – fölteszi a kérdést, hogy vajon az SZDSZ-ben tovább politizáló demokratikus ellenzékiek miért mondtak le arról a lehetőségről, hogy saját ötvenhat-képét szegezze velük szembe, illetve megvédje azt, a válasz nem abban rejlik, hogy a demokratikus ellenzék számára 1956 ne lett volna fontos hagyomány, vagy hogy netán inkább az üldözők, mint az üldözöttek oldalán álltak volna, hanem sokkal inkább abban, hogy ötvenhatnak a három alapvető politikai követelésén túl nem volt olyan politikai, illetve gazdasági tartalma, amelyet egy liberális párt a maga törekvései előképének ismerhetne el. Mert 1956 – éppen a szamizdat *Beszélő*ből is kimutatottak szerint – a totalitarizmus ellen és a függetlenségért való felkelés volt –, de semmiképpen nem liberális forradalom.<sup>40</sup>

---

<sup>37</sup> Ezt fejezi ki Kőszeg Ferenc a témát vizsgáló cikkének címében is: „1956 – a magunk képére formált forradalom”. Kőszeg, 1997.

<sup>38</sup> u.o.

<sup>39</sup> KERPEL-FRONIUS, 2007.

<sup>40</sup> Dolgozatom más részében szeretnék részletesen argumentálni azzal kapcsolatban, hogy a demokratikus ellenzékben milyen mértékben volt jelen a liberalizmus, illetve milyen alapvető politikai elképzelések olvashatók ki a programokból. Faragó Béla érvelésére támaszkodva kívánom kimutatni, hogy legalábbis 1986-ig erősen egy demokratikus szocializmus irányába mutató világkép rajzolódik ki a publikációkból, amely nem nélkülöz bizonyos harmadik utas gondolkodást (ez különösen annak fényében érdemel figyelmet, hogy az SZDSZ milyen élesen kritizálta az MDF vélt, sőt – a kezdeti időkben inkább valós – harmadik-utas elképzeléseit). Jellemző példa erre a Társadalmi Szerződés furcsa képződménye – olyan piacgazdaság, amelyben olyan vállalatok működnek, amelyeknek van tulajdonosa, aki azonban csak a pénzt adja, a vállalat irányításának felelőssége a munkástanácsra hárul.

**Irodalomjegyzék**

- Ami elvárható, 1983 = Ami elvárható (szerkesztőségi írás, szerző megjelölése nélkül). Beszélő, 1992, I, 445. o.
- Beszélő, 1992 = Beszélő összkiadás I-III. 1981-1989. (sajtó alá rendezte Havas Fanny). Budapest, AB-Beszélő, 1992.
- CSIZMADIA, 1995 = CSIZMADIA ERVIN: *A magyar demokratikus ellenzék (1968-1988)*. 1. Monográfia. 2. Interjúk. 3. Dokumentumok. Budapest, 1995, T-Twins. (A továbbiakban az egyes kötetekre rendre: CSIZMADIA: *Monográfia*, CSIZMADIA: *Interjúk*, illetve CSIZMADIA: *Dokumentumok* hivatkozással utalok).
- EÖRSI, 1986 = Eörsi István: *A másság ünnepén*. In: Beszélő, 1992, II. 529- 531. o.
- FÉNYES, 1987 = Fényes Elek [Rainer M. János]: *Adatok az 1956-os forradalmat követő megtorlásokhoz*. In: Beszélő, 1992, II. 649-663. o.
- KERPEL-FRONIUS, 2007 = Kerpel-Fronius Gábor: *Az elgéppuskázott lehetőség*. *Beszélő*, 2007. február.
- k.a., 1985, = [Kovács András]: *A Rubasov-elmélet. (Arthur Koestler: Sötétség délben. Szabadidő Kiadó, 1984.)* In: Beszélő, 1992, II. 141-145. o. Koestler recenzió. A k.a. monogramot a kötetvégi jegyzet tévesen Kardos Andrásra oldja fel, holott a tényleges szerző Kovács András. (Kovács András személyes közlése.).
- KIS, 1982 = Kis János: *Gondolatok a közeljövőről*. In: Beszélő, 1992, I. 115-122. o.
- KIS, 1983 = KIS JÁNOS: *Kirakatper – zárt ajtók mögött*. In: Beszélő, 1992, I. 431-444. o.
- KIS, 1987 = Kis János: *Vég és kezdet*. In: Beszélő, 1992, II. 615-621. o.
- KIS János, 1987. *A mosonmagyaróvári ügy – koncepció és valóság*. In: Beszélő, 1992, 664-665. o.
- KŐSZEG, 1983 = Kőszeg Ferenc: *Huszonöt év után*. In: Beszélő 1992, I. 420-423. o.
- KŐSZEG, 1987 = Kőszeg Ferenc: *Ne csak építkezz... Politizálj!* In: Beszélő, 1992 II. 701-705. o.
- KŐSZEG, 1997 = Kőszeg Ferenc: *1956 – a magunk képére formált forradalom*. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/1956-a-magunk-kepere-formalt-forradalom> (letöltés dátuma: 2012. május 31.)
- KRASSÓ, 1987 = Krassó György: *Két választás Magyarországon*. In: Beszélő, 1992, II. 699-701. o.
- Kívül-álló [Orosz István], 1982 = Kívül-álló [Orosz István] *A Hivatal védte ellenzékiesség*. In: Beszélő, 1992 I. 185-189. o.
- MÉCS, 1988 = MÉCS IMRE: *Kivégzések a forradalom után*. In: Beszélő, 1992, III. 606-612. o.
- MIKES, 1987 = Mikes Tamás: *Miért nem? Válasz Szilágyi Sándornak*. In: Beszélő, 1992, II. 698-699. o.
- OROSZ, 1985 = OROSZ ISTVÁN: *SORSUNK A PÁRT?* IN: BESZÉLŐ, 1992, II. 159-164. o.
- PÁPAI, 1983 = Pápai Miklós [Szabó Miklós]: *A Magyar Október – baloldali szemmel*. In: Beszélő, 1992 I. 446-451. o.
- PETRI, 1986 = Petri György: *Egy kevésbé vizsgált, ám lényeges hőstípus*. In: Beszélő, 1992, II. 529. o.



SZILÁGYI, 1984 = Szilágyi Sándor: *Te Laci, ez nem a Danish Pastry (Szász Béla: Minden kényszer nélkül.* In: Beszélő, 1992 II. 63-65.

SZILÁGYI, 1987 = Szilágyi Sándor: Legyünk az Emberi Jogok Őskeresztényei! in: Beszélő, 1992 II 694-698..o

TAMÁS, 1983 = TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Amiért mégis. In: Beszélő, 1992, I. 461-470. o.

TAMÁS, 1989 = TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Búcsú a baloldaltól. In: Beszélő, 1992, III. 711-721. o.

**Kerpel-Fronius Gábor**, doktorandusz hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola

Cím: 1133. Budapest, Dráva utca 11.

Telefon: +36-20-966-7085

E-mail: [kerpelgabor@gmail.com](mailto:kerpelgabor@gmail.com)

## **Etnikai és vallási törésvonalak: Európa és az iszlám – Globalizáció, átrendeződés, migráció**

Oláh Ildikó

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsész tudományi Kar

### **Absztrakt**

A globalizáció a világrend átrendeződésével, minőségileg és léptékében is új változásokkal járó folyamat, amelyben az egyes területek szerepe is átalakul. A népességmozgások nem újkeletű jelenségek. A migráció Európa egyik legnagyobb, megoldandó feladata, másfelől gazdasági és társadalmi érdeke, a kettő közötti egyensúly megtalálása pedig óriási szerepet játszik a társadalmak jövőjének alakulásában. A kisebbségi kultúrák, a kulturális identitás megőrzése, megőrizhetősége napjaink egyik fő kérdése. Az arab-európai partnerség és párbeszéd felélesztése gazdasági és politikai (főképp biztonságpolitikai) közös érdek, emiatt az Európai Unió 1995-ben a Barcelonai Nyilatkozatban újabb koncepciót dolgozott ki, amelyben a közös problémák megoldására keresi a választ, és további tárgyalásokat szorgalmaz. A civilizációs konfliktusok megoldásainak, a társadalmak együttélésének biztosítása érdekében az arab világ és Európa – de minden más kultúra, civilizáció – közötti párbeszéd kialakítása kulcskérdés.

A migráció és a vallási-etnikai törésvonalak okozta konfliktusokba kívánunk betekinteni: a miénktől eltérő, Európán kívüli kultúrák és társadalmak e törésvonalak mentén létrejött és ma is pulzáló problémáiba; a konfliktusok alapjait és jelenét vizsgálva az iszlám és Európa kapcsolatába. Vázoljuk az iszlámon kívüli (Európa és az iszlám viszonylatában keletkezett) és az iszlámon belüli konfliktusokat; azt, hogy az európai „örökségből” milyen vallási-etnikai (avagy kulturális), az iszlám világot érintő feszültségek termelődtek ki a 21. századra (amelyeket a globalizáció ernyője alatt kell elhelyeznünk), majd azt, hogy milyen újabb gócpontok alakultak ki vagy vannak kialakulóban az iszlámon belül – szintén vallási-etnikai fókuszról.

A migráció okozta társadalmi feszültségek enyhítése, a (kisebbségi) kultúrák megőrzése, a társadalmak továbbélése szempontjából a kultúrák közötti párbeszéd kulcskérdés, amiben az oktatás szerepe óriási: csak tényszerű ismeretek szilárd alapjain valósulhat meg, a lokális gondolkodás, a szereotípiák továbbéltetése veszélyes problémákat generál (pl. etnocentrizmust, etnicitást, kirekesztést, intoleranciát, idegengyűlöletet, marginalizálódást, radikalizálódást, extrémizmust, a társadalmak egyes tagjainak, csoportjainak vagy egész társadalmaknak a megbélyegzését), és konfliktusokhoz vezet.

Jelenleg ez egy rész kutatás. Mivel Magyarország az eltérő kultúrákkal és vallási-etnikai csoportokkal szemben az egyik legelutáltabb országgá vált, a teljes feldolgozás hosszabb távú eredményét az hozná el, ha megindulna a változás: a tárgyalt, vallási-kulturális különbségekbe burkolt társadalmi problémák nagyobb érzékenységet váltanának ki, megjelenének a közbeszédben, a politikában, az európai „kivüli” kultúrák mozgatórugóinak pontosabb megértése pedig tágítana az idegenellenes megítélések szűk horizontján – a társadalmak egymás mellett élésének, konfliktusainak kezelése érdekében.

A kutatás módszere: desk research, interdiszciplináris megközelítésből, kultúrtörténeti, összehasonlító nézőpontból.

**Kulcsszavak:** *etnikai-vallási törésvonalak, globalizáció, migráció, Európa, Iszlám*

**Abstract**

Globalization is a process involving the restructuring of the current system and changes that are new both in terms of quality and extent. The roles of certain fields are changing as well. Migration of the population is nothing new. Europe faces the challenge to find a solution for the migration issue as well as it has financial and social interest in it; so achieving an equilibrium of the two plays a vital role in forming the future of societies. Safeguarding minority cultures, cultural identity is a question to find an answer for today. Since reviving the partnership and the dialogue between the Arabic world and Europe is a common financial and political interest (chiefly from security aspects), the EU have elaborated a new concept in its 1995 Barcelona Declaration in which they seek the answers to the problems affecting all nations and encourage further negotiations. Adopting a policy and establishing a dialogue between the Arabic countries and the EU (as well as between other cultures) as well as resolving the conflicts of the civilizations and the coexistence of the societies are key issues.

My essay gives an insight into the conflicts as a result of migration, and religious and ethnic fault lines; also, into the problems that arose and still pulsating along those fault lines of cultures and societies so much different from ours in Europe. It also discusses the relations between the Islam and Europe, the backgrounds and the current developments of the conflicts. It analyses the conflicts arisen outside the Islamic world (i.e. between Europe and the Islam) as well as within the Islam. What religious and ethnic (or cultural) tensions affecting the Islam developed from the European “heritage” in the 21<sup>st</sup> century; tensions that need to be understood under the umbrella of globalization? Also, what other new sources of problems have formed or are being formed within the Islam from a religious and ethnic point of view.

To relieve social tensions caused by migration, protect (minority) cultures and let societies live further, it is essential to keep up the dialogue between cultures. To reach this, education has a key role; it can work on a strong base of factual knowledge only. Thinking only at local levels, keeping alive stereotypes will most likely generate serious problems like ethnocentrism, ethnicity, exclusion, intolerance, marginalization, radicalization, stigmatization of certain members, groups or the whole of societies; as well as it may lead to conflicts.

The research applied the method of desk research; from an interdisciplinary point of view, involving cultural history (cross-cultural) and cultural (comparative) aspects.

The selected topic is still a part of research. Because of Hungary has become a country with utmost negative attitudes towards different cultures and religious and/or ethnic groups our long-term results could only be expected if social problems discussed herein and disguised as religious and cultural differences led to greater sensitivity and appeared in everyday speech. Better understanding of drives of cultures outside Europe would broaden the horizon against the xenophobia.

**Keywords:** *ethnic and religious fault lines, globalization, migration, Europe, Islam*

## I. Bevezetés

A globalizáció a világrend átrendeződésével, minőségileg és léptékében is új változásokkal járó folyamat, amelyben az egyes területek szerepe is átalakul. Ha ez utóbbit abból a szempontból közelítjük meg, hogy a kultúrák alapvetően hely- és nyelvfüggőek, akkor nem kell messzire tekintenünk ahhoz, hogy a migráció kerüljön a látóterünkbe. A migráció nem új keletű jelenség, egyfelől Európa egyik legnagyobb, megoldandó kérdése, másfelől gazdasági és társadalmi érdeke. A kettő közötti egyensúly – és a hozzá kapcsolódó attitűdbéli, szociális viszonyulás – megtalálásának óriási szerepe van a társadalmak jövőjét illetően. Az előregedő európai társadalmak demográfiai gondjai, a munkaképes lakosság és a termelésben részt vevők számának csökkenése, a munkaerőhiány természetesen a gazdaságra is hat: a GDP csökkenését eredményező tendenciában a fiatalabb korú migráns, bevándorló népesség gyógyírként szolgált és szolgál az államoknak. Mindez azonban problémákhoz is vezet: az európaiaktól merőben eltérő (és sokszor elzárkózó) kultúrák és vallások az elutasítás, kirekesztés, marginalizálódás, idegengyűlölet és (gyakran hiányos vagy téves ismeretek, illetve azok erős medializáltsága folytán) toleranciahiányt is magukkal vonnak, amelyek mind a befogadó ország, mind a befogadott (?) népcsoport elé óriási köveket görgetnek. Mivel Magyarország az eltérő kultúrákkal és vallási-etnikai csoportokkal szemben az egyik legelutasítóbb országgá vált<sup>1</sup>, a téma tárgyalását roppant sürgetőnek érezzük. Persze a kérdés összetett, számos egyéb vetülete nélkül teljességében nem tárgyalható, ám ezeknek a vonatkozásoknak a tárgyalása ennek az írásnak a kereteit szétfeszítené.

Pl.: Nem mindegy, hogy a migránsok tömege szakképzett-e; befizetője-e a társadalombiztosítási rendszernek; netán fanatizálódik-e; az sem, hogy meg tudja tartani kultúráját. A viszonyulás szempontjából a befogadó országok belső attitűdje, politikai-gazdasági szerkezete, társadalmi kultúrájának foka a sommás megállapítások előtt szintén vizsgálendő. (Az iszlám zárt társadalmi csoportjai esetében pl. jobbra gondot okoz a második és harmadik generáció elzárkózása a beilleszkedés, nyelvtanulás, a törvények átvétele elől – háttérének feltárása nélkül fals sémát kapunk). A várható élettartam növekedése; a születések számának csökkenése – Európában és Amerikában; a szegénység, esélyegyenlőtlenségek; a növekvő környezeti terhek; az ivóvízkészlet drasztikus csökkenése (a migrációt kiváltó okok között is), a polgárháborúk elől menedéket keresők helyzete stb. is a kérdéshez tartoznak. Míg Európa lakossága a migránsok növekvő száma ellenére is csökken, a fejlődő országok lakosságának száma drasztikusan nő. (Kína és Afrika esetében ugyan azt prognosztizálják, hogy a népességrobbanás lassan túljut a zenitjén, és a migrációs belső nyomás csökkenni fog, ugyanakkor továbbra is a perifériáról a centrum – olykor a félperiféria – felé, volumenét tekintve Északra és Nyugatra: Európa és Amerika irányába hat majd legerőteljesebben.)

A gazdasági és szociális kérdések helyett mi kulturális megközelítésben vizsgáljuk a „világ 10 globális problémája” közül a kelet-nyugati szembenállás, észak-déli szakadás kérdését, és az etnikai-vallási törésvonalakat vesszük röviden górcső alá – kiragadva ebből az iszlám és Európa kapcsolatát. Írásunkban mankóul szolgálunk korábbi, vallástudományi tanulmányaink (Simon Róbert iszlámkutató és Ablaka Gergely előadásai), Huntington fantáziadús, sokat bírált elmélete *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* c. könyvéből (elrugaszkodottabb vagy téves víziói kikerülésével), Kéri Katalin (nevelés)történész iszlám

---

<sup>1</sup> L. pl: Zürichi Egyetem Social Science Research (2009): *Changing attitudes toward immigration in Europe, 2002-2007. A dynamic group conflict theory approach*; European Social Survey (2006): *Exploring public attitudes, informing public policy*; a Political Capital (2008): *Kutatási összefoglaló az előítéletesség és intolerancia hazai helyzetéről*; TÁRKI (2010): „*Migráns esélyek és tapasztalatok Magyarországon*”

vonatkozású tanulmányai, Manyasz Róbert iszlám vallásjogi szakértő elemzése, Jorge Nielsennek, az UNESCO Vallások Közötti Párbeszéd Központja elnökének, igazgatójának tanulmánya az iszlám és a keresztény-muszlim kapcsolatokról, az UNESCO IBE (International Bureau of Education) folyóiratának, a *Prospect*-nek az arab- európai partnerségről szóló tematikus száma, főképp a szervezet elnöke, Aziz Hasbi irá-sára, inspirációul szolgált Jared Diamond *Összeomlás – tanulások a társadalmak továbbéléséhez* c. kötete. Az értelmezési keret kialakításában további segítséget jelentett Simon R. *Orientalista Kelet-Közép-Európában* c. tanulmánya, Mark Mazower *A Balkán*, W. Montgomery Watt *Az iszlám rövid története* és Corinna Milborn *Európa, az ostromlott erőd* c. munkája.

A kisebbségi kultúrák, a kulturális identitás megőrzése, megőrizhetősége napjaink egyik fő kérdésévé vált – a migráció velejárójaként is. Az arab-európai partnerség és párbeszéd felélesztése gazdasági és politikai (főképp biztonságpolitikai) közös érdek. A kereskedelmi kapcsolatok megindításának előzményei után az Európai Unió 1995-ben a Barcelonai Nyilatkozatban koncepciót dolgozott ki a Mediterráneumot érintő arab-európai párbeszéddel kapcsolatban, amelyben a kényszerű közös problémák megoldására keresi a választ, és további tárgyalásokat szorgalmaz (a három főbb kérdés csoport: kultúrák közötti párbeszéd, civil szervezetek, emberierőforrás-fejlesztés). A civilizációs konfliktusok megoldásainak, a társadalmak együttélésének biztosítása érdekében az arab világ és Európa – de minden más kultúra – közötti párbeszéd kialakításának fontossága kulcskérdés. Valamennyi civilizáció megteremtette a maga vívmányait, megélte kudarcait, útkereséseit, haladó vagy stagnáló ciklusait; népcsoportjai a gazdaság, a kultúra és társadalmi rendszerek hullámzásait, kultúrájának módosulásait vagy épp integrálódását, asszimilációját, adaptációját vagy akkulturációját. A napjainkban is tartó folyamatban az oktatás szerepe óriási: a kultúrák közötti párbeszéd csak tényszerű ismeretek szilárd alapjain valósulhat meg, száműzve a bizalmatlanságot, leszámolva a középkori aggályokkal, a barbárság-mitoszokkal, Európa egyedi vallási és kulturális entitásával magyarázott téveszmékkel, hiszen az emberiség öröksége nem „ex nihilo” teremtődött – ahogyan azt Aziz Hasbi megjegyzi. Hozzáfűzi: azok, akik manapság erőfeszítések tesznek arra, hogy a Nyugatot mint az egyedüli racionális és kreatív értékek birtoklóját állítsák be, és kultúráját ezekkel kizárólagosan egylényegűnek ábrázolják: egyszerűen amnéziások és etnocentrikusak; a kultúrákat relativizáló diadalittasság már éppen elég kárt okozott.<sup>2</sup> „A Nyugat számára legfontosabb értékek a világ más részein kevésbé fontosak”,<sup>3</sup> mára „Európa... alig valamivel több egy félszigetnél. A világ ma éppen annyira arab, ázsiai és afrikai, mint amennyire nyugati”,<sup>4</sup> a Nyugat „már nem rendelkezik azzal a gazdasági vagy demográfiai dinamizmussal, amelynek birtokában rákényszerítheti akaratát más társadalmakra... az ilyen irányú törekvések mélyen ellentmondanak az önrendelkezés és a demokrácia nyugati elveinek”<sup>5</sup> – írja Huntington.

A következőkben az iszlámon kívüli (Európa és az iszlám viszonylatában keletkező) és az iszlámon belüli konfliktusokat, vallási-kulturális törésvonalakat tárgyaljuk. A tanulmány első részében azt szemléltetjük, hogy milyen, az iszlám világot érintő feszültségek termelődtek ki a 21. századra (az európai „örökség” folyamányaként is), amelyeket a globalizáció ernyője alatt kell elhelyeznünk; a következőkben azt, hogy milyen újabb gócpontok alakultak ki vagy vannak kialakulóban az iszlámon belül – szintén vallási-etnikai fókuszról. (A problémák nem választhatóak le a gazdasági-politikai érdekszférákról, a súlypontok pedig a korábbiaktól

<sup>2</sup> HASBI 2003, 378

<sup>3</sup> HUNTINGTON 2008, 104

<sup>4</sup> HUNTINGTON 2008, 323-324

<sup>5</sup> HUNTINGTON 2008, 537

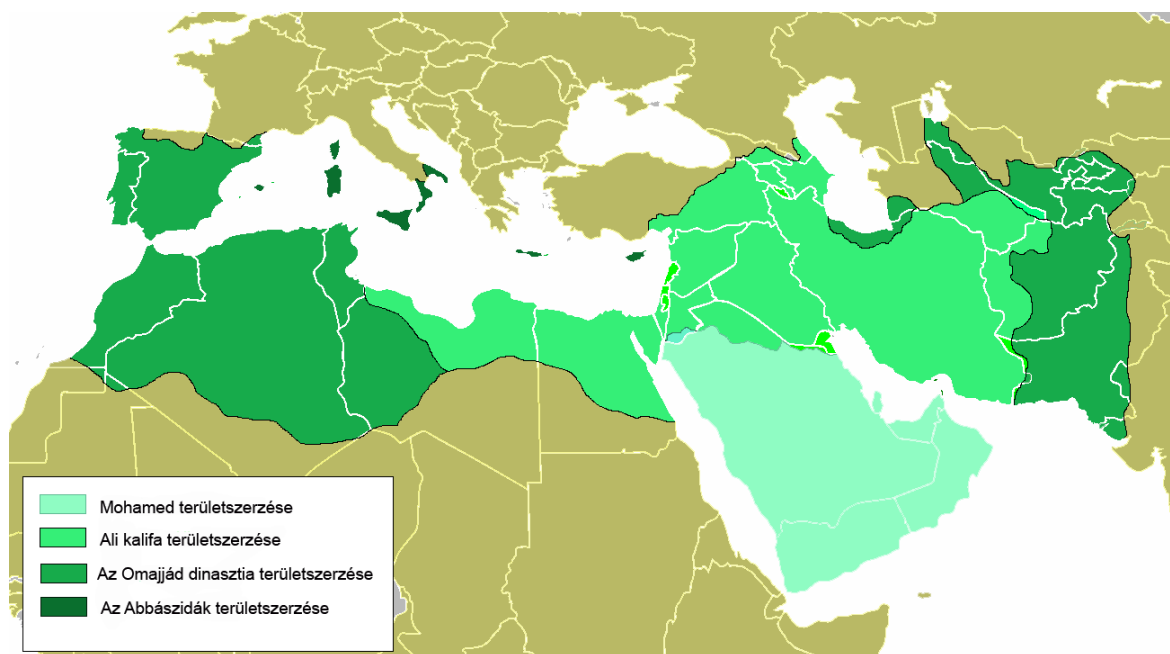
eltérő tengelyek rajzolatát adják ki). Felvetéseinkkel az európai szemszögből talán kevésbé „közeli” kérdéseket kívánjuk érinteni.

A kutatás módszere: desk research, multidiszciplináris megközelítésből, kultúrtörténeti (cross-cultural), kulturális (összehasonlító), történeti és vallási-etnikai nézőpontból.

## II. Az iszlám külső és belső kapcsolatai – vallási-kulturális és etnikai törésvonalak

### II. 1. Európa és az iszlám kapcsolatának történelmi aspektusai, háttere

Iszlám és Európa múltba nyúló viszonyának (gondoljunk a 800 éves ibériai, 300 éves balkáni, 150 éves magyarországi jelenlétére és az Európa részének is tekintett, 1922-ig fennálló Oszmán Birodalomra, ma Törökországra), a már létező és az újonnan formálódó törésvonalak kialakulásának megértéséhez szükséges a történelmi beágyazottság rövid, a főbb csomópontokat, jellegzetességeket érintő összefoglalása, a politikai porondon az európai országok részvételének, iszlámhoz való viszonyának gyors vázlata ahhoz, hogy mai helyzetében eligazodjunk. Egyáltalán: napjaink etnikai-vallási törésvonalai értelmezhetetlenek múltbeli gyökereik nélkül, elválaszthatatlanok tőlük. Az alábbiakban e fő aspektusokat, a társadalmak pro és kontra viszonyulásainak alapjait érintjük.



1. ábra: Az iszlám elterjedése 833-ig. Forrás: Creative Commons

Az európai sematikus gondolkodás egyrészt úgy tartja, hogy Európa mindig is keresztény volt, másrészt úgy tekint önmagára, hogy a pozitív értékek birtoklójára (individuumé, szabadságé, forradalomé, városé, osztályé, parlamentarizmusé stb.), a Keletre pedig úgy, hogy azt ezek ellentéte jellemzi, ahol a szabadság, a demokrácia nem létező fogalom. A „mi és ők” szembehelyezése mindhárom monotheista kultúrát (keresztény, iszlám és zsidóság) jellemzi, a világot politeista szemmel egyik sem képes szemlélni, ráadásul mindegyikük úgy véli, hogy az egyedüli igazságot, az emberiség üdvözülésének kulcsát kizárólagosan tartja a kezében. Nem téveszthető szem elől azonban, hogy az arab (kezdeti nomadisztikus időszakát leszámítva) fejlett városi kultúra, ugyanakkor a középkori Európa provinciális, paraszti

gazdálkodásában a kulturális kapcsolatok egyáltalán nem játszottak kiemelt szerepet. A Kelet – a különböző korokban eltérően ugyan, de – állandóan ott volt a Nyugatban,<sup>6</sup> Európa tehát nem vizsgálható tőle függetlenül.

A muszlim Andalúzia<sup>7</sup>, a mai Spanyolország vagy Portugália Európa része, ezeken a területeken a 700-as évek elején megindult migrációtól kezdve 1492-ig az iszlám masszívan jelen volt (de Olaszország déli területein, Magyarországon a 17. sz.-ig, a Balkánon pedig a 20.-ig). A 17. sz.-tól 3,5 évszázadon át fogalmazódtak meg a nagy közhelyek az iszlám ellen (noha mód volt megismerni Keletet, alig tudunk olyan beszámolóról, ami nem hamis közhelyeket fogalmazott meg, ezek közt üdítő kivételt az orientalizmus jegyében fogant egy-két mű jelent). Spanyolország megérezte a változást: a fejlődés egészen a 19. sz.-ig nem modernizálódott, a kertkultúra, ökológia lepusztult. 1892-es spanyol-amerikai háborúban elszenvedett vereség sokkot okozott, válaszreakcióként egy olyan történelmi iskola alakult ki, ami az iszlámot tette felelőssé – felnagyítva ellenség voltát. Ezt a nézetet csak a 30-as, 40-es évek józanabb kutatásai próbálták meg helyretenni, rehabilitálva az iszlám kultúrát, a spanyolok szerepét az inkvizícióban és az iszlám fennhatóság alatt megteremtett, évszázadokig tartó *convivenciát* (békés együttélés: zsidók és keresztények üldöztetés nélkül élhettek együtt az arabokkal/mórokkal – különösen III. 'Abd al-Rahman kalifa idején a 10. sz.-ban – templomaikat nem rombolták le) (Kéri felhívja a figyelmet arra, hogy a középkori valóságot jobban jellemző „együtt létezés” – *coexistencia* - vagy „egymás melletti létezés” – *yuxtaposición* – fogalmak használatát több történész indokoltabbnak tartja.<sup>8</sup>)

A hatalmas vérvesztésekkel járó, az Európán kívüli népek szemében fanatikus bosszúként számon tartott („*a globalizáció összefüggésében elfogadhatatlan*”<sup>9</sup>) kereszties háborúk ismét csomópontot jelentettek a Kelet és Nyugat közötti érintkezésben. Ennek során mindkét fél kidolgozta a maga *dzsihadját*.

A hadjáratokkal és külső harcokkal torkig lévő bizánci helyi lakosokra a legnagyobb csapást a velenceiek által pénzelt, eredetileg Egyiptom bevételére meghirdetett 4. kereszties hadjárat mérte, amit a velenceiek – 1204-ben, beavatkozva a bizánci belviszályokba – eltérítettek a Szentföldről, kifosztva és óriási vérfürdővel foglalva el a szintúgy keresztény Konstantinápolyt. Megjegyzendő, hogy a Dózsa-féle parasztlázadást egy kereszties hadjáratra való felszólítás előzte meg. Mindezek ellenére a kereszties háború fogalmának Európában máig pozitív konnotációja van. A közösségek békés egymás mellett élésére, az etnikai-kulturális törésvonalak tompítására a Nyugat morális alapjának rendbetétele és történelmi szerepvállalásai tényszerű feldolgozása nélkül nincs sok esély.

A Török Birodalom az 1320-as évektől erősödött meg, és 1920-ig stabilan tartotta is magát, hódításai révén Európa része volt (bár földjei a fejlesztések elmaradása miatt jóformán pusztákká váltak, a nyugati kereskedelmi tőke befolyása alól nem vonhatták ki magukat<sup>10</sup>). Jellegzetesen Ázsia és Európa közötti ütközőállam. A területéhez tartozott Balkán (pl. a mai Albánia, Koszovó, Bosznia) máig problémák forrása: a muszlim-keresztény kérdés nem oldódott meg egyértelműen, a Balkán az érdekek mentén továbbra is gócponttá válhat az újrendeződések gazdasági-politikai homlokterében. Alapvetően két részre oszthatjuk a mai európai országokat: amelyekre hatást gyakorolt a török idő (pl. Ukrajna, Bulgária, Albánia,

<sup>6</sup> Huntigton megjegyzi, hogy a Nyugat az egyetlen civilizáció, amelyet nem kultúrájával, vallásával azonosítanak, hanem egy égtájjal. I. m. p. 60

<sup>7</sup> Al-Andalúz, vagyis vandál a szó eredete, a keleti germán törzs (vandálok) nevéből.

<sup>8</sup> KÉRI 2008, 13

<sup>9</sup> HASBI 2003, 387

<sup>10</sup> MAZOVER 2004, 70

Bosznia, Makedónia, Görögország, de többek között a grúzok, örmények, magyarok, szerbek is érintettek voltak), illetve amelyekre nem. Ciprus kettészakadt. Bosznia<sup>11</sup> – miután 1922-ben a Jugoszláv sereg elfoglalta Szarajevót – muszlim sziget lett Európában.

### **II. 1. 1. A „keleti kérdés” dióhéjban**

A 19. századot jellemző kérdés „Európa beteg emberé”-nek sorsáról szólt. A Török Birodalom szétesésével a feszültség fokozódott: a kérdés immár az lett, hogy ki csapjon le a területekre. Az egyik oldalon a cári Oroszország állt, ami nem csak a török tartományokra tartott igényt, de Konstantinápolyra is (L. a „harmadik Róma”-teória elképzelései). A megmegújuló orosz-török háborúba az európai nagyhatalmak is bekapcsolódtak. Újabb fordulatot a keresztény országok szövetkezése hozott a muszlim törökökkel – az ortodox oroszok ellen. 1878-ban, miután a cári seregek szinte teljes mértékben átvették a Balkán feletti uralmat a törököktől, és Konstantinápoly már-már orosz kézre került, az európai nagyhatalmak a törökök központi irányító szervével, a Portával alkut kötöttek, az angolok flotta pedig Konstantinápoly alá vonult. A kelet-nyugati törésvonal (vagy katolikus-ortodox ellentét) így kapcsol minket iszlám asszisztenciával a ciprusi problémához és az észak-déli törésvonal mentén alakuló gazdasági-politikai érdekszférákhoz: Ciprus az angolok birodalmi aspirációiban szerepelt kiemelt súllyal stratégiai fontossága – Szuzei-csatorna megközelíthetősége – miatt. Az akció fejében az angolok megkapták Ciprust ellenőrzésre azzal, hogy az orosz agresszióval szemben megvédik Törökországot. (Ciprus 1571-től török fennhatóság alatt állt, az ott élő törökök és a görögök addig békésen megfértek egymással.) 1906-ban, amikor Ciprus függetlenséget kapott, bevonultak a törökök az északi területre. A felszín alatt azonban a keresztény-iszlám törésvonal mentén fortyogott a mély: 1970-ben a déli görögök puccsal Görögországhoz akarták csatolni Ciprust, aminek eredményeként végül 200 ezer görögnek kellett elhagynia az otthonát.

### **II. 1. 2. Európai birodalmi törekvések a Közel-Keleten**

A vezető nyugati államok – technikai erőfölényük alapján – a 19. század második felére kiterjesztették hatalmukat, a 20. századra pedig jóformán az egész Közel-Keletet a befolyásuk alá vonták. A 19. sz.-ban lezajlottak az alapvető birodalmi felosztások (amelyek mellesleg exportálták a korábban Keleten nem ismert, eredendően szekuláris nyugati civilizációs „termékeket”, pl. a kommunizmust, konzervativizmust vagy a nacionalizmust<sup>12</sup>). A 20. sz.-ra a világon mindenhol felerősödtek a vallási mozgalmak, amelyek a maguk fundamentalistáit és felekezeteik közti különbségeit is kitermelték. Franciaországnak az iszlám nyugati területe, Észak-Afrika volt fontos: a századelőn elfoglalták Algériát, Tunéziát. Az Angolok az iszlám keleti területeit: Indiát és Egyiptomot tartották fennhatóságuk alatt. Marokkóra mind a franciák, mind az angolok, de a németek és spanyolok is igényt tartottak, mint valamiféle jussra, míg végül az ország a franciák védnöksége alá került az északi és dél-szaharai területeket kivéve, amelyet a spanyolok vontak a „védnökségük” alá. A két fő (francia és angol) vetélytárs módszereiben azonban akadtak különbségek. A franciák az országuk részének tekintették Algériát, erőltetették a francia kultúrát és nyelvhasználatot, ezzel kiváltották a berber-arab ellentét,<sup>13</sup> amely vérengzéssé fajulva a Ríf-felkelésbe torkollott, majd 1956 és 64 között az óriási véráldozatokkal járó algériai háborúba – következményeképpen 4 millió fős migráció indult Franciaországba azok köréből, akik

---

<sup>11</sup> A bosnyákokat a középkori bogumil közösségből származtatják.

<sup>12</sup> HUNTINGTON 2008, 72

<sup>13</sup> Az arab-berber ellentétnek Émile Félix Gautier elmélete volt az alapja („*Obscured centuries of the Maghreb*”), amelyben felsőbbrendűnek minősítette a berbereket, mondván, hogy a Római Birodalomban magas kultúrával rendelkeztek, szemben a sötét arab évszázadokkal.



korábban együttműködtek a franciákkal. Az első világháborút követően a franciák megkapták Szíriát és Libanont mint mandátumot. Az angolok a helyi „középosztály”, az értelmiség és a közigazgatás kialakítására törekedtek, ennek megfelelően „területeiken” kevésbé vált élessé az elnyomás. Ugyanakkor az iszlám és a helyi lakosság szemében az angolok részvétele Kis-Ázsiában szintén parázs volt a tűzre: amikor Palesztina és Jordánia mandátumát megkapták, az arabok és a zsidók is ellenük fordultak. (A helyzet paradoxona, hogy a francia és angol birodalom épp akkor lett a legnagyobb, amikor már meggyengült.)

A palesztin-izraeli kérdést szintén csak pár mondatban idézzük fel. A térség felszabadító harcai a II. világháború után zajlottak le, ezek immár alapvetően magukba foglalták a birodalmi törekvésekkel szembeni erős elutasítást. (l. pl. Kairói Nyilatkozat<sup>14</sup>). Az angol mandátum alatt a területre tömeges bebocsájtást kérőkkel szemben az angolok kvótákat tartottak fenn<sup>15</sup> (csak bizonyos létszámú zsidó menekültet engedtek be), ez majd a holocaustot (pontosabban: a *soát*<sup>16</sup>) követően az angolok elleni zsidó terrorizmus feléledéséhez vezetett a Hagana Bet, az Irgum, a Lehit akcióiban. Izraelnek az Európa és Amerika által kiemelten kezelt státusa azonban az Izrael által leigázott palesztinok körében élezte ki súlyosan az ellentéteket, és csiholta fel apránként az annektált területeken eleinte a PFSZ, majd a Hamasz aktivitását – immár az arab világ egy részének katonai-gazdasági-politikai támogatása mellett.

Az oroszok Belső-Ázsiában igyekeztek hatalomra és területre szert tenni: többek között leigázták a hatalmas területek birtokában lévő kazahokat, de a türkméneket, tadzsikokat is. A térség nagy számú muszlim népessége csak 1990 után szabadult fel az orosz (időközben szovjet) fennhatóság alól, ennek az a következménye, hogy az iszlám még erőteljesebb lett a térségben. Borderland Csecsenföld is muszlim lakosaival, akiket az oroszok jobbra primitív, hálátlan banditáknak bélyegeznek, olyanoknak, akik nem akarják elfogadni az orosz civilizáció áldásait. Szerencsétlen és sötét az elmúlt 150 év csecsen története: az I. világháború után megkísérelték visszaszerezni az önállóságukat, de az oroszok a 20-as évek elején leverték őket, a II. világháborúban az egész csecsen népességet Belső-Ázsiába deportálták. A 90-es években térhettek vissza földjeikre, azonban az értékes területeket és olajmezőiket addigra az oroszok elfoglalták. 1991-ben ismét fellázadtak. A Jelcin-érában rövid ideig úgy nézett ki, hogy autonómiát kapnak, de Putyin a kérdést lesöpörte az asztalról, és irtó hadjáratot folytat ellenük. A térségben hatalmas számú muszlim népesség él. Mára nem ideológiai, hanem vallási-kulturális megosztottság jellemző Oroszországra.

Ami az iszlám keleti határvidékeinek Európához közelebbi részét illeti, ott mostanság a fő kérdés ismét Törökország. Az ország 1951 óta folyamodik EU-tagságért, azonban az Unió az eddigi kísérleteiket megakadályozta, a határidőt a mai napig tologatja pl. politikai instabilitásra vagy az emberi jogok csorbítására, a kisebbségekkel való bánásmódra hivatkozva (l. kurdok: 30 milliós kisebbség, nemzet ország nélkül). Ugyanakkor Törökország a NATO-tag. Az I. világháború után majdnem a felosztás, megsemmisülés várt rá, ettől csak Kemal Atatürk radikális modernizációs reformjai mentették meg (a nyelvet megtisztította az arab szavaktól, az arab írást lecserélte latin betűsre, a nőket beemelte a parlamentbe, erős szekularizációt hajtott végre: a vallástudósokat (a „klérust”<sup>17</sup>) megfosztotta a hatalmától, földjeit elkobozta, a csadorviselést betiltotta stb.) Az intézkedések késleltetett hatásaként

<sup>14</sup> Cairo Declaration in Human Right in Islam, 1990, elfogadva a nemzetközi Iszlám Konferencia Szervezete (OIC, Organization of the Islamic Conference) által.

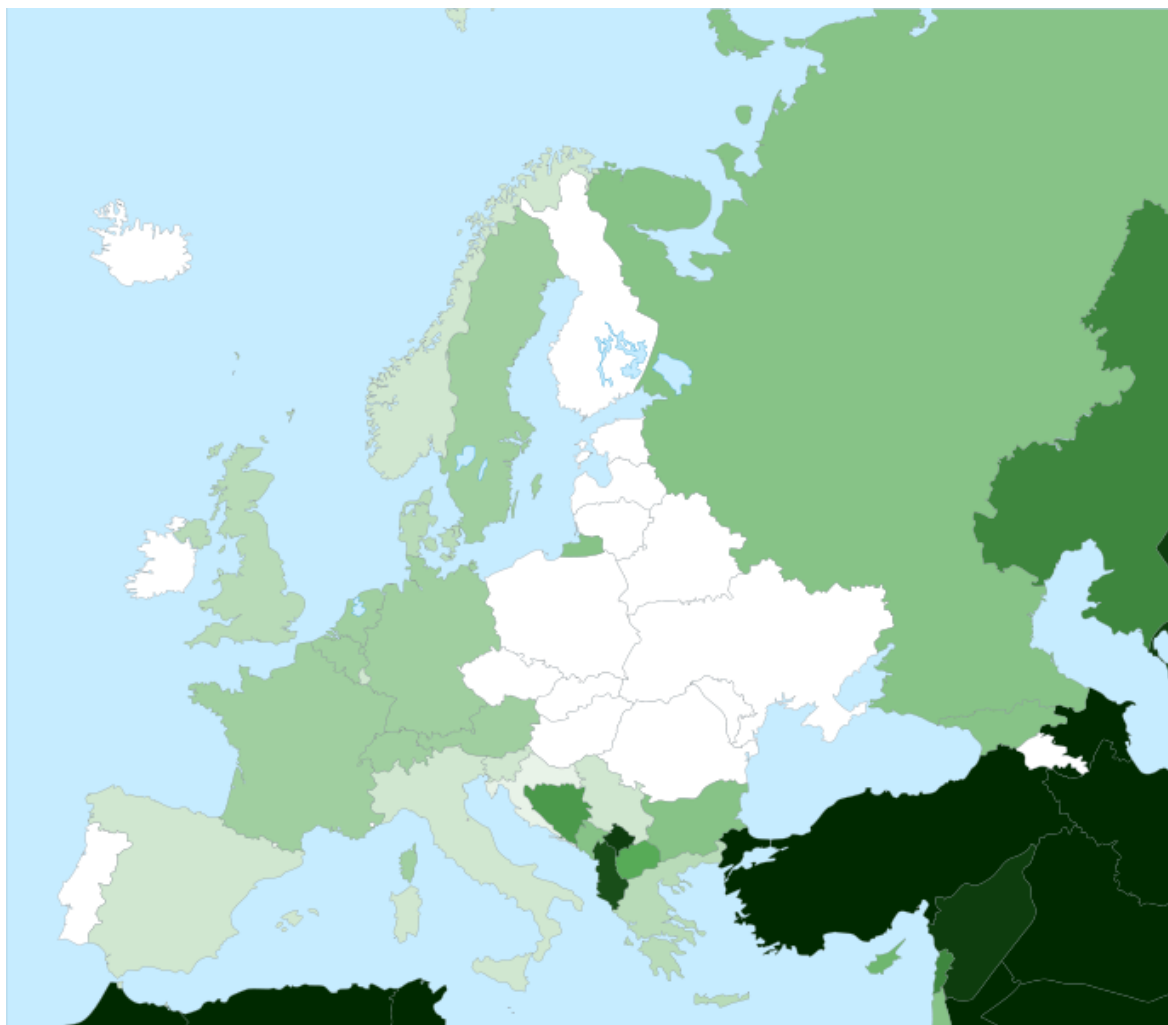
<sup>15</sup> Vámbéry Ármin is szerepet játszott az eseményekben, őt kérték fel Herzlék, hogy közvetítsen Abdul Hamid szultán felé, és kérje a szultán közbenjárását abban, hogy a zsidók Palesztinába mehessenek.

<sup>16</sup> A *holocaust* szó a zsidó terminológia szerint (Ószövetség) a „teljesen elég áldozat”-ot jelenti, az ősi hagyomány és a rítusok része. A világháborús borzalmakra tehát nem ezt, a szentséggel kapcsolatos szót, hanem a „pusztulás”, „kiirtás” jelentésű *soát* használják.

<sup>17</sup> Az iszlámban nincs egyház, így a „klérus” kifejezés használata nem helyénvaló.

napjainkra a mellőzöttek körében erősödött az iszlám és kiéleződtek az etnikai-vallási feszültségek.

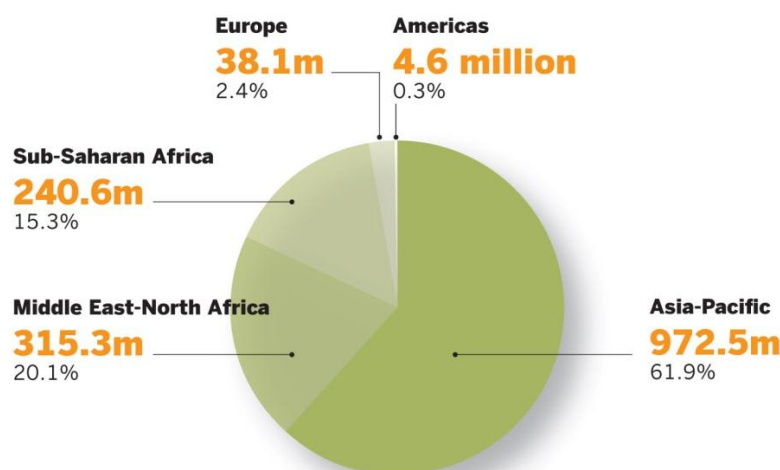
Az iszlám 21. századra megöröklött helyzete mélységesen terhelt. A migráció, ami mára még Svédországot sem kerüli el, a fentiekből adódóan is komoly probléma. Nagy migrációs központokká Franciaország (leginkább az Észak-Afrikai muszlimok célállomása), Anglia (főként a volt Commonwealth, a Brit Nemzetközösség területéről engedték be a bevándorlókat, zömmel pakisztániakat és bangladesieket) és Németország váltak (gastarbeiter-probléma: a törököket engedték be százezer számra). Az európaiak korábban említett fenntartásai mellett az iszlám szempontjából is adódnak problémák: azok – az általában második, harmadik generációsok –, akik nem tanulják meg a nyelvet, nem tanulnak szakmát, rossz fényt vetnek az iszlámra, és az iszlámon belüli konfliktusokat gerjesztik, erősítve ezzel a fundamentalista (más terminus szerint: tradicionalista) törekvések felszínre jutását. (Mindeközben Európában kb. 250 000 mecset épült, túlnyomó részt európai állampolgárságú muszlim prédikátorokat utasítanak ki – a demokrácia nagy kérdései. A kormányokat és a népcsoportokat is frusztráló helyzet közepette a közterek csak erősödnek, kevesen tájékozódnak tényszerűen, növelve mindezzel migránsaik kirekesztettség-érzetének fokát és elzárkózási hajlandóságát. A probléma egyelőre problémát szül.



2. ábra: Az iszlám a 21. sz.-i Európában. Forrás: Creative Commons

Mára az iszlám európai szervezetei igyekeznek kivenni részüket a karitatív, oktatási feladatokból, illetve intézmények létrehozásával anyagilag támogatni egyes muszlim országok fejlesztéseit. Európában létrehozott iskolák – nincsenek állami felügyelet alatt – mind több második-harmadik generációs fiatal segítik az identitáskeresésben. Mindezt európai részről gyanakvás, félelem vagy kifejezett ellenállás kíséri. Nagy-Britannia pl. ellenzi az iszlám iskolák alapítását, miközben a többi vallás iskoláit elfogadják, akkor is, ha azok esetleg az adott vallás fundamentalista irányzatait képviselik (pl. kvékerek). Az egyre nyíltabb idegenellenes megnyilvánulások azonban a muszlim fiatalok törekvéseinek ellenében hatnak. A félelem, a közterek felerősödése, az iszlámtól való elzárkózás (amely immár nem csak az iszlámot mint civilizációt, hanem sokszor az egyéneket, a muszlim embereket is sújtják) a szeptember 11-én muszlim szélsőségesek által elkövetett terrortámadás óta vált hangsúlyossá. A muszlim vallástudósok, vallási vezetők és a muszlimok azonban nagy többségükben nem tartoznak közéjük, maguk is elítélték és elítélik máig a történeteket, nem győzve hangsúlyozni, hogy a szélsőséges kisebbségekkel a többség maga is szemben áll, és – mint látni fogjuk – gyakorta harcban is.

Az európai muszlimok száma 38 millió<sup>18</sup> (Oroszország európai részén él a legnagyobb számban, több mint 16 millió fő, Törökországnál kb. 21,6 millió, Németországban 4 millió, Magyarországon 24 ezer<sup>19</sup>).



3. ábra: A muszlimok száma a világban

Forrás: Mapping the global Muslim population, PEW Research Center, 2009

## II. 2. Az iszlám belső konfliktusai, saját „keleti kérdései” a 21. században

Mielőtt a kérdésre rátérnénk, a pontosabb kor-kép érdekében röviden körvonalazzuk a főbb irányzatokat és fogalmakat (a gyakran tévesen használt fogalmak mögött sokszor nem ismeretek vagy összemosottak a valós tartalmak). Az iszlám nem egységes vallás, főbb áramlatai további teológiai-filozófiai iskolákra, irányzatokra bomlanak, az ezek közötti különbségek a rítusokban, a vallásjog alkalmazásában vagy gyökerezettségében és az ezek alapjául szolgáló források felhasználásában nyilvánulnak meg. A különbségek olykor akkorák, és olyan mértékű ellentétben alapulnak, hogy az egyes irányzatok nem fogadják el legitimnek a másikat,

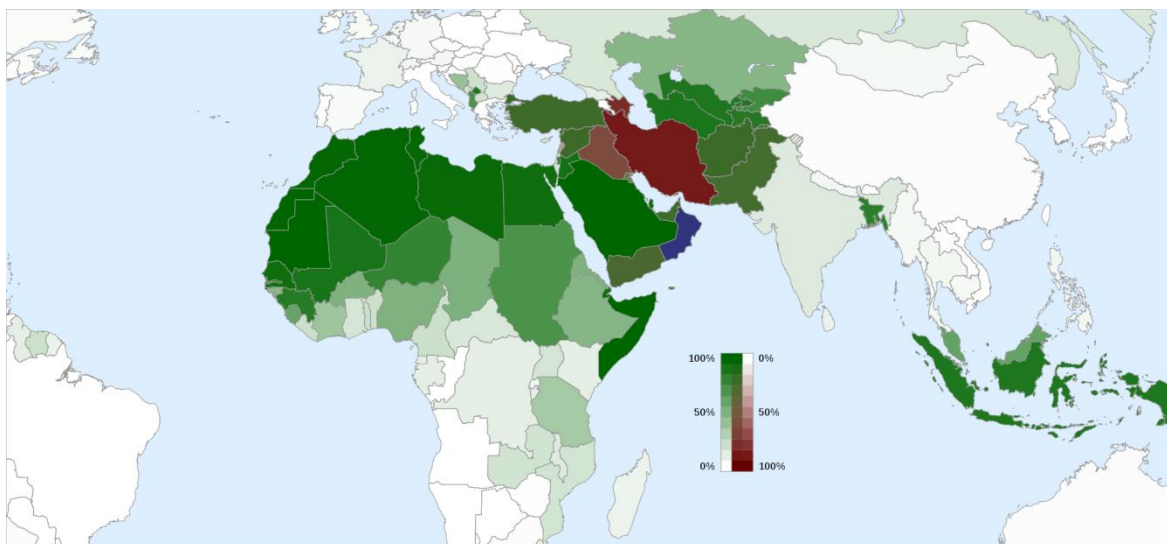
<sup>18</sup> STENCEL – USEEM – MILLER – TISDALE 2009, 21

<sup>19</sup> uott 31

sőt, esetleg muszlimnak sem ismerik el. Úgy tűnik, hogy az iszlám kezdeteitől, közel másfél évezred óta fennálló – a hatalomgyakorlás jogát érintő – értelmezésbeli viták, illetve az ezekből kinőtt különféle irányzatok nézetkülönbségei feloldhatatlan konfliktussá merevedtek, amelyeket (mint a történelemben oly sokszor) zarándokok elleni merényletek, robbantások, felekezeti összetűzések, véres események kísérnek. Számos iszlámkutató vagy muszlim vallástudós az ideológiai ellentétek mélysége okán nem látja megoldhatónak a belső problémát.

## II. 2. 1. Az iszlám irányzatairól röviden

Mohamed próféta halálát követően – mivel utódjáról nem gondoskodott – rögtön kitortek az örökléssel kapcsolatos viták és véres leszámolások. Az egyik oldalon a „régiek” követői álltak, akik a törzsi társadalomban megszokott módon (az egykori vének tanácsának megfelelően) választással kívántak dönteni a vezető (*kalifa*) személyéről, mondván, hogy az utódválasztás joga a közösségé. Ők a szokásokat, a Próféta és társai szóbeli (a Koránban nem rögzített) hagyományát, a *hadísz*t és az azon alapuló törvényt, vagyis a *szunnát* követték – ők a *szunniták*. Velük szemben álltak (és állnak) azok, akik Ali, a próféta unokatestvére és veje vonalán a vérségi leszármazás hitelességét vallották. A hadísz ők is elfogadták, de újabakkal is kiegészítették (amit meg a szunniták nem ismernek el; ők pedig a szunniták hagyományának egyes elemeit nem, illetve a trónbitorlónak tartják a kalifákat, akiknek átkozása törvényi kötelességük). Ali pártja, a *síiat Ali* képezi a *síiták* csoportját. A harmadik alapirányzat Ali pártjából vált ki szintén politikai-utódlási nézetkülönbségek miatt, ők a „kivonulók”, a másik két fél által eretneknek tekintett és üldözött *háridzsiták*, akik pedig a legvallásosabb muszlimot tartották a megfelelő vezetőnek. A legitimitás kérdésének értelmezései és válaszai mentén mindhárom irányzathoz továbbiak születtek.



4. ábra: A főbb vallási irányzatok. Zöld: szunnita, piros: síita, lila: háridzsita. Forrás: Creative Commons

A *szunniták* istenként és csalhatatlanként csak Allahot fogadják el, a megválasztott Kalifa a közösség evilági vezetője: uralkodó, a „végrehajtó hatalom”, aki a *shariát*, az iszlám hagyományt mint kötelező alaptörvényt és iszlámon alapuló vallásjogot betartatja. Egyben ő vagy kormányzója nevezi ki bírúit, a *kádikat* és a vallási ügyekben eljáró vezetőket, az *imámokat*,

akik tehát a hatalmi hierarchiában a felügyelete alá tartoznak. Jogi, vitás ügyekben szintén a közösség dönt konszenzussal: az *idzsma* alapján.

A négy fő, nem élesen elváló szunnita vallásjogi iskola (amelyek mindegyike alapítója után kapta a nevét) a legfundamentalistábbtól a legliberálisabbig a következők:

- *hanbalita* (csak az elsődleges jogforrások elfogadottak: a kinyilatkoztatás és a hagyomány: a Korán és a szunna);
- *málikita* (Korán, szunna és egy másodlagos jogforrás: az *idzsma*);
- *sáfiita* (Korán, szunna és két másodlagos jogforrás: az *idzsma* és az analógiás ítékezés, vagyis *kijász*);
- *hanafita* (az egyéni értelmezés: *idzstihád* és egy másodlagos jogforrás: a *kijász*) a jogi értelmezés alapja.

A vallásjogi irányzatok mellett filozófiai-teológiai iskolák is létrejöttek, amik jobbra a kereszténységből is ismert kérdésekkel: szabad akarat, eleve elrendelés stb. foglalkoztak.

A szunniták a legnagyobb lélekszámú és elterjedésű irányzat képviselői napjainkban: a kb. 1,57 milliárd muszlim 87–90%-a szunnita.<sup>20</sup>

A **síiták** Alit szentnek kijáró áhítattal, már-már istenként tisztelik. A vallási vezetők testületéből (*mudzstahidok*) a nép által, Mohamed leszármazottai közül választják meg *imámjukat*, akit nemcsak tévedhetetlennek és büntetlennek, hanem transzcendensnek is tartanak (*imám-tan*). Az imám tehát a fő tekintély, hatalom és egyben az uralkodó. Alihoz szentkultusz: számos zarándoklat, búcsújárás, mártírünnep kapcsolódik. Jogi kérdésekben a közmegegyezéssel szemben a személyes jogi vélemény (*idzstihád*) élvez elsőbbséget. A keresztényeket tisztátalannak tartják. A síita irányzatok az imámok különféle leszármazási láncolata alapján alakultak ki, főképpen aszerint, hogy hányadik imámot tisztelik, illetve hányadikig ismerik el legitimnek a vérvonalat. Köztük távolról sincs olyan egyetértés az irányzatok elfogadhatóságát tekintve, mint a szunnitánál. (Az utódlás körül lezajlott véres kerbalai harcokban Ali és Fatima fiait, az örökösöket meggyilkolták a szunniták, a két irányzat között fennálló gyűlölet legalapvetőbb oka ez, hiszen a síita vérségi leszármazás legitimációja miatt a tettnek óriási tétje volt.) Nem Mekka, hanem Kerbala felé imádkoznak. A síizmus irányzati közül<sup>21</sup> a három nagyobb a legszigorúbbtól az enyhébbig:

- *tizenkettes* síiták: utolsóként számon tartják a „rejtőzködő” imámot, al-Mahdit, akik még nem érkezett el (akárcsak egy megváltó); a síiták döntő többsége ebbe az irányzatba tartozik;
- *hetes* síiták vagy *ismáiliták*: az első 6 imámig megegyezés van, a 7. személyében nem; a 16.-nál a *drúzok* váltak ki, a 18.-nál a hírhedt *asszaszínok* és a *muzaalinok*, utóbbiak főképp az észak-afrikai, egyiptomi *fátimidák* elődei (a Próféta lányától, Fátimától származtatják magukat) ;
- *ötös* síiták: az 5. imámig van egyetértés. A legmérsékeltebb imám-tant képviselik (pl. nem tartják tévedhetetlennek az imámot).

<sup>20</sup> STENCEL – USEEM – MILLER – TISDALE 2009, 1

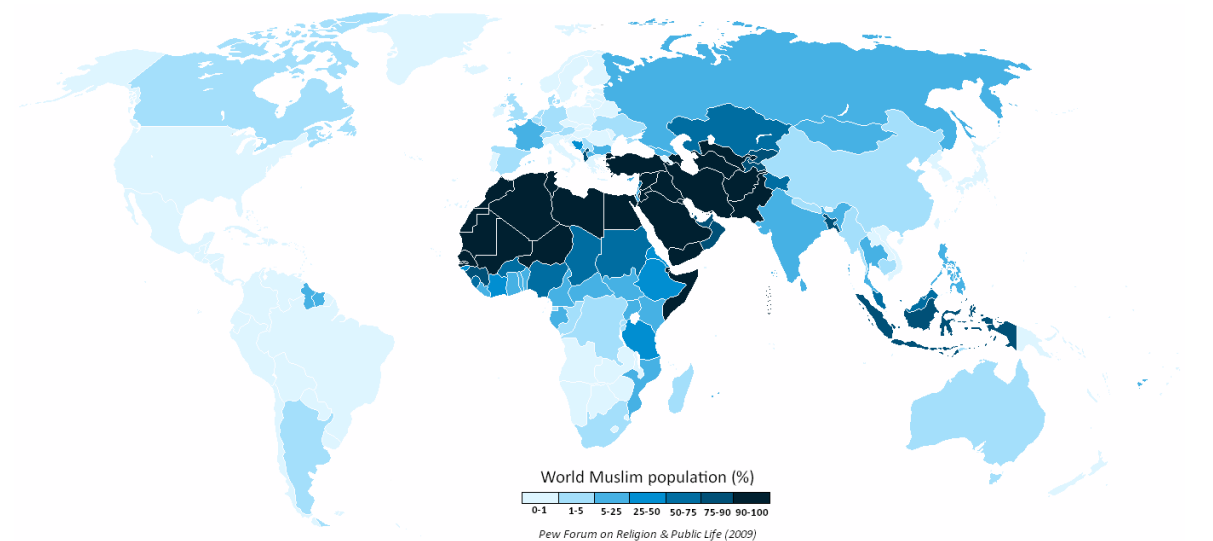
<sup>21</sup> Az iszlámnak számtalan további irányzata létezik (pl. a misztikus-aszketikus szúfi rendek, dervisek).

A síiták mára kevesebben vannak, mint a szunniták, a muszlimok 10–13%-át adják, 154-200 millió főt,<sup>22</sup> legtöbben Iránban, majd Irakban, Indiában és Pakisztánban élnek, de jelentős síita népesség található Azerbajdzsánban, Törökországban, Szíriában és Jemenben.

A **háridzsita** irányzatok jobbára minden más irányzattal mint eretnekkel, hitehagyottal hadakoztak, az idők során azonban felmorzsolódtak, mára csak Ománban maradt fenn a háridzsiták *vahhabita* ága.

## II. 2. 2. Főbb fogalmak

A **fundamentalizmus** alapvetően a modernséggel és a vallási torzulásoknak vélt jelenségekkel szembeni, az ősi, tisztának tartott időszakhoz, ideákhoz, a hagyományokhoz való visszatérést, azokhoz való szigorú ragaszkodás igényével fellépő ideológiákat jelenti. A fundamentalizmus mindegyik vallásnak része (pl. zsidó: esszénus, farizeus, keresztény: Jehova Tanúi, kvékerek, baptisták, nazarénusok, adventisták, de hindu, buddhista, konfuciánus fundamentalizmus is létezik), világszerte, az aktuális kihívásokra adott válaszreakció, amely tehát a *status quo* megtartására vagy visszaállítására irányul. Maga a fundamentalista kifejezés az 1910–20-as években protestáns közegben, a modernséggel szemben született meg az USA-ban. Megkülönböztetendő a szélsőséges extrémizmustól és a radikalizmustól. Iszlám válfajait is csak a saját belső fejlődésük alapján és az iszlám leírására alkalmas kategóriákkal érdemes megközelíteni, különböző irányzatai (síita, szunnita) pedig nem moshatók egybe.<sup>23</sup>



5. ábra: Muszlim népesség a világban. Forrás: Mapping the global Muslim population, PEW Research Center, 2009

Az **iszlámizmus** nem azonos az iszlám vallással és kultúrával, hanem a fundamentalizmus politikai vetülete, eszmei, ideológiai alapja, ami a múlt századokból megöröklött vagy a fennálló hatalmi rendszerrel szembeni erkölcsi, gazdasági és politikai hanyatlásra keresi a választ. Azt igyekszik elérni, hogy ne csak tradicionalista módon megőrizze az iszlám saríta törvényeket és a szokásokat (mint pl. a fundamentalizmus), hanem össze is egyeztesse a kor kihívásaival, és az új igényeknek megfelelően át is dolgozza azokat. Identitáskereséssel,

<sup>22</sup> uott 8

<sup>23</sup> SIMON 1996, 183

kulturális és szociális megerősődéssel, morális változások igényével fellépő, a társadalmak alulról szerveződő vallási megújulási mozgalmainak összefoglaló elnevezéseként is tekinthetünk az iszlamizmusra, amely a fennálló hatalmi struktúrák belpolitikai megváltoztatására a népesség iszlamizálása útján törekszik. Az iszlamista mozgalmak napjainkra számos szociális feladatot vállalnak magukra (kórházak, iskolák, alapítványok működtetése), és az őket megkülönböztető félelmek okán támogatni kezdték a demokratikus törekvéseket, az emberi jogokat – épp a muszlim hívők által legjobban érzett hiányuk miatt. (A síita Irán pl. mára kifejezetten stabilizálódott, és folyamatosan konszolidálódik. A nyugati demokratizmus és a síizmus keverékeként létrejött politikai rendszer sikerének kulcsa a társadalom sajátos átstrukturálódásában keresendő: az „alsó” és „felső” szinteké egyszerre ment végbe.)

Az iszlamizmusnak a viszonylag kis támogatottsággal bíró, azonban annál agresszívebb, instabilitást okozó és félelmet keltő **radikális, extremista** megnyilvánulási formái pl. a szunnita hanbalita irányzathoz tartozó vahhabizmus (bár ez mára jobbára már apolitikus irányzat); az algír Iszlám Megmentési Front; az egyiptomi Iszlám Felszabadítási Front vagy az Iszlám Dzsihád; a palesztin Hamasz és a PFSZ; a Muszlim Testvériség; a szíriai-libanoni Hezbollah; az afgán mudzsahedinek vagy az al-Káida (ez utóbbi az iszlám és Mohamed eredeti tanításainak teljes elkorcsosulását mutatja, egyben negatív előjelű politikai megújulási kísérletet, amennyiben a modern világ kulturális értékeit elvetve révednek az idealizált múltba). (Az európaiak magát a síita iszlámot, a síizmust is radikálisnak tekintik.)

### II. 2. 3. Az iszlám felekezeti törésvonalai a bölcsőjében, az Arab-félszigeten

Az iszlámnak Európára is ható, instabilizáló szerepe – Huntington terminusával élve – a „magállamok” hiányában rejlik<sup>24</sup>. A vezető pozícióra törő államok (Pakisztánt és Törökországot itt nem tárgyalva) Szaúd-Arábia és Irán (alulról szerveződő, de felülről modernizált társadalmak). Manyasz Róbert írja<sup>25</sup>, hogy a gazdasági erőterek, az olaj és gázkészletek, valamint a tranzitkereskedelem alakulása a felekezetek közötti küzdelmek súlypontját is egyre inkább az Arab-félszigetre helyezik át. A szomszédos térség síita nagyhatalma, a progresszív ideológiát hirdető Irán a vezető szerepért a félsziget *vahhabita* szunnita Szaúd-Arábiájával vetekszik. Az erősen fundamentalista vahhabitáknak éppen az általuk eretneknek nyilvánított síiták a legfőbb ideológiai ellenlábasaik,<sup>26</sup> céljuk a síita gazdasági és politikai előrenyomulás megfékezése. A küzdelem nem lesz egyszerű, már csak azért sem, mert a Perzsa-öböl mentén lévő kis szunnita ütközőállamokban (pl. Kuvait, az Egyesült Arab Emírségek vagy Bahrein – utóbbiban többségben is vannak a síiták; az országot, amelyre a síita Irán igényt tartana, az USA támogatja, az Emírátságok több szigetét pedig Irán még a Reza Pahlavi sah idején megszállta, a két fél közti kapcsolatra ez nyomja rá a bélyegét<sup>27</sup>) jelentős síita kisebbség él, akiket azonban a szunniták diszkriminálnak: nem engednek síita iskolát működtetni, a szunnitákban pedig (világnézetüknek megfelelően) a síiták mint eretnekek szereplnek, történelmük pedig – negligálva – mint a hatalom elleni lázadások. A szélsőségesebb vahhabiták az iszlám legsúlyosabb ítéleteit, hitetlennek kijáró *fatvákat* (vallási döntvényeket) adnak ki ellenük vagy épp az összes síitát *kufárnak* (hitetlen) mondják ki. A megkülönböztetés része az is, hogy nem engedik őket politikai szerephez, képviselőkhöz jutni,

<sup>24</sup> HUNTINGTON 2008, 452

<sup>25</sup> MANYASZ 2010

<sup>26</sup> A világban a vahhabizmus extremista irányzatai képviselik az iszlám szélsőséges erőszakot, l. pl. szeptember 11., Hamasz, Muszlim Testvériség vagy Csecsenföld. A vahhabizmust többségében Szaúd-Arábia minden szomszédja elutasítja: Török vagy kurd területeken és Irakban teljes elutasításban részesül, de Jordánia és Szíria sem támogatja. Franciaországban, Angliában is jelen vannak kis számú, agresszív csoportjaik.

<sup>27</sup> Ugyanakkor Dubai az iráni befektetők paradicsoma is, míg vele a szemközti „paradicsom”, az öböl túloldalán lévő iráni Kish szigetének szabadkereskedelmi zónája előttük is nyitva áll.

az ellentéteket a szaúdi szunniták radikálisai pedig tovább csiholják. Az elnyomásban élő síita fiatalok ezért Khomeinei radikális eszméit kezdték el követni, majd a Hezbollah mozgósította őket, aminek hatása egy szunniták elleni merényletben konkretizálódott. Mindezek mellett radikális illegális síita szervezetek működnek a szaúdi királyi monarchiában (ahol nincs alkotmány, nincsenek választások, az egyetlen lehetséges féket a Korán és a szigorú sharía, az isteni jog jelenti). Hasonló diszkriminatív helyzetet okoz a zömmel síita területeken lévő szaúdi olajkészletek kérdése: a síiták ebben sem tudják érvényesíteni az álláspontjukat, így a munkások körében fellépő szabotázsoktól a szunniták joggal retteghetnek. (Szaúd-Arábia befogadja ugyan a nem muszlim munkásokat is, de a vallásgyakorlás minden nyilvános formáját tiltja.<sup>28</sup>)

Míg a szaúdiak az átalakult Iraktól a gazdasági pozíciójukat félthetik, addig a többségében síita (ötímamos zajditák) lakosú Jemen biztonságpolitikai veszélyforrássá vált. A polgárháborúkkal sújtott jemeni politikai helyzet nem csak a törzsi törésvonalak, felekezeti viszályok, de az észak-dél ellentét (a korábban egyiptomi befolyásoltágú északi és a baloldali déli részre szakadt ország 1990-ben egyesült) és az al-Káida ismételt jelenléte miatt is tragikus. A vahhabita-síita ellentét erősödött, Irán befolyása anyagi támogatás formájában is nőtt: az ország megtépázott lakosságát a Arab-öböl menti egyes ütközőállamok (Kuvait, Katar, Irán) síiita vezetői támogatták valószínűsíthetően (l. pl. nyilatkozataik). Az USA és Izrael elleni fellépések egyre radikálisabbá váltak, Szaúd-Arábia pedig mind többször kényszerült katonasága bevetésére a síita gerillák ellen, miután az al-Húthi család vezetésével előbb a kisebbségi jogaikért, majd az imám intézményének felállításáért harcoló jemeni zajdita síita konfliktus elérte a területeiket. Az USA Izraelt, a szunnita Törökországot, Irakot és Szaúd-Arábiát, de még Irán libanoni szövetségeseit és Szíriát is megkísérli elszeparálni az iráni hatalmi érdektengelytől. (Mindezek érinthetik a libanoni belpolitikai helyzetet és az izraeli-palesztin békefolyamatok alakulását is.)<sup>29</sup> A 2011-es egyiptomi forradalmi hullám előntötte az arab világot, és Jemennel is összeért – további véráldozatokat követelve. Az ország stabilitása nem állt helyre: tartós konfliktus lehetőségét hordozza magában.

### III. Eredmények

„Kutatás közben” járó tanulmányunk a migráció és a vallási-etnikai törésvonalak okozta konfliktusok egy részébe kívánt betekinteni az események történelmi perspektívába helyezésével. A folyamatok korszakokat átjáró felvázolása a miénktől eltérő, Európán kívüli kultúrák és társadalmak e törésvonalak mentén létrejött és ma is pulzáló problémáiba tekintettek be. A történelem oktatásának – és egyáltalán, az oktatásnak a – szerepe óriási a kultúrák közötti párbeszéd erősítésének uniós kívánalmi, a társadalmi feszültségek enyhítése, a kultúrák megőrzése és a társadalmak továbbélés szempontjából: a kultúrák közötti párbeszéd csak tényszerű ismeretek szilárd alapjain valósulhat meg. Az átalakulások akkor tartósak, ha azok nem csak az állam, a politika vagy a gazdaság szintjén, hanem az egyének gondolkodásában is bekövetkeznek. Arra igyekeztünk felhívni a figyelmet, hogy az európai lokális gondolkodás, a sztereotípiák továbbéltetése veszélyes problémákat generál (többek között etnocentrizmust, etnicitást, kirekesztést, intoleranciát, idegengyűlöletet, marginalizálódást, radikalizálódást, extrémizmust, a társadalmak egyes tagjainak, csoportjainak vagy egész társadalmaknak a megbélyegzését), ami előbb szociális és pszichés blokkokat eredményez, majd konfliktushoz vezet. Témaválasztásunkból és lehetőségeinkből kifolyólag egyelőre ez egy részutatás. Mivel Magyarország az eltérő kultúrákkal és vallási-etnikai csoportokkal szemben az egyik legelutsítóbb országgá vált, a téma tárgyalását megkerülhetetlennek,

---

<sup>28</sup> WATT 2000, 163

<sup>29</sup> MANYASZ 2010



felvetését elodázhatalannak véljük. A teljes feldolgozás hosszabb távú eredményét természetesen az hozná el, ha megindulna a változás: a tárgyalt, vallási-kulturális különbözőségekre burkolt társadalmi problémák nagyobb érzékenységet váltanának ki, megjelenének a közbeszédben, a politikában; az európai „kívüli” kultúrák mozgatórugóinak pontosabb megértése pedig tágítana az „ab start” idegenellenesek meg-ítélésének szűk horizontján – a társadalmak egymás mellett élésének, konfliktusainak kezelése érdekében. Azonban, ha most sikerült felkeltenünk kicsit is a figyelmet, az első lépésen már túl vagyunk.

#### IV. Összefoglalás

Az etnikai-vallási konfliktusokat tárgyaló írásunk első része – napjaink fő társadalmi problémáira vonatkozó kitekintést követően – az iszlám európai vonatkozásait érintette, a második az iszlámon belüli törésvonalakat vizsgálta, az iszlám szülőhelyére, az Arab-félszigetre irányulva. Az a globális szintű tendencia, miszerint a kormányok hatalmának csökkenése a kisebb, regionális, helyi egységek megerősödését vonja maga után, az Arab-félsziget társadalmában is megfigyelhető – a fő és periférikus civilizációk átrendeződése mellett. A civilizációknak nincsenek egyértelmű határaik, az idők során formájuk és összetételük változik,<sup>30</sup> ami azzal jár, hogy az identitás is átalakul. Az európai iszlám extrémizmus például jobbára már elhalt<sup>31</sup>, súlypontja áthelyeződött.

A vallási-kulturális törésvonalak identitásháborúiban a fentiekén túl számos népcsoport, ország érintett az iszlámon belüli „felekezeti” összetűzéseken túl is (pl. Indonézia: hindu és muszlim tamilok és a szingaléz théravéda buddhisták; Libanon: síiták és maronita keresztények; a szunnita Törökország és a keresztény Örményország; Örményország és Azerbajdzsán; a részben muszlim, részben keresztény ingusok és az ortodox eszéték; az oroszok és a csecsenek; Pakisztán és India; a bangladesi buddhisták és muszlimok; palesztinok és zsidók; Szudán, Csád, Kenya muszlimjai és keresztényei, és a sort hosszan lehetne folytatni). Ezekben a konfliktusokban a gazdasági és vallási-kulturális tényezők mellett a szociálisak (demográfia) is főszerepet játszanak: a muszlim társadalmakban végbement népességnövekedés éppúgy oka a – mind az iszlámon belüli, mind azon kívüli – instabilitásnak és erőszaknak. A demográfusok úgy kalkulálnak, hogy a 21. század 30-as éveitől a népességnövekedés hulláma laposodni fog az óriásgenerációk kiöregedésével. Huntington véleménye szerint a gazdasági fejlődés ezután indulhat meg az érintett társadalmakban, az erőszak és a törésvonalháborúk erősségének és gyakoriságának csökkenésére csakis ezt követően lehet majd számítani.<sup>32</sup>

Ahogy azt Hasbi megállapítja: „*Nincs örökké tartó katonai hegemonia, várhatóan a mai »fejlett« világban sem. Ha nem tudunk testvérekké válni, legalább meg kell tanulnunk együtt élni a különbségeinkkel és bölcsen irányítani a bolygónkat – mint tudjuk, így vagy úgy, a végén elveszítünk mindent, amink van.*”<sup>33</sup>

A globalizmus áldásai mellett annak árnyoldalairól is sokan beszélnek. Felmerül például, hogy maga hívja életre ellenreakcióit: a civilizációs-kulturális fragmentációt, vagy hogy a nyugati individualizmus maga alá gyűri az alapvetően közösségi értékrenden nyugvó iszlám társadalmait, illetve hogy számos muszlim úgy gondolja, a globalizáció a Nyugat újabb gyarmatosításának megjelenési formája a Kelettel szemben.<sup>34</sup> Mindebben lehet igazság. A

<sup>30</sup> HUNTINGTON 2008, 54

<sup>31</sup> NIELSEN 2000, 13

<sup>32</sup> HUNTINGTON 2008, 453

<sup>33</sup> HASBI 2003, 379

<sup>34</sup> BALÁZS 2008

globalizáció azonban számos kísérő jelenségével, újonnan generálódott problémájával nem az egyes civilizációk választásának eredménye, ami megállítható vagy visszafordítható, hanem a fejlődés folyamánya (l. információrobbanás, média, internet, a légi és szárazföldi személyközlekedés felgyorsulás, globális, ökológiai kihívások stb., amikre egyetlen társadalom sem tud önállóan megoldást találni). Sem pozitív, sem negatív, bár kétségtelenül olykor alapvető gondokat okozhat az egyes társadalmaknak. Mint újabb axiális kor, mélyreható változásokkal jár.

A társadalmak érdekütközései nem elkerülhetők, de a meglévő közös érdekek és a párbeszéd alapjain remélhetően optimálisabb kimenettűvé alakíthatóak. A problémakezelésnek számos lehetséges módja van. A kérdést ökológiai nézőpontból tárgyalva Jared Diamond (a legveszélyeztetettebb társadalmak felismerhetőségéről szólva) a társadalmak önsorsrontó döntéseire hívja fel a figyelmet: az előrelátás hiányára, a váratlan problémákra adott válaszokra, a „racionális viselkedés”-re (a morálisan nem elfogadható, de az egyén szempontjából ésszerű döntésekre) és a tanárok szerepére.<sup>35</sup>

---

<sup>35</sup> DIAMOND 2007, 405-225

## V. Irodalomjegyzék

- BALÁZS 2008 = Balázs Judit: *Gazdaság – vállalkozás – versenyképesség az iszlám társadalmakban.* Budapest-Sopron-Kairó, 2008 Internet: [terebess.hu/keletkultinfo/izslamgazdasag.doc](http://terebess.hu/keletkultinfo/izslamgazdasag.doc) Letöltve: 2012. 02. 05
- Cairo Declaration in Human Rigth in Islam. In: *The UNESCO Courier* - Human Rights. 1994/3. sz. p. 44
- DIAMOND 2007 = Diamond, Jared: *Összeomlás. Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez.* Typotes, Budapest 2007
- EUROPEAN SOCIAL SURVEY: *Exploring public attitudes, informing public policy.* 2006 Internet: [http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com\\_content&view=category&layout=blog&id=22&Itemid=48](http://www.europeansocialsurvey.org/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=22&Itemid=48) (Letöltve: 2012. 03. 14.)
- GIMES, Gergely – JUHÁSZ, Attila – KISS, Kálmán – KREKÓ, Péter – SOMOGYI, Zoltán: *Kutatási összefoglaló az előítéletesség és intolerancia hazai helyzetéről.* Látélet, 2008 Internet: [http://www.maraalapitvany.hu/onedoc.php?id=37&type=smpl&m\\_id=12](http://www.maraalapitvany.hu/onedoc.php?id=37&type=smpl&m_id=12) (Letöltve: 2012. 05. 09.)
- HASBI 2003 = Hasbi, Aziz: Introduction to the open file. *Prospect – The Euro-Arab dialogue: an educational bridge?* 2003/4. sz.
- HUNTINGTON 2008 = Huntington, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása.* Európa Könyvkiadó, Budapest 2008
- KÉRI 2008 = Kéri Katalin: Vallások együttélése a középkori Spanyolországban. In: *Vallás és etnikum Közép-Európában.* Szerk.: Kupa László. B&D Stúdió, Pécs 2008
- MANYASZ 2010 = Manyasz Róbert: Felekezeti törésvonal az iszlámon belül – Többség kisebbségben [http://magyarnarancs.hu/kulpol/felekezeti\\_toresvonal\\_az\\_iszlamon\\_belul\\_-\\_tobbseg\\_kisebbségben-73220](http://magyarnarancs.hu/kulpol/felekezeti_toresvonal_az_iszlamon_belul_-_tobbseg_kisebbségben-73220) *Magyar Narancs Online* 2010/8. (02. 25.) Letöltve: 20102. 05. 07.
- MAZOWER 2004 = Mazower, Mark: *A Balkán.* Európa Könyvkiadó, Budapest 2004
- MEULEMAN – DAVIDOV – BILLIET: *Changing attitudes toward immigration in Europe, 2002-2007.* A dynamic group conflict theory approach. Social Science Research, University of Zurich 2009. Internet: <http://www.zora.uzh.ch/25420/> (Letöltve: 2012. 05. 03.)
- NIELSEN 2000 = Nielsen, Jorge: Muslim and European. *Sources – Unesco*, 121. sz. 12-13
- SIMON 1996 = Simon Róbert: *Orientalista Kelet-Közép-Európában.* Savaria University Press, Szombathely 1996
- STENCEL – USEEM – MILLER – TISDALE = Stencel, Sandra - Useem, Andrea – Miller, Tracy - Tisdale, Sara (szerk): Mapping the global muslim population. A Report on the Size and Distribution of the World's Muslim Population. *Pew Research Center – Pew Forum on Religion & Public Life*, Wahington 2009
- TÁRKI: „Migráns esélyek és tapasztalatok Magyarországon” Az Európai Integrációs Alap (EIA/2010/3.1.5.3.) keretében. <http://www.tarki.hu/hu/research/migrans/index.html> (Letöltve: 2012. 05. 14.)
- WATT 2000 = Watt, William Montgomery: *Az iszlám rövid története.* Akkor Könyvkiadó, 2000

**Oláh Ildikó**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Oktatás és Társadalom  
Doktori Iskola

Cím: 7624 Pécs, Ifjúság útja 6. B épület

Telefon/Fax: +36-72-501-500/24273, /24275

E-mail: [ildiko.olah@gmail.com](mailto:ildiko.olah@gmail.com)

## Oral history mint neveléstörténeti megközelítés

Pálfi Melinda

Pécsi Tudományegyetem

Bölcseztudományi Kar

### Absztrakt

Tanulmányomban az oral history és a narratív interjúelemzési technikák alkalmazhatóságának lehetőségét vizsgálom a neveléstörténet-írás szempontjából. A Pécsi Pedagógiai Főiskola 50 éve végzett diákjaival készített interjúkat narratív konstrukcióként vizsgálom. Jelen elemzésben egy interjú főbb narratív kulcsmotívumait emelem ki, ezáltal mutatom be az elemzési módszer lehetőségeit.

Az oral history által létrehozott narratíva alkalmas a pedagógussá válás és a pedagógusi élet tapasztalatainak összegzésére, és ezen tapasztalatok identitásban, élettörténetben betöltött szerepének vizsgálatára. A narratív elemzés révén kibonthatóvá válik, hogy interjúalanyaim a visszatekintő pedagógus szemszögéből miként értelmezik múltjukat és betöltött szerepeiket.

Az oral history és az elbeszélt élettörténetek narratív konstrukciós voltának figyelembe vétele számos új szempontot kínál a neveléstörténeti vizsgálatok számára.

**Kulcsszavak:** *pedagógus hivatás, identitás, emlékezet, elbeszélt történelem, narratív stratégiák, pedagógus öregdiák*

### Abstract

In my study I examine the possibility of the applicability of oral history and narrative interview analysis techniques from the aspect of scripting the history of education. I examine interviews taken with the students who have graduated 50 years ago from the College of Education of Pécs as narrative construction. In the current analysis I present the possibilities of the analytical method by emphasizing the main narrative key motives.

Narration created by the oral history is appropriate for submitting the experiences of becoming and being a pedagogue and for analyzing the role of these experiences in one's identity and life story. Using the narrative analysis it becomes clear how the interviewees expound their past and the parts they filled from the perspective of a retrospective pedagogue. Considering the narrative construction of the oral history and the life stories offers many new aspects for the study of the history of education.

## I. Az oral history és a narrativitás

Az egyik fontos kiinduló pszichológiai alaptétel a neveléstörténet oral history szempontjából való megközelítésében, hogy az emlékezés nem ismétlő jellegű, hanem konstitutív módon működik.<sup>1</sup> Tehát emlékeinket nem változatlan formában idézzük meg, hanem minden egyes emlékezés alkalmával megkonstruáljuk azokat. Ez a megközelítés indukálja azt a kérdést, hogy milyen formában konstruáljuk meg újra és újra emlékeinket. Ricoeur narratív identitás elmélete szerint tapasztalásunkat narratív struktúrákban adjuk át, ezáltal tagoljuk élményeinket, így dolgozzuk fel és így örökítjük tovább. Az emlék a narráció révén keletkezik és ezen a módon állandósul. A narratív folyamat révén újra- és újrateremtődik, újraíródik az élettörténet. Az elbeszélte azonosság, a narratív identitás az elbeszélések során jön létre. A narratív identitás elméletét a szakirodalomban több oldalról is árnyalják, kiegészítik, de mint alap hivatkozási tétel fontos pontja az oral history elméleti háttérének is, hiszen a tapasztalat történetekben bontakozik ki, nemcsak történeteket találunk ki, hanem történetekben is létezőnk.<sup>2</sup>

Az oral history által létrehozott narratíva alkalmas a pedagógusi identitás élettörténet fényében való vizsgálatára. Az elbeszélések egyben visszatekintések és értékelések is. Láthatóvá válik, hogy az interjúalanyok mely kulcsmotívumokat tartják megőrzésre méltónak, s ezáltal milyen identitást konstruálnak meg az emlékek narrációja során. „Narratívánk vallomás arról, hogyan határoz meg bennünket belső időnk, s mely történések váltak megőrzésre méltókká, eseményé számunkra. Az élettörténeti narratíva elemzésével az értelemrögzítési folyamat megértésére törekszünk, arra, hogy bemutassuk, hogyan hat egymásra megélt és elbeszélte élettörténet, s hogy ezáltal kibontsuk a narratív és személyes identitás közötti kapcsolatot.”<sup>3</sup>

Az élettörténetek összegyűjtésével nem célozom rekonstruálni egy történetet, valamint a fehér foltokat kiegészíteni a történetírásban, hogy egy „igaz történet” alakulhasson ki a kollektív emlékezet számára. A posztmodern történeti felfogás szerint nem létezik egy „igaz olvasat”, ennek következtében a kanonizált történelem is csupán egy az olvasatok közül. Ez a felfogás azonban nemcsak a posztmodern sajátja, már a 20. század elején is fogalmaztak meg kételyeket a történettudományon belül is a történetírás reprezentatív és tényszerű voltával szemben.<sup>4</sup>

Jelen kutatásban nem célozom az interjúk valóságtartalmának vizsgálata, illetve kijavítása. Az elhangzottak egy része nem is ellenőrizhető, az is lehetséges, hogy elbeszélő valótlan információkat közöl. Ez történhet szándékán kívül a visszaemlékezés jellegéből adódóan, vagy téves információk révén. De az is lehetséges, hogy az interjúalany szándékosan állít mászt az interjú folyamán. A valótlan és az egymásnak ellentmondó állítások szövegszervezési módszerként kerülnek bele az elemzésbe. Narrációban való jelenléte, szövegszervező jellege fontos információforrás, azonban az interjúalanyaim szövegeinek valóságtartalmának kutatása nem tartozik jelen elemzés hatókörébe.

## II. Az oral history mint módszer és megközelítés

Az oral history olyan tudományos megközelítést jelent, melyben nem beszélhetünk egyértelmű európai vagy USA-beli dominanciáról a múltban és a jelenben sem. Ennek elsősorban az az oka, hogy a volt gyarmati területek, diktatúrák országaiban sokkal

---

<sup>1</sup> BARTLETT 1985

<sup>2</sup> RICOEUR 1999; SAJÓ é.n.

<sup>3</sup> KOVÁCS é.n.

<sup>4</sup> GYÁNI 2000b: 95-128.

jelentősebb az elbeszélte történelem hagyománya.<sup>5</sup> Annak ellenére sem számít az USA központnak, hogy a világ legnagyobb és legrégebb óta létező gyűjteménye itt található.<sup>6</sup> Az USA-beli első oral history intézetek célja az volt, hogy a híres emberek visszaemlékezéseit gyűjtse, majd az, hogy a tényleges eseményeket rekonstruálják a visszaemlékezések által. Csak hosszú szemléletbeli váltás során alakult ki, hogy az interjú kulturális, társadalmi és pszichológiai konstrukció. Így fontossá vált az emlékezés mikéntje, figyelem irányult a létrejött szövegre és körülményeire is.<sup>7</sup>

A XVI. Oral History Konferencia programja<sup>8</sup>, melyet 2010-ben Prágában rendeztek meg szintén a téma nemzetközi érdekltségét mutatja be. A világ minden tájáról érkező kutatók számos résztermében mutatták be kutatásaikat. Azonban az előadások többsége valamely hivatalos diskurzusban meg nem jeleníthető, a hatalom által ellenőrzött írásbeliséggel szemben álló diskurzust kíván feltárni. Az előadások másik része a személyes vagy a nagy történelmi eseményekhez kapcsolódó tragédiákat helyezi a középpontba. De mindenképpen valamilyen szinten régen vagy most is annak számító tabu témák feldolgozása, ezeknek láthatóvá, hallhatóvá tételének törekvése jelenik meg.

A magyarországi intézeti kutatások szintén a hivatalos hatalmi felfogástól eltérő olvasatok összegyűjtését tűzte ki célul. Az 56-os Intézet megalakulása, az 56-os visszaemlékezések összegyűjtése indította el az intézményesen elfogadott oral history kutatásokat. Valamint az Intézet tevékenysége indított el egy szemléletbeli változást is a módszerrel kapcsolatban: „... a történelmi művekben olyan mérvű az általánosítás, hogy – tisztelet a kevés kivételnek – elvész a történelmet átélő ember. Az oral history pedig az egyes embert és az általa átélt eseményeket kívánja a párhuzamos sorsokon keresztül bemutatni. Majd a bizonyítási folyamatot megfordítja, s az egyéni sorsokból bontakoztatja ki a történelmet.”<sup>9</sup>

Az oral historynak számos fajtáját különböztethetjük meg a szakmai egységesítési törekvések ellenére is. Ez valószínűleg a feldolgozott történetek és az elemzések célkitűzéseinek sokszínűségének, valamint a változatos tudományterületek jelenléte által megkövetelt interdiszciplinaritásnak köszönhető.<sup>10</sup> A pszichológiából az önismeretre, önképre, tudatalatti tartalmakra vonatkozó tudást, a szociológiából főként a csoportra, konformitásra és az egyéni identitásra vonatkozó ismereteket, valamint ezek határterületét a szociálpszichológiát szükséges ismerni jelen elemzés kapcsán. A kommunikációelmélet, a nyelvészet, az irodalomtudomány és az antropológia területéről származó tudományos kutatások szintén alapot jelentenek az elemzés számára. Itt kiemelném a narrativitás meghatározó vizsgálati módszereit, mely az elmúlt évtizedekben Magyarországon is elismertté és meghatározó tudománnyá vált.<sup>11</sup> A történettudományok körében az oral history egyre nagyobb teret kap, azonban általában csak kiegészítő jelleggel, egy alternatívaként, éppen ezért az oral history tudományos képviselői egyfajta szubkultúráként értelmezik magukat a történetírásán belül. A történetírás számára azért lehet csak szubkultúra az oral history, mert „kitágítja és újradefiniálja a történetírás feladatát.”<sup>12</sup> S ezt az újradefiniálást a történetírás még csak részben tudja elfogadni a tudományos kánon részeként a számos tudományos igényű publikáció, konferencia és szervezet ellenére is. Jelenleg az oral history a hagyományos források kiegészítésére, színesítésére szolgál, hiszen szóbeli elbeszélésre alapozott

<sup>5</sup> KANYÓ 2002: 105-106.

<sup>6</sup> OHRO é.n.; TÓTH 2000: 171.

<sup>7</sup> TÓTH 2005: 80.

<sup>8</sup> IOHA é.n.

<sup>9</sup> MOLNÁR – KÖRÖSI – KELLER 2006: 12

<sup>10</sup> SOMMER – QUINLAN 2002: 31-45.

<sup>11</sup> Kiemelném a Thomka Beáta által szerkesztett Narratívák című sorozatot.

<sup>12</sup> TÓTH 2000:173.

információforrások alapján nem alkotható teljes, hiteles és ellenőrizhető kép a múltról.<sup>13</sup> Ezzel szemben Gyáni Gábor az oral history létjogosultsága mellett érvelve a megértés fontosságára hívja fel a figyelmet: „Az orális történet (...) a múlt olyan az eseménytörténettel egyenértékű olvasatához segíthet hozzá bennünket, amely első sorban nem a múlt magyarázata, hanem annak megértése szempontjából fontos. Erre a célra viszont jó eszköz az orális történet, sőt erre a célra sokkal alkalmasabb, mint az írott forrásokat hasznosító eseménytörténet-írás.”<sup>14</sup>

### **III. A Rosenthal-féle módszer**

Elemzésemben a Gabriele Rosenthal-féle módszert használom, mely leginkább alkalmas az általam vizsgált személyek élményeinek, emlékeinek összegyűjtésére és elemzésére.<sup>15</sup> A módszer az interjút narratív struktúraként elemzi, tehát a narratív konstrukciónak a rétegeit, megjelenési formáit vizsgálja. Fontos elem, hogy nem a szó szoros értelmében interjút készítünk az alannal, hanem az interjú céljának tisztázása után hagyjuk őt szabadon beszélni. Az a folyamat válik fontossá, melynek révén megkonstruálja élettörténetét. Így nem teljes és minden apró részletet lefedő életútinterjút készítünk, hanem az egyén által fontosnak tartott, kiemelt és értékelt kulcstémák kibeszélése történik meg. A kérdező lehetőleg csupán segítő kérdéseket tesz fel, a cél, hogy a legkevésbé befolyásoljuk történetének elmondásában az interjúalanyt. Az elemzés alapja a szöveg-szekvenciatípusok elkülönítése, váltakozásuk és alkalmazásuk vizsgálata. A különböző típusok elkülönítését Gabriele Rosenthal dolgozta ki, a Kovács Éva és Vajda Júlia alkotta szerzőpáros pedig kiegészítette.<sup>16</sup> Azonban az egyes típusok és altípusok közti különbségtétel nem midig egyértelmű a szövegalkotás szabad jellege miatt.

### **IV. történetíró/kérdező pozíciója**

Az oral history új módszereinek kidolgozói és alkalmazói abból az alaptételből indultak ki, hogy az emlékező konstruálja meg saját egyéni múltját, ezzel őt helyezzük a mindentudó szerepébe (TÓTH, 2000: 170), a „történetírónak”, jelen esetben az interjú és az elemzés készítőjének le kell mondania a mindentudó narrátor szerepéről. Arról, hogy a történész mindent hitelesen ad vissza, s ezt tényekkel is alá tudja támasztani. A történetíró státuszáról, a történetekhez való viszonyáról azonban a narratív konstrukció kutatóinak a véleménye is megoszlik, s a történetíró semleges, kívülálló voltát hangsúlyozzák az előbbi felfogással szemben: „...a történelemírás felfedezett anyagból dolgozik, aminek előállításába a történész nem tud beleavatkozni, viszonya tárgyhoz/témához közvetett és szelekciós.” (PÁSZKA, 2007: 178)

Az oral history kutatói számára azonban egyértelmű, hogy fontos szempont a kérdező pozíciójának tisztázása, hiszen szerepet játszik a narratíva alakításában. Az általa végzett interpretálás és átírás elkerülhetetlenül bizonyos információk elvesztésével járhat együtt. (SOMMER – QUINLAN, 2002: 76-79) Jelen esetben megítélésem szerint ideális a viszony interjúalanyaim és az interjú készítője között. Egy számukra fontos és megbízható referenciaszemély közvetítésével, hólabda módszerrel kerültem velük kapcsolatba. Ismerjük annyira egymást, hogy szeretettel fogadtak otthonukban, így egy nyugodt, számukra kényelmes és biztonságot jelentő légkörben zajlottak le az interjúk. Korábról nem ismertük egymást behatóan, így nincsenek korábról közös történeteink, ezek nem befolyásolják az elbeszéléseket.

---

<sup>13</sup> GYÁNI 2000a: 128.

<sup>14</sup> GYÁNI 2000a: 136.

<sup>15</sup> ROSENTHAL 1995

<sup>16</sup> KOVÁCS – VAJDA 2002: 303-305.



## V. Neveléstörténet és oral history

Az oral history és szemléletének elterjedése a történetiség oktatásában is jelentős változásokat eredményezhet, az erre irányuló törekvések azonban csak részben érték el céljukat. A történelemoktatás számára nagy kihívás az „alternatív történelem” beengedése az oktatási órákra. Gyáni Gábor arra hívja fel a figyelmet, hogy a múlt egysíkú iskolai olvasata tarthatatlanná vált, és a múlt tapasztalatainak egyidejű pluralitását szemléletesen példázó tudásanyagra van szükség. Azonban nemcsak a magántörténelem alternatív információforrásaira hívja fel a figyelmet, hanem az emlékezet és az elbeszélés megkonstruált voltára is. „...az sem kétséges, hogy az egyén, az őt övező szűkebb közösségek szintűgy a konstruálás útján tesznek szert primér élettapasztalatra; mégha kevesebb és egyszerűbb is ami a tapasztalatokat számukra intézményes módon közvetíti.”<sup>17</sup> Az elbeszélések konstrukciós voltának oktatásban való figyelembe vétele segíthet az oktatásban a pozitivista szövegértelmezés mellett a posztmodern értelmezési formák egyenértékű megjelenésének is.<sup>18</sup>

Az oral history módszere számos eddig kevésbé hangsúlyos kutatási témát és szempontot kínál a neveléstörténet számára. A mikrotörténeti megközelítés igénye és elfogadott volta jelen van a neveléstudományi diskurzusban. Azonban a források kritikai vizsgálatán túl a forrás konstruált narratívumként való értelmezése általában háttérbe szorul a neveléstörténeti kutatásokban. A forráskritika a megírás indokának, körülményeinek és céljának figyelembe vételére figyelmeztet.<sup>19</sup> A történeti elemzésekhez a források valóság- és forrásértékének meghatározására helyeződik a hangsúly. A narratív elemzésnek ezzel szemben nem célja a valóság minél teljesebb rekonstruálása az összegyűjtött töredékek révén. Szabolcs Éva szerint a múlt rekonstruálása csak töredékes lehet, azonban minél több szempontból és új források bevonásával tesszük meg azt, annál többet finomíthatunk a kialakult képen.<sup>20</sup> Az oral history és a narrativitás szempontjából ez a nézőpont részben módosul. Egymás melletti töredékes múltkonstrukciók léteznek, s ezek akár valóság tartalomtól független narratív vizsgálata eddig ki nem mutatható összefüggésekhez vezetheti el a kutatókat.

Az oral history technikáját általában valamilyen trauma, tragédia kibeszélésére használják. Főként azokban a témákban, ahol többféle történelmi olvasat él egymás mellett, gyakran egymással szemben. Ezért érdekes kísérlet a neveléstörténet számára, hogy jelen esetben interjúalanyaim nem egy közös trauma, tabusított alapélmény részesei, hanem egy olyan generációhoz tartoznak, akik meghatározó rétegét képezték a pedagógustársadalomnak. A közös élmény a pedagógusi hivatás választása, a főiskolai képzés alapélménye, tehát értelmiségivé válás a szocialista korszakban. Majd a pedagógusi pályának az élményei vagy annak elhagyása. A magyar társadalom kollektív emlékezetében egy olyan generációként jelennek meg, akik szakmai és módszertani felkészültségükkel eleget tudtak tenni az akkori iskola kívánalmainak.

## VI. Kulcsélmények a narratívumban

Jelen elemzésben egy interjú szövege alapján kívánom bemutatni az interjúelemzés sajátosságait és főbb fókuszpontjait.

Különböző kulcsélmények, sorsesemények különíthetők el a narratívában, „amelyek hatására az önazonosság mint az élettörténet foglalatja meghasad és felnyílik.”<sup>21</sup> A narratív elemzés az

<sup>17</sup> GYÁNI é.n.

<sup>18</sup> PETHÓNÉ NAGY 2007

<sup>19</sup> KÉRI 2001: 64-68.

<sup>20</sup> SZABOLCS 2000: 115.

<sup>21</sup> TENGELYI 1998: 43

elbeszélő által történő akár tudattalan kiemelések feltárására is alkalmas. A narratívum kulcsmotívumaira fűzhető fel a beszélő által reprezentálni kívánt identitás „A történet folytonos újírása, a narratív identitás folytonos újratemtése során már elfeledett, hangsúlytalanná vált események emelkednek ki, mások pedig elvesztik fontosságukat, háttérbe szorulnak, hogy elképzelt jövőnk jelenünk részévé válhasson, hogy azonosak lehessünk azzal is.”<sup>22</sup>

## VII. A kapcsolatépítés narratív stratégiája

Az elemzett interjú egyik fő narratív stratégiája a kapcsolatépítés stratégiája. Ez a fő szövegszervező elem végigkíséri az elbeszélést, s nagyban meghatározza az időbeli ugrásokat is. A kapcsolatok ábrázolása és a fenntartásukra irányuló törekvések jelzik az interjúalany számára fontos értékeket. Az egyéni életút időbeli folyamatossága ezen ugrások alkalmával kapcsolódik a kollektív hagyományhoz.<sup>23</sup>

Alapvető identitásszervező, így szövegszervező elem az emberi kapcsolatok értékelése és fenntartása. A múltbéli kapcsolatok és közösségek számára akkor válnak igazán értékessé, ha a jelenben is tudnak folytatódni. „...a(z) X-ben is nagyon szerettem a tanárait. Szívesen jártam, ahogy általános iskolába is... Nagyon szerettem és hihetetlenül büszke vagyok az iskolámra... Tehát én, én olyan tanár talán nem is volt akire azt mondanám akár általános, akár középiskolában nem szerettem volna. Osztálytársaimat is nagyon szerettem, és amire nagyon büszke vagyok, hogy jó kapcsolatban vagyok az osztálytársaimmal, általános iskolaiakkal, középiskolaiakkal és a főiskolaiakkal egyaránt.” Amikor főiskolai emlékeiről kérdezem, szintén a kapcsolatok alkotják a narratívum fő szövegszervező elvét. Elbeszélését úgy szerkeszti meg, hogy az emberek közti viszonyok alkotják a leírás kulcspontjait. „A tanárokkal valahogy másabb volt. Kolegajelöltekként, vagy nem is tudom, hogy kezeltek minket... Megkérdezték, hogy van-e gondom, ami például nagyon érdekes, hogy egymást informálták. Mert amikor beszéltek az emberrel, akkor rögtön tudtál következtetni erre, nagyon érdekes volt... Hogy micsoda bizalommal volt irántam a tanszékvezető tanárom... A tanárok? Nem tudom, valahogy felnéztünk rájuk, nagyon tiszteltük őket, felnéztünk rájuk, éreztük a szigorúságuk mellett a szeretetüket. Mi nem voltunk kevesen. Huszonvalahányan voltunk, majdnem harmincan voltunk, most vagyunk huszonegyen és hatan már meghaltak. De mondjuk nálam nagy volt az összetartás, odafigyelünk egymásra.”

A jellemzés általános eleme a személyek emberi kapcsolatai által való jellemzése. Amikor férjét jellemzi, szintén az emberekhez való viszonya alapján írja le: „...szerette a munkáját és szerette az embereket... Ő a jogi pályát választotta, de ő ügyvéd nem lett volna, jó ügyvéd nem lett volna, nem a csavaros észjárás miatt, az agya megvolt benne, hanem a nagy empátiakészség, nagy volt az igazságérzete, nem tudta volna megvédeni azt, aki nem érdemelte meg. Pedig hát ugye az ügyvédnek ez a kötelessége.” Éppen a kapcsolatok narratívumban kiemelt fontossága miatt éli meg traumaként, negatív kulcsélményként interjúalanyom egyik barátságában való csalódását: „Nagyot csalódtam benne, azt hittem, hogy a legjobb barátnőm. Aztán mindent megosztottam vele, közben kiderült, hogy...” Számára a kapcsolatok megőrzése és segítése, mint élethivatás jeleik meg. Ezért kiemelt szerepet kapnak a kapcsolatok fenntartására irányuló erőfeszítései: „Mert soha, de soha konfliktust nem teremttem, hanem mindig arra kértem mindenkit, hogy egy házasság nincsen tényér kanál csörrenés nélkül.”

---

<sup>22</sup> KOVÁCS é.n.

<sup>23</sup> HALBWACHS 2000

Nemcsak főiskolás emlékeiben, hanem jelenlegi életében is meghatározó a csoporthoz való tartozás élménye, értékelése. Az azonosulás, a visszaemlékezés a csoportra kulcseleme az élettörténetnek. Konkrétan megfogalmazza csoportidentitásuk mozgatórugóját. A csoport fenntartásának tudatossága és ebben betöltött fontos szerepe jelenlegi életének kulcsmomentuma: „...de mondjuk nálunk nagy volt volt az összetartás, odafigyelünk egymásra, azt mondják, hogy ehhez szükséges egy kovász, mert ha nincs egy csoportban egy kovász, akkor ott nincs ilyen. Hát a(z) O-val szoktuk csinálni ketten, és most véletlenül lépett be így a Cs. mindketten szoktunk csinálni.”

Az összetartozás élményének feltételeként megnevez egy közös alapvonást az élettörténetekben. Ez a közös alapélmény a háború és a szegénység. „...de ez valahogy úgy nem is él úgy annyira bennem, megmondom, az első időszakok, de valahogy úgy nagyon örültünk egymásnak, nagyon érdekes volt. És tulajdonképpen ahogy visszaemlékezéseinkben is, ahogy megemlékeztünk most az aranydiplománkkal kapcsolatosan, hogy akik mi összekerültünk, mi mind nagyon szegények voltunk a háború miatt. És náluk olyan nagy összetartás volt, - társak között és mi annyira segítettük egymást” A háború a narratívában ezen kívül csak az interjú kezdetén jelenik meg. Amikor első meghatározó gyerekkori élményéről kérdezem egy gyerekkori háborús traumát idéz fel, mely több vonatkozásban is meghatározta további életét, felfogását. Tehát a háború és következményei mint egy egész életre ható alapélmény jelenik meg a narratívumban.

A főiskolai csoport bemutatásához szorosan hozzá tartozik az élettörténetben a külső, eredetileg csoporthoz nem tartozó személyek értékelése is, ezzel is alátámasztva az általa hangsúlyozott ritkának értékelt csoportidentitást. Saját értékelésének alátámasztására más narratívákat is beemel saját identitást teremtő tevékenységének igazolására. „És vannak a tiszteletbeli csoporttársak is, a férjek meg a feleségek. És azt mondják, hogy ők köztünk érzik jól magunkat. Azt mondják, hogy amilyen csoport ti vagytok, olyan nincs több.” A csoport összetartó voltának hangsúlyozása visszatérő elem, mely a fényképek nézegetése közben újból meghatározó szemponttá válik. „Ide jártunk gyűjteni növényeket. Úgyhogy. De látod így együtt voltunk és ezek nem megrendelésre voltak.”

### **VIII. A pedagóguspálya értékelése narratív szempontból**

Már az 1970-es években folytatott vizsgálatok is egyfajta lefelé nivellálódásról számolnak be a pedagóguspálya értékelésével kapcsolatban, ennek a folyamatnak a kimutatása és kutatása folyamatosan megfigyelhető a diskurzusban.<sup>24</sup> A szakmai és közvélekedéssel szemben azonban interjúalanyom arra érez késztetést, hogy saját sikeres pályáját mutassa be. Elhivatottságán és munkahelyi eredményein kívül a szeretet hangsúlyozása dominál elbeszéléseiben. A pedagóguspályáról szóló szövegeiben fokozottan jelenik meg a jelenhez való kötődés és folytatólagosság igénye. A tanítványok jelenben való visszajelzései jelentik munkásságának igazolását. Saját pályájának nehézségeit oly módon tematizálja, hogy a nehézségek leküzdésének a motívuma emelkedik ki a narratívából. Elhivatottságáról, munkabírásáról tudósít minket. „...nekem nagyon sok olyan éjszakám volt, amikor le se tudtam feküdni, mert nem volt ár időm, de nem bántam meg, nem.”

Rövid kiszólásai érzékeltetik csak a jelen pedagógiai kultúra értékelését, melyet expliciten csak rövid mondatokban tematizál. Nem célja a jelenlegi oktatási rendszer kritikája, csupán saját sikerességével szemben jeleníti meg a jelenlegi problémákat: „...itt voltak ötödikesek. 44 gyerekem volt és most 25-tel sírnak. ...Valahogy más volt régebben a pedagógus iránti tisztelet, mint ma. De amikor én kezdtem a pályámat, nem egy nagymama kezit csókolommal

<sup>24</sup> NAGY 1998: 14.

köszönt. Kértem és könyörögtem, hogy ne tessék nekem kezit csókolomot mondani, unokája lehetnék tessék jónapotot mondani. Nem, tessék megengedni, mert tanárkisasszony tetszik lenni.” Magáról a pedagógus pálya nehézségéről vallott véleménye lányával folytatott beszélgetésének a narratív szintre emelése árulkodik. „Amikor a lányom pedagógusnak készült, akkor azt mondtam neki, hogy ne menj el pedagógusnak, mert eljegyzed magad a szegénységgel, és akkor ember elé akkor térdeltem le először. Letérdeltem a lányom elé és azt mondtam, hogy nagyon nehéz pálya, ha tiszta szívvel akarod csinálni, gondold meg, mert nem szeretném, hogy megbánd. Nagyon eljegyzed magad a szegénységgel. és akkor azt mondta, de ugye örülsz, hogy pedagógusnak megyek, ugye örülsz, hogy jelentkezek? Ha akarod, hát örülsz.”

Pedagógusi hitvallása alapvető szövegszervező elem. Pedagógusi munkája magyarázó elvként szolgál élettörténetében. Élettörténetének szerkesztése közben igénye van arra, hogy cselekedeteinek indoklásaként pedagógusi elveit is megossza. Az elvek betartása teszi legitimé cselekedeteit. Az elvhűsége teszi számára lehetővé, hogy narratív szinten is megfogalmazza elégedettségét: „...és hogy megbántam-e valamit, ezt sem mondhatom, talán ha kezdhentém, újrakezdeném.”

## **IX. Narratív erő a tárgyokban**

Az élettörténetek fontos kulcsmotívuma az interjúalany tárgyakkal való viszonya. Ezért az oral history elemzésekben gyakran központi elemmé válik a tárgyakkal vagy egy konkrét tárggyal való viszony. Egy mélyebb, gyakran rejtett összefüggés feltárására lehet alkalmas a tárgyakkal kapcsolatos attitűd a szövegekben.<sup>25</sup> A fogyasztási cikkek így identitásképző tényezőkként is megjelenhetnek.<sup>26</sup> A szövegértelmezés közben láthatóvá válik a tárgyak metaforikus ereje az elbeszélő számára.<sup>27</sup>

Interjúalanyom beszélgetésünk kezdetekor a lakást dicsérő megjegyzéseimre még felvételen kívül rögtön úgy reagál, hogy a férje halála óta egyre kevésbé kötődik a tárgyakkal, mert tudja, hogy ez egy pillanat alatt mind semmivé válhat. A szöveg elemzése során azonban számos szimbolikus értékkel rendelkező tárgyról és helyszínről beszél, valamint egy részüket meg is mutatja, hiszen a lakás fontos tartozékaiként funkcionálnak.

Jelen tanulmányban egy identitásában is fontos tárgytípust járok körül, mely vissza-visszatérő elem és fontos identitásképző funkcióval bír a narrációban. Ez a tárgytípus a ruha.

Édesapjáról egyik meghatározó emléke az egyenruha: „Édesapámról nem sok emlékem van, mivel ő nagyon sokat volt katona és én, az én emlékeimben nem is emlékszem, hogy civil ruhában láttam volna, mindig katona ruhában hazajött...” A ruha az, mely emlékeiben az édesapa beazonosítására szolgál, ezen kívül szinte nem is közöl információt édesapjáról: „és és hát ennyit tudok végül is róla mondani.” Tanulmányainak és pedagógusi mivoltának egyik fontos és a narrációban vissza-visszatérő tényezője a köpeny: „A mi időnkben kötelező volt például a köpeny viselete. Most ennek a köpenynek a viselete az nem azt jelentette, hogy az iskolában felvettük, hanem otthonról köpenyben kellett már mennünk.” A köpeny értéket képviselt, történetek kapcsolódnak hozzá, ezzel fontos identitásképző szerepe van. Ezért a további identitásképző tárgyakat és ruhadarabokat is értéknek becsüli meg. „Na most én szívesen hordtam, mert tulajdonképpen én megtanultam mindig tisztelni azon hagyományokat, ami akármelyik intézményben volt.” Saját narratív önazonosságában a jelképként és tárgyként is fontos szerepet játszó köpeny jelenik meg mint a külső és a belső

---

<sup>25</sup> KOVÁCS – VAJDA 2002b: 79-91.

<sup>26</sup> TÓTH 2002

<sup>27</sup> SZARKA 2005: 174.

azonosító: „Igen én erre olyan kényesen ügyeltem, hogy a gyerekektől megköveteltük, akkor én önmagamtól is. Mindegy volt, hogy milyen színű, de a köpeny kötelező volt.”

## X. Narratív szerepek

A narratív szerepek számos vizsgálati lehetőséget nyújtanak az elemző számára.<sup>28</sup> A férfi szerepében lévő családfőként funkcionáló édesanya vált mintaképpé interjúalanyom számára: „Édesanyukám, mivel ugye édesapámat már óvodás koromban elvitték a háborúba, ő volt az Édesanyám és az Édesapám egyben.” A családfő elvesztése mint ismétlődő sorseseemény jelenik meg életútján, férje elvesztésekor a tragédia sorseseemény jellegét a személyiségében történet változás narrációba emelésével is kiemeli: „De a férjem halála óta megkeményedtem, nagyon érdekes megváltoztam.”

A határozott, életét irányító ember képe az egész narrációban uralkodik. Amikor nem saját döntéséről, hanem életébe való külső beavatkozásról beszél, mindig valamely trauma vagy negatív kulcsélmény elbeszélése következik. Az édesanya befolyása az egyetlen pozitívan értékelt külső döntést befolyásoló tényező: „...én imádtam a testnevelést, de Édesanyám nem engedte, hogy ezt a szakot felvegyem. Akkor azt mondtam, ha ez nem leszek, akkor elmegyek földrajz-történelem szakra. Akkor az nem volt Pécsen, Egerben volt, akkor elmegyek Egerbe, és akkor Édesanya azt mondta, hát én biztos nem akarok elmenni Egerbe, mert soha nem azt mondta, hogy nem mész, tehát nagyon ügyes pedagógiai módszerekkel érte el mindig az eredményeket nálam, hanem azt mondta, hát Te biztos nem akarsz elmenni, hát Te szereted Pécs városát, Te nagyon jól érzed magad és hát akkor valami olyan más szakot keresel.”

Majd mikor saját anyaságáról beszél ugyanezt a mintát követve jeleníti meg magát szigorúként és következetesként ábrázolva, mindezt lánya nézőpontjából ábrázolva. A más narrációk élettörténetbe emelése mindig a saját életút igazolására szolgál: „énnekem a következetességem nemcsak a pályám során volt, hanem én itthon is ilyen vagyok, önmagammal szemben is ilyen vagyok. és ilyen vagyok vagy voltam a gyermekemmel szemben is. és nem egyszer azt mondta, hogy nagyon köszönöm, hogy a családban egyedül te voltál az, aki a családban mindig figyelmeztetted, hogy mit volna érdemes megváltoztatnom, mert rajtad kívül ezt senki nem látta a családban. Én voltam a szigorú anyuka.”

Számára az édesanyja jelentette a példaképet. „Végtelenül szorgalmas asszony volt. Számomra a legszebb, a lányom számára is a legszebb nagymama volt. Nagyon becsületes volt, nagyon nehéz életet éltünk... Mert mondjuk nálunk ugyanazt a nevelést kaptuk és két más irány. Maradtam azon a vonalon, testvérem más irányba letért... hogy édesanyámnak az egész lénye hatott.” Számára az édesanyja jelentette a mintaképet, azonban a mintakép számára pedagógusként alapvető identitásképző tényező. Életfeladatának tekintette, hogy a mintakép szerepében pedagógusként megállja a helyét. Fontos narratív identitásépítő ereje van azon tanítványi visszajelzéseknek, akik interjúalanyomat jelölték meg példaképüknek. A tanítványokról, köszönetmondásról, segítségnyújtásról szóló szövegrészek kiemelt és visszatérő elemei az élettörténetnek. Az értékelés a visszatekintés nélkülözhetetlen része. „...mint tanár mint szakfelügyelő pedagógus a példaképe vagyok és mai napig az vagyok.” Ezen visszajelzések számontartása életútjának, életstratégiáinak igazolásaként jelenik meg. „És Melindám én a személyes példamutatást nagyon fontosnak tartom. Ha én azt mondom egy gyereknek, hogy ne beszélj kisfiam trágárul, akkor én se beszéljek. Ha azt mondom, hogy tudjál szépen ülni, akkor a gyerek azt vegye észre, hogy én is mindig szépen ülök.”

A tárgyak narratív erejének egyik további speciális esete a fényképek értékelése, akár szimbolikus erejének értelmezése. A képértelmezéssel az interjúalany saját normáit,

<sup>28</sup> LÁSZLÓ 1998

szerepelvárásait, kollektív emlékezetről alkotott nézeteit fejezi ki. Általában nem is maga a képi ábrázolás hordoz magában forrásértéket, hanem az az aktus, hogy ezt a képet fontosnak tartja élettörténete szempontjából, valamint, hogy milyen szövegek kötődnek hozzá.

Saját nőiségének, női szerepének, testének értékelése a fényképek nézegetése közben jelenik meg dominánsan. Reflektál saját változó külsejére, kényszerből és önkaratából történő testi változásaira. Fontos narratív szerepet tölt be a haj kérdése számára: „de nekem rengeteg arcom volt. Volt ahol teljes rövidre levágattam magam... Látod ilyen kontyom van. Hát a(z) O.-ék tudják, eddig érő hajam volt...” Betegségével kapcsolatban ez egy olyan látható testi változás volt, melyen keresztül ábrázolni tudta, hogy milyen veszteségek érték betegségének lefolyása alatt. „Képzeld el, hogy ilyen sötét színű hajjal mentem be a kórházba május nem tudom hányadikán és ilyen lettem június végéig... Nagyon göndör hajam volt, nem tupír, ennyi hajam volt, most meg teljesen elment a betegségben. Az unokahúgomnak is szintén, annak pedig a szülések után.” Majd a haj fontos narratív ereje a lányával kapcsolatban is megjelenik: „Na most ez a képe tetszik nekem az A-nak, amikor meghalt az édesapja akkor vágatta le, mert az édesapja nem engedte levágni, nem engedélyezte.”

Saját nőiességével, erre vonatkozóan megélt külső visszajelzésekkel kapcsolatban két történetet mesél el, melyek szintén a fényképek nézegetésekor kerültek előtérbe.

A történetek egymás után következnek a narrációban és nagy vidámságot váltottak ki az elbeszélőből. Mindkét történet közös eleme, hogy a külső szemlélő nem ismerte fel aktuális szerepében. Tanárként kislánynak, látogató rokonként zsidó nőnek nézték.

„És egy aranyos eset volt, sohasem felejttem el. És szálltunk fel a vonatra és megszólal a kalauz nekem, hogy kislány hol a tanárnőtök? Erre a gyerekek elkezdtek nevetni és mondták, hogy szembe tetszik vele állni. ((nagyon nevet))”

„Volt olyan, hogy elmentem pl. az unokabátyámékhoz. Zsidó nőnek néztek. Amikor láttam, hogy vendégek vannak, mondtam, hogy bocsánat bátyja,..., mondom bocs, majd akkor legközelebb jövök, ott volt a nagy társaság nem akartam ott maradni. Amikor eljöttem azt kérdezték, hogy ki volt az a szép kis zsidó nő. ((nagyon nevet, élvezzi a történetmesélést)) Aztán mondta, hogy mondtam nekik, hogy az unokahúgom, hú kész voltak. ((nevet))”

Az élettörténet szerkesztésének alapeleme, hogy saját érzékenysége és törekenysége ellenére mindig megállta a helyét a rá osztott és elvállalt szerepekben. Még akkor is, ha a külső szemlélőnek úgy tűnt, hogy ez a szerep számára túl nehéz vagy nem megfelelő. Életútjára visszatekintve mulatságos elemmé válik számára szerepeinek alulértékelése, hiszen visszatekintő értékelésében egyértelműen a szerepeinek maradéktalan teljesítése alkotja a narratíva fő szálát.

## **XI. További elemzési lehetőségek**

Jelen elemzés folytatásaként számos további vizsgálati irány lehetséges neveléstörténeti szempontból is. Fontos további irány lehet az oral history mellett olyan korabeli szövegek vizsgálata, melyek a hivatalos beszédmód normatív jellegű elvárásait közvetítették, valamint azokat a szövegeket is, melyeket maga a Főiskola, majd később utódintézményei hoztak létre. Tehát olyan kötetek, emlékkiadványok, melyeket pl. a 30 éves, majd az 50 éves Pedagógiai Főiskola emlékére adtak ki.<sup>29</sup>

---

<sup>29</sup> TÓTH 2002

A személyes tárgyak és dokumentumok további vizsgálati lehetőségeket nyújtanak. Így a továbbiakban a biográfiai módszerrel kiegészítve további jelentésrétegeket fedezhetünk fel a személyes dokumentumok révén.<sup>30</sup>

Oral historyt általában akkor alkalmazzuk, ha nincsenek a korszakról írott emlékek vagy az emlékek forrásai nem rendelkeznek írásban elérhető élettörténeti anyaggal. Például a szocialista időszak munkásnői ritka kivételektől eltekintve nem öntik írásba élettörténetüket, nincsenek kész történeteik, ezzel szemben az én mintám egy gyakran írásbeli visszaemlékezésekkel, publikációkkal rendelkező értelmiségi réteg.<sup>31</sup> Általában így egy tudatos keretbe is szerkesztik az élettörténetüket, vannak történeteik, önmaguktól mesélnek, éppen ezért időnként váratlanul éri őket egy-egy kérdés, amire nincsenek megalkotott történeteik. Van rá készítésük, hogy a köztörténeti narratíváknak megfelelően alkossák meg a történeteiket.<sup>32</sup>

Jelen esetben egy speciális csoportról van szó. Értelmiségiek, akik pedagógusi képzésük és többnyire foglalkozásuk révén is kiemelkedő kompetenciákkal, tapasztalatokkal rendelkeznek a beszédalkotás terén. „Egyes társadalmi csoportok tagjai a csoporthoz tartozó szerepelvárásoknak megfelelően más-más módon konstruálják meg a múltjukat. Az értelmiségieknek „sajátos múltja”, „kész történeteik” vannak. Szellemileg független, ráadásul a „szavak embere”, így gondolatait és emlékeit szívesebben, majdhogynem előszeretettel önti szavakba.”<sup>33</sup> Jellemző erre a csoportra, hogy életútjukról elérhető írásos visszaemlékezés. Ez az írásos anyag tartalmazza azokat a szerepelvárásoknak megfelelő szövegalkotási módokat, melyeknek egy értelmiségi, már nyugdíjas visszaemlékező tanárebembertől elvárásaként érzékelnek. Ezek a kollektív emlékezetben szereplő nyilvános történetek, melyek szelektáltak és céljuk van az életmű interpretálásában. Az írásos munkában szereplő kulcstörténetek és kulcsmotivációk az elbeszélte történetekben is megjelennek, azonban az oral history lehetőséget ad a mélyebb rétegek feltárására, elemzésére is. Jelen esetben több írásos életútról szóló összefoglaló is rendelkezésemre áll, így a szövegek egymás melletti elemzésére nyílik lehetőségem.

---

<sup>30</sup> BÖGRE 2003: 155.

<sup>31</sup> TÓTH 2007

<sup>32</sup> TÓTH 2005: 79.

<sup>33</sup> TÓTH 2000: 169-170.

## XII. Irodalomjegyzék

- BARTLETT 1985 = Bartlett, F. Ch., *Az emlékezés. Kísérleti és szociálpszichológiai tanulmány*. Gondolat Kiadó, Budapest 1985.
- BÖGRE 2003 = Bögre Zsuzsa, Élettörténeti módszer elméletben és gyakorlatban. *Szociológiai Szemle*, 2003. 1. sz. 155-168.
- GYÁNI 1997 = Gyáni Gábor, *Mit várhat az iskola a szkeptikus történetírástól?* <http://www.ofi.hu/tudastar/mit-varhat-iskola> [2011.03.03.]
- GYÁNI 2000a = Gyáni Gábor, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest 2000.
- GYÁNI 2000b = Gyáni Gábor, Történetírás: a nemzeti emlékezet tudománya. In: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest 2000. 95-128.
- HALBWACHS 2000 = Halbwachs, Maurice, A kollektív emlékezet. In: Felkai Gábor – Némédi Dénes – Somlai Péter (szerk.): *Szociológiai irányzatok a XX. század elejéig. I. Új Mandátum*, Budapest 2000. 403-432.
- IOHA é.n. = International Oral History Association. <http://iohanet.org/> [2011.03.03.]
- KANYÓ 2002 = Kanyó Tamás, Beszámoló a XII. Nemzetközi Oral History Konferenciáról. *Világtörténet*, 2002. ősz/tél. 105-106.
- KÉRI 2002 = Kéri Katalin, *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 2002.
- KOVÁCS é.n. = Kovács Éva : A társadalom mint szöveg. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom- és kultúrakutatásban*. [http://szabadbolcsesz.elte.hu/index.php?option=com\\_tanelem&id\\_tanelem=832&tip=0](http://szabadbolcsesz.elte.hu/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=832&tip=0) [2011.03.03.]
- KOVÁCS – VAJDA 2002a = Kovács Éva – Vajda Júlia, *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek*. Múlt és Jövő Könyvek, Budapest 2002.
- KOVÁCS – VAJDA 2002b = Kovács Éva – Vajda Júlia, Mi történt a tenderlivel. In: *Mutatkozás. Zsidó Identitás Történetek*. Múlt és Jövő Könyvek, Budapest 2002. 79-91.
- LÁSZLÓ 1998 = László János, *Szerep, forgatókönyv, narratívum*. Scientia Humana, Budapest.
- MOLNÁR – KÖRÖSI – KELLER 2006 = Molnár Adrienne – Körösi Zsuzsanna – Keller Márkus, *A forradalom emlékezete. Személyes történelem*. 1956-os Intézet, Budapest 2006.
- NAGY 1998 = Nagy Mária (szerk.), *Tanári pálya és életkörülmények*. Okker Kiadó, Budapest 1998.
- OHRO é.n. = Oral History Research Office. <http://library.columbia.edu/indiv/ohro.html> [2011.03.03]
- PÁSZKA 2007 = Pászka Imre, *Narratív történetformák a megértő szociológia nézőpontjából*. Belvedere, Szeged 2007.
- PETHÓNÉ NAGY 2007 = Pethőné Nagy Csilla (2007): *Módszertani kézikönyv*. Korona Kiadó, Budapest 2007.
- RICOPUR 1999 = Ricoeur, Paul, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest 1999.



- ROSENTHAL 1995 = Rosenthal, Gabriele, *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte: Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Campus Verlag, Frankfurt-New York 1995.
- SAJÓ é.n. = Sajó Sándor: Paul Ricoeur és a narratív identitás. In: *Sajó Sándor: Kortárs művészetelméletek*.  
[http://szabadbolcseszett.elte.hu/index.php?option=com\\_tanelem&id\\_tanelem=900&tip=0](http://szabadbolcseszett.elte.hu/index.php?option=com_tanelem&id_tanelem=900&tip=0)  
[2011.03.03.]
- SOMMER – QUINLAN 2002 = Sommer, Barbara W. – Quinlan, Mary Kay, *The Oral History Manual*. Altamira Press, Walnut Creek–Lanhan–New York–Oxford 2002.
- SZABOLCS 2000 = Szabolcs Éva, Deduktív (analitikus) jellegű kutatások. In: Falus Iván (szerk.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 2000.
- SZARKA 2005 = Szarka Eszter: „Úgyhogy körülbelül így történt...” Egy önéletrajzi elbeszélés és értelmezése. *Múltunk*, 2005. 4. sz. 149-185.
- TENGELYI 1998 = Tengelyi László, *Élettörténet és sorseseemény*. Atlantisz Kiadó, Budapest 1998.
- TÓTH 2000 = Tóth Eszter Zsófia, Klio és az oral history. *Múltunk*, 2000. 2. sz. 165-177.
- TÓTH 2002 = Tóth Eszter Zsófia, *Változó identitások munkásnők élettörténeti elbeszéléseiben*. <http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/kiadvanyok/evkonyv02/tezs>  
[2011.03.03.]
- TÓTH 2005 = Tóth Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. *Múltunk*, 2005. 4. sz. 78-99.
- TÓTH 2007 = Tóth Eszter Zsófia, „Puszi Kádár Jánosnak.” *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Napvilág Kiadó, Budapest 2007.

**Pálfi Melinda**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola

Cím: 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

Telefon: +36-30-890-3880

E-mail: [palfi.linda@gmail.com](mailto:palfi.linda@gmail.com)

## **Idegrendszer és személyiség – Agyi aktivációs különbségek a „BIS” és „BAS” érzelmi-motivációs rendszerek szenzitivitásának függvényében**

Papp Péter  
Pécsi Tudományegyetem  
Bölcsészettudományi Kar

### **Absztrakt**

A gondolat, mely szerint az emberi személyiség variációinak alapját agyi struktúránk működésében mutatkozó egyéni különbségek vetik meg, nem új keletű. Hans Jürgen Eysenck 1957-ben publikálta nagyhatású trait-elméletének kezdeti változatát, melyet a központi idegrendszeri serkenthetőség és agykérgi arousal koncepciójára alapozott. Őt követően, a múlt század utolsó évtizedeiben a személyiség és neurobiológia közti összefüggések kutatása rendkívüli mértékben fellendült. Jeffrey Alan Gray, az egyik legnagyobb befolyással bíró neuropszichológiai személyiségmodell megalkotója három, különálló agyi hálózatokra épülő érzelmi-motivációs rendszert különített el, melyek személyiségünk alapstruktúráját alkotják. (Viselkedéses aktiváló rendszer – BAS, viselkedéses gátló rendszer – BIS, „küzdj vagy menekülj” rendszer – FFFS.) Funkcionális agyi mágneses képalkotást (fMRI-technikát) és kérdőíveket (Carver és White BIS / BAS skálái, SPSRQ) alkalmazó kutatásomban a Gray által leírt szisztémákra építve igyekeztem feltárni bizonyos személyiségvonások (jutalomra és büntetésre való egyéni érzékenység) és az agyi neurális aktivitás összefüggéseit egészséges egyetemi hallgatókból álló mintán. Elsődleges célom annak vizsgálata volt, milyen mértékben képes személyiségünk idegrendszeri szinten modulálni az affektív információ-feldolgozás folyamatát.

**Kulcsszavak:** *személyiség, fmri, idegtudomány, gray, érzelmi információ-feldolgozás*

### **Abstract**

The idea that inter-individual differences in the functioning of the human brain mediate differences concerning personality is not new. The same hypothesis provided the basis of H. J. Eysenck's widely renowned, cortical arousability-based model of personality, published in its original form half a century ago. The existence of several empirical and clinical evidences pointing towards the plausibility of linking traits with different neural structures (damage to specific brain areas possibly disrupts one's personality etc.) led other researchers to construct similar neuropsychological theories of personality in the past decades. One of the most influential theorists was J. A. Gray who proposed three emotional-motivational systems: the behavioural activation and inhibition systems and the fight-flight-freeze system (BAS, BIS and FFFS, respectively), based upon distinct neural networks as the main framework of personality. Building upon past empirical research data investigating the relationship between various personality traits and specific neurophysiological indicators of brain functioning, our own research used functional magnetic resonance imaging (fMRI) technique complemented by behavioural measures (Carver and White's BIS / BAS scales and the SPSRQ) to test the possible associations of personality dimensions with neural activity in a sample of healthy university students, utilizing Gray's conceptual framework. Specifically, we were interested in exploring the potential of our personality to modulate affective information-processing.

**Keywords:** *personality, fmri, neuroscience, gray, emotional information processing*

## I. Bevezetés

### I. 1. A neuropszichológiai személyiségelméletek általános jellemzői

A gondolat, miszerint az emberi személyiség végtelen variációinak alapját bizonyos agyi struktúrák működési sajátosságainak egyéni különbségei vetik meg, nem új keletű. Hans Jürgen Eysenck 1957-ben publikálta azóta klasszikusnak számító trait-elméletének kezdeti változatát, melyet a központi idegrendszeri serkentetőség és agykérgi arousal koncepciójára alapozott (Eysenck, 1957, 1967, hiv. Matthews et al., 2003, Corr, 2008, Mirnics, 2006). A pszichológia tudományában őt megelőzően is felbukkant bizonyos viselkedésbeli és / vagy motivációs diszpozíciók (megközelítés–elkerülés, appetitív–averzív motiváció) egymástól független idegrendszeri hálózatok általi regulációjának gondolata (például N. E. Miller esetében [1944], hiv. Carver és mtsai., 2000), a neuropszichológiai személyiség-felfogás gondosan kidolgozott elméleteinek megszületésére azonban a múlt század második feléig várni kellett. Eysenck megközelítése mellett Jeffrey A. Gray [1970, hiv. Corr, 2008] és Marvin Zuckerman [1991, hiv. Matthews et al., 2003] modellje bizonyult különösen meghatározónak, elégséges alapot biztosítva a „személyiség idegtudományának” megszületéséhez (Corr, 2008, 3. o.).

A napjainkban ismert neuropszichológiai alapú személyiségelméletek több ponton találkoznak egymással (Matthews et al., 2003). Hipotézisük a személyiséget az agyműködés egyéni variációiból eredezteti és vezeti le. Sémájuk szerint felmenőinktől ránk származott genetikusan örököltünk a környezettel folytatott interakció moduláló hatása mellett határozza meg központi idegrendszerünk személyes működési sajátosságait, melyek viszont személyiségvonásaink, szokásaink, illetve viselkedésmintáink alapját vetik meg. A személyiség különböző neuropszichológiai megközelítései egyedi „konceptuális idegrendszert” (valódi idegrendszerünk strukturális és funkcionális jellemzőit tartalmazó vázlatot) konstruálnak, melyet az általuk kulcsfontosságúnak talált neurális rendszerekkel (azaz: neuroanatómiai struktúrák funkcionális egységet alkotó hálózataival – Matthews et al., 2003) töltenek fel, és kijelölik e rendszerek kommunikációját biztosító idegpályák specifikus biokémiai hírvivő anyagait (neurotranszmittereit). (Ezek leggyakrabban a szerotonin, acetilkolin és bizonyos katekolaminok, mint a noradrenalin és dopamin.) Megadják az involvált szisztémáknak megfelelő viselkedéses funkciókat, és hipotéziseket fogalmaznak meg arra nézvést, hogy miként alakul személyiségünk a rendszerek működési sajátosságainak függvényében. Mindezen összetevők együtt szükségesek ahhoz, hogy egy neuropszichológiai személyiségelmélet megfelelő magyarázóerőre tegyen szert, és képes legyen predikciókat megfogalmazni azzal kapcsolatban, miként gyakorol befolyást személyiségünk pszichofiziológiai reakcióinkra és viselkedésünkre (Matthews et al., 2003). Ezzel párhuzamosan fontos ésszben tartanunk, hogy idegrendszeri struktúráink és személyiségvonásaink kapcsolatát minden esetben komplex közvetítő folyamatok modulálják. Közvetlen, determinisztikus összefüggések feltételezése, a túlzó biológiai redukcionizmus (szélsőséges esetben az idegrendszer és személyiség izomorfizálása) a terület meghatározó elméletalkotói szerint súlyos tévút (Zuckerman, 1991, hiv. Matthews et al., 2003).

### I. 2. Eysenck modellje

H. J. Eysenck három faktorra alapozott személyiségelmélete kidolgozása óta hosszú utat járt be és mindvégig rendkívüli megtermékenyítő erővel hatott számos kutató munkásságára. Az elképzelés egyszerre tartalmaz gondolatokat Galenus (Kr. u. kb. 150) ókori személyiségtipológiájából és olyan modernkori tudományos fejleményekből, mint C. G. Jung pszichológiai típusa, vagy I. Pavlov idegrendszeri gátlással és ingerületekkel kapcsolatos elgondolásai (Mirnics, 2006). Eysenck (1967, hiv. Matthews et al., 2003, Mirnics, 2006 és

Corr, 2008) elképzelése szerint a személyiséget két alapvető, folytonos dimenzió szervezi, melyek mentén bármely személy elhelyezhető – ezek az extravertió és introvertió, valamint az érzelmi stabilitás és labilitás végpontokkal jelölhető ki. Eysenck a dimenziók mögött finom egyéni eltéréseket mutató fiziológiai folyamatokat sejtett, melyek genetikusan jellegűek, azaz részben biológiai úton örökíthetőek. (Mirnics, 2006).

Eysenck, felállítva saját „konceptuális idegrendszerét” megadta a két dimenzió idegrendszeri horgonypontjait: az extravertió-introvertió megalapozója elmélete szerint az ún. cortico-reticularis hurok, mely az agykéreg (neocortex), a thalamust és az agytörzsi felszálló reticularis aktiváló rendszert (ARAS) foglalja magában, és a struktúrák közti feedback-kapcsolatok folytán tekinthető összefüggő funkcionális együttesnek (Matthews et al., 2003). A szisztéma beérkező szenzoros stimulálás hatására aktivációba jön, melyet felszálló afferens pályarendszerek továbbítanak a neocortex felé, ami az izgalmi szint regulációjáért felel. A rendszer funkciója az információ-feldolgozás facilitálása, működése a corticalis arousal emelkedett szintjéhez vezet, mely fogalom Eysenck modelljének kitüntetett magyarázóeszköze. Elmélete szerint az intro- és extravertált egyéneket az idegrendszeri serkentés és gátlás egyensúlyában mutatkozó eltérések különböztetik meg egymástól (Mirnics, 2006, Corr, 2008). Az előbbi személyekre az idegi gátlás gyengébb, utóbbiakra jelentősen erősebb szintje jellemző, melynek köszönhetően serkenthetőségük is különbözik. A jó közérzethez szükséges optimális (közepes) serkentettségű szintet introvertált személyek esetén tehát viszonylag ingerszegény környezet is képes biztosítani, míg extravertált társaik ugyanilyen körülmények közt kénytelenek aktiváló ingerforrások után nézni. A serkenthetőség és aktivációs alapszint különbségeiből Eysenck további következtetéseket vont le – az introvertáltakat az extravertáltaknál könnyebben kondicionálhatóknak tekintette (Matthews et al., 2003, Mirnics, 2006, Corr, 2008), és feltételezte róluk, hogy újszerű ingerlés esetén hosszabb időn át mutatnak orientációs reakciót (Eysenck, 1990, hiv. Mirnics, 2006).

A személyiség második, az érzelmi stabilitás mértékét meghatározó dimenziójának idegrendszeri alapját Eysenck szerint a viscerocorticalis hurok struktúrái adják (neocortex, limbikus rendszer és a köztük húzódó kapcsolatok). A rendszer funkciója a szubjektív, autonóm érzelmi reakció kontrollja, mely neurotikus egyéneknél az érzelmileg stabil személyekkel összehasonlítva jóval intenzívebb lehet. Magas neuroticitás mellett nagyobb fokú kiegyensúlyozatlanság, gyakoribb distressz-érzés és szorongás jellemző stresszel teli szituációkban (Matthews et al., 2003).

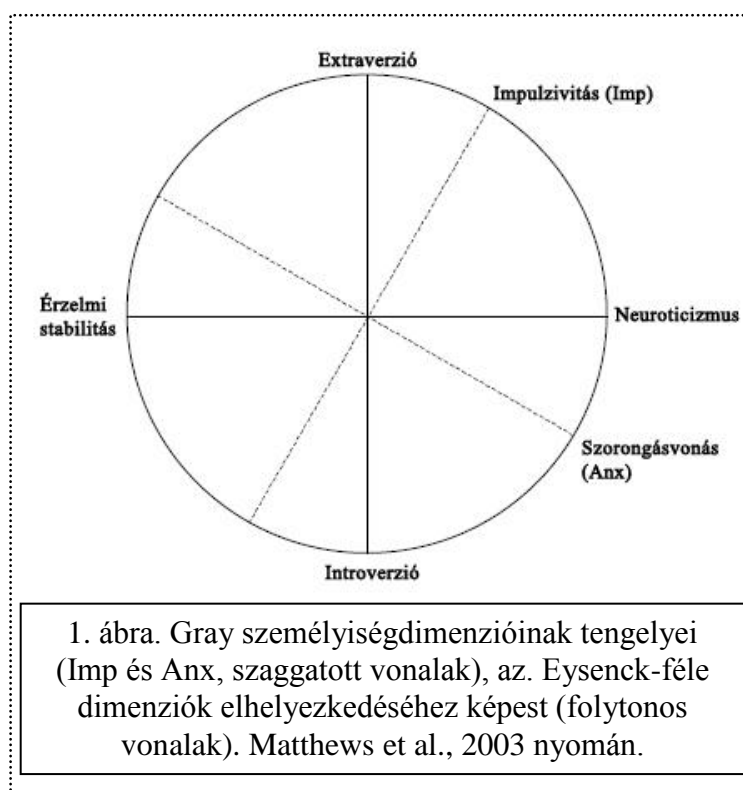
Eysenck végül egy harmadik dimenzióval egészítette ki modelljét, melynek a pszichoticizmus / superego erő nevet adta (Mirnics, 2006). Értelmezése szerint pszichotikus személy az, aki fokozottan veszélyeztetett a deviáns viselkedés szempontjából. A pszichoticitás magas értékeit mutató személyek ennek megfelelően vakmerők, impulzívok, egocentrikus szemléletük folytán képtelenek osztozni mások szempontjaiban vagy épp szenvedésében – gyakran jellemzi őket a szabályok áthágása, ártó agresszió (Mirnics, 2006). A faktor idegrendszeri megalapozottsága a másik két dimenzióhoz képest jóval kevésbé kidolgozott.

### **I. 3. Gray és az alternatíva: a megerősítésre való érzékenység elmélete (RST)**

J. A. Gray, klinikai pszichológus, nyelvész és neves biológiai pszichológiai kutató 1970-ben tette közzé neuropszichológiai alapú személyiség-felfogásának alapvető téziseit. Többszörösen átdolgozott elméletét (Gray, 1970, 1982, hiv. Corr, 2008; 1981, hiv. Matthews et al., 2003; Gray és McNaughton, 2000, hiv. Corr, 2008) gyakorta szokás Eysenck teóriájának viszonylatában tárgyalni, mely érthető annak fényében, hogy azt Gray bevallottan Eysenck gondolatai által inspirálva, azoktól azonban több ponton jelentősen eltérve alkotta meg (Matthews et al., 2003, Mirnics, 2006, Corr, 2008). A Gray-féle neuropszichológiai személyiségelméletet a közelmúlttól fogva, mint a „megerősítésre való érzékenység”

koncepcióját (reinforcement sensitivity theory, RST) ismerhetjük (Corr, 2002, hiv. Corr, 2008), mely az idők során komoly inspiráló hatást gyakorolt a motiváció- és érzelemkutatásra, valamint egyes klinikai kutatásokra.

Gray megközelítése szerint a személyiség terén tapasztalt variancia az emberek környezeti ingerekkel szemben mutatott reakcióinak különbözőségein alapul, melyek alapját viszont az idegrendszer biológiájában lelhetjük fel (Mirnics, 2006). A személyiséget alapvetően szervező dimenziókat Eysencktől eltérő módon, az introverzió-extraverzió és a neuroticitás-érzelmi stabilitás tengelyeit a faktortérben 30-60 fokkal elforgatva jelölte ki (Matthews et al., 2003, Mirnics, 2006, Corr, 2008, 1. ábra.). Gray az így létrejött új dimenzióknak az impulzivitás („Imp”, főként extraverzió + némi neuroticizmus keveréke) és szorongásvonás („Anx”,



főként neuroticizmus + egy kevés introverzió elegye) nevet adta, és a jutalom (Imp) illetve büntetés (Anx) iránti érzékenység kifejezőiként definiálta őket. Az Imp magas fokát mutató személyek ennek megfelelően leginkább a jutalom (büntetés elmaradása), a magas Anx értékűek a büntetés (jutalom elmaradása) jeleire érzékenyek. Az eysencki extraverzió-introverziót (E), valamint neuroticizmust (N) a jutalom- és büntetés-érzékenységből (tehát Imp-ből és Anx-ból) eredeztethető derivátumnak tekintette. E-t a jutalomra és büntetésre való fogékonyság egyensúlyának indikátoraként, N-et a két tendencia együttes erejeként határozta meg (Gray 1981, hiv. Corr, 2008).

Gray elmélete eredeti formájában három alapvető neurális rendszert tételezett fel a személyiség háttérében, melyek a viselkedéses és motivációs értelemben vett megközelítésért, illetve elkerülésért felelnek. A rendszerek, idegrendszeri háttérük és specifikus funkcióik a következők:

**1) Viselkedéses gátló rendszer (behavioural inhibition system, BIS).** Idegrendszeri alkotóelemei a hippocampus, septum, a limbikus rendszer egyes további struktúrái és az orbitofrontalis kéreg (Matthews et al., 2003, Mirnics, 2006, Hewig et al., 2006). Más szerzők az agytörzsi locus coeruleus noradrenerg projekcióit fogadó anterior cingularis cortexet (ACC) is a BIS rendszerhez kötik, mint potenciális fenyegetések észleléséért felelős struktúrát (Amodio et al., 2008, Szily és Kéri, 2008). A szisztéma a büntetés és a jutalom elmaradásának *tanult* (kondicionált) jeleire, valamint újszerű helyzetekre érzékeny; aktiválódva félbeszakítja az aktuálisan folyó viselkedést, a figyelmet a környezeti jelzésekre fókuszálja, facilitálja az információfeldolgozást, az arousal fokozódása mellett felkészít a válaszadásra. Működése fokozza a vigilanciát és szorongást

(kapcsolat az Anx dimenzióval). (Carver et al., 2000, Matthews et al., 2003, Carver, 2004, Reuter, et al., 2004, Mirnics, 2006, Hewig et al., 2006, Amodio et al., 2008, Corr, 2008.)

- 2) Viselkedéses aktivációs / megközelítő rendszer (behavioural activation / approach system, BAS).** Neuroanatómiai alapja magában foglalja a bal oldali dorsolateralis és medialis prefrontalis kérget, a dorsalis és ventralis striatumot (melynek projekciói a prefrontalis cortexnek biztosítanak dopaminerg bemenetet) és a lateralis hypothalamust, illetve ezek összeköttetéseit (Matthews et al., 2003, Mirnics, 2006, Hewig et al., 2006, Amodio et al., 2008). A BAS rendszer felügyeli a környezet appetitív ingereire adott viselkedéses reakciókat: a jutalom, illetve büntetéstől való megmenekülés *tanult* jelei képezik bemenetét. Összefüggésben áll az optimizmussal, boldogsággal és agresszióval, az anticipált jutalmat megközelítő viselkedésre vagy a büntetés forrásától való aktív távolodásra facilitál (kapcsolat az Imp dimenzióval). Működése (a BIS rendszerhez hasonlóan) emeli az arousal szintjét. (Carver et al., 2000, Matthews et al., 2003, Carver, 2004, Reuter, et al., 2004, Mirnics, 2006, Hewig et al., 2006, Amodio et al., 2008, Corr, 2008.)
- 3) Harc / menekülés rendszer (fight-flight system, FFS, bizonyos esetekben fight-flight-freeze system, FFFS).** Az amygdala, medialis hypothalamus, a középagyi szürkeállomány és az agytörzs alsó részének szomatikus, illetve motoros effektor magcsoportjai képezik a szisztéma neuroanatómiai bázisát (Matthews et al., 2003, Reuter et al., 2004, Mirnics, 2006). A BIS rendszerrel szemben a FFS aktivációját a kondicionálatlan averzív ingerek váltják ki, így olyan érzelmekkel hozható összefüggésbe, mint a kitörő düh („rage”) vagy a pánik. Frusztráló és fájdalmas impulzusok esetén e szisztéma dönt a harc vagy menekülés („fight or flight”) viselkedéses reakciói közt. Gray szerint nagy vonalakban megfeleltethető Eysenck harmadik, pszichoticizmus dimenziójának. (Matthews et al., 2003, Reuter et al., 2004, Mirnics, 2006, Corr, 2008.)

A fenti neurológiai hálózatok sorra vételével egyúttal áttekintettük Gray „konceptuális idegrendszerét”. Mint láttuk, az RST-teória Eysenck elméletének háttére előtt bontakozott ki. Kidolgozója szerint a BIS, BAS és FFS, mint érzelmi-motivációs rendszerek működésében megmutatkozó egyéni variációk mentén minden korábbi, Eysenck által azonosított jelenség magyarázható. Gray modellje ezen túl további kognitív és affektív folyamatokat épített be és magyarázott meg. A kogníció legnagyobbbrészt a megközelítő viselkedés megszervezésével („sub-goal scaffolding” – Corr, 2008, 21. o.) kapcsolatban jut szerephez az RST keretein belül. A vágyott célhoz, mint elsődleges megerősítéshez való közeledésünk során megoldandó három probléma (a célpont azonosítása; a közelítő viselkedés megtervezése; a terv végrehajtása, mint folyamatos problémamegoldás) fejlett kognitív (végrehajtó) funkciókat kíván (Corr, 2008). Emellett Gray az érzelmek eredetének plauzibilis magyarázatát adva azokat a BIS, BAS és FFS rendszerek működésének interakciójából származtatta. A folyamatot a színészlelés esetéhez hasonlította, amely során a retina mindössze három csaptípusa elegendő a színek sokaságának megkülönböztetéséhez (Corr, 2008).

#### I. 4. RST-alapú empirikus kutatások

Gray szerint az erős szorongásvonással (Anx) rendelkező egyének a BIS rendszer mediáló hatása folytán a büntetés jeleire mutatnak kiemelt érzékenységet, az impulzivitás dimenziójában (Imp) magas szintet mutató személyekre viszont a jutalom szignáljai hatnak

erőteljesebben, BAS rendszerük közvetítése révén. A modell implikációi meglehetősen jó lehetőséget nyújtanak az empirikus tesztelésre, mely az idők során igen kiterjedté vált. Érdeemes röviden áttekintenünk két kutatást, melyek a jelen tanulmány alapját képező kutatómunka fő inspirálói voltak.

Canli és munkatársai (2001) úttörő munkájukban funkcionális mágneses rezonancia képalkotást alkalmazva igyekeztek feltárni az extravertió és neuroticizmus, mint az érzelmi tapasztalattal szoros összefüggésben álló személyiségvonások érzelmi ingerek feldolgozására kifejtett moduláló hatását. A kísérleti személyek csoportjának az érzelemkiváltó fényképeket tartalmazó IAPS gyűjteményből (International Affective Picture System; Lang, Bradley és Cuthbert, 2008) válogatott pozitív és negatív képeket vetítettek. Az ingeranyag exponálása során rögzített agyi aktivitásmintákat végül a vizsgálati személyek NEO-PI-R kérdőívben mért vonás-pontszámaival korreláltatták. A kutatás eredményesnek bizonyult: Canli és kollégái erős pozitív összefüggést találtak az extravertió pontszám és a pozitív képekre adott neurális reakciók közt az amygdala, caudatum, a medialis frontalis gyrus és a putamen területén. Emellett a neuroticizmus pontérték és az agyi aktiváció tekintetében negatív korrelációt sikerült kimutatniuk a medialis frontalis és medialis temporalis gyrusban.

Canli rendkívül érdekes kutatási paradigmáját Reuter és munkatársai (2004) vették alapul Gray RST-konceptiójának próbára tételében. A személyiség tekintetében fennálló variancia maximalizálása érdekében szadomazochista élményeket megélt egyetemi hallgatókból álló csoportot vetettek össze azonos létszámú kontrollcsoporttal ugyancsak funkcionális mágneses képalkotást alkalmazva. Az agyi aktivációs mintázatokat félelmet, undort kiváltó, erotikus tartalmú, illetve affektív értelemben semleges IAPS képek vetítése alatt vizsgálták. A résztvevők előzetesen kitöltötték Carver és White (1994) BIS / BAS skáláit. A kutatók a pozitív ingerek exponálása során mutatott agyi aktiváció és a BAS pontszám, valamint a negatív képek által kiváltott neurális válasz és a BIS pontszám közt vártak pozitív korrelációt, hipotézisük viszont csak részben nyert igazolást. Eredményeik szerint a BIS rendszer érzelmi ingerekre adott idegi reakciókat befolyásoló hatása jóval dominánsabb a BAS hasonló potenciáljánál, az ingeranyag valenciaértékétől függetlenül. A BIS szisztéma vizsgálatának tanulságaival szemben mindössze két esetben sikerült pozitív korrelációt azonosítani a BAS-pontszám és az agyi aktivitás közt: az erotikus ingerek esetén a bal oldali hippocampális és parahippocampális területen, illetve az undort kiváltó képek vetítése során a bal féltekei insulában. A kutatás – a várakozásokkal ellentétben – nem mutatott ki jelentős eltérést a két vizsgálati csoport tagjainak agyi aktivációs mintázatai közt, a szadomazochista tartalmú képek kivételével.

Noha Reuter és kollégáinak kutatása ellentmondásos eredményekkel zárult, annak Canliéval közös alapkonceptiója, miszerint a személyiségdimenziók mentén elfoglalt helyzet moduláló hatást fejt ki az érzelmi ingerekre adott reakciókra, ismételten életképesnek mutatkozott. Az RST-teória predikcióit tesztelő saját, funkcionális mágneses képalkotó eljárással végzett kutatásom esetében hasonló irányba indultam, ám az eredmények nagyobb fokú konzisztenciájának biztosítása érdekében néhány ésszerűnek tűnő változtatást eszközöltem.

## **II. Anyag és módszer**

### **II. 1. Funkcionális mágneses képalkotás**

Kutatásom módszeréről mágneses rezonancián alapuló, funkcionális agyi képalkotó technika (fMRI – functional magnetic resonance imaging) szolgált, mely a morfológiai típusú, azaz anatómiai struktúrák rendkívül pontos, háromdimenziós leképezésére képes, nem-invazív MRI vizsgálat specializált típusa, finomabb idői feloldóképességének köszönhetően annak

fontos és hatékony kiegészítő módszere. Az eljárás a már korábban is alkalmazott elektrofiziológiai alapú vizsgálómódszerekhez (pl. elektro- és magnetoencephalographia, EEG és MEG) társulva forradalmi áttöréshez vezetett a központi idegrendszeri funkciólokálizálás területén (Gulyás és Mórocz, 2008). fMRI képalkotást alkalmazva egyszerre nyerhetünk információt a vizsgált rendszer statikus anatómiai-morfológiai viszonyairól és időben dinamikusan változó biokémiai-élettani állapotáról. Erre az eljárás jelentős téri (néhány mm<sup>2</sup>-es szövetfelület vagy mm<sup>3</sup>-es volumetriás pixel, azaz voxel-egység kezelése) és idői feloldóképessége (másodperces nagyságrend) nyújt lehetőséget. A módszert alkalmazva regionális szinten követhetjük nyomon az agyi kapillárisok vérátáramlásának változásait, melyek összefüggést mutatnak a neuronális aktivitás intenzitásával (Gulyás és Mórocz, 2008). fMRI technikát alkalmazva tehát a neuronális aktiváció indirekt mérésére nyílik lehetőségünk, a tudomány jelenlegi állása szerint kíméletes, a szervezetre teljességgel veszélytelen módon.

## **II. 2. A vizsgálat célja**

Kutatásom célkitűzése többértű. Elsődleges törekvésem volt, hogy megfelelően kiválasztott ingeranyag segítségével aktivációt váltsak ki a BIS és BAS rendszereket megalapozó, Gray (1970, hiv. Corr, 2008) és mások által leírt neurológiai struktúrákban, funkcionális mágneses rezonancia képalkotás (fMRI) révén bemutatva a két érzelmi-motivációs szisztéma idegrendszeri képviselőjét. Második lépésként a vizsgálat résztvevőit BIS és BAS rendszereik kérdőíves eljárással mért szenzitivitása mentén csoportosítva igyekeztem különbségeket találni:

- 1) az alacsony, illetve magas BIS-szenzitivitású csoportok érzelmi ingerekre adott agyi aktivációs mintázatai közt;
- 2) az alacsony, illetve magas BAS-szenzitivitású csoportok hasonló aktivációs patternjei között.

Várakozásom szerint a regisztrált idegi működés volumene egyenes arányban áll a BIS és BAS rendszerek mért érzékenységgel. Egy szenzitív rendszer működése szemben egy kevésbé szenzitívvel eszerint intenzívebb, nagyobb területre kiterjedő aktivációt eredményez a neki megfelelő kulcsingerekre (BIS: negatív, fenyegető, BAS: pozitív, jutalmazó szignálok) adott válaszként.

## **II. 3. A vizsgálat körülményei**

Vizsgálatomat egy, a Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Intézetének fMRI kutatócsoportja által végzett kutatással párhuzamosan valósíthattam meg, a Pécsi Diagnosztikai Centrum dolgozóinak technikai kérdésekben nyújtott segítő közreműködése mellett. A vizsgálati paradigma összeállítását követően anyagomat megfelelő dokumentációval ellátva átadtam a Diagnosztikai Centrum munkatársainak, akik azt fMRI vizsgálat során exponálható digitális formátumúvá, számítógépes programmá alakították. A programírás folyamata során több alkalommal konzultáltunk a vizsgálati terv minél pontosabb implementálása érdekében. Az immár bármely computeren futtatható programot alapos tesztelésnek vetettük alá a Pszichológia Intézet munkatársai és hallgatói közreműködésével, majd néhány apróbb korrekciót követően főpróbaként két vizsgálati személyen, immár tényleges fMRI mérés mellett is zökkenőmentesen lefuttattuk.

A vizsgálati személyeket telefonon vagy e-mailben kerestük meg, és alapvető tájékoztatást adva (fMRI, időtartam stb.) kértük fel őket a kutatásban való részvételre. Kérésünk visszautasítása semmilyen negatív következménnyel nem járt. Részvételi szándék esetén a



részletes instruálásra a helyszínen (a Pécsi Diagnosztikai Központban) került sor. Ennek keretei közt vizsgálati személyeim kézhez kapták a vizsgálatról szóló írásos tájékoztatót, melyhez az előttük álló feladat szóbeli ismertetése társult. Az instrukciós folyamat keretei közt, a vizsgálati paradigma laptopra telepített példányának segítségével minden résztvevő számára lehetőséget biztosítottam a teljesítendő feladat jellegének, a válaszadás módjának megismerésére és begyakorlására. Ehhez a majdani vizsgálati próbákhoz hasonló feladatokat használtam. A vizsgálatban való részvételről szóló beleegyezési nyilatkozat aláírására csak mindezeket követően került sor, mindennemű fMRI vizsgálatban való részvételt kizáró körülmény (pl. beültetett pacemaker, fém protézis, piercing stb.) hiányában. A vizsgálat résztvevőinek személyes adatait a kutatás során keletkezett összes további anyaggal együtt bizalmasan, az anonimitásra ügyelve kezeltem.

#### **II. 4. A vizsgálat résztvevői**

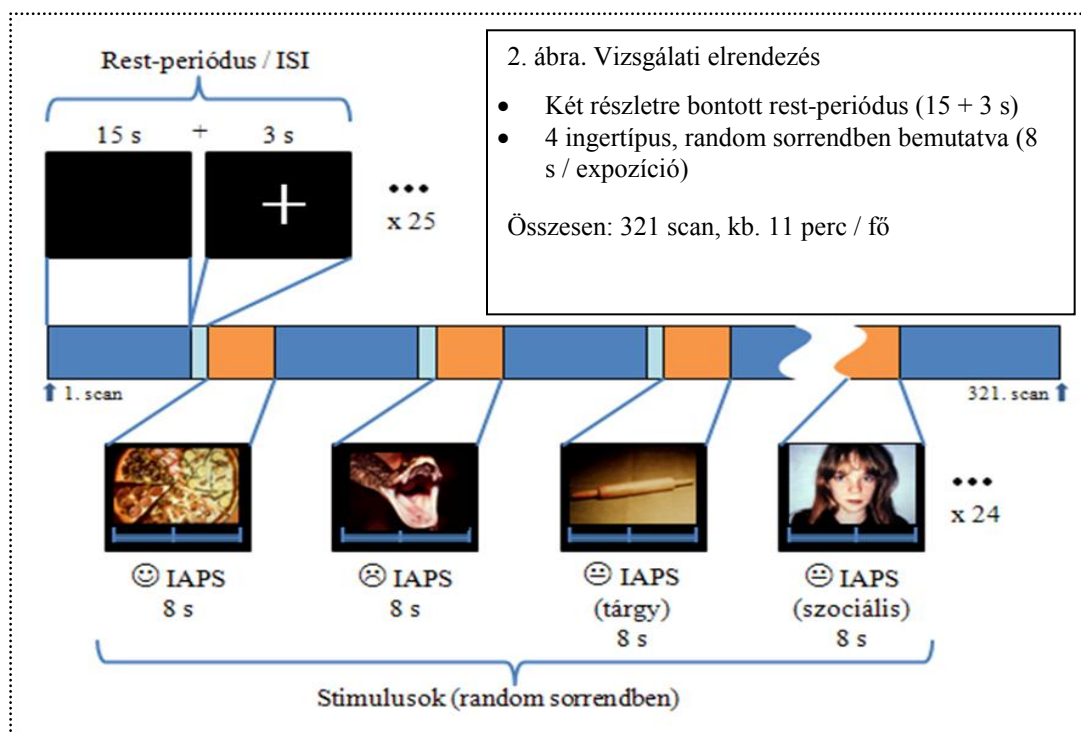
Vizsgálati mintám 15 egészséges, a Pécsi Tudományegyetem különböző karain és szakjain tanuló egyetemi hallgatóból állt (8 férfi, 7 nő). Átlagéletkoruk 24,33 év, a legfiatalabb résztvevő 20, a legidősebb 31 éves volt (szórás: 3,13 év). 14 jobbkezes résztvevőn kívül a minta egy kétkezes vizsgálati személyt tartalmazott. (A kezesség meghatározásakor a 10 ítemes Edinburgh Handedness Inventory [Oldfield, 1971] volt segítségemre.) A kutatás résztvevői nem szenvedtek semmilyen diagnosztizált pszichés zavarban vagy egyéb súlyos fizikai megbetegedésben, az elmúlt évben nem fogyasztottak aktívan kábítószer, és sosem érte őket eszméletvesztéssel járó koponyatrauma.

#### **II. 5. Vizsgálati elrendezés**

Az MRI-szkennerben fekvő vizsgálati személyeknek a képi komplexitásukban illesztett, színes, érzelemkiváltó fényképfelvételeket tartalmazó IAPS gyűjtemény standardizált anyagából válogatott kellemes, kellemetlen és semleges affektív tónusú képeket vetítettem. A pozitív és negatív valenciájú csoport 6-6, a semleges 12 (6 semleges tárgy, 6 semleges szociális inger) képet tartalmazott, összesen tehát 24 felvételt alkalmaztam. Az egyes képek vizsgálatba való beválasztása és csoportokba sorolása az IAPS-rendszer hazai standardján (Deák, Csenki és Révész, 2010), annak valencia és szórás adatai mentén történt. (Kellemes csoport: erotikus jelenetet, friss ételt stb. ábrázoló képek. Kellemetlen csoport: támadó kígyó, lángoló ember stb. Semleges csoportok: tűzcsap, sodrófa stb. [tárgy]; arcképek [szociális].) Funkcionális MRI vizsgálati paradigmám a klasszikus block-design típus kis mértékben módosított változataként a képeket egyesével, 8 s hosszúságú blokkokban mutatta be, melyek közt a hemodinamikus válasz lecsengéséhez elegendő, 18 s időtartamú szüneteket hagytam. Utóbbiak képezték a vizsgálat rest-feltételét (interstimulus intervallumot, azaz ISI-t), mely során a résztvevők nem kaptak feladatot. Az inger és ISI optimális hosszának megválasztásában a Bandettini és Cox (2000) által közölt képletet használtam irányelvként. A pozitív, negatív és semleges képek véletlenszerű sorrendben követték egymást. (A randomizálás műveletét a paradigma számítógépes programmal alakítása során végeztük el.) Az egyes fotók bemutatásakor a résztvevők feladata volt, hogy a látott ingert első benyomásuk szerint helyezték el a kellemetlen-kellemes dimenzió mentén, 9 fokú Likert-skála segítségével (1 – maximálisan kellemetlen, 9 – maximálisan kellemes). Ehhez a képernyő alsó részén, a bemutatásra kerülő kép alatt nagyméretű, a két végpontot („Kellemetlen” és „Kellemes”) feltüntető skálát helyeztünk el, melyet a vizsgálati személyek nyomógombok segítségével állíthattak be a kívánt értékre. A képek bemutatásakor a skála minden esetben a középső, semleges pozícióból indult. A résztvevők válaszait az ingeradásra használt szoftver automatikusan naplófájlba mentette. A válaszadásra 8 s állt rendelkezésére. A nyolcadik másodperc leteltével a fotó és skála eltűnt a képernyőről, mely a következő ingerexpozícióig tartó rest-periódus (ISI, 18 s) közel teljes idejére sötét maradt. Az utolsó 3

másodpercben fehér fixációs kereszt jelent meg a látómező közepén. A vizsgálat az utolsó (24.) képet követően pihenőszakasszal zárult. Teljes lefutása körülbelül 11 percet vett igénybe.

A funkcionális mérés végeztével, rövid pihenőt követően két kérdőív, Carver és White (1994) BIS / BAS skálája, és az SPSRQ (Sensitivity to Punishment Sensitivity to Reward Questionnaire, kezdeti változat: Torrubia és Tobena, 1984, hiv. Kállai és mtsai., 2009) kitöltésére kértem vizsgálati személyeimet. A kérdőívek befejezését követően, a vizsgálati helyzet feloldásaként minden résztvevőt részletesen informáltam a kutatás céljairól és részleteiről.



## II. 6. Fmri vizsgálati paraméterek

Kutatásom résztvevőinek funkcionális MRI vizsgálata a Pécsi Diagnosztikai Központ 3 Tesla térerősségű, Siemens TrioTim típusú MRI scannerével történt. Összesen 321 T2-súlyozott, EPI-szekvenciát alkalmazó, BOLD-típusú funkcionális felvétel készült a vizsgálati személyek teljes agyáról. Minden felvétel 23 axiális szeletet tartalmaz. Az adatgyűjtés további paraméterei: TR = 2000 ms, TE = 36 ms, flip angle (FA) = 76°, voxelméret = 2 x 2 x 2 mm, szeletvastagság = 4 mm.

## II. 7. Kérdőívek

Carver és White (1994) Gray BIS és BAS rendszerekről alkotott általános koncepcióját vették alapul kérdőívük kidolgozásakor. A BIS és BAS szisztéma érzékenységének mérésére összesen 24 item szolgál. (Az FFS rendszer nem szerepel a kérdőívben.) A 7 BIS tétel egyetlen BIS skálát, a 17 BAS a végső, általános BAS pontszám megadása mellett három, egymással korreláló alskálát alkot (Drive, Reward Responsiveness és Fun Seeking), melyek a megközelítő viselkedés eltérő aspektusait tükrözik. Kutatásom során csak az összesített pontszámot használtam. Az egyszerű állításokat megfogalmazó itemekkel való egyetértés

mértéke 4 fokú Likert-skálán adható meg (1 – Nagyon jellemző [rám] ... 4 – Egyáltalán nem jellemző [rám].)

A Büntetés- és Jutalomérzékenység Kérdőív (SPSRQ, kiindulási változat: Torrubia és Tobena, 1984, hiv. Kállai et al., 2009) két skálát tartalmaz. Eredetileg a Gray-féle BIS-rendszer mindennapi viselkedésre kifejtett hatásainak felmérését célzó kérdőív készült el. A mérőeszköz a későbbiekben kialakított, a BAS-szisztémához köthető viselkedéses következményeket mérő skála beépítésével vált teljessé és véglegessé. 48 kényszerválasztásos (24 BIS + 24 BAS) tételt tartalmaz. Kállai és munkatársainak (2009) friss vizsgálata jelentős hazai mintán (363 fő) igazolta a kérdőív érvényességét.

### III. Eredmények

#### III. 1. A vizsgálati minta felosztása

Vizsgálatom célkitűzése szükségessé tette a rendelkezésemre álló minta szűrését és felosztását. Első lépésként résztvevőim kérdőíveken (Carver és White [1994] BIS / BAS skálája, SPSRQ) elért pontszámait vizsgáltam meg. Mindkét mérőeszköz esetében megkerestem a pontértékek mediánját, hogy e mentén alacsony és magas értékeket elérő csoportokat alakítsak ki. A BIS / BAS skála esetében az „alacsony BIS” csoportba 0-13, a „magas BIS” csoportba  $14 \leq$  pontérték mellett, az „alacsony BAS”-ba 0-24, a „magas BAS”-ba  $25 \leq$  pontot elérve lehetett bekerülni. Az SPSRQ tekintetében ugyanilyen megfontolás alapján hoztam létre „alacsony” és „magas” BIS és BAS kategóriát („alacsony BIS<sub>SPSRQ</sub>” =  $0-38$  p, „magas BIS<sub>SPSRQ</sub>” =  $39 \leq$  p; „alacsony BAS<sub>SPSRQ</sub>” = szintén  $0-38$  p, „magas BAS<sub>SPSRQ</sub>” =  $39 \leq$  p). Az „alacsony” és „magas” kifejezések a vizsgált érzelmi-motivációs rendszer érzékenységének mértékét jelzik. A csoportosítást követően a résztvevők közül kigyűjtöttem azokat, akik *mindkét* kérdőív mentén történő felosztás során ugyanabba a kategóriába kerültek (magas vagy alacsony BIS-be; magas vagy alacsony BAS-ba). (Ezen a ponton az SPSRQ-t a BIS / BAS skálák adatait kiegészítő második információforrásként, a BIS és BAS szisztémák érzékenységének minél pontosabb mérését szavatoló eljárásként alkalmaztam. Vizsgálatom az ellentmondás-mentesebb eredmények reményében a végső minta kialakítása során tehát szigorúbb feltételeket von, mint Reuter és munkatársaié (2004), akik kizárólag Carver és White mérőeszközét alkalmazták.) A fenti, kettős ellenőrzésnek 15 vizsgálati résztvevő felelt meg – utolsó lépésként őket választottam ketté, elkerülő és megközelítő rendszerük szerint külön-külön. Akit tehát a BIS / BAS skálán és SPSRQ-n elért BIS pontértéke egyaránt az alacsony / magas BIS csoportba sorolt, a *végleges* „alacsony BIS” vagy „magas BIS” csoport tagja lett. A BAS pontszámok mentén ugyanígy jártam el. A vizsgálati minta kialakított kategóriáit az 1. táblázat szemlélteti. Az alábbiakban bemutatott eredmények mindegyike e csoportok összehasonlításából származik.

1. táblázat – A vizsgálati minta felosztása. Összes résztvevő: 15 fő.			
alacsony BIS	magas BIS	alacsony BAS	magas BAS
7 fő	5 fő	7 fő	8 fő

#### III. 2. Viselkedéses adatok

Első lépésként igyekeztem megbizonyosodni arról, hogy a minta felosztása során kialakított alacsony és magas BIS, illetve alacsony és magas BAS csoportok valóban szignifikánsan különböznek-e egymástól a kérdőíveken elért pontértékek szerint. Eredményeim

megerősítették a felosztás helyességét. (Független mintás t-próbák: BIS rendszer – BIS / BAS skála:  $t(15) = -7,16$ ,  $p < 0,001$ ; SPSRQ:  $t(15) = -8,32$ ,  $p < 0,001$ ; BAS rendszer – BIS / BAS skála:  $t(16) = -5,88$ ,  $p < 0,001$ ; SPSRQ:  $t(16) = -9,47$ ,  $p < 0,001$ .)

Az fMRI scannerben fekvő vizsgálati személyek naplózott válaszait felhasználva megvizsgáltam a kísérleti paradigmában szereplő pozitív, negatív, semleges szociális és semleges tárgy típusú IAPS képekre adott egyéni értékeléseket. Meglepetésemre a minta kialakított csoportjainak értékelései közt egyetlen esetben sem adódott szignifikáns különbség. Az eddigi felsorolt eredményeket a 2. és 3. táblázat tartalmazza.

2. táblázat. Alacsony és magas BIS csoportok közti különbségek.					
	BIS-csop.	Átlag	Szórás	t	p
BIS / BAS BIS	alacsony	10,5	1,69	-7,16	,000
	magas	17,78	2,39		
SPSRQ BIS	alacsony	31,88	3,44	-8,32	,000
	magas	44	2,55		
Pozitív IAPS	alacsony	44,88	3,72	-,77	,455
	magas	46,56	5,1		
Negatív IAPS	alacsony	9,38	4,1	-1,1	,289
	magas	12,33	6,54		
Seml. szoc. IAPS	alacsony	23,88	3,94	-1,43	,172
	magas	26,78	4,35		
Seml. tárgy IAPS	alacsony	32,88	3,9	,355	,727
	magas	32,22	3,67		

3. táblázat. Alacsony és magas BAS csoportok közti különbségek.					
	BAS-csop.	Átlag	Szórás	t	p
BIS / BAS BAS	alacsony	19,625	2,67	-5,88	,000
	magas	29,5	4,01		
SPSRQ BAS	alacsony	30,88	2,85	-9,47	,000
	magas	41,2	1,75		
Pozitív IAPS	alacsony	47,62	5,42	1,47	,162
	magas	44,6	3,27		
Negatív IAPS	alacsony	11,5	3,82	1,07	,301
	magas	9,6	3,69		
Seml. szoc. IAPS	alacsony	25,25	5,52	,21	,835
	magas	24,8	3,46		
Seml. tárgy IAPS	alacsony	30,88	4,55	-1,2	,247
	magas	33	2,94		

### III. 3. fMRI eredmények

Vizsgálati személyeim funkcionális MRI felvételeinek feldolgozását, az eredmények grafikus megjelenítését a MatLab (Version 7.0.1.24704 [R14] Service Pack 1) és a Statistical Parametric Mapping 5 (SPM5 – <http://www.fil.ion.ucl.ac.uk/spm>) szoftverek segítségével végeztem. Először az alacsony, illetve magas BIS, majd az alacsony és magas BAS érzékenységet mutató vizsgálati csoportok agyi aktivációs mintázatait vettem össze fMRI

csoportanalízis segítségével. Ehhez a következő kontrasztokat definiáltam, szem előtt tartva Gray BIS és BAS rendszereket, illetve azok aktiválhatóságát illető koncepcióit.

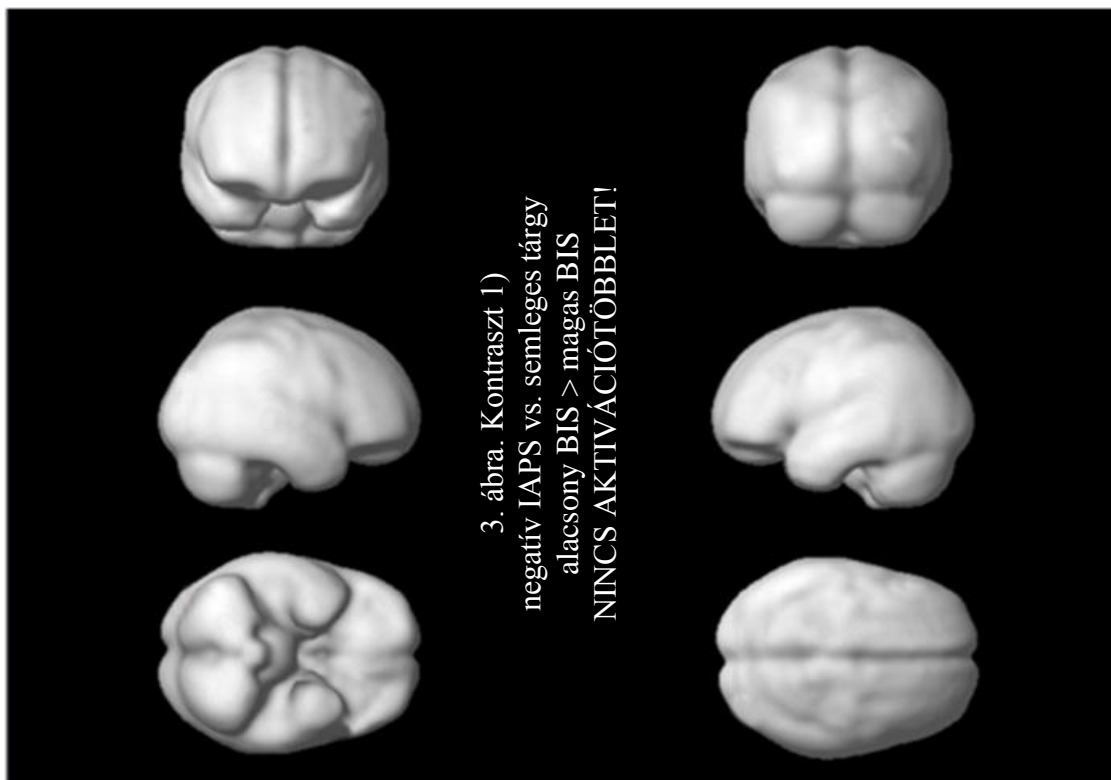
Alacsony és magas BIS csoportok összehasonlítására:

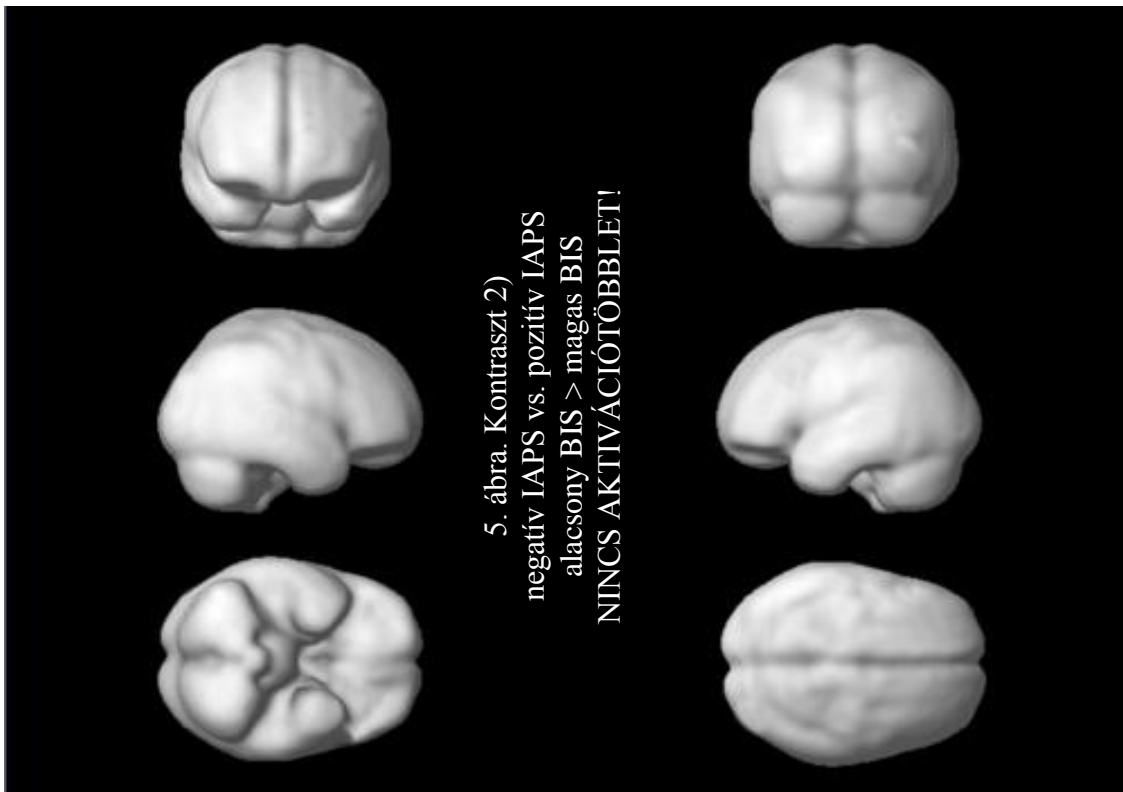
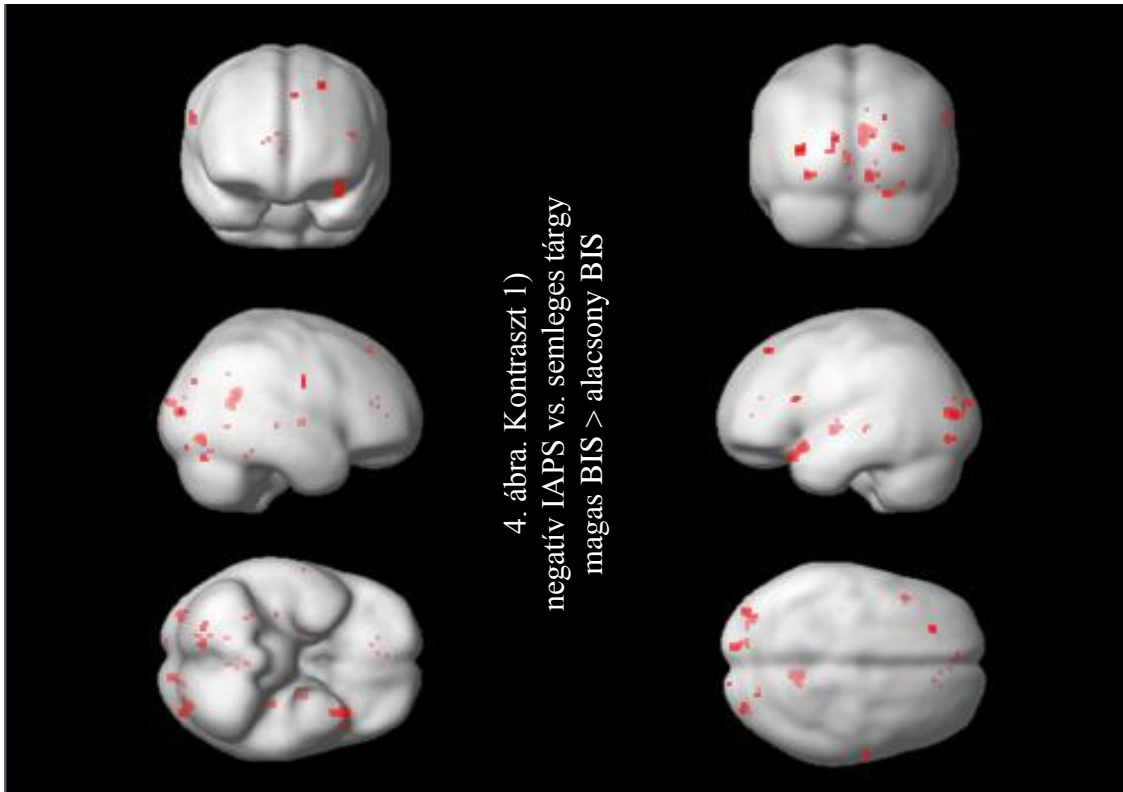
- 1) Negatív IAPS képek esetén mutatkozó agyi aktivációtöbblet a semleges tárgyakat ábrázoló IAPS képekhez, mint kontrollfeltételhez viszonyítva.
- 2) Negatív IAPS képekre mutatott aktivációtöbblet a pozitív IAPS képekhez viszonyítva.

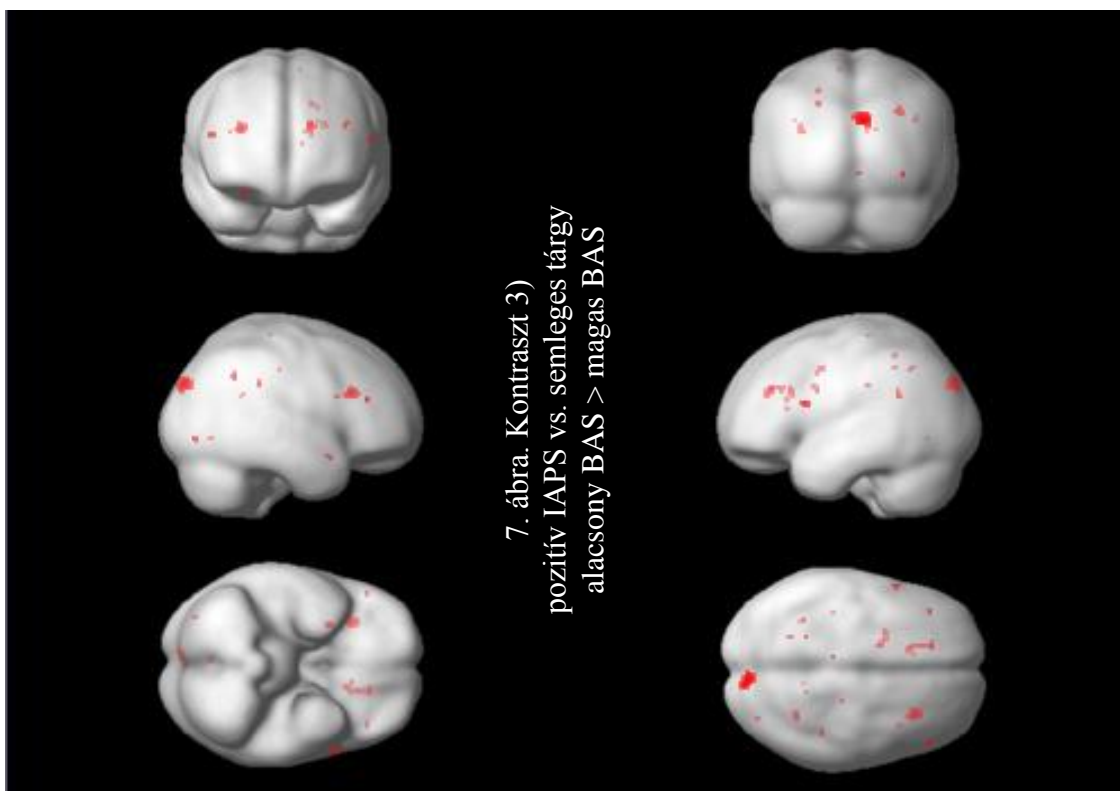
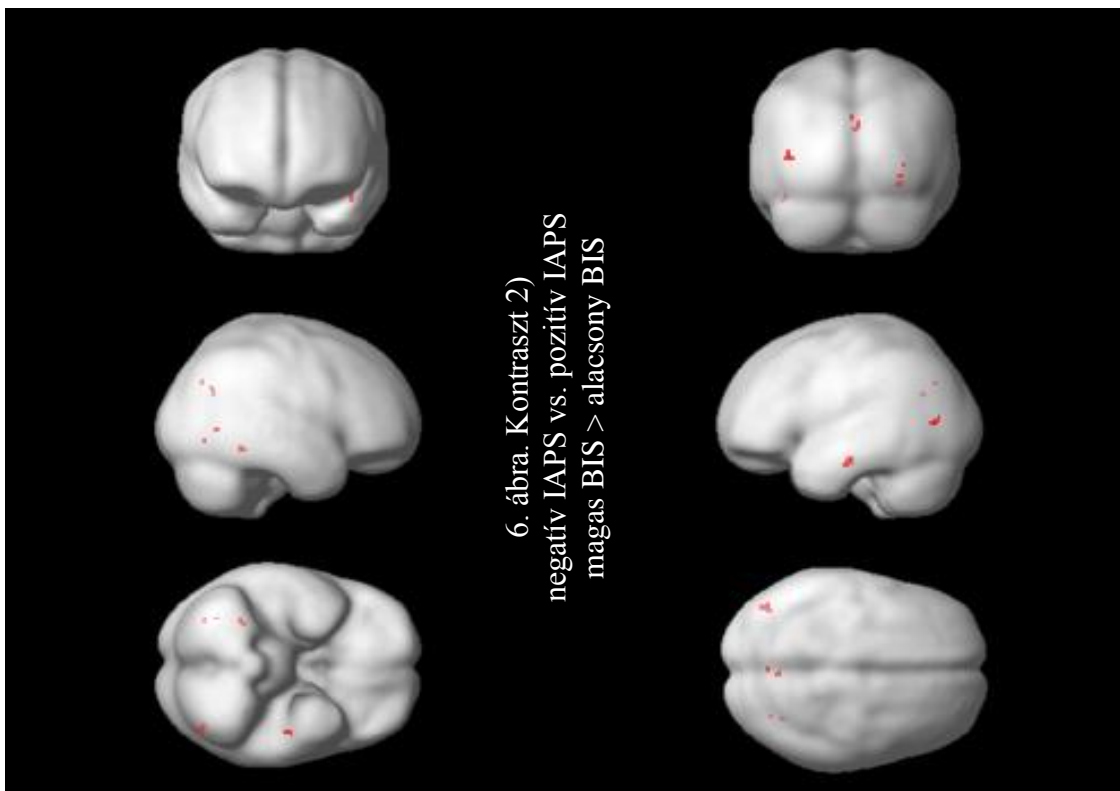
Alacsony és magas BAS csoportok összehasonlítására:

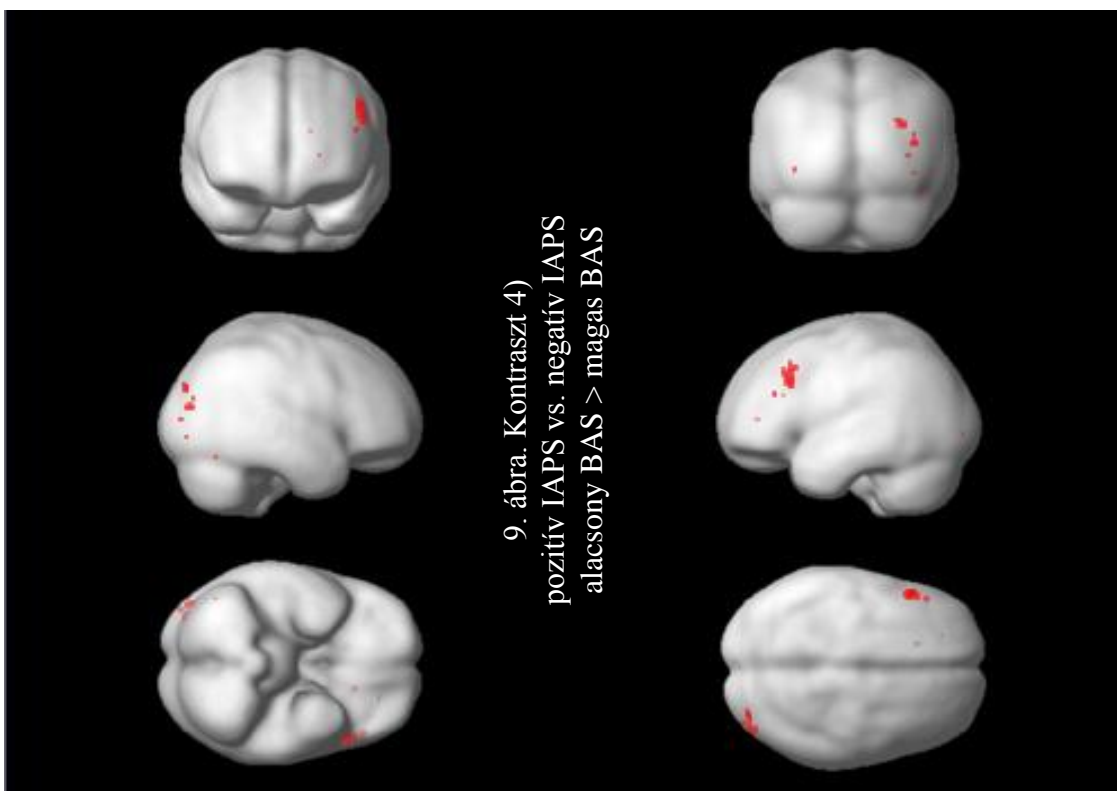
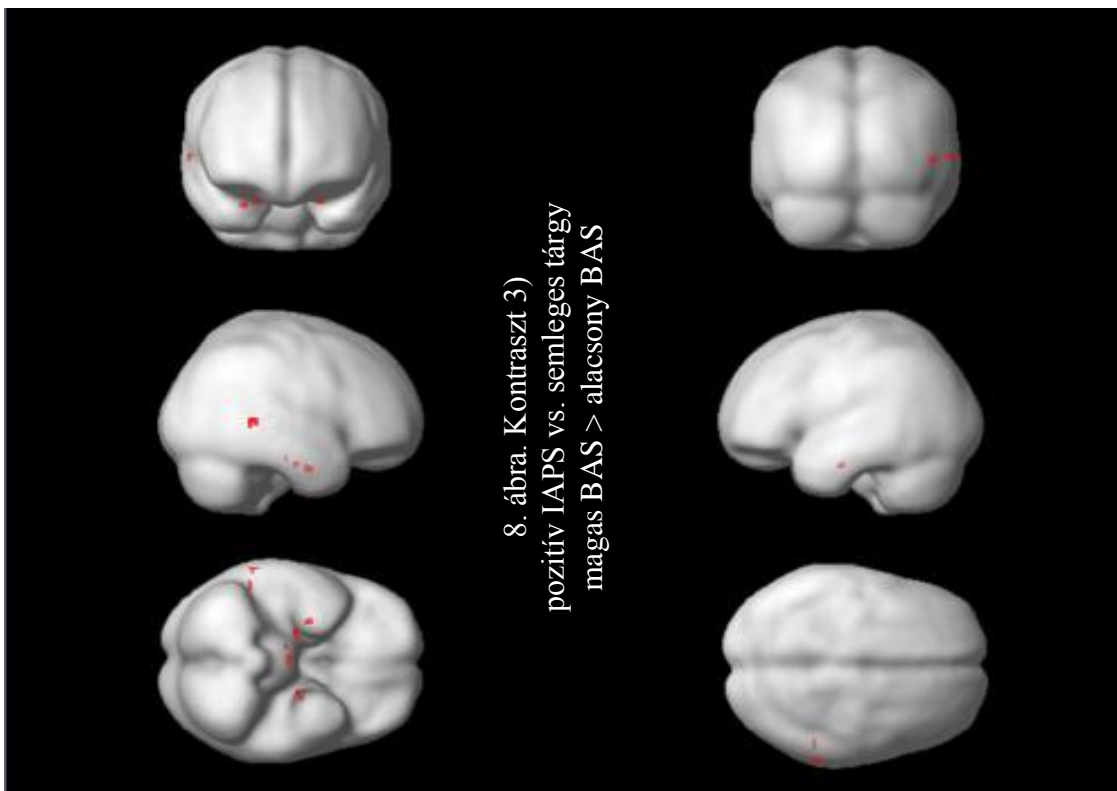
- 3) Pozitív IAPS képek exponálása során mutatkozó aktivitásemelkedés a semleges tárgyakat ábrázoló IAPS képekhez képest.
- 4) Pozitív IAPS képekre mutatkozó aktivitásemelkedés a negatív IAPS képekhez képest.

A következőkben az elvégzett csoportanalízisek eredményeit mutatom be a fenti kontrasztok mentén. A neurális aktivitás mintázatait az SPM5 simított templát agymodelljére vetítve ábrázolom (3-10. ábra), majd az aktivációt mutató területeket táblázatos formában összegzem. (4. és 5. táblázat.)

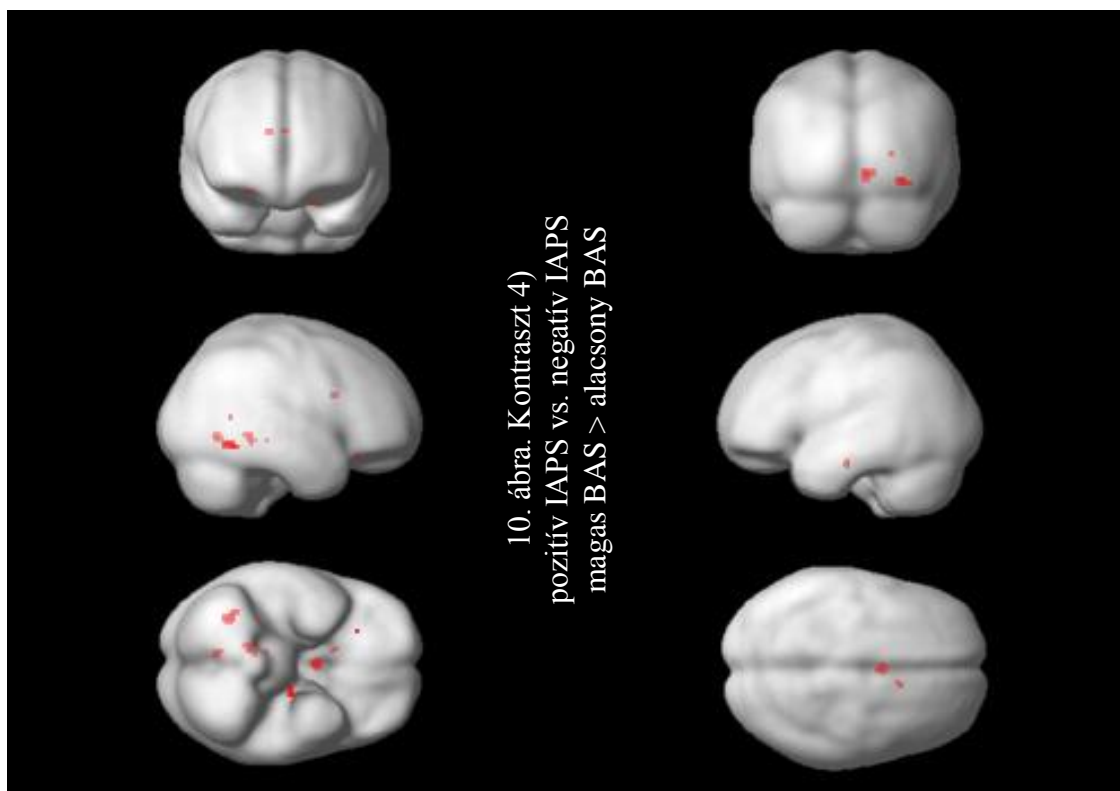












4. táblázat. A funkcionális MRI mérés eredményei – BIS csoportok.

Agyterület	Voxelszám	T	p (<0,001, uncorrected)	MNI-koord.
<i>Kontraszt 1) negatív IAPS vs. semleges tárgy, alacsony BIS &gt; magas BIS</i>				
<b>NINCS AKTIVÁCIÓTÖBBLET!</b>				
<i>Kontraszt 1) negatív IAPS vs. semleges tárgy, magas BIS &gt; alacsony BIS</i>				
posterior cingularis cortex J Br. 30	15	5,35	,000	8, -56, 16
inferior frontalis gyrus B Br. 47 prefr. cortex orbitofr. superior temporalis gyrus B	11	5,2	,000	-32, 12, -14
nucleus lentiformis B	10	5,21	,000	-24, -12, -2
lingualis gyrus J Br. 18	7	5,63	,000	12, -76, -10
medialis occipitalis gyrus B Br. 18-19.	7	5,22	,000	-36, -88, 6
superior frontalis gyrus B prefr. cortex	7	5,61	,000	-24, 36, 52
nucleus lentiformis J	4	4,48	,001	22, -10, 2
medialis occipitalis gyrus B Br. 18	4	5,16	,000	-10, -96, 14
gyrus praecentralis J	3	4,85	,000	64, -8, 28

premotor area J Br. 4, 6				
cuneus J Br. 17	2	4,72	,000	22, -82, 28
lingualis gyurus J Br. 18	1	4,45	,001	18, -80, -10
nucleus lentiformis B	1	4,19	,001	-22, -10, 2
inferior occipitalis gyurus J Br. 18	1	4,18	,001	34, -86, -16
posterior cingularis cortex B Br. 30	1	5,91	,000	-2, -56, 2
anterior cingularis cortex J Br. 32	1	3,18	,001	4, 48, 6
anterior cingularis cortex J Br. 32	1	4,37	,001	12, 38, 14
cuneus J Br. 17-18	1	4,81	,000	14, -100, 16
cuneus B Br. 17-18	1	4,3	,001	-12, -88, 18
medialis frontalis gyurus J Br. 9 prefr. cortex dorsolat.	1	4,24	,001	6, 42, 18
<i>Kontraszt 2) negatív IAPS vs. pozitív IAPS, alacsony BIS &gt; magas BIS</i>				
<b>NINCS AKTIVÁCIÓTÖBBLET!</b>				
<i>Kontraszt 2) negatív IAPS vs. pozitív IAPS, magas BIS &gt; alacsony BIS</i>				
fusiform gyurus J Br. 37 parahippocampalis gyurus J	3	4,53	,001	32, -48, -12
medialis occipitalis gyurus B Br. 19. medialis temporalis gyurus B Br. 39	3	5,27	,000	-42, -74, 4
precuneus J	1	4,42	,001	4, -66, 26

5. táblázat. A funkcionális MRI mérés eredményei – BAS csoportok.				
Agyterület	Voxelszám	T	p (<0,001, uncorrected)	MNI-koord.
<i>Kontraszt 3) pozitív IAPS vs. semleges tárgy, alacsony BAS &gt; magas BAS</i>				
cuneus J Br. 19	29	5,77	,000	6, -86, 30
anterior cingularis cortex B medialis frontalis gyurus B Br. 9, 32 dorsolat prefr.	10	4,82	,000	-16, 38, 24
inferior frontalis gyurus B	4	4,34	,000	-58, 10, 18

Br. 44				
inferior frontalis gyrus J Br. 47	2	4,56	,000	28, 8, -18
medialis frontalis gyrus J	2	3,9	,001	52, 34, 20
cingularis gyrus B	1	4,17	,001	-18, 2, 40
<i>Kontraszt 3) pozitív IAPS vs. semleges tárgy, magas BAS &gt; alacsony BAS</i>				
parahippocampalis gyrus B Br. 28, 35	2	4,37	,000	-22, -10, -28
parahippocampalis gyrus J Br. 28	1	4,42	,000	22, -14, -26
medialis temporalis gyrus J	1	4,11	,001	54, -44, 2
superior temporalis gyrus J Br. 22	1	4,81	,000	66, -42, 4
<i>Kontraszt 4) pozitív IAPS vs. negatív IAPS, alacsony BAS &gt; magas BAS</i>				
inferior frontalis gyrus B medialis frontalis gyrus B Br. 8, 9, 46 dorsolat	11	5,07	,000	-50, 22, 32
superior occipitalis gyrus J cuneus J Br.19	6	5,31	,000	34, -86, 28
medialis frontalis gyrus B Br. 46	2	4,78	,000	-46, 32, 22
fusiform gyrus J	1	3,88	,001	46, -66, 20
inferior occipitalis gyrus J Br. 18	1	3,95	,001	42, -86, -6
medialis occipitalis gyrus B Br. 18	1	3,9	,001	-38, -94, -4
medialis occipitalis gyrus J Br. 19	1	4,92	,000	44, -84, 14
medialis temporalis gyrus J	1	4,74	,000	42, -82, 20
<i>Kontraszt 4) pozitív IAPS vs. negatív IAPS, magas BAS &gt; alacsony BAS</i>				
parahippocampalis gyrus B Br. 28	3	4,6	,000	-20, -16, -24
parahippocampalis gyrus J lingualis gyrus J Br. 30	2	4,8	,000	10, -42, -8
medialis frontalis gyrus J Br. 11 prefr. cortex,	1	4,03	,001	24, 30, -18

orbitofr.				
lingualis gyrus J culmen J Br. 19	1	4,56	,000	8, -66, -6

#### IV. Összefoglalás és megvitatás

Kutatásom tervezésekor kettős célt tűztem ki. Első lépésként érzelemkiváltó ingeranyaggal igyekeztem aktivációba hozni a viselkedéses gátló és aktiváló rendszer idegrendszeri alapját képező, Gray (1970, hiv. Corr, 2008) és mások által leírt struktúrákat és hálózatokat. Második lépésként vizsgálati mintám alacsony és magas BIS, valamint alacsony és magas BAS-érzékenyséű csoportjait hasonlítottam össze, aktivációs mintázatbeli különbségek után kutatva, melyek bizonyítékul szolgálhatnak arra, hogy személyiségünk, mely stabil neurobiológiai bázissal rendelkezik, befolyásolja az affektív ingerek feldolgozását.

##### IV. 1. Viselkedéses adatok

Az alacsony és magas BIS-, valamint alacsony és magas BAS-szenzitivitású csoportok, noha kérdőív-pontértékeik tekintetében valóban szignifikáns eltérést mutattak, az fMRI mérés során alkalmazott IAPS képeket igen hasonlóan helyezték el a kellemetlen-kellemes dimenzió mentén. A vizsgálati személyeim személyiségében mutatkozó, két mérőeszköz által is alátámasztott különbségeket tehát a rendelkezésemre álló viselkedéses adatok nem tükrözik. Ennek magyarázata lehet, hogy kutatásom ingeranyagának összeállításakor igyekeztem szélsőségesen pozitív és negatív valenciájú képeket kiválasztani az IAPS-rendszerből, melyek szavatolják a Gray-féle szisztémák aktiválódását. Ezáltal viszont egyúttal hozzájárultam az értékelések konvergenciájához. A kontrollként használt semleges felvételek értékelése mentén sem látszik jelentős különbség. Abbéli várakozásom tehát, hogy ha az érzelmetelített képanyag nem is, a semleges ingerek talán elég mozgásteret nyújtanak a személyiségbeli különbségek megmutatkozásához, nem nyert igazolást. Megjegyzendő, hogy vizsgálati mintám létszáma egyéb, kérdőíves adatgyűjtést alkalmazó kutatásokhoz képest nagyon alacsony (15 fő), hisz saját munkám elsődlegesen funkcionális mágneses képalkotásra épült.

##### IV. 2. fMRI eredmények

Az elvégzett fMRI vizsgálat a fentiekkel szemben olyan eredményeket hozott, melyek lehetővé tették mindkét kitűzött célt legalább részlegesen elérését. A kialakított négy kontraszt mentén (kettő a BIS, kettő a BAS csoportok közti összehasonlításhoz) elvégzett csoportanalízisek java része jól értelmezhető csomópontokból álló agyi aktivációs mintázatot fedett fel. Az aktív voxelek számát tekintve az első kontraszt második esetében (*Kontraszt 1) negatív IAPS vs. semleges tárgy, magas BIS > alacsony BIS*) regisztráltam a legkiterjedtebb aktivitás-fokozódást (79 voxel). Ebből kiderül: ha a negatív IAPS képek exponálása során tapasztalt idegi aktivitást vetjük össze a semleges tárgyakat ábrázoló képeknél tapasztalttal, az előbbieket a magas BIS-szenzitivitású csoportot lényegesen jobban megérintik, mint az alacsony érzékenyséűt (agyai szürkeállományuk 79 voxelnyi térfogatban mutat intenzívebb aktivációt az alacsony BIS csoporthoz képest). Az összehasonlítás irányát megfordítva (alacsony BIS > magas BIS), de annak alapját változtatlanul hagyva (negatív IAPS vs. semleges tárgy) „üres” agymodellt kapunk eredményül, mely azt jelenti, hogy az alacsony BIS-érzékenyséű csoport a fentihez hasonló feltételek mellett az agy egyetlen voxelnyi területén sem mutat a magas BIS csoporthoz képest erősebb aktivitást. Ugyanígy értelmezhető a másodikként definiált kontraszt első esete (*Kontraszt 2) negatív IAPS vs. pozitív IAPS,*

*alacsony BIS > magas BIS*), ahol szintén nem kaptunk eredményül aktivációt. Vizsgálatom adatai tehát várakozással összhangban arra utalnak, hogy a BIS szisztéma érzékenységének magasabb foka intenzívebb agyi aktivációval jár együtt negatív valenciájú affektív ingerek esetén, azaz biológiai megalapozottságú személyiségvonásaink valóban moduláló aktivitást fejthetnek ki az ingerfeldolgozásra. A BAS rendszert illetően ugyanakkor nem sikerült reprodukálni az összefüggést. Az alacsony BAS-szenzitivitású csoport mindkét kontraszt (3) és 4)) esetében nagyobb voxelszámú aktivációt mutatott pozitív ingerekre a magas BAS csoporttal szemben (*alacsony BAS > magas BAS*, 48 és 24 voxel).

Az aktivációs csomópontok anatómiai lokalizálása során világossá vált, hogy célkitűzésemmel összhangban sikerült aktivációt kiváltanom a BIS és BAS szisztémák neurális bázisának számos komponensében. A BIS rendszert megalapozó struktúrák közül az orbitofrontalis kéregben (Brodmann area 47, *Kontraszt 1*)), több esetben a jobb oldali anterior cingularis cortexben (ACC, Br. 32, *Kontraszt 1*)), valamint a limbikus rendszer részeiben (parahippocampalis gyrus, *Kontraszt 2*)) mutatkozott aktivitásemelkedés, várakozásomnak megfelelően az alacsony és magas BIS-érzékenységű csoportok vizsgálata során. A BAS szisztémát illetően elsősorban a bal oldali dorsolaterális és medialis prefrontalis kéreg (Br. 8, 9, 44, 46, és 47, *Kontraszt 3*) és *Kontraszt 4*) főleg *alacsony BAS > magas BAS* esetei) aktivációját fontos kiemelni, melyeket legnagyobb gyakorisággal a pozitív ingeranyag vetítése során sikerült regisztrálnom. Fontos megjegyezni, hogy a neuroanatómiai struktúrák némelyike (Reuter et al., 2004 esetéhez hasonlóan) nemcsak a neki „megfelelő”, hanem a komplementer rendszer kulcsingereire is ingerületbe jött (például az orbitofrontalis cortex a BAS, több prefrontalis terület a BIS szisztémának szánt ingeradás esetén). A rendszerek közti „kereszteződés” esetei mindazonáltal rendszerint jól magyarázhatóak a szakirodalmi adatok alapján. Az orbitofrontalis kéreg és egyéb prefrontalis területek kognitív végrehajtó funkciók sokaságában vesznek részt, melyek némelyikét (döntéshozás, megfelelő válasz kiválasztása, válaszgátlás) vizsgálatom teljes tartama alatt aktívan használniuk kellett a scannerben fekvő vizsgálati személyeknek, a vetített inger típusától függetlenül. Egy további terület, mely a negatív és pozitív ingerek expozíciója során egyaránt aktivitást mutatott, a kétoldali parahippocampalis gyrus. E struktúra Gray koncepciója szerint a viselkedéses gátló rendszer része, következésképp fenyegető ingerekre érzékeny. (Ennek megfelelően saját vizsgálatom második, BIS csoportokat érintő kontrasztján is látható. Deák és munkatársai [2009] fMRI vizsgálatukban ugyancsak negatív affektív töltetű ingeranyag alkalmazása mellett kapták a struktúra aktivációját.) Pozitív valenciájú ingerek alkalmával tapasztalt aktivitásemelkedését esetemben mégis magyarázhatja tájakra, nyílttéri helyszínekre érzékeny „helyszíneszlelő” funkciója. (Az általam kiválasztott hat pozitív IAPS kép közül kettőn kültéri helyszín szerepel – vadvízi evezés és vidámpark. Reuter et al. [2004] sajátommal rokon vizsgálatában a Carver és White [1994] BIS / BAS skáláján mért BAS-pontszám és a baloldali hippocampalis-parahippocampalis aktivitás közt pozitív korrelációt talált.) A BIS és BAS rendszerekhez közvetlenül kapcsolódó struktúrákon kívül számos egyéb agyterület aktivitását is vizsontláthatjuk kutatásom négy definiált kontrasztjára pillantva (pl. occipitalis területek, fusiform gyrus stb.), ezek elemzése azonban jelen munka célkitűzéseinek szempontjából nem szükséges.

Kutatásomban azt igyekeztem vizsgálni, hogy a Gray által posztulált és a személyiség alapjának tekintett Anx és Imp dimenziók (tehát: a BIS és BAS rendszerek érzékenysége) mentén elfoglalt pozíció valóban kihatással van-e az affektív ingerfeldolgozás folyamatára. Más szavakkal: biológiailag megalapozott személyiségvonásaink képesek-e modulálni a külvilágból felvett ingerek feldolgozását? Kérdőíves adataim mellett eredményeim gerincét funkcionális mágneses képalkotó vizsgálatból nyert adatok képezték, melyek legnagyobbbrészt várakozásaimnak megfelelő következtetések levonását tettek lehetővé.

Eredményeimet áttekintve kijelenthető, hogy első célkitűzésemet (BIS és BAS struktúrák aktiválása) maradéktalanul, másodikat (alacsony és magas BIS, illetve alacsony és magas BAS csoportok közti, a BIS és BAS-szenzitivitás mentén alakuló agyi aktivációs különbségek felfedése) részben sikerült elérnem. (A BIS rendszer magasabb mért érzékenysége jelentősen intenzívebb aktivációhoz vezetett a negatív valenciájú IAPS képek exponálása során az alacsonyabb mért szenzitivitással jellemezhető vizsgálati csoporthoz képest. Ez arra utal, hogy a személyiség terén mutatkozó különbségek valóban képesek lehetnek modulálni bizonyos ingerek feldolgozásának folyamatát. A BAS csoportokat illetően ugyanakkor nem sikerült kimutatni ugyanezt.) A minta csoportjainak kialakítása során alkalmazott többszörös ellenőrzés (két kérdőív kombinált alkalmazása egy helyett, például Reuter et al. 2004 vizsgálatával szemben) jó megoldásnak bizonyult, az alacsony BAS-érzékenyséű csoport pozitív ingerek expozíciója során mért váratlan aktivitástöbbletének kielégítő magyarázatához ugyanakkor a vizsgálat módosítását tartom szükségesnek. Érdeemes lenne alternatív fMRI design segítségével (hagyományos block-alapú elrendezés) ellenőrző vizsgálatot folytatni, lehetőség szerint a minta elemszámának növelése mellett. Noha az IAPS képekből álló ingeranyag jelen formájában is hatékonynak bizonyult, egy későbbi kutatás alkalmával kézenfekvőnek mutatkozik a pozitív képek részleges cseréje. A személyiségvonások és agyi aktivációs mintázatok összefüggéseinek árnyalt elemzése során az itt alkalmazott csoportbontásos technika kiegészítéseként korrelációs eljárásokra is érdemes támaszkodni.

## V. Irodalomjegyzék

- Amodio, D. M., Master, S. L., Yee, C. M., Taylor, S. E. (2008): Neurocognitive components of the behavioral inhibition and activation systems: Implications for theories of self-regulation. *Psychophysiology*, 45, 11-19.
- Bandettini, P. A., Cox, R. W. (2000): Event-Related fMRI Contrast When Using Constant Interstimulus Interval: Theory and Experiment. *Magnetic Resonance in Medicine*, 43, 540-548.
- Canli, T., Zhao, Z., Desmond, J. E., Kang, E., Gross, J., Gabrieli, J. D. E. (2001): An fMRI Study of Personality Influences on Brain Reactivity to Emotional Stimuli. *Behavioral Neuroscience*, 115, 1, 33-42.
- Carver, C. S. (2004): Negative Affects Deriving from the Behavioral Approach System. *Emotion*, 4, 1, 3-22.
- Carver, C. S., Sutton, S. K., Scheier, M. F. (2000): Action, emotion, and personality: Emerging Conceptual Integration. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 741-751.
- Carver, C. S., White, T. L. (1994): Behavioral inhibition, behavioral activation, and affective responses to impending reward and punishment: The BIS/BAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 319-333.
- Corr, P. J. (szerk., 2008): The Reinforcement Sensitivity Theory of Personality. Cambridge University Press.
- Deák A., Bernáth L., Tóth L., Bogner P., Révész Gy. (2009): Érzelmi ingerek hatása a kognitív teljesítményre. In Bolvári-Takács D., Fügedi J., Major R., Mizerák K., Németh A. *Táncművészet és Tudomány. A Magyar Táncművészeti Főiskola kiadványsorozata III.*, Magyar Táncművészeti Főiskola, Budapest, 55-64.
- Deák A., Csenki L., Révész Gy. (2010): Hungarian ratings for the International Affective Picture System (IAPS): A cross-cultural comparison. *ETC – Empirical Text and Culture Research*, 4, 2010, 90-101.
- Gulyás B., Mórocz I. Á. (2008): Funkcionális képalkotó eljárások. In Kállai J., Bende I., Karádi K., Racsmány M. (szerk., 2008): *Bevezetés a neuropszichológiába*. Medicina Kiadó, Budapest, 45-68.
- Hewig, J., Hagemann, D., Seifert, J., Naumann, E., Bartussek, D. (2006): The relation of cortical activity and BIS/BAS on the trait level. *Biological Psychology*, 71, 42-53.
- Kállai J., Rózsa S., Kerekes Zs., Hargitai R., Osváth A. (2009): A temperamentum alapidimenziójának egyik mérőeszközével, a Büntetés- és Jutalomérzékenység Kérdőívvel (SPSRQ) szerzett hazai tapasztalatok. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 10, 2, 153-172.
- Lang, P. J., Bradley, M. M., Cuthbert, B. N. (2008): International Affective Picture System (IAPS): Affective ratings of pictures and instruction manual. Technical Report A-8. University of Florida, Gainesville, FL.
- Matthews, G., Deary, I. J., Whiteman, M. C. (2003): Personality traits. Second Edition. Cambridge University Press.
- Mirnic, Zs. (2006): A személyiség építőkövei. Típus-, vonás- és biológiai elméletek. Bölcsész Konzorcium, Budapest.

- Oldfield, R. C. (1971): The assessment and analysis of handedness: The Edinburgh inventory. *Neuropsychologia*, 9, 97-113.
- Reuter, M., Stark, R., Hennig, J., Walter, B., Kirsch, P., Schienle, A., Vaitl, D. (2004): Personality and Emotion: Test of Gray's Personality Theory by Means of an fMRI Study. *Behavioral Neuroscience*, 118, 3, 462-469.
- Szily E., Kéri Sz. (2008): Az érzelmi folyamatokkal kapcsolatos agyi területek funkcionális anatómiája. *Ideggyógyászati Szemle*, 61 (3-4), 77-86.

**Papp Péter** (doktorandusz hallgató)

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Intézet,  
Pszichológia Doktori Iskola, Evolúciós és Kognitív Pszichológia Doktori Program

7624 Pécs, Ifjúság útja 6., B-épület

Tel. / Fax: +36-72-501-516

E-mail: [velosy.anita@pte.hu](mailto:velosy.anita@pte.hu)



## Nemzetiségpolitikai koncepciók Ausztriában (1848-1914) Centralizmus, föderalizmus, dualizmus

Schwarzwölder Ádám  
Pécsi Tudományegyetem  
Bölcsészeti Kar

### Absztrakt

A 19. század második felében a Habsburgok birodalmának egyik legsúlyosabb betegsége a nemzetiségi kérdés megoldatlansága volt. Ausztria (majd 1867 után az Osztrák-Magyar Monarchia) határai között több, mint tíz nemzet élt, sok területen egymással keveredve. Ezek a nemzetiségek a korszakban egymás után fogalmazták meg igényeiket kollektív nemzeti jogaik elismerésére. 1848-49 folyamán a birodalom majdnem széthullott, csak külső segítséggel sikerült úrrá lenni a magyar szabadságharcon.

A politikai vezetők tudatában voltak a birodalom etnikai sokszínűségének. Arra a kérdésre azonban, hogy milyen módszerekkel lehetne a nacionalizmus évszázadában egyben tartani a soknemzetiségű birodalmat, különböző válaszok születtek. Voltak, akik a centralizációt, és voltak, akik a föderalizmust vélték a helyes útnak. Végül 1867-ben Magyarország elképzelései szerint a dualizmus valósult meg, két egyenrangú állam szövetsége, melyben Ausztria és Magyarország önállóan intézhetik belügyeiket, csak a külügy, a hadügy és az ezeket fedező pénzügy voltak közösek.

A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a korszak folyamán áttekinthesse a fenti három megoldási javaslat lehetőségeit az adott körülmények közepette. Arra a kérdésre is keresi a választ, hogy 1867 után a dualizmus mennyiben szűkítette be az osztrák nemzetiségi politika mozgásterét. Megvizsgálja, hogy a birodalom feje, Ferenc József császár és király, valamint örökösei mit gondoltak a kialakult viszonyrendszeréről. Mindezt az osztrák és a magyar történelmi szakirodalomra támaszkodva teszi.

**Kulcsszavak:** *centralizmus, föderalizmus, dualizmus*

### Abstract

In the second half of the 19th century the nationality question proved to be one of the most important unsolved problems in the Habsburg monarchy. More than 10 nationalities lived scattered inside the boundaries of the monarchy.

These nationalities claimed for regard of their collective rights. The empire almost broke into pieces during the revolution of 1848-1849, the hungarian independence war was overcome with foreign help.

Politicians realized the difficulties created by the multiethnicity of the empire. However, they had different answers to the question how to keep together the monarchy in the century of nationalism. Some of them preferred centralism, while others preferred federalism. Finally, Hungary wanted and achieved dualism in 1867: a state, where both Austria and Hungary are equal in being independent from each other concerning their home affairs, while they foreign and military affairs together with their financial support are common.

This study gives an overview how dualism restricted Austria's scope for action in her nationality policy. It examines what the emperor-king Francis Joseph I. and his descendants thought about the issue.

**Keywords:** *centralism, federalism, dualism*

A 19. század közepén az Osztrák Császárság<sup>1</sup> etnikai szempontból Európa legsokszínűbb állama volt, több mint 10 kisebb-nagyobb nemzet élt határain belül.

1. táblázat. Az Osztrák Császárság népességének megoszlása nemzetiség szerint 1850-ben (%)<sup>2</sup>

Nemzetiség	Arány az Osztrák Császárság 1850. évi területén	Arány az Osztrák-Magyar Monarchia 1867 utáni területére átszámítva <sup>3</sup>
Német	21,54	25,03
Cseh, morva, szlovák <sup>4</sup>	16,02	18,64
Olasz, ladin, friuli	15,42	1,74
Magyar	13,49	15,70
Rutén	8,04	9,35
Román	6,79	7,90
Lengyel	5,61	6,53
Szerb	3,92	4,57
Horvát	3,62	4,21
Szlovén	3,19	3,63
Zsidó <sup>5</sup>	1,98	2,27
Cigány	0,23	0,27
Egyéb (bolgár, örmény, görög, albán)	0,14	0,16
Szláv népek összesen	40,47	47,00

1848-49 megrázkódtatásai után Ausztria vezető politikusai eltérő nézeteket vallottak arról, hogy a nacionalizmus századában hogyan lehetne a soknemzetiségű birodalmat összetartani, milyen viszonyrendszerben éljenek egymás mellett a különböző tartományok és nemzetek. A kérdés megválaszolásához egyrészt a *centralizmus* és a *föderalizmus*, másrészt az *abszolútizmus* és az *alkotmányosság* mentén kellett keresgélni a helyes utat. A centralizmus hívei szerint a soknemzetiségű birodalom csak erős központosítással tartható egyben. A katonai körök és a bürokrácia a centralizmus abszolutisztikus formáját vélték helyesnek, és a Habsburg dinasztia is emellett tette le a voksát. A centralizmus alkotmányos változatának bázisát az örökös tartományok osztrák-német liberális polgársága adta.

A centralizmus híveivel szemben álltak a föderalisták, akik szerint a tartományi-nemzeti igények kielégítésével lehet a különböző népeket a birodalomban tartani. Azonban a föderalisták sem csak egy táborhoz tartoztak. A konzervatívok a történelmileg kialakult tartományoknak adtak volna szélesebb önkormányzatot. Ezt a tartományi konzervatív

<sup>1</sup> A forrásokban és a történelmi irodalomban használatos a Habsburg Birodalom megjelölés is. Szintén bevett volt az Osztrák Monarchia megnevezés, a legtöbbször azonban egyszerűen csak Ausztriának hívták. Ausztrián 1867 előtt az egész birodalmat értették, tehát a magyar korona országai is beletartoztak. A kiegyezés után Ausztria hivatalosan már csak az Osztrák-Magyar Monarchiának a magyar korona országain kívüli részét jelentette.

<sup>2</sup> Az 1850-1851-es népszámlálás adatai alapján közli: KATUS, 2010, 272.

<sup>3</sup> A két itáliai tartomány közül Lombardiát 1859-ben, Velencét 1866-ban veszítette el az Osztrák Császárság. A két tartomány lakossága 99%-ban olasz nemzetiségű volt.

<sup>4</sup> Az 1850-1851-es népszámlálás egy kategóriába sorolta a három nemzetiséget.

<sup>5</sup> A zsidókat a népszámlálás vallásfelekezetnek és nemzetiségnek is minősítette. A zsidó vallásúak 82%-a tekintette magát zsidó nemzetiségűnek.

arisztokraták (például Widisch-Grätz herceg és a magyar ókonzervatívok) javasolták. A föderalizmus másik változatát a szláv és román politikusok vallották, akik a tartományok történelmileg kialakult határait az etnikai határok mentén rajzolták volna újra, és az így kialakított közigazgatási egységeknek adtak volna széles önkormányzatot. Végezetül a föderalizmus egyik sajátos változatát kínálta a magyar liberális politikai elit, a *dualizmust*, azaz két egyenjogú állam szövetségét.<sup>6</sup>

Az 1849-től 1867-ig eltelt 18 évet igazából egy kísérletezési sorozatnak is fel lehet fogni a Habsburgok birodalmának új berendezkedését illetően. Az 1848. augusztusi bécsi forradalom következtében Kremsierbe áttelepült alkotmányozó nemzetgyűlés egyébként e tekintetben egy viszonylag korrekt és működőképesnek tűnő alkotmánytervezetet dolgozott ki, amely a magyarokon kívül kielégíthette volna a birodalom nemzetét. Meghagyta ugyan a történelmi tartományokat, de azokat etnikai alapon bontotta volna további kerületekre, és a választókereteket is az etnikai határok mentén jelölte ki. De a legnagyobb előnye az volt ennek az alkotmánytervezetnek, hogy azt a nemzetgyűlésben lévő összes nemzet elfogadta (természetesen a magyarokon kívül), amire soha később nem adódott példa.<sup>7</sup>

1849 márciusára azonban az ifjú császár, Ferenc József és a Felix Schwarzenberg herceg vezette kormány már eltökélte magát az abszolutisztikus centralizáció mellett, és március 7-én katonai erővel feloszlatták a nemzetgyűlést. Az uralkodó inkább saját maga adott népének alkotmányt, ez az „oktrojált alkotmány” azonban csak egy tanácsadói jogkörrel ellátott, kinevezett birodalmi tanácsot hozott létre – de még ezt sem hívták egybe soha. 1851. december 31-én pedig a szilveszteri pátenssel még ezt az „alkotmányt” is hatályon kívül helyezték, bejelentve, hogy a császár saját kezébe veszi a kormányzást.<sup>8</sup> Ezzel tehát a centralizmus abszolutista változata kerekedett felül, és ez alapján szervezték át a birodalmat. Schwarzenberg 1852. ápr. 5-én bekövetkezett halála után Ferenc József új miniszterelnököt sem nevezett ki, hanem ettől kezdve maga vezette a minisztertanács üléseit.

Ez a rendszer az osztrák-német liberálisok rokonszenvét sem váltotta ki feltétlenül, hiszen az alkotmányosság immár nyíltan csorbult. Azonban kénytelen-kelletlen megbékéltek a helyzettel, ami több okra is visszavezethető. Részben megfelelt elképzeléseiknek a neoabszolutizmus, mert német szellemben igyekezett kialakítani az egységes birodalmat – és ehhez az egységes birodalomhoz az osztrák-német liberálisok is ragaszkodtak, olyannyira, hogy 1848-49-ben végül lemondtak a német egység megteremtésében való részvételről is, mert ha a német szövetségen belül csak a perszónálunió kapcsolta volna egybe a tartományokat, az nem csak Magyarország, hanem Galícia, Lombardia-Velence és Dalmácia elvesztésével járt volna együtt. Márpedig az osztrák-német polgárságot, csakúgy, mint a bürokráciát és a hadsereget, ezer szál fűzte ehhez az egységes birodalomhoz, és attól tartottak, hogy az alkotmányosság keretei között a föderalizmus felé hajlana el.<sup>9</sup>

A neoabszolutizmus a nemzetekfelettséggel, a Habsburg-dinasztiához való ragaszkodással és a „trón-oltár” szövetséggel<sup>10</sup> kétségtelenül konzervatív eszméket hirdetett, de a hagyományosan konzervatív tartományi arisztokrácia nemtetszését mégis kiváltotta. Ők a centralista átszervezéssel elvesztették korábbi pozícióikat a tartományok vezetésében, ráadásul ezt a rendiség felszámolása is erősítette. Emellett a hivatali bürokrátákkal sem voltak megbékélve, akik a bécsi kormányzervekben korábban betöltött helyüket is elfoglalták. Így

<sup>6</sup> KATUS, 2010, 271; FÓNAGY, 2001, 17.

<sup>7</sup> ZÖLLNER, 1998, 304.

<sup>8</sup> KATUS, 2010, 273.

<sup>9</sup> PALOTÁS, 2011, 259.

<sup>10</sup> 1855-ben kötöttek konkordátumot a Szentszékkal, mely többek között az oktatás és a házassági jog terén igen széles mozgásteret biztosított a katolikus egyháznak.

egyfajta sértett göggel és Bécs-ellenességgel viseltettek. De ami ennél is veszélyesebb volt, hogy ez a Bécs-ellenesség a tartományi birtokaikra visszavonuló arisztokraták körében egyre inkább nemzeti jelleget öltött, ezzel pedig lefelé is szélesítette társadalmi bázisukat. Elsősorban Csehországban és Galíciában volt jellemző mindez.<sup>11</sup>

A neoabszolutizmusnak végső soron nem sikerült megteremtene a belül egységes és kifelé erős birodalmat. A rendszerrel a nem osztrák-német lakosok kezdettől fogva szemben álltak, és sikertelensége végül az osztrák-német liberálisokat is szembefordította vele. Az 1859-es itáliai háborúban a rendszer fő támaszának számító hadsereg is megszágyenyült, ráadásul elveszett Lombardia. Az állam pénzügyi helyzete katasztrofálissá vált. *„Az abszolutista rezsim nem élhette túl az olaszországi vereségeket.”*<sup>12</sup>

Előbb Karl Bruck pénzügyminiszter, majd az osztrák-német liberális polgárság reprezentánsaként Ignaz Plener lépett fel az alkotmányosság bevezetése érdekében, de a német szellemű centralizmuson nem akartak változtatni. Az udvar azonban inkább a hozzá közelebb álló tartományi konzervatív arisztokraták igényeit szerette volna kielégíteni.<sup>13</sup> A centralizmus és föderalizmus kompromisszumaként végül 1860. október 20.-án a kormány közzétette az Októberi Diplomát. Az ebben megfogalmazott elképzelést szorgalmazták a magyar konzervatívok is, márpedig a Burgban már ekkor kezdték érezni, hogy a birodalom stabilitásának helyreállításához a magyarokat muszáj lesz valahogy megbékíteni. A diploma a liberálisok követeléseire reagálva korlátozott alkotmányosságot vezetett be, és felállította a Birodalmi Tanácsot. A föderalista-konzervatív törekvéseket annyiban támogatta, hogy helyreállította az 1848 előtti állapotokat, visszaállította a korábbi tartományi kormányzerveket, így például a magyar Helytartótanácsot, összehívták a tartományi gyűléseket – a magyar országgyűlést is. Azonban centralista elképzeléseket is érvényesített, mivel a tartományi gyűlésekből egy a magyar korona országainak küldötteit is magába foglaló birodalmi nemzetgyűlést állított fel. Hamar bebizonyosodott, hogy a diplomában felvázolt rendszer senkit sem elégít ki. A liberálisok a korlátozott alkotmányosságot sérelmezték, a centralizációs törekvés pedig a magyarok (és a horvátok) ellenállásán bukott el. Ismét bebizonyosodott, hogy *azok az ókonzervatív elemek, akiknek a tanácsaira a bécsi udvar támaszkodott, nem tekinthetők az ország politikailag aktív körei igazi képviselőinek.*<sup>14</sup> Ezzel tehát a tartományi föderalista-konzervatív elképzelések sem hozták meg a remélt sikert.

A császár ekkor egy tekintélyes liberálist, Anton von Schmerlinget hívta kormánya élére. Az új miniszterelnök az osztrák-német liberális elveknek megfelelően német szellemi vezetésű, centralizált Ausztriát akart – mint Schwarzenberg, de vele szemben azt vallotta, hogy a parlamentarizmus és a polgári szabadságjogok bizonyos fokú érvényre juttatása nélkül a birodalom belülről nem stabilizálható. 1861. február 26-án kihirdetésre került a „februári alkotmány”, ami a magyar történeti köztudatban februári pátensként él. Legnagyobb jelentősége, hogy végre igazi alkotmányos parlamentarizmust hozott létre Ausztria történetében, és biztosította a lakosság egy meghatározott részének közreműködését a politikai döntéshozatalban. Mindezt azonban az osztrák-német centralizmus jegyeivel látta el. A rendszer az osztrák-német polgárság és bürokrácia összefogására épített. A választási rendszer struktúrája is egyértelműen nekik kedvezett. Az összbirodalmi Reichsratba

---

<sup>11</sup> PALOTÁS, 2011, 259-260.

<sup>12</sup> ZÖLLNER, 1998, 308.

<sup>13</sup> PALOTÁS, 2011, 260.

<sup>14</sup> Uo.

Schmerling is belekényszerítette volna a magyarokat, és az ide a tartománygyűlésekből delegálható képviselők száma is aránytalanságot mutatott az osztrák-németek javára.<sup>15</sup>

Ez az Októberi Diplomában felvázoltnál kétségkívül jobban átgondolt tervezet sem elégítette ki a birodalom népeit (a magyarok, a horvátok és az olaszok eleve elutasították, majd a csehek és a lengyelek is kivonultak a birodalmi parlamentből). Ráadásul Schmerling a centralizmus híveként személyében is akadályozta a magyarokkal való megegyezést.<sup>16</sup> Emellett a miniszterelnök liberális támogatói is az alkotmány továbbfejlesztését várták volna (például a miniszteri felelősség elvének érvényesítését). Mikor ezt megtagadta, 1865-ben a liberális többségű Reichsrat megbuktatta.

Ezzel az alkotmányos centralizmus kísérlete is zátonyra futott. Bebizonyosodott, hogy a birodalom minden lakójának egyforma, a történelmi hagyományokat és nemzeti törekvéseket figyelembe nem vevő kezelése sem abszolutisztikus, sem alkotmányos módon nem kivitelezhető hosszabb távon.

Ekkor Ferenc József a csehországi föderalista-konzervatív arisztokráciával szoros kapcsolatban álló és nyíltan liberalizmus-ellenes Richard Belcredit hívta a kormány élére, de eközben már a magyar liberálisokkal is tárgyalt, tehát a császár több vasat is tartott a tűzben. Végül az 1866-os porosz-osztrák háborúban elszenvedett súlyos vereség, valamint új külügyminisztere, Friedrich Ferdinand von Beust hatására a magyarokkal való kiegyezés mellett döntött. Beust a legelső minisztertanácson, melyen részt vehetett, így nyilatkozott: *„A jelen pillanatban, amikor a nemzetiségek törekvései annyira divergensek, amikor lehetetlen, hogy a kormány valamennyinek megfeleljen, akkor az a feladata, hogy azokra támaszkodjék, akiknek a legnagyobb életerejük van, egymáshoz szellemileg közel állnak, kölcsönös érdekeik közvetlenül érintkeznek, ti. a német és a magyar elemre.”*<sup>17</sup> Tény, hogy a németeken kívül a birodalomban a magyarok önálló államisága rendelkezett a legerősebb hagyományokkal, és 1849 óta a magyarok szívós ellenállást fejtettek ki minden központosító törekvés ellen. A kiegyezés értelmében a Magyar Királyság egyenrangú állammá vált Ausztriával,<sup>18</sup> közösen alkották az Osztrák-Magyar Monarchiát. Ettől kezdve önálló magyar kormány működött, a Pragmatica Sanctio értelmében csak a közös védelemből eredő hadügy és külügy (illetve az ezeket finanszírozó pénzügy) voltak közös ügyek.

A Ferenc József és a magyar liberálisok által kötött kompromisszumokat azonban el kellett fogadtatni az osztrák-német liberálisokkal is, akik pedig a centralizáció hívei voltak. Az 1867 májusában összeülő Reichsratban is ők voltak többségben, ekkor már Alkotmánypárt néven. Anélkül, hogy elmerülnék a kiegyezéssel rendezés részleteiben, néhány ténnyt le kell szögezni. 1867 tavaszán-nyarán a kiegyezést Ferenc József kötötte a magyarokkal, nem pedig a Reichsrat, és a két országgyűlés illetve kormány között a későbbiekben sem született államjogi szerződés.<sup>19</sup> Ettől függetlenül a császár megígérte a magyaroknak, hogy a dualista rendszert a Lajta másik felén is elfogadtatja. A magyar kiegyezési törvény továbbá hangsúlyozta, hogy a „Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok” számára is alkotmányos berendezkedést kell biztosítani, hiszen a kiegyezés alapján felállított közös

<sup>15</sup> PALOTÁS, 2011, 261; KATUS, 2010, 281. A 343 képviselőből a magyar korona országai 120 főt delegálhattak volna (35%), holott a birodalom lakosságának kb. 45%-a élt ezeken a területeken.

<sup>16</sup> ZÖLLNER, 1998, 309.

<sup>17</sup> Idézi: SOMOGYI, 1989, 152.

<sup>18</sup> Ausztria ettől kezdve hivatalosan már csak a „szűken vett Ausztriát” jelentette, azaz a birodalomnak a magyar korona országain kívüli területeit. A „Lajtántúlt” (Magyarországról nézve) gyakran hivatalos iratokon is Cislajtániának nevezték, mert a beszélt nyelvben (és egy ideig még külföldön is) Ausztrián még mindig az egész birodalmat értették.

<sup>19</sup> A 10 évente megkötött gazdasági kiegyezés nem minősíthető ennek. RUMPLER, 2004, 478.

intézmények (delegációk, közös minisztériumok) parlamentáris értelemben vett felelősége csak így valósulhat meg.<sup>20</sup>

Az osztrák liberális centralisták azonban kezdetben élesen ellenezték a dualizmust. Nem akarták feladni az egységes birodalom koncepcióját, ráadásul sértve érezték magukat, amiért kimaradtak a megegyezésből, és kész tények elé állították őket. Abban, hogy végül megváltoztatták álláspontjukat, több körülmény is szerepet játszott.

Az a tény, hogy 1866 után az osztrák-németeknek szembesülniük kellett azzal, hogy az egységes Németországból való kimaradás következtében, a korábbi ösztámet támaszt elvesztve, „*csupán egyetlen nemzetiséggé korcsosultak a többi között, amelyik csak abban tért el a többitől, hogy jobban védelmezte nemzeti pozícióját.*”<sup>21</sup> Egyre inkább féltették a birodalmat a pánszláv veszélytől, és felismerték, hogy e tekintetben egymásra vannak utalva a magyarokkal. A korábbi centralista törekvések elsősorban Magyarország masszív ellenállásán buktak meg. Ezért a liberálisok abban reménykedtek, hogy a dualizmusban legalább a Monarchia „osztrák felében” sikerül biztosítaniuk a német szellemű centralizáció alapvonásait.<sup>22</sup> Végül, de nem utolsó sorban az alkotmányosság ígérete is vonzotta őket.

1867 decemberére tehát a birodalmi gyűlés liberális többsége elfogadta a dualizmust. A Reichsratot eleve bojkottálták a csehek, akik 1861 óta ezzel adtak hangot a centralista törekvésekkel szembeni ellenszenvüknek. A többi konzervatív-föderalista csoport közül a lengyeleket Beustnak<sup>23</sup> azzal sikerült leszerelnie, hogy Galíciának széleskörű önkormányzatot biztosított, aminek vezetését a lengyel arisztokratákra hagyta – ezzel persze jelentős mértékben kiszolgáltatta nekik a kelet-galíciai, egyébként is nyomorúságosan élő ruszin lakosságot. Az ellenzéket így immár csak a szlovén föderalisták és a tiroli klerikálisok kis csoportja alkotta.<sup>24</sup>

Ilyen előzményekkel a Reichsrat decemberben elfogadta az ún. „delegációs törvényt,” azaz az osztrák kiegyezési törvényt, és még ugyanebben a hónapban kidolgozták a „decemberi alkotmányt,” amit Ferenc József december 21-én szentesített. Az alkotmány alapján Ciszlajtánia<sup>25</sup> parlamentjébe, a Reichsratba a 17 kisebb-nagyobb tartomány gyűlése (Landtag) delegálta a tagokat. A Landtagokat korlátozottan demokratikus úton, az 1861-es Schmerling-féle választási szisztéma szerint választották. Ez a rendszer kifejezetten azoknak a társadalmi rétegeknek és földrajzi területeknek kedvezett, amelyekben az osztrák-németek domináltak.<sup>26</sup> Más nézőpont szerint azonban „*néhány lényeges ponton a lémet liberálisoknak át kellett ugraniuk saját árnyékukat. Centralisták voltak [...] de az a vád, hogy a decemberi alkotmánynak német centralista alapvonásai vannak, csak csekély részben megalapozott. Az erős konzervatív-föderalista ellenzéknek tett engedményként ugyanis a tartományok jelentős jogokat tarthattak meg. [...] Magyarországgal ellentétben, ahol a magyar nyelvet tették meg hivatalos államnyelvnek, itt le kellett mondani a német nyelv általános államnyelvként való elismeréséről. [...] Részben meggyőződésből, részben a szláv képviselők nyomására született meg az alapjog-katalógus részeként a nevezetes 19. cikkely, amely a néptörzsek*

---

<sup>20</sup> KATUS, 2010, 288.

<sup>21</sup> RUMPLER, 2004, 477.

<sup>22</sup> KATUS, 2010, 287-288.

<sup>23</sup> Belcredi lemondása után Beust lett az osztrák kormányfő is.

<sup>24</sup> KATUS, 2010, 288.

<sup>25</sup> A dualizmus korszakában hivatalos iratokon is nevezték így a „Birodalmi Tanácsban képviselt királyságok és országok” együttesét, a köznyelvben ugyanis „Ausztria” még jó ideig az egész birodalmat jelölte.

<sup>26</sup> PALOTÁS, 2011, 265.

*egyenjogúságát mondta ki. [...] Ezzel elvben megnyílt az út egy liberális nemzetiségi politika felé.”<sup>27</sup>*

A német államnyelvről tehát lemondtak, és kimondták a néptörzsek egyenjogúságát. Mint láttuk azonban, az osztrák-németek főképp azért fogadták el a dualista rendszert, mert Magyarország „kiesése” után úgy számoltak, hogy a maradék Ausztriában érvényesíteni tudják a német szellemű vezetést. Ciszlajtánia lakosságából azonban a német anyanyelvűek<sup>28</sup> mindössze 35-36%-ot tettek ki a korszak folyamán. Magyarországgal ellentétben, ahol a dualizmus időszakában két millió fő volt a magyarok asszimilációs nyeresége, és ezzel az 1860-as 46%-ról 1910-re 54%-ra növekedett a magyar anyanyelvűek aránya,<sup>29</sup> Ausztriában nem módosult alapvetően az etnikai összetétel.

2. táblázat. Ciszlajtánia népességének megoszlása nemzetiség szerint (%)<sup>30</sup>

Nemzetiség (anyanyelv)	Arány 1890-ben	Arány 1900-ban
német	36	35
cseh	23	23
lengyel	16	17
rutén	13	13
szlovén	5	5
olasz	3	3
szerb, horvát	3	3
román	1	1

Ráadásul ezek a nemzetiségek több tartományban egymással keveredve éltek. Mindössze Vorarlberg, Salzburg, Alsó- és Felső- Ausztria lakossága volt szinte teljesen német, a többi tartományon minimum két nemzet „osztott”, mint azt az alábbi, dualizmus kori iskolai falitérkép is mutatja.<sup>31</sup>

<sup>27</sup> RUMPLER, 2004, 483.

<sup>28</sup> A dualizmus korszakában a népszámlálások nem a nemzetiségre, hanem az anyanyelvre kérdeztek rá.

<sup>29</sup> KATUS, 2010, 386; 387; 390.

<sup>30</sup> HANEBRINK, 2008, 177.

<sup>31</sup> Forrás: SWANSON, 2008, 51.



Az eredeti elképzelésekkel ellentétben, a dualizmusban az osztrák nemzetiségi politika mozgástere beszűkült. A kiegyezéssel alapján elvileg sem Magyarország, sem Ciszlajtánia nem szólhatott bele a másik fél belügyeibe. Ez a gyakorlatban azonban nem tudott érvényesülni – elsősorban a magyarok politikai magatartása miatt.

Ehhez röviden ki kell térni Magyarország dualizmus kori belpolitikájának néhány sajátos kérdéskörére. Egyrészt Magyarországon a dualizmus időszakában nem világnézeti, hanem közjogi alapon szerveződtek a politikai pártok, a dualizmus rendszeréhez való viszonyuk alapján határozták meg magukat. E tekintetben csak a századforduló környéke hozott némi változást, de alapvetően nem módosult a korábbi struktúra.<sup>32</sup> Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a magyar politikában ne lettek volna liberális és konzervatív csoportok, csak nem a világnézeti szempont volt a fő rendező elv, hanem a közjogi kérdés. „A magyar, történetének egész folyamán, soha nem indult ki általános elvek álláspontjáról. [...] S kinek jutna eszébe ezért kárhóztatni őseinket, vagy a jelenlegi nemzedéket. A magyar, nagy idegen népek közé ékelve, létéért vívott százados harcokban, csak úgy tarthatta fenn magát, hogy a faji szempontoknak alárendelt minden más szempontot. Ha eszményeken kapkod, ábrándok után fut, tán nagyobb, érdekesebb dolgokat művel vala, de elveszthette volna a legfőbbet, melyet ki nem pótolhat rá nézve semmi eszmény, semmi ábránd: nemzeti és faji létét.”<sup>33</sup> – írta Beksics Gusztáv, a 30 éven keresztül kormányzó Szabadelvű Párt egyik vezető ideológusa.

<sup>32</sup> Az 1890-ben megalakult Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a cenzusos választási szisztémában esélye sem volt bejutni a parlamentbe. Az 1895-ben alakult Katolikus Néppárt ugyan bejutott a parlamentbe, de kezdeti programját (szociális kérdések, nemzetiségekkel szembeni tolerancia) hamar feladta, és a közjogi ellenzék oldalára sodródott.

<sup>33</sup> Beksics Gusztáv: *A democratia Magyarországon*. Budapest, 1881. Idézi: Ifj. BERTÉNYI, 2009, 72-73.



A közjogi kérdést illetően éles ellentétek választották el a kiegyezés, a dualista berendezkedés adott formáját támogató „'67-eseket”, és az országnak nagyobb függetlenséget, Ausztriával pusztán perszónáluniót óhajtó „'48-asokat”. Tehát a közjogi kérdés kapcsán szemben álltak egymással ezek pártok, de létezett néhány kitapintható kérdés, amiben konszenzus alakult ki közöttük. Mivel az ország és a magyar nemzet önrendelkezésének megóvása a Habsburg-centralizációval szemben a magyar politikai vezetők számára „évszázados kötelesség” volt, nagyon érzékenyen reagáltak minden olyan jelre, ami veszélyeztethette az 1867-ben biztosított magyar önállóságot. A trializmus, föderalizmus vagy ismételt centralizáció kétségtelenül mindenkinél megkongatta volna a vészharangot. A '67-es és '48-as politikusok egy pillanat alatt egységbe kovácsolódtak volna, ha Magyarország kiharcolt jogainak csorbítására készültek volna Bécsben.<sup>34</sup> Mindezt igazán komoly helyzetben azonban nem kellett bebizonyítani, mert Ferenc József élete végéig a dualizmus elkötelezett támasza maradt.

A birodalmon belüli önállóság védelmezése mellett a magyar nemzet szupremáciájának a Magyar Szent Korona Országain belüli védelmezése is konszenzusra számíthatott. Annak a politikusnak, aki nem fogadta el ezt a korban „nemzeti minimumnak” tekinthető tézist, hamar a politikai ellehetetlenülés jutott osztályrészéül – mint például Mocsáry Lajosnak.<sup>35</sup> A magyar liberálisok túlnyomó többsége ugyanis az *államnemzet* – vagy később használatos nevén a politikai nemzet – koncepcióját vallotta, mely a nemzetet az állampolgárok összességével azonosította. „*E felfogás szerint csak az a nép alkot nemzetet, amelynek történetileg kialakult önálló államisége, vagy legalábbis területhez kötött politikai autonómiája van.*”<sup>36</sup> Ez a magyar politikai elit szemszögéből megfelelt a soknemzetiségű országnak, viszont ugyanezen elv mentén ismerték el a magyar liberálisok a horvátok jogát a területi autonómiához.<sup>37</sup> A liberalizmusában nem megkérdőjelezhető Deák Ferenc javasolta, hogy a nemzetiségi törvény<sup>38</sup> preambulumban fejtse ki a „magyar alkotmány alapelvei” szerinti nemzetfogalmat,<sup>39</sup> mely így szól: „*Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.*”<sup>40</sup> Széleskörű nyelvhasználati jogokat biztosítottak ugyan, de a nemzetiségek kollektív nemzeti jogokkal való felruházása szóba sem jöhetett a mértékadó magyar politikai körökben, még a Monarchia utolsó éveiben sem.<sup>41</sup>

Tehát egyrészt Magyarország különleges helyzetének biztosítása az Osztrák-Magyar Monarchián belül a bécsi centralistákkal és a különböző szláv (cseh, szlovén-horvát-szerb) föderalista vagy trialista kísérletekkel szemben, másrészt a magyar szupremácia biztosítása Magyarországon belül a nemzetiségi törekvésekkel (és a mögöttük meghúzódó esetleges bécsi háttérrel) szemben. Ezen a két ponton számíhattak konszenzuszos magyar politikai magatartásra a Monarchia ciszlajtán felét irányító politikusok esetleges nemzetiségi koncepcióik megvalósítása során. A birodalom pedig a dualizmusra épült, ezért a szűken vett Ausztriában is csak a dualista alapokat nem sértő nemzetiségi politikát lehetett folytatni. Hogy

<sup>34</sup> Ifj. BERTÉNYI, 2009, 40-41.

<sup>35</sup> Uo., 41.

<sup>36</sup> KATUS, 2010, 216.

<sup>37</sup> Uo., 217. A magyar-horvát kiegyezésre 1868-ban került sor, mely Horvát-Szlavónország számára széleskörű autonómiát biztosított.

<sup>38</sup> 1868. évi 44. tc.

<sup>39</sup> KATUS, 2010, 338.

<sup>40</sup> <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3&param=5366> (2011. 12. 29.)

<sup>41</sup> Ifj. BERTÉNYI, 2009, 43.

mindez kiderüljön, mindössze pár évet kellett várni. Ciszlajtániában nem akartak szünni a nemzetiségi ellentétek, a liberálisok egyedül a lengyelekre számíthattak szövetségesként a korábban kifejtett okok miatt. A legsúlyosabb problémát a csehek ellenállása jelentette, akik bojkottálták a Birodalmi Tanácsot, hatalmas tömeggyűléseken tiltakoztak a dualizmus, és Ciszlajtánia német centralizációja ellen, a radikálisabbak pedig Oroszországban kerestek támogatást a pánszláv eszme jegyében.<sup>42</sup>

A Karl Auersperg vezette liberális kormány 1869-ben a centralizmus elleni harcban élen járó Landtagok gyengítésére választójogi reformot szeretett volna elfogadtatni, de ebbe belebukott és lemondott. Rövid időre a konzervatív Eduard Taaffe alakított kormányt. Az udvari körök és maga Ferenc József is úgy vélte, hogy az alkalmat meg kell ragadni a cseh probléma rendezésére. A császárt különösen aggasztotta, hogy a dinasztia régi támaszainak számító arisztokrata családok (Schwarzenberg, Thun stb.) is a nemzeti mozgalom oldalára álltak. Egyébként is inkább rokonszenvezett a konzervatív-föderalista (és klerikális) oldallal, mint a liberálisokkal. Ezért az 1871 februárjában kinevezett Hohenwart-kormány „zöld utat” kapott a csehekkel való alkudozásra.<sup>43</sup> A tárgyalások jól haladtak, és Ferenc Józsefet is megnyerte az elképzelés, miszerint Szent Vencel koronáját a fejére teszik – mint négy évvel korábban Szent Istvánét, és a magyarokhoz hasonló jogokat ad a cseheknek.<sup>44</sup> Az egyeztetések már a végső stádiumban jártak, de Bécsben tudták, hogy egy trialista átalakulást a magyarok igenlő bólintása nélkül nem vihetnek véghez. Október 19-én azonban a közös minisztertanácson a magyar miniszterelnök, gróf Andrássy Gyula – de egyébként a három közös miniszter is – elfogadhatatlannak tartotta a trialista átszervezést.<sup>45</sup> A hírek hallatára ugyanis a lengyelek hasonló jogokat követeltek, a horvátok felmondták a horvát-magyar kiegyezést és a szlovénokkal összefogva szintén egy trialista átalakítás mellett kardoskodtak. Ráadásul a tervezet a cseh-morva tartományok német lakosságának kétségbeesett ellenállását is kiváltotta.

Ferenc József pár napig gondolkodott (közben Beust meggyőzte róla, hogy a Monarchia új, németbarát külpolitikájával sem egyeztethető össze a csehekkel való megegyezés a csehországi németek rovására; Andrássy pedig arról, hogy Magyarországon beláthatatlan következményei lennének a trialista átalakulásnak).<sup>46</sup> Október 25-én a császár minden magyarázat nélkül felmentette Hohenwartot, megszakította a tárgyalásokat a csehekkel, és ismét liberális kormányt nevezett ki.<sup>47</sup> Ferenc József soha többé nem tett kísérletet arra, hogy a Monarchia 1867-ben lefektetett rendjét megbolygassa – és ellenzett is minden ilyen irányú elképzelést.

A cseh kiegyezés meghiúsulása tehát mutatja, hogy a dualizmus keretein belül a ciszlajtán nemzetiségi politika mozgásteret erősen beszűkült – márpedig a nemzetiségi kérdés vált a legsúlyosabb problémává. 1879-ben Bosznia-Hercegovina okkupálása volt a liberálisok bukásának közvetlen oka, ez ugyanis végletesen megosztotta a kormánypártot. Ráadásul Ferenc József igen rossz néven vette, hogy élesen bírálják külpolitikáját, ezért mikor a választásokon az Alkotmánypárt vereséget szenvedett, örömmel nevezett ki konzervatív kormányt, ismét Eduard Taaffe vezetésével.

---

<sup>42</sup> KATUS, 2010, 325.

<sup>43</sup> PALOTÁS, 2011, 274.

<sup>44</sup> Uo.

<sup>45</sup> KATUS, 2010, 327.

<sup>46</sup> PALOTÁS, 2011, 274.

<sup>47</sup> Uo.

Taaffe 14 évig, 1893-ig vezette a kabinetet. Parlamenti táborát „vasgyűrűnek” nevezték, ami mintegy körbefogta a liberálisokat. Ez egyrészt konzervatív-föderalista szláv arisztokratákból, másrészt klerikális németekből állt. Visszacsábította a Reichsratba a cseheket, és konzervatív reformokkal igyekezett levezetni a társadalmi feszültségeket. Egyértelműen a tartományi önkormányzatiság védelme mellett foglalt állást a centralizmussal szemben, a túlzott föderalista átalakítás elől azonban mindig sikerrel tért ki. Ezzel tiszteletben tartotta a dualizmust, de bizonyos fokig a nemzetiségi ellentéteket is csillapítani tudta.<sup>48</sup> Állítólag úgy nyilatkozott, hogy a hosszú kormányzás titka Ausztriában az, hogy a nemzetiségeket „*jól temperált elégedetlenségben*” kell tartani.<sup>49</sup> A nyugodtnak tűnő felszín alatt azonban az antagonisztikus nemzetiségi ellentétek tovább érlelődtek, és Taaffe kormánya is az osztrák-német és szlovén ellentétek kiéleződésébe bukott bele.<sup>50</sup> Taaffe konzervatív és mérsékelt föderalista koncepciója végső soron vereséget szenvedett.

1893-tól 1900-ig egymást érték a kormányválságok, és a Reichsratban ekkor már szinte csak nemzetiségi alapon szerveződött pártok voltak, a képviselők világnézeti szempontjait egyértelműen felülírta a nemzetiségi hovatartozás, ráadásul az obstrukcióval működésképtelenné lehetett tenni a parlamentet. A parlamentáris rendszer felfüggesztése a dualizmus keretrendszere miatt, amely mindkét birodalomfél részéről alkotmányos berendezkedést feltételezett, szóba sem jöhetett.

Csehországban volt a legsúlyosabb a helyzet, ahol a kevert cseh és német lakosság számára egyik kormány sem tudott olyan megoldást javasolni, melyet mindkét fél elfogadott volna,<sup>51</sup> de hasonlóan rossz volt a helyzet Galíciában, Bukovinában és Krajnában is. Bármelyik nemzet felé tett engedmény a másik ellenállását váltotta ki.

Némi stabilitást csak Ernst Koerber kormánya hozott az 1900-as évek elején. A nemzetiségi ellentéteket a közös gazdasági érdekek hangsúlyozásával igyekezett tompítani. Hatalmas állami beruházási programot indított, amittől a gazdaság fellendülését és az életszínvonal javulását várta. Ennek erősítésére szociális intézkedéseket is megfogantatott. Véleménye szerint ezek a gazdasági érvek meggyőzik a nemzetiségeket a Monarchia jelenlegi formájának fenntartásáról.<sup>52</sup> Ezzel a programmal azonban csak néhány évre sikerült visszazökkenenie a rendes kerékvágásba Ciszlajtániát. A beruházásokra fordítható anyagi keretek idővel kimerültek, és a nemzetiségi képviselőket nem lehetett hosszú távon meggyőzni arról, hogy a gazdasági érdekeket a nemzeti célok fölé helyezték, így Koerber 1904-ben lemondott.<sup>53</sup>

Max Wladimir Beck 1906-ban kinevezett kormányának azonban sikerült apró lépéseket tenni a válság megoldása érdekében. 1907-től a Reichsrat választásánál bevezették a 24 éven felüli férfiak általános és titkos választójogát.<sup>54</sup> Ráadásul ebben az évben sikerült tető alá hozni Morvaországban a németek és a csehek közötti megegyezést, mely a „személyi autonómia” elvén alapult. A választók ún. nemzeti kataszterekbe tömörültek, önkéntes alapon. A tartományi gyűlésben a képviselők számát etnikailag arányosan osztották szét, a cseh képviselőket csehek, a német képviselőket pedig németek választották.<sup>55</sup> Beck kormánya

<sup>48</sup> Uo., 275-277; SOMOGYI, 1989, 175-176

<sup>49</sup> PALOTÁS, 2011, 275.

<sup>50</sup> Uo., 278.

<sup>51</sup> VITÁRI, 2005, 314.

<sup>52</sup> STEHLER, 2011, 18.

<sup>53</sup> PALOTÁS, 2011, 281.

<sup>54</sup> A választójog kiterjesztésétől a kormány és Ferenc József is azt remélte, hogy az egyaránt demokratikusan választott nemzetiségi pártok ellentétei csillapodni fognak a Birodalmi Tanácsban, de elképzeléseiben csalatkozniuk kellett. Ettől függetlenül az intézkedés időszerűségét nem lehet elvitatni.

<sup>55</sup> PALOTÁS, 2011, 282.

1908-ban lemondásra kényszerült, de a morvaországi rendezés példaként szolgált más tartományokban is, 1910-ben Bukovinában a románok és a rutének, 1911-ben Galíciában a lengyelek és a rutének között sikerült a fenti módon békét teremteni. Tirolban azonban az olaszok ellenállása miatt nem vezetett sikerre a kísérlet, és a szlovénok és osztrák-németek közti megbékélést sem sikerült kieszközölni, a legkilátástalanabb azonban továbbra is Csehországban volt a helyzet.<sup>56</sup>

1905 után ráadásul a dualizmus rendszerében is törésvonalak keletkeztek. A magyar politikai életben nőtt a '48-asok ereje, de a ciszlajtán vezetők körében is megerősödött a „*Los von Ungarn*” irányzat, amely jobbnak látta, ha a két ország teljesen elszakad egymástól, és csak egy perszonálunió kapcsolja őket össze, mint hogy a közös hadseregben és a közös intézményekben engedjenek a magyar '48-asok követeléseinek.<sup>57</sup> Ferenc József (és a magyar és osztrák alkotmányban biztosított széleskörű hatalma) azonban kitartott a dualizmus mellett, sőt személyében volt arra a garancia. Így egyértelmű volt, hogy az agg császár és király életében nem lehet túlzottan megbolygatni a rendszert – a dualizmus híveinek szerencséjére pedig az uralkodó 86 éves koráig élt.<sup>58</sup>

A nemzetiségpolitikai kérdéskört érdemes és felettébb elgondolkodtató Ferenc József, valamint örökösei viszonylatában is tárgyalni. Neveltetéséből és személyiségéből fakadóan Ferenc József konzervatív érzelmű volt. Önmagát mindvégig Isten kegyelméből való uralkodónak tekintette, és a liberális eszméket, politikusokat sosem kedvelte igazán – persze akadtak kivételek, például Andrássy Gyula. Döntéseit azonban igyekezett reálpolitikusként meghozni, és végső soron személyes érzelmeit háttérbe szorítva utat engedett az osztrák-német és a magyar liberálisok kormányzása előtt is. Az alkotmányos uralkodással sem békélt meg igazán, de mind a magyar kiegyezési törvényeket, mind az osztrák decemberi alkotmányt tiszteletben tartotta. Mindezt persze megkönnyítette számára, hogy a hadsereg és a külpolitika irányításában nagyon széles mozgásteret hagytak neki. Mikor az egyik osztrák minisztertanácson egyik minisztere egy törvényjavaslat elfogadása mellett érvelve valami olyasmit mondott, hogy *Őfelsége alkotmányos uralkodó akar lenni, a császár pontos helyreigazítást tett: „Az nem, de olyan uralkodó, aki megtartja az általa szentesített törvényeket”*.<sup>59</sup> Az 1867-ben a magyarokkal kialakított kereteket is mindössze egyszer, 1871-ben a csehek trialista elképzeléseivel kapcsolatban feszegette. Miután megértették vele, hogy a dualizmus trializmussá való kibővítése az egész magyar politikai elit számára elfogadhatatlan, soha többé nem tett kísérletet erre.<sup>60</sup> Azt is belátta, hogy a soknemzetiségű birodalom császár-királyaként nem állhat egyértelműen egyik vagy másik nemzet mögé anélkül, hogy a többivel ne kerülne ellentétbe. De nem pusztán reálpolitikai megfontolások vezették ebben. A hagyományos Habsburg-dinasztikus nemzetek feletti állampatriotizmus szellemében nőtt fel, ezért a birodalom egyik népével sem azonosult, nemzeti törekvésekkel szemben a legkisebb rokonszenvet sem mutatta. Az osztrák-németeket a Monarchia ugyanolyan néptörzsének tekintette, mint a cseheket, lengyeleket, olaszokat stb.<sup>61</sup>

Ferenc József konzervatív nemzetfelfogását, klerikális szemléletét, és a dualista rendszer melletti elhivatottságát azonban egyik trónörököse sem osztotta. Egyetlen fia, Rudolf herceg minden igyekezete ellenére szélsőségesen<sup>62</sup> liberális eszméket vallott. Rudolf felvállalta

<sup>56</sup> Uo, 283-284.

<sup>57</sup> KATUS, 2010, 547.

<sup>58</sup> SOMOGYI, 1989, 184-185.

<sup>59</sup> SOMOGYI, 1996, 97.

<sup>60</sup> Uo. 116; KATUS, 2010, 327.

<sup>61</sup> KATUS, 2010, 299.

<sup>62</sup> Legalábbis apja szemszögéből nézve.

nemzeti identitását, de természetesen tisztában volt vele, hogy jövendő császárként mindezt nem érvényesítheti a többi nép rovására. Ő maga így írt erről egyik barátjának: „*Én osztrák vagyok. Csakis annak érzem magam. Semmi más mércét nem tudok alkalmazni, mint azt, hogy mennyit ér a szóban forgó nemzetiség az államnak, és milyen viszonyban van az állammal. Ez az egyetlen mérce, amelyet egy Habsburg alkalmazhat.*”<sup>63</sup>

A magyarok – a köreikben egyébként népszerű – „Rezső királyfi” fenti sorait bizonyosan nem ismerték, mivel a közvélemény a magyar érdekek képviselőiként tekintett rá.<sup>64</sup> Ez valószínűleg Rudolf és a magyar liberálisok baráti viszonyával magyarázható. A trónörökös valóban liberális volt, apjával ellentétben a nép akaratából való uralkodónak tekintette (volna) magát, a polgári fejlődés és a demokrácia támogatója, emellett antiklerikális, antifeudalista, és antinacionalista magatartást tanúsított.<sup>65</sup> De az osztrák-német liberálisok eszméit vallotta, nem a magyarokét. A kettő között pedig (a liberalizmus alapeszméit leszámítva) sok különbség volt. Kétségtelen, hogy minél jobban megszilárdult Ciszlajtániában Taaffe konzervatív, föderalista hagyományokon nyugvó szlávbarát és klerikális kormányzata, annál nagyobb reményeket fűzött Rudolf a magyar liberálisokhoz.<sup>66</sup> Elsősorban Tisza Kálmánnal és Andrássy Gyulával volt személyes, közeli kapcsolatban. A trónörökös álnéven egy sor Tiszát és a magyar liberalizmust éltető cikket közölt a *Neues Wiener Tagblatt*-ban.<sup>67</sup> Ez a kapcsolat azonban meglehetősen ambivalens volt. Az antiklerikális Rudolf például már az 1880-as években támogatta a magyar szabadelvű kormányzat egyházpolitikai reformjait (polgári házasság és anyakönyvezés), sajnálatának adott hangot, mikor a főrendi ház ellenállása miatt a Tisza-kormány visszavonta a törvényjavaslatot.<sup>68</sup> Rudolf liberalizmusa azonban nevelői hatására<sup>69</sup> a nagyosztrák liberalizmus volt,<sup>70</sup> pontosabban Adolf Fischhof elképzeléseit osztotta egy olyan Monarchiáról, melyben osztrák-német vezetés alatt ugyan, de a nemzetek teljesen egyenjogúak, melyben érvényesülnek a polgári szabadságjogok, és ezek a nemzeti és polgári szabadságjogok tartják össze a népeket.<sup>71</sup> Az 1880-as évekre azonban ez a liberális koncepció az osztrák-német polgárságnak nem volt eléggé „német”, a szlávoknak viszont túlságosan is az volt.

A trónörökös nagyosztrák liberalizmusából fakadóan a magyarokkal való viszonyában is komoly ellentétek feszültek, de a sors úgy hozta, hogy ezek igazából sosem kerültek felszínre – mégis jól körvonalazhatóak. Rudolf nemcsak dicsőítette Tisza Kálmánt, hanem erősen kritizálta a magyar kormány egyre türelmetlenebb nemzetiségi politikáját, az ő Monarchiájában a népek nem károsíthatják egymást: „*Az Ausztriát képező néptöredékeknek ahelyett, hogy pusztítóan egymás ellen acsarkodnak, egyesíteniük kell erőiket a becsületes munkában a szabadságért, a haladásért és a jóléért.*”<sup>72</sup> Másutt: „*Magyarország számára az a szomorú, hogy a magyarok nem akarják belátni és megérteni, hogy rossz bánásmóddal, megvetéssel és pillanatnyi át nem gondolt rendszabályokkal semmit sem lehet elérni a*

<sup>63</sup> HAMANN, 1990, 231.

<sup>64</sup> SOMOGYI, 1989, 188.

<sup>65</sup> HAMANN, 1990, 283.

<sup>66</sup> Uo., 275.

<sup>67</sup> HAMANN, 1990. Többet is hosszasan idéz, például 277., 278-280.

<sup>68</sup> Uo., 277.

<sup>69</sup> A koronaherceg hét éves korától sokoldalú polgári nevelésben részesült, amit Erzsébet harcolt ki majd védett meg császári férje és az udvar ellenében.

<sup>70</sup> „*Liberális schwarz-gelb patriotát neveltek belőle.*” (SOMOGYI, 1989, 186.)

<sup>71</sup> SOMOGYI, 1989, 186.

<sup>72</sup> HAMANN, 1990, 285.

*nemzetiségeknél, amelyek számszerű fölényben vannak, és amelyekre feltétlenül szükség van ahhoz, hogy a magyar állam mai kiterjedésében megmaradjon.*<sup>73</sup>

Rudolf a dualista rendszerrel kapcsolatban is negatív véleményen volt. Ezt persze magyar barátai előtt, pláne hivatalos látogatásokon nem fejthette ki, és ilyenkor el is ismerte a dualizmust, mint pillanatnyilag hivatalos államformát. Azt azonban többször is hangsúlyozta, hogy ugyan elismeri a dualista állam tényét, de véleménye szerint a dunai monarchia végleges formáját még nem találták meg.<sup>74</sup> Ezzel kapcsolatban az esetleges magyar reakciók sem aggasztották: *„A magyar nemzet az egyetlen, amelynek a Monarchia határain kívül nincsenek rokonai; Ausztriával és a dinasztiaival együtt él és hal meg. [...] Ezért az egész Monarchiában nincsen még egy olyan veszélytelen párt, mint a magyar szélsőségesek.*”<sup>75</sup>

Tehát a trónörökös éppen a magyar politikai pártok által konszenzusosan védett Magyarországon belüli magyar szupremáciát és az országnak 1867-ben kialakított jogait támadta.

Teljesen más végső céllal és teljesen más személyiségi háttérrel, de Ferenc Józseffel ellenkező nemzetiségpolitikai koncepciót vallott a Rudolfot követő trónörökös, Ferenc József unokaöccse,<sup>76</sup> Ferenc Ferdinánd is. Politikai programja nem kristályosodott ki teljesen, de tartalmában nagyon konzervatív volt. Mindez provokatív, vagdalkozó, hivalkodó, intoleráns személyiséggel párosult.<sup>77</sup> Több dolgot ellenezett nagybátyja birodalmában, mint helyeselt. Szűkebb körét azok közül alakította ki, akiknek a Monarchia túl liberális volt, és akik elleneztek az osztrák-német és a magyar nemzet hegemoniájára épülő alkotmányos dualizmust: konzervatív arisztokratákból, antiliberalis radikálisokból, klerikálisokból és olyan nemzetiségi politikusokból, akik *„a német-magyar hegemonia felszámolásáért az ördöggel is szöveteztek volna.*”<sup>78</sup> A főherceg a magyarokat született rebelliseknek tartotta, gyűlölte *„a magyar csőcseléket, melyhez minden magyar tartozik, legyen bár miniszter, herceg, kardinális, polgár vagy paraszt*”.<sup>79</sup> Ferenc Ferdinánd tudatosan készült a trónváltásra, 1905-től egyre aktívabban kapcsolódott be a politikai élet vérkeringésébe, bár programja részleteiben kialakulatlan és ellentmondásos volt. Tervei szerint, amíg az öreg császár él, addig erősíteni kell a centralizációt és hadsereget, utóbbinak meg kell őrizni az egységét. Trónra lépése utáni elképzelései azonban ettől eltérően néztek ki. 1911-ben kifejtett programja szerint<sup>80</sup> célja, hogy felszámolja a dualizmust és Magyarország különállását, egyben erősíteni kívánja a birodalmat összetartó kapcsolatokat. Mindehhez számított volna a horvát, román és szlovák nemzetiségi politikusok támogatására.<sup>81</sup> Ezeket a nemzetiségeket politikai jogokhoz akarta juttatni, mert azt feltételezte, hogy ezzel a birodalmi centralizáció híveivé válnak.<sup>82</sup> Mindezt a *„szabadalmazott felségáruló magyarokkal*” szemben akár katonai erővel is hajlandó lett volna megvédelmezni.<sup>83</sup>

<sup>73</sup> Uo., 290.

<sup>74</sup> Uo., 291.

<sup>75</sup> HAMANN, 1990, 291.

<sup>76</sup> Rudolf 1889. január 30.-án öngyilkos lett. Ferenc József öccse, Károly Lajos pedig lemondott a trónöröklésről fia, Ferenc Ferdinánd javára.

<sup>77</sup> SOMOGYI, 1989, 197.

<sup>78</sup> Uo., 194.

<sup>79</sup> Ferenc Ferdinánd levele Beck osztrák miniszterelnöknek. Idézi: KATUS, 2010, 542.

<sup>80</sup> *„Program a trónváltásra”*

<sup>81</sup> A szerbekkel szemben a Szerbiával való egyre feszültebb viszony miatt kevesebb toleranciát mutatott.

<sup>82</sup> SOMOGYI, 1989, 195.

<sup>83</sup> Uo., 197.

Ferenc Ferdinándtól azonban egy a fentiekkel gyökeresen ellenkező föderalista berendezkedés sem volt teljesen idegen. A legszűkebb köreihez tartozó román nemzetiségi politikus, Aurel C. Popovici 1906-ban könyvet jelentetett meg *Nagy-Ausztria Egyesült Államai* címmel,<sup>84</sup> melyben az Osztrák-Magyar Monarchia 15 darabból álló, etnikai alapon körülhatárolt tagállamból álló szövetségi birodalommal való átszervezését fejtette ki.

Akár centralista, akár föderalista alapon, de Ferenc Ferdinánd is csak a dualizmus és a Magyarországon belüli magyar szupremácia felszámolásával tudta elképzelni az Osztrák-Magyar Monarchia nemzetiségi ellentéteinek orvoslását és jövőendő birodalma stabilitását. De a sors úgy hozta, hogy Rudolftól önmaga, Ferenc Ferdinándtól pedig Gavrilo Princip „szabadította meg” a dualizmus híveit – igaz a szerb diák tette végül egész Ausztria-Magyarország bukásához vezetett.<sup>85</sup>

A világháború előestéjén annak ellenére, hogy biztató jelek is akadtak, Ausztria több tartományában sem sikerült feloldani a nemzetiségek közti konfliktusokat. Magyarországon sem vezettek eredményre a nemzetiségek megbékítésére tett kísérletek, így egyes etnikumok (elsősorban a románok és a szerbek) lojalitása háború esetén mindenesetre megkérdőjelezhető volt. Ráadásul a dualizmus osztrák-magyar együttműködése sem volt zavartalan, így a Monarchia stabilnak egyáltalán nem nevezhető állapotban indult a háborúba.

---

<sup>84</sup> *Die Vereinigten Staaten von Groß-Österreich.*

<sup>85</sup> A trónörökös és Ferenc József között egyébként nem nyíltan, de nagyon feszült volt a viszony, ami Ferenc Ferdinánd személyiségén túl is több okra vezethető vissza. Minden esetre mikor a császárnak megvitték a merénylet hírét, először kétségbeesett mozdulatlanlanságba dermedt, majd az első döbbenet után felsóhajtott és így szólt: „*Igen, ez borzasztó, de Károly mégiscsak kedves ember.*” (SOMOGYI, 1989, 198.). És valószínű, hogy a magyar '67-es politikusok nagy része osztotta a király gondolatát.

## IRODALOMJEGYZÉK:

- Ifj. BERTÉNYI, 2009 = Ifj. BERTÉNYI Iván: *A századelő politikai irányzatai és Tisza István*  
In: Romsics Ignác (szerk.): *A magyar jobboldali hagyomány 1900-1948*. Osiris, Budapest, 2009. 34-73.
- FÓNAGY, 2001 = FÓNAGY Zoltán: *Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1849-1914*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2001.
- HANEBRINK, 2008 = HANEBRINK, Poul: *A birodalom betegségei*. In: Gáspár Zsuzsanna (szerk.): *Egy közép-európai birodalom. Az Osztrák-Magyar Monarchia (1867-1918)*. Officina '96 Kiadó, Budapest, 2008. 176-208. (Zsuppán András fordítása.)
- HAMANN, 1990 = HAMANN, Brigitte: *Rudolf. A trónörökös és a lázadó*. (Fordította: R. Szilágyi Éva). Európa Kiadó, Budapest, 1990.
- KATUS, 2010 = KATUS László: *Modernizáció és polgárosodás. Magyarország története 1711-1914*. Kiadja a Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2010.
- PALOTÁS, 2011 = PALOTÁS Emil: *A Habsburg Monarchia*. In: Vadász Sándor (szerk.): *19. századi egyetemes történelem*. Osiris, Budapest, 2011. 248-286
- RUMPLER, 2004 = RUMPLER, Helmut: *A nemzeti és liberalizmus fényei és árnyai*. (Fordította: Forgó András). In: Cieger András (szerk.): *A kiegészítés*. Osiris, Budapest, 2004. 476-486 (Részletek).
- SOMOGYI, 1989 = SOMOGYI Éva: *Ferenc József*. Gondolat, Budapest, 1989.
- STEHLE, 2011 = STEHLER György: *Az „osztrákság” fogalmához*. In: Németh István – Fiziker Róbert (szerk.): *Ausztria a 20. században*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 9-19.
- SWANSON, 2008 = *ai birodalom. Az Osztrák-Magyar Monarchia (1867-1918)*. Officina '96 Kiadó, Budapest, 2008. 36-102. (Vér Ádám fordítása.)
- VITÁRI, 2005 = VITÁRI Zsolt: *Ausztria 1804-1914*. In: Bebesi György (szerk.): *A hosszú 19. század rövid története*. Comenius Bt., Pécs, 2005. 296-318.
- ZÖLLNER, 1998 = ZÖLLNER, Erich: *Ausztria története*. (Fordította Bojtár Endre) Osiris, Budapest, 1998.

**Schwarzwölder Ádám** PhD hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi kar, Inetrdiszciplináris Doktori Iskola

Cím: H-7624 Pécs, Rókus utca 2.

Tel: +36-72-503-642

E-mail: [hegedus.katalin@pte.hu](mailto:hegedus.katalin@pte.hu)



## Egy lehetséges értelmezés az Epheszoszi Artemisz szobrán megjelenő csillagjegy ábrázolásokról

Turcsán-Tóth Zsuzsanna  
Károli Gáspár Református Egyetem  
Bölcsészettudományi Kar

Az Epheszoszi Artemisz szobor ikonográfiai elemzése az ókori kis-ázsiai anyaistennők kutatásának egyik legizgalmasabb kérdése. Rengeteg tanulmány, cikk, könyvrészlet foglalkozik a témával, elég, ha csak arra gondolunk, hány és hány elmélet született a szobor egyik legjelellegzetesebb eleméről, az úgynevezett mellekről, amelyet eddig, a borostyánkő gyöngyöktől<sup>1</sup> kezdve a bikaheréig<sup>2</sup> számos dolognak meghatároztak.<sup>3</sup> Azonban nem csak ez az egyetlen érdekessége az istennőnek, született tanulmány a szobrot takaró epandütésről<sup>4</sup>, a derekán lévő övről<sup>5</sup>, vagy a csuklójára kötött gyapjúfonatokról<sup>6</sup> is.

Cikkemben a szobor eddig még kevésbé kutatott részeit vizsgálom, a mellrészén lévő jelenetet, melynek „szereplői” zodiákus jegyek és az őket kísérő nőalakok. Mielőtt azonban belekezdenék, szükségesnek érzem néhány mondatban bemutatni az epheszoszi istennő szobrát.

Epheszoszi Artemisz megmaradt szobrai egy két kivételtől eltekintve a császárkorra, főként a 2. századra datálják, a kivételek esetén felmerült, hogy származhatnak a későhellenizmus idejéről is.

Az istennő szobra nagyban eltér korszakban megszokott ábrázolásmódtól. Az erre az időszakra jellemző dinamizmus helyett egy meglehetősen statikus ábrázolást láthatunk, a lábak szorosan összezártak, a felkarok a testhez simulnak, míg az alkarok párhuzamos előre nyúlnak. Az altestet és a lábakat gyakran egy mezőkre osztott, merev hüvelyszerű ruhadarab, fogja körbe. A mellkason láncok, szalaggal átkötött növényi koszorúk, „mellek”, illetve más díszítések láthatóak. A szobrok fejükön magas poloszt, és „nimbuszt” esetenként fátylat viselnek. Általánosságban jellemző az erőteljes díszítettség, az egyik leggyakrabban előforduló díszítés a különböző állatokat illetve mitológiai lényeket ábrázoló rátétek.

Bár az Epheszoszi Artemisz szobrok a császárkorból maradtak ránk, ez azonban nem jelenti, hogy inentől datálhatjuk az istennő kultuszát. Ma úgy gondoljuk, hogy a Kr.e. 6. századtól kezdve Artemisz áll Epehszosz vallási életének középpontjában, az azonban vitatott, hogy a közel egy évezred alatt, amíg a kultusz virágzott, hány kultuszszobor létezett.

Ulrike Muss három kultuszszoborral számol: a geometrikus időszak xoanonja<sup>7</sup>, az archaikus időszak xoanonja<sup>8</sup> valamint a hellenisztikus és római időszak másolatain látható istennőkép.<sup>9</sup>

<sup>1</sup> BAMMER – MUSS 1996, 75.

<sup>2</sup> SEITERLE 1979, 3-16.

<sup>3</sup> FLEISCHER 1935, 74. skk. elég jó összefoglalását adja az 1973 előtt született elméletekről.

<sup>4</sup> THIERSCH 1936

<sup>5</sup> KLEBINDER 2001, 111-123.

<sup>6</sup> SEITERLE 1999, 251.

<sup>7</sup> Az ásatások során megtalálták a helyét, kinézetét a geometrikus peripteroszban talált kincsleletek alapján részben rekonstruálták. MUSS 1999, 601. ; BAMMER – MUSS 1996. 77.

<sup>8</sup> Plinius ezt a szobrot Endoiossal hozza összefüggésbe. PLINIUS 16, 79 Muss feltevése szerint márványból készülhetett, és majdnem ugyanazon a helyen állhatott, mint a geometrikus idők szobra, csak 2,5-3 méterrel magasabban.

Robert Fleischer szerint az ókori források csupán egy kultuszképet ismernek, nem úgy, mint Szamoszban<sup>10</sup>, ahol kettőt vagy Brauronban<sup>11</sup>, ahol hármat. Továbbá Pliniusra hivatkozik, aki szerint a kultuszkép a templom hétszeri megújulás ellenére sem változott meg. Az idők során csak az istennő ruhatára megváltozhatott, maga a xoanon azonban nem.<sup>12</sup> Nehezen eldönthető tehát vajon hány kultuszszobor létezett, mindenesetre tény, hogy a császárkorra kialakul egy meglehetősen egységes ábrázolásmód.

Az általam vizsgált 101 megmaradt szobor (1. táblázat), szobortöredék alapján a csillagjegyek megjelenése szempontjából a következő mondható:

**25** szobornál megjelennek a csillagjegyek, illetve van még egy ábrázolás, ahol hasonló kontextusban, mint ahogy a Rák szerepel a szobrokon, vagyis két szárnyas női alak között, egy virágkehelyből kikelkedő nőalakot látunk.<sup>13</sup>

**11** szobornál biztosan nem volt zodiákus ábrázolás.

**16** esetben nem eldönthető, hogy a szobron voltak, vannak-e állatövi jegyek. Ennek oka lehet, hogy nem ismerjük a szobor jelenlegi helyét, ezekről a szobrokról vagy nem is készült leírás, vagy ha készült is, nem hozzáférhető. Másik ok lehet, hogyha voltak is állatövi jegyek, azok biztosan eltűntek egy restaurálás alkalmával<sup>14</sup>. Illetve ide került még három töredék LIMC 66, LIMC 71, LIMC 87, amelyről létezik leírás, de számomra eddig még nem volt hozzáférhető.

**29** esetben pedig olyan töredékekről beszélünk, például epandütész, polosz vagy nimbusz fragmentumok, amely alapján nem eldönthető, hogy a szobron, amelynek a részei voltak ábrázoltak-e állatövi jegyeket avagy sem.

Úgy vélem, hogy ha az utóbbi két kategóriától eltekintünk, és el is kell tekintenünk, hisz nincsenek megbízható információink, jól látható, hogy több mint kétszer annyi állatövi jeggyel rendelkező szobor van, mint zodiákus jegyek nélküli. Helyénvalónak tűnik tehát, hogy komolyabban megvizsgáljuk, miért is kerülhettek csillagjegyek az epheszoszi istennő szoborábrázolásaira, és mit is jelenthettek.

Elhelyezkedésüket tekintve az állatövi jegyek a legtöbb esetben a mellkason, egy virágokból vagy virágokból és gyümölcsökből álló, esetenként szalaggal átkötött füzérrel határolt, félkör alakú területen belül találhatóak, két vagy négy szárnyas nőalak kíséretében, az ettől eltérő esetkeről később még szót ejtünk.

A teljes állatöv egyetlen egy esetben sem jelenik meg.<sup>15</sup> A legtöbb csillagjegyet, kilenc-kilencet a LIMC 74-nél és LIMC 88-nál láthatunk. Az előbbinél Halaktól a Rákig bezárólag,

<sup>9</sup> Ez az a szobor, amit „multimammian” néven ismerünk. MUSS 1999, 598.; BAMMER – MUSS 1996, 72.; FLEISCHER 1973, 124.

<sup>10</sup> FLEISCHER 1973. 217.

<sup>11</sup> FLEISCHER 1973. 222.

<sup>12</sup> FLEISCHER 1973. 125. Muss ezzel az érvel szemben hozza fel azt, hogy a geometrikus időszak xoanonja minden valószínűség szerint megsemmisült egy 7. századi árvízben. A katasztrófa a központi talapzatot is elpusztította, és mintegy 60 cm magas üledékréteggel borította el a szentélykörzet területét. A befolyó iszapban eltűnt a szobor, ami bár nem szüntette meg a kultusz gyakorlását, de hosszabb időre megtörte azt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az új kultuszszobor nem hasonlíthatott a régihez.

<sup>13</sup> Fleischer ide számítja még a LIMC 26 szobrot is annak, alapján, hogy bár töredékes volta miatt nem látszik, de Thiersch feltételezi (THIERSCH 1935, 1.), hogy a LIMC 88 analógiája alapján itt is kellett, hogy legyenek zodiákus jegyek. Véleményünk szerint azonban a szobor annyira megrongálódott, hogy ezt bizton állítani nem tudjuk. Éppen ezért nem került be az általunk készített felsorolásba.

<sup>14</sup> Ilyen például a LIMC 59.

<sup>15</sup> Megjelenések gyakorisága lásd 2. táblázat

az évkörhöz képest visszafele, de a tavaszpont precessziójának megfelelő irányba haladva, az utóbbinál pedig teljesen következtelenül: Skorpió, Bak, Kos, Bika, Ikrek, Rák, Oroszlán, Halak, Nyilas sorrendben. Itt kell még megemlítenünk a LIMC 75 szobrot, ahol ugyan nyolc csillagjegy fordul elő a Kossal kezdődően és Skorpióig bezárólag, de mivel a szobornak pont az a válla illetve az a mellkasi része töredékes, ahol a csillagjegyek kezdődnek, ezért feltételezhetjük, hogy szerepelhetett még egy további jegy is, amely talán a Halak lehetett, amennyiben ez igaz, úgy itt is kilenc zodiákus jegyel számolhatnánk.

Három esetben hat-hat jegy jelenik meg, a LIMC 41-nél Bikától a Mérlegig, a LIMC 86-nál Bikától a Rákig és hatodikként a Skorpió, valamint a LIMC 128b Vízöntőtől Szűzig fordított sorrendben, ez utóbbinál azonban az ábrázolás nagyon elmosódott, az igazán jól kivehető jegyek a Bak, a Nyilas és a Szűz, a másik három esetén csak következtetni tudunk kilétükre. A LIMC 62 meglehetősen speciális darab a rajta lévő zodiákus jegyek meghatározása és darabszáma miatt. Fleischer vitatja<sup>16</sup> Thiersch azon felvetését<sup>17</sup>, hogy a Rák megjelenik-e ezen a szobron egyáltalán, úgy véli, hogy az, amit látunk, sokkal inkább egy Skorpióra hasonlít. A szobron négy szárnyas nőalak látható, a középső kettő magasra emeli és összekulcsolja a kezét, mellettük, illetve köztük balról a Nyilas és Rák, jobbról a Szűz és Oroszlán. Stuart Jones szerint<sup>18</sup> a két középső alak között egy oltár van, amelyen a Mérleg jele látható. Ezt a felvetést is figyelembe véve, ha az állatövi jegyek egymásutánosságával számolunk, akkor – bár az évkör irányához képest fordítva halad - logikusnak tűnik, hogy Nyilas, Skorpió, Mérleg, Szűz, Oroszlán sorrendben a Nyilas után a Skorpió következzen, így igaza lehet Fleischernek, ugyanakkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy nem minden esetben következetes a jegyek egymásutánossága.<sup>19</sup>

Négy szobornál LIMC 49-nél, LIMC 63-nál, LIMC 67-nél, LIMC 89-nél öt-öt csillagjegy látható, ennek érdekessége, minthogy arra már Lichtenecker is felhívta a figyelmet<sup>20</sup>, hogy minden esetben ugyanarról az öt csillagjegyről van szó, ezek a Kos, a Bika, az Ikrek, a Rák és az Oroszlán. Fontos megjegyeznünk, hogy a négy esetből háromszor találhatunk szárnyas nőalakokat a koszorún belül, és mindegyiknél az Ikrek csillagjegy van középen. A negyediknél nem jelennek meg a nőalakok, itt a csillagjegyek a koszorú által határolt területen belül, egy lunula diskus alatt, fekvő helyzetben vannak.

Két esetben LIMC 92 és LIMC 60 ábrázolásnál három-három zodiákus jegy látható. Az előbbinél a leggyakrabban előforduló ábrázolásmódnak - két szárnyas nőalak koszorút tart a Rák fölé - egy olyan változata, amelyen egészen fent, már majdnem a vállon kétoldalt egy Kos és egy Skorpió látható, illetve a LIMC 60-nál szintén két szárnyas nőalak középen a Rákkal, jobbra az Ikrekkel és balra az Oroszlánnal.

A LIMC 65 és a LIMC 58 esetén két-két csillagjeggyel találkozhatunk, ám ismét két speciális esetről van szó. Az előbbi egy töredékes szobor, ahol két egymás kezét fogó szárnyas nőalak között van a Rák, bal oldalt pedig egy Kos, a jobb oldal viszont töredékes, így nem

<sup>16</sup> FLEISCHER 1973, 70. Megjegyzendő, hogy Fleischer erre a kérdésre vonatkozó 70. oldalon található 6. lábjegyzetében feltehetőleg egy elütésből fakadóan, tévesen AE 25 szobrot jelöl meg hivatkozásként, azonban az AE 25 ábrázolás esetén nincsenek állatövi jegyek, itt biztosan Thiersch AE 20 szobrára gondolt.

<sup>17</sup> THIERSCH 1935, 25.

<sup>18</sup> THIERSCH 1935, 25. Az eredeti hely H. Stuart Jones, *The Sculptures of the Palazzo dei Conservatori*. Claredon Press, Oxford 1926. 51 skk.

<sup>19</sup> Például LIMC 88

<sup>20</sup> FLEISCHER 1973, 70. eredeti hely LICHTENECKER 1952, 98. skk. mivel Lichtenecker: *Die Kultbilder der Artemis von Ephesos* című 1952-ben írt doktori disszertációja mind a mai napig kiadatlan, ezért meglehetősen nehezen hozzáférhető. Ennek oka az is, hogy katalógusának számaint nem használjuk, illetve, hogy az ő meglátásait Fleischeren keresztül tudtam tolmácsolni, de igyekeztem minden esetben megjeleníteni az eredeti helyet is.

megállapítható, hogy szerepelt-e rajta egyáltalán valamelyik másik jegy. A LIMC 58 esetén pedig hasonlóan két szárny nélküli nőalak Koszorút tart a Rák fölé, látható még egy kosfej balra fent, míg jobbra egy rozetta, itt nem vagyok benne teljesen bizonyos, hogy a kosfej zodiákus jegy, viszonylag ritkán fordul elő, hogy a Kos csillagjegyet pusztán magával a kosfejjel jelenítsék meg.

Kilenc esetben egyetlen zodiákus jegyet találunk szobron, ez pedig a leggyakrabban előforduló jegy, a Rák.<sup>21</sup>

A zodiákus jegyek gyakoriságát tekintve (2. táblázat) a fennmaradt 25 ábrázolás közül 22 esetben szerepel a Rák csillagjegy, a LIMC 62 esetén vitatott, hogy Skorpió vagy Rák jelenik-e meg, illetve a LIMC 50 esetében pedig nincsenek pontos információim a szobron lévő zodiákus jegyekről. Az egyetlen olyan ábrázolás, ahol még a csillagjegyek elmosódottsága mellett is nagy valószínűséggel állítható, hogy a Rák nincs a jegyek között, a LIMC 128b terrakotta.

A legritkábban a vízöntő fordul elő, amely mindössze két esetben, LIMC 74, LIMC 128b<sup>22</sup>, jelenik meg. A Halak csillagjegyet két szobornál láthatunk, ezek a LIMC 74, LIMC 88, de feltételezhető, hogy rajta volt a LIMC 75 ábrázoláson, tekintettel arra, hogy a szobornak pont az a része töredékes, ahol a zodiákus jegyek kezdődnek, jobban megnézve, látható, hogy a töredékes részen lehetett még egy jegy, és mivel a többi csillagjegy sorban követi egymást, ezért elképzelhető, hogy a hiányzó a Halak lehet.

A többi csillagjegyet tekintve a Bak háromszor, a Nyilas négyszer, ötször vagy hatszor a Mérleg<sup>23</sup>, hatszor-hatszor a Kos, a Szűz és a Skorpió, kilencszer az Ikrek, és tizenegyszer, második leggyakoribb jegyként az Oroszlán szerepel a szobrokon.

Beszélnünk kell még a zodiákus jegyek és a szárnyas nőalakok egymáshoz képesti elhelyezkedéséről. A két motívumot mindenképpen összetartozónak kell tekintenünk, mert három szobortól eltekintve, mindig egyszerre, egy jelenetben láthatjuk. A leggyakoribb ábrázolás, mint azt már korábban is említettük a füzéren belül lévő két szárnyas nőalak, amely egymás felé fordulva egy szalaggal átkötött koszorút tartanak egy (leggyakrabban a Rák) vagy két csillagjegy fölé, másik kezükben egy-egy pálmaágat fognak. A 25 megmaradt ábrázolásból 14 esetben két, kilenc esetben pedig négy alak jelenik meg. A LIMC 67 szobornál hiányoznak a nőalakok<sup>24</sup>, a LIMC 50 esetén nincs pontos információ a számukról.

Néhány szobornál a füzéren kívül találhatóak a csillagjegyek, ilyen a LIMC 74, LIMC 88, LIMC 128b, a LIMC 46 esetén pedig a Rák a füzéren belül, míg a nőalakok a füzéren kívül jelennek meg. A LIMC 86-nál hiányzik a füzér, és a szárnyas nőalakoktól 8 Oroszlánfej választja el az állatövi jegyeket, amelyek körülbelül a szobor derékmagasságában vannak.

Az állatövi jegyek sorrendje nem minden szobornál követi az évkör rendszerét. A LIMC 62 esetén a már említett Rák vagy Skorpió kérdés, illetve a Stuart Jones szerinti Mérlegábrázolás

<sup>21</sup> Itt meg kell említenünk a LIMC 45 szobrot, ahol a füzérral határolt területen belül a szárnyas nőalakok feje mellett láthatunk egy-egy vaddisznó(?) ábrázolást.

<sup>22</sup> Ebben az esetben az ábrázolás elmosódottsága miatt is inkább csak nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a Vízöntő szerepel a szobron.

<sup>23</sup> A korábban már említett LIMC 62 ábrázoláson jelenik meg Stuart Jones szerint.

<sup>24</sup> Ugyanakkor előfordul olyan szobor is, ahol megjelennek a szárnyas nőalakok, de hiányoznak a zodiákus jegyek, ezek a LIMC 28, illetve LIMC 29, ahol a két szárnyas nőalak között egy virágkehelyből? vagy virágsziromból kiemelkedő szárnyas nőalakot láthatunk, ez utóbbi azért is érdekes, mert egyébként a szobrok epandütész díszítései között találjuk meg más esetekben ezt az ábrázolást. A LIMC 59 is láthatunk két nőalakot, de a „restaurálás” során annyira átalakították a mellrészt, hogy ma már nem eldönthető, mi is volt rajta eredetileg.

valódisága kérdőjelezheti meg a sorrendet. A LIMC 74 szobornál, mint már említettük korábban az évkörhöz képest fordítva, viszont a tavaszpont vándorlásának megfelelő irányban követik egymást a csillagjegyek, hasonló a helyzet a LIMC 128b-nél is, ha az elmosódott ábrázolásból jól értelmeztem a jegyek sorrendjét. A LIMC 86 esetén a bikától a Szűzig sorrendben követik egymást a jegyek, de a Mérleg kimarad és a Skorpió a hatodik jegy. A LIMC 88 esetén pedig a sorrendben nem igazán fedezhető fel rendszer. Két esetben a Kos és a Rák jelenik meg, de mint már korábban említettem a LIMC 58 esetén kérdéses, hogy a kosfej valóban a Kos csillagképre utal-e. A LIMC 92 esetében a Rák mellett a bak és a Skorpió szerepel.

Az első írásos adataink a zodiákus jegyek ruhadíszként való megjelenésre a Kr.e. III. századból származnak.<sup>25</sup> Konkrétan két ilyenről van tudomásunk, az egyik Démétriosz Poliorkétész csillagokkal és állatövi jegyekkel hímzett kabátja<sup>26</sup> illetve Eretreiai Menedemosz kalapja.<sup>27</sup> Ugyanakkor tény az is, hogy a görög művészetben a későhellenizmus időszakában találkozhatunk először zodiákus ábrázolásokkal.

Már Lichtenecker<sup>28</sup> disszertációjában megpróbálta megfejteni az állatövi jegyek megjelenésének okát. Rámutatott, hogy a nyári hónapok csillagjegyei fordulnak elő leggyakrabban, a tavaszi, őszi hónapok körülbelül ugyanolyan gyakran, illetve a téli hónapok a legritkábbak. Továbbá utal arra is, hogy az Ikrek, Rák, Oroszlán hármas olyan gyakran fordul elő, hogy bizonyos volt valami jelentőségük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egy kivételtől<sup>29</sup> eltekintve, az Ikrek és Oroszlán jegy más jegyekkel együtt fordul elő, ezzel szemben a Rák csillagkép önmagában tizenegy alkalommal, úgy vélem, hogy ezt a jegyet kell tüzetesebben megvizsgáljunk, ha meg akarjuk érteni, mit is keresnek az asztrológiai jegyek az istennő ruházatán.

Lichtenecker elméletét továbbgondolva és megvizsgálva a napfordulók és a helyi fényviszonyok szemszögéből a megjelenő zodiákus jegyeket, azonnal látható, hogy leggyakrabban a fényben gazdag, nyári napfordulós hónap (Rák) és közvetlenül az előtte (Ikrek) és utána (Oroszlán) lévő két hónap fordul elő. A téli napforduló után és az következő jegyek (Bak, Vízöntő, Halak) fordulnak elő legritkábban. A tavaszi napfordulót követő (Kos) és az azt követő hónap (Bika) előfordulásának is már többszörösét mutatja a téli napforduló és az azt követő két hónap (Vízöntő és Halak) jegyeinek. Ugyanez a helyzet őszi napfordulót (Mérleg) és az azt követő két hónap (Skorpió) jegyeivel. Első ránézésre kézenfekvőnek tűnne, hogy a napfordulók illetve az ennek következtében bekövetkező fényviszony változások mentén kellene keresnünk a megoldást. Csakhogy ennek ellentmond, hogy például a Skorpió, több mint kétszer olyan gyakran fordul elő, mint a Halak, pedig fényviszonyok szempontjából a két hónap körülbelül egyforma.

Még a hónapoknál maradva megvizsgáltam, hogy a leggyakrabban előforduló zodiákus jegyekhez tartozó hónapok idején történt-e olyan esemény, fesztivál, ünnepség, amely miatt ezek olyan fontossá válhattak, hogy a szoborra kerültek végül.

Nincs túl sok forrásunk arra vonatkozólag, hogy milyen ünnepségeket, fesztiválokat rendeztek a császárkorban Epheszoszi Artemisz tiszteletére.<sup>30</sup> Annyi bizonyos, hogy volt két nagyobb ünnepség, az egyik Artemiszia ünnepe, amelyet Artemiszion hónapban (március-április)

<sup>25</sup> GUNDEL 1972, 603-604.

<sup>26</sup> Plutarkhosz: Démétriosz 41.

<sup>27</sup> Diogenész Laertiosz 6, 102.

<sup>28</sup> FLEISCHER 1973, 70. eredeti hely LICHTENECKER 1952, 99.

<sup>29</sup> LIMC 60

<sup>30</sup> Epheszoszi Fesztiválokról, ünnepekről bővebben: OESTER 1990, 1708-1711. illetve ARNOLD 1972, 17-22.

időszakában, vagyis a Kos időszakában ünnepeltek meg, illetve a másik Artemisz születésének napja, amelyet Thargélion<sup>31</sup> hónap (május-június) 6 napján ünnepeltek. Ez az időszak a csillagjegyek szimbolikája szerint az Ikrek időszaka. Ez utóbbit magyarázhatná, hogy miért került viszonylag gyakran az Ikrek zodiákus jel a két koszorút tartó nőalak közé. Ugyanakkor mivel egyelőre kevés adat áll rendelkezésünkre az epheszosi ünnepekkel kapcsolatban, ezért így viszonylag nehéz magyarázni a többi jegy jelenlétét.

### A Rák, az alászállás kapuja

Az elmúlt közel 15 év Mithrasz kutatásainak eredményei, – amelyben nagy érdemeket szereztek a magyarországi kutatók, Tóth István és tanítványai is – és főként az általuk reflektorfénybe helyezett források egy teljesen más értelmezési lehetőséget is adnak számunkra. Ezen források alapján fedezték fel, hogy a császárkori Mithrasz misztériumok a kor asztrológiai szimbolikájával értelmezhetővé válnak, ugyanakkor nem kifejezetten mithraikus írások, sokkal inkább a császárkori ezoterikus gondolkodás eklektikus összefoglalói, és ilyenformán alkalmasak lehetnek a kor más vallási jelenségeinek kutatására.

Jelenlegi vizsgálatom szempontjából legfontosabb az említett források közül Porphüriosz, aki ugyan maga a 3. században (232/233-304) élt, munkájának fő forrásaként azonban Numénioszt<sup>32</sup> és követőjét, Kronioszt jelöli meg. Apameiai Numéniosz működése a 2. század második felére tehető, így tekinthetjük Porphürioszt megbízható forrásnak az Epheszosi Artemisz szobrának ikonográfiai elemzésekor.

Porphüriosznál<sup>33</sup> és Macrobiusnál<sup>34</sup> is olvashatunk arról a két égi kapuról, amely a földi létbe való belépési és az onnan való kilépési pontot jelentik. A Rákot és Bakot két kapunak<sup>35</sup> tekintik, amelyen keresztül a lelkek leereszkednek a földi létezésbe, és amelyen keresztül eltávoznak onnan.

„A Rák északi és az alászállás kapuja, a Bak pedig a déli és a felemelkedés útja.”<sup>36</sup>

*(Lautner Péter fordítása)*

A Bak és a Rák kiemelkedő fontossága abból fakad Porphüriosz szerint, hogy a Tejút két szélső, északi és déli pontján helyezkednek el. A Tejút<sup>37</sup> pedig nem más, mint az a hely, ahol a lelkek összegyűlnek<sup>38</sup>, hogy a földi életbe belépjenek.

„Püthagorasz szerint a lelkek, az "álmok népe", és - mint mondja - a tejútnál gyülekeznek, amelyet azért hívnak így, mert a lelkek tejjel táplálkoznak, amikor átzuhannak a keletkezés világába.”<sup>39</sup> *(Lautner Péter fordítása)*

A nimfák barlangjában egy helyütt arról is olvashatunk,<sup>40</sup> hogy a régiók Déméter papnőit méheknek nevezték. Ugyanakkor van Epheszoszból egy sírfelirat, amely az „istennő

<sup>31</sup> Epheszosi hónapnevekről lásd: MERKELBACH 1979, 159.

<sup>32</sup> Porphüriosz Numénioszt három helyen jelöli meg forrásként a *De antro nympharum* – ban , a 10, 21 és 34-ben.

<sup>33</sup> Porphüriosz *De antro nympharum* 21, 22, 28

<sup>34</sup> Macrobius *In somnium Scipionis* 1.12

<sup>35</sup> A két kapu elmélet, mind ahogy Porphüriosz is említi a *De antro nympharum* 22-ben már Platónnál is megjelenik, de ott ő még két hasadékról beszél. (Platón: *Állam* 614 c)

<sup>36</sup> Porphüriosz *De antro nympharum* 22

<sup>37</sup> A Tejút és a lelkek összekapcsolódásáról lásd még Szallusztiosz: *De diis* 4

<sup>38</sup> A lelkek égi útjáról, valamint a bak és Rák égi kapukról és ennek Mithráshoz kapcsolódó vonatkozásairól lásd BECK 1994, 29-50

<sup>39</sup> Porphüriosz *De antro nympharum* 28

méhének” nevezi azt a papnőt, aki Artemisznek mint a „Természet úrnőjének” szolgált.<sup>41</sup> Ikonográfiai szempontból is közismert tény Epheszoszi Artemisz szoros kapcsolata a méhekkel, elég ha csak az érmeábrázolásokra vagy az epandütészen rendszerint megjelenő méhekre gondolunk. A méhek és a méz más alkalommal is szóba kerül. A lélekvezetők tejet és mézet áldoznak a lelkeknek, mert a méz a földi gyönyört jelképezi, a tej pedig a születéssel együtt keletkezik.<sup>42</sup>

Máshol a méh és a Hold<sup>43</sup> kapcsolatáról beszél, a méh tulajdonképpen a Hold, ami a keltezés fölött öröklik, de méheknek nevezi a megszületendő lelkeket, amelyek ily módon az ökörhöz kapcsolódnak, hisz utalva a bugonia tanára, mindketten az ökrökből születnek, és az ökörrabló isten az, aki elősegíti születésüket. Ez utóbbi megállapítások, a Hold és a Bika összekapcsolása, illetve ennek összeköttetése a bikából születő méhekkel és az ökörrabló istennel egyértelműen a Mithrasz misztériumra vonatkoznak<sup>44</sup> és a Bika és Hold analógia a kultuszon belül érvényes. A későbbiekben egy sokkal általánosabb vonatkozású rendszerben a Rákot a Holdhoz köti, és ezt azzal magyarázza, hogy ahogy a Tejúthoz a Rák van a legközelebb, úgy a Földhöz a Hold, és ebből az analógiából eredeztethető az összekapcsolódásuk.<sup>45</sup> A bolygók és az egyes csillagjegyek összekapcsolásakor pedig a Rákot a Hold házába helyezi.<sup>46</sup>

### **Artemisz a „bába”**

Artemisz egyik elsődleges funkciói a terhes nők védelme, illetve a segítségnyújtás a szülésnél. Létó az ikrek közül elsőként Artemiszt hozta világra, akinek első cselekedete volt vajúdo édesanyját Héra haragvó szemei elől elrejtve Délosz szigetére menekíteni, és ott öccsét, Apollónt világra segíteni.

Az ókori nők életének egyik legnagyobb krízishelyzete a terhesség, illetve a gyermekszülés volt, nem véletlen tehát, hogy buzgón imádkoztak Artemiszhez életük ezen sorsfordító pillanatai közepette. A szülés majd minden mozzanatához „külön” Artemisz tartozott. A szülési fájdalmak enyhítéséért Artemisz Szoodoniához, ikrek esetén pedig Artemidész Praiaihoz fohászkoztak. A sikeres szülésért Artemisz Hemeréhez könyörögtek, s a szülés végeztével a Pauszotokeia szertartását hajtották végre. Az anyák Artemisz Lochiának, Eulochiának, Eileithüiának vagy Genetariának nevezték azt az istennőt, akinek hálát adtak, hogy a szerencsés kimenetelű szülésért.<sup>47</sup> Az, hogy ez a tisztelet fakadhatott esetleg Artemisz haragjától való félelemből is nem befolyásolja vizsgálatunk tárgyát.

A fentiek fényében egy teljesen új értelmezést adhatunk az Epheszoszi Artemisz szobron megjelenő csillagjegyek és az őket kísérő szárnyas nőalakok értelmezéséhez.

A legtöbbet ábrázolt csillagjegy a Hold házához tartozó Rák, amelyet a császárkori filozófiai gondolkodásban megfeleltethető a kapunak, amelyen a lelkek a földi világba érkeznek, a kapu, amelyen át a tejúton gyülekező lelkek a földi világba átlépnek, és amely lelkeknek mézzel kevert tejet áldoznak.

<sup>40</sup> Porphüriosz De antro nympharum 18

<sup>41</sup> IK 16, 209

<sup>42</sup> Porphüriosz De antro nympharum 29

<sup>43</sup> Porphüriosz De antro nympharum 18

<sup>44</sup> LÁSZLÓ 2008, 106-107.

<sup>45</sup> Porphüriosz De antro nympharum 18

<sup>46</sup> Porphüriosz De antro nympharum 22

<sup>47</sup> COLE 2004, 212. Cole a szülést segítő Artemiszek listáját Pingiatoglou, S: Eileithyia. Königshausen 1982. szülést segítő istennőkről szóló katalógusa alapján állította össze.

Ugyanezt a csillagjegyet találjuk egy olyan istennő császárkori szoborábrázolásain, amelyek Artemiszként az egyik legfontosabb funkciója a szülés közbeni segítségnyújtás, amely rendkívül szoros kapcsolatban van a Holddal, szoborábrázolásain nagyon gyakran megjelenik a méh, és császárkor az időszak, amelyből az első adatunk van arra, hogy Epheszoszi Artemiszre a sokmellű<sup>48</sup> kifejezést használják.

Látható tehát, hogy ez a császárkori istennő ábrázolás több szálon kapcsolódik a kor meglehetősen eklektikus ezoterikus gondolkodásához és annak fényében értelmezhető is. A kutatásnak még nagyon kezdeti fázisában járok, de a szobron szereplő jelenetet a lélek világba való belépésének ábrázolásának is értelmezhetjük, így az istennő egyszerre jeleníti meg a lélek világba való belépésének spirituális és fizikai megnyilvánulását.

Természetesen számos nyitott kérdést kell még megválaszolnom, megoldást kell találni arra, kik is a nőalakok,<sup>49</sup> illetve szintén válaszra vár a többi zodiákus jegy megjelenésének oka is. Abban biztosak lehetünk, hogy Epheszoszi Artemisz esetében nem beszélhetünk egy olyan alaposan felépített, jól kidolgozott teológia szimbólumrendszeréről, mint Mithrasz kultuszánál, ugyanakkor a Mithrasz kutatással felszínre került források alapján közelebb kerülhetünk az Epheszoszi Artemiszhez, és talán egy kicsit mélyebben beleláthatunk ebbe a nagyon ősi és nagyon titokzatos istennő mögött húzódó császárkori hitvilágba.

---

<sup>48</sup> Minucius Felix Octavianus 21 (Migne Patrologia Latina 3, 304), Hieronymos Comm. in ep. Pauli ad Ephes. praef. (Migne Patrologia Latina 26, 441)

<sup>49</sup> Számos lehetséges értelmezése van a szárnyas nőalakoknak ezeknek a rövid összefoglalóját lásd FLEISCHER 1973, 67. Ha elfogadjuk a Hóra értelmezést, akkor ez egy újabb kapcsolódási pont lehet Porphürioszhoz, aki szerint a hórák azok, amelyek a nap kapuit őrzik. Porphüriosz De antro nympharum 27



1. táblázat

Szobrok	♁	♂	♄	♃	♂	♁	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	♂	Megjegyzés	Nőlakok	Lelőhely
LIMC 32 E6 AE 3 Drezda Albertinum 42	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Torzó	Két szárnyas nőalak egyik kezükben egy-egy páлмаágot fognak, másik kezükkel koszorút tartanak a Rák fölé.	
LIMC 41 E15 AE 6 Kos	-	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Torzó Az állatövi jegyek a nőalakok mellett és között sorakoznak végig, a fejre állított állatövi jegyek, Bika, Ikrek, Rák, oroszlán, Szűz, Mérleg.	Négy hosszú ruhás nőalak, szárnyak nélkül egymás kezét fogva, a középső kettő koszorút tart a Rák és az Oroszlán fölé.	Kos
LIMC 45 E 19 AE 8 London Soane Museum 613	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Thiersch állítása szerint Baldassare Peruzzi vázlatkönyvében található egy még kiegészítetlen verzió, amelyben az epandítészen egy skorprió formájú rákot látunk <sup>1</sup>	Két szárnyas nőalak, amely koszorút tart a Rák fölé fejük felett két oldalt két vaddisznó	
LIMC 46 E 20 AE 9 London Korábban Robert Mond gyűjteményében	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	A mellkason sematikus füzér által határolt egyébként díszítetlen területen rák. A füzéren 5 tojás alakú bojt függ. A szárnyas nőalakok a „mellek” két oldalán helyezkednek el, egyik karjukat magasra emelik, hasonlóan, mint amikor koszorút tartanak, de itt olyan, mint ha a füzéren lógó bojtokat fognák.	A mellkason sematikus füzér által határolt egyébként díszítetlen területen rák. A füzéren 5 tojás alakú bojt függ. A szárnyas nőalakok a „mellek” két oldalán helyezkednek el, egyik karjukat magasra emelik, hasonlóan, mint amikor koszorút tartanak, de itt olyan, mint ha a füzéren lógó bojtokat fognák.	
LIMC 47 E 21 AE 10 Marseille Musée d’Archéologie Méditerranéenne (collections autrefois au Musée Borély) 1741	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Két páлмаágot tartó szárnyas nőalak közöttük egy rák	Feltehetően Marseilleben találták	

<sup>1</sup>THIERSCH 1935, 6.

LIMC 49 E 23 AE 12 Nápoly Museo Nazionale 665	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Torzó Thiersch szerint valószínűleg Hadrianus korabeli Kos, Bika, Ikrék, Rák, Oroszlán. Középen az Ikrék van	Négy nőalak, középre néznek, a két középső íjat tart a kezében, a jobb középsőnek talán rövid a ruhája (?) ez az alak szárnyatlan, jobb szélső kalászt tart a kezében a balszélső pálmaágot tart a kezében.	Róma
LIMC 52 E 26 Párizs Louvre Salle de Clarac 2441	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Torzó	Két szárnyas nőalak csak a térdükig látszanak, koszorút tartanak a Rák fölé, másik kezükben pálmaág	
LIMC 53 E 27 AE 15 Párizs Louvre Salle de Clarac 2440	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Felsőtest töredék	Két szárnyas nőalak koszorút tartanak a Rák fölé, másik kezükben pálmaág	
LIMC 58 E 31 AE 19 Róma Musei Capitolini Salle delle Colombe 49 (Musei Capitolini, 385)	-	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		Két nőalak szárnyak nélkül, kezükben a Rák fölé tartott koszorú, illetve pálmaág. jobb oldalt fent egy rozetta bal oldalt egy kosfej	
LIMC 60 E 33 AE 27 Róma Museo Torlonia 483	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Középen a Rák, jobbra Ikrék, balra Oroszlán	Két szárnyas (?) nőalak koszorút tart a kezében, másik kezükben pálmaág, középen a Rák.	
LIMC 61 E 34 AE 28 Róma Museo Torlonia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Töredékes mellszobor	Két szárnyas nőalak pálmaággal a kezükben, közöttük a Rák. Jobb és baloldalt fent egy-egy rozetta.	Róma

LIMC 62 E 35 Róma Palazzo dei Conservatori Sala dei Trifoni 6 (Musei Capitolini 1182)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Négy szárnyas nőalak, a középsők összekulcsolják a kezüket lefele tartva, Stuart Jones <sup>1</sup> szerint középen egy alacsony oltár van, amin a Mérleg jele látható.	
LIMC 63 E 36 AE 18 Vatikán Gall. dei Candelabri 2505 (Musei Vaticani 2505)	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Négy szárnyas nőalak a középső kettő koszorút tart a kezében.	Tivoli Hadrianus Villa
LIMC 67 E 40 AE 23 Róma Villa Albani 700	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x		
LIMC 68 E 41 AE 24 Róma Villa Albani 658	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Két szárnyas nőalak kezükben koszorú, amit a Rák fölé tartanak, másik kezükben pálmaág.	
LIMC 74 E 46 Selçuk Efes Müzesi 718 ú.n. „Szép” Ephesosi Artemis	x	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Négy szárnyas nőalak hosszú ruhában, egymás felé fordulnak a két középső egy fáklyát tart a kezében. A két szélső jobb kezében pálmaágot tart.	Ephesosi Prytaneion ból

<sup>2</sup> THIERSCH 1935, 25. Az eredeti hely H. Stuart Jones, The Sculptures of the Palazzo dei Conservatori. Clarendon Press, Oxford 1926. 51 skk.



LIMC 128b	-	-	-	-	-	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	Terrakotta mellszobor Néhány nehezen kivehető állatövi jegy az évkörhöz képest fordított sorrendben. Vízöntő(?), Bak, Nyilas, Skorprió (?), Mérleg(?) Szűz(?) Az állatövi jegyek a virágkoszorún kívül helyezkednek el. Az egyes jegyek nehezen kivehető, de nagy valószínűséggel ezekről van szó.	Valószínűleg Kis-Azsiából	
LIMC 50 E 24 AE 161 Nápoly Museo Nazionale																				Vannak rajta nőalakok és zodiákus jegyek, de mivel Thiersch nem tartotta eredetinek ezért nem írta le pontosan melyek ezek, az általa közölt fotón pedig nem kivehető.	Literum	
LIMC 65 E 38 AE 28a Vatikán Raktár																				Felsőtest töredék Középen a rák. Bal oldalt fent a Kos, jobb oldalt töredékes.	Két szárnyas nőalak egymás felé fordulva, középen kezüket lefelé nyújtva összefogják, az egyik mellett látszik a pálmaág, a másik mellett nem kivehető. Középen a rák.	
LIMC 39 E13 Jeruzsálem Israel Museum	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Torzó A rák helyett egy szárnyas női alakot látunk	Két szárnyas nőalak, egyik kezükben pálmaágat tartanak, másik kezüket felfelé nyújtják, közöttük egy virágkehelyből(?) kiemelkedő szárnyas nőalak, amely többször előfordul az epandütészen.	Caesarea
LIMC 28 E3 AE 2 Athén Ethniko Arkhaiologiko Mouseio 1638	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Fleischer későhellenisztikus Thiersch Hadrianus utánának határozza meg.	Két szárnyas nőalak a háromszög alakban elhelyezkedő mellék mellett.	

LIMC 29 E4 Athén Museo Akropolis ?	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Töredék, nagy valószínűséggel nem voltak rajta állatövi jegyek		
LIMC 31 E5 AE 123 Bologna Museo Civico	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Thiersch szerint hamisítvány		
LIMC 40 E14 AE 5 Koppenhága Musée Thorvaldsen H1406	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Töredék, Felső test, és három sor az epandítésből.		
LIMC 44 E 18 AE 7 London British Museum 1430	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Torzó	Kyrene Aphrodité templom	
LIMC 57 E 30 AE 22 Róma Antiquario Comunale	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Felsőtest töredék az epandítés egy részével	Feltehetőleg Róma	
LIMC 69 E 42 AE 25 Róma Villa Albani Portico a sinistra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	Mind Fleischer, mind Thiersch számára kérdéses, hogy a szobor az antikvitás idejéből származik-e.		
LIMC 73 E 45 Selçuk Efes Müzeisi 712 ú.n. „Nagy” Ephesosi Artemis	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		Ephesosi Prytaneion ból	













LIMC 83 E 55 Selçuk Efes Müzesi 1910	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	Ependitész töredék	Ephesos
LIMC 85 E 57 Selçuk Efes Müzesi 1082	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	Ependitész töredék	Ephesos
LIMC 91 E 63 AE 32 Bécs Kunsthistorische Museum 893	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	Polosztörédék	Ephesos
LIMC 95 E 67 Böhm	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	Eltűnt Polosz	
LIMC 96 E 68 Athén Fellehetőleg magántulajdonban	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	Eltűnt Polosztörédék	
LIMC 97 E 69 AE 36	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	?	eltűnt polosztörédék	

A szobrok beazonosításához a következő információkat adtam meg, katalógus számok, jelenleg hol található, mely múzeumban, milyen gyűjteményben, illetve milyen leltári számon.

A táblázatban az egyes ábrázolásoknál a háromféle katalógusszámot adtam meg, az első szám értelemszerűen a LIMC szerinti, a második szám (E ..) Fleischer szerinti hivatkozási szám, a harmadik (AE...) pedig a Thiersch katalógus számozása. Az egyetlen olyan ábrázolásnál, amely nem szerepel LIMC-ben ott az Arachne<sup>1</sup> katalógusszámot adtam meg.

Az egyes publikációkban az egyes tárgyak eltérő leltári számon szerepelhetnek, ezért igyekeztünk mindig a legfrissebbet, LIMC szerinti, megjeleníteni. Ha nem egyezett a leltári szám a LIMC könyv formájú, illetve online adatbázisában, akkor zárójelben közöltük az online adatbázisban lévő – 2012. 05. 20.-án elérhető - leltári számot is.

Egyes tárgyaknál nem szerepelnek leltári számok, ennek oka, hogy egyik publikációban sem találhatóak meg.

Ha megjegyzés rovatban nincs megemlítve, hogy a szobor sérült vagy töredékes lenne, akkor függetlenül attól, hogy restaurálták vagy kiegészítették, teljes szoborról van szó.

A restaurálás tényéről csak abban az esetben írtam, ha a kiegészítések, illetve átdolgozások érintették a vizsgált részeket.

A lelőhely kérdésében csak ott adtam meg vagy írtam „ismeretlen”-t, ahol az általam elérhető irodalomban ezt jelezték, az üresen maradt rubrikák estén nem találtam arra vonatkozó információt, hogy honnan került elő a szobor.

Szólnunk kell arról, hogy Thiersch a leírásaiban, attól függően, hogy milyen formájú a Rák ábrázolás, a Krebs (rák) illetve Krabbe (garnéla rák vagy apróbb tengeri rák) szót használja. Ugyanakkor mivel szerintünk minden esetben ez az ikonográfiai elem a Rák csillagképre utal, és magát a csillagkép megjelenésének okát, nem pedig formáját vizsgáljuk, nem tekintettük releváns információnak, és nem utalunk erre a különbségre.

Néhány esetben a szobrokhoz nem találtunk ábrázolást, ilyenkor, ha volt lehetőség valamely szerző leírására hagyatkoztunk.

A bronz és terrakotta kispasztikák és az agyaglámpások egy kivételtől eltekintve hiányoznak a táblázatból. A számomra hozzáférhető, ilyen típusú a tárgyaknál egy kivételével nem találhatóak meg az állatövi jegyek, ami nagy valószínűséggel a tárgyak kidolgozottságából és méretéből fakad, éppen ezért a statisztikánk kialakításakor nem vettem figyelembe ezeket. Az egyetlen egy olyan ábrázolás, amelyen mégis megtaláltam az állatövi jegyeket az a LIMC 128b terrakotta mellszobor volt, ezt a tárgyat bevettem a felsorolásba.

Fontos megjegyezni, hogy a LIMC 101a, LIMC 110, LIMC 112a, LIMC 123, LIMC 124, LIMC 125, LIMC126, LIMC 128a, LIMC 129a, LIMC 129b, LIMC 129c, LIMC 134a tárgyaknak sem fotójához, sem leírásához nem fértünk hozzá.

A reliefek esetén hasonló a helyzet a LIMC 8 kivételével, ahol a mellrészt komolyabban kidolgozták, itt az Epheszoszi Artemisz ábrázoláson a virágkoszorú által határolt területen három kört, koszorút(?) láthatunk, a középső egy kicsivel nagyobb, mint a többi, de itt is elképzelhető, hogy az ábrázolás mérete is ok lehet az állatövi jegyek kimaradására.

<sup>1</sup> Arachne: a Deutsches Archäologisches Institut által létrehozott online adatbázis. <http://arachne.uni-koeln.de/drupal/> (2012.05.20)



**Irodalomjegyzék**

- ARNOLD 1972 = Arnold, Irene Ringwood: Festival of Ephesus. *American Journal of Archaeology*, 1972. 1.sz. 17-22.
- BAMMER –MUSS 1996 = Bammer, Anton – Muss, Ulrike: Das Artemision von Ephesos : das Weltwunder Ioniens in archaischer und klassischer Zeit. P. von Zabern, Mainz am Rhein 1996.
- BECK 1994 = Beck, Roger: In the place of lion. Mithras in the tauroctony. In: Hinnels, John R. (szerk.): *Studies in Mithraism. "L'Erma" di Bretschneider*, Róma 1994.
- COLE 2004 = Cole, Guettel Susan: *Landscapes, Gender, and Ritual Space. The Ancient Greek Experience*. University of California Press, London 2004.
- FLEISCHER 1973, = Fleischer, Robert: *Artemis Ephesia und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien*. Brill, Leiden 1973.
- GUNDEL 1972 = Gundel, Hans Zodiakos. In: *RE II/10 A (Zenobia–Zythus) Metzler*, Stuttgart 1972. 462-709.
- KLEBINDER 2001 = Klebinder, Gudrun: Bronzgürtel aus dem Artemision von Ephesos. In: Muss, Ulrike (szerk.): *Der Kosmos der Artemis von Ephesos*. Österreichisches Archäologisches Institut, Wien 2001.
- LAUTNER 2004 = Lautner Péter (szerk.): *Pogány teológia I. Szövegértelmezés és rendszeralkotás a Plótinusz utáni újplatonistáknál*. Kairosz, Budapest 2004.
- LÁSZLÓ 2008 = László Levente: Szárnyas és négy lábú beavatottak. Állati antropológia Mithrasz misztériumaiban. *Vallástudományi Szemle*, 2008. 3.sz. 105-117.
- LIMC = *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae II/1 Artemis Ephesia* 1984, 755-763.
- MERKELBACH 1979 = Merkelbach, R.: Die ephesischen Monate in der Kaiserzeit. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 1979, 159-162
- MUSS 1999 = MUSS, Ulrike: Zur Dialektik von Kultstatue und Statuetten im Artemision von Ephesos. In: Friesinger, Herwig - Krinzinger, Friedrich (szerk.): *100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos. Akten des Symposions. 1995*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1999. 597-605.
- OSTER 1990 = Oster, Richard E: Ephesus as a Religious Center under the Principate, I. Paganism before Constantine," *ANRW II.18.3*, 1990,1661-1728.
- SEITERLE 1979 = Seiterle, Gérard: Artemis – Die Große Göttin von Ephesos. *Antike Welt*, 1979. 3-16
- SEITERLE 1999 = Seiterle, Gérard: Ephesische Wollbinden. Attribut der Göttin – Zeichen des Stieropfers. In: Friesinger, Herwig - Krinzinger, Friedrich (szerk.): *100 Jahre Österreichische Forschungen in Ephesos. Akten des Symposions. 1995*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1999.
- THIERSCH 1936 = Thiersch, Hermann : Ependytes und Ephod; Gottesbild und Priesterkleid im alten Vorderasien. W. Kohlhammer, Stuttgart 1936.
- THIERSCH 1935 = Hermann Thiersch: *Artemis Ephesia, eine archäologische untersuchung*. Weidmannsche buchhandlung, Berlin 1935.

**Turcsán-Tóth Zsuzsanna** doktorandusz hallgató

Munkahely: Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet,  
Ókortörténeti és Történeti Segédtudományi Tanszék

1088 Budapest, Reviczky u. 4.

+36-1-483-2850

[toth.zsuzsa@gmail.com](mailto:toth.zsuzsa@gmail.com)



## A párkapcsolati elégedettség és a családi életciklusok összefüggései

Vajda Dóra

Pécsi Tudományegyetem

Bölcészettudományi Kar

### Absztrakt

A családi életciklus modellek különbözőségük ellenére egyetértenek abban, hogy a ciklusok meghatározása generációs változásokhoz kapcsolódik illetve, hogy a külső és belső erők hatása következtében a család egy folyamatosan mozgásban lévő rendszerként működik, és megoldást kell találnia az életciklusaihoz illeszkedő kihívásokra és feladatokra. Egybehangzó bizonyítékok vannak arra vonatkozóan, hogy a szülővé válás folyamata legalább egy átmeneti hatást biztosan gyakorol a párkapcsolati elégedettségre. Kutatók egy csoportja úgy véli, hogy a folyamat az elégedettség csökkenésével jár együtt. Mások szerint a szülővé válás elégedettségre gyakorolt negatív befolyása nem igazolható, esetleg csak átmeneti vagy akár még jótékonyak is tekinthető.

Jelen kutatás célja, hogy választ kapjunk arra, vajon a gyermek érkezése megterhelő kihívások elé állítja-e a párt vagy éppen erősíti a párkapcsolatot. További célunk annak feltárása, hogy mindez miként mutatkozik meg más életciklusokhoz viszonyított kapcsolati elégedettséggel - különös tekintettel az udvarlás és az „üres fészek” időszakával - összevetve. A vizsgálatban 154 pár vett részt: 21 házasság előtt álló gyermekkel még nem rendelkező pár, 54 jelenleg gyermekét váró pár, 51 pár 2-6 hónapos csecsemővel és 28 „üres fészek” családi életciklusban lévő pár. A kapcsolati elégedettségüket DAS (Dyadic Adjustment Scale, Spanier, 1976) kérdőívvel mértük. A kapott eredmények alapján a gyermekvárás és a szülést követő időszakban lévő párok – gyermekszámtól függetlenül - szignifikánsan magasabb párkapcsolati elégedettséggel jellemezhetőek, mint az „üres fészek” szakaszban lévő házastársak, azonban a házasság előtt álló párokkal összevetve nem kaptuk meg ezt a szignifikáns összefüggést. Kutatásunk rámutat arra, hogy az „üres fészek” szakasza a családok életében kritikus periódus, felhívva egyben a figyelmet az életciklus sajátosságaihoz igazodó intervenciós lépések kidolgozásának a fontosságára.

**Kulcsszavak:** *családi életciklus, párkapcsolati elégedettség, szülővé válás folyamata, „üres fészek”*

### Abstract

In spite of differences between family life cycle models they all agree on the fact, that the definition of the cycles is associated with generation changes and as a result of the influences of external and internal factors the family acts as a system constantly in motion. In addition, it needs to cope with certain tasks and challenges associated with its life cycles. There are consistent evidences at hand, that the transition to parenthood has at least one temporary impact on relationship satisfaction. One group of researchers argues that the process is related with decreased satisfaction. Others believe this negative effect to be unjustifiable and only transient in nature, or even beneficial.

The present study's aim is to explore, whether the arrival of a child makes up a straining challenge for the couple, or even strengthens the relationship. Another goal is to compare the levels of satisfaction measured in different life cycles (e.g. courtship and „empty nest” periods) to the prenatal and postnatal cycle. A total of 154 couples were recruited to the study: 21 before marriage, not yet having children, 52 couples currently expecting childbirth, 51 having a child of 2-6 months, and 28 in the „empty nest” life cycle. Relationship satisfaction

was measured using the Dyadic Adjustment Scale (DAS; Spanier, 1976). According to our results, the couples in the prenatal and postnatal periods can be characterized with significantly higher relationship satisfaction, regardless of the number of children, in contrast with spouses in the „empty nest” cycle. However, the same significant difference could not be identified when comparing the prenatal and postnatal groups with couples during courtship. Our research confirms the importance of the „empty nest” period in the life of the family, putting emphasis on the need of developing intervention steps which properly accommodate the features of the life cycle.

**Keywords:** *family life cycle, relationship satisfaction, transition to parenthood, „empty nest”*

## I. Bevezetés

### I. 1. Családi életciklus

Ahogy az egyén élete során fejlődési krízisek következtében fejlődik, változik és egyre érettebb működés felé halad, a család sem tekinthető statikus és merev rendszernek, sokkal inkább egy dinamikus egység, melynek életében természetes krízist jelentenek az egyes életszakaszok, folyamatosan próba elé állítva ezzel az érintett személyek alkalmazkodóképességét (Horváth - Szabó 2007).

A családi életciklus fogalma a szociológiai szakirodalomban jelent meg 1931-ben, mikor Sorokin és munkatársai bemutatták a családtagokat érintő változásokkal összefüggő négy szakaszból felépülő családi életciklus modelljüket (Freeman 1994).

A II. világháborút követően, a rendszerszemlélet megjelenésével egyre gyakoribbá vált a családdal, mint dinamikus egységgel való foglalkozás. Az idők során ezen kapcsolati forma fejlődési folyamatának meghatározására több elmélet is született, melynek következtében a család életének ciklikus szakaszokra történő felosztása többféleképpen lehetséges.

A családi életciklus gondolatának részletes ismertetését Evelyn Duvall fejtette ki 1957-ben megjelenő "Family Development" című könyvében. Meghatározta a család fejlődésének legfontosabb szakaszait, és elemezte az egyes szakaszokra jellemző családi feladatokat (Duvall 1957 id. Laszloffy 2002).

Duvall életciklus modellje nyolc fázist különböztet meg: (a) házaspár, (b) a gyermeket vállaló család, (c) család óvodáskorú gyermekekkel, (d) család iskoláskorú gyermekkel, (e) család serdülőkkel, (f) a fiatalok útra bocsátása, (g) középkorú szülők, (h) idősödő családtagok. A modell alapját a tradicionális, nukleáris és ép családi formák képezik, azonban nem veszi figyelembe az alternatív fejlődési szakaszokkal jellemezhető életciklusokat (pl. gyermektelen, elvált, újrահázasodott párok). Duvall későbbi munkásságában az univerzalitás alapfeltevésének fenntartása mellett elismerte a családok sokszínűségét (Goldenberg 2008; Horváth - Szabó 2006; Laszloffy 2002).

Hill és Rodgers (1964 id. Bodonyi és mts. 2006) a család életciklusának nyolc szakaszát különítette el:

(a) új házaspár családja, (b) csecsemős család, (c) óvodáskorú gyermekes család, (d) iskoláskorú gyermekes család, (e) serdülőgyermekes család, (f) gyermekeit kibocsátó család, (g) magukra maradt aktív szülők családja, és végül az (f) inaktív idős házások családja.

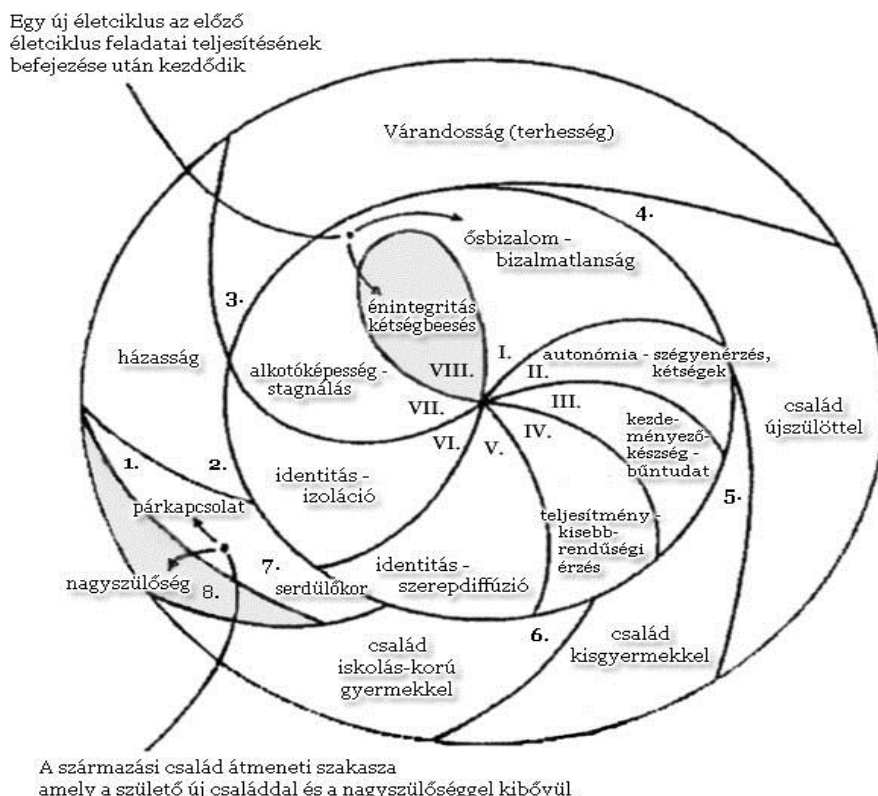
A modell értelmében a családban végbemenő változások és fontos események alakítják a családi kapcsolatokat és érzelmi viszonyulásokat, ezáltal a család képes önmaga folyamatos megújítására. Minden szakasz veszteségeket hordoz magában, melyet az új szakaszba lépéssel tapasztal meg a család. Fontos, hogy miképpen tudnak megbirkózni ezekkel a veszteségekkel. Negatív kimenetekkel zárulhatnak a szakaszok, ha a család nem tudja elfogadni a változásokat, mint a fejlődés szükségszerű velejáróit (Dallos- Procter 2001).

Haley (2001) szerint a családok állandó változási folyamata egyrészt a rendszerre ható külső tényezők, másrészt a belső hatások változásából ered. Utóbbi tartalmazza a készségek, lehetőségek természetes fejlődéséből, a gyermekek növekedéséből származó igényeket. Haley vezette be a családi életciklus fogalmát, hogy a folyamat fontos szakaszai és az átmenet időpontjai, specifikumai, nehézségei markánsabban kiemelődjenek. Rendszere hét ciklusból épül fel: (a) udvarlás, (b) házasság gyermektelen szakasza, (c) első gyermek születése, (d) a gyermek(ek) iskoláskora, (e) a gyermek(ek) kirepülése a fészekből, (f) a nyugdíjas és öregkor, és (f) a veszteségek és a halál időszaka.

Combrick és Graham a családi életciklusról, mint soknemzedékes spirálmozgásról beszélnek. A fejlődés a centripetális (közelítő) és centrifugális (távolodó) mozgáserők szakaszai között oszcillál és a családi alrendszerek változásaiban fejt ki hatását. A párkapcsolat kezdetekor, gyermek(ek) születésekor, valamint a családot ért traumák idején a centripetális erők működésének túlsúlya jellemző, míg iskolakezdéskor, fiatal felnőtt gyermek elköltözésekor a centrifugális erők vannak nagyobb mértékben jelen. A rendszer egyensúlya az alrendszerek dinamikai viszonyainak és a kiegyensúlyozó törekvéseknek a függvényében alakul (Bagdy 2002).

Ismert szakaszoló modell köthető Carter és McGoldrick nevéhez, mely szerint a családi életciklus íve a család hat szükséges fejlődési fázisából épül fel: (a) a nőtlen vagy hajadon fiatal felnőtt önálló életének kezdete, (b) a családok kapcsolódása a házasságon keresztül, (c) a kisgyermekes családok léthelyzete, (d) a "családok tinédzser korú gyermekekkel", (e) a gyermekek elengedése, önállósulása, (f) a családok a későbbi életszakaszban. A szerzőpáros hangsúlyozza, hogy a generációkon átívelő szemlélet mentén válik érthetővé a család változási képességével együtt járó stresszhatás (Bagdy 2002).

A család születésétől - a párkapcsolat kezdetétől - a szülők haláláig tartó időszakot öleli fel a családi életciklusok váltakozásának folyamata. Ezen családi életciklus-váltások a benne született gyermekek, a családtagok egyéni fejlődésének folyamatával együtt zajlanak. Az eriksoni pszichoszociális egyéni fejlődés nyolc fázisa a családi életciklus hasonló folyamatával kapcsolódik (1. Ábra).



1. Ábra: Az eriksoni pszichoszociális fejlődés szakaszainak a családi életciklus nyolc fázisával való összefüggése<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Forrás: <http://www.webcreator.hu/tankonyv/pf3.html>. Letöltve: 2011. január 22.

Ez az ölelkező fejlődési modell a kettős spirál képét jeleníti meg, érzékeltetve ezáltal az élő rendszerek fejlődésének önmagába visszatérő, ugyanakkor mindig felemelkedő mintázatát. (Bakó 2004).

A bemutatott családfőldési modellek egyetértenek abban, hogy a ciklusok meghatározása generációs változásokhoz kapcsolódik illetve, hogy a külső és belső erők hatása következtében a család egy folyamatosan mozgásban lévő rendszerként működik és megoldást kell találnia az életciklusaihoz illeszkedő kihívásokra és feladatokra.

## **I. 2. Párkapcsolat, házasság**

A fenti modellek mindegyikének első fázisa a párrá alakulás, az udvarlás szakaszához köthető.

A párválasztást megelőzően két fontos feladat áll a fiatal felnőtt előtt. Egyrészt a szülőkről való leválás, mely magában foglalja az autonómia és a függetlenség elérését a védettségről való lemondás árán. Hosszú folyamat, ugyanakkor a fejlődést tekintve kiemelkedő fontossággal bír, mivel megoldatlansága a később kialakult problémák gyökerét jelentheti. A szülőkről való leválással egyidejűleg zajlik az önálló identitás kialakítása, az önálló döntéshozatal és életvezetés. Ezzel párhuzamosan megjelenik a párkapcsolatokra való nyitottság és az önálló felnőtt lét hangsúlyos részét képező párválasztás, mely egyaránt lehet öröm és szenvedés forrása, feladatokat jelent, változásokat hoz az egyén aktuális élethelyzetét és életútját illetően is. Egy olyan döntés meghozatalára kerül sor, mely a későbbi életszakaszok alakulására is hatást gyakorol. Magában foglalja a kapcsolat érzelmi elmélyülésének folyamatát, az elköteleződés és a házasság mellett szóló döntés lépéseit (Horváth – Szabó 2006; Szilágyi 2006)

Pszichológiai értelemben a házasság egy férfi és egy nő olyan önkéntes, hosszú távra vállalt szövetsége, állandóan változó, formálódó kapcsolata, amely két, látszólag paradoxnak mutakozó törekvést foglal magában: a közös identitás és a személyiség autonómiájának kialakítását. A házasság célja a fejlődési alternatívát és boldogságot tartalmazó teljes emberi kapcsolat és közös élet létrehozása (Székely 1995 id. Horváth - Szabó 2006).

## **I. 3. A házasság stabilitása és a házassággal való elégedettség**

A szakirodalom megkülönbözteti a házasság stabilitását és a házasság minőségét, bár a két fogalom szoros kapcsolatban van egymással, jelentésük különböző (Horváth - Szabó 2006). A stabilitás a házasság tartósságára, egy adott időpontban a házastársakra jellemző válási hajlamra vagy ennek hiányára utal, tehát objektív. A minőség szubjektív jellemző, a házastársak házasságról kialakult álláspontját, érzéseit tartalmazza. A sikeresség a házasság stabilitását és minőségét együttesen foglalja magában (Gödri 2001).

A házasság sikeressége is megítélhető objektív és szubjektív kritériumok mentén egyaránt. Buda és Szilágyi (1988) szerint az előbbit a házassággal összefüggő társadalmi normák és elvárások jelentik, míg a szubjektív kritériumok között a házastársak közötti pozitív érzelmi viszonyt, kölcsönös alkalmazkodást és a házassággal való elégedettséget említik.

A házassági elégedettség - melynek kutatása szintén hosszú múltra tekint vissza - az egyén házastársi kapcsolatra vonatkozó átfogó értékelését jelenti.

Szubjektív fogalom lévén körülhatárolása nehézségekbe ütközik. Nagy egyéni különbségeket rejt magában, az ezt meghatározó tényezők az egyének között, az egyénen belül és a házasság életciklusát szem előtt tartva értendők (Hinde 1997).

Azon túl, hogy az elégedettségnek fontos szerepe van a házasság stabilitásában, nyilvánvaló kapcsolatban áll a boldogsággal, azaz a minőséggel is, bár mindkettő a házasság eltérő

dimenzióira helyezi a hangsúlyt. A boldogság affektív dimenziót jelent, az elégedettség tudatos értékelést és kognitív dimenziót jelöl (Gödri 2001).

Az egyik legfontosabb elégedettséget okozó tényezők megállapítására született tanulmány Schlesinger nevéhez fűződik, mely vizsgálat eredményeit Stinnett és Stinnett (1995 id. Horváth – Szabó 2007) foglalja össze. A kutatás alapján azonosított, a férjek és feleségek elégedettségét és elégedetlenségét okozó tényezőket az 1. Táblázat tartalmazza.

1. táblázat: A férjek és feleségek elégedettségét és elégedetlenségét meghatározó fő tényezők<sup>2</sup>

<b>Elégedettséget okozó tényezők</b>	
<b>Férjek szerint</b>	<b>Feleségek szerint</b>
Mély barátság (társi viszony)	Mély barátság (társi viszony)
Mély összetartozás (intimitás, elköteleződés)	Személyes fejlődés lehetősége
Közös érdeklődés, cél, életstílus (összeillés)	A társ érzelmi támogatása
Közös feladatok (szülőség, közösségi munka)	Biztonság, védettség
Apaság élménye, apa-gyerek kapcsolat	Anyaság élménye
<b>Elégedetlenséget okozó tényezők</b>	
<b>Férjek szerint</b>	<b>Feleségek szerint</b>
Szexuális problémák	Szexuális problémák
Anyagi problémák	Anyagi problémák
A gyerek viselkedése	A gyerekekkel kapcsolatos problémák
Személyes szabadság korlátozása	A férj munkaterhelése

Az eredmények értelmében figyelemre méltóak az elégedettség-elégedetlenség dimenzióban megjelenő házaspárok közötti hasonlóságok, az anyagi helyzet problémája szexualitás és a gyermekszülés, valamint a szülővé válás házassági elégedettségre gyakorolt hatásai.

#### **I.4. A szülővé válás folyamata**

„A szülővé válás folyamata a várandósság alatt veszi kezdetét, mikor a szülők érzelmi köteléket kezdenek kialakítani születendő gyermekükkel és tovább folytatódik még egy ideig a baba születését követően, amely jelentős intrapszichés és interperszonális alkalmazkodást tesz szükségessé” (Perren és mts. 2005, 173.).

Az első gyermek megszületése a házasságkötéshez hasonlóan határkönek tekinthető a partnerkapcsolatok alakulását illetően. A baba érkezése a családba és ezzel párhuzamosan a szülővé válás folyamata bonyolult, összetett és hosszú távú fejlődési átmenet, mely a baba születését követő hónapok során különböző családi szerepek kialakítását, a felelősség megváltozását vagy módosulását a külső viselkedés és a belső élet minőségi átszervezését foglalja magában (i. m.).

<sup>2</sup> Forrás: Horváth – Szabó 2007, 43.

#### I. 4. 1. A párkapcsolati elégedettség alakulása a szülővé válás folyamatában

Egybehangzó bizonyítékok vannak arra vonatkozóan, hogy a szülővé válás folyamata legalább egy átmeneti hatást biztosan gyakorol a párkapcsolati elégedettségre (pl. Belsky és mts. 1983; Knauth 2001; Mitnick és mts. 2009; Sanders 2010; Shapiro és mts. 2000; Twenge és mts. 2003). A kérdés továbbra is az: hogyan módosítja/befolyásolja a gyermek érkezése a kapcsolat alakulását?

A szakirodalomban jelenleg két szemlélet uralkodik a szülővé válás folyamata következtében kialakuló párkapcsolatot érintő változásokat illetően (Lawrence és mts. 2007; Lawrence és mts. 2008). Kutatók egy csoportja úgy véli, hogy a folyamat az elégedettség csökkenésével jár együtt (pl. Moss és mts. 1986). Mások szerint a szülővé válás elégedettségre gyakorolt befolyása nem létező, rövid ideig tartó, átmeneti vagy akár még jótékonynak is mondható (pl. Cox és mts. 1999).

A szakirodalomban nincs konszenzus arra vonatkozóan, hogy melyik nézőpont tekinthető érvényesnek.

Dyer (1963 id. Sanders 2010) szerint az első gyermek érkezése egyfajta krízist indíthat el a szülők életében. A krízis mértékének meghatározására négy kritériumot különített el: (a) a házasság és a család állapota, (b) a pár házasságra és szülőségre való felkészültsége, (c) a pár házassági alkalmazkodása a gyermek születését követően, (d) bizonyos szociális háttér - és situatív tényezők (pl. házasság időtartama, „tervezett szülőség”).

A gyermek születését követően a házastársak közti pozitív interakciók hanyatlást, míg a konfliktusok szintje emelkedést mutat (Shapiro és mts. 2000; Spanier és mts. 1983). Az elégedettség csökkenésének hátterében az újszülött érkezésével összefüggő egyéni és diádikus viselkedésminták, problémamegoldó stratégiák megváltozása áll.

Twenge és munkatársai (2003) meta-analízise értelmében a szülők - főként a csecsemővel rendelkező anyák - alacsonyabb házassági elégedettséggel jellemezhetőek a nem szülői csoporthoz képest, valamint szignifikáns negatív korreláció található a házassági elégedettség és a gyermekszám között. A szülővé válás folyamata során a magas szocio-ökonómiai státusszal (SES) rendelkező párok nagyobb valószínűséggel tapasztalnak csökkenést házassági elégedettségükben, mivel több szerepkonfliktust élnek meg és nagyobb stressznek vannak kitéve az átmenet során.

Knauth (2000) úgy véli, hogy a nők párkapcsolati elégedettsége szignifikáns csökkenést mutat a postpartum időszakban, melynek hátterében az áll, hogy kevesebb időt töltenek partnereikkel és szabadidős tevékenységekkel, kevésbé elégedettek a szexuális életükkel és több nézeteltérést tapasztalnak a kapcsolatban. A férfiak esetében az elégedettség értékelésének alapját a feleséggel való közvetlen interakció képezi, míg a nők számára a család működése és párjuk, mint támogató szülő jelenléte a meghatározó.

A szülők elégedettségében bekövetkező változások időbeli eltérést mutatnak. A nők elégedettségének csökkenése a szülés és az első év között kiemelkedő, míg a férfiaknál később, a gyermek másfél - két éves korára éri el csúcspontját (Cowan- Cowan 2003 id. One Plus One 2006).

Lawrence és munkatársai (2007) a prenatális elvárásokat vizsgáló tanulmányukban azt találták, hogy a házassági elégedettség nagyobb csökkenést mutat a postpartum időszakban (a harmadik trimeszter és a szülést követő nyolc hónap között), mint a házasság kezdetétől a terhesség harmadik trimeszteréig tartó periódusban.

A baba születését megelőző kapcsolati történések és azok percepciója is prediktívnek tekinthető a postnatális időszak eseményeire: azok a párok, akik a szülővé válás folyamata

előtt elégedettebbek a kapcsolatukkal, hajlamosabbak így vélekedni azt követően is. (Belsky-Rovine 1990).

Belsky és Rovine (1990) a szülővé válás folyamatának longitudinális kutatása során négyféle mintázatot különítettek el. Az első csoportba a „gyors visszaeséssel” jellemezhető párok tartoztak, akik a párkapcsolati elégedettség hirtelen csökkenését mutatták a vizsgált három év folyamán. A második csoportot („lineáris csökkenés”) lassabb, kitartóbb visszaesést mutató kapcsolatok képviselték. A harmadik csoport („nincs változás”) megítélése nem változott, a negyedik („minimális pozitív növekedés”) némi javulást mutatott longitudinálisan. Ezen kutatás is rávilágít arra, hogy a házasság során tapasztalt változások komplex tényezők által meghatározottak.

Belsky és Pensky (1988) három viselkedési problémával magyarázta a szülőséggel járó házassági minőség csökkenését. Ezek közé tartozik a rekreációs tevékenységek terén, a munkamegosztásban és a házastársi interakcióban bekövetkező változások.

A szabadidős aktivitásokra fordított idő lényegesen csökken, bár a partnerek egymással töltött idejében nem mutatkozik változás, viszont ennek nagy részét háztartási és gyermekgondozási feladatok ellátása teszi ki. A munkamegosztás a tradicionális nemi szerepek mentén differenciálódik.

Twenge és munkatársai (2003) meta-analízisükben a szülők párkapcsolatában bekövetkező változásokat moderáló tényezőket négy csoportba sorolták: (a) szülők neme, (b) gyermek életkora (csecsemő vs. két évesnél idősebb), (c) szülők szocio-ökonómiai státusza (alacsony vs. közepes vs. magas), (d) szülők születési kohorsza (a szülők születési éve). Az eredmények értelmezése négy teoretikus modell mentén történt: „szerep konfliktus modell”, „korlátozott szabadság modell”, „szexuális elégedetlenség modell” és „financiális költség modell”.

A szerzők a kapott eredményeket leginkább a „szerep konfliktus” illetve a „korlátozott szabadság” modellekkel hozták összefüggésbe, mivel a házassági elégedetlenség a szülőket, a csecsemővel rendelkező édesanyákat, a magas szocio-ökonómiai státuszú egyéneket illetve a közelmúltban végzett kutatásokban részt vett személyeket érinti. A szociális szerepek átrendeződése a tradicionális szerepek mentén zajlik, következésképpen a kisgyermeket nevelő, sikeres karriert maguknak tudható anyák válnak sérülékennyé ezáltal. Korunk, egyik - nőket érintő - legnagyobb problémája a karrier és a család közti egyensúly megteremtése, tehát nem véletlen a fiatal szülők érintettsége.

A házasság minősége és a szülő-gyermek interakció közti kapcsolat különösen fontos a szülővé válás átmenete során. Cox és munkatársai (1980 id. Pancsofar és mts. 2008) azt találták, hogy a szülők bizalmas és szoros házassági kapcsolata a prenatális periódusban, a három hónapos csecsemő felé mutatott szenzitívebb anyai reakciókkal és az apák baba iránti pozitívabb attitűdjével és szülői szerepével jár együtt a postpartumban.

Összességében elmondható, hogy a szülővé válás során bekövetkező, az individuum és a kapcsolat alakulását meghatározó változások számos tényező által mediáltak és az egymással összefüggő, kölcsönös kapcsolatban lévő rendszerek komplex hatásai mentén körvonalazódnak. A multifaktoriális meghatározottságú párkapcsolati elégedettség a szülővé válás átmenetében, az első gyermek megszületését követően válik igazán hangsúlyossá. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az elégedettségben végbemenő – a legtöbb kutatás értelmében – negatív fordulat nem a gyermek jelenlétével, hanem a szülőségből adódó új élethelyzet, megváltozott szerepek és alkalmazkodást igénylő kihívások megjelenésével magyarázható (Horváth – Szabó 2006).

A párkapcsolat alakulását figyelembe véve nemcsak a gyermek érkezésének, hanem a gyermek önállósulásának időszaka is döntő állomása a házasság és a család történetének. A



gyermekvárástól, a gyermekek önálló életének kezdetéig a család számos kiemelkedő jelentőséggel bíró életciklus állomáson halad keresztül (pl. család kisgyermekkel, család serdülővel), azonban ezen periódusok történéseivel való foglalkozás meghaladja jelen munka kereteit, így a továbbiakban a kutatásunk szempontjából releváns, a gyermekek kirepülését követő, „üres fészek” családi életciklus állomással foglalkozunk.

### **I. 5. A gyermekek kirepülése - az „üres fészek”**

A családi életciklus „üres fészek” elnevezésű szakasza veszi kezdetét, miután a legkisebb gyermek is megkezdte önálló életét és a házaspár - immár gyermekeik nélkül - magára marad. A szülői szerepet, párkapcsolatot és életstílust egyaránt érintő változások eltérő anyai és apai válaszokat eredményeznek (Sigelman-Ridel 2009).

DeVries és munkatársai (2008) szerint a nők a gyermek kirepülését követően pozitív hangulatról, boldogságról és büszkeségről és teljes jóllétről adnak számot. Különösen igaz ez a dolgozó anyák és azon nők esetében, akik biztonságban tudják gyermeküket. Úgy gondolják, hogy azok az anyák veszélyeztetettek leginkább az „üres fészek” szindróma átélésére, akik a tradicionális, „főállású anyaságot” választották és az életük a gyermekek felnevelése köré centralizálódott. Ezzel szemben az apák nem élnek meg ilyen intenzíven az „üres fészek” állapotát: egyáltalán nem beszélnek arról, hogyan készülnek fel a változásokra, a gyermekek kirepülését nem tekintik jelentős átmenetnek és kevesebb hangsúlyt fektetnek a folyamat érzelmi összetevőire.

Dennerstein és munkatársai (2002) középkorú nők életminőségére vonatkozóan longitudinálisan tanulmányozták a családi összetételben, a napi gondokban, jóllétben, zavaró tünetekben és a partner iránti érzésekben bekövetkező változásokat a gyermekek kirepülése és a családi fészekbe való visszatérése során. A legkisebb gyermek kirepülését követő első évben a nők hangulati állapot és a jóllét pozitív irányú változásáról, valamint a negatív hangulati állapot és a mindennapi megterhelések csökkenéséről számoltak be. Ez a pozitív hangulati változás azon nőknél volt megfigyelhető, akik alapján véve nem nyugtalankodtak a gyermekek családból való távozását illetően. Azonban, ha a gyermekek kirepülése csak átmenetinek tekinthető, a hangulati életben nem történt változás, míg a szexuális tevékenység gyakorisága csökkent az utódok visszatérését követő első év folyamán.

Gorchoff és munkatársai (2008) középkorú, negyvenes éveiben járó nők házassági elégedettségének változását követték nyomon egy 18 éven át tartó longitudinális vizsgálat keretében. A szerzők arról számolnak be, hogy középső életkorban a házassági elégedettség - ellentétben az élettel való elégedettséggel - emelkedik és mindez az „üres fészek” átmenetéhez kapcsolható. A gyermekek kirepülése kedvezően befolyásolja a házassági elégedettséget, mely nem az együtt töltött idő mértékének növekedésével magyarázható, hanem azzal, hogy a közös pillanatok sokkal élvezhetőbbek és több pozitív érzés átélésével járnak együtt.

A szülők számára az „üres fészek” gyakran egy fontos életfeladat, vagyis a sikeres gyermeknevelés teljesítésének bizonyítékát és annak birtoklását jelenti, amit Erik Erikson egyfajta generativitásnak, alkotóképességnek nevez (Sigelman-Rider 2009).

### **I. 6. A párkapcsolati elégedettség és a családi életciklusok összefüggései korábbi kutatások tükrében**

A keresztmetszeti vizsgálatok többsége azt bizonyítja, hogy a kapcsolat minősége a házasság elején csökken, míg a későbbi évek folyamán emelkedik.

Rollins és Feldman (1970) Duvall életciklus modelljének nyolc fázisa alapján vizsgálta a házassági elégedettséget. Eredményeik értelmében az elégedettség folyamatosan csökken a házasság kezdetétől a gyermek iskolás koráig, serdülőkorban kiegyenlítődik majd az „üres fészek” szakaszától az idős korig emelkedik. A tanulmány a férfiak és a nők elégedettségének eltérő alakulására is felhívta a figyelmet: a feleségek kezdeti magasabb elégedettsége erőteljesebb hanyatlást mutatott a férjekéhez képest. A szerzők ezt azzal magyarázták, hogy a nők számára nagyobb megterhelést jelentenek a terhességgel és a gyermekneveléssel járó kihívások.

Az U alakú összefüggés létjogosultságát több keresztmetszeti vizsgálat is alátámasztja (pl. Anderson és mts. 1983; Rollins-Cannon 1974; Spanier és mts. 1975), viszont ezen kutatások figyelmen kívül hagynak számos, az eredmények alakulását nagymértékben befolyásoló tényezőt, mint pl. életkor, kohorsz hatás.

A longitudinális vizsgálatok szintén a házasság minőségében bekövetkező csökkenéséről adnak számot (pl. Kurdek 1998; Leonard-Roberts 1998), jóllehet a házassági kohorsz vizsgálatok arra utalnak, hogy a korai évekhez köthető elégedettség csökkenés nem a szülővé válás folyamatával, hanem sokkal inkább a házasságtartam növekedésével magyarázható (MacDermid és mts. 1990; White-Both 1985).

A házasság középső és kései periódusában bekövetkező változásokról azonban a longitudinális vizsgálatok sem nyújtanak konzisztens képet (Johnson és mts. 1992; Weishauf-Field 1988), valamint egyes kutatások szerint a házassági elégedettség alakulását reprezentáló U alakú görbe sem több egyfajta illúzió (Vaillant-Vaillant 1993; Van Laningham és mts. 2001).

## **II. Módszer**

### **II. 1. Célkitűzés, hipotézis**

Jelen kutatás célja annak megválaszolása, hogy vajon a gyermek érkezése megterhelő kihívások elé állítja-e a párt vagy éppen erősíti a párkapcsolatot, és mindez hogyan mutatkozik meg más életciklusokhoz viszonyított kapcsolati elégedettséggel - különös tekintettel az udvarlás és az „üres fészek” időszakával - összevetve.

A kutatások többsége a szülővé válás folyamatában, vagyis az első gyermek születését követő eseményeket magában foglaló átmeneti periódus során vizsgálja a párkapcsolati elégedettség alakulását, következésképpen a többedik gyermeküket váró szülők párkapcsolatát érintő változásokról kevesebb információval szolgálnak.

A kutatás további célja annak feltárása, hogy az első és többedik gyermeküket váró, illetve egy csecsemőt vagy a babán kívül több gyermeket nevelő szülők esetében az eltérő adaptációs kihívásoknak való megfelelés milyen esetleges változásokat idézhet elő a kapcsolatban és ez hogyan mutatkozik meg a férfi és a nő párkapcsolati értékeléseiben.

Tekintettel arra, hogy e témakörben nemzetközi kutatásokból származó eredmények állnak rendelkezésre, fontosnak tartjuk magyarországi mintán is tanulmányozni ezen összefüggéseket.

A nemzetközi tanulmányok eredményeit figyelembe véve kutatásunkban a következőket várjuk:

1. A várandósság és a postpartum időszak alatt megélt változások eltérő befolyást gyakorolnak a párkapcsolat alakulására, következésképpen a csecsemő születését követően a gyermekgondozással és a szülői szerepek kialakításával járó átmeneti

megpróbáltatások a párkapcsolati elégedettség alacsonyabb szintjével társulhatnak és nők esetében mutatkozhatnak meg fokozottabban.

2. A két ember közötti elköteleződés megerősítését szolgáló gyermekvállalás stimulálóan hat a párkapcsolatra, ebből kifolyólag a prenatális és postpartum csoportba tartozó párok gyermekszámtól és nemtől függetlenül szignifikánsan magasabb párkapcsolati elégedettséggel rendelkeznek, a gyermektelen, házasság előtt álló és az „üres fészek” szakaszában lévő párokhoz viszonyítva.
3. A gyermekvárás párkapcsolatra gyakorolt ösztönző befolyását hangsúlyozva, nem feltételezünk párkapcsolati alkalmazkodásban fellelhető különbségeket a prenatális csoportban az első illetve a többedik gyermeküket váró párok között.
4. Hasonlóan, az egy és több gyermeket nevelő postpartum periódusban lévő családok párkapcsolatát elemezve szintén nem várunk eltérést a két csoport párkapcsolati elégedettségét illetően.

## II. 2. Vizsgálati minta

A vizsgálatban házasság előtt álló gyermektelen (N=21 pár), jelenleg gyermeküket váró (N=54 pár); 2-6 hónapos csecsemővel rendelkező (N=51 pár); és az „üres fészek” családi életciklusban lévő (N=28 pár) párok nő és férfi tagja vett részt. A prenatális csoportba tartozó kismamák közül trimesztertől függetlenül (várandósság időtartama: 8-40 hét,  $M=23,92$ ,  $SD=7,97$ ) 37-en az első és 17-en a többedik gyermeküket várták.

2. táblázat: A vizsgálati minta főbb demográfiai jellemzői

	Udvarlás	Várandósság	Család csecsemővel	„Üres fészek”
<b>Átlagéletkor (nő)</b>	21,07	31,12	32,27	51,39
	$SD=1,49$	$SD=4,79$	$SD=4,90$	$SD=6,01$
<b>Átlagéletkor (férfi)</b>	24,04	35,56	35,32	54,71
	$SD=3,32$	$SD=6,31$	$SD=6,55$	$SD=5,36$
<b>Családi állapot</b>				
Házasság		37 pár	35 pár	28 pár
Élettársi kapcsolat		13 pár	15 pár	
Nem él együtt partnerével	21 pár	4 pár	1 pár	
<b>Kapcsolat átlagidőtartama (év)</b>	2,51	3,84	6,30	31,28
	$SD=1,83$	$SD=3,15$	$SD=4,54$	$SD=6,43$
<b>Iskolai végzettség*</b>				
Általános és szakmunkás	9,52%	63,83%	52,8%	30,36%
Középfokú	64,29%	25,54%	24,7%	28,57%
Felsőfokú	26,19%	10,63%	22,5%	41,07%

\* az adott csoportban résztvevő egyénekre és nem a párokra vonatkoztatva

A postpartum csoportban 28 pár egy csecsemővel míg 23 pár a csecsemőn kívül több gyermekkel is rendelkezett. A csecsemők átlagéletkora: 4,07 hónap ( $SD=1,41$ ). A babák szülési komplikációk nélkül, egészségesen és időre (40+/-2 hét) születtek. A gyermek kirepülését követő, „üres fészek” szakaszát egy-és kétgyermekes házaspárok alkották. A vizsgált családi életciklusok periódusait reprezentáló csoportok főbb demográfiai mutatóit a 2. Táblázat foglalja össze.

## **II. 3. Vizsgálati eszközök**

### *Demográfiai adatok*

Az életkor, iskolai végzettség, családi állapot, párkapcsolat időtartama információkra kérdezett rá. A várandós és csecsemővel rendelkező csoportok esetében a demográfiai kérdőív a következőkkel egészült ki: lakhely, gyermekek száma és életkora, szülési élmény értékelése, tervezett/kívánt várandósság az anya/apa részéről, várandóssággal/szüléssel kapcsolatos félelmek, továbbá a terhesség alatti egészségi állapotra és trimeszterre/baba születésére vonatkozó kérdések.

### *Dyadic Adjustment Scale (DAS)*

A kérdőív kidolgozása Graham B. Spanier (1976) nevéhez köthető. A DAS 32 tétele négy faktorba rendeződik: konszenzus (13 item), elégedettség (10 item), kohézió (5 item), és érzelmek kifejeződése (4 item). A skálán 0-151 pontszám érhető el, a magasabb pontérték a párkapcsolati alkalmazkodás magasabb szintjére utal.

Pszichometriai mutatóit tekintve a kérdőív pontos validitás és reliabilitás értékekkel rendelkezik (Cronbach alfa= 0,96) A skála mintánkban mért homogenitása szintén megfelelő (Cronbach alfa= 0,92).

## **II. 4. Vizsgálati eljárás**

A kismamákkal és partnereikkel valamint a csecsemőt nevelő családokkal történő kapcsolatfelvétel Pécssett, védőnői hálón keresztül a terhesgondozás és a csecsemő tanácsadás keretein belül valósult meg. A másik két csoportba - az udvarlás és az „üres fészek” családi életciklusba - tartozó párokat az egyetemi társak közreműködésével, valamint ismerősök révén kerestük meg, vizsgálati részvételre való felkéréssel.

A személyek a kutatásban való részvételért semmilyen fizetséget, juttatást nem kaptak, közreműködésük önkéntes alapon szerveződött.

A kérdőívek felvétele anonim módon történt. A DAS kérdőívet összességében 154 nő és 145 férfi töltötte ki (a kismamák partnerei közül négyen, míg a csecsemővel rendelkező nők partnerei közül öten nem vállalták a vizsgálatban való részvételt).

A kapott adatokat és azok összefüggéseit az SPSS statisztikai program 15-ös számú verziójával, függetlenmintás T-próbával, egy- és kétszemponos függetlenmintás varianciaanalízissel elemeztük.

## **III. Eredmények**

### **III. 1. A párkapcsolati elégedettség alakulása a családi életciklusok függvényében**

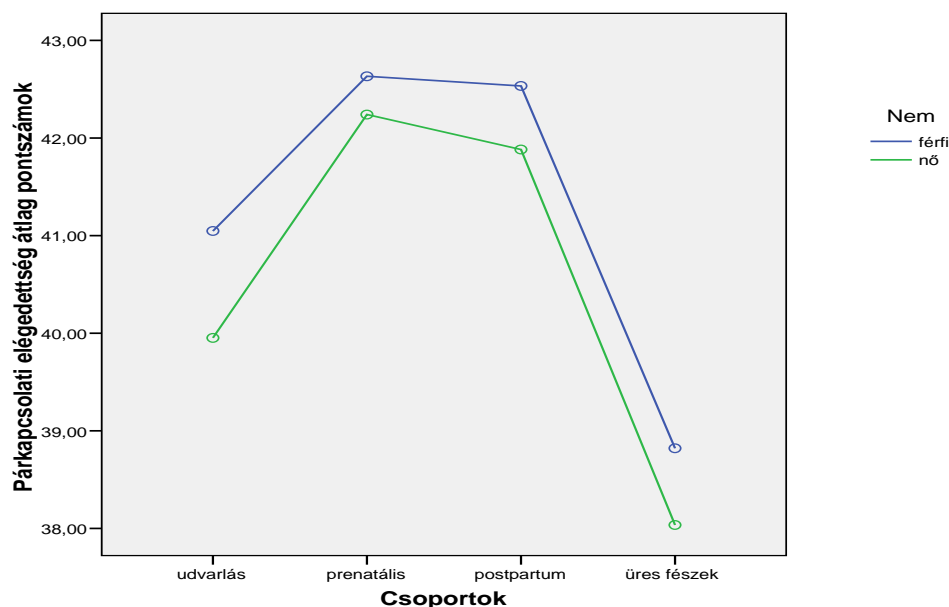
Ebben az elrendezésben egyrészt, a párkapcsolati elégedettséget az életciklus csoportok és a nemek tükrében, másrészt a DAS további alszálait is figyelembe véve ugyancsak a négy csoport függvényében, azonban a nemeket differenciáltan kezelve tanulmányoztuk.

A DAS kérdőívben kapott átlag - és szórásértékeket csoportonkénti felosztásban a 3. Táblázat foglalja össze.

3. táblázat: DAS átlagok (M) és szórások (SD) a négy életciklus csoportra vonatkozóan

	Udvarlás		Várandósság		Család csecsemővel		„Üres fészek”		
	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	
<b>Elégedettség</b>	M	39,95	41,04	42,24*	42,63*	41,88*	42,53*	38,03*	38,82*
	SD	4,99	5,24	4,80	5,04	5,28	4,93	6,20	4,92
<b>Konszenzus</b>	M	51,09	48,80*	54,24*	54,54*	53,84	53,63*	49,74*	48,76*
	SD	6,70	6,76	5,33	7,02	6,93	7,56	8,35	6,59
<b>Kohézió</b>	M	17,52	18,28	17,74	17,70	17,07	17,70	17,53	17,39
	SD	3,07	2,86	3,06	3,36	3,44	3,31	4,99	4,24
<b>Érzelmek kif.</b>	M	10,00	9,61	9,85*	9,82	9,37	9,30	8,66*	8,92
	SD	1,51	1,80	1,65	1,76	1,74	1,91	2,52	1,99
<b>DAS teljes</b>	M	118,6	117,8	124,2*	124,7*	122,1	124,0*	113,3*	113,3*
	SD	13,27	14,01	12,54	15,28	15,32	15,10	18,38	13,40

\* szignifikáns különbségek (vö. 4a és 4b Táblázat)



1. ábra: A négy csoport párkapcsolati elégedettség értékeiben mutatkozó különbségek

A prenatalis és a postpartum csoport párkapcsolati elégedettség pontértékei szignifikánsan különböznek az „üres fészek” szakaszban lévő párok értékeitől, viszont egymástól és az

udvarlás szakaszban lévő párok pontszámaitól nem különböznek jelentősen [ $F(3;297)=0,051$ ,  $p=0,00$   $p<0,01$ ]. A nemek között nincs jelentős eltérés [ $F(1;297)=1,304$ ,  $p=0,254$   $p>0,05$ ], a nem és csoportok közti interakció sem szignifikáns [ $F(3;297)=0,051$ ,  $p=0,985$ ,  $p>0,05$ ]. Az eredményeket az 1. ábra mutatja.

A grafikonról egyértelműen leolvashatók a csoportok közötti eltérések. A prenatális és a postpartum csoport tagjainak párkapcsolati elégedettség pontértékei jóval a másik két csoport értékei felett helyezkednek el (fordított U alakú görbe).

Ez az eredmény alátámasztja a hipotézist, mely szerint a gyermek érkezése és jelenléte stimuláló befolyással lehet a párkapcsolatra.

Továbbiakban a DAS és alszkálái tekintetében vizsgáltuk a csoportok közötti különbségeket (a férfiak és a nők pontértékeit ebben az esetben differenciáltan kezeltük).

A csoportok (1= udvarlás; 2= várandósság; 3=család csecsemővel; 4=„üres fészek”) néhány alszkálától (kohézió és férfiak esetében érzelmek kifejeződése) eltekintve szignifikánsan különböznek egymástól (ld. 4.a. 4.b. Táblázat).

4. a. táblázat: DAS különbségek a csoportok között (nők értékei)

<i>Nők</i>	<b>F</b>	<b>df</b>	<b>p</b>	<b>Szignifikáns csoport különbségek</b>
<b>Elégedettség</b>	4,712	3;150	0,004 $p<0,01$	2, 3>4
<b>Konszenzus</b>	3,610	3;148	0,015 $p<0,05$	2>4
<b>Kohézió</b>	0,305	3;150	0,822 $p>0,05$	
<b>Érzelmek kif.</b>	3,076	3;149	0,029 $p<0,05$	2>4
<b>DAS teljes</b>	3,424	3;147	0,019 $p<0,05$	2>4

4. b. táblázat: DAS különbségek a csoportok között (férfiak értékei)

<b>Férfiak</b>	<b>F</b>	<b>df</b>	<b>p</b>	<b>Szignifikáns csoport különbségek</b>
<b>Elégedettség</b>	4,157	3;139	0,007 $p<0,01$	2, 3>4
<b>Konszenzus</b>	6,036	3;139	0,001 $p<0,01$	2, 3>4; 2>1
<b>Kohézió</b>	0,268	3;136	0,848 $p>0,05$	
<b>Érzelmek kif.</b>	1,532	3;141	0,209 $p>0,05$	
<b>DAS teljes</b>	4,230	3;133	0,007 $p<0,01$	2, 3>4

A kapott eredmények alapján a gyermekvárás és a szülést követő időszakban lévő párok (nők és partnereik egyaránt) szignifikánsan magasabb párkapcsolati elégedettséggel jellemezhetőek, mint az „üres fészek” szakaszban lévő házastársak, azonban a házasság előtt álló párokkal összevetve nem kaptuk meg ezt a szignifikáns összefüggést.

A DAS további alskáláiban a férfiak és a nők pontértékei eltérő mintázatot mutatnak.

### III. 2. A párkapcsolati elégedettség alakulása - gyermekvárás vs. postpartum

Az adatok elemzése során a párkapcsolati elégedettséget a prenatális és a postpartum életciklus csoportok és a nemek függvényében vizsgáltuk.

A csoport [F (1;194)= 0,060, p= 0,807, p>0,05] és a nem [F (1;194)= 0,462, p= 0,498, p>0,05] főhatások tekintetében nincs szignifikáns különbség. Továbbá a csoportok és a nemek közötti interakció sem szignifikáns [F (1;194)= 0,049, p=0,824, p>0,05], ami azt jelenti, hogy a párkapcsolati elégedettség pontszámában a prenatális és a postpartum csoport tagjai nemtől függetlenül közel azonos értékekkel rendelkeznek.

A DAS további alskáláit elemezve, a csoport főhatást illetően az érzelmek kifejeződése esetében tendenciaszintű különbséget találtunk [F (1; 194)= 3,125, p=0,079, 0,05<p<0,1]. A nem [F (1;194)= 0,010, p=0,919, p>0,05] és az interakció [F (1;194)= 0,022, p=0,881, p>0,05] azonban nem ad számot szignifikáns eltérésről.

A kapott eredmények arra utalnak, hogy a prenatális csoportban magasabb az érzelmek kifejeződése skálán kapott pontérték, de a nemek függvényében nincs változás, vagyis a prenatális csoportban a férfiak és a nők pontértéke egyaránt magasabb.

A DAS másik kettő (konszenzus és kohézió) skálájában ill. a párkapcsolati alkalmazkodás (teljes kérdőív) esetében az adatok nem szignifikánsak.

### III. 3. Párkapcsolati elégedettség alakulása a gyermekszám tükrében

#### III. 3. 1. Gyermekvárás – első és többedik gyermeket várók csoportjainak összehasonlítása

A párkapcsolati elégedettség tekintetében nincsen különbség az első gyermeket (37 pár) és a többedik gyermeket (17 pár) váró csoportok között (a csoporton belül a férfiak és a nők eredményeit differenciáltan kezeltük). Nők: [t(52)= 1,232, p=0,223, p>0,05]. Férfiak: [t(17,858)= 1,682, p=0,110, p>0,05].

A DAS további alskáláit, valamint a teljes kérdőívre adott válaszokat elemezve szintén nem találtunk szignifikáns különbséget a két csoport értékeiben.

#### III. 3. 2. Család csecsemővel – egy és több gyermekkel rendelkező csoportok összehasonlítása

A párkapcsolati elégedettségben nincsen különbség az egy csecsemőt (28 pár) és a csecsemőn kívül több gyermeket nevelő csoportok (23 pár) között (a csoporton belül a férfiak és a nők eredményeit differenciáltan kezeltük). Nők: [t(49)= -0,037, p=0,970, p>0,05]. Férfiak: [t(43)=1,168, p=0,249, p>0,05].

A DAS másik három alskáláját és a teljes kérdőív válaszait vizsgálva, az egy és a több gyermeket nevelő nők között nem, míg az egy és a több gyermeket nevelő férfiak között a teljes kérdőív vonatkozásában tendenciaszintű különbséget találtunk az egy gyermeket nevelő apák javára [t(41)= 1,954, p=0,058, 0,05<p<0,1.] (egygyermekes apák  $M= 128,08$ ,  $SD= 14,421$  vs. többgyermekes apák  $M= 119,35$ ,  $SD= 14,858$ ).

#### III. 3. 3. Gyermekszám és a párkapcsolati elégedettség összefüggései a globális mintára vonatkozóan

Hat különböző csoportot hoztunk létre: 0= udvarlás szakaszában lévő gyermektelen párok, 1= első gyermeküket váró, 2= többedik gyermeküket váró párok, 3= egy csecsemővel, 4= több

gyermekkel rendelkező párok és 5= „üres fészek” szakaszban lévő házastársak (az adott csoportba tartozó férfiak és nők pontszámait differenciáltan kezeltük).

Az első gyermeküket váró nők ( $M= 42,78$ ,  $SD= 5,050$ ) és partnereik ( $M= 43,51$ ,  $SD= 4,231$ ), szignifikánsan magasabb párkapcsolati elégedettséggel rendelkeznek, mint az „üres fészek” szakaszba tartozó párok nő ( $M= 38,03$ ,  $SD= 6,203$ ) és férfi ( $M= 38,82$ ,  $SD= 4,922$ ) tagjai. Továbbá az egy csecsemőt nevelő férfiak elégedettség pontszámai ( $M= 43,33$ ,  $SD= 5,087$ ) szintén jelentős eltérést mutatnak az „üres fészek” szakaszban lévő férfiakéval összevetve.

Az eredmények a konszenzus és a kapcsolati alkalmazkodás esetében az elégedettséghez hasonló mintázatot mutatnak (ld. 5. Táblázat).

5. táblázat: DAS és alszámban kapott szignifikáns eredmények a gyermekszám mentén kialakított csoportok tekintetében (nők és férfiak értékei)

	<b>F</b>	<b>df</b>	<b>p</b>	<b>Szignifikáns csoport különbségek</b>
<i>Nők</i>				
<b>Elégedettség</b>	3,062	5;148	0,012 p<0,05	1>5
<b>Konszenzus</b>	2,560	5;146	0,030 p<0,05	1>5
<b>DAS teljes</b>	2,291	5;145	0,049 p<0,05	1>5
<i>Férfiak</i>				
<b>Elégedettség</b>	3,593	5;137	0,004 p<0,05	1,3>5
<b>Konszenzus</b>	4,542	5;137	0,001 p<0,05	1,3>0; 1,3>5
<b>DAS teljes</b>	4,481	5;131	0,001 p<0,05	1,3>5

#### IV. Összefoglalás

A ismertetett keresztmetszeti vizsgálat során, a párkapcsolati elégedettség alakulását mértük a családi életciklusok függvényében, úgymint: házasság előtt álló, gyermektelen párok (udvarlás szakasz); jelenleg gyermeket váró párok; csecsemővel rendelkező szülők és az „üres fészek” szakaszban lévő házaspárok esetén.

A kutatásunkból származó adatok arról adnak számot, hogy a párkapcsolati elégedettség eltérően alakul a tartós elköteleződést követően, az egyes családi életciklusokban. A jelenleg gyermeket váró és csecsemővel rendelkező párok gyermekszámától függetlenül szignifikánsan magasabb kapcsolati elégedettséggel rendelkeznek, mint az „üres fészek” családi életciklusban lévő házastársak, azonban a házasság előtt álló párokkal összevetve nem kaptuk meg ezt a szignifikáns összefüggést.

A gyermek kirepülését követő „üres fészek” családi életciklusban lévő párok esetében nem tudunk egyértelmű értelmezéssel szolgálni arra vonatkozóan, hogy az elégedettségben tapasztalt alacsony pontszámok a gyermek családból való kirepülésével, a szülők magukra maradásával, ezzel párhuzamosan a kapcsolat egy új szakaszba lépésével járó problémákból vagy a szorosabb értelemben vett individuális és párkapcsolati nehézségekből adódnak.



A gyermekek kirepülése és az ezzel járó családi struktúrában megjelenő változások (pl. szülői szerepek hangsúlya helyett a párkapcsolat középpontba kerülése) és ezek kezelése mellett számos más tényező - az együtt töltött idő és az ezzel járó kapcsolati jellemzők (újdonság hiánya, megszokott napi rutin), az életkorból származó problémák - szintén befolyással lehetnek az alacsonyabb elégedettség pontszámok megjelenésére.

A javarészt Egyesült Államokban végzett tanulmányokban a gyermekek kirepülését követő „üres fészek” családi életciklus szakasz a párkapcsolati elégedettség magasabb szintjével kapcsolódik, eredményeink azonban ennek ellenkezőjéről adnak számot. Az eltérések több tényezőre (pl. történelmi, gazdasági és társadalmi változókon keresztül közvetített kulturális különbségek) is visszavezethetők.

A négy családi életciklus csoport közötti különbségek legnagyobb számban az elégedettség és a konszenzus tekintetében mutatkoznak meg, kiemelten a férfiak csoportjára vonatkozóan. A tartós elköteleződés, melyet a gyermekvállalás is szimbolizálhat, az élet fő területeit érintő (pl. család, karrier, vallás, szabadidő) magasabb egyetértéssel, azaz magasabb konszenzus értékekkel járhat együtt. Az udvarlás időszakában az elköteleződés hiányában a lényeges dolgokban való egyetértés még kialakulóban van, míg az „üres fészek” szakaszban lévő házastársak nem törekszenek a magas szintű konszenzus elérésére vagy az idők folyamán már létrehozták azt.

Előzetes elképzeléseinkkel ellentétben a prenatális és a postpartum csoport tagjai nemtől függetlenül közel azonos kapcsolati elégedettség pontszámmal rendelkeznek. Tehát a várandósság során megélt változások és azt követően az új családtag érkezésével, a baba gondozásával együtt járó szülői feladatok és kihívások (az eddigi megszokott életvitel, a szükségletek és igények átalakulása) nem gyakorolnak jelentős befolyást a párok tagjainak egymáshoz való viszonyára a szülővé válás folyamata során.

Jelen kutatás - keresztmetszeti vizsgálatról lévén szó - kauzális összefüggések megállapításakor óvatosságra int bennünket, ebből kifolyólag eredményeink többféleképpen is értelmezést nyerhetnek. A magyarázatok között szerepelhet, hogy az eleve stabilabb és jó minőségű kapcsolatban élő párok vállalnak inkább gyermeket. Lehetséges, hogy a családdá formálódás kihívásai és feladatai abban az esetben fejtenek ki negatív hatást a postpartum időszakra, amennyiben a gyermekvárás nem tervezett (vö. Cox és mts. 1999) (mintánkban mind a prenatális, mind a postpartum csoportban minimális a nem tervezett várandósságok száma). Továbbá vannak olyan kutatások, melyek arra hívják fel a figyelmet, hogy az első gyermek születésével járó elégedettség csökkenés a házasságtartam növekedésének és nem a gyermek érkezésének tulajdonítható (White- Both 1985).

Kutatásunk további eredménye: az érzelmek kifejeződése tekintetében megmutatkozó tendenciaszintű különbség a prenatális és a postpartum csoport között, a prenatális csoport javára, mely összefüggésben állhat az aktuális állapotra jellemző fokozottabb érzékenységgel. A gyermekvárás eseményei nemcsak a kismamára, hanem a partnerre és magára a párkapcsolatra is közvetlen és mély hatást gyakorolnak. A várandósság egy olyan szenzitív időszakot jelent a pár életében, mely során az érzelmek megélése és kifejezése egyre intenzívebbé válik (Szeverényi 2008). Eredményeink értelmében úgy tűnik, hogy a prenatális csoportban mindkét nemnél észlelt magasabb érzelmi kifejeződés alátámasztani látszik mindezt.

Twenge és munkatársai (2003) meta-analízisükben a házassági elégedettség és a gyermekszám között lévő szignifikáns negatív korrelációról számoltak be. Nichols és munkatársai (2007) vizsgálatában a többedik gyermeküket váró anyák szignifikánsan alacsonyabb kapcsolati elégedettséggel rendelkeztek az első gyermeküket váró nőkhöz képest. Ezzel ellentétben mintánkban sem a prenatális csoporton (első vs. többedik gyermek), sem a

postpartum csoporton belül (egy vs. több gyermek) a gyermekszám függvényében nem kaptunk jelentős eltérést sem a férfiak sem a nők kapcsolati elégedettségében.

A párkapcsolati alkalmazkodás esetén, viszont az egy csecsemőt nevelő apák magasabb pontszámmal rendelkeznek, mint a csecsemőn kívül több gyermeket nevelő szülők férfi tagjai. Az eltérés ugyan tendenciaszintű, de valószínűleg annak köszönhető, hogy a többgyermekes családokban az anyák a gyermekgondozási teendőikre fókuszálva, kevesebb figyelmet szentelnek házastársi kapcsolatuknak, melyre a partner a kapcsolati alkalmazkodás alacsonyabb szintjével „válaszol”.

Összességében megerősítést nyert, hogy a párkapcsolati elégedettség alakulásán keresztül a gyermekvárás és a családdá formálódás időszakában stimulálóan hat. Kutatásunk rámutat arra, hogy az „üres fészek” szakasza a családok életében kritikus periódus, felhívva egyben a figyelmet a háttérben zajló intra – és interperszonális folyamatok pontos feltárására irányuló további kutatások kivitelezésére és az életciklus sajátosságaihoz igazodó intervenciós lépések kidolgozásának a fontosságára.

## V. Irodalomjegyzék

- Anderson, S. A., Russell, C. S., Schumm, W. R.: Perceived Marital Quality and Family Life-Cycle Categories: A Further Analysis. *Journal of Marriage and Family*, 1983. 45, 127-139.
- Asoodeh, M. H., Khalili, S., Daneshpour, M., Lavasani, M. Gh.: Factors of successful marriage: Accounts from self described happy couples. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2010. 5, 2042–2046.
- Bagdy Emőke: Párkapcsolatok dinamikája: Interakciódinamikai vizsgálatok a közös Rorschach teszttel. Animula, Budapest 2002.
- Bakó Tihamér: Utak és ösvények. Életünk váltófázisai és válságai. Pszicho Art, Budapest 2004.
- Belsky, J., Pinsky, E.: Marital change across the transition to parenthood. *Marriage and Family Review*, 1988. 12, 133-156.
- Belsky, J., Rovine, M.: Patterns of marital change across the transition to parenthood: Pregnancy to three years postpartum. *Journal of Marriage and the Family*, 1990. 52, 5-19.
- Belsky, J., Spanier, G. B., Rovine, M.: Stability and change in marriage across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 1983. 45, 553–556.
- Bodonyi Edit, Busi Etelka, Hegedűs Judit, Magyar Erzsébet, Vizely Ágnes: A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése. Család, Gyerek, Társadalom. Bölcsész Konzorcium, Budapest 2006.
- Buda Béla, Szilágyi Vilmos: Párválasztás. A partnerkapcsolatok pszichológiája. Gondolat, Budapest 1988.
- Burney, R. V., Leerkes, E. M.: Links between mothers' and fathers' perceptions of infant temperament and coparenting. *Infant Behavior and Development*, 2010. 33, 125-135.
- Cox, M. J., Paley, B., Burchinal, M., Payne, C. C.: Marital perceptions and interactions across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 1999. 61, 611–625.
- Dallos Rudi, Procter Harry: A családi folyamatok interakcionális szemlélete. In: Biró Sándor Komlósi Piroska (szerk.): *Családterápiás olvasókönyv*. Animula, Budapest 2001. 7-52.
- Dennerstein, L., Dudley, E., Guthrie, J.: Empty nest or revolving door? A prospective study of women's quality of life in midlife during the phase of children leaving and re-entering the home. *Psychological Medicine*, 2002. 32(3), 545-550.
- DeVries, H. M., Kerrick, S., Oetinger, M.: Satisfactions and regrets of midlife parents: A qualitative analysis. *Journal of Adult Development*, 2008. Letöltve: 2011. február 11. <http://www.springerlink.com/content/7273338431557851/fulltext.html>.
- Freeman, D. R.: Házassági krízisek. Animula, Budapest, 1994.
- Goldenberg, H. I.: Áttekintés a családról. I. kötet. Animula, Budapest, 2008.
- Gorchoff, S. M., John, O. P., Helson, R.: Contextualizing change in marital satisfaction during middle age: an 18-year longitudinal study. *Psychological Science*, 2008. 19(11), 1194-1200.
- Gödri Irén: A házassági kapcsolatok minősége és stabilitása. *Kutatási jelentések*, 2001. 66(1), 6-70.

- Haley, J.: A család életciklusai. In: Horváth - Szabó Katalin (szerk.): *Családpszichológia I.* PPKE BTK. Piliscsaba 2001. 9-28.
- Hinde, R. A.: *Relationships: A dialectical perspective.* East Sussex, UK: Psychology Press 1997.
- Horváth – Szabó Katalin: Bevezetés a családpszichológiába. In: Hámori E. (szerk.): *Pszichológiai eszközök az ember megismeréséhez.* Bölcsész Konzorcium, Budapest 2006. 70-107.
- Horváth – Szabó Katalin: A házasság és a család belső világa. Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet - Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, Budapest 2007.
- Johnson, D. R., Amoloza, T. O., Booth, A.: Stability and Developmental Change in Marital Quality: A Three-Wave Panel Analysis. *Journal of Marriage and Family*, 1992. 54(3), 582-594.
- Knauth, D. G.: Predictors of parental sense of competence for the couple during the transition to parenthood. *Research in Nursing and Health*, 2000. 23, 496-509.
- Knauth, D. G.: Marital change during the transition to parenthood. *Pediatric Nursing*, 2001. 27, 169–172.
- Kurdek, L. A.: „Developmental Changes in Marital Satisfaction: A 6 - Year Prospective Longitudinal Study of Newlywed Couples”. In: Bradbury, T. N. (szerk.): *The Developmental Course of Marital Dysfunction*, University Press, Cambridge, 1998. 180-204.
- Laszloffy, T: Rethinking family development theory: Teaching with the systematic family development (SFD) model. *Family Relations*, 2002. 51, 206-214.
- Lawrence, E., Nylen, K., Cobb, R. J.: Prenatal Expectations and Marital Satisfaction Over the Transition to Parenthood. *Journal of Family Psychology*, 2007. 21(2), 155–164.
- Lawrence, E., Rothman, A. D., Cobb, R. J., Rothman, M. T., Bradbury, T. N.: Marital Satisfaction Across the Transition to Parenthood. *Journal of Family Psychology*, 2008. 22(1), 41-50.
- Leonard, K. E., Roberts, L. J.: „Marital Agression, Quality, and Stability in the First Year of Marriage: Findings from the Buffalo Study Newlywed Study”. In: Bradbury, T. N. (szerk.): *The Developmental Course of Marital Dysfunction*, University Press, Cambridge, 1998. 44-73.
- MacDermid, S. M., Huston, T. L., McHale, S. M.: Changes in Marriage Associated with the Transition to Parenthood: Individual Differences as a Function of Sex-Role Attitudes and Changes in the Division of Household Labor. *Journal of Marriage and Family*, 1990. 52(2), 475-486.
- Mitnick, D. M., Heyman, R. E., Smith Slep, A. M.: Changes in Relationship Satisfaction Across the Transition to Parenthood: A Meta-Analysis. *Journal of Family Psychology*, 2009. 23(6), 848-852.
- Moss, P., Bolland, G., Foxman, R., Owen, C.: Marital relations during the transition to parenthood. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 1986. 4, 57–67.
- Nichols, M. R., Roux, G. M., Harris, N. R.: Primigravid and Multigravid Women: Prenatal Perspectives. *Journal of Perinatal Education*, 2007. 16(2), 21–32.

- One Plus One: The Transition to Parenthood: The “magic moment”. London: One Plus One. 2006. Letöltve: 2011. január 31., [www.oneplusone.org.uk](http://www.oneplusone.org.uk).
- Pancsofar, N., Vernon-Feagans, L., Odom, E., Roe, J. R.: Family relationships during infancy and later mother and father vocabulary use with young children. *Early Childhood Research Quarterly*, 2008. 23, 493-503.
- Perren, S., von Wyl, A., Bürgin, D., Simoni, H., von Klitzing, K.: Depressive symptoms and psychosocial stress across the transition to parenthood: Associations with parental psychopathology and child difficulty. *Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology*, 2005. 26, 173–183.
- Rollins, B., Cannon, K.: Marital satisfaction over the family life cycle: a reevaluation. *Journal of Marriage and the Family*, 1974. 41, 271–272.
- Rollins, B., Feldman, H.: Marital satisfaction over the family life cycle. *Journal of Marriage and the Family*, 1970. 32, 20–28.
- Sanders, K. M.: Marital Satisfaction Across the Transition to Parenthood. Sociology, Department of Sociology Theses, Dissertations, & Student Research, University of Nebraska – Lincoln 2010.
- Shapiro, A. F., Gottman, J. M., Carrere, S.: The baby and the marriage. Identifying factors against decline in marital satisfaction after the first baby arrives. *Journal of Family Psychology*, 2000. 14, 59–70.
- Sigelman, C. K., Rider, E. A.: Life-Span Human Development. Sixth Edition. Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning 2009. 437-467.
- Spanier, G. B.: Measuring dyadic adjustment: New scales for assessing the quality of marriage and similar dyads. *Journal of Marriage and the Family*, 1976. 38, 15-28.
- Spanier, G. B., Lewis, R. A., Cole, C. L.: Marital Adjustment over the Family Life Cycle: The Issue of Curvilinearity. *Journal of Marriage and Family*, 1975. 37(2), 263-275.
- Spanier, G., Rovine, M., Belsky, J.: Stability and change in marriage across the transition to parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 1983. 42, 825-839.
- Szeverényi Péter: A családközpontú szülészeti gyakorlat lehetőségei a lelki egészség megőrzésében. *Nőgyógyászati és Szülészeti Továbbképző Szemle*, 2008. 10(6), 222-233.
- Szilágyi Vilmos: Szexuálpaszichológia. Medicina, Budapest 2006. Letöltve: 2011. január 27., <http://mek.oszk.hu/03600/03600/03600.pdf>
- Twenge, J. M., Campbell, W. K., Foster, C. A.: Parenthood and marital satisfaction: a meta-analytic review. *Journal of Marriage and Family*, 2003. 65(3), 574–583.
- Vaillant, C. O., Vaillant, G. E.: Is the U-Curve of Marital Satisfaction an Illusion? A 40-Year Study of Marriage. *Journal of Marriage and Family*, 1993. 55, 230-239.
- Van Laningham, J., Johnson, D. R., Amato, P.: Marital Happiness, Marital Duration, and the U-Shaped Curve: Evidence from a Five-Wave Panel Study. *Social Forces*, 2001. 79(4), 1313-1341.
- Weishaus, S., Field, D.: A Half Century of Marriage: Continuity or Change? *Journal of Marriage and Family*, 1988. 50(3), 763-774.
- White, L. K., Booth, A.: The transition to parenthood and marital quality. *Journal of Family Issues*, 1985. 6, 435–450.

**Vajda Dóra**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Személyiség - és  
Egészségpszichológia Tanszék, Pszichológia Doktori Iskola

Cím: 7624 Pécs, Ifjúság u. 6. B épület

Telefon: +36-72-501-516 Fax: +36-72-/501-516

E-mail: [vajdadora@gmail.com](mailto:vajdadora@gmail.com)

## Az 1873-as gazdasági válság és az 1872-es, 1884-es ipartörvények összefüggései

Vörös Katalin  
Pécsi Tudományegyetem  
Bölcsészeti Kar

### Absztrakt

A 19. század második felében kibontakozó újabb ipari forradalom, a tudományok forradalma volt, mely révén a Föld egyes pontjai közötti távolság drámaian lecsökkent, ezzel megkezdődött a világ „globalizálódása”.

A tőkés gazdasági struktúra a tudomány és technika fejlődésétől újabb lendületet kapott. A növekedés ívét 1873-ban megtörte a korszak legnagyobb gazdasági krízise, amely több volt egyszerű ciklikus túltermelési válságnál, hiszen a szabad verseny érvényessége is megkérdőjeleződött.

Az Osztrák-Magyar Monarchia szervesen kapcsolódott a tőkés világban lezajló eseményekhez, így a gazdasági válsághoz is, melynek következményeit több szinten is tetten érhetjük. A liberális (gazdaság) politika fénye megkopott, melynek jeleit a korszakban megalkotott törvények is tükrözik. A tanulmány célja, hogy az 1872. évi és 1884. évi ipartörvények, főként a tanoncok oktatására vonatkozó részein keresztül bemutassa az ekkor lezajló világméretű mechanizmusok lokális vetületét. Elsősorban a törvények szövegének vizsgálatával, illetve a szakirodalom segítségével, a kisiparosok és tanoncaik helyzete válik bemutathatóvá a „krach” relációjában.

**Kulcsszavak:** *gazdasági válság, ipartörvények, kisiparos, tanoncktatás*

### Abstract

The industrial revolution in the second half of 19th century was the period of scientific innovations where spots of the Earth got closer to each other. It was the beginning of globalization.

The capitalist economy was given a stimulus by the development of science and technology. The biggest crisis in the era in 1873 broke the growth of the economy. It was more than a cyclical overproduction crisis, because the validity of free competition was queried.

The Austria-Hungary was closely connected to the capitalist world, thus to the economic crisis, which carried consequences. The liberal economic policy became unsupportable, which is shown by the laws of this period. The study gives an overview of the industry acts of 1872 and 1884, especially the part of education of apprentices. These laws illustrate the connection between the global processes and the local events. My research leant on texts of the laws and specialized literature, in this way the position of craftsmen and apprentices is demonstrated during the slump.

**Keywords:** *slump, industry acts, craftsmen, education of apprentices*

## I. Bevezetés

Práger Lászlónál olvashatjuk, hogy „a globalizáció általunk alapvetőnek vélt lényege, a mindenre való kiterjedés valójában a világ történetében mindig is létezett.”<sup>1</sup> Sok tekintetben nyilvánvalóan a globalizációt a 21. század attribútumaként értelmezzük, de a világ bejárhatósága (elméletileg és részben gyakorlatilag is), s az azt átszövő hálózatok működése, a történelem során – bizonyos mértékben – mindig jelen voltak. Ha a globalizáció meghatározásában nem is szabunk ilyen tág értelmezési keretet, akkor is egyértelmű, hogy történeti vetülettel bír a kérdéskör. A globalizáció fogalmát keresve számos értelmezést és magyarázatot találunk, amelyek a jelenség a kezdetét rendkívül eltérően határozzák meg. Immanuel Wallerstein a gazdasági globalizáció kezdetét a „kapitalista világrend” születése, a gyarmatosítás megindulása miatt, már a 16. századra teszi. Antony Giddens a 18. századi modernizációtól indítja a globalizáció problémájának tárgyalását, amikor is lehetőség nyílt „távolságokat átívelve cselekedni és [...] (együtt) élni”. Robertson a globalizáció hajnalát az 1870-es évektől számítja, amikor a tudomány és a technika fejlődése (a második ipari forradalom) révén a világ különböző pontjai között a távolság drámaian lecsökkent. Perlmutter szerint a szocialista tábor összeomlásával kezdődött meg ténylegesen a globalizáció folyamata.<sup>2</sup> Dolgozatunk szempontjából Robertson felfogását tekintjük adekvátnak.

A globalizáció kérdéskörének számos nézőpontja közül a gazdasági és a gazdasági válság, illetve ennek társadalmi aspektusa az, amelynek a legbővebb a szakirodalma.<sup>3</sup> A 19. század második felében a tőkés gazdasági struktúra a tudományok forradalmától tüzelten újabb lendületet vett. A fejlődés ívét azonban 1873-ban megtörte a korszak legnagyobb gazdasági krízise, amely hatását még hosszú éveken keresztül éreztette világszerte. A globalizálódó világ első igazán jelentős kihívása természetesen az Osztrák-Magyar Monarchiára is kihatással volt, sőt lokális problémákkal kulminálódva sajátos színezetet kapott. A kiegyezés körüli éveket gazdasági tekintetben határtalan derültség jellemezte. A modern gazdaság húzóágazata az ipar (ezen belül is a gyárpar) ennek tárgykörében hozott törvények és rendeletek a korabeli állapotok bemutatására szolgáló forrásaink közül a legfontosabbak közé tartoznak. Az 1872. (VIII. tc.) és 1884. évi (XVII. tc.) ipartörvényeken keresztül a gazdasági válság sajátos magyar jellemzőiről és annak közvetlen és közvetett eredményeiről is képet kaphatunk. A vizsgálatunk elsősorban a kisiparosokra, s tanoncaikra terjed ki, az ő szempontjukból tekint a törvények szövegére és a válságra egyaránt.

## II. Szabad kereskedelem tündöklésétől az 1873-as krachig

Az 1850-1873 közötti időszak a kapitalista világgazdaság kiemelkedő expanziós szakasza, a termelés és a forgalom egyaránt gyors ütemben növekedett, fénykorát érte a vállalkozás. A nemzetközi tőkés gazdaság addigi történetében egyedülálló, intenzív konjunktúrában, az úgynevezett „alapítási lázban” csúcsosodott ki, ami tetőpontját a kiegyezés körül érte el. Az új vállalatok jelentős részének nem volt biztosítva a hosszú távú működésnek feltételei, mert a részvénytársaságok alaptőkéjének ténylegesen csak egy részét fizették be. Az alapítási láz egyre inkább spekulációs jelleget öltött.<sup>4</sup> A Gründzeit éveiben ez nem kizárólagosan magyar sajátosság volt, hanem világjelenség. A bankok szinte szórták a hiteleket a részvények

---

<sup>1</sup>PRÁGER 2008, 153.

<sup>2</sup>BECK 2005, 28-29.

<sup>3</sup> A gazdasági válság kérdésével foglalkoztak többek között: Andor László, Halász Gábor, Kövér György, Manuel Castells, Rikard Stajner, Rab Virág (a teljesség igénye nélkül).

<sup>4</sup>KATUS 2009, 417-418.



megvásárlására. Az Európa szerte kibontakozó iparosodás ugrásszerűen megnövelte az élelmiszer- és nyersanyagszükségletet, nemcsak piacot teremtett a magyar gabona számára, hanem az élelmiszeriparunk is rohamos fejlődésnek indult. A század középső évtizedeiben alapvetően a szabad piac elvei érvényesültek a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban, így vámok és tilalmak sem nehezítették a kereskedelmet.<sup>5</sup> A várható történéseket már az 1869-es tőzsde-és hitelválság is jelezte, bár ez a gazdaság egészének fejlődését, a termelés növekedését még nem akadályozta jelentős mértékben. E válságot követően a vállalkezési kedv alább hagyott. 1871-ben, de különösen 1872-ben és 1873 elején minden korábbinál magasabbra szökött az alapítási láz. Az 1870-es évek elején az egyik gyenge termésű év a másikat követte, a gabonakivitel jelentős mértékben visszaesett. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy 1872-73-as nagy kolerajárvány megtizedelte a lakosságot, ez maga után vont, hogy a vásárló erő és a fogyasztás, illetve a felhalmozás és a beruházási tevékenység is lecsökkent. Az 1873. május 9-én („fekete pénteken”) Bécsben kitört pánik átterjedt a pesti tőzsdére is, és a gazdaság minden ágát megbénító válsággá mélyült. A magyarországi vállalkozások jelentős része összeomlott, a külföldi tőke visszavonult, a bankok pedig megvonták a hiteleket. A spekulációs ügyletekbe bonyolódott cégek egymás után váltak fizetéseképtelenné.<sup>6</sup> 1873 nyarán államcsőd közeli állapotba került az ország. A fizetéseképtelenség kihirdetésétől végül csak a drága áron szerzett külföldi bankkölcsön mentette meg a magyar kormányt.<sup>7</sup> A válság hatására 50 bank bukott meg, az ipari részvénytársaságok száma 174-ről 110-re apadt. Az 1873-as krízis több volt egyszerű ciklikus túltermelési válságnál, utána a tőkés gazdaság klímája is zordabbá vált. A válság nemcsak Európát, hanem Észak-Amerikát is érintette „*A krach valóban a modern tőkés világpiac jelensége volt, amelybe azonban peremvidékként már Magyarország is beletartozott.*”<sup>8</sup> Nálunk különösen súlyossá tette a helyzetet, hogy a gyermekcipőben járó modern szektort érintette. Hatásában egymást erősítve találkozott az első jelentős kapitalista ciklikus krízis és az utolsó hagyományos típusú demográfiai és élelmészeti válság. A „nagy depresszió” korát az 1880-as évek újabb nekilendült növekedése zárta.<sup>9</sup>

Az 1873-as krízist gyakran állítják párhuzamba a 21. század gazdasági világválságával. A múlt eseményeiből, megoldási stratégiáiból próbálva levonni a jelen helyzetére érvényes következtetéseket. A múlt eseményein alapuló diagnózisok és megoldási stratégiák relevanciáját természetesen számos tényező teszi kérdésessé a jelen számára.

### III. 1872. évi VIII. törvénycikk

Akik az 1867-es kormányrudat kézbe vették, nem a pillanat kényszerének hatása alatt fogalmazták programjukat. A pénzügyminiszter Lónyay Menyhért a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter Gorove István a reformliberalizmus szellemében nevelkedtek. Az alapelveket nem elméleti közgazdák, hanem a nemzeti reformmozgalom ideológusai munkálták ki. Friedrich List és Michel Chevalier elképzelései alapvetően meghatározták a kiegyezést követő magyar államférfiak gazdasági nézeteit. A törvényeket ezen ismeretek tükrében kell vizsgálnunk.<sup>10</sup>

<sup>5</sup> FÓNAGY- KOCSIS 2001, <http://mek.niif.hu/01900/01905/html/index7.html>. 2012. május 14.

<sup>6</sup> KATUS 2009, 419.

<sup>7</sup> KÖVÉR 1986, 137.

<sup>8</sup> KÖVÉR 1986, 139.

<sup>9</sup> KATUS 2009, 420.

<sup>10</sup> KÖVÉR 1982, 15-16.

1872-es törvény az iparüzés feltételül semmilyen képesítést nem szabott meg, ezzel a tanonclét egyik fontos tömeges motivációját megszüntette.<sup>11</sup> „A magyar korona területén minden nagykoru vagy nagykorunak nyilvánított egyén, nemre való tekintet nélkül, ezen törvény korlátaik közt, bármely iparágat, ideértve a kereskedést is, bárhol, önállólag és szabadon gyakorolhat.”<sup>12</sup> A már foglalkoztatott ipari munkásoknak sem kell semmiféle bizonyítvánnyal rendelkezniük munkájuk elvégzéséhez, ezzel az egész vállalkozó polgári réteget és minden az iparban dolgozó személyt mentesít a kötöttségektől. Tanoncot ezután minden önálló iparos tarthat, ezzel liberalizálja a tanoncfoglalkoztatók körét, de korlátozza a tanoncságot vállalkozóként. Bár ez a korlátozás egyértelműen pozitív megítélés alá esik: „Gyermekek, kik életük 12-dik évét még be nem töltötték, tanonczoknak fel nem vehetők.”<sup>13</sup>

A tanonc és mestere alapvetően a patriarchális viszonyban álltak egymással, ugyanis a tanonc a mester „háznépéhez tartozik, betegség esetében ápolásban részesíteni”, illetve „az iparosnak, illetőleg üzletvezető helyettesének a reája bizottakban engedelmességgel tartozik; és ha az iparos házában élelemmel és lakással látatik el, 18 éves koráig azoknak atyai fegyelme alatt áll.”<sup>14</sup> A törvényből azt is kiolvashatjuk, hogy a gyermekkor küszöbét átlépő fiúk elvileg vállalhatták az albérlésben vagy ágybérlésben lakást, ami a mester-inas kapcsolatának „feudális kötöttségét” lazíthatta. Az iparostanonc-tartást két esetben vonták meg a mesterektől, valamint a gyárosoktól: ha nem tartották be az előírásokat, vagy olyan tanoncot fogadtak fel, akit még az előző mesteréhez kötött szerződése és ennek megszűnését nem tudja igazolni.

„Az iparos köteles tanonczát azon iparágban, melyet üz, kiképezni, jó erkölcsre, rendre és munkásságra szoktatni.”<sup>15</sup>, de a szakmai ismeretekre vonatkozóan előírást nem találunk a törvényben. Ennek hiányát a korabeli liberális szemlélet jegyeként is felfoghatjuk, hiszen a tanonc és szülei szabadon választhatták meg a mestert, akivel tanulói szerződést kívántak létesíteni. A piaci verseny idővel eldönti majd, hogy kinél érdemes tanulni és kinél nem, – vélték a törvény megalkotói. Az elemi ismeretek megszerzésének fontossága ebben a jogszabályban is fellelhető: azokat a tanoncok, akik írni-olvasni nem tudnak, az iparos mester felelősége, hogy elsajátítsák ezt a tudást. Ha ezen ismeretek birtokában van a fiatal tanuló, akkor ugyancsak a mester kötelessége, hogy ismétlőiskolába vagy ipariskolába járásra szorítsa. A törvény értelmében az iskoláztatás kötelezettsége a szülőkről az iparosra szállt, akire ezen kötelesség elmulasztása esetén (akárcsak a szülők) pénzbírságot szabhatnak ki.<sup>16</sup>

Az 1873-ban kitört gazdasági válság egybeesett az 1872-es ipartörvény végrehajtásával. A dekonjunktúra hatásait az iparosok sok esetben a törvénynek és nem válságnak tulajdonították. A budapesti ipari kamara arról számol be ekkor, hogy a képzettség becsületének hanyatlása miatt fogy a tanoncokat tartó mesterek száma.<sup>17</sup> Az Országos Iparegyesület által végzett felmérések,<sup>18</sup> illetve Szabóky Adolf és Kelety Károly<sup>19</sup> munkái is azt bizonyítják, hogy 1872-t követően a magyar ipar helyzete válságosra fordult. Szabóky adatai szerint 1870 és 1877 között 247034-ről 189160-ra csökkent az iparosok száma Magyarországon. Az kisiparosok a segédek erkölcsi hanyatlásáért, a tanoncok

<sup>11</sup> NAGY 1999, 20.

<sup>12</sup> 1872:VIII. tc. § 1.

<sup>13</sup> 1872:VIII. tc. § 40.

<sup>14</sup> 1872:VIII. tc. § 46.

<sup>15</sup> 1872:VIII. tc. § 42.

<sup>16</sup> NAGY 1999, 20.

<sup>17</sup> NAGY 1999, 21.

<sup>18</sup> Országos Iparegyesület, Iparoktatási tanulmányok, 1872.

<sup>19</sup> Szabóky Adolf, Ipartársulati rövid statisztika; Kelety Károly, Jelentés a székesfehérvári tárlatról, 1879.

fegyelmetlenségéért, a munkaerő megdrágulásáért és a testületi szellem kihalásáért, a kereslet visszaeséséért is mind az iparszabadságot, ezzel együtt az 1872. évi ipartörvényt teszik felelőssé az 1870-es években.<sup>20</sup> A kézművesség ősi szervezetének, a céheknek a megszűnését nehezményezők gyakran hangsúlyozták, hogy a szabad verseny nem más, mint a „kontárok diadala”, vagyis a szakmaiatlanság kora. A képzettség nélküli iparüzés már önmagában alapot adott ennek a megállapításnak, de meglévő képzési formák minőségét is gyakran megkérdőjelezték.<sup>21</sup> 1877-ben Kerkapoly Károly a Nemzetgazdasági Szemle hasábjain az 1872-es törvény revízióját követeli az országos iparegyesület nemzetgazdálkodási szakosztályának nevében. *„látva ugyanis gyenge iparunknak napról napra tovább pusztulását, halaszthatatlan szükségnek tartá az egyesület igazgatósága az ügyet újra szóba hozni, annak ha lehet lendületet adni.”*<sup>22</sup> A tanoncoktatás kapcsán a törvényi szabályozások hiányosságát rója föl a kormánynak. *„Annál föltünőbb és sajnosabb pedig e térnek mind máig parlagon hagyása, minthogy az 1872. ipartörvény egy csapással megsemmisíté azon intézményeket, a melyek kivált az 1860. előtti időkben az iparos képzettségnek legalább munkaközben kifejlődésére nézve nyújtottak biztosítékot.”*<sup>23</sup>

A céhek középkori városfalait már a reformkorban elkezdték lebontani, majd a neoabszolutizmus idején tovább bontották, hiszen 1851-ben kiadott szabályzat értelmében a céheket nem törölték el, de új céhek alapítását nem engedélyezték, majd 1859-ben teljesen szabaddá tették az iparüzést.<sup>24</sup> Az 1872-es törvény csupán a korábban megkezdett folyamatot teljesítette ki azzal, hogy kimondta a céhek eltörlését, a szabad iparüzést. A globalizálódó, iparosodó világ eredménye, hogy a hagyományos kézműves mesterek társadalmi státusát megkérdőjelezi, kihívást intézve a mesterek irányába. A mesterek „polgári büszkeségük” és társadalmi helyzetük arra alapozták, hogy biztos helyük van egy társadalmi hierarchiában. Egy-egy műhely az emberi kapcsolatok hálózatának egy szigete volt; a mester és családjának élete szorosan összefonódott a neki dolgozó segédekével. Ez a patriarchális, régimódi világ széthullóban volt, a kisiparosok többsége nem vagy csak nehezen találta meg a helyét az új, képlékeny és rendkívül flexibilis gazdaságban, amely a 19. század végén Közép-Európában is kialakult.<sup>25</sup> Paul Hanebrink történész kijelentését, hogy *„A mesteremberek és kézművesek hagyományos világa kihalásra ítéltetett, sorsuk a szegények közé való lesüllyedés volt.”*<sup>26</sup> nem tudjuk maradéktalanul elfogadni. Az egykori céhes mesterek közül az életképes, a változásokra eredményesen reflektálni tudó réteg megtalálta a helyét a modernizálódó világban, azokat a hiátusokat ragadta meg, ahol a nagyipar (ekkor még) nem tudott igazán előretörni.

#### IV. 1884. évi XVII. tc.

A kézműiparosok egyre erőteljesebb elégedetlensége is hozzájárult 1872. évi törvény revíziójához. Önmagában azonban zúgolódódásuk kevés lett volna a változtatáshoz. Az „ortodox liberalizmus hívei” szerint ugyanis a piac láthatatlan keze mindent a lehető legjobban elrendez, s idővel az egyre növekvő gazdaság a társadalom legalacsonyabb rétegeihez is elér. Ennek megfelelően hozták a törvényeket az 1860-as és 1870-es évek liberális politikusai: a céljuk az volt, hogy minél nagyobb szabadságot biztosítsanak a

<sup>20</sup> VÍG 1932, 194.

<sup>21</sup> GYŐRIVÁNYI 2000, 103.

<sup>22</sup> KERKAPOLY 1877, 74.

<sup>23</sup> KERKAPOLY 1877, 77.

<sup>24</sup> KATUS 2009, 275.

<sup>25</sup> HANEBRINK 2008, 193-195.

<sup>26</sup> HANEBRINK 2008, 194.

vállalkozásoknak.<sup>27</sup> Az 1873-as válság a liberális gazdaságpolitikai elgondolások hullámaait törte meg és csillapította le. A világgazdasági válság hatására Németországban és a Birodalom osztrák felén markánsan antiliberális iparpolitika jut hatalomra. Németországban már csak azok fogadhatnak tanoncot, akik az államilag támogatott ipartársulatokhoz – Innungokhoz – tartoznak. Ausztriában 1879-ben az ipar 26 ágára kimondták, hogy iparüzési engedélyt csak az kaphat, aki az adott iparágban 2-4 évet segédként már eltöltött.<sup>28</sup> A nemzetközi szintéren felerősödő antiliberális hangok visszhangját a magyar politikában és a törvényhozásban is megtaláljuk. Az 1884-es ipartörvény azonban nem jelent teljes hátraarcot az 1872-es törvényekhez képest. Elvben természetesen továbbra is fenntartotta az iparszabadságot, de már mennyiségileg is több paragrafussal, részletesebben szabályozta az iparüzést, mint az 1872-es elődje.<sup>29</sup>

A válság utáni törvény lehetővé teszi, hogy ipartársulatok helyett, ipartestületek jöjjenek létre, ezzel további szerveződési lehetőséget biztosít a kisiparosok számára. Adott településeken *”a képesítéshez kötött mesterséggel foglalkozó iparosok kétharmadának kívánatára, [...] az iparhatóság által ipartestületek alakítandók.”*<sup>30</sup> Ezek a testületek töltötték be később a tanoncügyek felügyeletének funkcióját, illetve a nyugati mintáknak megfelelően kvázi ipari bíróságokként működtek. A segédek küldöttei ítélezhettek a mesterek és a tanoncok között felmerülő vitákban.<sup>31</sup> A szakképzés szempontjából mérföldkőnek számított, hogy *„Oly községben, a hol legalább 50 tanoncz van és e tanonczok számára külön iskola nincs, köteles a község a tanonczok tanításáról külön tanfolyam berendezése által gondoskodni.”*<sup>32</sup> Fenntartásukról elsődlegesen az adott község gondoskodott, de az állami támogatást is igénybe vehettek. Az ipariskola látogatása kötelező volt minden iparostanoncnak, s az inas felszabadítását az ipartörvény az iskola elvégzéséhez kötötte. Felmerül azonban a kérdés, mi lett azokkal a tanoncokkal, akik olyan községben laktak, ahol nem volt összesen 50 tanonc. A válasz egyszerű: ők nem jártak tanonciskolába. Ezt bizonyítják a statisztikai adatok is. 1896-ban a tanonciskolába járók száma 69000 fő volt, míg a népszámlálás szerint 81215 tanoncot foglalkoztattak ugyanekkor az országban.<sup>33</sup> A tanonciskolával nem rendelkező települések a tanoncainak az ismétlőiskolát kellett (volna) látogatniuk. A tanoncotatás legnagyobb nehézségét nem az adta, hogy szakmailag nem voltak elég felkészültek az iskolák, hanem az, hogy a tanulóknak sokszor még az írás-olvasás is nehézséget jelentett. Ennek a problémának az orvoslására vezetik be az előkészítő évfolyamot a hároméves képzés megkezdése előtt. A tanonciskolák intézményrendszerének kiépülését nagyban segítette, hogy felügyeletükről is gondoskodott a törvény, közvetlenül a kerületi tanfelügyelőhöz tartoztak. Az iskolák nem rendelkeztek saját épülettel, a településen működő polgári vagy elemi iskolák egy-egy helyiségeit engedték át számukra. A törvényből is kiolvasható a korszak sajátos oktatáspolitikai helyzete, hogy a szakoktatást egyszerre két minisztérium is koordinálta, egymáshoz fűződő viszonyukat majd csak 1896-ra sikerült rendezniük. A törvény bizonyos iparágak üzését, a korábbiaktól eltérően, képesítéshez kötötte. Az iparengedélyét kérvényező személynek be kellett mutatnia tanoncbizonyítványát és igazolnia kellett, hogy legalább két év tanulói munkaviszonyt. A képesítés hiányában, ha alkalmazottai közül van, aki megfelelő ismeretekkel rendelkezik, illetve ha ő maga igazolni tudja, hogy három éves gyakorlattal

<sup>27</sup> HANEBRINK 2008, 195.

<sup>28</sup> NAGY 1999, 21.

<sup>29</sup> Míg az 1872-es csupán 6 fejezetet és 106 paragrafust tartalmaz, addig a 12 évvel későbbi már hét fejezetet és 186 paragrafust.

<sup>30</sup> 1884:XVII. tc. § 122

<sup>31</sup> NAGY 1999, 22.

<sup>32</sup> 1884:XVII. tc. § 80.

<sup>33</sup> GYŐRIVÁNYI 2000, 104.

rendelkezik az iparüzést engedélyezi a törvény. Ez utóbbi két kivétel a gyáriparnak tett kedvezményként értelmezhető.

A vizsgált pontokból is nyilvánvaló, hogy az 1872-es törvény liberális szellemiségéhez képest a 12 évvel későbbi ipartörvény visszalépést jelent, fontos előnye viszont, hogy működő rendszert teremtett, letette a kisipari tanoncképzés intézményes keretének alapjait. A szakképzettség szükségességének törvényszintű megerősítése nemcsak a kisipari körök érdekeit szolgálta, a modernizálódó nagyipar számára is érdemi kérdés lesz a korszakban. A kibontakozó gépi nagyipar szakmunkásait ugyanis a korszerűtlenül képzett céhes legényen, mesteren, valamint csekély manufaktúramunkásságon kívül csak is a birodalom fejlettebb lajtántúli területeiről verbuválhatta kezdetben. A szakképzett munkaerő jelentőségének felerősödésével az intézményi keretek megteremtése is egyre nagyobb szerepet kap az állami oktatáspolitikában.<sup>34</sup> Bár 1880-as években szerveződő tanonciskolák tantervei jellegzetesen a kisiparosok érdekeit tükrözik. A mindhárom osztályban tanított heti 2 órás ipari számvetést és könyvvitelt legfőbb célja az volt, hogy tanulók elsajátítsák azokat az alapvető számviteli és kereskedelmi ismereteket, amelyek a kisipar ésszerű folytatásához szükségesek.<sup>35</sup> (Az óra jelentőségét az is mutatja, hogy összesen hetente 7 órája volt a tanulóknak.)

A kispolgárság, melynek körülbelül kétharmadát tette ki a segéd nélkül vagy egy segéddel dolgozó kisiparosok, a magyar társadalom mintegy 13%-át tette ki a 19-20. század fordulóján. A kisiparosok többségét jövedelme és életszínvonala alig különbözött egy jobban fizetett gyári szakmunkástól, szinte csak az önálló munkavégzés különböztette meg tőle. A kézműipar az ipari forradalom egyre erőteljesebb begyűrűzésével Magyarországon is átalakult: a hagyományos szakmák egy része összezsugorodott, majd szinte teljesen eltűnt, a modernizáció és urbanizáció következtében viszont egy sor új kisipari szakma jelent meg (víz-, gáz- és villanyszerelők, műszerészek).<sup>36</sup> Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a kisipar számára a növekvő (elsősorban városi) fogyasztás teremtett konjunktúrát, ahol a kor technikai színvonalán az igényelt minőséget csak a kézművesség tudta biztosítani a ruházatkodásban, (szabók, cipészek, kalaposok) az élelmiszerellátásban (pékek, hentesek), az építkezésben és a lakberendezésben (kőművesek, ácsok, asztalosok, lakatosok) egyaránt.<sup>37</sup> Az 1870-es évek ennek az átalakulásnak a kezdetét jelentette, amikor a régi keretek fellazultak és az új lehetőségek még csak formálódtak. A gazdasági válság, a kolerajárvány és a rossz termés együttesen eredményezték, hogy a gazdasági konjunktúra lendületét veszítette. A kisiparosok számára a bővülő keresletet eredményező migráció főként az 1880-as évektől lesz igazán jelentős. A szabad versenyben a nagyiparral szemben ekkor egyértelműen alulmaradni látszik, helyét többek között a szolgáltatóiparban a század utolsó évtizedében találja meg csak igazán. Az elégedetlen hangok egy részét a változásokat alkalmazkodni képtelen elemek természetes reakciójaként határozhatjuk me.

## V. Mérlegen a „szabadság”

A kritikusok még ma is gyakran csak egyik oldalát hangsúlyozzák a liberális jogi- és társadalmi felfogásnak, vagyis a törvények be nem avatkozó jellegét. A jogi szabályozások csakugyan nem szabták meg számos területét a társadalomnak. Ez azonban koránt sem jelenti azt, hogy a munkaviszonyban egyértelműen az erősebb fél érdekei érvényesülnek csupán. A

<sup>34</sup> Ennek köszönhetően a külföldi szakmunkások aránya Magyarország területén 1910-re 5-6%-ra esik vissza. (KÖVÉR 1982, 190.)

<sup>35</sup> GYŐRIVÁNYI 2000, 107.

<sup>36</sup> FÓNAGY, 2001, <http://mek.oszk.hu/01900/01905/html/index.html> 2012. május 14.

<sup>37</sup> KÖVÉR 1982,177.

liberális álláspont szerint a társadalom működését a morális rend érvényesülése szabályozza. A liberális jogfelfogással nem fért össze, hogy törvények által pozitíve írják elő a másokkal szembeni és munka világában a követendő magatartási formákat. Feltételezték ugyanis egy olyan a jogon kívül álló társadalmi norma rendszert, amely szabályozza a munkavilágát.<sup>38</sup> A korlátlan szabad verseny, a liberális politikai és gazdasági nézőpont a válság kapcsán egyértelműen megkérdőjeleződött. A feltételezett „társadalmi norma rendszer” nem tudott ténylegesen érvényesülni. Európa szerte egy időre ismét a protekcionista védővámok éledtek újjá. A társadalom és a gazdaság megfelelő működéséhez szükségképpen vált az állami funkciók és a meglévő törvények felül bírálata. Az állam szerepvállalása az 1880-as évektől felerősödött – gondoljunk csak az ipartámogató törvényekre, a különböző állami megrendelésekre,<sup>39</sup> vagy szociális intézkedésekre.

A kisiparosok és tanoncaik helyzetének vizsgálatakor egyértelmű, hogy a változását nem csupán az egyes ipartörvények irányították, hanem világviszonylatba lezajló folyamatok lokális lecsapódásai, amit a mikroszintű történések tovább alakítottak. A céhek eltörlésével egy anakronisztikus szerveződési formát szüntettek meg, melynek szerepét részben a formálódó kisiparos társultok és testületek, részben tanonciskolák, részben az ipari nagyüzemek kísérelték meg átvenni, melyek már egy a globalizálódó világnak adekvát szervezeti formát próbáltak képviselni. 1872 törvényeiből a reformkor érlelte idealizmust olvashatjuk ki, melyet 1873 válsága formálta 1884 realizmusává. A korábban megkezdett folyamatoknak 1873 volt tehát a katalizátora, de *„hiba lenne minden, időben később bekövetkező fejleményt közvetlenül az 1873-as válság kontójára könyvelniünk.”*<sup>40</sup>

---

<sup>38</sup> BÓDY 2010, 34.

<sup>39</sup> Az állami beruházások már a válság előtt is igen fontos tényezőnek bizonyult

<sup>40</sup> KÖVÉR 1986, 144.

**VI. Irodalomjegyzék:**

- BECK 2005 = Beck, Ulrich, *Mi a globalizáció?*, Belvedere Meridionale, Szeged, 2005.
- BÓDY 2010 = Bódy Zsombor, *Az ipari munka társadalma, Szociális kihívások, liberális és korporatív válaszok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig*, Argumentum, 2010.
- FÓNAGY- KOCSIS 2001 = Fónagy Zoltán – Kocsis Gyula, *Gazdaság és gazdálkodás*, In: *Encyclopaedia Humana Hungarica 08.*, Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest, 2001.  
(<http://mek.niif.hu/01900/01905/html/index7.html>) 2012. május 14.
- FÓNAGY 2001 = Fónagy Zoltán, *Társadalom*, In: *Encyclopaedia Humana Hungarica 08.*, Enciklopédia Humana Egyesület, Budapest, 2001.  
(<http://mek.niif.hu/01900/01905/html/index7.html>) 2012. május 14.
- GYÖRIVÁNYI 2000 = Györiványi Sándor: *A szakképzés története Magyarországon*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- HANEBRINK 2008 = Hanebrink, Paul, *A birodalom betegségei – A nemzetiségi kérdés, A munkáskérdés, A földkérdés –*, In: *Egy közép-európai birodalom, Az Osztrák-Magyar Monarchia (1867-1918)*, szerk. Gáspár Zsuzsa, Gerő András, Officina '96, Budapest, 2008, 176- 207.
- KATUS 2009 = Katus László, *A modern Magyarország születése, Magyarország története 1711-1914*, Pécsi Történelemtudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2009.
- KERKAPOLY 1877 = Kerkapoly Károlyt, *Az ipartörvény módosításához*, *Nemzetgazdasági Szemle*, 1877. 2. szám, 73-92.  
[http://adt.arcanum.hu/index/a120107.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KozgazdasagiSzemle\\_1877&pg=0&lang=hun#pg=303&zoom=f&l=s](http://adt.arcanum.hu/index/a120107.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=KozgazdasagiSzemle_1877&pg=0&lang=hun#pg=303&zoom=f&l=s) 2012. május 16.
- KÖVÉR 1982 = Kövér György, *Iparosodás agrárországban*, Gondolat, Budapest, 1982.
- KÖVÉR 1986 = Kövér György, *1873. Egy krach anatómiája*, Kozmosz, Budapest, 1986.
- NAGY, 1999 = Nagy Péter Tibor, *Az iparpolitika és a tanoncoktatás kialakulása*, In: *A középfokú szakoktatás története Magyarországon a felvilágosodástól napjainkig*, Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek, Tatabánya, 1999, 16-23.
- PRÁGER 2008 = Práger László, *A globális gazdaságon innen és túl*, Aula, 2008.
- VÍG 1932 = Víg Albert: *Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta*, Pátria, Budapest, 1932.

# **EGÉSZSÉG- ÉS ORVOSTUDOMÁNY**



**A láb mozgásszervi állapotának változása óvodás kortól fiatal felnőtt korig  
(egy kisvárosi óvoda, általános iskola és középiskola tanulóinak  
vizsgálatával)**

Bohner-Beke Aliz  
Pécsi Tudományegyetem  
Egészségtudományi Kar  
Eötvös József Főiskola

Leidecker Eleonóra  
Pécsi Tudományegyetem  
Egészségtudományi Kar

Molics Bálint  
Pécsi Tudományegyetem  
Egészségtudományi Kar

Dr. Sramó András  
Eötvös József Főiskola  
Műszaki és Közgazdaságtudományi Kar

Prof. Dr. Kránicz János  
Pécsi Tudományegyetem  
Egészségtudományi Kar

**Absztrakt**

A láb boltozatos szerkezetének alakulására vonatkozóan a szakirodalom eltérő adatokat közöl. A tanulmány során a szerzők célja saját tapasztalataik alapján felmérni a láb boltozatos szerkezetének és a sarok valgus helyzetének alakulását óvodás kortól a fiatal felnőtt korig. A láb és lábizmok fejlődése mellett célunk a lábszárizomzat fejlődésének meghatározása, a mért lábszárhossz és -körfogat adatainak segítségével.

Vizsgálati személyek száma: 543 fő (óvodás gyermek: 103 fő, általános iskolás gyermek: 233 fő, középiskolás: 207 fő). A vizsgált személyek életkora 4-22 év, átlagéletkoruk: 12,55 év, és a nemek megoszlása: 308 fiú és 235 lány volt.

A láb fizikális vizsgálata alapján rögzítettük az életkorok, a nemek, a testtömeg indexek, a testmozgás, a lábtípus, és a cipőviselet tekintetében a gyermeklábak mozgásszervi állapotát.

Az életkorok szerinti különbségek a sarok helyzetében és a lábboltozatok állapotában mutatkozik leginkább. Megállapítható, hogy a láb boltozatos szerkezetének csökkenése a vizsgált személyeknél 65 %-ban volt jellemző, az óvodás korúaknál ez 81 %-os eredményt mutat. A sarok valgus helyzete a teljes vizsgálati körben 20 %, az óvodások körében ez az érték 54,5 %-os eredményt mutat. Vagyis a sarok valgítása az életkor előre haladtával jobban korigálódik, viszont a láb boltozatos szerkezetének hiánya nagyobb hányadban marad meg, vagy alakul ki újra a túlterhelés miatt.

Összesen 543 fő vizsgálatának dokumentációja alapján minden időszakra vonatkozóan megállapítottuk a boltozatok állapotát, a sarok helyzetét, és lábszárizomzatra jellemző fejlődés ütemét.

**Kulcsszavak:** *gyermekkori lábvizsgálat, lábboltozatok, sarok valgus helyzetének alakulása*

**Abstract**

There are wide ranging data on the development of the arch of the foot in academic literature. The authors` aim is to determine the level of occurrence of flatfeet and valgus heel among children of different ages from pre-school to young adult age. Besides examining the development of the foot and its muscles, we also aim to follow the development of the muscles by measuring the length of the shin and its circumference.

Number of examined individuals: 543 (pre-school age children: 103, primary school age children: 233, secondary school age children: 207). The ages of the examined individuals were 4-22 years with an average age of 12.55 years. There were 308 boys and 235 girls.

The different musculoskeletal characteristics and structure were recorded in terms of age, gender, body mass index (BMI), foot type and shoe wear according to the physical examination of the foot.

The most significant age differences were detected by examining the position of the heel and the arch of the foot. A flattening of the arch was detected among 65 percent of the examined individuals 81 percent of the pre-school age children. 20 percent of the examined individuals, 54.5 percent of school age children, had valgus heel. Hence, the heel`s deformity corrects itself in a greater degree as the child grows unlike the arch of the foot.

In our population of 543 children, we have examined the arch of the foot, the deformity of the heel and the conditions of the shin muscles for all age groups of children.

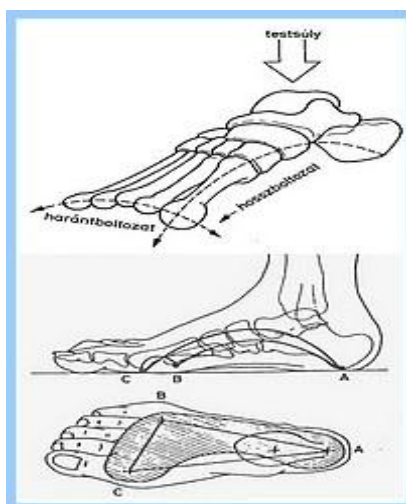
**Keywords:** *paediatric foot examination, arch of the foot, development of the valgus position of the heel*

## I. Bevezetés

A láb mozgásszervi állapotának vizsgálatát két nagyon fontos tényező mentén kívántuk végigkövetni. Az egyik ilyen tényező a láb boltozatos szerkezetének alakulása, a másik pedig a sarok valgus helyzetének alakulása volt. Ha a láb boltozatos szerkezetét vizsgáljuk, akkor mindenképpen befolyásolhatja azt az adott kor, valamint a testsúly és testmagasság egymáshoz viszonyított aránya, vagyis, hogy mekkora testsúllyal terheljük az alsó végtagunkat és a boltozatainkat. Ezeken kívül figyelembe kell venni, hogy milyen testmozgást végez a gyermek, és milyen gyakorisággal. Ha a sarok helyzetének alakulását szeretnénk végigkövetni, akkor célszerű lenne összefüggéseket keresni egyrészt a láb boltozatos szerkezetének alakulása és a sarok helyzetének változása között, avagy meghatározni azt az időt/időszakot, amikor a kisgyermekek sarok valgitása megszűnni látszik az erősödő lábizmok hatására. A két tényező mellett célunk volt megállapítani, és tájékoztató jelleggel közölni azokat a lábdeformitásokat, amelyek az adott kort jellemzik. E szubjektív eredmény mellett egy objektív vizsgálattal határoztuk meg a lábszár hosszának és körfogatának alakulását az egyes életkorokban. A lábszárhossz és körfogati mérések eredményeinek értékelésénél elsődlegesen egy olyan paramétert igyekeztünk meghatározni, amely szoros kapcsolatban van az említett két értékkel. Ha létezik ilyen paraméter, akkor az eddigi adatok alapján előre tudjuk jelezni a lábszárizomzat fejlődésének ütemét.

### I. 1. Irodalmi áttekintés

#### I. 1. 1. A láb boltozatos szerkezete és jelentősége (1. ábra)



1. ábra

A láb alsó végtagunk legdistalisabb ízületként tartja a testünket, és közvetíti a testsúlyunkat a talaj felé. Lábunkon egyensúlyozva őrizzük meg testhelyzetünket és segítségével valósítjuk meg szokásos helyváltoztató testmozgásainkat a járás, futás, ugrás alkalmával. A láb boltozatos szerkezetének az a jelentősége, hogy rugalmas ellenállást biztosít a járással kapcsolatos ütődésekkel, rázkódásokkal szemben és segíti az egyenletes járást. (10)

A test súlya a tibia közvetítésével a talus trochleájáról tevődik át a láb három támaszkodási pontjára, melyek a tuber calcanei, az első metatarsus feje és az ötödik metatarsus feje. A három támaszkodási pont között pedig három boltozatot különböztethetünk meg: a medialis és a lateralis hosszboltozatot, amelyek a belső és a külső talpszélnek megfelelően a tuber calcanei, és az első illetve az ötödik metatarsus feje között találhatóak, valamint a harántboltozatot a metatarsusfejek vonalában. A láb boltozatos szerkezetét csak ép, és a

húzóerőknek megfelelően ellenálló szalag- és izomrendszer tudja megtartani. A boltozat tartásáért felelős szalagok a láb plantaris részén helyezkednek el, az inak pedig a bokák mögött fordulnak a talpra. A szalagok közül az aponeurosis plantaris, a lig. plantare longum és a lig. calcaneonaviculare plantare játszanak döntő szerepet, az inak közül pedig a m. flexor hallucis és a m. flexor digitorum longus, valamint a m. peroneus longus és a m. tibialis anterior ina. (9)

### **I. 1. 2. A láb boltozatos szerkezetének kialakulása**

A láb boltozatok kialakulására vonatkozóan nem teljesen egységes a kép a témával foglalkozó szakemberek megítélése szerint. Abban viszont egységes, hogy a harántboltozat filogenetikailag adott, és újszülött korban is megfigyelhető, a hosszboltozatot viszont meg kell szerezni a felállás és a járás időszakát követően. A boltozatok fenntartásában izmok és szalagok vesznek részt, amelyek a lábizmok használatával erősödnek és alakítják ki a hosszboltozatot.

SZEPESI KÁLMÁN leírása szerint: „A láb boltozatos szerkezete csak 1-2 éves korban már járó gyermekeken alakul ki a terhelés hatására. Ezért a csecsemők lába „lúdtalpasnak” tűnik, mert valójában nincsenek boltozatai, sőt még a talpi zsírpárna is vastagabb, mint később. Ezek miatt lúdtalpról csak a már járni tudó kisgyermeknél beszélhetünk. Ebben a korban a sarok valgus állása jellemzi elsősorban a láb funkcionális gyengeségét.,,

TÓTH JÁNOS ezt az időszakot későbbre helyezte az alábbiak szerint: „A későbbi folyamatos járás, terhelés közben a zsírpárna fokozatosan elvékonyodik, 2-3 éves korban értékelhetőek a hosszboltozatok. A hosszanti boltozatok emelkedésének üteme 3-4 éves kor között a leggyorsabb, átlagos magassága 4 éves korban álló helyzetben kb. 5 mm. Ez azt jelenti, hogy a láb statikájának felfedezhető egy bizonyos spontán javulási tendenciája, ezen belül az egyedi növekedési terv pedig genetikailag is befolyásolt.”

TÓTH KÁLMÁN meghatározta azt az életkort, amely előtt nem kóros a boltozatok hiánya: „A boltozatrendszer kialakulásához idő kell, valamint a láb izomzatának is hozzá kell szokni a járáshoz szükséges izommunkához. A normális hosszboltozat kifejlődésének hiányát 2 éves kor előtt nem vesszük kórosnak.”

VÍZKELETY TIBOR a tankönyvében nem határozott meg életkort, csak azt, hogy fokozatosan alakulnak ki a boltozatok: „Felállás után sem látható azonnal a hosszboltozat. Évek alatt fokozatosan alakul ki és éri el a láb végleges formáját. a már biztosan álló, járó gyermek sarka középállásban van, talpa még teljes egészében felfekszik a talajra.”

BENDER GYÖRGY a zsírpárnák eltűnésével hozta összefüggésbe a boltozatok kialakulását: „Az egészséges kisgyermek lábán a belső hosszboltozat a második évben fejlődik ki, amikor a zsír eltűnik.”

A legtöbb szerző a két éves kort írja le mérföldkőként a boltozatok kialakulására vonatkozóan.

### **I. 1. 3. A láb terhelésének változása**

A gyermekkor bizonyos szakaszában eltérően alakulnak a lábat érő megterhelések. Vannak olyan időszakok, amikor a gyermek lábát hirtelen fokozottabb terhelés éri, és ilyenkor nagyobb az esélye a láb boltozatos szerkezetének elvesztésére.

Ezek az időszakok a következők:

1. Az állás és járás kezdetekor, ha a türelmetlen szülők a gyermeket túl korán elkezdik állítani és járatni, akkor az erre a munkára még felkészületlen izmokat túlterhelik.

2. Az óvodás- és iskoláskor kezdetén a megváltozott terhelést jelent veszélyt a láb számára. Amikor megnövekedett terhelést ellensúlyozni kell az izmok ellenálló-képességének növelésével vagy a külső támasztórendszerek segítségével, hogy ne alakuljon ki a lábizmok korai fáradása, és a kedvezőtlen ízületi helyzet a belső szalagok túlnyúlásával.
3. A pubertáskori gyors növekedés és súlygyarapodás szintén egy túlterhelési veszélyt rejt magában, amikor szintén oda kell figyelni a terhelés és teherbíró-képesség arányára.
4. A mozgásszegény életmód is elősegíti a lúdtalp kialakulását. A mesterséges talajon való járás nem jelent inger a láb izmai számára, ezért a lábizmok gyengüléséhez vezet, amit már csak a megfelelő lábbeli viselésével tudunk tovább rontani, melyben a lábujjak nem képesek mozogni. (13)

#### I. 1. 4. A vizsgált életkorban előforduló lábdeformitások

A lábdeformitásokat alapvetően veleszületett és szerzett deformitásokra különíthetjük el. A veleszületett lábdeformitásokat még a megfelelő kezelés ellenére is felfedezhetjük egy későbbi életkorban elvégzett lábvizsgálat alkalmával. Ha dongaláb vagy sajkaláb miatt műtéti megoldásra került sor, akkor a műtéti hegek jól láthatóak, ezek hiányában is gyakran megmarad a sarlólábra jellegzetes kép a metatarsusok varus helyzetével.

*A vizsgálat során előforduló veleszületett lábdeformitások:*

A vizsgálat során nem talákoztunk műtéti beavatkozással járó veleszületett lábdeformitással, ami a csoport homogenitása miatt mindenképpen fontos, mert az ő esetükben nem jegyezhetjük volna fel a lábszárkörfogati értékeket, mert nem mutatja az egészséges lábszárizomzat fejlődési tendenciáját. Az egyetlen talált eltérés a sarlóláb volt, melyre az előláb adductusa hívta fel a figyelmet.

*Pes adductus (sarlóláb) (4)*

*Tünete:* A gyermek lába befelé fordul, a Chopart ízületben megtörik a láb és az előláb adductioba kerül. Az I. ujj mindig hosszú, és az I. és a II. ujj közötti távolság megnő (2. ábra). A lábnak ez a deformitása sokszor nem derül ki születés után, hanem csak később, amikor a gyermek járni kezd.

*Oka:* Az intrauterin életben kialakult tartási rendellenességnek tekinthető.

*Megjelenési ideje:* Veleszületett.

*A vizsgálat során előforduló szerzett lábdeformitások: (9)*



2. ábra

### *Pes planus*

*Tünete:* A hosszboltozat lesüllyedése.

*Oka:* Ha a láb boltozatos szerkezetét tartó képletek nem képesek ellensúlyozni a test súlyából a lábra ható nyomóerőket, a láb hosszboltozata lelapul. Az erőegyensúly megbomlásának a testsúly túlzott megnövekedése vagy a szalagrendszerének, izomzatának meggyengülése egyaránt oka lehet.

*Megjelenési ideje:* Minden életkorban megjelenhet, de minden életkorban máshogyan kell értékelni a láb boltozatos szerkezetét.

### *Pes transversoplanus*

*Tünete:* A láb hosszanti- és harát boltozatának süllyedése.

*Oka:* A pes planus okával megegyezően.

*Megjelenési ideje:* Minden életkorban megjelenhet, de minden életkorban máshogyan kell értékelni a láb boltozatos szerkezetét.

### *Pes planovalgus*

*Tünete:* A láb hosszanti boltozatának süllyedése mellett a sarok valgus állása kifejezett.

*Oka:* A láb terhelése és a boltozatot tartó szalag- és izomrendszer egyensúlyi helyzetének megbomlásának hatására.

A testsúly álló helyzetben a talus trochleájára hat, mely kissé medialisan helyezkedik el. A boltozat legmagasabb pontján medialisan a belboka körül elhelyezkedő szalagok és inak a testsúlyból adódó erőnek nem képesek ellenállni és megnyúlnak, amelynek hatására a talusfej és a belboka a talajhoz közelednek. Eközben a talus a bokavillával együtt medial felé rotálódik, és a calcaneus pedig valgusba fordul. Ennek hatására a láb medialis kontúrja domborúvá válik.

*Megjelenési ideje:* Minden életkorban megjelenhet, de minden életkorban máshogyan kell értékelni a láb boltozatos szerkezetét.

### *Sarok valgus*

*Tünete:* A lábszár tengelye és a calcaneus tengelye kifelé nyitott szöveget zár be.

*Oka:* A bokavilla alatt elhelyezkedő talusra a nehézségi erő befelé forgató erővel hat. Amennyiben a láb medialis forgató hatásának a belboka körül elhelyezkedő szalagrendszer nem képes ellenállni, bekövetkezik a calcaneus befelé billenése.

*Megjelenési ideje:* Nem található információ arra vonatkozóan, hogy hogyan változik a sarok valgus helyzete, csupán annyit, hogy az izmok erősödésével várható annak megszűnése.

### *Hallux valgus*

*Tünete:* Az I. metatarsophalangealis ízület medialisan előemelkedik, az öregujj lateral felé hajlik és pronálódik.

*Oka:* A bűtyök kialakulását általában a harántboltozat süllyedésére vezetik vissza, de egyaránt szerepet játszanak örökletes, konstitucionális (laza szalagrendszer), valamint külső tényezők is (szűk, divatos, hegyes orrú cipők). Az első metatarsus distalis része abductioba kerül, és eltávolodik a második metatarsustól, ennek hatására a m. abductor hallucis a talpi felszínre

csúszik és a halluxot pronálja. A flexorok lateral felé tolnak el és az ujjat adductioba húzzák. A m. adductor hallucis túlműködése pedig fokozza a hallux valgus helyzetét.

*Megjelenési ideje:* 10 éves kor után észlelhető és lányoknál gyakoribb.

#### *I. ujj pronációja*

*Tünete:* Az I. ujj, annak tengelye mentén medial irányba fordul és csavarodik.

*Oka:* A hallux valgus első jeleként vagy részjeleként értékelhető, de ez esetben nem társul hozzá az I. ujj valgus helyzete.

*Megjelenési ideje:* A hallux valgus megjelenési idejét vehetjük alapul.

#### *Metatarsus primus varus*

*Tünete:* Az I. metatarsus változó mértékű varus állása.

#### *Pes transversus*

*Tünete:* A harántboltozat süllyedésének hatására az előláb kiszélesedik a lábtőhöz képest, és a lábközépcsontok legyezőszerűen szétterülnek.

*Oka:* A lábat érő megterhelés és a harántboltozatot tartó izmok egyensúlyának megbomlása. A külső tényezők (helytelen cipőviselési szokások, a láb túlzott megterhelése) is szerepet játszanak a kialakulásában.

*Megjelenési ideje:* Minden életkorban előfordulhat, de a korai gyermekkorban még nem jellemző az előláb láb túlterhelése, és még nem kerülnek előtérbe a divatos lábbelik (főként a magas sarkú, helyes orrú cipők) károsító hatása.

#### *Karomtartás*

*Tünete:* A láb ujjai a proximalis és distalis interphalangealis ízületben hajlított helyzetűek.

*Oka:* Általában a harántboltozat süllyedésére vezethető vissza.

*Megjelenési ideje:* A harántboltozat süllyedés következményeként annak idejét vehetjük alapul.

#### *A vizsgálat során tapasztalt egyéb elváltozások:*

##### *Pes cavus (pes excavatus) (4)*

*Tünete:* A hosszboltozat az átlagostól magasabb.

*Oka:* Általában izomegyensúly-zavarra vezethető vissza.

##### *Os tibiale externum (4)*

*Tünete:* A láb belső oldalának közepén, az os naviculare medialis oldalán, kötőszövetes vagy csontos összeköttetéssel található szám feletti csont.

(Kránicz János: Gyermekkori lábdeformitások. In: Szendrői Miklós (szerk.): Ortopédia tankönyve. Semmelweis Kiadó, Budapest 2005. 382-389.)

### *Syndactylia (5)*

*Tünete:* Jellemzője, hogy két vagy több ujj nem válik szét, hanem egy vagy több elemével egyesül.

*Oka:* A genetikai vagy magzatkárosító hatás érvényesülése az alsóvégtag végtagbimbóin (a 4-7. héten).

*Megjelenési ideje:* Veleszületett.

### *Klyonodactylia (5)*

*Oka:* Az ujjak oldaltengely-eltérése egy- vagy több ujj esetében.

*Tünete:* Az ujjak fejlődési zavara.

*Megjelenése:* Veleszületett.

## **I. 1. 5. A lábszár izomzata és fejlődése**

A lábszár elülső rekeszének izmai a m. tibialis anterior, a m. extensor hallucis longus, és a m. extensor digitorum longus. A lábszár hátsó rekeszének mély rétegében elhelyezkedő izom a m. flexor digitorum longus, és a felszínes rétegében található a legtömөгesebb izmot a m. triceps surae, két gastrocnemius és soleus fejjel. (12)

A lábszár izomzatának fejlődéséről nem találtunk irodalmi adatokat.

## **II. Anyag és módszer**

### **II. 1. Vizsgálati helyek**

A vizsgálatba egy bajai óvodát, egy általános iskolát, és egy középiskolát vontunk be. Mind az általános iskolában, mind pedig a középiskolában évfolyamonként volt egy sport tagozatos osztály, és az óvodában is volt a gyerekeknek mozgásra lehetőségük. A középiskolának volt egy szakközép és egy szakmunkás része, amely még színesebbé tette a vizsgálatba bevont személyekről alkotott változatos képet.

Nem jellemezte egyik intézményt sem szélsőséges oktatási-nevelési irányultság, amely befolyásolhatná a láb vizsgálata során nyert eredményeket. Vagyis megfelelően tükrözi mindhárom intézmény egy kisvárosi óvodát, és iskolát látogató gyermekek lábának mozgásszervi állapotát.

### **II. 2. Vizsgálati személyek**

A vizsgálati személyek kiválasztásánál szempont volt, hogy a láb boltozatok változásának első mérföldkövét, az óvodába kerülés hatását már követhessük. Ezt követte az iskolába kerülés, majd a pubertás kori túlterhelési veszély időszaka, amelyet szintén felölelt a vizsgálat.

Összesen 543 fő 1086 lábának vizsgálata történt meg 4-22 éves kor között, kiknek átlagéletkora: 12,55 év. Az óvodában 103 gyermeket vizsgáltunk, az általános iskolában 233 főt és a szakközépiskolában pedig 207 főt. A vizsgálatban 308 fiú és 235 lány vett részt, tehát jelentősen nagyobb volt a fiúk aránya, mely elsősorban az általános iskolai és a középiskola csoportot jellemezte.



	Fiúk	Lányok	Összesen
Óvoda	49	54	103
Általános iskola	136	97	233
Középiskola	123	84	207
Összesen	308	235	543

### II. 3. A vizsgálati módszerek

A szükséges óvoda/iskola igazgatói és szülői engedélyek/beleegyezések megszerzését követően szerveztük meg a láb mozgásszervi vizsgálatát. Az óvodai, és iskolai helyszíneken a védőnői szobában került sor a gyermekek lábvizsgálatára, ahová 3-5 fős folyamatos váltásban érkeztek meg a gyerekek. Minden gyermeknek volt egy kódszámmal ellátott vizsgálati lapja, melynek révén már név nélkül történt meg az adatok elemzése.

#### Testméretek

Két testméret mértünk, a testmagasságot és a testtömeget. A testtömeget mindig ugyanazzal a digitális mérleggel és 0,5 kg-os pontossággal kívántuk meg. A testmagasságot méterben adtuk meg két tizedes jegyig.

#### Kizárási kritériumok

A vizsgálat során felmértük, hogy van-e valamilyen egyéb mozgásszervi panasza, vagy betegsége, ami befolyásolhatja esetleg a lábak vagy a lábszárizomzat állapotát.

#### Diagnózis

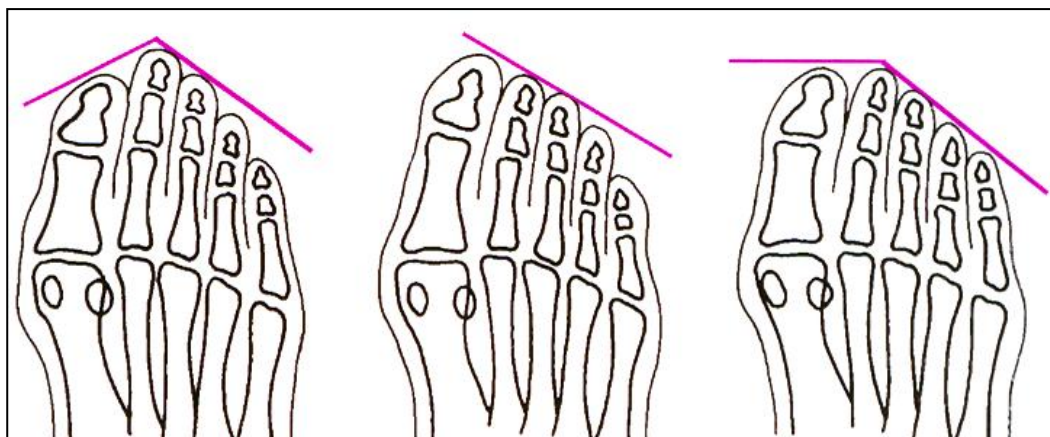
A lábak megtekintésével megállapítottunk egy irányadó vagy tájékoztató jellegű diagnózist. Bizonyos esetekben több lábat jellemző deformitást is észleltünk, amely esetében, úgy értékeltünk „diagnózis 1-et” és „diagnózis 2-t”, hogy a „diagnózis 1” volt általában a súlyosabb eltérés, és feltehetőleg időrendben az alakult ki előbb. A diagnózisok megállapításának szempontrendszerét lefedi a „I.1.4. A vizsgált életkorban előforduló lábdeformitások” fejezet.

#### Testmozgás

Felmértük, hogy a gyermek végez-e valamilyen testmozgást, és azt milyen rendszerességgel teszi.

#### Lábtípus

GSCHWED és munkatársai szerint a lábujjoknak egymáshoz viszonyított hossza alapján három előláb formát különítettek el: a görög, a szögletes és az egyiptomi lábtípus (3. ábra). A görög lábtípus esetében az I. ujj rövidebb, mint a II. ujj. A szögletes lábformánál az említett két lábujj egyforma hosszú, és az egyiptomi esetében az öregujj hosszabb, mint a II. lábujj. Az ismertetett lábtípusok közül az egyiptomi a leggyakoribb.



3. ábra: Lábuajtípusok a lábuajt-index alapján (3)

### Cipőviselés

A szerzett lábdeformitások kialakulásában szerepet játszanak a külső tényezők, mint a cipőviselés, és kedvezőtlen hatású a magas sarkú, hegyes orrú cipők viselése az előláb túlterhelése miatt. A cipő sarokrészének az a feladata, hogy alátámassza a lábat, és a calcaneusnak biztos alapja legyen, valamint hogy a járással, futással kapcsolatos megterheléstől védje a láb hátsó részét. Ha a sarok túl magas, akkor a felső ugróizületben equinusba kerülő láb előrecsúszik és beleszorul a cipő szűk előrésszébe. Összenyomódnak a lábuajtak, nem tudnak szabadon mozogni, és a testsúly túlzottan a metatarsusok fejére helyezkedik. A rövid talpizmok kifáradnak, és a harántboltozat ellapul az előláb túlterhelés miatt. Kialakulhat a hallux valgus, digitus malleus és egy sor előláb deformitás.

Ezek alapján a cipőviselési szokások felmérésére, az alábbi kategóriák lehetnek: „magas sarkú cipő”, „magas sarkú és hegyes orrú cipő”, „kényelmes (bőr) cipő”, „sportcipő”, „talpbetétes cipő”, „ortopéd cipő”. Természetesen azt kellett megjelölni, amelyiket túlnyomó részben használ. (2)

### A láb boltozatainak állapota

Az óvodások lábboltozatának vizsgálata során három jellemző köré fontuk a látott képet, hiszen ebben az életkorban még türelmesek vagyunk a boltozatok kialakulását illetően.

A három kategória: a „fiziológias”, a „boltozatok alakulóban/csökkentek”, és a „boltozatok ellapultak”. A középső kategóriát kezeltük fenntartással, mert még nem is mondható ki, hogy lesüllyedtek a boltozatok, ha még nem tudjuk, hogy egyáltalán kialakultak-e. Ezért, ha a belső hosszboltozat nem feküdt a talajon, hanem egy mérsékelt boltozat látszott, akkor került ebbe a kategóriába. A másik két esetben, ha nem látszott a belső hosszboltozat emelkedése, akkor „ellapult”, ha pedig egyértelműen ábrázolódtott a már kialakult hosszboltozat, akkor a „fiziológias” jellemzőt kapta.

Az iskolásoknál is hasonlóképpen végeztük el a boltozatok osztályozását, azzal a különbséggel, hogy ebben az életkorban már rendelkeznie kell a boltozatos szerkezettel, de van egy középső választás az ő esetükben, amikor nem mondható, hogy „fiziológias”, de nem is „ellapult”, és ez a „csökkent” kategória lesz.

A láb boltozatainak állapotát célszerű először terhelés mellett, majd ülő helyzetben terhelés nélkül megtekinteni. Ezért a boltozatok állapotának felmérésekor elkülönítettük a „láb boltozatok állapota terhelés mellett” és a „láb boltozatok állapota terhelés nélkül” vizsgálatot.

### A sarok helyzete

A sarok helyzetét egyenletes, kemény talajon vizsgáljuk hátulról. Normális körülmények között a sarok valgítása, azaz a lábszár és a sarok hossz tengelye által bezárt szög nem nagyobb  $10^\circ$ -nál. Ennél nagyobb valgítást már kórosnak ítélnünk és törekednünk kell a korrekcióra. (13)

A sarok tengelyállásának meghatározásához öt kategóriát hoztunk létre. Az első a „normál tengelyállás”, melyet akkor használtunk, ha a distalis végtagrész hossz tengelye (calcaneus) a proximalis végtagrész (lábszár) tengelyének folytatásába esik, akkor  $0$  fokos (normális) tengelyállásról beszélünk.

A másik két tengelyeltérés a sarok helyzetére vonatkozóan a sarok varus és a sarok valgus. Valgus helyzetről van szó, ha a distalis végtagrész hossz tengelye a proximalis végtagrész hossz tengelyétől oldalfelé (lateralisan) tér el.

Azonban mindenképpen szükségesnek véltük az eltérő mértékű sarok valgusok miatt, hogy különbséget tegyünk a „minimális sarok valgus”-ok és a „sarok valgus”-ok között.

A „minimális sarok valgus” értéke a  $3-7^\circ$ -os tartományon belül mozgott, és a sarok valgus értéke a  $10^\circ$ -ot közelítette, avagy haladta meg.

Ilyen megfontolásból osztottuk tovább a varus helyzetet is, de ennek nem volt a vizsgálati csoportokban jelentősége. Varusról beszélünk, ha a sarok és a lábszár tengelye befelé nyitott szöget zár be. (6)

### Az előláb helyzete

Az előláb helyzetének megítéléséhez az előláb lábtő viszonyát állapítottuk meg. Ezek alapján három kategóriát hoztunk létre: „fiziológias”, „abductioban”, „adductioban”. „Fiziológias” az előláb, ha a lábtő és az előláb tengelye pontosan egybe esik. Ha a lábtő és az előláb tengelye kifelé nyitott szöget zár be, akkor találjuk az előlábát „abductioban”, és ha befelé nyitott szöget zárnak be, akkor „adductioban”.

Az előlábát „adductioban” találhatjuk, ha a sarlóláb következtében megmarad az adductios lábtartás, és az előláb „abductioban” is lehet a pronációs eltérésekhez társulva.

### Lábszárhossz mérése

„A végtagok ún. valódi hosszát megegyezés szerint a jól tapintható csontrészek közötti távolsággal jellemezzük. A végtaghossz-méréseket a végtagok nyújtott helyzetében vagy ezen lehetőség hiányában a végtagokat azonos helyzetbe állítva a mérést közbülső pontok közbeiktatásával végezzük.” (8)

A lábszárhossz mérésénél nagyon fontos volt, hogy mindig ugyanaz a személy végezte a mérést a gyermek ülő testhelyzetében.

A vizsgált személy széken ült, a talpak a talajon támaszkodtak, és a térdízület  $90^\circ$ -os hajlított helyzetben volt. A két jól tapintható csont rész: proximalisan a medialis tibia plato, amelyhez a vizsgáló a centiméter szalagot a medialis ízületi részhez, illetve a tibia plato felső pólusához illesztette és vezette le a malleolus medialisig, illetve annak a medialisan tapintható alsó csont részéhez. A lábszárhossz megadását  $0,5$  cm-es pontossággal mértük.

### Lábszárkörfogat mérése

„A beteg vizsgálatának lényeges része a végtagkörfogat-eltérések objektív meghatározása. Elvileg a végtagok bármely részén végezhetünk összehasonlító körfogatmérést, célszerű

azonban a mérés helyét az anatómiai viszonyok ismeretében megválasztani. Az izom tömegének változása az izomhas területén mérhető a legjobban (a lábszár felső harmadában a legnagyobb körfogat helyén stb.)” „A körfogatmérés eredményét abszolút értékben vagy a különbség nagyságával cm-ben adjuk meg a mérés helyének jelölésével együtt. A mérés összehasonlító jellegéből adódik, hogy azonos végtaghelyzetben, az izmok azonos contractio állapot mellett a mindkét végtag azonos pontján kell a mérést végezni.” (7)

A lábszárkörfogat mérése ugyanabban az ülő testhelyzetben történt meg, és azokkal a feltételekkel, mint ahogyan a lábszárhossz mérése. Az izom körfogatának mérésénél még jobban oda kellett figyelni az azonos helyzetre, és az izmok azonos contractio helyzetére, amely helyzetben megtörtént a lábszár legnagyobb körfogatának mérése. A lábszárkörfogat megadását 0,5 cm-es pontossággal mértük.

#### II. 4. A statisztikai feldolgozás módszere

Az adatok feldolgozása SPSS Statistics 17.0 program segítségével történt meg statisztikus bevonásával.

A láb boltozatos szerkezetének, a sarok valgus helyzetének alakulásához, valamint a jellemző deformitások bemutatásához a kor tekintetében, a leíró statisztika keresztábra elemzését használtuk fel az alapstatisztika mellett, és a diagramos megjelenítéshez a Microsoft Office Excelt használtuk.

A lábszárhossz és lábszárkörfogati értékek elemzéséhez pontdiagramot és első-, másod-, és harmadfokú polinom regressziós modelleket használtunk.

### III. Eredmények

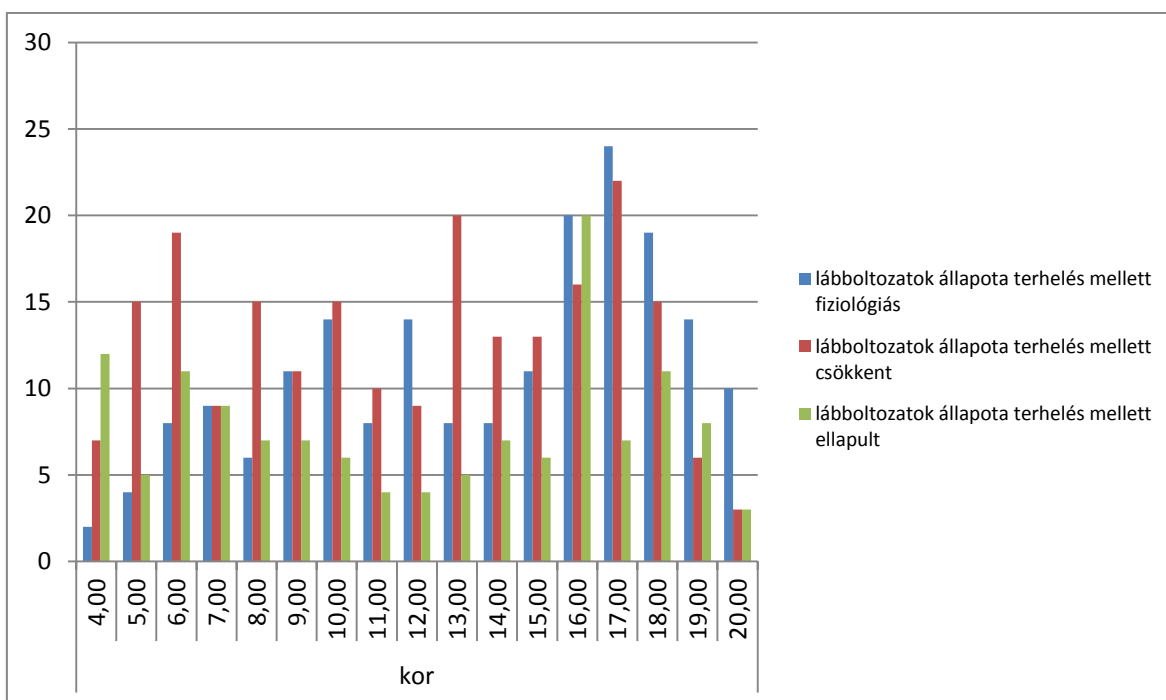
#### III. 1. A láb boltozatos szerkezetének alakulása

A láb boltozatos szerkezetének alakulását terhelés mellett és terhelés nélkül is vizsgáltuk. Az eredmények bemutatásához, és a láb mozgásszervi állapotának jellemzéséhez a láb boltozatok szerkezetének alakulását ábráztuk terhelés mellett a kor függvényében (1. táblázat).

1. táblázat: Az egyes életkorokban vizsgált személyek száma és lábboltozatuk állapota

Count		lábboltozatok állapota terhelés mellett			Total
		fiziológiás	csökkent	ellapult	
kor	4	2	7	12	21
	5	4	15	5	24
	6	8	19	11	38
	7	9	9	9	27
	8	6	15	7	28
	9	11	11	7	29
	10	14	15	6	35

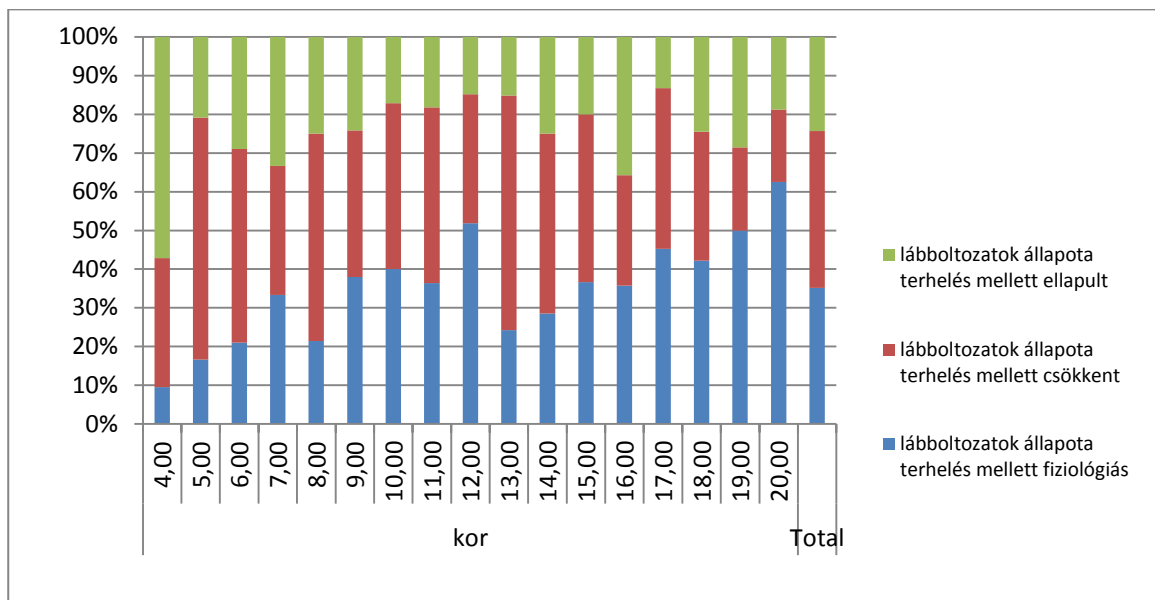
11	8	10	4	22
12	14	9	4	27
13	8	20	5	33
14	8	13	7	28
15	11	13	6	30
16	20	16	20	56
17	24	22	7	53
18	19	15	11	45
19	14	6	8	28
20	10	3	3	16
<b>Total</b>	<b>191</b>	<b>220</b>	<b>132</b>	<b>543</b>



1. diagram: A lábboltozatok életkori változásainak (oszlopdigramos) megjelenítése

A diagramról mindhárom boltozati állapotot illetően egy hullámmozgás olvasható le (1. diagram). Négy éves korban az esetek túlnyomó többségében az „ellapult boltozat” jellemző. 5-6 éves korban a „csökkent boltozat” dominál, majd 7 éves korra teljesen egyforma mértékű a „fiziológiás”, a „csökkent”, és az „ellapult boltozati állapot”, és ezt követően újra a „csökkent boltozat” kerül előtérbe egészen 12 éves korig. 12 éves korban a „fiziológiás boltozati állapot” volt tapasztalható, és ezt követően újra kedvezőtlenül alakul a helyzet, és a „csökkent boltozat” lesz számottevő 16 éves korig. Majd 16 éves kortól a vizsgált 20 éves korig már a kialakult, „fiziológiás boltozatokkal” találkozhatunk.

Ezt az elemzést célszerű elvégezni a százalékos arányok megjelenítésével, melyek alapján az alábbiak tapasztalhatóak (2. diagram):



2. diagram: A láb boltozatos szerkezetének alakulása az életkor függvényében százalékos megoszlásban

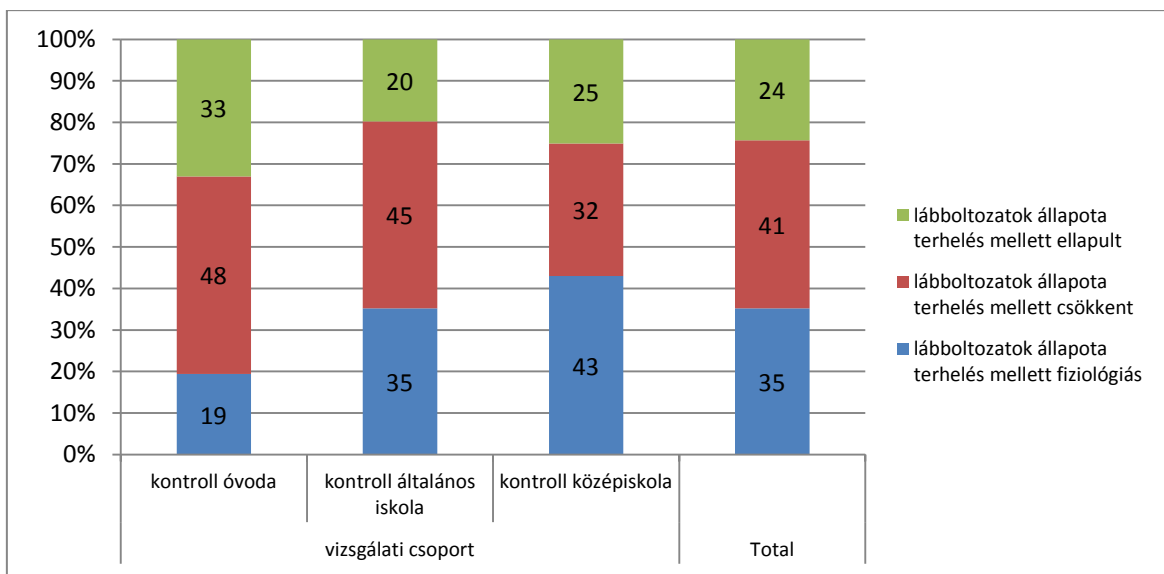
Ebből az ábrázolásból jobban kitűnik, hogy a láb boltozatos szerkezetének alakulása során a „fiziológiásnak” vélt helyzet folyamatos emelkedése kétszer törik meg. Egyszer 7 és 8 éves kor között, és egyszer pedig 12 és 13 éves kor között van visszaesés, vagyis nem mondható el a lineáris emelkedés. Ez a két kritikus életkor megegyezhet a szakirodalmi leírásokkal, mely szerint az iskolába kerülés időszaka, és a serdülőkor miatt megváltozott terhelés kedvezőtlen hatással van a láb boltozatainak állapotára. Az ábrázolásból kitűnik, hogy a „fiziológiás boltozatos szerkezet” az 50 %-os megoszlás alatt jóval elmarad két életkor kivételével (12 és 20 éves kor). Vagyis a 12 és 20 éves kor kivételével minden életkorban magasabb a „csökkent” és „ellapult” boltozatok száma a „fiziológiához” képest, főként a 4-6 éveseknél, és a 8 éveseknél ez az arány eléri, illetve meghaladja a 80 %-ot.

Az életkor mellett megvizsgáltuk a boltozatok helyzetét korcsoportonként is, mely korcsoportokat az intézmény jellege határozta meg. Tehát az óvodások, az általános iskolások, és a szakközépiskolások körében kapott eredmények a következők (2. táblázat):

2. táblázat: A láb boltozatok állapota intézmény típusonként

Count		lábboltozatok állapota terhelés mellett			Total
		fiziológiás	csökkent	ellapult	
vizsgálati csoport	kontroll óvoda	19	48	33	103

	kontroll általános iskola	35	45	20	233
	kontroll középiskola	43	32	25	207
Total		35	41	24	543



3. diagram: Vizsgálati csoportonkénti és együttes megoszlás diagramos ábrázolása a láb boltozatos szerkezetének tekintetében

Ha a boltozatos szerkezetet vizsgáljuk a három vizsgálati csoport tekintetében, akkor itt összességében megállapítható, hogy a „fiziológiásnak vélt lábboltozat” százalékos mértéke emelkedést mutat (3. diagram). Amíg az óvodás korúak 19 %-ánál alakult ki az elvárt boltozat, addig ez javuló tendenciát mutat és 43 %-ig emelkedik a középiskolai évekre.

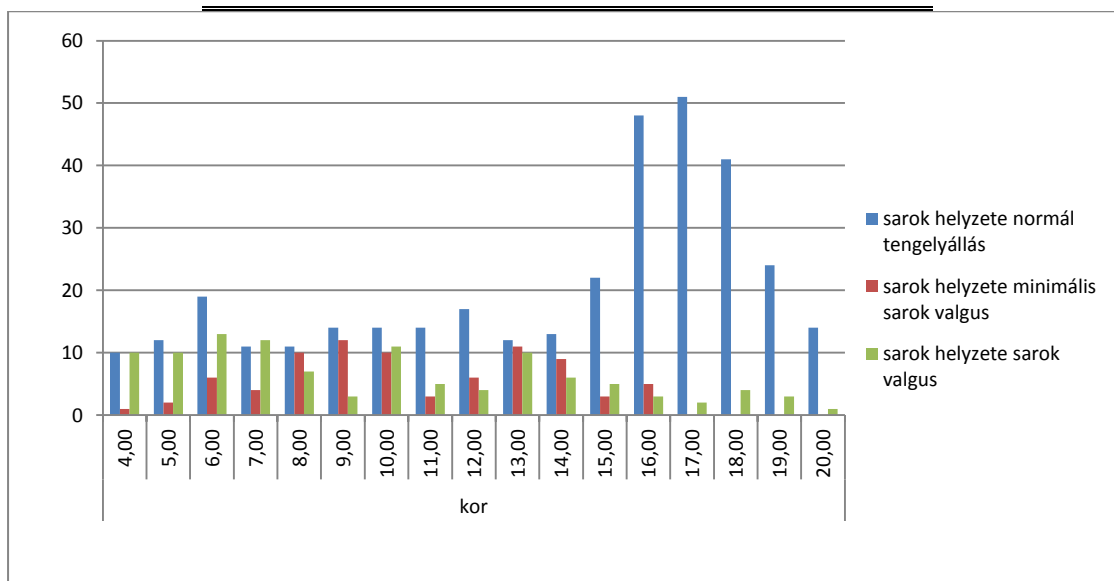
Az is látható a diagramon, hogy a vizsgált minta egészében hogyan alakul tehát az egyes boltozati helyzetek megoszlása. A teljes vizsgálati körben a „csökkent lábboltozat” volt a leggyakoribb (41 %), és együttesen a „boltozatok csökkenése” vagy „ellapulása” 65 %-os gyakoriságot mutatott.

### III. 2. A sarok valgus helyzetének alakulása

A sarok valgus helyzetének (vizsgálata során a normál tengelyállás mellett a minimális sarok valgus helyzetének és a valgus helyzetének alakulásának) koronkénti számszerű megoszlását vizsgáltuk (3. táblázat). Az adatok bemutatásából (ábrázolásból és értékelésből) a sarok varus helyzetét kivontuk, annak csekély mértékű (két fő) előfordulása miatt.

3. táblázat: A sarok helyzetének koronkénti számszerű megoszlása

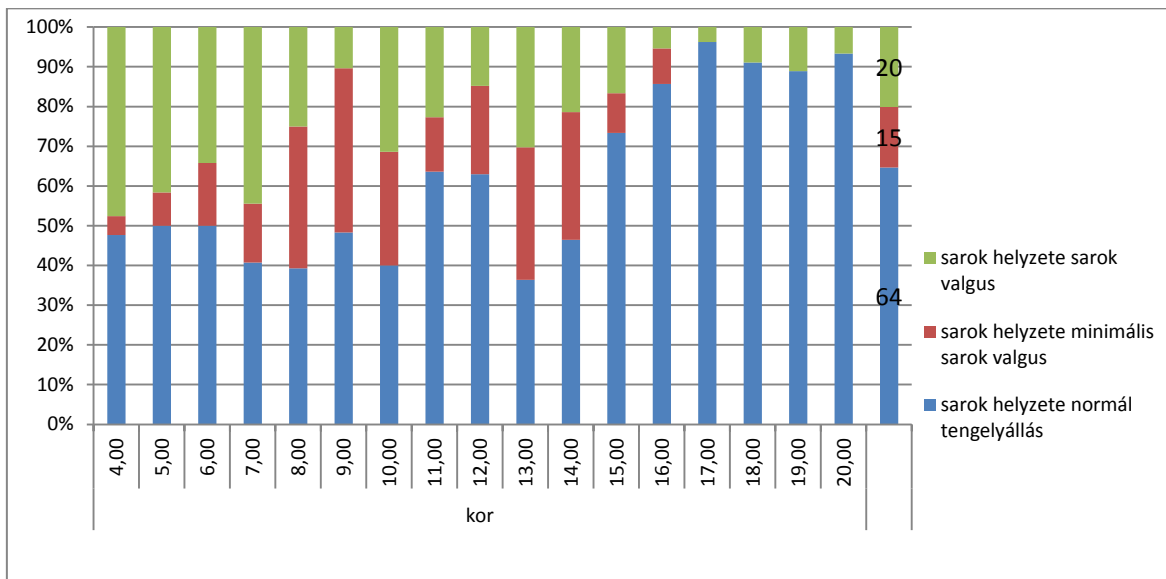
	sarok helyzete			Total
	normál tengelyállás	minimális sarok valgus	sarok valgus	
kor	4,00	10	1	21
	5,00	12	2	24
	6,00	19	6	38
	7,00	11	4	27
	8,00	11	10	28
	9,00	14	12	29
	10,00	14	10	35
	11,00	14	3	22
	12,00	17	6	27
	13,00	12	11	33
	14,00	13	9	28
	15,00	22	3	30
	16,00	48	5	56
	17,00	51	0	53
	18,00	41	0	45
	19,00	24	0	28
	20,00	14	0	16
<b>Total</b>	<b>350</b>	<b>82</b>	<b>109</b>	<b>543</b>



4. diagram: A sarok helyzetének életkoronkénti változása

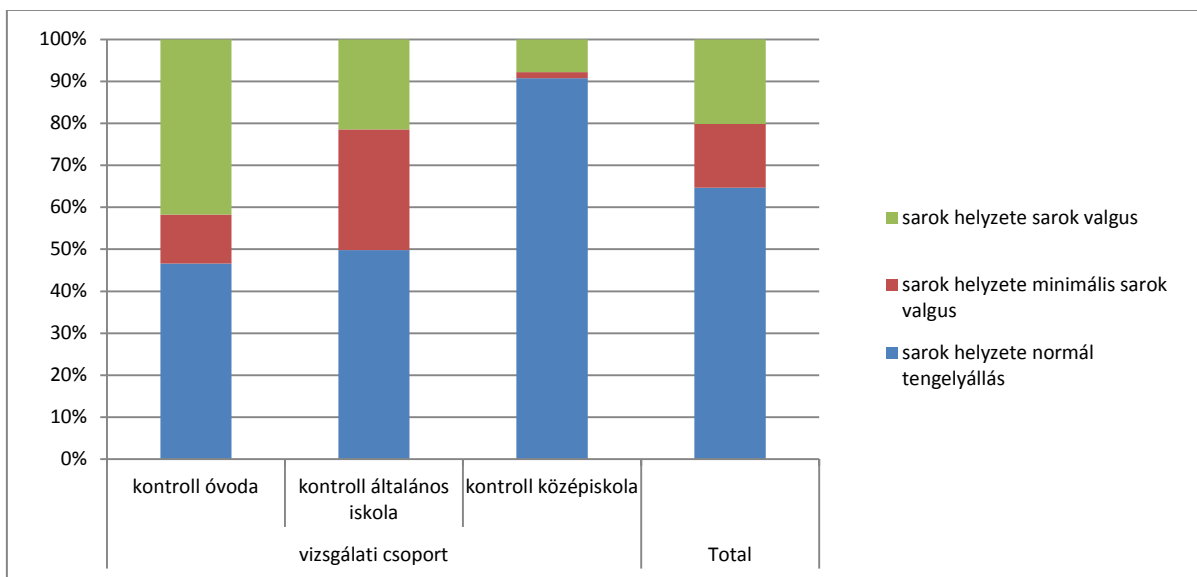


A sarok helyzetének változását bemutató oszlopdiagramról leolvasható, hogy amíg 4-5 éves korban a „valgus” és a „normál tengelyállás” közel azonos magasságú, addig 14 éves kortól erőteljesen szétválnak egymástól, és csökkenni látszik, majd elhanyagolható mértékű lesz.



5. diagram: A sarok helyzetének koronkénti százalékos megoszlása

A százalékos megoszlás lehetővé teszi, hogy az eltérő számú életkori csoportok egymáshoz viszonyíthatóvá váljanak (6. diagram). Ez alapján látható, hogy emelkedik a „normál tengelyállású sarok helyzet” megoszlása, és ebben az emelkedésben - hasonlóan a boltozatos szerkezetnél látottakhoz - szintén két törés látszik: 6 és 7 éves kor között, és 12 és 13 éves kor között. A „normál tengelyállás” százalékos megoszlása az esetek többségében meghaladja az 50 %-ot.



6. diagram: A sarok valgus helyzetének százalékos megoszlása az egyes intézmények tekintetében.

A teljes vizsgálati csoportban a „normál tengelyállás” dominált (64%), majd következett a „valgus helyzet” (20%), és a „minimális sarok valgus” (15 %).

Ezek az arányok jelentősen eltérnek egymástól, ha az intézményi csoportokat nézzük meg külön-külön (7. diagram). Amíg az óvodában a gyerekek többségénél a sarok eltérő helyzetét tapasztaltuk (54 %), addig ez a középiskolások körében a valgus helyzet megszűnni látszik (10%).

Ha a diagramok között van hasonlóság, akkor felmerül a kérdés, hogy számszerűsíthető-e az összefüggés a láb boltozatos szerkezetének alakulása és a sarok valgus helyzetének alakulása között. Erre vonatkozóan keresztábrák elemzéssel válaszolhatunk, illetve a Chi-square és Cramer's V teszt segítségével. A Chi-square értéke: 0,00, tehát a sarok helyzete és a láb boltozatos szerkezete nem tekinthetőek egymástól függetlennek, és a függőség mértéke a Cramer's V együttható alapján 0,321, amely a gyengénél valamelyest erősebb, vagyis közepes kapcsolatot jelez.

### III. 3. Az előforduló lábdeformitások gyakorisága

Az adatok rögzítése során „diagnózis 1” és „diagnózis 2” került két kategóriába, mely az időrendiséget és a deformitások számát is értékelte. Az előforduló lábdeformitások ismertetéséhez azonban a két kategóriát együttesen foglaltuk táblázatba.

A vizsgálati csoportban az alábbi elváltozásokat tapasztaltuk (4. táblázat):

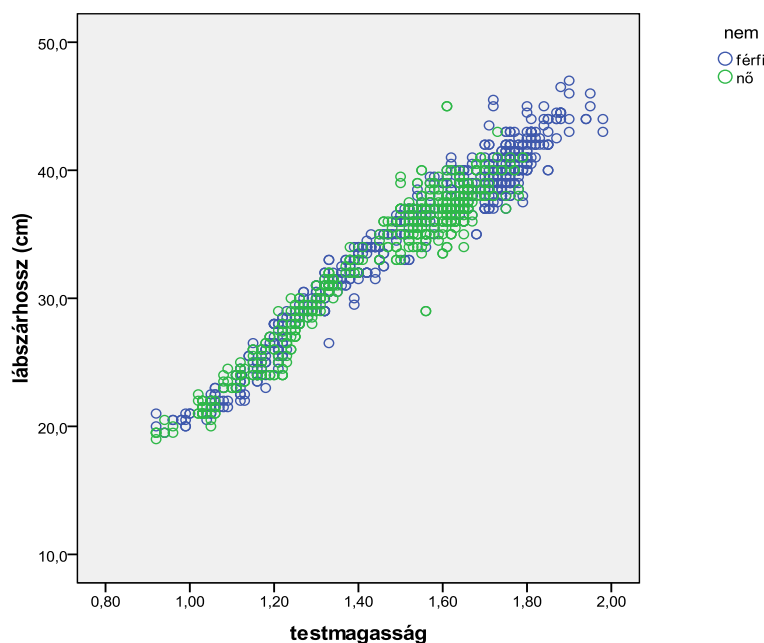
4. táblázat: Az előforduló deformitások gyakorisága és százalékos megoszlása

<b>jelen betegség diagnózis a</b>		Frequency	Percent
Valid	nincs elváltozás	252	46,4
	sarok valgus	111	20,4
	pes transversus-mobilis	87	16,0
	I. ujj pronációja	62	11,4
	os tibiale externum	33	6,1
	metatarsus primus varus	33	6,1
	pes planovalgus	20	3,7
	pes transversoplanus	18	3,3
	pes planus-mobilis	17	3,1
	hallux valgus	17	3,1
	karomtartás	9	1,7
	pes cavus	7	1,3

klynodactylia	2	,4
syndactylia	1	,2
Total	543	100,0

### III. 4. A lábszárhossz mérés eredményei

Az előzetes vizsgálatok azt mutatták, hogy a férfiak és a nők között, illetve a jobb és a bal oldal között nincs különbség, ha a lábszárhossz méreteit nem a korhoz, hanem a testméretekhez viszonyítjuk. Nevezetesen a lábszárhossz a testmagassággal van szoros összefüggésben (7. diagram).



7. diagram: A testmagasság függvényében ábrázolt lábszárhossz

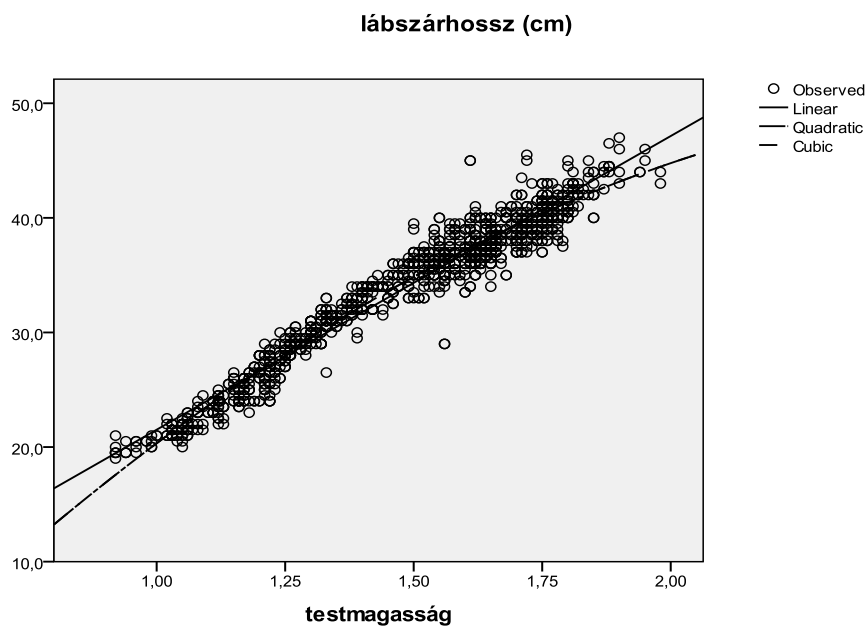
A kapott pontdiagram alapján indokoltá vált a regresszió analízis alkalmazása. A pontfelhő közepén tapasztalható enyhe hajlás miatt nem csak lineáris regressziót hajtottunk végre, hanem quadratikuss és köbös polinom regressziós modellel elemeztünk tovább.

A végrehajtott regresszió analízis minden szignifikancia szinten elfogadható eredményeket hozott ( $p < 0,00$ ) a lineáris és a quadratikuss modell esetén. A köbös modell esetében az SPSS tolerancia határ elérését jelezte, így a harmadfokú polinom modell alkalmazása nem indokolt.

A négyzetes modell jobban illeszkedik a pontfelhőhöz, mert az tapasztalható, hogy a testmagassághoz viszonyított lábszárhossz növekedése az életkor növekedésével lassul.

A kapott regressziós modellek alapján a megadott testmagasságokhoz mérten kiszámolhatóvá vált a várható vagy becsült lábszárhossz, amelyhez a quadratikuss vagy négyzetes polinom regressziós modell képletét használjuk. A számításhoz használható képlet a következő:

$$\text{lábszárhossz} = -22,502 + 52,018 * \text{testmagasság} - 9,190 * \text{testmagasság}^2$$

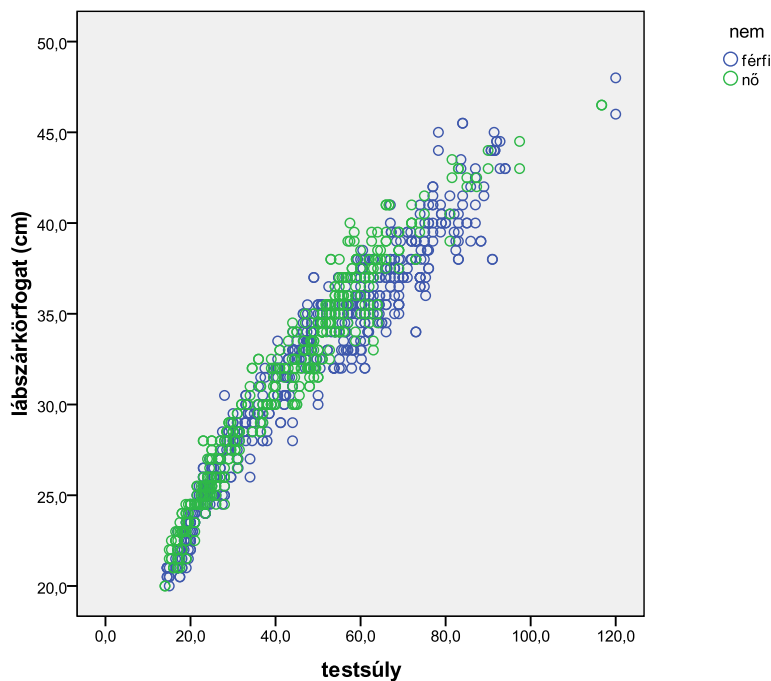


8. diagram: A lineáris, a quadratikus és a köbös regressziós modellek ábrázolása a testmagasság függvényében mért lábszárhossz pontfelhőn.

### III. 5. A lábszárkörfogat mérés eredményei

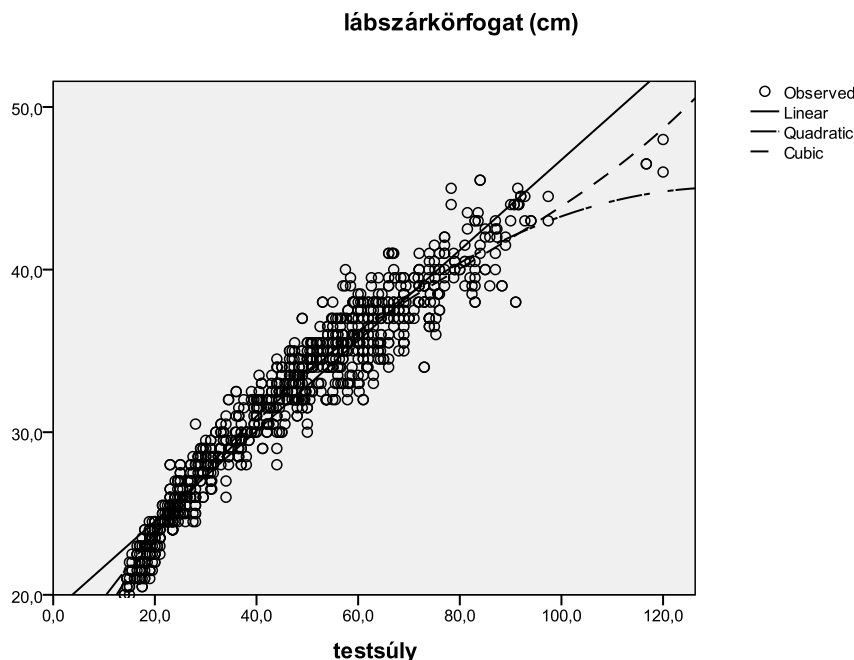
Ahogy a lábszárhossz a testmagassággal mutatott szoros összefüggést, úgy a lábszárkörfogat a testsúllyal. Érdekes párhuzam vonható a két hosszbeli paraméter hasonlósága és a két térfogatbeli paraméter hasonlósága között (9. diagram).

Kizártuk továbbá azt is, hogy a nemi és az oldaliságot illető különbség befolyásolja-e a kapott eredményt.



9. diagram: A testsúly függvényében ábrázolt lábszárkörfogat

A pontfelhő közepén tapasztalható hajlás miatt nem csak lineáris regressziós hajtottunk végre. A lábszárkörfogát esetében mind a három regressziós modell minden szignifikancia szinten elfogadható eredményt hozott (10. diagram).



10. diagram: A lineáris, a quadratikus és a köbös regressziós modellek ábrázolása a testmagasság függvényében mért lábszárhossz pontfelhőn.

A kapott ábrán látható, hogy nem a lineáris, hanem a quadratikus és a köbös modell jobban jellemzi a pontfelhőt, mert van benne egy hullám. Leginkább a köbös modell jellemzi a testsúly - lábszárkörfogát pontfelhőt, ezért a lábszárkörfogát becslés vagy várható értékének kiszámításánál az alábbi képlet használható:

$$\text{lábszárkörfogát} = 12,868 + 0,637 * \text{testsúly} - 0,005 * \text{testsúly}^2 + 0,00002224$$

### III. 6. Testmozgás

Nem találtunk szoros összefüggést a testmozgás és boltozatok állapota, illetve a testmozgás és a sarok helyzete között. A vizsgálat során viszont azt tapasztaltuk, hogy az óvodás korban rendszeres testmozgást végző gyermekek esetében a láb izmai erősebbek voltak és jobban tartották a boltozatot. Viszont a középiskolások körében a heti 4-5 alkalommal edzésre járók körében a feltételezett túlterhelés miatt újra találkozhattunk a boltozatok ellapulásával.

### III. 7. Lábtípus

A lábtípusok és az elemzés középpontjába kerülő boltozatos szerkezet és a sarok helyzete között az összefüggések keresése nem volt indokolt.

A vizsgálati csoportban az egyes lábtípusok megoszlását a teljesség igénye miatt közöljük, mely a következőképpen alakult (5. táblázat):

5. táblázat: Az egyes lábtípusok megoszlása intézménytípusonként és összesen

		lábtípus			Total
		egyiptomi	görög	szögletes	
vizsgálati csoport	kontroll óvoda	90	8	5	103
	kontroll általános iskola	187	30	16	233
	kontroll középiskola	145	14	48	207
Total		422	52	69	543

A leggyakrabban az egyiptomi lábtípussal találkoztunk, összesen 422 főnél, mely 77,8 %-a volt a teljes létszámnak.

### III. 8. Cipőviselés

A cipőviselés vizsgálatának szerepe, hogy megállapítsuk a harántboltozat süllyedés, és a következményes előláb deformitások extrinsic tényezőjének jelentőségét. A magas sarkú, hegyes orrú cipők viselése az általános iskola felső tagozatában lépnek be, de száma nem jelentős (5 fő), és középiskolában is mindössze 8 főre emelkedik. A vizsgálati csoportban a sportcipők viselése volt a legnépszerűbb, amely a mai divatnak köszönhető és elsősorban tornacipőt jelent.

Az adatokból megállapítható, hogy ahogyan a magas sarkú cipőt viselők száma emelkedett, úgy a talpbetétes cipőt viselők száma csökkent.

Az egyes cipőviselési szokásokat a 6 táblázat mutatja be:

6. táblázat: a cipőviselés megoszlása intézménytípusonként és összesen

		cipőviselet					Total
		magas sarkú	magas sarkú, hegyes orrú cipő	kényelmes (bőr) cipő	sport cipő	talpbetétes cipő	
vizsgálati csoport	kontroll óvoda	0	0	98	0	5	103
	kontroll általános iskola	4	1	77	149	2	233

	kontroll középiskola	<b>8</b>	<b>0</b>	<b>60</b>	<b>138</b>	<b>1</b>	<b>207</b>
Total		<b>12</b>	<b>1</b>	<b>235</b>	<b>287</b>	<b>8</b>	<b>543</b>

A cipőviselés és a boltozatok állapota, illetve cipőviselés és a sarok helyzete között összefüggés keresése nem volt indokolt.

### III. 9. Az előláb helyzete

Az előláb helyzete és a boltozatok állapota, valamint a sarok helyzete között nem kerestünk összefüggést, viszont az előláb helyzetére vonatkozó adatokat a következő táblázatban foglaltuk össze (7. táblázat):

7. táblázat: az előláb helyzetének megoszlása intézménytípusonként és összesen

		előláb helyzete			Total
		fizioló giás	abducti oban	adducti oban	
vizsgálati csoport	kontroll óvoda	<b>85</b>	<b>2</b>	<b>16</b>	<b>103</b>
	kontroll általános iskola	<b>215</b>	<b>0</b>	<b>18</b>	<b>233</b>
	kontroll középiskola	<b>196</b>	<b>3</b>	<b>8</b>	<b>207</b>
Total		<b>496</b>	<b>5</b>	<b>42</b>	<b>543</b>

Az esetek többségében (91 %) a fiziológiás előláb helyzet volt jellemző.

### IV. Összefoglalás

A tanulmányban meghatároztuk a láb boltozatos szerkezetének, és a sarok helyzetének alakulását az életkorok alapján. Egyértelműen megállapítható és statisztikailag alátámasztható a tény, hogy a láb boltozatos szerkezete és a sarok valgus helyzetének alakulása között közepes erősségű kapcsolat van.

Az objektív vizsgálatban minden felmért paraméter figyelembevételével meghatároztuk a lábszárhosszal és a lábszárkörfogattal legszorosabb kapcsolatban álló két változót, mellyel tovább számolva két fontos eredmény mutatkozott. A lábszárhosszal szoros kapcsolatban áll a testmagasság, és a lábszárkörfogattal pedig a testsúly, melynek ismeretében a polinom regressziós modelleket felhasználva kimutatható a két paraméter legfontosabb fejlődési tendenciája.

A testmagasság és a testsúly függvényében előre tudunk jelezni egy normál lábszárhosszat, és egy várható lábszárkörfogatot, melyhez a testarányokat vezettük le regresszióval.

## V. Irodalomjegyzék

- Bender György: Gyermekláb, gyermekcipő. Golden Book, Budapest 2000. 58. o.
- Bender György: Gondolatok egyes lábbetegségek megelőzésének és rehabilitációjának lehetőségeiről  
<http://www.vitalitas.hu/olvasosarok/online/rehabilitacio/1999/3/2.htm> (2012.04.21)
- Gáspárdy Géza: A láb mozgásszervi betegségei. Golden Book, Budapest 1998. 19. o.
- Kránicz János: Gyermekkori lábdeformitások. In: Szendrői Miklós (szerk.): Ortopédia tankönyve. Semmelweis Kiadó, Budapest 2005. 382-389.
- Mády Ferenc: A csukló és a kéz betegségei. In: Szendrői Miklós (szerk.): Ortopédia tankönyve. Semmelweis Kiadó, Budapest 2005. 299.
- Mészáros Tamás: A végtagok tengelyállása, tengelydeformitásai. In: Szendrői Miklós (szerk.): Ortopédia. Semmelweis Kiadó, Budapest 2006. 21. o.
- Mészáros Tamás: Körfogatmérés a végtagokon. In: Szendrői Miklós (szerk.): Ortopédia. Semmelweis Kiadó, Budapest 2006. 27. o.
- Mészáros Tamás: Végtaghosszmérés. In: Szendrői Miklós (szerk.): Ortopédia. Semmelweis Kiadó, Budapest 2006. 26. o.
- Szepesi Kálmán: A láb betegségei. In: Vízkelety Tibor (szerk.): Az ortopédia tankönyve. Alliter Kiadó és Oktatásfejlesztő Alapítvány, Budapest 2002. 239-246. o.
- Tóth János: A mozgásszervek védelme gyermekkorban. Golden Book Kiadó, Budapest 2000. 68-72. o.
- Tóth Kálmán: Felnőttkori lábdeformitások. In: Szendrői Miklós (szerk.): Ortopédia. Semmelweis Kiadó, Budapest 2006. 395. o.
- Török Béla: Mozgásszervek. POTE Egészségügyi Főiskolai Jegyzet. Pécs 1998.
- Vízkelety Tibor: Gyermekortopédia. Medicina Könyvkiadó, Budapest 1004. 117. o.

## Függelék

A gyermekekkel foglalkozó kutatások etikai normái (COLE, M-Cole, S.R. 1996)

Az alábbi útmutatót az amerikai Society for Research in Child Development társaság bocsátotta ki.

1. A gyermek mint kísérleti személy, más etikai probléma elé állítja a kutatót, mint a felnőtt. A gyermekek érzékenyebbek a környezet hatásaira, és kevesebb az ismeretük és tapasztalatuk arról, hogy mit jelent egy kutatásban való részvétel. a gyermek beleegyezésén túl a szülők beleegyezését is meg kell szerezni.
2. A gyermek jogai életkoruktól függetlenül előbbre valók, mint a kutató jogai.
3. A kutatásban az etikus eljárás megállapításának és betartásának felelőssége a kutatóé.
4. A kutató felelős a munkatársak, asszisztensek etikus magatartásáért, akikre a kutatóéval azonos kötelezettségek vonatkoznak.
5. A kutató kötelessége, hogy informálja a gyermekeket a kutatás minden olyan vonatkozásáról, amely befolyásolhatja a részvételi hajlandóságukat, és minden kérdésükre értelmi képességeiknek megfelelő választ kell adni.



6. A kutatónak tiszteletben kell tartani a gyermekek jogát arra, hogy eldöntsék, közreműködnek-e a kutatásban avagy sem, és azt a jogát is, hogy bármikor kiléphessenek belőle.
7. A szülőktől, illetve a szülők nevében eljáró személyektől (tanár, intézményvezető) meg kell szerezni informált hozzájárulásukat. Informált hozzájárulásról akkor beszélünk, ha a szülőknek, illetve a felelős felnőtteknek a kutatás minden olyan részletéről tudomása van, amely befolyásolhatja hozzájárulásukat a gyermek részvételéhez.
8. Ugyancsak be kell szerezni minden olyan személy hozzájárulását, akinek a gyermekkel való kapcsolata a kutatás tárgya.
9. Nem használható olyan kutatási eljárás (metodika), amely akár fizikai, akár pszichikai sérülést okozhat a gyermeknek.
10. A kutatónak bizalmasan kell kezelnie minden olyan információt, amelyet a résztvevőkről szerzett.
11. A kutatónak tisztáznia kell a résztvevőkben esetleg felmerülő bármilyen félreértést, közvetlenül az adatok rögzítése után. Ugyancsak köteles a résztvevőket tájékoztatni az eredményekről olyan megfogalmazásban, amelyet azok képesek megérteni.
12. Ha a kutatás során a kutatónak olyan információ kelti fel a figyelmét, amely befolyásolhatja a gyermek egészségét, a kutató felelős azt megvitatni a terület szakértőivel, hogy a szülők intézkedhessenek a gyermek számára szükséges segítségről.
13. Ha a kutató arról értesül, hogy a kutatási módszerek nemkívánatos következménnyel járnak a résztvevőkre nézve, megfelelő intézkedéseket kell tenni a következmények helyrehozására, és meg kell fontolnia az eljárás átalakítását.
14. A kutatónak tekintetbe kell venniük kutatásaik társadalmi, politikai és emberi vonatkozásait, és körültekintően kell eljárniuk az eredmények bemutatásánál. Ez a norma azonban nem vonja meg a kutatóknak azt a jogát, hogy bármilyen területen vizsgálódhassanak.

Farmosi István, Gaál Sándorné: Óvodások és kisiskolások testi és mozgásfejlődése. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2007 91-92. o.

**Bohner-Beke Aliz** (doktorandusz hallgató)

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar, Egészségtudományi Doktori Iskola

Cím: Magyarország, 7621 Pécs, Vörösmarty M. u. 4.

Telefon / Fax: +36-72-513-670

Mobil: +36-30-600-2979

E-mail: [bohner-beke.aliz@ejf.hu](mailto:bohner-beke.aliz@ejf.hu)

**Leidecker Eleonóra** (doktorandusz hallgató)

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar Fizioterápiás és Táplálkozástudományi Intézet

Cím: Hungary, Pécs, Rét u. 4.

Telefon / Fax: [+36-06-72-535980](tel:+36-06-72-535980)

E-mail: [noran@etk.pte.hu](mailto:noran@etk.pte.hu)

**Molics Bálint**

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar Fizioterápiás és Táplálkozástudományi Intézet

Cím: Hungary, Pécs, Rét u. 4.

Telefon / Fax: +36-72-535-980

E-mail: [molics.balint@etk.pte.hu](mailto:molics.balint@etk.pte.hu)

**dr. Sramó András PhD.**

Munkahely: Eötvös József Főiskola Műszaki és Közgazdaságtudományi Kar Gazdaságtudományi Intézet

Cím: 6500 Baja, Bajcsy Zsilinszky u. 14.

Telefon / Fax: Mobil: +36-30-474-3753

E-mail: [Sramo.Andras@ejf.hu](mailto:Sramo.Andras@ejf.hu)

**Prof. Dr. Kránicz János**

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar Fizioterápiás és Táplálkozástudományi Intézet

Cím: Hungary, Pécs, Rét u. 4.

Telefon / Fax: +36-72-535-980

E-mail: [janos.kranicz@etk.pte.hu](mailto:janos.kranicz@etk.pte.hu)

## **A folsav szupplementáció gyermekgyógyászati vonatkozásai: eredmények és további lehetőségek**

Lohner Szimonetta dr.  
Pécsi Tudományegyetem  
Gyermekgyógyászati Klinika,

Fekete Katalin  
Pécsi Tudományegyetem  
Biokémiai és Orvosi Kémiai Intézet

Decsi Tamás dr.  
Pécsi Tudományegyetem  
Gyermekgyógyászati Klinika

### **Absztrakt**

A folsav olyan esszenciális nutriens, amelyik fontos szereppel bír a DNS replikációban, valamint az aminosavak szintézisében részt vevő transzfer reakciók során. Gyermekgyógyászati szempontból nagy jelentőségű a gyermekvállalást tervező anya szervezetének megfelelő folsavellátottsága; megfelelő folsavellátottsággal bizonyítottan csökkenthető bizonyos magzati fejlődési rendellenességek (köztük elsősorban a velőcsőzáródási rendellenességek) kockázata. Újszülött-, csecsemő-, illetve gyermekkorban ugyanakkor kevesebb tanulmány foglalkozik a megfelelő folsavellátottság, illetve a folsav szupplementáció esetleges kedvező hatásaival. Jelen közlemény célja a folsav gyermekgyógyászati jelentőségének bemutatása, áttekintve az eddigi eredményeket és rávilágítva az eddigi kutatások hiányosságaira.

### **Abstract**

Folate is an essential nutrient required for DNA replication and for many transfer reactions involved in amino acid synthesis. From the pediatric point of view the appropriate folate supply of mothers planning to have a baby is very important, because this may result in the decreased risk of birth defects (especially that of neural tube defects). However, there are only few studies dealing with the role of appropriate folate status and folate supplementation in infancy and childhood. This paper aims to review the pediatric importance of folate, with focus both on milestones reached and deficiencies of our present knowledge.

## I. Bevezetés

A mikrotápanyagok (vitaminok, ásványi anyagok, nyomelemek) olyan anyagok, melyek kis mennyiségben is fontos szerepet játszanak a szervezet helyes és hatékony működésében, így a táplálkozás elengedhetetlenül fontos részét képezik gyermekekben és felnőttekben egyaránt. Jelen közlemény célja a folsav gyermekgyógyászati jelentőségének részletes tárgyalása.

## II. Folsav metabolizmus és szükséglet

A folsav vízben oldódó vitamin; több, hasonló élettani szerepet betöltő vegyület átfogó megnevezése. Szerkezetét tekintve a folsav három fő alkotórészből tevődik össze: egy pteridinvázból, p-amino-benzoátból és glutamátból.

Az étrendi felvételét követően a táplálékkal a szervezetbe bejutó folsav a vékonybél felső szakaszán 5-metiltetrahidrofoláttá (5-MTHF) alakul, ilyen formában jut be a vérplazmába, majd a szervezet valamennyi sejtjébe. A szervezetben a folsav számos egy szénatomos transzfer reakcióhoz szükséges (Ádám, 2001); mint például a DNS szintézis, a purin és a pirimidin szintézis fontos reakciói, illetve a homocisztein-metionin átalakulás reakciója.

A folsav esszenciális vegyület, a humán szervezet nem képes teljes mértékben előállítására, így exogén forrásból kell bevitelét biztosítanunk. Bizonyos élelmiszerek igen gazdagon tartalmaznak folsavat, így például a zöld színű zöldségek (pl. spenót, kelbimbó, brokkoli), a bab, a napraforgómag, a citrusfélék, a tojássárgája és a máj. Fontos azonban megjegyezni, hogy a természetes folsav igen instabil vegyület, oxigén, fény, illetve hő hatására könnyen elbomlik, így az élelmiszerek elkészítése vagy tárolása során jelentősen csökkenhet azok természetes folsav tartalma (McNulty, 2004). Ezzel szemben a szintetikus előállított folsav igen stabil vegyület, így a táplálékkiegészítők szinte kivétel nélkül a folsavnak ezt a formáját tartalmazzák.

Az Egyesült Államok Nemzeti Egészségügyi Intézete (National Institutes of Health) által korcsoportos lebontásban meghatározott napi ajánlott folsavbevitel értékeit az 1. számú táblázat tartalmazza. Mivel a természetes és a szintetikus folsav biohasznosulása eltérő (Bailey, 2004), a táblázatban szereplő mennyiségek természetes folsavat jelentenek, szintetikus folsav esetén az értékek 0,6-szorosára van szükség.

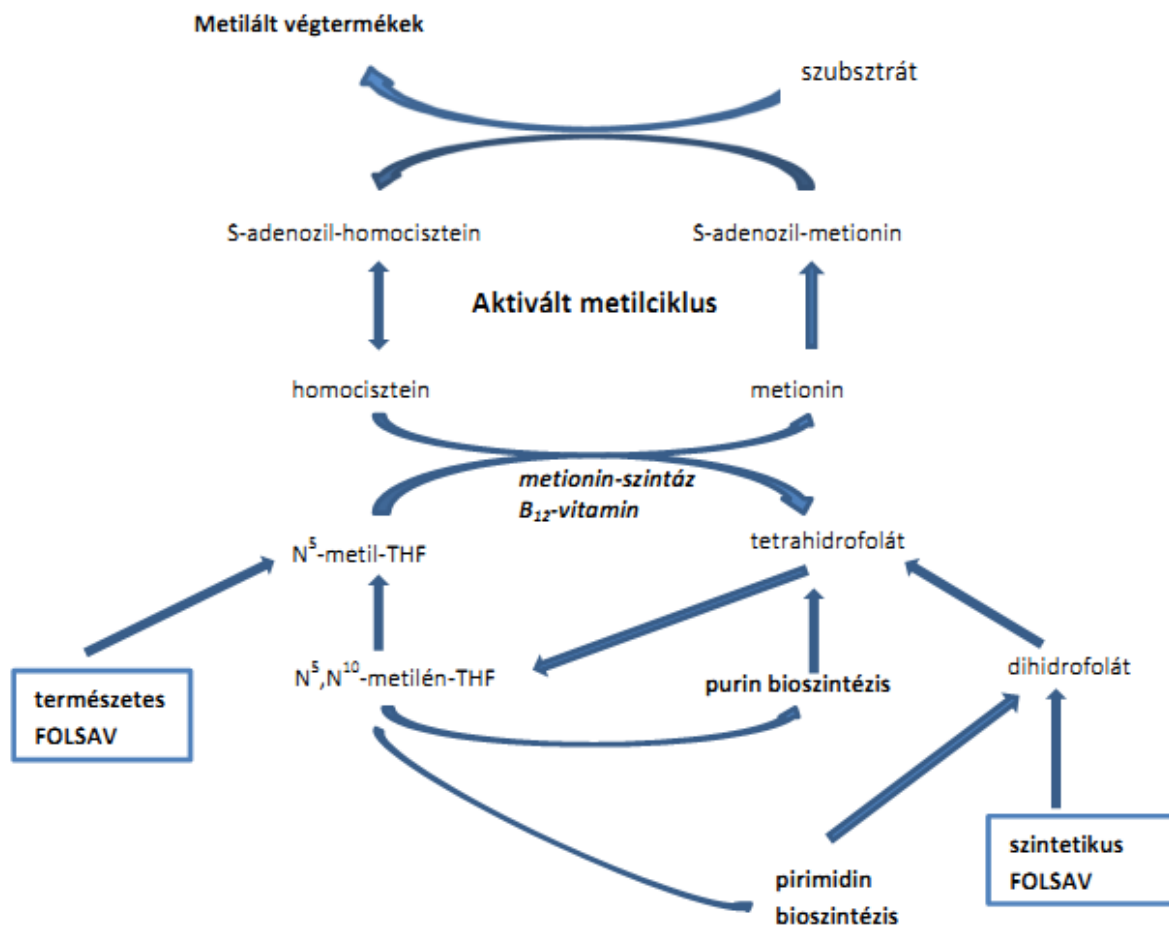
1. táblázat. Ajánlott étrendi folsavbevitel gyermekek és felnőttek számára (a National Institutes of Health ajánlása alapján)

Életkor (év)	Ajánlott napi bevitel ( $\mu\text{g}/\text{nap}$ )	Várandósság ( $\mu\text{g}/\text{nap}$ )	Szoptatás ( $\mu\text{g}/\text{nap}$ )
1-3	150	-	-
4-8	200	-	-
9-13	300	-	-
14-18	400	600	500
19+	400	600	500

A felső küszöb bevitel (UL, tolerable upper intake level) egészséges felnőttek számára napi 1 mg szintetikus folsav. Gyermekek esetében a testtömeg alapján határozzuk meg az arányosan

kiseb UL értéket. A folsav túladagolásnak fő veszélye, hogy elfedheti a B<sub>12</sub>-vitamin-hiány tüneteit.

A B<sub>12</sub>-vitamin és a folsav metabolikus funkciói az ún. aktivált metilciklusban találkoznak (1. sz. ábra), egy B<sub>12</sub>-vitamint kofaktort tartalmazó enzim, a metionin-szintáz katalizálja ugyanis a tetrahydrofolát rendszer azon lépését, amely során az 5-MTHF a metildonor szerepét tölti be. B<sub>12</sub>-vitamin-hiány esetén az 5-MTHF nem tud belépni az aktivált metilciklusba, mintegy „csapdába esik”. Így hiába kielégítő az étrendi folsavbevitel, a metilált formában a sejt mégsem tudja a folsavat felhasználni a DNS bioszintézis és a metilációs reakciók során. Így a valódi folsavhiányhoz teljesen hasonló, ún. „pseudo-folsavhiányos anaemia” alakul ki. Ezt az állapotot csak B<sub>12</sub>-vitamin adásával lehet teljesen orvosolni; ha téves diagnózis alapján folsavat adunk, a folsavat tartalmazó étrendi kiegészítők korrigálni tudják a B<sub>12</sub>-vitamin-hiány következtében előálló anaemiát (a szintetikus folsav ugyanis a metilciklus kikerülésével alakul tetrahydrofoláttá és iniciálja a DNS bioszintézist) (1. számú ábra), elfedve a háttérben álló valós okot. B<sub>12</sub>-vitamin hiányában azonban a metilációs ciklus továbbra is áll, számos az idegrendszer működéséhez szükséges metilált fehérje előállítását szünetel, így a neurológiai tünetek továbbra is fennállnak és ez hosszútávon tartós idegkárosodáshoz vezethet (Cuskelly, 2007).



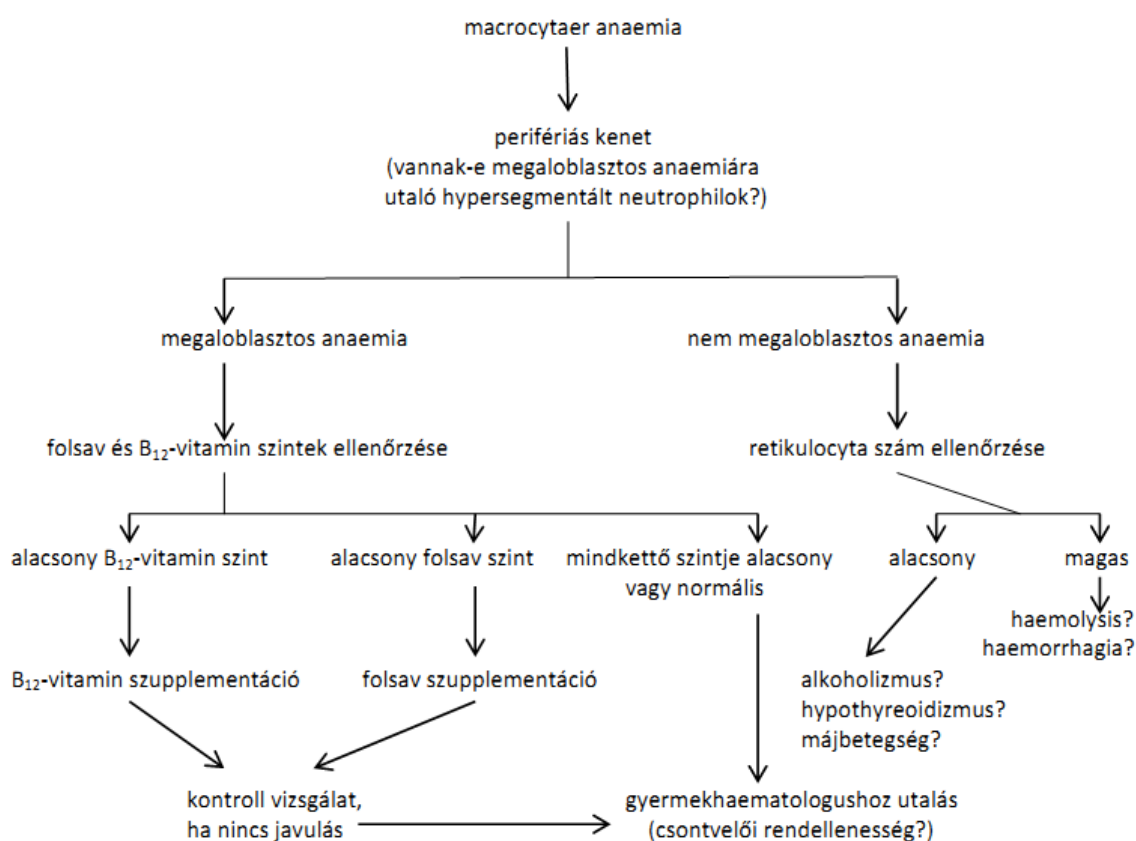
1. ábra. Az aktivált metilciklus. Cuskelly és mtsai (2007) nyomán

### III. A folsavhiány okai és tünetei

A folsavhiány okainak részletes tárgyalása meghaladja e tanulmány kereteit; röviden összefoglalva három fő oka lehet a folsav hiányának: 1. elégtelen bevitel, 2. a felszívódás zavara, 3. fokozott szükséglet. A leggyakoribb ok az elégtelen bevitel, ami legfőképpen a fejlődő országokban jellemző, sokszor generalizált malnutrició állapot részjelenségeként. A csökkent bevitel sokszor szegényes étrenddel, szegénységgel, az idős kórral vagy alkoholizmussal kapcsolatos. A folsav elégtelen bevitelét megelőzendő, számos fejlett országban a cereáliák folsavval történő dúsítását írták elő.

Fokozott folsav szükségletű állapot a várandósság, illetve a szoptatás időszaka, a koraszülöttség, a krónikus haemolytikus anaemiák, vagy a fokozott sejt turn-overrel járó állapotok, mint például a tumoros megbetegedések. Folsavvesztéssel járó állapotok például a haemodialysis vagy az exfoliatív bőrjelenségek. Csökkent mértékű felszívódással járnak a vékonybelet érintő megbetegedések, például a gyulladásoos bélbetegségek.

A folsavhiány fő tünete a megaloblasztos anaemia, amelyhez neurológiai eltérés – szemben a B<sub>12</sub>-vitamin-hiánnyal – nem társul.



2. ábra. A macrocytaer anaemiák kivizsgálásának lépései. Janus és mtsai (2010) nyomán

Az aktív erythropoesishoz – számos más tényező mellett – 3 kulcs nutriensre van szükség: folsavra, B<sub>12</sub>-vitaminra és vasra. Az erythropoesisnek élettani körülmények között van egy

folsavat és B<sub>12</sub>-vitamint egyaránt igénylő lépése (1. számú ábra) az aktivált metilciklusban: az 5-MTHF tetrahidrofoláttá való átalakítása biztosítja a metil-csoportot, ami a homocisztein metioninná történő átalakításához szükséges; így a folsav és/vagy a B<sub>12</sub>-vitamin hiánya egyaránt – a DNS szintézis megakadása miatt – anaemiához vezethet. A folsavhiányos anaemia a makrocytaer anaemiák csoportjába tartozik, vagyis a vörösvértestek mérete a normálnál nagyobb (az MCV értéke meghaladja a 95 fL-t), a sejtek hyperchromak (MCH > 34 pg), ugyanakkor a vörösvértest haemoglobin koncentráció (MCHC) normális. Az ineffektív erythropoesis miatt ugyanis a csontvelőben normoblastok helyett megaloblastok képződnek, melyekre széles cytoplasma és a sejtmag érésének zavara miatt laza kromatinszerkezetű, nagy mag jellemző. Az ineffektív erythropoesist jelző egyéb laboratóriumi eltérések a jelentősen emelkedett LDH és mérsékelten emelkedett indirekt bilirubin szint (Hoffbrand-Pettit, 1997). A makrocytaer anaemiák differenciáldiagnosztikájának algoritmusát a 2. számú ábra foglalja össze.

#### IV. Folsav szupplementáció várandósokban – magzati előnyök

Az utóbbi évtizedekben kiterjedt vizsgálatok folytak a folsav várandósságban betöltött élettani hatásaira vonatkozóan, és igazolták, hogy a fogamzás előtti és a várandósság alatti, megfelelő dózisban történő folsavpótlással több súlyos magzati fejlődési rendellenesség kockázatát lehet jelentős mértékben csökkenteni. Így ma már a hazai várandós gondozás keretében is javasolják a folsavat is tartalmazó multivitamin készítmények szedését. Fontos cél azonban, hogy a gyermekvállalást tervező nők már a fogamzást megelőzően megkezdjék e készítmények szedését, ne csak a terhességük felismerését követően.

A legegyszerűbb összefüggés a perinatális folsav szupplementáció és a velőcsőzáródási rendellenességek között áll fenn. Randomizált, kontrollált vizsgálattal is igazolható volt (Wald, 1991), hogy a fogamzás előtt megkezdett folsav szupplementáció szignifikáns mértékben csökkenti a velőcsőzáródási rendellenességek előfordulási gyakoriságát.

Az agy és a gerincvelő kialakulása a magzati korban a velőcső fejlődésével kezdődik, ami a fogantatás utáni 3.-4. héten zajlik (a várandósság első jeleinek jelentkezése előtt). A velőcső záródási rendellenességeként kialakuló anencephalia az élettel összeegyeztethetetlen állapot, a spina bifida pedig az életminőség jelentős romlását eredményezheti. Felmerül a kérdés, hogyan fejti ki a folsav a védő hatását ebben a korai sejtosztódási időszakban. Felmérések szerint a várandós nők többsége nem szenved vitamin-hiányban, így azt feltételezik, hogy a folsav jótékony hatása inkább annak köszönhető, hogy egy olyan sejtes választ stimulál, ami segíti a fejlődő embriót abban, hogy hatékonyan legyőzze azon genetikai és/vagy környezeti tényezőket, amik folsav hiányában velőcső záródási rendellenességhez vezetnének (Copp, 2010).

Azokban az országokban, ahol az élelmiszerek folsav dúsításával és a folsav szupplementációval kapcsolatos egészségpolitikát alakítottak ki (1992: Egyesült Királyság, 1993: Írország és Hollandia, 1994: Málta, 1995: Finnország, 1996: Svájc és Svédország, 1997: Lengyelország és Dánia, 1998: Norvégia és Portugália, 2000: Franciaország, 2001: Spanyolország), illetve elkezdték a legfontosabb élelmiszereket folsavval dúsítani, már a program bevezetése után mindössze egy évvel a velőcsőzáródási rendellenességek incidenciájának jelentős mértékű visszaesése volt megfigyelhető (Busby, 2005). Ezen ajánlások többsége a fogantatás előtt (néhány héttel) megkezdett és az első trimeszter végéig tartó folsav szupplementációt javasol.

A Magyarországon érvényben levő ajánlás 200 µg/nap folsav étrendi bevitele felnőtt férfiak és nők, míg 100 µg/nap folsav 1-3 éves korú gyermekek számára (Rodler, Új

tápanyagtáblázat, 2005), ami elmarad a nemzetközi ajánlásoktól. Az országos reprezentatív vizsgálatok eredményei ennek ellenére azt mutatják, hogy a folsav bevitel Magyarországon még ehhez az alacsonyabb hazai ajánláshoz viszonyítva is elégtelen (Zajkás, 2007). Így hazánkban fokozott jelentőséggel bír a tervezett fogantatás előtti időben megkezdett folsav szupplementáció. (A legfrissebb kutatási eredmények azt mutatják, hogy a tartós, éveken át tartó folsav szupplementáció megnöveli a daganatos megbetegedések előfordulásának kockázatát (Ebbing, 2009) – így Magyarországon a gabonafélék folsavval történő fortifikációjának bevezetése nem várható, hiszen ez a születési rendellenességek arányának csökkentése mellett a populáció egészére nézve jelentene kedvezőtlen hatást).

A rendelkezésre álló vizsgálatok eredményei alapján a folsavval történő szupplementáció a periconcepcionális időszakban monoterápiaként vagy multivitamin készítmények alkotójaként – a velőcsőzáródási rendellenességeken túl – egyaránt képes szignifikáns mértékben csökkenteni a veleszületett szívfejlődési rendellenességek (kiáramlási traktus defektusai, pitvari szeptum defektus, kamrai szeptum defektus, coarctatio aortae) és az archasadékok előfordulásának kockázatát (Bailey, 2005) is.

A metilciklus csökkent aktivitása – folsavhiány esetén – többek között hyperhomocysteinaemiát (HHCY) is eredményez. A HHCY bizonyítottan a szív- és érrendszeri megbetegedések rizikófaktora; a várandósság első trimeszterében az emelkedett homocysteine szint a vetélés emelkedett kockázatával jár együtt, feltehetőleg ennek hátterében is a placenta érellátásának károsodása áll (Dodds, 2008). Másrészt ok-okozati összefüggést feltételeznek a HHCY következtében előálló placenta diszfunkció és a méhen belüli növekedési retardáció között. A koraszülés és a kis súlyú időre született újszülöttek világra hozatala szintén gyakoribb az emelkedett szérum homocysteine szintekkel rendelkező nők körében (Scholl, 1996).

## **V. Folsav szupplementáció gyermekekben**

Míg várandósokban a folsav szupplementáció előnyös hatásai egyértelműen bizonyítottak, a gyermekgyógyászati populációban történő folsav szupplementációnak a folsav státuszra illetve az egészség egyéb jellemzőire gyakorolt hatásai egyelőre csak nagy vonalakban ismertek. Az EURRECA (EUropean micronutrient RECommendations Aligned; <http://www.eurreca.org>) nevű nemzetközi munkacsoport céljául tűzte ki többek között a gyermekek megfelelő mikronutriens szükségletének meghatározását. Ezen program keretében került sor egy olyan szisztematikus irodalmi áttekintés elkészítésére, ami arra a kérdésre választ keresve kívánta az irodalomban fellelhető randomizált kontrollált vizsgálatok eredményeit összegezni, hogy a csecsemő-, kisded-, kisgyermek-, illetve serdülőkorban történő folsavbevitel milyen hatással van különböző biomarkerek folsavtartalmára, illetve a vizsgált populáció egészségügyi paramétereire. A bizonyítékokon alapuló orvoslás módszereit alkalmazó irodalomkeresés lefolytatásának részleteit, illetve annak eredményeit máshol részletesen tárgyaljuk (Lohner, 2012). Összefoglalva, 21 közleményt találtunk, amelyben a gyermekkori folsav szupplementáció a folsav státuszra kifejtett hatását vizsgálták. Ezek alapján mind a szérum folsav szint, mind a vörösvértestek folsav szintje a folsav bevitel jó jelzőjének bizonyult. A szérum folsav szintje a folsav szupplementációt követően gyorsan növekszik, a vörösvértestek folsav szintje valamivel lassabban. Tehát amíg a vörösvértest folsav szint a hosszabb távú bevitel (a mérést megelőző néhány hónap), addig a szérum folsav szintje inkább a rövidtávú folsav bevitel mértékét jelzi (McNulty, 2008).

A várandósság során a folsav aktív transzportja zajlik az anyától a magzata irányába, így a várandósság előrehaladtával fokozatosan emelkedik a magzat szérum-, vörösvértest-, illetve májszövet folsav szintje. Koraszülöttek esetében születéskor a készletek még nem



megfelelőek, csak néhány hétre elegendőek, így koraszülöttekben születést követően a folsav szintek fokozatos csökkenése figyelhető meg, ami mélypontját a születést követő első-második hónap közötti időszakban éri el. A szisztematikus irodalmi áttekintésbe bevont közleményekben a szérum folsav szint gyorsabb, a vörösvértest folsav szint valamelyest lassúbb esése szintén megfigyelhető volt az élet első pár hónapjában; a folsav szint ezen csökkenését mérsékelni lehetett folsav szupplementációval. Ez igazolja azon ajánlások megalapozottságát, melyek koraszülöttek táplálására az időre született csecsemők folsav szükségletének többszörösét tartalmazó tápszert javasolnak (Klein, 2002).

Az egészségparaméterek közül a legtöbben a folsavszupplementáció a testtömeg- és testhossznövekedésre kifejtett hatását vizsgálták. Egy vizsgálatról eltekintve (Ek, 1984) nem volt különbség a testtömeg- és testhossznövekedés mértékében a folsavval szupplementált és a kontroll csoportok között sem egészséges, időre született, sem időre született, de alacsony testsúlyú, sem pedig koraszülött csecsemőkben. Összességében elmondható, hogy a fokozott folsavbevitel egészségre gyakorolt hatásai a 0-18 éves korcsoportban kevésbé tisztázott területnek számít; érdemes volna további vizsgálatokat folytatni a monoterápiaként, illetve multivitamin vagy multimikrotápanyag terápia részeként alkalmazott folsav terápia egészségre gyakorolt hatásainak kimutatására.

## **VI. Összefoglalás**

Összefoglalóan megállapítható, hogy a folsav számos sejten belüli folyamatban, és így a sejtosztódásban alapvető szerepet játszó mikrotápanyag; optimális étrendi bevitele elengedhetetlen nemcsak az anyaméhben fejlődő magzat, hanem a fejlődő gyermeki szervezet számára is. A folsav kedvező hatásainak és az alacsony magyarországi ellátottsági szintek ismeretében a folsav étrendi bevitelének a fokozása, valamint a várandós gondozás keretében a folsav szupplementáció fokozott hangsúlyozása javasolható.

## VII. Irodalomjegyzék

- Ádám V, Dux L, Faragó A, Fésüs L, Machovich R, Mandl J, Sümegi B. (2001). Orvosi biokémia. Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt. 232. o.
- Bailey LB. (2004). Folate and vitamin B12 recommended intakes and status in the United States. *Nutr Rev* 62:S14-S20
- Busby A, Abramsky L, Dolk H, Armstrong B, Addor MC, Anneren G, Armstrong N, Baguette A, Barisic I, Berghold A, Bianca S, Braz P, Calzolari E, Christiansen M, Cocchi G, Daltveit AK, De Walle H, Edwards G, Gatt M, Gener B, Gillerot Y, Gjergja R, Goujard J, Haeusler M, Latos-Bielenska A, McDonnell R, Neville A, Olars B, Portillo I, Ritvanen A, Robert-Gnansia E, Rösch C, Scarano G, Steinbicker V. (2005). Preventing neural tube defects in Europe: a missed opportunity. *Reprod Toxicol* 20(3):393-402.
- Bailey LB, Berry RJ. (2005). Folic acid supplementation and the occurrence of congenital heart defects, orofacial clefts, multiple births, and miscarriage. *Am J Clin Nutr* 81(5):1213S-1217S.
- Copp AJ, Greene ND. (2010). Genetics and development of neural tube defects. *J Pathol* 220(2):217-30.
- Cuskelly GJ, Mooney KM, Young IS. (2007). Folate and vitamin B12: friendly or enemy nutrients for the elderly. *Proc Nutr Soc* 66(4):548-58.
- Dodds L, Fell DB, Dooley KC, Armson BA, Allen AC, Nassar BA, Perkins S, Joseph KS. (2008). Effect of homocysteine concentration in early pregnancy on gestational hypertensive disorders and other pregnancy outcomes. *Clin Chem* 54(2):326-34.
- Ebbing M, Bønaa KH, Nygård O, Arnesen E, Ueland PM, Nordrehaug JE, Rasmussen K, Njølstad I, Refsum H, Nilsen DW, Tverdal A, Meyer K, Vollset SE. (2009). Cancer incidence and mortality after treatment with folic acid and vitamin B12. *JAMA* 302(19):2119-26.
- Ek J, Behncke L, Halvorsen KS, Magnus E. (1984). Plasma and red cell folate values and folate requirements in formula-fed premature infants. *Eur J Pediatr* 142:78-82.
- Fekete K, Berti C, Cetin I, Hermoso M, Koletzko BV, Decsi T. (2010). Perinatal folate supply: relevance in health outcome parameters. *Mat Child Nutr* 6:23-38.
- Hoffbrand AV, Pettit JE. (1997). *A klinikai haematologia alapjai*. Debrecen, Springer Hungarica Kiadó Kft. 78-83. o.
- Janus J, Moerschel SK. (2010). Evaluation of anemia in children. *Am Fam Physician* 81(12):1462-71.
- Klein CJ. (2002). Nutrient Requirements for preterm infant formulas. *J Nutr* 132: S1395-S1577.
- Lohner S, Fekete K, Berti C, Hermoso M, Cetin I, Koletzko B, Decsi T. (2012) Effect of folate supplementation on folate status and health outcomes in infants, children and

adolescents: a systematic review. *Int J Food Sci Nutr*. DOI: 10.3109/09637486.2012.683779.

McNulty H, Scott JM. (2008). Intake and status of folate and related B-vitamins: considerations and challenges in achieving optimal status. *Br J Nutr* 99:S48-S54.

National Institutes of Health. <http://ods.od.nih.gov/factsheets/folate-HealthProfessional/>

Rodler I. (2005). Új tápanyagtáblázat. Budapest, Medicina Könyvkiadó.

Scholl TO, Johnson WG. Folic acid: influence on the outcome of pregnancy. (2000). *Am J Clin Nutr* 71(5 Suppl):1295S-303S.

Wald N, Sneddon J, Densem J, Frost C, Stone R, MRC Vitamin Study Research Group. (1991). Prevention of neural tube defects: results of the Medical Research Council Vitamin Study. *Lancet*. 338(8760):131-7.

Zajkás G, Bíró L, Greiner E, Szórád I, Ágoston H, Balázs A, Vitrai J, Hermann D, Boros j, Németh R, Kéki Zs, Martos É. (2007). Táplálkozási vizsgálat Magyarországon, 2003-2004. Mikrotápanyagok: vitaminok. *Orv Hetil* 26;148(34):1593-600.

**dr. Lohner Szimonetta**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Klinikai Központ, Gyermekgyógyászati Klinika

Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Interdiszciplináris Orvostudományok Doktori Iskola

Cím: 7623 Pécs, József A. u. 7.

Telefon: +36-72-501-500/37919

E-mail: [szimonetta.lohner@aok.pte.hu](mailto:szimonetta.lohner@aok.pte.hu)

**Fekete Katalin**

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Biokémiai és Orvosi Kémiai Intézet

Cím: 7624 Pécs, Szigeti út 12.

Telefon: +36-72-536-276

E-mail: [katalin.fekete@kk.pte.hu](mailto:katalin.fekete@kk.pte.hu)

**dr. Decsi Tamás**, Dsc

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Klinikai Központ, Gyermekgyógyászati Klinika

Cím: 7623 Pécs, József A. u. 7.

Telefon: +36-72-535-900

E-mail: [tamas.decsi@aok.pte.hu](mailto:tamas.decsi@aok.pte.hu)

## Szívelégtelenségben szenvedő betegek életminőség vizsgálata

Melczer Csaba  
Pécsi Tudományegyetem  
Egészségtudományi Kar

Dr. Melczer László  
Pécsi Tudományegyetem  
Klinikai Központ, Szívclinika

Dr. Goják Ilona  
Pécsi Tudományegyetem  
Klinikai Központ, Szívclinika

Dr. Szabados Sándor  
Pécsi Tudományegyetem  
Klinikai Központ, Szívclinika

Dr Ács Pongrác  
Pécsi Tudományegyetem  
Egészségtudományi Kar

### **Absztrakt**

#### Bevezetés:

A KSH adatai szerint ma Magyarországon a különböző betegségek között a szívelégtelenség és a depresszió a két legnagyobb arányban előforduló betegségtípus, amely leginkább megterheli az egészség pénztárat. Ez részben a kezelésekre fordítandó összegből, a gyógyszer költségből és a táppénzes napokból tevődik össze. Általánosan elmondható, ha e két betegség egyike érint egy beteget, akkor a másik probléma is jelentkezni fog az adott betegnél. Kijelenthetjük, hogy a szívelégtelenség egy népbetegség, amely gyógyszeres kezelés és műtéti eljárások ellenére sem javul minden esetben. Több kutatás jelezte, hogy a depresszió csökkenthető rendszeres mozgás segítségével, tehát amennyiben sikerül ezen betegcsoport életminőségét javítani egy egyénre szabott mozgásprogrammal, akkor a beteg szubjektív és objektív állapota is javulni fog, és így a nemzetgazdaságot terhelő költségek is csökkenthetők.

A gyógyszer rezisztens szívelégtelenség számának jelentős emelkedése miatt 20 éve előtérbe került a szívelégtelenség eszközös (pacemaker, ICD) kezelése. Ennek célja a balkamra összehúzódás újra szinkronizálása. A reszinkronizáció (CRT) hosszú távú eredményei „reverse remodelling” révén a betegek fizikai teljesítő képességének, életminőségének javulásához vezet.

#### A vizsgálatunk célja:

A vizsgálat célja szívelégtelen, eszközös kezelésben részesült betegek életminőségének után követése.

#### Anyag és módszer:

A PTE KK Szívgyógyászati klinikáján végeztük a vizsgálatokat 38 reszinkronizációs készülékkel élő beteg bevonásával (n=38, életkor átlag: 65,95, 28 férfi és 10 nő). A betegek

klinikai állapot javulását echokardiográfiás vizsgálattal, illetve kérdőíves felméréssel követtük. A kérdőív 28 kérdést tartalmaz. Többek között demográfiára vonatkozó kérdések, BDI, WHO-WBI, Minnesota Living with Heart Failure kérdőív, melyek segítségével a betegek életminősége követhető.

**Kulcsszavak:** szív és érrendszeri megbetegedések, rendszeres fizikai aktivitás, depresszió

## **Abstract**

### Introduction:

Today in Hungary amongst the various diseases the heart failure and the depression are the two types of illnesses which puts the most strain on the health care system - according to the data given by the Central Statistics Office (KSH). The expenses are made of the amount spent on treatments, drugs and sickness benefit. In general, if a patient is affected with one of these two diseases, the other problem will develop in the patient as well. We may declare that the heart failure is a common disease which does not make progress in all cases after given treatment or being operated on. More research has indicated that regular exercise can reduce depression, so if the quality of life could be improved of the given patient by a personalized exercise program, then the patient's subjective and objective condition will improve as well. With this effective program the national economy's expenses could be reduced. In the last twenty years the instrumental treatment (pacemaker, ICD) of the heart failure came to front due to high number of drug resistance. The aim of the the instrumental treatment is the re-synchronization of left ventricular contraction. The re-synchronization (CRT) results –through „reverse remodelling”-an improvement in the patient's physical performing ability and quality of life.

### The aim of the examination:

The aim of the examination is measuring the effects of the instrumentally treated patient's on their quality of life.

The aim of the examination is to follow up the quality of life of patient's treated instrumentally.

### Methods:

The examinations were executed in the Heart Institut of the University of Pécs, involved with 38 patients who live with a resincronisated set (n=38, average age: 65,95, 28 male and 10 female). The follow up of the clinical progress of the patients was checked with echocardiography and with questionnaire survey. The questionnaire contains 28 questions. It can be find among others, questions of demography, BDI, WHO-WBI, Minnesota Living with Heart Failure Questionnaire which can help to follow up the quality of life of the patients.

**Keywords:** congestive heart failure, physical activity, depression

## I. Bevezetés

A KSH adatai szerint ma Magyarországon a különböző betegségek között a szívelégtelenség és a depresszió a két legnagyobb arányban előforduló betegség típus, amely leginkább megterheli az egészség pénztárat. Ez részben a kezelésekre fordítandó összegből, a gyógyszer költségből és a táppénzes napokból tevődik össze. Általánosan elmondható, ha e két betegség egyike érint egy beteget, akkor a másik probléma is jelentkezni fog az adott betegnél. Kijelenthetjük, hogy a szívelégtelenség egy népbetegség, amely gyógyszeres kezelés és műtéti eljárások ellenére sem javul minden esetben. Több kutatás jelezte, hogy a depresszió csökkenthető rendszeres mozgás segítségével, tehát amennyiben sikerül ezen betegcsoport életminőségét javítani egy egyénre szabott mozgásprogrammal, akkor a beteg szubjektív és objektív állapota is javulni fog, és így a nemzetgazdaságot terhelő költségek is csökkenthetők.

Mivel a gyógyszer rezisztens szívelégtelenség száma jelentősen emelkedett, az elmúlt 20 évben előtérbe került a szívelégtelenség eszközös (pacemaker, ICD) kezelése (1, 2, 3). Ennek célja a balkamra összehúzódás újra szinkronizálása. A reszinkronizáció (CRT) hosszú távú eredményei „reverse remodelling” révén a betegek fizikai teljesítő képességének, életminőségének javulásához vezet, csökkenő halálozás mellett (2). Több kutatás is rámutatott arra a tényre, hogy szívbetegségben szenvedő betegeknek, amennyiben depressziós tüneteket is mutatnak, a várható életévei jelentősen csökkennek. A tanulmányunk arra is kíváncsi volt, hogy a szívelégtelen betegek életminősége milyen összefüggésben áll a rendszeres fizikai aktivitással és a depresszióval. Feltételezésünk szerint a rendszeres testmozgás hatása kimutatható lesz ezen betegek között. Azok között a betegek között, akik végeznek rendszeresen testmozgást alacsonyabb depressziós értékekre számíthatunk, mint akik nem mozognak rendszeresen. Ez várhatóan megjelenik a betegek életminőségében.

## II. Anyag és módszer

A PTE KK Szívgyógyászati klinikáján végeztük a vizsgálatokat 38 reszinkronizációs készülékkel élő beteg bevonásával (n=38, életkor átlag: 65,95, SD= 9,20; 28 férfi és 10 nő). A beültetések az aktuális vezérfonal alapján történtek (4). A betegek klinikai állapot javulását echokardiográfiás vizsgálattal, illetve kérdőíves felméréssel követtük. A kérdőív 28 kérdéskört tartalmaz, többek között demográfiára vonatkozó kérdések, BDI, WHO-WBI, Minnesota Living with Heart Failure kérdőív, melyek segítségével a betegek életminősége követhető. A kilenc tételes, négyfokú Likert-skálával rendelkező (soha/ nagyon ritkán/ jellemzőek/ teljesen jellemzőek) Rövidített Beck Depresszió Kérdőív (BDI) a depresszió olyan tüneteire kérdez rá, mint a szociális visszahúzódás, döntésképtelenség, alvászavar, fáradékonyság, túlzott aggodás a testi tünetek miatt, munkaképtelenség, pesszimizmus, az elégedettség és az öröm hiánya, valamint az önvádolás. Minden egyes válasz 1 és 4 pont közötti értéket jelent (1-soha, 4-teljesen jellemzőek). Ennek megfelelően az összpontszám 0 és 36 között változhat. A magasabb pontszámok nagyobb mértékű depresszióra utalnak. WHO Általános Jól-lét Skálájának (Bech és mtsai 1996) öt tételes változata a személyek általános közérzetéről kíván információt nyújtani az elmúlt kéthetes időszak alapján. A teszt olyan, hat fokú skálán (soha / néha / az időnek kevesebb, mint a felében/ az időnek több, mint a felében/ az idő nagy részében/ mindig) megítélhető állításokat tartalmaz, mint hogy: „Az elmúlt két hét során érezte magát vidámnak és jókedvűnek?” vagy „Az elmúlt két hét során érezte magát ébredéskor frissnek és kipihentnek?” (5). A Minnesota Living with Heart Failure Questionnaire (MLHFQ) 21 kérdésből áll, amely szívelégtelenségben szenvedő betegeket értékel. A kérdőív arra kíváncsi, hogy a szívelégtelenség mekkora hatással volt a beteg életvitelére az elmúlt 4 hétben. Kérdésenként a válaszok 0-tól 5-ig terjedő variációban

lehetőségek (0-nincs hatással, 1-kissé, 5-nagy hatással van az életvitelére). A kérdőív teljes értéke 0-105-ig változhat.

Az adatokat SPSS 19 for Windows statisztikai programmal elemeztük. A statisztikai módszerek közül leíró statisztikát, 2 mintás T-próbát,  $\chi^2$  próbát, illetve korrespondencia analízist alkalmaztunk.

### III. Eredmények

1.táblázat (saját forrás)

	BDI_kód										
	normál		enyhe depresszió		közepes depresszió		súlyos depresszió		összes		
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	Fő	%	
Legmagasabb iskolai végzettsége?	8 általános	0	,0%	2	6,7%	3	10,0%	0	,0%	5	16,7%
	szakmunkás	3	10,0%	2	6,7%	1	3,3%	3	10,0%	9	30,0%
	érettségi	3	10,0%	5	16,7%	0	,0%	1	3,3%	9	30,0%
	felsőfokú	6	20,0%	1	3,3%	0	,0%	0	,0%	7	23,3%

2. táblázat (saját forrás)

	Milyen nemű Ön?						
	Férfi		Nő		összes		
	Fő	%	Fő	%	Fő	%	
BDI_kód	normál	8	26,7%	4	13,3%	12	40,0%
	enyhe depresszió	6	20,0%	4	13,3%	10	33,3%
	közepes depresszió	3	10,0%	1	3,3%	4	13,3%
	súlyos depresszió	4	13,3%	0	,0%	4	13,3%
	összes	21	70,0%	9	30,0%	30	100,0%

Jelen tanulmányunkban részeredményeket közölhetünk, mivel vizsgálatunk értékelése még az elején tart. Ennek megfelelően az adataink részeredményei alapján a következő eredmények

kerültek értékelésre. Megvizsgáltuk a mintában lévő betegek végzettségét és összevetettük a Beck Depresszió kérdőívbeli (BDI) kapott értékekkel és a kapcsolat szignifikánsnak bizonyult ( $\chi^2=23,02$ ;  $p=0,006$ ). A 38 válaszadó közül 30 adott értékelhető válaszokat, a BDI értékek 0 és 36 közé estek (átlag= 12,87;  $SD=9,92$ ). Az adatokból kitűnik, hogy a mintában 12 fő normál pszichés állapotban éli meg a betegségét és a mindennapjait, de a további csoportok már a depresszió különböző fokait mutatják, így az enyhe depresszió 10 fő, a közepes depresszió 4 fő, és súlyos depressziós állapot szintén 4 fő esetében volt kimutatható (1. táblázat). A kapott adatok statisztikai feldolgozása során arra a véleményre jutottunk, hogy az alacsonyabb végzettségűek között (8 általános, szakmunkás) jellemzőbb a közepes, vagy súlyos mértékű depresszió, mint a magasabb végzettséggel (érettségi, felsőfokú) rendelkezők között. A fenti adatok alapján azt feltételezzük, hogy a mintánkban lévő betegek között a magasabb végzettséggel rendelkezők nagyobb sikerrel képesek megküzdeni a napi problémákkal és a betegség okozta stresszel. Továbbá a mintánkban lévő alacsonyabb végzettségű betegek egészségi állapot önértékelése negatívabb, mint a magasabb végzettségűek önértékelése. Az adatokból kitűnik, hogy a mintában lévő férfi betegek közül 7 fő szenved közepes vagy súlyos depresszióban, míg a nők közül 1 fő (2. táblázat). Ez alátámasztja a számos tanulmány eredményeit, mely szerint a férfiak megküzdési stratégiája rosszabb, mint a nőké, ezért több közöttük a depresszió, mint a nők között. Ezt megerősíti több egészségpszichológiai tanulmány is (6, 7). Ezekon túlmenően ez azért fontos tény, mert a szívelégtelenség és a depresszió tünet együttese többszörösére növeli a halálozás kockázatát ezeknél a betegeknél, tehát lényeges elem a depresszió csökkentése. A depresszió csökkentésében a gyógyszerek mellett, véleményünk szerint, megjelenhet a rendszeres fizikai aktivitás, rendszeres mozgás, természetesen felügyelet mellett, egyénre szabott mozgásprogram formájában. A mozgás gyógyszer, amely az egészségpénztárat nem terheli, mint a hagyományos gyógyszerek, és ez által csökkenthető a betegekre fordított költség is.

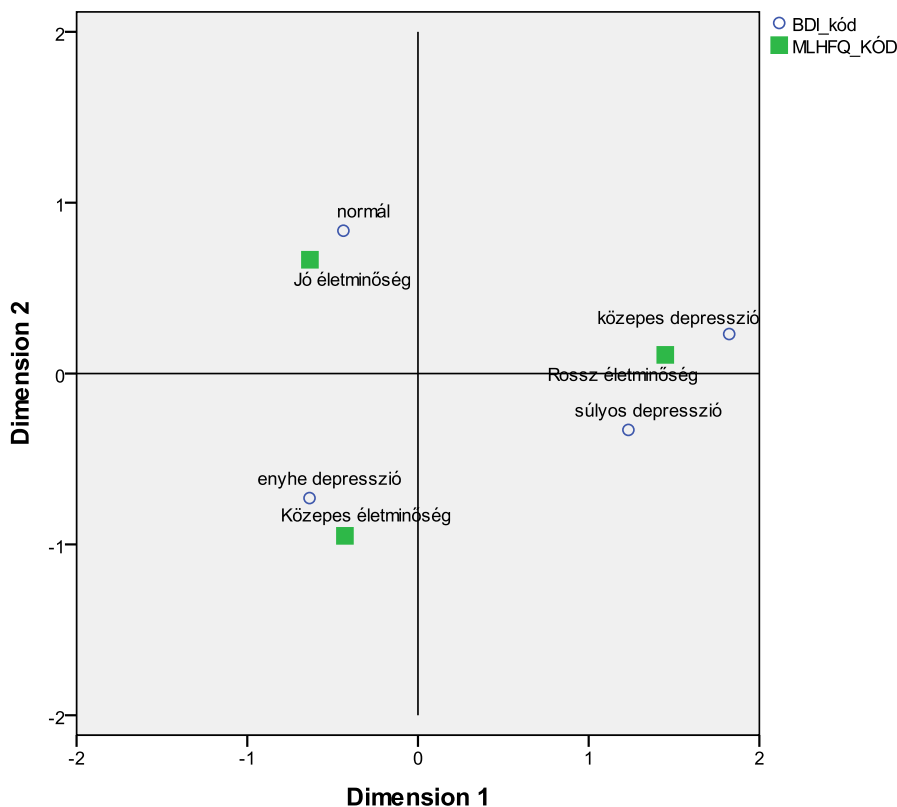
A következő részeredményt a Minnesota Living with Heart Failure kérdőív (MLHFQ) felhasználásával kaptuk. Az MLHFQ 21 kérdésből áll, amely szívelégtelenségben szenvedő betegeket értékel. A kérdőív arra kíváncsi, hogy a szívelégtelenség mekkora hatással volt a beteg életvitelére az elmúlt 4 hétben. Kérdésenként a válaszok 0-tól 5-ig terjedő variációban lehetségesek (0-nincs hatással, 1-kissé, 5-nagy hatással van az életvitelére). A kérdőív összpontszáma 0-105-ig változhat. Becslésünk szerint a <24 érték jó életminőségre utal, a 24-45 közepes életminőséget jelez és a >45 érték rossz életminőséget mutat. Ennek megfelelően a kérdőívbeli kapott értékeket a fenti határértékeknek megfelelően 3 csoportba osztályoztuk (MLHFQ\_kód). A MLHFQ-t 27 személy válaszolta meg értékelhetően, 11 nem (átlag: 27,92;  $SD=20,41$ ). A mintában a válaszok alapján 13 fő jó életminőségről számolt be, 8 fő közepes, 6 fő esetében rossz életminőséget mutatott a vizsgálatunk (3. táblázat).

3. táblázat (saját forrás)

	Fő	%
MLHFQ_K ÓD		
Jó életminőség	13	48,1%
Közepes életminőség	8	29,6%
Rossz életminőség	6	22,2%
összes	27	100,0%



A kérdőívből származó adatainkat összevetettük a Beck Depresszió kérdőív feldolgozott adataival és a következőket találtuk: közepesen erős szignifikáns kapcsolat áll fenn a két ismerv között ( $\text{K}\chi^2 = 18,79$ ;  $p = 0,005$ ;  $C = 0,65$ ). A két változót korrespondencia analízissel is megvizsgáltuk. A korrespondencia analízis lehetővé teszi két nominális változó kapcsolatának grafikus megjelenítését. A korrespondencia elemzés a három- vagy többváltozós kereszttábla sorait az oszlopok, míg az oszlopait a sorok tengelyeinek tekintetében egy „pontfelhő” pontjaiként értelmezi. A módszer eredményeként egy redukált, alacsony dimenziójú térben grafikusán ábrázoljuk a „pontfelhő” pontjait. Mindezek után vizuális elemzéssel következtetni tudunk arra, hogy a vizsgált változók mely kategóriái vonzzák és melyek taszítják egymást (8). Az analízisünk megerősíti a fent elmondott tény, mely szerint a két ismerv között közepesen erős kapcsolat áll fenn. Látható, hogy a normál pszichés állapot és a jó életminőség kategóriája közel került egymáshoz, csak úgy, mint a súlyos depresszió és a rossz életminőség, valamint az enyhe depresszió és a közepes életminőség kategóriái. Amely azt jelenti, hogy azon betegek, akik jó életminőségről számoltak be azoknak a BDI értéke is alacsonyabb, tehát egészséges pszichével rendelkeznek, ellenben azok, akiknek a BDI értéke közepes vagy magas, az életminőségük is rossz. Akik enyhe depresszióról számoltak azon betegek életminősége valószínűleg közepes minőségű.



1. ábra (saját forrás)

#### IV. Összefoglalás

Tanulmányunkban szívelégtelenségben szenvedő betegek életminőség vizsgálatára került sor. A vizsgálatokat a PTE KK Szívgyógyászati klinikáján végeztük 38 rezinkronizációs készülékkel élő beteg bevonásával ( $n = 38$ , életkor átlag:  $65,95$ ,  $SD = 9,203$ ; 28 férfi és 10 nő).

A betegek klinikai állapot javulását echokardiográfiás vizsgálattal, illetve kérdőíves felméréssel követtük.

Jelen tanulmányunkban részeredményeket közölhetünk, mivel vizsgálatunk értékelése még az elején tart. Ennek megfelelően az adataink részeredményei alapján a következő eredmények kerültek értékelésre. Megvizsgáltuk a mintában lévő betegek végzettségét és összevetettük a Beck Depresszió kérdőív (BDI) kapott értékekkel és a kapcsolat szignifikánsnak bizonyult ( $\text{Khi}^2=23,02$ ;  $p=0,006$ ). A 38 válaszadó közül 30 adott értékelhető válaszokat, a BDI értékek 0 és 36 közé estek (átlag= 12,87;  $\text{SD}=9,92$ ). A kapott adatok statisztikai feldolgozása során arra a véleményre jutottunk, hogy az alacsonyabb végzettségűek között (8 általános, szakmunkás) jellemzőbb a közepes, vagy súlyos mértékű depresszió, mint a magasabb végzettséggel (érettségi, felsőfokú) rendelkezők között. A fenti adatok alapján azt feltételezzük, hogy a mintánkban lévő betegek között a magasabb végzettséggel rendelkezők nagyobb sikerrel képesek megküzdeni a napi problémákkal és a betegség okozta stresszel. Továbbá a mintánkban lévő alacsonyabb végzettségű betegek egészségi állapot önértékelése negatívabb, mint a magasabb végzettségűek önértékelése. Az adatokból kitűnik, hogy a mintában lévő férfi betegek közül több férfi szenved közepes vagy súlyos depresszióban, mint a nők közül. Ez alátámasztja a számos tanulmány eredményeit, mely szerint a férfiak megküzdési stratégiája rosszabb, mint a nőké, ezért több közöttük a depressziós, mint a nők között. Ezekon túlmenően ez azért fontos tény, mert a szívelégtelenség és a depresszió tünet együttese többszörösére növeli a halálozás kockázatát ezeknél a betegeknél, tehát lényeges elem a depresszió csökkentése. A depresszió csökkentésében a gyógyszerek mellett, véleményünk szerint, megjelenhet a rendszeres fizikai aktivitás, rendszeres mozgás, természetesen felügyelet mellett, egyénre szabott mozgásprogram formájában. A mozgás gyógyszer, amely az egészségpénztárat nem terheli oly módon, mint a hagyományos gyógyszerek, és ez által csökkenthetők a betegekre fordított költségek is.

A következő részeredményt a Minnesota Living with Heart Failure kérdőív (MLHFQ) felhasználásával kaptuk. A MLHFQ-t 27 személy válaszolta meg értékelhetően, 11 nem (átlag: 27,92;  $\text{SD}=20,41$ ). A mintában a válaszok alapján 13 fő jó életminőségről számolt be, 8 fő közepes, 6 fő esetben rossz életminőséget mutatott a vizsgálatunk (3. táblázat). A kérdőívbeli származó adatainkat összevetettük a Beck Depresszió kérdőív feldolgozott adataival és a következőket találtuk: közepesen erős szignifikáns kapcsolat áll fenn a két ismerv között ( $\text{Khi}^2=18,79$ ;  $p=0,005$ ;  $C=0,65$ ). A két változót korrespondencia analízissel is megvizsgáltuk. Az analízisünk megerősíti a fent elmondott tény, mely szerint a két ismerv között közepesen erős kapcsolat áll fenn. Amely azt jelenti, hogy azon betegek, akik jó életminőségről számoltak be azoknak a BDI értéke is alacsonyabb, tehát egészséges pszichével rendelkeznek, ellenben azok, akiknek a BDI értéke közepes vagy magas, az életminőségük is rossz. Akik enyhe depresszióról számoltak azon betegek életminősége valószínűleg közepes minőségű.

A kutatásunkat és ezzel együtt az adatok értékelését folytatjuk, további eredmények reményében.

## V. Irodalomjegyzék

- Bristow MR, Saxon LA, Boehmer J et al: Comparison of Medical Therapy, Pacing and Defibrillation in Heart Failure (COMPANION) Investigators: Cardiac resynchronisation therapy with or without an implantable defibrillator in advanced chronic heart failure. *N Engl J Med* 2004; 350: 2140-50. o
- Cleland JG, Daubert JC, Erdman E et al: Long-term effects of cardiac resynchronisation therapy on mortality in heart failure. (the CARdiac Resynchronisation-Heart Failure (CARE-HF) ) trial extension phase. *Eur Heart J* 2006; 27: 1928-32. o
- Linde C: Cardiac resynchronisation therapy in mild heart failure. *Europace* 2009; 11: V72-V76
- Dickstein K, Vardas PE, Auricchio A et al: 2010 Focused Update of ESC guidelines on device therapy in heart failure. *Eur Heart J* 2010 doi: 10.1093/eurheartj/ehq337.
- Susánszky É, Konkoly-Thege B, Stauder A, Kopp M: A WHO jól-lét kérdőív rövidített (WBI-5) magyar változatának validáló tanulmánya a Hungarostudy 2002 országos lakossági felmérés alapján. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 7 (2006) 3, 247–255 o
- Kopp M: A krónikus stressz szerepe az idő előtti egészségromlásban. *Komplementer Medicina* 2005, 9(4) 41-48 o
- Tahin T, Jeges S, Lampek K: Az iskolai végzettség és az egészségi állapot. *Demográfia* 2000; 43; 70-93 o
- Ács P: Sporttudományi kutatások módszertana, PTE TTK Testnevelési és Sporttudományi Intézet 2009 Pécs, 291. o

**Melczer Csaba**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Egészségtudományi Kar

Cím: 7621 Pécs, Vörösmarty utca 4.

Telefon: +36-72-513-670

Email: [melczer.csaba@gmail.com](mailto:melczer.csaba@gmail.com)

**KÖZGAZDASÁG- ÉS  
GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNY**

## Projektmarketing, mint az érdekeltek megnyerésének eszköze

Bálint Brigitta  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

A projektek alkalmazása manapság népszerű megoldás a környezeti kihívások kezelésére a szervezetek körében. A sikeresen magvalósuló projektek aránya azonban elmarad a várttól. Kevesen ismerik fel annak a jelentőségét és a módját, hogy a projektek érintettjeit érdekeltté tegyék a projekt kapcsán, valamint kisebb figyelmet szentelnek a megszerzett támogatás megtartására. Az említett érdekelteket a siker érdekében meg kell nyerni, úgy hogy folyamatosan kommunikáljuk és hirdetjük feléjük a projektet. A tanulmány célja, hogy megmutassa, hogy erre a megfelelő eszköz a projektmarketing, mely egy tudatos tevékenység arra vonatkozóan, hogy megnyerjük a szükséges támogatottságot, és csökkentjük a konfliktusokat.

Egy komplex feladat, mely átfogja a projekt teljes életciklusát, tervezéstől a megvalósításon át a fenntartásig. Ha nem nyerjük meg a projektünkhöz a kellő segítséget, a nélkülözhetetlen erőforrásokat, illetve nem mérsékeljük az ellenállást, akkor a saját helyzetünket nehezítjük meg. Ügyelni kell arra, hogy az adott projekt célcsoportját helyesen mérjük fel, és a megfelelő eszközökkel és módszerekkel érjük el őket.

A projektmarketing folyamata négy nagy elemre bontható: Először is meg kell határoznunk, hogy mit akarunk eladni. Definiálnunk kell a célcsoportunkat, akit meg kell vizsgálnunk, milyen jellemzőkkel rendelkezik. Szükséges megtervezni hogyan érhetjük el őket, milyen eszközökkel. Végül az értékelés következik, hogy felmérjük eredményesek voltunk-e. A cikk betekintést enged a lépések részleteibe, melyekből kitűnik, hogy mitől sajátosak a projektekben kivitelezett marketing feladatok.

### Abstract

The application of projects is a popular solution to handle the challenges of the environment among organizations. However, the proportion of successful implemented projects is lower than expected. Few people realize the importance and ways to make the project stakeholders be interested in the project and pay less attention to retain the gained support. You have to get the mentioned stakeholders involved for the sake of success in the way that we constantly promote and communicate them the project. The aim of this paper is to show that the most appropriate instrument for this is project marketing which is a conscious activity to gain the necessary protection and reduce conflicts.

It is considered to be a complex task that encompasses the entire project life cycle, from design through implementation to maintenance. We complicate our own situation if we do not win the necessary help and essential resources to our project or decrease the resistance. We have to assess and examine our target group correctly and have to take care of achieving them with adequate tools and methods.

The project marketing process can be divided into four major elements: First of all we have to define what we want to sell, what kind of project it is. Then we have to specify the target group and analyze what features they have. The means of promotion should also be planned. Finally comes the evaluation we have to measure whether we have done an effective job or

not. The study gives an insight into the details of the steps which represents the speciality of project marketing.

**Kulcsszavak:** *érdekeltek, érintettek, kommunikáció, projekt, projektmarketing, stakeholder*

## I. Bevezetés

A szervezetek fennmaradásuk és versenyképességük megőrzésének lehetőségét manapság a projektek alkalmazásában látják, melyek innovativitást és rugalmasságot követelnek. Ezért a szervezetek projektekkel próbálnak meg a változó környezet kihívásaira válaszolni. A projektek kis szervezetenként működnek a vállalatban belül, mivel a nagy egység funkciói, mint például kontrolling, humánerőforrás menedzsment és marketing, megjelennek ebben a kis egységben is. Viszont nem ugyan azokat a feladatokat kell ellátni az egyes funkciókhoz kapcsolódóan, mint a szervezetben. A projektek a maguk újszerűségével vagy egyediségével megkövetelik a projektre szabott tevékenységeket, melyre a projektmenedzselés definíciója is utal. A projektek menedzselése magában foglalja: az igények azonosítását, az egyértelmű és elérhető célok megfogalmazását és a specifikációk, tervek, a különböző megközelítés módok és az elvárások összehangolását különböző projektben érdekelt csoportok között. (Szebényi 2009, 49.) Az említett érdekelteket, akik a projekt érintettjei közé tartoznak, a siker érdekében meg kell nyerni, úgy hogy folyamatosan kommunikáljuk és hirdetjük feléjük a projektet. A tanulmány célja, hogy megmutassa, hogy erre a megfelelő eszköz a projektmarketing, mely tevékenység elengedhetetlen az eredményes végrehajtás és fenntartás érdekében.

A projektben megvalósuló marketing folyamat és egy termék marketing folyamata között párhuzamot tudunk vonni: Először is meg kell határoznunk, hogy mit akarunk eladni. Definiálnunk kell a célcsoportunkat, majd közelebbről meg kell vizsgálnunk, milyen jellemzőkkel rendelkezik. Szükséges megtervezni hogyan érhetjük el őket, milyen eszközökkel. Végül az értékelés következik, hogy felmérjük eredményesek voltunk-e. A cikk betekintést enged a lépések részleteibe, melyekből kitűnik, hogy mitől sajátosak a projektekből kivitelezett marketing feladatok.

## II. A projektmarketing fogalma

A projektmarketing fogalmát többféleképpen is megragadhatjuk: Gareis szerint „a releváns projektkörnyezetek felé irányuló, projekthez kapcsolódó kommunikáció” (Gareis 2007), vagyis a projekt szűkebb-tágabb értelemben vett környezete felé milyen üzeneteket juttatunk el a projektről és hogyan tesszük azt. Kulcsfontosságú a kommunikáció, hogy megismertessük a projektünket azokkal, akiket érint, valamint folyamatosan tájékoztassuk is őket, hogy az érdeklődésüket és a támogatásukat fenntartsuk. Azonban ez a tevékenység önmagában még nem elég, ennél összetettebb feladat a projektmarketing.

Görög máshogy közelíti meg ezt a tevékenységet, tágabb értelmezés tartományt fogalmaz meg: „A projektmarketing az érintett érdekcsoportok megelégedettségének kialakítására irányuló tevékenység.” (Görög 2008, 82.) Egy másik munkájában is utal rá, hogy „nemcsak egyszerűen eladja a projektet” (Görög 1999, 156.), hanem lényeges szempont az is, hogy elégedettek legyenek az érdekeltek. Ezen túlmenően arra is ügyelni kell, hogy elfogadhatóvá váljon a projekt és annak eredménye. Bár a projektek célja, hogy értéket teremtsenek, mégsem támogatja mindenki. Mindig vannak ellenzők, akik nem érzik, hogy előnyük származna belőle, ezért azon is munkálkodni kell, hogy csökkentsük az ellenállást a projekttel szemben.

A projektmarketing egy proaktív tevékenység, mivel már az előkészületek során foglalkozni kell vele: meg kell ismerni az érintettek elvárásait és emócióit, hogy ezáltal az elfogadást megteremtjük. A teljes projektciklust átfogja, mivel a projekt tervezésénél, megvalósításánál és fenntartása során is meghatározott marketing tevékenység szükséges. Az előzőekből lezűrhető, hogy a célja nem csak a projekt eladása az érdekelteknek, hanem a támogatási hajlandóság elnyerése és a konfliktusok elkerülése.

A bevezetőben olvasható volt, hogy a projektmarketing folyamata egy új termék marketing folyamata között párhuzam vonható. Hasonlóan a projektekénél is egy marketing tervet kell készíteni és megvalósítani, úgymint amikor egy vállalat szeretne egy új terméket piacra dobni. Azonban a mi „termékünk” komplexebb, mint egy fogyasztói termék, ezért megkívánja a maga sajátos bánásmódját.

### **III. A projekt marketing folyamata**

#### **III. 1. A projektek típusai – Mi az a termék, amit el akarunk adni?**

A projekteket különböző modellek alapján csoportosíthatók, ezért fontos beazonosítani, hogy milyen projektet szeretnénk megvalósítani, mivel ez nagyban befolyásolja a marketing tevékenységünket. Eltérő típusoknál ugyan is mások lehetnek az érintettek, más lehet az eladni kívánt projekt jellege, ami a promóciós eszközöket befolyásolhatja. A következőkben két szaktekintély csoportosítása kerül megemlítésre, akik a gyakorlatban sűrűn előforduló projekt típusokat neveztek meg:

- *Résztevők, projektgenerálók, finanszírozók alapján is csoportosíthatók a projektek (Görög 1999)*
  - o A belső projekteket a szervezet maga finanszírozza, és többnyire saját embereivel valósítja meg.
  - o Külső projektek esetén az anyagi forrás a szervezeten kívülről érkezik, külső személyek dolgoznak benne.
  - o Vegyes projektekénél a vegyes finanszírozás a jellemző, tehát az adott vállalat külső segítséget is igénybe vesz a költségek fedezésére. A projektben dolgozókat tekintve is vegyes a kép, mivel nem csak a szervezet saját alkalmazottai látnak el feladatot benne, hanem külső szakértőket is bevonnak.
- *Nemeslaki szerint a leggyakrabban előforduló projektek (Nemeslaki 1995):*
  - o Kutatási és fejlesztési projektek, melyek az alapkutatásokat és az alkalmazott kutatásokat fedik le többnyire.
  - o „Formális projektek” olyan projektek, melyek egy ötlet gyakorlati megvalósítását hajtják végre. Gondolhatunk itt pl.: az építőipari-, bányászati- és infrastrukturális beruházásokra.
  - o Termékfejlesztés és előállítás során olyan új termék létrehozása a cél, mely jelentősebb erőforrásokat igényel, mind anyagilag, mind szakértelemben: pl.: gép- és repülőgépgyártás, hajóépítés.
  - o Szervezés és menedzsment projektek jellemzően a szervezeteket érintő projekteket jelentik: változik a struktúrájuk, fejlesztéseket hajtanak végre a munkavégzés folyamatában. Ide sorolhatjuk pl.: a vezetői információrendszer bevezetését, átszervezést, az üzleti folyamatok újraszervezését.

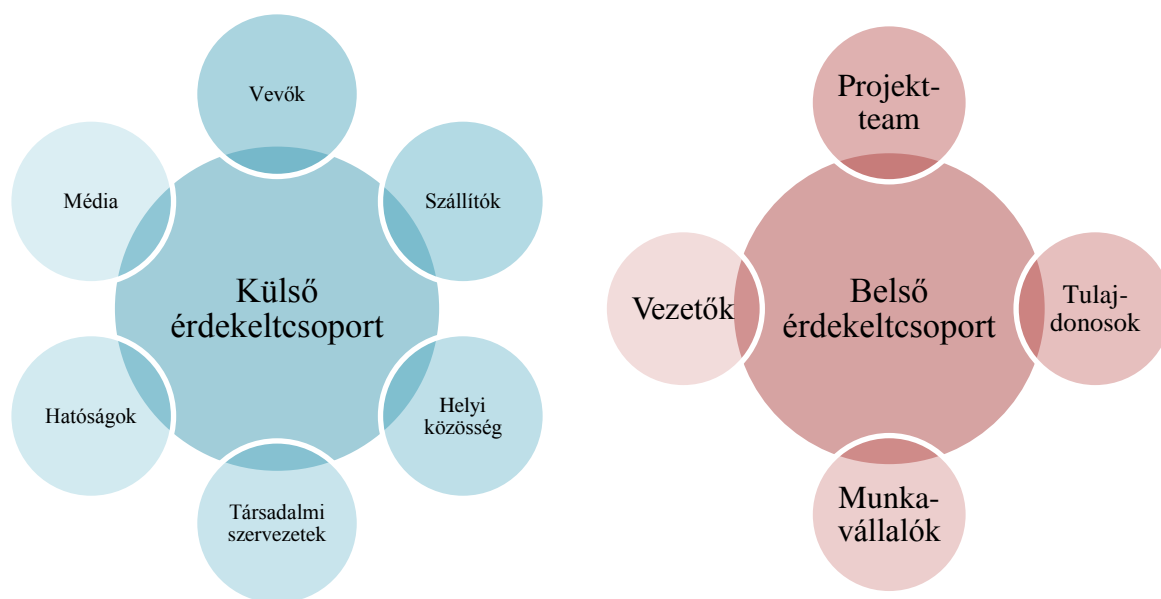
A szakirodalomban további csoportosítási lehetőségek is olvashatók (pl.: Aggteleky 1998, Lock 2003), de az említett típusok nagy részben lefedik azokat, valamint azok között is általában átfedések figyelhetők meg. A bemutatott projekt fajták szemléletesen rámutattak arra, hogy milyen projektekkel kerülhetünk többnyire szembe.



### III. 2. A projekt érdekelt érintettjei – Kinek szeretnénk eladni?

#### Az érdekeltek

Miután definiáltuk a projektünket meg kell határoznunk, hogy kinek adjuk el, kit érint. A projektek tervezésében, kivitelezésében és fenntartásában több ember is érintett lehet, nem csak azok, akik munkájuk révén kapcsolódnak hozzá. Az érintettekben belül, vagy hívhatjuk őket stakeholdereknek, azonosítani tudunk érdekcsoportokat. (Jelen tanulmányban nem teszünk éles különbséget köztük, így szinonimaként kerülnek felhasználásra a továbbiakban.) „...Érdekcsoportnak tartunk minden olyan alkalmi vagy szervezetszerűen működő közösséget, amelyek a projekt megvalósításával, illetve a létrehozott eredmény operatív működésével kapcsolatban valamilyen, az egyes csoportokon belül azonos vagy közel azonos érdekekkel rendelkeznek.” (Görög 1999, 155.) A projektek érdekeltjei, nem csak a projekt team tagjai, hanem mindenki más, aki kapcsolatba kerül a projekttel akár a megvalósítás során, akár a befejeztével, az eredmények hasznosítása révén. Nem tekinthetjük őket egy homogén csoportnak, mivel egyszerre több ember is lehet érdekelt egy projektben, akik mind más módon lehetnek kapcsolhatók hozzá. Ezért ajánlott csoportosítani őket, hogy utána könnyebben tudjuk az igényeiket és hozzáállásukat felmérni.



1. ábra: A projekt érdekeltcsoportjai

Forrás: Saját szerkesztés

Egy lehetséges csoportosítást mutat a fenti ábra. A projekt típusának függvényében lehet csak egy szűkebb csoport érintett, a vállalat belső környezete, ahol csak a tulajdonosokra, a vezetőkre és a munkavállalókra van a projekt hatással. Ez többnyire olyan projekteknél fordulhat elő, melyek a szervezet belső struktúrájában, folyamatiban idéznek elő változást, de ekkor sem lehet teljesen kizárni a külső környezetet sem. Ha egy képzési projekt esetében, fejlődnek az alkalmazottak bizonyos kompetenciái, az a vevőkkel való kapcsolattartásra is kihathat, mivel tegyük fel javul kommunikációs képességük.

A tulajdonosok azok, akik legtöbbször a pénzt áldozzák egy-egy projektre, ezért az ő megnyerésük és folyamatos tájékoztatásuk rendkívül fontos. „A felsővezetés és a

menedzsment támogatására mindig szükség van, mégpedig a projekt teljes életciklusa során.” (Englund-Bucero 2009, 12.) A vezetők közvetlenül érintettek lehetnek egy projektben, mert valamilyen feladatkört látnak el benne, vagy pedig közvetett módon úgy, hogy bizonyos időre nélkülözniük kell egy beosztottjukat, mert ő vesz részt benne. A munkavállalók nem csak a projekt megvalósításán dolgozhatnak, hanem lehetnek ők az eredmény felhasználói. Azonban érdemes szem előtt tartani, hogy ha olyan fejlesztéseket hajtunk végre, melyek befolyásolják az ő munkavégzésüket, hatékonyabb lehet, ha ki kérjük az ő véleményüket is, hogy ezáltal is csökkenjen az ellenállásuk az újdonsággal szemben.

A külső környezetben elsőként a vevőket érdemes megemlíteni, hiszen többnyire direkt vagy indirekt módon pont ő miattuk valósítunk meg egy projektet. A vállalat szállítói is ebbe a külső kategóriába tartoznak, akik meghatározhatják a cég által felhasznált inputokat, vagy éppen az outputok elosztását. Minden szervezet környezetében megtalálható egy kisebb nagyobb közösség, akiknek az elfogadását, támogatását jobb megnyerni számunkra. Egyéneként nem biztos, hogy elég befolyással rendelkeznek, de ha összefognak, akkor nagy dolgokra képesek. A társadalmi, civil szervezetekre is igaz, hogy jobb a békés viszonyt ápolni velük. A hatóságok szabályaikkal, illetve rendelkezéseikkel lehetnek befolyással működésünkre. Egy engedélyezési eljárás elhúzódása nagy bosszúságot okozhat számunkra. Végül jelentős tényező a média is, amin keresztül projektünket kommunikálhatjuk, megmutathatjuk a nyilvánosság számára.

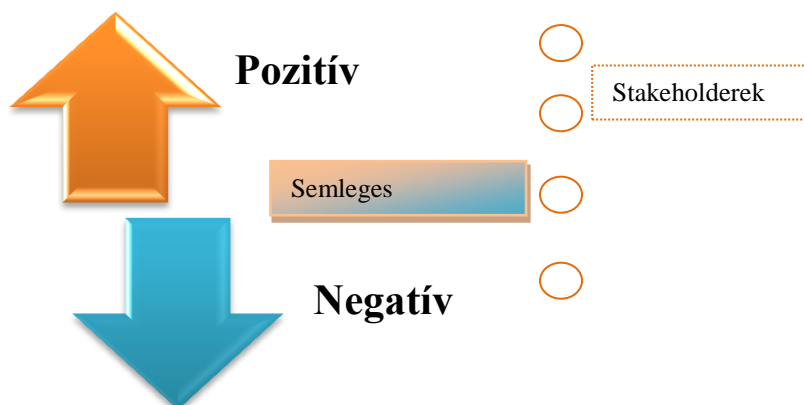
### **A projekttel kapcsolatos érdekek azonosítása**

A bemutatott stakeholdereknek különböző érdekei fűződhetnek a projektekhez, melyek igen komplexek lehetnek. Akár a belső, akár a külső érdekeltet vesszük szemügyre, mindegyik csoportban találhatunk azonos és eltérő érdekeket egyaránt. A munkavállaló azért dolgozik benne, mert kihívást jelentő feladatot jelent számára, vagy szélsőséges esetben ettől függ a munkahelye. Ha egy kisebb településen turista központot akarunk létrehozni, akkor meg kell mutatnunk a helyi közösségnek, hogy milyen előnyök származhat a projektből: gazdasági fellendülés, új munkahelyek. Ezt úgy kell megtennünk, hogy a keletkező hátrányok minél kisebb mértékűnek tűnjenek: nagyobb forgalom, több szemét, zaj.

Megfelelően kell felmérni az érdekeket, hogy minél tisztább képet kaphassunk, és ehhez illeszkedően tervezzük meg kommunikációnkat. Több szempontból is meg kell vizsgálni az érintettek érdekeit, mivel egy személy többféle érdekcsoporthoz is tartozhat, mint például egy helyi kisboltos, akinek a lakhelye az előbb említett példában kistelepülés, ahol turista centrumot szeretnének létrehozni. Lakóként nem érdeke, hogy megzavarják a nyugalmat lakhelyén, de kereskedőként lendíthet az üzletén a több turista.

### **A viszonyulás értékelése**

A projekt folyamatához illetve az eredményéhez alapvetően háromféle módon viszonyulhatnak az érintettek. Pozitívan, azaz támogatják a megvalósulását, elfogadják a projektet. Negatívan, nem szeretnék, ha létrejönne, ellenállnak neki. Egy harmadik lehetőség, hogy semleges a hozzáállásuk, számukra mindegy, hogy a projektet végrehajtják vagy sem. Mivel nem lehet mindig egyértelműen megmondani, hogy ki melyik csoporthoz tartozik, érdemes skálát használni. Lehet valaki többségében semleges, de inkább az elfogadás felé húz. Vagy erős ellenszenvet érez a projekt iránt, amely enyhíthető.

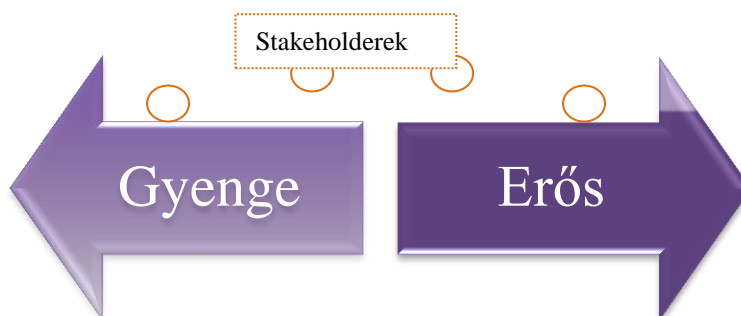


2. ábra: A projekt érintettek lehetséges attitűdjei

Forrás: Saját szerkesztés

### Befolyásolási potenciál

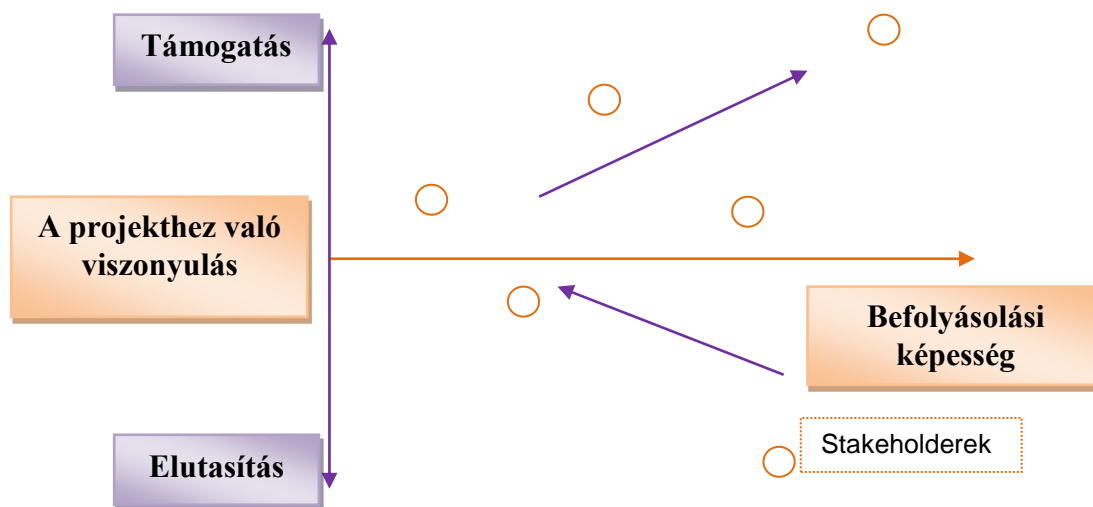
A következő teendő az érdekelt elemzésénél, hogy megbecsüljük, milyen befolyásolási potenciállal rendelkeznek a projekttel kapcsolatban, és annak mely fázisára képesek hatást gyakorolni: a megvalósításban vagy pedig az eredmények fenntartásában. Tulajdonképpen az érdekérvényesítő képességüket kell felmérni. A projektünk számára például olyan tulajdonos nyertünk meg, akinek a szavára ad a többi részvényes is, vagy inkább kevésbé. Az ügyünk mellé állított politikus tud lobbizni az adott hatóságnál a gyorsabb engedélyezés érdekében. Az adott helyi közösségben a projektünk ellenzői hány lakost képesek meggyőzni, vagy meddig ér el a kezük. Lényeges kérdés az is, hogy meg tudjuk-e győzni a médiát, hogy támogasson minket, mivel manapság már hatalmas befolyással bír, valamint könnyen torzíthat a híreken, amit sokan nem biztos, hogy észrevesznek. Ezt a jellemzőt is praktikus skálán felmérni.



3. ábra: Befolyásolási potenciál felmérése

Forrás: Saját szerkesztés

Hasznos módszer az érdekelt elemzése során, ha egy térképen ábrázoljuk (4. ábra), ki hogyan viszonyul a projekthez és az adott illető milyen befolyásolási képességgel rendelkezik, vagyis komplexebb képet kapunk, ha az előző két ábránkat összevonjuk. Így könnyebben átláthatjuk a kapcsolatokat, és kirajzolódnak előttünk a lehetséges cselekvési irányok.



4. ábra: Stakeholder térkép

Forrás: Jarjabka 2009, 79.

Az ábra megmutatja, hogy azok az érdekeltek, akik negatívan állnak a projektünkhöz, azok ellenérzését csökkenteni kell minél jobban. Főleg azok esetében, akik nagy befolyásolási potenciállal rendelkeznek a projektet illetően, azért hogy elkerüljük, hogy megakadályozzanak minket a végrehajtásban. Azokat a személyeket, akik a semleges szintet alulról közelítik, azaz inkább az elutasítás felé hajlanak könnyebben meg lehet győzni, hogy átálljanak a másik oldalra. A támogatói oldalon arra kell törekedni, hogy azok pozitív attitűdjét továbbra is fenntartsuk, valamint a jelentősebb befolyással rendelkezőket még inkább a projekthez kell kötni. A nyilak ezeket a leírt stratégiákat mutatják.

### Az érdekcsoport szervezettségi szintjének felmérése

Végül a stakeholderekkel kapcsolatban foglalkoznunk kell azzal a tényezővel is, hogy szervezetten működnek vagy csupán alkalmi jelleggel alkotnak csoportot. Ha szervezett egységet alkotnak, ki kell deríteni mi a küldetésük, a céljuk, és a kommunikációjukat ahhoz testre szabva kell megfogalmaznunk. A vezetővel tanácsos felvenni a kapcsolatot, és közvetlenül felé intézni üzeneteinket.

### III. 3. Az érintettek elérése – Milyen eszközökkel érjük el a célcsoportunkat?

Kirajzolódott előttünk, hogy mi a termékünk, ki a célcsoportunk, a következő kérdés, hogyan érjük el őket. Széles eszközközpont áll rendelkezésünkre abban, hogy a befolyásos támogatókat megnyerjük, a bizonytalanokat meggyőzzük, valamint az ellenállókat megnyugtassuk. Gareis nyomán a következőket emelhetjük ki (Gareis 2007):

#### Nyomtatott média

Kiadványok és prospektusok jó lehetőséget biztosítanak egy színvonalas ismertető anyag elkészítésére, újság cikkek révén pedig a célcsoport nagy részét el tudjuk érni. Attól függően, hogy mennyi emberhez szeretnénk eljuttatni a projektünk hírét, választhatunk az országos napilapok vagy a regionális, helyi újságok között.

### **Projekthez kapcsolódó események**

Nagy hangsúly van a projektek esetében, hogy személyesen is megszólítsuk az érintetteket. A személyes találkozás sokszor meggyőzőbb, mint egy darab papír. Remek alkalom, hogy jobban megismerhessük a célcsoport igényeit, véleményét a projekttel kapcsolatban. Ilyen események lehetnek a különböző konferenciák (nyitó, záró), sajtótájékoztatók, workshopok, fórumok. A beszélgetések során ötleteket gyűjthetünk, valamint tapasztalatokat cserélhetünk.

### **Ajándéktárgyak**

Az ajándéktárgyak segítségével is népszerűsíthetjük projektünket: tollakkal, pendrive-okkal, mappákkal, ruhadarabokkal. Ebben a kategóriában is nyugodtan szabadjára lehet engedni a fantáziánkat. Sokaknak örömet szerez, ha különböző eseményekről kis szuvenírekkel térhetnek haza. Komolyabb presztízsű ajándékokkal pedig a befolyásosabb érdekelteket vehetjük célba (a vidék projektlogóval ellátott limitált szériájú bora).

### **Elektronikus média**

Ha a projektünknek nagy nyilvánosságra van szüksége, akkor online népszerűsítés elengedhetetlen eszköz manapság. Valamint minél fiatalabb korcsoportot akarunk megszólítani, annál inkább az internetet kell használni, azon belül is ajánlott a közösségi oldalakat. A magára valamit is adó projektek külön honlapot is készítenek, amely kiváló lehetőséget ad a megfelelő informálásra, valamint a kreatív kinézet a pozitív befolyásolásban is segíthet. Az elérhetőségek megadásával kapcsolatba is léphetnek velünk. A látogatottság mérése révén, az érdeklődők számáról is kaphatunk egy képet. Interaktív elem beépítésével lehetőséget biztosíthatunk a kétoldalú kommunikációra.

### **Látogatások**

A látogatások is a személyes elérés egy formái. Sokat segít, ha a projekt megvalósítói vagy finanszírozói képviseltetik magukat a munka helyszínén, így sugallva elköteleződésüket a projekt mellett.

### **Projektmenedzsment dokumentáció**

A projektjelentések, a tanulmányok, beszámolók, mind a projekt megvalósítói számára adnak egyrészt tájékoztatást, másrészt visszacsatolást a projektről, valamint az ellenőrzők, a finanszírozók és a támogatók számára is információt nyújtanak a projekt előrehaladásáról.

Nem szabad elfeledkezni arról, hogy belső projektek esetén is, ha kisebb is a stakeholderek köre, akkor is kellő hangsúlyt kell fektetni a tájékoztatásukra. Erre alkalmas megoldásnak tekinthetjük a belső hírleveleket, plakátokat a cég épületén belül.

Az említett eszközök nagyon széleskörűek, de érdemes még kiegészíteni azokat néhányval Görög eszköztárából, akik más szempontból közelíti meg ezt a témát, a személyes kontaktusok jobban előtérbe kerülnek nála (Görög 2008):

### **Bevonás a projekt kialakításába és megvalósításába**

A stakeholderek ellenállását csökkentve, valamint elfogadásukat növelve hasznos lehet bevonni őket már a projekt tervezésébe, valamint a megvalósításába, főleg azokat, akik majd az eredményeket fogják hasznosítani. Az Európai Unió finanszírozásából megvalósuló projekteknél például fontos szempont a projektek értékelésénél, ha bevonják az esélyegyenlőségi csoportok képviselőit is.

## **Konzultáció**

A bevonás egyik formája lehet a folyamatos konzultáció, amikor meg lehet vitatni a felmerült problémákat, új ötletekkel lehet előállni. A munkavállalók pozitívabban fognak hozzáállni az újonnan bevezetendő fejlesztésekhez, ha megkérdezik őket, mert így érezni fogják, hogy számít az ő véleményük is.

## **Kompenzáció**

Amennyiben tisztában vagyunk vele, hogy a projektünk egy bizonyos csoport érdekeit sérteni fogja, vagy akaratlanul sérülnek, akkor kompenzációval enyhíteni lehet a kialakult ellenérzéseken.

### **III. 4. Eredmények értékelése – Sikeresenadtuk el a terméket?**

A marketing tevékenység megvalósítása során szükség van folyamatos értékelésre, ellenőrzésre, hogy lássuk, a céloknak megfelelően haladunk-e, valamint elértük-e azokat. Értékelni kell, hogy megfelelően mértük fel a célcsoportunkat, annak igényeit, valamint pozícióit. Meg kell nézni, hogy hatékony marketing eszközöket használtunk-e. Ha ezeket a feladatokat nem csak a folyamat végén tesszük meg, akkor sikeresebbek lehetünk, mivel a végén már nehéz bármin is változtatni, vagy rosszabb újratekinteni mindent előlről. Könnyebb útközben változtatni a cselekvési terven. Azért is fontos, hogy néha megálljunk egy pillanatra, és elvégezzünk egy kontrollt, mert a projekt megvalósítása folyamán változhatnak az érintettek igényei, attitűdjei. Új stakeholderek is képbe kerülhetnek, akik elérésére szintén célzott lépéseket kell megtenni. Az értékelést elvégezhetik szűkebb körben is, csak a megvalósítók, de eredményesebb lehet kicsit kitekinteni is.

## **IV. EU-s projektek kommunikációja**

Egy rövid kitekintés következik az Európai Unió által finanszírozott projektekre, melyeknél kissé speciálisabb helyzet áll fenn, mivel számukra kötelező információs tevékenységek vannak előírva. A támogatás mértékétől függően az Unió szabályozza, hogy kinek milyen kommunikációs csomagot kell alkalmaznia a projektje megvalósítása során:

- „I. csomag: 500 millió Ft feletti támogatás esetén,
- II. csomag: 50 millió – 500 millió Ft között támogatás esetén,
- III. csomag: 50 millió Ft alatti támogatás esetén.”

(ÚSZT Kedvezményezettek tájékoztatási kötelezettségei, 5.)

Az EU ezáltal próbál elérni egy fajta láthatóságot a maga számára. Más szempontból egy megerősítés is lehet a szavazó polgárok számára, hogy megérte bekerülni ebbe a közösségbe, mivel milyen sok támogatással segíti az ország fejlődését. Ezeknél a projekteknél a pénzügyi erőforrások nagy szűk keresztmetszetnek számítanak, főleg ha az önkormányzatokra gondolunk. Igyekeznek a fejlesztéseket minél szűkebb keretből kihozni. Ha nem lennének ezek a szigorú előírások, elképzelhető, hogy sokkal kevesebbet fordítanának a marketing tevékenységre a pályázók, vagy egyáltalán nem is költenének rá.

A Kedvezményezettek tájékoztatási kötelezettségei és az ÚSZT arculati kézikönyv című dokumentum alapján kell tájékoztatási és nyilvánosságot biztosító tevékenységeket elvégezni. Ebből kiemelhetők például a tájékoztató táblák, melyekkel gyakran találkozhatunk a mindennapjaink során. A táblákon mindenképpen kötelező megjelölni többek között a

logót, hogy EU-s forrásból valósult meg a projekt, valamint hogy milyen fejlesztés valósult meg.

## **V. Konklúzió**

A tanulmány megmutatta, hogy a projektek elengedhetetlen eleme a projektmarketing, mely meghatározó tényező egy projekt sikerességében. Egy komplex feladatnak tekinthető, mely átfogja a projekt teljes életciklusát, tervezéstől a megvalósításon át a fenntartásig. Ha nem nyerjük meg a projektünkhöz a kellő támogatottságot, erőforrásokat, illetve nem mérsékeljük az ellenállást, akkor a saját helyzetünket nehezítjük meg. Ügyelni kell arra, hogy az adott projekt célcsoportját helyesen mérjük fel, és a megfelelő eszközökkel és módszerekkel érjük el őket. A projektmarketing alkalmazása során azonban bizonyos alapelveket illik betartani, habár el kell ismerni, hogy manapság a jó ügy érdekében is nehéz embereket megnyerni, de a játékszabályokat minden esetre próbáljuk betartani. Etikus magatartást kövessünk, ne a manipuláció eszköze legyen a projektmarketing. Eleve a projektek megvalósítása nagymértékű rugalmasságot követel meg, ez ugyan úgy igaz a marketing esetében, ugyanis az érdekcsoportok és az érdekek könnyen változhatnak, ahogy haladunk a végrehajtásban. Végül az utolsó jó tanács, hogy amikor nagy erőfeszítések árán az ellenzőket igyekszünk megnyerni, szem előtt kell tartani azt is, hogy a támogatókat is megtartsuk.

## VI. Irodalomjegyzék

Aggteleky, B. – Bajna, M. (1994). Projekttervezés – Projektmenedzsment, Vezetők és tervezők kézikönyve, Alapok – Alkalmazás – Példák. Budapest: Közlekedési Dokumentációs Rt.

Englund, R. L., Bucero, A. (2009). Projektszponzorálás. Budapest: Akadémiai Kiadó

Gareis, R. (2007). Projekt? Örömmel! Budapest: HVG Kiadó Zrt.,

Görög, M (1999). Általános projektmenedzsment. Budapest: Aula Kiadó

Görög, M. (2008). Projektvezetés. Budapest: Aula Kiadó

Jarjabka, Á. (2009). Projektmenedzsment ismeretek I. Pécs: PTE-KTK

Lock, D. (2003). Project management (8th ed). Aldershot : Gower

Nemeslaki, A. (1995). Projektmenedzsment. Budapest: Nemzetközi Menedzser Központ

Szebényi, Z. (2009), Projektmenedzsment - kell ez nekünk? Műszaki gazdasági közlemények, 49. évf., 1. sz. 48-52.

ÚSZT Kedvezményezettek tájékoztatási kötelezettségei

<http://www.nfu.hu/download/33643/%C3%9ASZT%20kedvezm%C3%A9nyezettek%20t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%A1si%20k%C3%B6telezetts%C3%A9gei%20.pdf>  
(2012.05.31.)

**Bálint Brigitta**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudomány Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Vezetés – Szervezés Tanszék, Gazdálkodástani Doktori Iskola

Cím: 7622, Pécs, Rákóczi út 80.

Telefon +36-70-946-0663

E-mail: [balintbrigitta22@gmail.com](mailto:balintbrigitta22@gmail.com)



## A változásmenedzsment elméletének alkalmazása nagyvállalati példa alapján

Benke Mariann  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

Életünk során semmi sem örök érvényű, kivéve a *változást*. Az Egyesült Államokból kiinduló pénzügyi *válság* ugyanis az egész világon komoly gondokat okozott, és okoz ma is. A vállalatok számára ez egy olyan radikális változás volt, amely miatt gyárak zártak be, vagy csökkentették termelésüket, továbbá munkahelyek ezrei szűntek meg. Ám ez a *válságos időszak nem egyedi* a cégek életében, ezt az 1990-es évek elején bekövetkezett recesszió is igazolja.

Az iménti kijelentések úgy érzem aktualitást adtak a cikk megfogalmazásához, amely elsősorban a *változás sikerességének vizsgálatával* kíván foglalkozni, mindezt az IBM esetén igazolva.

### Abstract

In our lives nothing is forever except the *changes*. The financial *crisis*, which started from the United States of America, caused huge problems all over the world and it also causes today. It was such a radical change in the life of enterprises that made factories to reduce their production or even made them close. Furthermore, thousands of workplaces were terminated.

On the other hand, this crisis is not unique in the life of companies, it is justified by the recession of the first part of the 1990s.

The abovementioned statements provide an adequate and up-to-date basis for this *success of change proving* it through the case of the IBM.

## I. Miért is olyan fontos a változásmenedzsment?

A változásmenedzselés nem új-keletű dolog, a világ körülöttünk folyamatosan változik, ma már a *kisboltokat* felváltották a bevásárlóközpontok, a levél helyett e-mailt írunk, a technológiai újítások, és a termelési módszerek fejlődése pedig folyamatos reakciókészséget igényelnek.<sup>1</sup> A globalizációs folyamat felgyorsulása a piaci verseny erősödését eredményezte. Dittenhofer és Nielsen (2009) szerint a globalizáció kifejezés magában foglalja a hatalmi viszonyokat, és azokat a technológiákat és gyakorlatokat, amelyek segítik a mai világot a fejlődésben.

A szervezeteknek ebben a felgyorsuló közegben átalakítási folyamatokat kell elindítaniuk, amelyek 70%-a John P. Kotter (1995) szerint kudarcba fullad. A kudarc okai pedig az információhiány, vagy az információáramlás hiányosságai, illetve az ezek miatt kialakuló konfliktushelyzetek lehetnek. A menedzserek gyakran nem fordítanak elég időt arra, hogy feltérképezzék és megértsék a valódi okokat. A vezetők többsége Bencsik Andrea (2003) szerint gyakran a kézzel fogható, számszerűsíthető dolgokra koncentrálnak, mint minőség, hatékonyság, létszám, ahelyett, hogy a lágy problémákra is összpontosítanának, mint pl. a szervezet emberi oldala.

Bizonyos esetekben a kemény problémák megoldása a vezetőség számára elsőbbséget élvez, és csak ezek után tudnak fókuszálni a dolgok emberi mivoltának feltérképezésére. Gondolok itt a Toyota esetére, amikor is az egyik cseh beszállító hibás gázpedálokat szállított le a társaság számára (Linebaugh 2010), ezért tömeges méreteket öltött az eladott autók visszahívása (ez a krízis a közös beszállítók miatt Citroënt, és a Peugeot is fenyegette). Nyilvánvaló, hogy a termelési folyamatnál a „*Heijunka*”- elv alkalmazása kapcsán - miszerint a termék életútját egészen a beszállítóktól a fogyasztókig figyelemmel kísérik, és közben a minőségre is ügyelnek (Vörös 2010) – hiba adódott. A hibát természetesen a gyártó a minőségi problémák kijavításával igyekezett kiküszöbölni.

Az iménti eset nem egyedülálló az autógyártás történetében, 2010 decemberében a Suzuki cég jelentette be, hogy mintegy 120 000 Magyarországon gyártott autót hív vissza, mivel az 1997-2002-es évjáratú autók lengéscsillapítói mind átrozsdásodtak. (Passenger cars – Suzuki Swift 2010)

Egy ilyen komoly minőségi probléma a szervezet szempontjából mindenféleképpen változtatást eredményez, újra kell gondolni a termelési folyamataikat, és természetesen a történeteket megfelelően kell kommunikálni, a pánikhangulat elkerülése érdekében. Valamint lényeges, hogy az autók visszahívása mindösszesen tüneti kezelés lehet, hosszútávon fel kell tárni az igazi okokat.

Felmerülhet, hogy vajon milyen változásokat eredményez mindez a karcúsított termelési rendszerben? Egy másik lényeges kérdés lehet, hogy vajon egy európai, vagy amerikai autógyártó cég is megtette volna ugyanazt, mint a Suzuki, hogy több mint 10 éves autókat hív vissza a piacról? Mindenesetre ez az eset bizonyos etikai aspektusokat is felvet.

A XX. század közepétől a kutatók figyelme egyre jobban a változásmenedzselés felé fordult, és ezzel egy időben 1951-ben Lewin megalkotta az első változást inspiráló elméletet, amely három fázisból állt, felengedés (unfreezing), mozgatás (moving) és megszilárdítás (freezing). (Lewin 1951) Ezt követően egyre bonyolultabb változásmenedzselési modellek alakultak ki, amelyek már nagyobb volumenű változásokat is jól tudtak szemléltetni.

---

<sup>1</sup> A következő cikk magában foglalja szakdolgozatom egyes részeit:

Benke Mariann (2011): Változásmenedzselési modellek értelmezése, és a sikerkritériumok vizsgálata, összehasonlító jellegű feldolgozás esettanulmányokon keresztül. PTE-KTK, Pécs, Kézirat

## II. Mi teszi igazán sikeressé az átalakítást?

Száz évvel ezelőtt még el sem tudta képzelni egy átlagos középvezető, hogy manapság egy pályakezdőnek hányszor kell majd élete során munkahelyet változtatni ahhoz, hogy sikeresen lépegethessen felfelé a ranglétrán, és alakíthatassa karrierjét. Nincs ez másképpen a szervezeteknél sem, a szervezeteknek is folyamatosan reagálniuk kell a környezeti hatásokra, és meg kell újulniuk.

A változások keletkezhetnek a szervezeten belül, és a szervezeti környezetben egyaránt, illetve tudatosan, és akaratlanul egyaránt. Ahhoz viszont, hogy sikeresek tudjunk lenni, nem árt ezeket a folyamatokat szükség esetén kezdeményezni, hiszen ha a környezet átalakító erőire várunk, akkor kevesebb az esély a túlélésre.

Az első sikeres lépés az átalakítások menedzselésénél, ha felismerjük, hogy valami nincs rendben. A következő lépés pedig felmérni, hogy mit tudunk tenni, és ezek a lépések kiket érinthetnek.

Kritikus pont a változásnál az érintettek megfelelő körülhatárolása, az ellenállásuk megfékezése, megelőzése. Az ellenállásokat Farkas (2001) szerint két különböző ok válthatja ki, egyrészt az egyéni érdekek, másrészt a szervezeti érdekek különbözősége. A következő táblázat ezt szemlélteti.

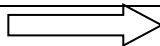
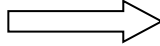
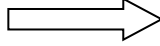
1. táblázat: Az ellenállás egyéni és szervezeti okai

Egyéni (?)	Szervezeti (?)
<ul style="list-style-type: none"> <li>• félelem az újtól az ismeretlentől</li> <li>• ragaszkodás a szokásokhoz</li> <li>• függőség másoktól</li> <li>• félreértés és bizalomhiány</li> <li>• személyek szerint eltérő értékelések</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• a hatalom, pozíció és a befolyás fenyegetettsége</li> <li>• a szervezeti struktúra ereje</li> <li>• erőforráskorlátok</li> <li>• korábbi befektetések hatásai</li> <li>• szervezeten belüli megállapodások, egyezségek</li> </ul>

Forrás: (Farkas 2001, 13.)

Sokan például úgy gondolják, hogy a változások a pozíciójukat veszélyeztetik, ezért ellenállnak, továbbá előfordulhat az is, hogy kétségbeesnek, hogy az új rendszerben szükség lesz e még rájuk, és milyen lesz esetleg az új módszerek szerint meghatározott jövedelmek nagysága.

2. táblázat: Problémák és következmények a szervezetben

Probléma	Következmény
Ellenállás 	A motiváció szükségessége a változáshoz
Szabályozás 	Az átalakulást menedzselni kell
Hatalom 	Ki kell alakítani a változás politikai dinamikáját

Forrás: (Nadler 1980; Idézi: Farkas 2001, 13.)

Ahhoz, hogy leküzdjük az ellenlábasainkat, és sikeressé váljunk szükséges a motiváció alkalmazása. Ennek a legegyszerűbb változata a világos kommunikáció, amely sok változásmenedzselési modell szerves részét képezi. Szükséges tájékoztatni az alkalmazottakat a célokról, jövőképről, a változások szükségességéről, és arról, hogy mindezen lépésekkel milyen eredményeket érhetünk el. Farkas (2001) szerint a jól bevált módszerek egy ilyen szituációban a következők:

- képzést kell adni az alkalmazottaknak, ahhoz, hogy jobban megértsék a szituációt;
- támogatni kell a változásban résztvevőket;
- részvételi lehetőséget kell adni, és bevonni a szervezet tagjait;
- tárgyalni kell, és megegyezéseket kötni;
- manipulálni kell, és kooptálni;
- burkolt, vagy nyílt erőszakot kell alkalmazni, persze ez csak a legvégső esetben, hiszen az erőszak alkalmazása nem mindig pozitív kimenetelű.

Továbbá az egyik legsikeresebb eszköz mindig a mások fejével való gondolkodás, azaz az érintettek szempontjából részletesen végig kell gondolni a folyamatokat, kiket hogyan érinthetnek a meghozott döntések, és hogyan lehet kompenzálni azokat, akik számára ez negatív kimenetelű lesz.

Egy másik sikertényező a Daniel Goleman által bevezetett érzelmi intelligencia képessége, amely az előbb már említett mások helyzetébe való belegondolást segíti. (Goleman 1997) Goleman szerint az érzelmi intelligencia öt komponensből tevődik össze:

- önismeret,
- önmenedzselés,
- szociális tudatosság,
- szociális készség,
- kapcsolatteremtési, fenntartási készség.

Ezen képességek birtoklása bizonyítottan hatással van a sikerre, ezért a változások vezényletésénél ezeket is mindenképpen figyelembe kell venni.

Egy másik fontos kérdés a változások sikerkritériumainál az, hogy milyen tempóban valósítsuk meg a változást, azaz gyorsan, vagy lassan. Ha kevés az időnk, és gyorsan kell cselekednünk, akkor minden bizonnyal egy mélyreható, radikális változási folyamatot fogunk elindítani, ha pedig viszonylag több időnk van, akkor lassabban, lépésről lépésre vitelezzük ki az átalakítást.

Sok szervezetnél ún. „*méregtelenítő*” menedzsereket is alkalmaznak arra, hogy a változások kevésbé legyenek fájdalmasak. Ezek a munkatársak megfigyelnek, tanácsokat adnak másoknak, proaktív lépéseket tesznek, a problémákat mások számára is érthetővé teszik. (Farkas 2001)

Az igazán sikeres vezetők attól függően, hogy a szervezet éppen milyen változási formákat képes elviselni kombinálják a radikális, és a lépésről lépésre bekövetkező változásokat, így sikerülhet megőrizni a vállalatnál a stabilitás érzetét. Egy másik fontos eszköz a CMO azaz a Chief Memory Officer alkalmazása, amely egy ún. szervezeti memória. Ez segít tanulni a már elkövetett hibákból, tapasztalatokból. A szervezeti tanulás és a változásmenedzsment kapcsolatáról a továbbiakban még szó esik.

John P. Kotter és Nadler sikerkritériumai más szempögből világítják meg a változásmenedzselés kivitelezését.

Kotter szerint a változások sikeres vezetői nyolc helyes lépést követnek a helyes sorrendben. „A sikeresebb esetek legáltalánosabb érvényű tanulsága az, hogy a változási folyamat olyan fázisok sorozatán halad végig, melyek együttesen rendszerint tetemes időt igényelnek. Az egyes lépések átugrása a sebességnek csupán a látszatát kelti, és soha nem hoz kielégítő eredményt.” (Kotter 2007a, 96-103.)

Nadler (1988) véleménye a változás sikerességéről, hogy a szervezetek mindegyike a kívánatos állapot eléréséhez át kell, hogy essen egy átmeneti állapotban, amelyre a folyamat megtervezésénél szintén ügyelni kell, azaz nem elég szem előtt tartani a hosszútávon elérni kívánt célokat, összpontosítani kell a rövidtávúakra is. Nadler (1988) szerint minden változás éppen annyira tekinthető sikeresnek, amennyire a következő kritériumok teljesülnek:

- A szervezet eljutott „A” állapotból a „B” állapotba, azaz sikerült véghezvinni az átalakítást.
- Az új állapotban a szervezeti működése eleget tesz a várakozásoknak.
- Az átmenet a szervezet számára keletkezett túlzott erőfeszítések nélkül ment végbe.
- A változás a szervezet egyes tagjainak túlzott erőfeszítése nélkül történt meg.

Az első két kritérium a változás eredményességére, a második kettő pedig a hatékonyságra vonatkozik. Fontos különbséget tenni a harmadik és a negyedik komponens között, hiszen a szervezet egészének hiába érte meg az átalakítás, ha azaz egyének számára túl nagy áldozattal járt. (Pataki 2004)

Az átalakítási folyamatok eredményességét azonban nemcsak lágy eszközökkel, hanem úgynevezett sikerességi formulákkal is mérhetővé lehet tenni. Ez természetesen nem egzakt, és bonyolult matematikai módszerek alkalmazását jelenti.

Fontos megemlíteni David Gleicher formuláját (Beckhard-Harris 1977; Idézi: Pataki 2004), amely a változásmenedzselés sikerességének feltételeit vizsgálja, és azt egy szimbolikus egyenlőtlenség formájában fejezi ki. Gleicher képlete a következő volt:

$$V = E * J * L, V > K. \quad ^2$$

Lényeges, hogy a szorzat egyik tényezője sem lehet nullával egyenlő, hiszen akkor a változás véghezvitele nem sok reményt ígér.

Hasonló formulát fogalmazott meg Andrew Pettigrew is, itt a képlet a következő (Buchanan - Boddy 1992; Idézi: Pataki 2004):

$$V * J * L > T. \quad ^3$$

Valamint Beckhard formulája kapcsán is megállapíthatóak egyezőségek (Beckhard 1969; Idézi: Pataki 2004):

$$V = (E * J * L) / K. \quad ^4$$

<sup>2</sup> Ahol V: a változás energiája, E: a fennálló helyzettel való elégedetlenség, J: világos jövőkép a kívánatos helyzetről, L: világos elképzelés a megteendő gyakorlati lépésekről, K: az érintetteknek mibe kerül a változás (V>K).

<sup>3</sup> Ahol: V: szignifikáns nyomások és érvek a változás mellett, a szervezet belső és külső kontextusában; J: a jövőképpel rendelkező vezetés megléte; L: a változási kezdeményezés észlelt legitimitása; T: a szervezet tehetetlensége, amelyet a jelenlegi ideológiák okoznak.

A három képlet közötti különbség, hogy Gleicher és Pettigrew-nél bizonyos küszöbszint alatt egyáltalán nincs változás, a közös vonás pedig, hogy a szerzők a formuláikkal leginkább egy elvet kívántak kifejezni, és nem pedig egy valós számítási metódust.

A leírtakat összegezve a sikeres változások általában proaktívak, a vezető ezeknél fontosnak tartja az ellenállás letörését, valamint az egyértelmű kommunikációt. Fontos még a megfelelő érzelmi intelligencia, és az erőforrások hatékony kezelés.

### **III. Sikeresé teheti az átalakítást a tanuló szervezetté válás?**

A gazdálkodó szervezetek életében a változások spontán, avagy irányított módon is létrejöhetnek. Ahhoz viszont, hogy a szervezetek minél gyorsabban reagálni tudjanak a pillanatnyi helyzetekre, meg kell barátkozni a tanuló szervezetek kialakításával. Azok a szervezetek ugyanis sikeresebbek, amelyek alkalmazzák a tanulószervezetek módszereit.

Bencsik Andrea (2002) szerint: *„A tanulószervezet olyan szervezetet jelent, amely jövőjének alakítása érdekében folyamatosan növeli, erősíti alkotókedvét és tehetségét. Képes tudást létrehozni vagy megszerezni, azt elterjeszteni a szervezetben, és magatartását is megváltoztatni az új felismerések, vagy tapasztalatok alapján.”*(Bencsik 2002, 116.) A változásmenedzsment pedig Bencsik szerint: *„A változásmenedzsment tudatos emberi beavatkozás, a dolgok korábbi, megszokott rendjének megváltoztatására irányul, melynek célja valamilyen szükséglet kielégítésére irányuló tevékenység.”* (Bencsik 2002, 116.)

A környezet a vállalatok számára állandó, és gyorsuló változási közeggel szolgál, így ezen körülmények között, csak azok a szervezetek képesek túlélni, amelyek képesek elsajátítani azt a tanulási képességet, amely a változások ellenére is a szervezeté marad. Na de felmerül a kérdés, hogy hogyan tudja megtenni mindezt egy vállalat?

#### **III. 1. Hogyan válhat vállalatunk tanulószervezetté?**

Ahhoz, hogy egy szervezet tanuló szervezetté váljon számtalan eszköz áll rendelkezésre, ám lényeges, hogy ezeket a tanulás szolgálatába kell állítani, pl. jövőkép, kommunikáció, konzultációk, oktatás. Természetesen a változásmenedzsment megvalósításának is egyik igen fontos eleme a kommunikáció, és a jövőkép terjesztése. Peter Senge (1998) öt alapelveket különböztet meg, ezek azok az alapelvek, amelyek egy szervezetet tanuló szervezetté tesznek:

- rendszerben való gondolkodás,
- önmagunk irányítása,
- gondolati mintáink folyamatos felülvizsgálata,
- közös jövőkép,
- csoportos tanulás.

A rendszergondolkodás annyit jelent, hogy a szervezet tagjai nem csupán a felszínes problémákat oldják meg, hanem egyfajta ok-okozati rendszerben gondolkodva összpontosítanak a háttérben megbúvó igazi okokra. Ez lényeges, hiszen a szervezetnek a változás során egyik egyensúlyi állapotból kell a másikba eljutni, és ha az igazi okokat nem tárják fel a szakemberek, akkor hajlamosak csak az ún. kemény problémákra, mint a minőség, hatékonyság, pénzügyek összpontosítani, és a változás nem lesz sikeres. A változás szervezeti szinten akkor következik be, amikor az egyensúlyi állapotból kimozdulva egyes hajtóerők túlsúlyba kerülnek. (Bencsik 2002)

---

<sup>4</sup> Ahol: V: változás, E: elégedetlenség a status quo-val, J: jövőkép, L: világos akciólépések, K: költség.

A személyes irányítás azt jelenti, hogy az emberek képesek önmaguktól a jövőkép kialakítására, a kreatív gondolkodásra. A gondolati minták folyamatos felülvizsgálata pedig magában foglalja azt, hogy az emberek képesek változtatni a magatartásukon tudatosan, avagy tudattalanul, amely segíti a változási folyamatot.

A közös jövőkép, az egyéni jövőképek integrációját jelenti, azt, hogy a szervezeti tagok képesek összhangba állítani az egyéni elképzeléseiket. (Bencsik 2002)

A csoportos tanulás kialakulása tovább segíti a szervezet tanulószervezetté válását, hiszen itt az egyéni tudások nem csupán összeadódnak, hanem az együtt gondolkodás segítségével megtöbbszöröződnek.

Ahhoz, hogy a szervezet folyamatos változást tudjon produkálni a következő elemekre van szüksége (Bencsik 2002):

- az attitűdváltozást a középpontba kell helyezni,
- szükség van tanuláselméletekre,
- fontosak a fejlődéselméleteken alapuló magyarázatok.

Az attitűdváltozás középpontba helyezése azért fontos, mivel az alkalmazottak ellenállása csak így törhető meg, mind a változások, mind a tanulószervezetté válás irányába. Fontos, hogy az emberek negatív előfeltevéseit meg tudjuk változtatni. (Bencsik 2002)

A fejlődéselméletek azért lényegesek, mivel a tanulószervezeteknél elindított változási folyamatok mindenképpen a fejlődés irányába hatnak. Fontos még a megfelelő mentális felkészültség a dolgozók részéről, hiszen ez az, ami megghiúsíthatja a változást. Pl. félelem az újtól, félelem attól, hogy a megvalósításhoz szükséges ismeretek kevésnek bizonyulnak, ezért az illető elvesztheti az állását, stb. (Bencsik 2003)

Vannak azonban, már az előzőekben is említett lágy, megbúvó, azaz nem fizikai problémák is, amelyek veszélyeztethetik a változásokat. Ezek kiküszöbölésére alkalmas a tanulószervezetté válás. (Bencsik 2002)

A szervezeti tanulás épp úgy alakul ki egy vállalatnál, ahogyan az egy kisgyermek esetében magyarázható, azaz hibákat követ el, majd ezek után megtanulja, hogy mi az, amit másképp kell csinálnia ahhoz, hogy sikeresebb lehessen. Ez az úgynevezett tapasztalati tanulás. (Bencsik 2002)

Ezen ismerveket figyelembe véve a szervezetnél egyre bonyolultabb tanulási mechanizmusok alakulhatnak ki, amelyek a változási folyamattal párhuzamba állíthatóak:

1. Utánzó, másoló, imitív jellegű változás: azaz egyhurkos tanulás. „*A szakirodalomból ismert egyhurkos tanulásra, amikor is a cselekvése elvárt és valós eredményei közötti különbség kiküszöbölésére törekszik, minden szervezet képes.*” (Bencsik 2002, 118.)
2. Egyel magasabb szint, amikor a különbség okát is keresik a szervezetnél, itt már létrejön az ún. instrukcionális tanulás (kéthurkos tanulás). Itt a szervezet lemásolja más szervezetek rutinjait, majd azokat a sajátjaikén alkalmazza. A változásmenedzselés szemszögéből ez annyit takar, hogy „*...adaptációs, vagy átalakítás melletti átvételi változás zajlik.*” (Bencsik 2002, 118.)

A hosszú távú sikereket a vállalatok valójában ezen két módszer alkalmazásával érik el, azaz létre kell hozni egy közös szervezeti memóriát, amely a szerzett tudások összességét tartalmazza. Persze lényeges, hogy az egyéni tudások összességével nem egyenlő a szervezeti memória, mivel ennél a közös tudásfelhalmozás sokkal nagyobb tudásanyagot rejt

önmagában. Ugyanakkor a tanulás folyamatával párhuzamosan be kell építeni a felejtést is, hiszen minden változás során valami újat kell megtanulni, beilleszteni a rendszerbe, amely a régi paradigmák figyelmen kívül hagyását jelenti.

#### **IV. Sikeres átalakítás az IBM-nél, avagy hogyan alkalmazható ebben az esetben David Nadler híres modellje, a kongruencia modell?**

A '90-es évek elejére az IBM a következő problémákkal volt kénytelen szembe nézni. Az igazgatók ahelyett, hogy feladataikra koncentráltak volna, a pozíciójukat védő csatározásokba kezdtek. (Hamel 2001) Eközben a cég legnagyobb vetélytársai már az IBM pozícióját is veszélyeztették, a Fujitsu, Digital, és a Compaq megjelenése meglehetősen leszorította az árakat, az Intel és a Microsoft is lényegesen nagyobb profitot termelt ki az IBM-nél. Az ügyfelek panaszkodtak a vállalatíriás arroganciája miatt. A csúcspont akkor következett be, amikor 1994-ben a cég 15 milliárdos veszteséget halmozott fel az előző három évből, a bevétele pedig 105 milliárdról 64 milliárd dollárra esett vissza. (Hamel 2001) Az IBM tanácsadói egybehangzóan úgy ítélték meg, hogy a vállalat halálra van ítélve, ám az elkövetkezendő hat év azt bizonyította, hogy kemény munkával talpra lehet állni, így 1998-ra már 18 000 e-business tanácsadói megbízást teljesítettek, és a 82 milliárd dolláros bevételük mintegy negyede volt a világháló kialakulásának köszönhető. (Hamel 2001)

A szervezet egészét tekintve az *inputok* a következőek voltak. A *környezetben* természetesen a versenytársak megerősödni látszottak, és egyre jobban kezdték kiszorítani az IBM-t a piacokról. A vevők igényei természetesen magasabbak voltak annál, mintsem egy arrogáns területi képviselővel, vagy asszisztenssel kössenek üzletet. Az *erőforrások* szűk keresztmetszetét a csökkenő bevételek alkották. Az *előtörténet* (Farkas 2004) pedig nagyban befolyásolta az IBM vezérigazgatóját, mégpedig arra készítette, hogy ne adja fel, hiszen a sikeres múlt éppoly sikeres jövővel kecsegtet.

A vállalat transzformációs folyamata során a már említett inputokat felhasználva az IBM-nek outputokat kellett létrehoznia, ehhez a szervezet négy legfontosabb eleme volt a segítségére. (Farkas 2004)

A vállalat feladata: a versenytársakkal fel kell venni a küzdelmet, és számítógépes hardverelemeket gyártani a vállalati stratégiának megfelelően (lásd a későbbiekben). Újításokkal, fejlett technológiával helyt kell állni az e-business tanácsadási területén, azaz új honlap alkalmazásokat, és weboldalakat kell kialakítani, amelyek állják a sarat, még a legmagasabb látogatottság esetén is.

Egyének a transzformációs mechanizmusban: az alkalmazottaknak éppúgy, mint a vezetőségnek azon kell dolgozniuk, hogy az IBM kilábaljon a válságos helyzetből, meg kell érteni a változás szükségességét. Az alkalmazottaknak flexibilisnek kell lenniük, a projektmenedzsment eszközeit alkalmazva egyszere több munkálatban is részt kell venniük.

Formális szervezet: az egyén-feladat hozzárendelés csak úgy valósulhat meg, ha a vezetők pontosan hozzárendelik az egyéneket a tevékenységekhez, a vállalati vezetőség esetünkben felülről és alulról építkezve igyekezett kommunikálni a változási irányokat, és az ezekhez tartozó feladatokat.

Informális szervezet: ide tartozik a vezetők állandó kampányolása a változások mellett, és példamutatása is, így a dolgozók ezeket a magatartásmintákat át tudták venni. Persze a példamutatás kezdetben az IBM-nél sem volt maximális, hiszen többszöri találkozások, szeánszok után tudták csak rávenni a vezetőket arra, hogy higgyenek az e-business adta lehetőségekben. (Hamel 2001)



Az IBM-nél ezek az eszközök, azaz a szervezet transzformációs mechanizmusa azért dolgozott, hogy a vállalati stratégiát meg tudják valósítani, azaz ki tudják használni az Internet adta lehetőségeket, és betörjenek az új iparágba, amelyet e-businessnek neveznek. A transzformációs folyamat eredményeképpen tehát, a vállalat hardvereket, és e-business szolgáltatásokat hoz létre.

#### **IV. 1. Az IBM és az illeszkedés elmélete**

Az illeszkedés elmélete az IBM esetében a felvázolt elemek kapcsolódását jelenti. Ha ezek kapcsolata nem megfelelő, akkor a vállalat sem fog jól működni. Az IBM-nél az önelégültség csapdjába estek, és a vezetők egymással marakodó hatalom harcosokká váltak. (Hamel 2001)

Nadler illeszkedés meghatározásai az IBM-nél a következők:

- **Egyén-szervezet:** az IBM-nél az egyén szervezet viszonya egy egyszerű feladatteljesítésben volt meghatározva, az alkalmazott részt vett a transzformációs folyamatban, de semmilyen plusz értéket nem adtak nekik, és ugyanakkor az alkalmazottak a mindennapi tevékenységeket unalmas megbeszéléseknek tekintették.
- **Egyén-feladat:** a feladat egy alkalmazott számára mindösszesen abból állt, hogy unalmas értekezletekre kellett járnia, ez nem biztosította a mérnökök számára azt a kreatív táptalajt (Hamel 2001), amelyet normál esetben egy IBM mérnök elvárt volna az anyavállalattól. A feladatok tehát inkább egy helyben álláshoz, mintsem haladáshoz hasonlítottak.
- **Egyén-informális szervezet:** a vállalati tanácsadók a szervezet ezen nem hivatalos kommunikációs hálóján keresztül azt terjesztették, hogy az IBM nem tud talpon állni (Hamel 2001), és kisebb részegységekre fog bomlani. Természetesen annak ellenére, hogy az informális szervezet rossz híreket terjesztett, mégsem mondható rossznak, hiszen a vezetőség ennek segítségével is értesülhetett a baj közeledtéről.
- **Feladat-szervezet:** a szervezet a feladatnak megfelelő viselkedésmódot nem segíti elő, ugyanis a munkatársak viselkedésére többször is panaszkodtak az ügyfelek (Hamel 2001), akik sérelmezték az arrogáns hozzáállást.
- **Feladat-informális szervezet:** az informális szervezet a dolgozók szervezeti működésbe vetett hitét rendíti meg.
- **Szervezet-informális szervezet:** a kettő nincs összhangban, különben a tanácsadók nem tudták volna a vállalati érdekekkel ellentétes híresztelésekkel hátráltatni a változási folyamatot.
- 

Az elméletből következően, és a fent említett eltérésekből is következik, hogy a komponensek ellentétes célokkal bírnak, és ezek nem közelítenek egymáshoz. Ezen szeretett volna változtatni a vállalat vezetője Louis Gerstner.

#### **IV. 2. Szakaszos változás az IBM-nél**

Természetesen az nyilvánvalóvá vált, hogy a Nagy Kék problémái nem oldhatóak meg holmi finomhangolással, vagy alkalmazkodással, itt sokkal drasztikusabb eszközök kellenek a talpon maradáshoz, azaz egy nagyjavításra volt szükség. (Farkas 2004) Viszont azt is meg kell vizsgálnunk, hogy mi indította el a fenti folyamatot.

A rossz hír hozója ugyanis David Grossman középszintű IBM-es dolgozó volt, aki egy eldugott kis irodában tevékenykedett a New York állambeli Cornell University Elméleti Központjában. Grossman az Interneten böngészve akadt rá egy a Sun Microsystems által üzemeltetett honlapra, ahol is megcsapolták az IBM nyersadat-betöltőjét. (Hamel 2001) Grossman azonnal értesítette a vállalat marketingigazgatóját Abby Kohnstammot, aki intézkedett a tevékenység megszüntetéséről. Ám az IBM csapatának, még ezután sem jutott eszébe az a gondolat, hogy az Internet adta marketinglehetőségeket ők is kihasználhatnák. A változási folyamatot lényegében Grossman indította el, hiszen ő észlelte azt, hogy a szervezet veszélyben van, és ha nem vigyáznak, akkor a Sun könnyen megszerezheti az új üzleti lehetőséget.

Rövidesen azután, hogy Grossman figyelmeztette a vállalat apraját-nagyját a veszélyhelyzetről, körvonalazódni látszott az a virtuális team, amely talán megmentheti a céget. A csapathoz ezek után már csatlakozott egy marketinges is John Patrick, akit valósággal lenyűgöztek az Internet adta lehetőségek. Ám a felső vezetés meggyőzéséhez még mindig plusz energiák, együtt töltött hétvégi megbeszélések kellettek, ugyanis az idősebb generáció tagjai nem értették, hogy hogyan, vagy miért is lehetne ebből a megbízhatatlan forratagból pénzt csinálni. Egy ilyen megbeszélésre került sor 1994. május 11-én is, amikor 300 csúcstisztviselő tartott értekezletet az IBM-nél. (Hamel 2001) Ebben a folyamatban, amely végül persze sikerrel zárult Patrick az üzleti lehetőségeket dolgozta ki, és mutatta be a vezetőségnek, Grossman pedig a technikai háttérrel gondoskodott, e két személy az IBM zászlóshajóivá vált. E két személy azért, hogy még több támogatóra leljen a következő „*Kapcsolódj rá*” című kiáltványt adta közre (Hamel 2001):

- A papíralapú kommunikáció e-maillal történő felváltása.
- E-mail cím minden alkalmazottnak.
- A csúcsigazgatók online rendelkezésre állása a befektetők, és az ügyfelek számára.
- Honlap készítése az ügyfelekkel való eredményesebb kapcsolattartás végett.
- A marketinganyagok az Interneten is elérhetővé tétele.
- A honlap alkalmazása az e-businessben.

Majd ezek után felállítottak egy internetes hírcsoportot, amely segítségével az IBM hackerei plusz üzleteket tudtak lebonyolítani. Néhány hónappal később már közel 300 tagja volt a „*Kapcsolódj rá*” mozgalomnak. (Hamel 2001)

Az előkészített terep után jött a változás konkrét feladatának kivitelezése, a stratégiai célok újradefiniálása. Jim Canavino a vállalat stratégiai és fejlesztési elnökhelyettese úgy vélte, hogy nincs szükség egy külön osztály létrehozására, amelyet esetlegesen Patrick irányíthatna, hiszen akkor egy elszigetelt csoporttá válnának a változást irányítók. Az volt a véleménye, hogy meg kell hagyni a változások alulról való építkezését is. A cégnél arra vonatkozóan, hogy hogyan kezdjenek „*feltámadni*” a következő lépések voltak meghatározóak:

1. Nézőpont kialakítása: azaz nem a másolásra kell törekedni, hanem az eredetiségre.
2. Kiáltvány írása: az ideológia nem elég, azt át is kell adni valahogyan, hogy követőkre leljünk.
3. Koalíció létrehozása: azaz egy változásokat irányító csoportot kell kialakítani.

4. A célok kiválasztása: a kiáltványoknak előbb utóbb rendelkezésekké kell válniuk, és támogatókat is kell találni hozzá.
5. Beolvasztás és semlegesítés: az ellenállókat meg kell győzni, vagy legalább is semlegesíteni.
6. Közvetítő keresése: az IBM esetében Patrick közvetítette Gorosmann ötleteit a felső vezetés számára.
7. Kicsi korai, gyakori eredmények: azaz a legkisebb sikereknek is hangot kell adni, hogy fennmaradjon a lelkesedés.

Ezek után a cégnél egy kisebb informális internet-csoportot hoztak létre az 1996-os nyári olimpiai játékok honlapjának elkészítésére. Ez volt az a lehetőség, amely kiugrást jelentette az IBM számára, a honlap készítés. (Hamel 2001)

Ám az 1996-os olimpiai játékokra való előkészületek nem voltak zökkenőmentesek, ugyanis a főpróba a Garry Kaszparov és Deep Blue nevű szuperszámítógép közötti meccs közvetítése lett volna, ami csúfosan elbukott a rendszer összeomlása miatt.

Így az 1996-os olimpia honlapja nemcsak egy, hanem egyenesen három szuperszámítógépet is kapott, valamint az esemény körül szorgoskodó team mintegy 100 főre duzzadt. (Hamel 2001)

Az olimpia sikere a csapat számára egyfajta megerősítés volt, amely bizonyította azt, hogy az új vonalnak az e-businessre építő stratégiának van értelme, és jövője egyaránt. (Hamel 2001) Grossman egy olyan stratégiát alkalmazott a változások megvalósítására, amely kívülről befelé építkezett, így a dolgozók a változásokat még szükségesebbnek érezhették. Valamint igyekezett minél több sajtóinformációt megjelentetni az IBM-ről, amit szintén figyelemfelkeltőnek bizonyult.

A változásokat alulról és felülről építkezőkké tették, így a Nagy Kék életében az efféle aktivitások fenn tudtak maradni, s a cég a mai napig vezető pozícióban tudhatja magát.

## V. Az elmélet és a gyakorlat tanulságai

Az elhangzott elméleti megközelítések alapján a változásmenedzselés sikeressége a következő ismérvektől függ:

- a vezetői kommunikáció minőségétől,
- az ellenállók letörésétől, a semlegesek meggyőzéséről,
- a motivációtól,
- a rendelkezésre álló erőforrások hatékony, gazdaságos felhasználásától,
- és a tanuló szervezetté válás folyamatától, amelyet az IBM a közös feladatmegoldással, és az ismeretek megosztásával kezdett el.

Az IBM esete megerősíti a felvázolt sikerességi ismérvek létjogosultságát, valamint kiegészíti ezeket a vezetői személyiség meghatározó jelentőségével.

A kutatás jövőbeni lehetőségeit illetően, kivitelezhető lehetne a változások sikerességét a szervezeti méret és a szervezeti forma szerint értékelni. Ez különösen a szervezetek körében kialakult, manapság divatos laposodás kapcsán érdekes. Érdemes lenne tehát a laposodás, és a változásmenedzselés sikeressége közötti aspektusokat is figyelembe venni. A laposodó szervezetek jellemzőiről bővebb tájékoztatást Thomas L. Friedman (2008) „*És mégis lapos a*

*Föld*” című könyvéből kaphatunk. Sajnos ezekre a témákra a terjedelmi korlátok miatt már nem tudtam kitérni, ám úgy vélem, hogy mindenféleképpen jó táptalajt adnak a későbbi folytatáshoz. Végezetül Eric Abrahamson gondolatait idézem, amely nemes egyszerűséggel fogalmazza meg a változásmenedzselés fő mondanivalóját: „*Változz, vagy véged!*”. (Abrahamson 2001)

**VI. Irodalomjegyzék:**

- Abrahamson, E. (2001): Fájdalommentes változás. *Harvard Business Manager*, 3(4), 16-20.
- Beckhard, R. (1969): *Organization Development*, Massachusetts, Addison–Wesley, Reading
- Beckhard, R. – Harris, R. T. (1977): *Organizational Transitions: Managing Complex Change*. Massachusetts, Addison-Wesley, Reading
- Bencsik, A. (2002): A tanulószervezetek változásmenedzsmentje vagy a változásmenedzsment tanulása? *CEO*, 3(6), 116-119.
- Bencsik, A.- Bognár K. (2003): Tanulószervezetek változásmenedzsmentje a tudásmenedzsment felé vezető úton. *IME*, 2(5), 24-30.
- Benke, M. (2011): *Változásmenedzselési modellek értelmezése, és a sikerkritériumok vizsgálata, összehasonlító jellegű feldolgozás esettanulmányokon keresztül*, Kézirat, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
- Buchanan, D. – Boddy, D. (1992): *The Expertise of the Change Agent*, UK, Prentice Hall, Hemel Hempstead, Hertfordshire
- Dittenhofer, I. – Nielsen, M. (2009): The 'G-Words': Critical Understandings of Globalizations in Context. *Journal of Language and Communication Studies*, 43(3), 45-49.
- Farkas, F. (2001): A változásmenedzserek sikereinek titkairól. *CEO*, 3(1), 12-14.
- Farkas, F. (2004): *Változásmenedzsment*, Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- Goleman, D. (1997): *Érzelmi intelligencia*, Budapest, Háttér Kiadó
- Hamel, G. (2001): Az IBM felébresztése: miként alakította át egy rebellis banda a Nagy Kéket. *Harvard Business Manager*, 3(4), 68-75.
- Kotter, J. P. (1995): *Leading Change: Why Transformation Efforts Fail*. *Harvard Business Review*, 73(2), 59-67.
- Kotter, J. P. (2007a): *Leading Change – Why Transformation Efforts Fail*, *Harvard Business Review*, 85(1), 96-103.
- Lewin, K. (1951): *Frontiers in Group Dynamics – In: Lewin, K.: Field Theory in Social Science* (Harper, New York)
- Linebaugh, K. (2010): Toyota Is Unable to Hit the Brakes on Crisis. *The Wall Street Journal*, 255(24), 1.
- Nadler, D. (1980): *A szervezeti változások menedzselésének koncepciói*. The Open University Business School
- Nadler, D. (1988): *Concepts for the Management of Organizational Change*, Tushman, M. L. – Moore, W. L. (eds.): *Readings in the Management of Innovation* (2nd ed., Ballinger Publishing Co., Cambridge, Massachusetts)
- Pataki, B. (2004): *Változásmenedzsment, Oktatási segédlet*, Budapest, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
- Product safety in the European Union (2010): *Passenger cars – Suzuki Swift*. doi: <http://unsafeproducts.eu/2010/11/12/passenger-cars-suzuki-swift/> 2011. április 25.
- Senge, P. M. (1998): *Az ötödik alapelv*, Budapest, HVG Kiadó

Thomas, L. F. (2008): És mégis lapos a Föld. Budapest, HVG Kiadó

Vörös, J. (2010): Termelés és szolgáltatás menedzsment, Budapest, Akadémiai Kiadó

**Benke Mariann**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Szervezési és Vezetési  
Intézeti Tanszék, Gazdálkodástani Doktori Iskola

Cím: 7622, Pécs, Rákóczi út 80.

Tel: +36-72-501-599

E-mail: [maryann.benke@gmail.com](mailto:maryann.benke@gmail.com)

## Hallgatói szolgáltatások a felsőoktatásban

Duga Zsófia  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

A XX. században az oktatásban is megindult a nemzetközivé válás folyamata. A felsőoktatás a XXI. század információs társadalmának egyik meghatározó és kétségkívül leginkább dinamikus növekvő ágazata. A világ országaiban napjainkban közel 130 millió hallgató tanul a felsőoktatásban, s ezen hallgatók közül közel 2,8 millió fő minősül külföldi státusúnak. A magyar felsőoktatási intézmények is elindították a munkaerőpiac igényeihez alkalmazkodó képzéseiket, valamint idegennyelvű képzéseiket, fejlesztették a hallgatóknak nyújtott szolgáltatásaikat, bekapcsolódtak a hallgatókért folyó versenybe.

**Kulcsszavak:** *felsőoktatás, felsőoktatási piac, idegennyelvű képzés, hallgatótoborzás, hallgatói szolgáltatások*

### Abstract

In the 20th century, the process of internationalization also began in the education. Higher education is definitely the most significant and most dynamically increasing sector of the 21st century information society. Nowadays approximately 130 million students study in higher education globally and 2.8 million of them are considered to have foreign status. Hungarian higher education institutions have launched training programs which meet the requirements of the labour force market and training programs in foreign languages, moreover they have entered the competition for students.

**Keywords:** *higher education, higher education market, foreign language training, student recruitment, student services*

## I. Bevezető

Az elmúlt néhány évtizedben a nemzetközi és a hazai felsőoktatási piacon is igen erőteljes változások mentek végbe. A felsőoktatás a XXI. század információs társadalmának egyik meghatározó és kétségkívül leginkább dinamikus növekvő ágazatává vált. A világ országainak felsőoktatási rendszerében közel 130 millió hallgató tanul, s ezen hallgatók közül megközelítőleg 2,8 millió fő külföldi státusúnak minősül. Egyes becslések szerint a felsőoktatásban tanuló hallgatók száma 2020-ra elérheti a 250 millió főt – akik közül közel 8 millió fő lesz várhatóan külföldi státusú, s az előrejelzések szerint Európában dinamikusabban fog a külföldi hallgatók száma növekedni, mint a hazai hallgatóké (Opendoors 2009).

Hazánkban a rendszerváltozást követően a felsőoktatási törvény lehetővé tette, hogy az állami finanszírozású intézmények mellett alapítványi, egyházi és külföldi finanszírozású intézmények is megjelenjenek képzési kínálatukkal, valamint utat engedtek a költségtérítéses képzési forma bevezetésének is. Mindez nagyarányú felsőoktatási expanziót idézett elő. Már nem csak a beiskolázás előtt álló korosztály érdeklődött élen a diplomaszerezés lehetősége iránt, hanem azon munkavállalók is, kiknek korábban nem volt módjuk felsőoktatási intézményben tanulmányokat folytatni. Ezzel egyidőben a beiskolázás előtt álló korosztály száma is jelentősen megnőtt. A megváltozott elvárások rendszerében a duális szerkezetű magyar felsőoktatási rendszer már nem tudta megfelelő színvonalon kielégíteni a hallgatók, munkáltatók elvárásait, a szerkezeti reformja elkerülhetlenné vált. Egyik lehetséges megoldásként szolgált a problémára, hogy Magyarország a Bolognai Egyezmény 1999-es aláírásával elkötelezte magát: aktív részese lesz Európai Felsőoktatási Térségnek. Az oktatási miniszter által 2002-ben elindított „Csatlakozás az Európai Felsőoktatási Térséghez” elnevezésű kétéves program, 2004 év végén befejeződött. Ennek eredményeként elkészült, és széles körben megvitatásra került a Bologna-folyamat megvalósítását célzó, átfogó felsőoktatási reform-koncepció. Ezen koncepció alapján, 2004 tavaszán a kormány elfogadta a „Magyar Universitas Program”-ot, amely a későbbi jogszabály alkotási program szakmai és politikai konszenzuson alapuló feladatait is meghatározza. Hazánkban 2003 szeptemberétől a kreditrendszer (Európai Kreditátviteli Rendszer – ECTS), majd 2004 szeptemberétől az egységes oklevélrendszer (Europass), s 2006-tól felmenő rendszerben a többciklusú képzési rendszer is bevezetésre került. Hat szakon azonban (orvos, állatorvos, gyógyszerész, fogorvos, jogász, építészmérnök), úgynevezett osztatlan képzésben vehetnek részt a jelentkezők, a képzés speciális jellege miatt ezeken a szakokon alapképzésben nem szerezhető fokozat. Jelenleg 72 állami, egyházi és alapítványi intézmény és azon belül 170 kar működik Magyarországon.

A Magyar felsőoktatási intézmények azonban számos problémával küzdenek. Egyrészt folyamatosan csökken hazánkban a népesség száma, ebből adódóan a felsőoktatás hagyományos beiskolázási bázisa is csökkenő tendenciát mutat - (Az Oktatási Hivatal ez évi adatai szerint a meghirdetett 156 ezer középiskolás helyből közel 56 ezer üresen maradt) (Rudas 2007). A másik erősödő tendencia: az állam igyekszik csökkenteni a felsőoktatás finanszírozásában való szerepvállalását, mely abban mutatkozik meg, hogy az államilag finanszírozott képzésre felvehető hallgatók keretszáma folyamatosan csökken, valamint az állami finanszírozás struktúrája átalakulóban van. Az informatikai, műszaki, természettudományi képzési területre felvehető hallgatói keretszám növekszik, míg a bölcsészettudományi és közgazdaságtudományi, jogtudományi képzési területre felvehető hallgatói keretszám csökkenése várható az elkövetkező években. A felsőoktatási intézményeknek muszáj a kieső bevételeik pótlásáról gondoskodniuk, hogy működésük zavartalan legyen. Ezért az elmúlt évtizedben, itthon is felerősödött az egyetemek gazdálkodó, szolgáltató, vállalkozó jellege. A magyar felsőoktatási intézmények is elindították a



munkaerőpiac igényeihez alkalmazkodó képzéseiket, idegen nyelvű képzéseiket, s egyik-másik intézmény már különféle szolgáltatásokat is kínál (karrierközpontok, tanácsadás, tudományos együttműködés a vállalati szférával... stb.) a hallgatóknak, vállalatoknak. A felsőoktatás értékes árucikké vált, világméretű verseny indult meg a hallgatókért, oktatókért, állami-, vállalati megrendelésekért (Hrubos, I., 2001)

Mindeközben a hallgatók felsőoktatási intézményekkel szemben támasztott elvárásai is megváltoztak. Chickering és Kytle (Chickering, A. V., - Kytle, J., 1993) szerint: „a mai hallgatók a hajdani elefántcsonttorony helyett egy személyközpontú, a személyes fejlődést optimálisan szolgáló felsőoktatási környezetet keresnek. Azt várják a felsőoktatási intézményektől, hogy szolgáltatásaikat lehetőség szerint a hallgató lakhelyéhez közel nyújtsák, órarendjüket és kínálatukat személyes időbeosztásukhoz igazítsák. Kényelemre és pontos kiszolgálásra vágnak a nap huszonnégy órájában: udvarias, szolgálatkész munkatársakra a tanulmányi osztályokon, pontos nyilvántartási rendre és naprakész ellátásra a szociális szolgáltatások területén. Mindezeket a szolgáltatásokat – a magas színvonalú oktatás mellett – lehetőség szerint minél alacsonyabb tandíj (költségtérítés) fizetése ellenében várják el a hallgatók. Nem szívesen fizetnek olyan programokért, ellátásért, amit nem vesznek igénybe (focicsapat, sportlétesítmények, egyetemi színpad vagy zenekar fenntartása). Azok a hallgatók, akik pedig fizetnek tanulmányaikért, ezeket a szempontokat még fontosabbnak tartják.” (Kurucz, K. (szerk.), 2009) A felsőoktatás rendszerébe egyre több hallgató nyert felvételt. Megváltozott a hallgatók életkor szerinti összetétele is. Egyre több olyan hallgató került a rendszerbe, aki nem a hagyományos életkorban (18-23 év között) kezdte meg tanulmányait, hanem később, már felnőtt korában, munka, család mellett, illetve nőtt azon hallgatók száma is, akik második, harmadik diplomájukat szerzik. E mellett általános tendencia a külföldi hallgatók egyre növekvő számú megjelenése is.

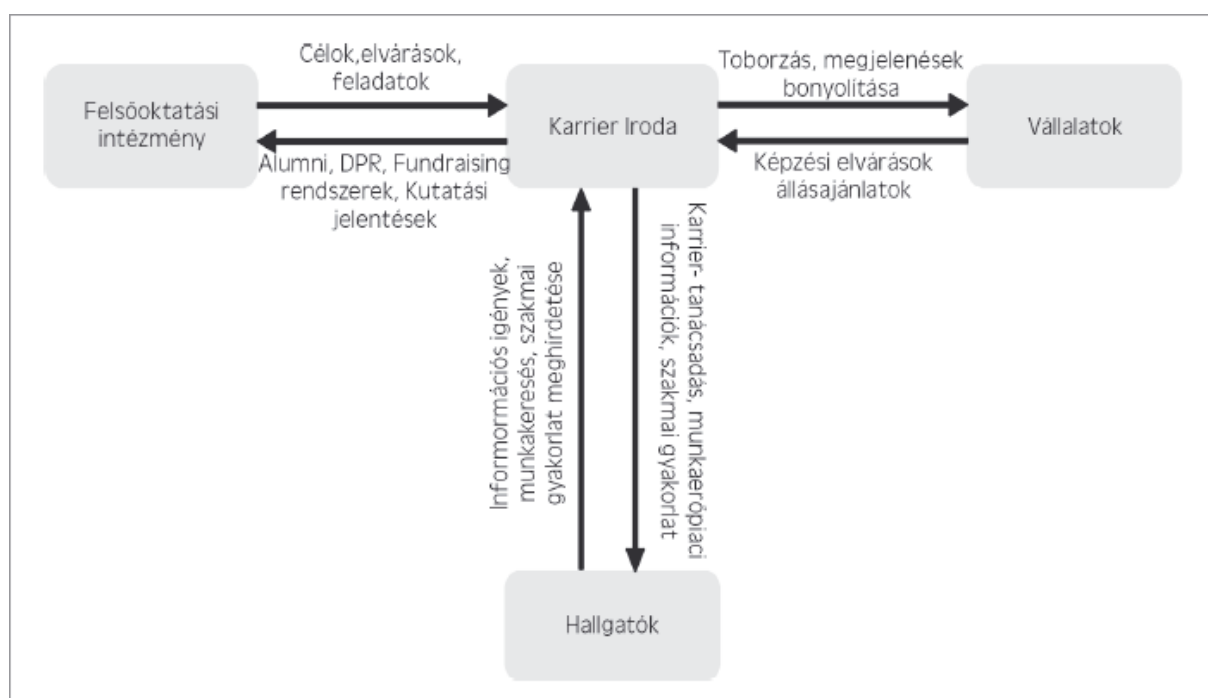
Az eltérő korcsoportoknak, eltérő nemzetiségű diákoknak különböző igényeik vannak, melyeket a felsőoktatási intézményeknek a lehető legmagasabb minőségben kell tudniuk kielégíteni. Mert az, *hogy egy felsőoktatási intézmény milyen kapcsolt szolgáltatásokat képes nyújtani hallgatói, végzett hallgatói, az üzleti-, társadalmi élet szereplői részére ma már az intézmények versenyképességét jelentősen alakító tényezőnek tekinthetjük.*

Az egyetem jó hírnevének megőrzését, versenyképességének javítását alapvetően befolyásolja az adott intézményről a társadalmi tudatban kialakított kép minősége. A legjelentősebb minőségfejlesztő „eszköz” megítélésem szerint az elégedett hallgató, aki az intézménye jó hírnevét viszi szerte a világban. *Éppen ezért a hallgatókkal való „foglalkozást” egy komplex, egész életpályán átívelő feladatnak tekintem.* S, hogy melyek az egymásra épülő részelemei ennek a komplex – folyamatnak?:

- a beiskolázás folyamatában a hallgatók megnyerése (beiskolázási marketing),
- megfelelő tudáselemek közvetítése a hallgatók felé, egyetemi infrastruktúra fejlettsége (oktatótermek, laborok bútorzata, technikai felszereltsége, kollégiumi férőhelyek száma, színvonala, tantervek-tanmenetek tartalma, egyetemi könyvtárak, büfék minősége, szabadidős, sport lehetőségek, valamint a felvett hallgatók elégedettségének növelése – különféle szolgáltatások nyújtása révén,
- kapcsolattartás a végzett diákokkal, számukra nyújtott szolgáltatások révén (diplomás pályakövetés, alumni),
- s mindezek mellett nagyon fontos, hogy az egyetem folyamatosan jó kapcsolatokat ápoljon az üzleti-, és civil szférával is.

Ma Magyarországon az életútmenedzsmenthez kapcsolódó szolgáltatások jelentős részét, diáktanácsadó központok, karrierirodák végzik. Elsőként, 1996-ban a Budapesti Közgazdaságtudományi (ma Corvinus) Egyetem Karrierirodája alakult meg. Ezt a kezdeményezést követte a többi felsőoktatási intézmény is, és általában angolszász mintákat szem előtt tartva, sorra nyíltak meg az irodák Budapesten és a vidéki nagy egyetemi központokban egyaránt.

A hallgatói életút-menedzsment spektruma tehát igen széles az egyetemi, főiskolai tanulmányok megkezdése előtt el kell indítani (beiskolázási program), menedzselni kell a folyamatot, s ezt a tevékenységet a végzést, diplomaszerezést követően is folyamatosan végezni kell (alumni rendszer működtetése, diplomás pályakövetés). Az egyes karrierirodáknak, diáktanácsadó centrumoknak tehát nem csak a hallgatók igényeit kell kielégíteniük, magával a felsőoktatási intézménnyel és a vállalatokkal is folyamatos kapcsolatot kell fenntartaniuk, mindhárom szféra igényeit, elvárásait figyelembe kell venniük, az elvárásoknak meg kell felelniük. Ez a karrier irodák, diáktanácsadó központok sikeres működésének alapfeltétele.



1. ábra: A karrier irodák, diáktanácsadó központok fő tranzakciói stakeholderei mentén

Forrás: Majó, Z: Hallgatói életútmenedzsment. In: Felsőoktatási Menedzsment (szerk: Drótos – Kováts) Aula, Budapest, 2009. pp.165-178 ,

## II. A felsőoktatási hallgatói szolgáltatások gyökerei

Ahhoz, hogy a tanácsadás fejlődéstörténetét megismerhessük, először a tanácsadás definícióját kell tisztáznunk. A tanácsadás definíciója az Európai Tanácsadási Társaság (European Association for Counselling) megfogalmazása szerint (EAC, 2002 in Murányi, I.A., 2006): „ A tanácsadás interaktív tanulási folyamat, amely az egymással szerződő tanácsadó(k) és a kliens(ek) között jön létre, legyenek azok egyének, családok, csoportok vagy intézmények, és amely a szociális, kulturális, gazdasági és/vagy érzelmi kérdésekben holisztikus megközelítést alkalmaz.” (Murányi, I.A., 2006)

A tanácsadás gyökerei a XIX. század végi – XX. század eleji idősakra nyúlnak vissza. Ezen időszakban jelentős gazdasági, kulturális, szociális változás ment végbe az Egyesült Államok és Nyugat – Európa országaiban, mely jelentős társadalmi változásokat idézett elő, melynek hatására szükségessé vált a hátrányos helyzetbe került emberek és családok életének specifikusabb kezelése. Az Egyesült Államokban 1877-ben megjelent a családgondozás intézményesített rendszere, mely 1911-re egységes szociális családgondozói rendszerre fejlődött. Az ekkor induló szociális reformmozgalom hatására jött létre az iskolai irányítási mozgalom, amely elsősorban oktatási- és pályaválasztási irányítással, gyermekvizsgálatokkal, jogreformmal és pszichometriával foglalkozott. A tevékenység célja a gyerekek és a fiatal felnőttek tanítása volt önmaguk, mások és a munka világának megismertetésére. (Murányi, I.A., 2006) Frank Parsons munkájának eredményeként – Parsons elmélete alapján a pályaválasztás három tényező összefüggésén alapul: önmagunk ismerete, a munka ismerete és e kettő megfelelő párosítása (Parsons, 1909, in Herr, E.L., 1996 – idézi: Murányi, I.A., 2006) – megalakult a Bostoni Pályaválasztási Iroda, mely a pályaválasztási irányítás intézményes kereteinek kezdetét jelentette. (Kormosné, A.I., 2007) Az Egyesült Államokban ekkorra tehető a mentálhigiénés intézményrendszer kiépülése is (Clifford Beers munkássága alapján elterjedt a lelki betegségek kezelésének reformja, mely a pszichiátriai betegségek megelőzésének lehetőségét a lelki gondozásban látta. (Bagdy, E., 1996). Az 1920-as évektől már megindult a pályaválasztási tanácsadók képzése a Harvard egyetemen, (egyelőre tanfolyamok formájában). A képzett tanácsadók azonban egyre inkább szűknek érezték a pályaválasztásra koncentrált érdeklődést, ezért a személyiséggel és a fejlesztéssel kapcsolatos kérdések kerültek a fejlődés központjába. (Kormosné, A.I., 2007)

A szakirodalom 1931-től különíti el a „tanácsadást” (counseling) az irányítástól (guidance). A kezdetekben különbséget tettek az irányítás és a tanácsadás között, mely szerint: az irányítás arra összpontosul, hogy fontos választásokra irányuló döntésekben segítse az egyént, míg a tanácsadás célja az, hogy az egyéneket a változások végrehajtásában segítse. Míg kezdetben a guidance mint szakmai megközelítés csak a gyerekek és fiatalok, s az ő esetükben is a pályaválasztással kapcsolatosan megjelenő fogalom volt, napjainkra már a tanácsadás más területei is átvették, és nem korlátozódik életkori csoportokhoz sem (pl. munka-, és szervezeti tanácsadás, karrier-tanácsadás, mindezek az élet teljes időszakára vonatkozóan). Továbbá a számítógépek felhasználása egyre szélesebb körűvé vált a tanácsadási szolgáltatások területén, sőt a számítógéppel segített guidance típusú rendszerek kifejezetten elterjedtek (ez egyelőre különösen Amerikára és Nyugat-Európára jellemző, Magyarországon még csak kialakulóban van). (Kurucz, K. (szerk.), 2010) *Az EAC 1995. évi közgyűlésének határozata alapján a „tanácsadás foglalkozhat specifikus problémákkal és megoldásukkal, döntéshozatallal, krízisekkel, kapcsolatok javításával, fejlődési kérdésekkel, a személyes tudatosság fejlesztésével és támogatásával, az érzelmekkel, gondolatokkal, észlelésekkel, valamint belső és külső konfliktusokkal. Az átfogó általános cél az, hogy lehetőséget biztosítson a kliensnek, hogy az általa definiált módon dolgozhasson egy kielégítőbb, életrevalóbb életért mint egyén, és tágabb értelemben is, mint a társadalom tagja”* (EAC, 2002 in Murányi, I.A., 2006).

Az 1940-es években az Egyesült Államokban jelentős átalakulás következett be az addigi tanácsadási szakmai gyakorlatban, mely három jelentős okra vezethető vissza:

- 1) 1942-ben jelent meg Carl Rogers „Counseling and Psychotherapy”<sup>1</sup> (Rogers, C.R., 2007) című műve. Rogers „személyközpontú, humanisztikus szemléletének középpontjában az egészséges ember áll, aki felelős cselekedeteiért, és saját fejlődésért. Ezért a hangsúlyt a kliensre (nem páciens, tehát nem beteg) helyezte, autonóm, egyszeri, szuverén

<sup>1</sup> Tanácsadás és pszichoterápia

egyéniségnek kezelte, aki önismeretének elmélyítésével képes saját sorsának és személyiségfejlődésének irányítására. Ez szemléletváltást követelt a tanácsadók részéről is, hiszen az irányítás helyett a non-direktív, visszatükröző, empátiás, őszinte, nyílt, előítéletektől mentes tanácsadói attitűdöt fogalmazott meg, aki a klienst segíti abban, hogy őszintebben, jobban megismerhesse önmagát. A tanácsadás fejlődésében tehát paradigmaváltás következett be, szinte eltűnt az irányítás és egyre nagyobb hangsúlyt kapott a tanácsadás gyakorlata, a módszertan, a kutatás, a tanácsadási eljárások finomítása, a tanácsadók kiválasztása és képzése. Carl Rogers munkásságának köszönhető, hogy a tanácsadás az alkalmazott pszichológia területévé válhatott.” (Kurucz, K.,(szerk.), 2009)

- 2) A II. Világháború miatt az Egyesült Államok vezetésének, mind a hadseregben, mind az iparban pszichológusokra és tanácsadókra volt szükség a megfelelő szakemberek kiválasztásához. Ez a tény megteremtette az igényt ezen szakemberek iránt. (Kurucz, K.,(szerk.), 2009)
- 3) A II. Világháború után az Egyesült Államok kormánya pénzügyi alapot hozott létre a tanácsadók és pszichológusok egyetemi képzésének finanszírozására. Átalakították a „pályaválasztási tanácsadókra” vonatkozó követelményeket és megalkották a „tanácsadó pszichológus” fogalmát. Ez az esemény jelentette a mérföldkövet a tanácsadás pszichológiájának történetében: eltávolodott a pályaválasztási irányítástól, önálló szakterületté válhatott, elkezdődött az egyetemi szintű képzés és elkezdte kivívni helyét a szakmai társadalomban. (Kurucz, K.,(szerk.), 2009)

Az 1950-es évektől a tanácsadási szakmát az Egyesült Államokban már rohamos fejlődés és elismertség jellemezte: sorra alakultak meg a szakmai társaságok, tanácsadói munkát biztosító intézmények egész sora alakult ki, és jelentős mértékben nőtt a tanácsadással kapcsolatos kutatások, elméletek száma és komplexitása. 1952-ben hivatalosan megalakult az Amerikai Pszichológiai Társaság (American Psychological Association, APA) keretein belül a tanácsadás pszichológiai tagozat.

A szakma fejlődése azóta is töretlen, jelentős elméleti és módszertani változatosságot mutat. Az egyéni tanácsadás mellett a csoportos tanácsadás is megjelent. Ma már nemcsak az Egyesült Államokban és Európában, de a világ szinte minden országában működnek tanácsadó szolgálatok a legkülönbözőbb alkalmazási területeken.(Murányi,I.A., 2006)

A tanácsadás fejlődésének nemzetközi tendenciái jelzik, hogy a tanácsadáson, mint diszciplínán belül számos speciális terület jött létre. A főbb működési területek (Lisznyai, S., et. all., 2006):

- Életvezetési tanácsadás
- Krízis tanácsadás
- Párkapcsolati tanácsadás
- Családsegítő tanácsadás
- Munka- és pályatanácsadás
- Szervezetfejlesztési és emberi erőforrás fejlesztési tanácsadás
- Tanácsadás a különféle alap- és középfokú oktatási intézményekben

- **Tanácsadás a felsőoktatásban**
- Rehabilitációs tanácsadás
- Multi- és interkulturális tanácsadás vagy kultúraközi tanácsadás, stb.

Az egyes országokban a tanácsadás más – más területei váltak hangsúlyossá. Magyarországon Kanadához és az Egyesült Államokhoz hasonlóan a felsőoktatási tanácsadás jelentette a tanácsadás intézményesülésének egyik nagyon fontos területét. (Barratt, W., 1988)

### **III. A felsőoktatási tanácsadás általános területei**

A felsőoktatási tanácsadás általános területei az alábbi szolgáltatásokat foglalják magukba:

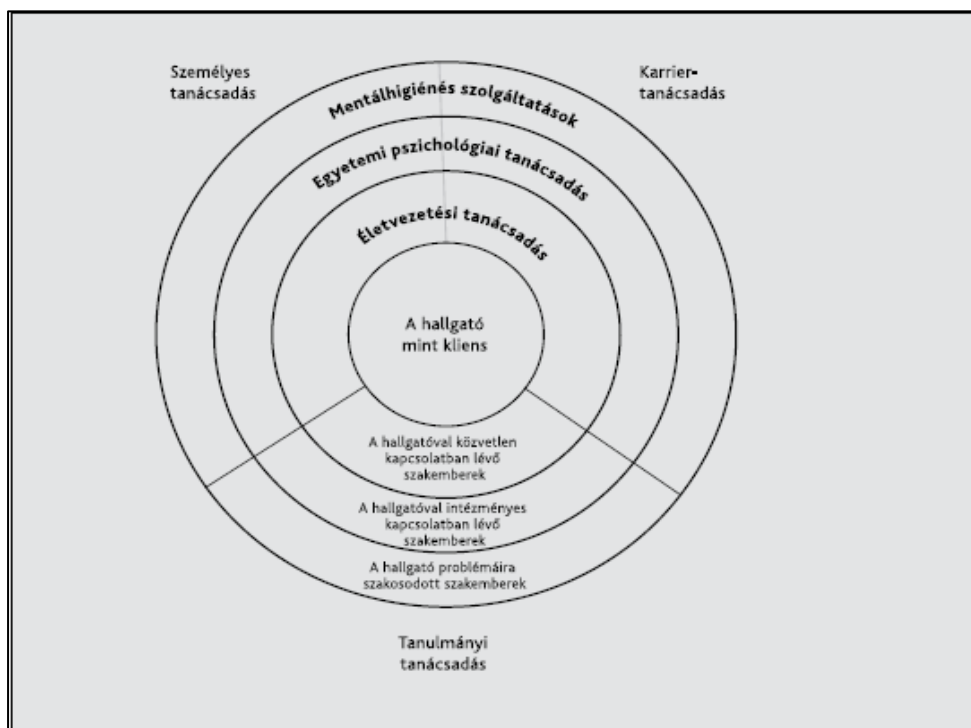
- tanulmányi tanácsadás;
- pályaválasztási tanácsadás;
- karrier-tanácsadás, karrier tanácsadó szolgálat;
- diákjóléti szolgálat;
- pszichológiai tanácsadás;
- nemzetközi iroda;
- szolgáltatások fogyatékossgal élő hallgatóknak;
- szolgáltatások egyéb speciális igényű csoportoknak (pl. külföldiek, idősebb és/vagy dolgozó
- hallgatók, tehetséges diákok, stb.).
- életvezetési tanácsadás,
- kortárs-segítő tanácsadás,
- jogi és adótanácsadás,
- egészségügyi tanácsadás.

Watts és Esbroeck volt az, aki szakmai tapasztalataik és korábbi modellek alapján kidolgozták a hallgatói szolgáltatások integratív modelljét (Watts, A.G., - Van Esbroeck, 1998 – részleteket ld. Murányi, I.A, 2006). A modell a különböző szolgáltatás – típusok egymásra épülését, valamint a karrier és életvezetési szolgáltatások közötti összehangolt kommunikációt tartja szem előtt. A modell a tanácsadás területén három fő részt határoz meg, melyek a következők:

- Tanulmányi tanácsadás: feladata a tanulmányi lehetőségek közötti választás elősegítése, valamint a tanulmányok sikeres befejezésének támogatása.
- Pályatanácsadás és irányítás: segítse a foglalkozások, a munkakörök közötti választást, és a munkaerőpiacon való elhelyezkedést.
- Egyéni tanácsadás: mely a személyes konfliktusok menedzselését és a közösségbe való zavartalan beilleszkedés elősegítésére szolgál.

A modell megalkotói a három alapterületet további három szintre osztották fel, melyek:

- a hallgatókhoz legközelebbi első szint: része a formális oktatásnak, olyan tantárgyakat is tartalmaz, mely sok információt ad a három területről
- a második szint: kapcsolódik az oktatás formális funkcióihoz, s már tartalmaz számos speciális tevékenységet is. Ez a szint átmenetet jelent az egységes, és mindhárom területen együttműködő tanácsadó központok és azon információs és tanácsadó szolgáltatók között, kik csak tanulmányokhoz kötődő tanácsadást végeznek.
- harmadik szint: már elkülönül az oktatási funkcióktól, és a három területen szakmai tanácsadást végez.



2. ábra: Hallgatói tanácsadás modellje

Forrás: Watts, A.G., - Van Esbroeck, 1998 in Murányi, I. A.: A tanácsadás pszichológiája. In: Bagdy, E. - Klein, S. (szerk.): Alkalmazott pszichológia, EDGE 2000, Budapest, 2006.

Ez a holisztikus modell tükrözi az egyetemi diáktanácsadás európai jellegzetességeit, és jól működő modellt kínál a tanácsadó szervezetek felépítéséhez. Hazánkban az 1990-es évektől kezdve létrejött diáktanácsadó központok jelentős hányada is ezt a komplexitást vették alapul. (Kurucz, K.,(szerk.), 2009)

#### IV. A felsőoktatási tanácsadás külföldi gyakorlata

Az Egyesült Államok és Nyugat-Európa felsőoktatási intézményeiben olyan karrierközpontokat, karrierirodákat alakítottak ki, melyek az egyetemek, illetve a főiskolák szerves egységeként működnek. Azzal a céllal, hogy formális csatornákat alakítsanak ki a felsőoktatási intézmények, a hallgatók és a munkaerőpiac szereplői között.

Az **Egyesült Államokban** a tanácsadás mindig is a felsőoktatás része volt. Az USA-ban működő karrierirodák intézményi oldalról szerveződtek, és függetlenek egymástól. Az első amerikai egyetem, a Harvard alapítása idején a tanácsadás elsősorban lelkesítő segítségnyújtás volt, és pap/tanár végezte. Jelenleg a tanácsadás skálája igen széleskörű, a sokszínűség jellemzi: a lelkesítő tanácsadástól (amely elsősorban egyházi iskolákban vehető igénybe) olyan programokig terjedhet, mint például az étkezési zavarokkal, testkép-zavarokkal foglalkozó program. (Kurucz, K.,(szerk.), 2010)

A szolgáltatások sokszínűsége már a karrier – irodák megnevezésében is feltűnik (például career services, career planning and placement office, career development office, career center, career development and placement counselling). Ezek az irodák dominánsan a felsőoktatási intézmények legfelső vezetésének közvetlen irányítása alatt, az intézmény szerves egészébe integrálva végzik tevékenységüket. Az esetek több mint felében az első számú vezetőnek (rektor, dékán) vannak alárendelve. (Majó, Z.,-1998)

Az Egyesült Államok egyetemén és főiskoláin ötféle tanácsadási szolgáltatási rendszer alakult ki, melyek a következők (Whiteley, S.M., et al, 1987):

- „Makrocentrumok”, melyek széleskörű szolgáltatást egybefogó rendszerek, magába foglalja a karrier- és személyiség tanácsadást, a tesztközpontot, képző és oktató programokat és konzultációt. Csak meghatározott, limitált tanulmányi tanácsadást tartalmaz.
- „Pályatervezési és elhelyezkedési centrumok”, melyek speciálisan csak a karrierre vonatkozó tevékenységeket végeznek.
- „Tanácsadó centrumok”, melyek elsősorban a személyiség fejlesztésével foglalkoznak, kevés figyelmet fordítanak a karrierrel kapcsolatos kérdésekre.
- „Általános szolgáltatási központok”, amelyek még a „makrocentrumoknál” is szélesebb körű szolgáltatást nyújtanak, mert együttműködnek a hallgatói szervezetekkel is.
- „Mikrocentrumok”, csak néhány kiemelt hallgatói problémával foglalkoznak.

A kutatás (Whiteley, S.M., et al, 1987) azt állapította meg, hogy az Egyesült Államokban a diáktanácsadó központok mintegy fele „makrocentrum”, mely jól tükrözi az egyetemeken történő hivatásos tanácsadás minőségét. A Harvard Office of Career Services például közel 9000 graduális és PhD hallgatót lát el információkkal. A központi irodának alárendelve külön működik jogi, üzleti és orvosi karrieriroda is, karonként szervezve. A központban 14 szakmai vezető (counselor) és 17 munkatárs (administrative staff) dolgozik.

Fő tevékenységük:

- karrier-tanácsadás;
- álláskereséssel kapcsolatos információk nyújtása,
- oktatási intézményekbe történő felvételi interjú megszervezése,
- elhelyezkedéssel kapcsolatos ismeretek, készségek oktatása,
- a hallgatók teljes állású munkakörben való elhelyezkedésének segítése,
- a régebben végzettek elhelyezkedésének támogatása,
- számítógépre alapozott adatbank létesítése és használata,

- ajánlólevél, referencia nyújtása,
- önéletrajzi minták rendelkezésre bocsátása,
- segítség a középiskolát végzetteknek, hogy megtalálják a megfelelő továbbtanulási lehetőségeket.

Az amerikai egyetemek és munkaadók nemzeti szövetsége (NACE, National Association of Colleges and Employers) szigorúan szabályozza a munkaadók on-campus tevékenységeit és a karrierirodák szolgáltatásait, minőségi-szakmai garanciáit. A „Principles for Professional Practice For Career Services & Employment Professionals” (korábban „Principles for Professional Conduct” című dokumentum) egy olyan Etikai Kódex, mely a felsőoktatási intézményi toborzás és kiválasztás alapelveit rögzíti úgy, hogy külön-külön kitér a hallgatói, munkaadói, a közvetítő-tanácsadói és az egyetemi (karrieriroda) stake holderekre, a rájuk egyetemesen vagy speciálisan érvényes előírásokra. (Majó, Z., 2000)

**Németországban** a német állam által alapított közintézmény, a Deutsche Studentenwerken (DSW) végzi a tanácsadási feladatok koordinálását. A DSW-n belül működik a karrier-tanácsadás, ami tartományi és szövetségi szinten szerveződik, és amelynek egy-egy végpontjaként üzemelnek az intézmények karrierirodái. A karrierirodákat Németországban állami támogatással működtetik. A DSW munkamódszere, hogy különböző hallgató szakmai szervezeteket integrál munkájába (pl. AIESEC), és e mellett végzett szakembereket is meghívna a különböző projektek kapcsán, akik általában az adott felsőoktatási intézmény öregdiákjai. A karrierirodák tevékenységének gerince a kurzusok megszervezése, valamint, hogy az ilyen jellegű tanulmányokhoz minél több munkaerő-piaci szakértőt és szervezetet nyerve meg előadónak. (Majó, Z., 2009)

Az **Egyesült Királyságban** a felsőoktatási intézmények által végzett karrierszolgáltatások története több mint százéves múltra vezethető vissza. A végzős hallgatóknál jelentkező problémák miatt hozták létre az első „karrierszolgáltatást” az Oxfordi Egyetem Állás Bizottságának 1892-es megalakulásával. Ez volt az az intézmény, melynek tevékenysége megalapozta a későbbi karrierszolgáltatási rendszerek mintáit az Egyesült Királyságban.

A karriermenedzsment, mint szolgáltatás az angol gyakorlatban elsősorban személyre szabott programot kínál. Az alapszolgáltatás egyéni interjúkra épül, ezután a hallgató és a tanácsadó együtt vázolják fel az akciótervet, amely az álláskeresőkhöz vagy továbbtanuláshoz szükséges. A folyamatban a karrier-tanácsadóval szemben kiemelten fontos elvárás a másik oldal, vagyis a munkáltatói igények megfelelő ismerete. (Bíró, K., - Maynard, R., 2008)

A legtöbb karrierszolgáltatás az intézmények szervezeti keretein belül működik, és több szintre tagolódik. Tevékenységük nagyon különböző, attól függően, hogy egyetemi, kari vagy intézeti szintű szervezetről van-e szó. Más a hallgatók elvárása ugyanis egy több tudományágban oktató intézményben, egy karon vagy egy speciális képzésben. (Majó, Z., 2009) Az angliai felsőoktatási intézményekben a tanácsadás, karrier – szolgáltatás gyakorlatában négy modellt különböztethetünk meg: (Bíró, K., - Maynard, R., 2008)

- Az életútmenedzsmenttel kapcsolatos tevékenységeket az egyetemtól független szervezet koordinálja. Külön szolgáltatásokat alakítanak ki a hallgatóknak, a munkáltatóknak és a felsőoktatási intézményeknek (a szolgáltatások jelenleg is így működnek például a Cambridge-i és Oxfordi Egyetemeken).
- Az életútmenedzsment egy komplex egyetemi hallgatói szolgáltató rendszer része. Dominál a személyes és képzési tanácsadás, szociális, mentális, egészségügyi szolgáltatás.



- Az életútmenedzsmentet egy funkcióhoz kötik, mint például személyiségfejlesztés. Dominál a karrierkurzusok meghirdetése, amely órarendi keretbe foglalva segíti a karriertervezést.
- Az életútmenedzsmentet az intézményi marketing tevékenységébe illesztik. Meghatározó a PR-tevékenység és a formális kapcsolattartás a munkáltatókkal és diákokkal.

Az angliai rendszerben szintén léteznek országos sztenderdek a karrierirodák tevékenységeire vonatkozóan, egy minőségbiztosítási programon keresztül. „A minőség és az irányelvek betartása az angol felsőoktatásban a „Felsőoktatási Intézmények Minőségbiztosítási Szövetségének” (QAA, The Quality Assurance Agency for Higher Education) a felelőssége. (Bíró, K., - Maynard, R., 2008)

## V. A felsőoktatási szolgáltatások/tanácsadás magyarországi gyakorlata

A rendszerváltozás időszakában, az 1990-es évek elején, Magyarországon jelentős politikai, társadalmi és gazdasági változások mentek végbe, melynek hatására a felsőoktatás rendszerének átalakulási folyamata is megindult. A nagy állami egyetemek mellett megjelentek az egyházi, alapítványi fenntartású egyetemek, ezzel párhuzamosan bővült az intézmények képzési kínálata, új szakok jelentek meg – ugyanazt a képzés(szak) már több intézmény kínálatában megjelent –, valamint folyamatosan nőtt a felsőoktatásban részt vevő hallgatók száma. A hallgatók összetétele jelentősen diverzifikálódott, nőtt a nem hagyományos életkorú hallgatók (23+) létszáma, kik munka mellett kapcsolódtak be a képzésekbe. Az eltérő korosztályú, élethelyzetű hallgatók igényei is különbözőek voltak, melyeket a felsőoktatási intézmények nem hagyhattak figyelmen kívül. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy a felsőoktatási intézmények és a hallgatók közötti kapcsolat jellegének átalakulása is megkezdődött. Az addig megszokott tradicionális berendezkedéssel ellentétben az intézmény-hallgató kapcsolatrendszer fokozatosan – Hazánkban sajnos a szükségesnél lassabban – a szolgáltató-fogyasztó jellegű viszony felé mozdult el. Az egyetemeken, főiskolákon az intézmény vezetése valamint a hallgatói önkormányzatok organizációjában fokozatosan kezdték meg működésüket olyan szervezetek (alapítványok, egyesületek, közhasznú és gazdálkodó társaságok), szervezeti egységek, melyek fő tevékenységükként határozták meg az oktatástól elkülönült, de azt egyben kiegészítő ún. hallgatói szolgáltatások (az angol-szász terminológia szerint: *student services*) folytatását. (Krázli, Z., 2003)

Típusai:

- a pályakezdő diplomások foglalkoztatását segítő szervezetek (karrier központok, karrier irodák),
- olyan kezdeményezések, melyek információszolgáltatást, különböző életvezetési és életmód programokat, tanácsadásokat, diákmunka-közvetítést, irodai szolgáltatásokat kezdtek folytatni a felsőoktatási intézményekben (felsőoktatási diáktanácsadók, szolgáltató irodák),
- írott és elektronikus médiatevékenységet végző szervezetek (egyetemi és főiskolai lapok),
- kulturális és szabadidős, illetve tömegsport programok szervezésére, illetve hallgatói közösségi terek (pl. hallgatói, kollégiumi klubok) működtetésére szakosodott szervezetek,

- különböző irodai- és komfortszolgáltatásokat (fénymásolás, nyomtatás, iratkötés, albérlet-közvetítés, egyetemi-főiskolai ajándékboltok, más kereskedelmi és vendéglátó egységek stb.) nyújtó szervezetek,
- valamint ezek különböző szerkezetű komplexumai (diákközpontok).

Magyarországon a felsőoktatási intézmények a rendszerváltást követően, az 1990-es években kezdtek el apróbb, klasszikusnak mondható (fénymásolás, nyomtatás, hallgatói sport és szabadidős rendezvények szervezése, diákmunka közvetítés) szolgáltatásokat nyújtani a hallgatóknak, ám ezen szolgáltatások köre rohamosan bővült - könyvtári szolgáltatás, jegyzetboltok, számítógép-internet használat, fénymásolók és ajándékboltok megjelenése, állásbörzék szervezés. A szolgáltatásokat kezdetben a Hallgatói Önkormányzatok által működtetett irodákban végezték, majd a potenciális fogyasztóréteg folyamatos bővülésével az egyszerű hallgatói irodák fokozatosan átalakultak Hallgatói Szolgáltató Központokká, Karrier Irodákká, s funkciójuk is bővült. A következő fokozat a továbbfejlődésükben az intézményen kívüli szereplők (üzleti világ résztvevői) bekapcsolódása volt, melyet követően a 2000-es évek elején az egyetemek már igyekeznek különféle szolgáltatásokat nyújtani végzett hallgatói, valamint az üzleti szféra számára is.

1. táblázat: Életpályán átívelő tevékenységtípusok mátrixa

	<b>Klasszikus szolgáltatási elemek</b> <b>Fókusz: minden hallgató</b> <b>(90-es évek elejétől)</b>	<b>Új típusú szolgáltatási elemek</b> <b>Fókusz: hallgatók egyes csoportjai</b> <b>(90-es évek végétől – 2000-es évek eleje)</b>	<b>Tudásintenzív szolgáltatási elemek</b> <b>Fókusz: individuum</b> <b>(2000-től napjainkig)</b>
<b>Felvételi kapcsán</b>	felvételi előkészítő tábor, nyelvtábor, gólyatábor és kiadványok, tájékoztató anyagok	nyílt napok	tehetséggondozó programok, játékok, versenyek
<b>Tanulmányok kapcsán</b>	kollégium, sport és rekreáció, kultúra és klubok mentén szerveződő spontán megnyilvánulások (pl.: öregdiák meccsek, beszélgetés „híres” végzettekkel stb.)	állásbörze, karrier iroda, jegyzetbolt kialakítása és üzemeltetése, képzés- és szak specifikus szolgáltatások kialakítása, kiadványok megjelentetése, órarendi karrier kurzus bevezetése	testreszabott tanácsadás, személyre szabható kreditbázisú tanulmányi programok (életvezetési, jogi, karrier tanácsadás)
<b>Diplomaszerzés után</b>	<b>öregdiák klubok,</b> tradicionális, szakok	<b>egyetemi alumni</b> alapítás, fundraising,	virtuális egyetemi közösségek

	és szakmák szerint szerveződő kamarák, szövetségek, klubok alapján	diplomás pályakövetés	kialakítása és fenntartása
--	--	-----------------------	----------------------------

Forrás: MAJÓ, Z: Hallgatói életútmenedzsment. In: Felsőoktatási Menedzsment (szerk: Drótos – Kováts) Aula, Budapest, 2009. pp.165-178 ,

A táblázat alapján kirajzolódik a szolgáltatás-fejlődés sajátos hazai útja. Az elmúlt tíz évben három dimenzió mentén, ment végbe lényeges változás, fejlődés:

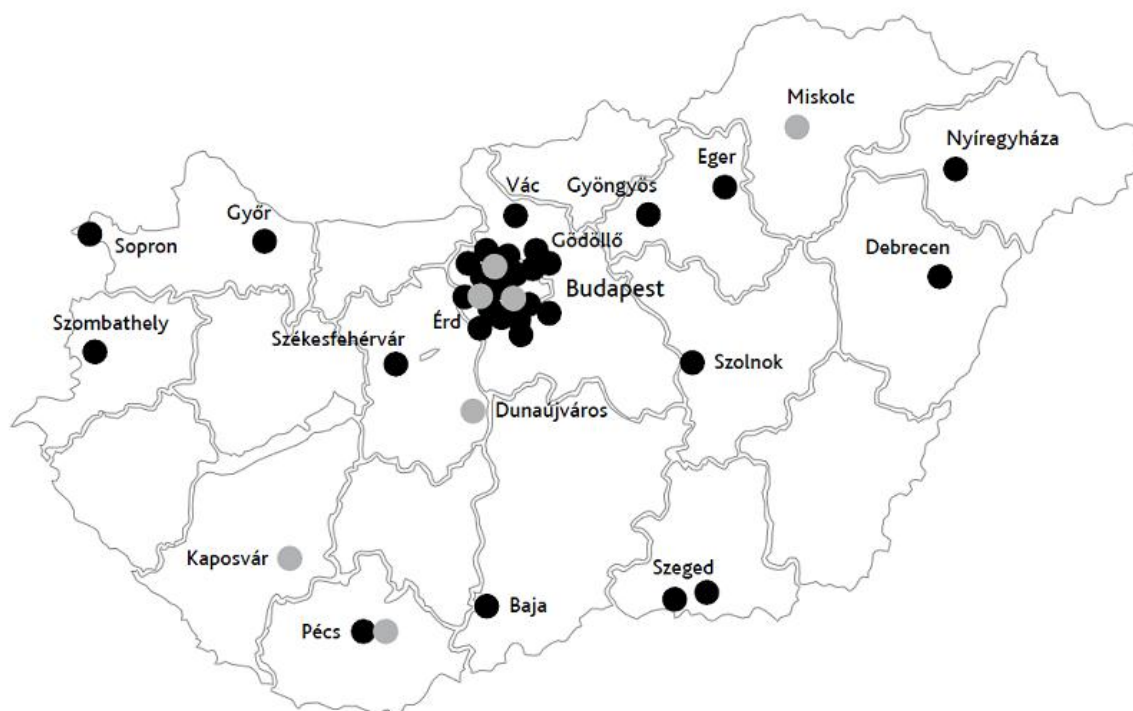
- egyrészt a szolgáltatások tudásintenzívvé váltak, a legtöbb szolgáltatás nyújtása speciális szakértelmet igényel (életvezetési tanácsadás, tehetséggondozás, karrierbörze szervezése)
- elterjedt az elektronizáció és az automatizáció. Egyre több szolgáltatás igénybevétele virtualizálódik (online állásbörze, elektronikus könyvtári kölcsönzés), valamint előtérbe kerültek az elektronikus tartalmak, mint önálló szolgáltatások (online albérlet közvetítés, web-es jegyzetek)
- Kibővült a szolgáltatásokat nyújtó szereplők köre. A hallgatói szervezetek mellett megjelentek egy-egy szolgáltatási területre szakosodott vállalkozások is. Mára három szereplőt azonosíthatunk a szolgáltatások szervezéséhez kötődően: a hallgatói önkormányzatokat és az ehhez kapcsolódó intézményrendszert, az egyetemi szolgáltató irodákat, valamint a felsőoktatási intézményeken kívüli üzleti szereplőket a vállalkozásokat.

A felsőoktatási diáktanácsadó szolgáltatásokat kezdetben alapítványok, vállalkozások, későbbiekben pályázati források biztosításával finanszírozták. Az egyetemi tanácsadói központok finanszírozásában jelentős szerepet játszott a Soros Alapítvány által az 1990-es években biztosított támogatás, melynek révén az Apor Vilmos Katolikus Főiskolán, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, az Eötvös Loránd Tudomány egyetemen, az Eszterházy Károly Főiskolán, a Gábor Dénes Főiskolán, a Kodolányi János Főiskolán és a Szegedi Tudományegyetemen megalakultak az első tanácsadó központok. (Rajnai, N.,2004)

1995-ben megalakult a Felsőoktatási Tanácsadás Egyesület (FETA), amely a felsőoktatási intézményekben működő Diáktanácsadó Központok és a diáktanácsadó szakemberek átfogó fóruma és érdekképviseleti szerve. Az alapszabályban céljait a következően fogalmazza meg: „... szakmai- és módszertani felügyeletet és segítségnyújtást, képzések, kutatások, konferenciák támogatását annak érdekében, hogy a felsőoktatásban működő tanácsadó szolgálatok biztosíthassák a hallgatóknak a beilleszkedésükhöz és egészséges életvitelükhöz szükséges információkat és szolgáltatásokat.” (Takács,I., 1999) Mindeközben a tanácsadási tevékenységen belül is megindul egy differenciálódási folyamat, mely egy-egy terület kiemelkedését, markánsabbá válását eredményezi. Ilyen területnek tekinthető például: a karrier-tanácsadás, tanulmányi tanácsadás, drogprevenció, életvezetési és mentálhigiénés tanácsadás. Az 1990-es években megjelent új felsőoktatási törvény (1993.évi LXXX.tv), mely már intézményi feladatként határozza meg a különböző hallgatói valamint, a hallgatók életvitelével kapcsolatos szolgáltatásokat.

A 2000-es években további változásokkal kellett (kell) szembenézniük a felsőoktatási intézményeknek és a hallgatóknak. A XXI. század kihívásainak főbb összetevői:

- a tudás, az információ életréleplekusa lerövidült,
- ugyanakkor drasztikusan megnőtt az elérhető információk mennyisége,
- nélkülözhetetlenné vált az ismeretek gyakori megújítása,
- diverzifikálódik a munkaerőpiac,
- felerősödött az igény az azonnal felhasználható, gyakorlatias ismeretek iránt,
- ugyanakkor megnő a hosszú idő alatt elévülő, mély, tiszta fogalmi rendszerekre épülő alaptudás jelentősége,
- megváltoznak a szakterületek közötti határok, új szakmák jelennek meg, néhány korábban fontos szakterület pedig visszaszorul,
- megnőtt a jelentősége a készség szintű tudásnak,
- felhígult az oktatási piac,
- folyamatosan nőtt a felsőoktatási intézményekbe beiratkozók száma,
- Hazánkban is egyre jobban érezhető a globalizálódás hatása,
- megnőtt az egyén felelőssége a karrier kialakításában, továbbtanulással kapcsolatos döntésekben,
- fontossá válik a jó „tájékozódó képesség” a szakmák és munkahelyek kiválasztásában,
- megnőtt az oktatásban eltöltött átlagos idő, ezzel együtt meghosszabbodott a „felnőtt kamaszkor”. (Takács, I. Dr. (szerk.), 2004)



3. ábra: Diáktanácsadók Magyarországon

Forrás: Kurucz, K. (szerk.), 2010., 72. oldal

2010-es évben 45 szolgáltató központ működött Magyarországon. Ezek között vannak viszonylag fiatal szervezetek (alig egy éve működnek) és vannak régebbi (tíz - tizenkét éve) működő szervezetek is. Egy 2010-ben elvégzett felmérés kimutatta, hogy vannak olyan szolgáltatók, melyek heti több száz és vannak olyanok is melyek heti 5-10 ügyfelet látnak el. (Kurucz, K. (szerk.), 2010) Itt összefüggés figyelhető meg az ellátott esetek száma és a végzett tevékenységi körök között. Azon szolgáltatóknál magas az esetszám, kiknek a feladatai között megtalálható a tanulmányi ügyekkel kapcsolatos tanácsadás, akik számítógépközpontot és fénymásoló centrumot üzemeltetnek, míg a legkisebb esetszámot azon szolgáltatóknál találjuk meg, akiknek a profiljuk speciálisabb területet fed le

A hazai tanácsadó központok által végzett tevékenységi köröket négy csoportba sorolhatjuk, melyek az alábbiak (Kurucz, K. (szerk.), 2010):

### **Karriertámogatási tevékenység**

- Állásközvetítés hallgatóknak és öregdiákoknak egyaránt;
- Ösztöndíjak és pályázatok;
- Állásbörze szervezése;
- Karrierépítés, készségfejlesztő tréningek, tanácsadás (önéletrajz, interjú, önismeret);
- Szakmai gyakorlat szervezése;
- Továbbképzési programok kidolgozása;
- Életpálya követés.

A hazai felsőoktatási intézményekben ma a legjelentősebb karrierszolgáltatás az állásközvetítés, illetve az ehhez kapcsolódó tanácsadás, mely az alapoktól - önéletrajz készítése, felkészülés az interjúra - egészen a karriert érintő és befolyásoló taktikus döntésekig öleli föl ezt a területet. Itt kiemelt szerepe van "öregdiákoknak", mivel az ő életútjuk, karrierépítésük, tapasztalataik, sikereik példaként állíthatók a hallgatók elé. A végzős hallgatók és öregdiákok elsősorban az állásbörzék alkalmával juthatnak pontosabb információkhoz az elhelyezkedéssel kapcsolatban. Ehhez kötődik a karriertervezés, a munkaerő piaci körkép, a munkaszerződéssel kapcsolatos gyakorlati tanácsok, az álláskeresés új módjai és a személyiségfejlesztéssel kapcsolatos témakörök.

### **Tanácsadás**

- Jogi kérdésekben;
- Pszichológiai, életmód-vezetési kérdésekben;
- Munkavállalási kérdésekben;
- Igény szerinti személyes vagy például elektronikus tanácsadás.

A tevékenységi körök másik fő eleme a tanácsadás. Ehhez a felsőoktatási intézményekben általában tanácsadó szakemberek segítségét veszik igénybe, hogy a hallgatók szakszerű választ kaphassanak kérdéseikre. A szakértők válaszolnak a hallgatók jogi és munkaügyi, valamint lelki problémáira. Ezt egészíti ki általában a tájékoztatás a belföldi és a külföldi ösztöndíjakról, pályázatokról, képzési programokról, továbbtanulási lehetőségekről, valamint a különféle szabadidős tevékenységekről.

### **Szakmai és szabadidős programok**

- Kulturális programok;
- Szabadidős programok, sportolási lehetőségek;
- Öregdiák szervezetek;
- Egyéb szakmai rendezvények.

A diáktanácsadás szerves részét képezik azok a programok, amelyek a szabadidő kulturált eltöltését segítik, illetve támogatják a hallgatókat abban, hogy a szakmai szervezetekkel időben felvegyék a kapcsolatot. Az ilyen kapcsolatok kiépítése közvetve, esetleg közvetlenül is segítséget nyújthat a karrierépítésben.

### **Egyéb feladatok**

- Az esélyegyenlőség biztosítása;
- A fogyatékkal élők segítése.

A fentiek mellett a diáktanácsadás fontos eleme a hátrányos helyzetű fiatalok támogatása, az esélyegyenlőség biztosítása. (Takács, I.Dr, 2007)

## **VI. Zárszó**

Elmondhatjuk, hogy hazánkban napjainkra kialakult a hallgatói szolgáltató szervezetek „fogyasztói” elfogadottsága. Működésük a hallgatók szélesebb rétegei felé érzékelhetővé vált, tevékenységükkel hagyományokat teremtettek, szakmai elismertségük is folyamatosan növekszik. A hallgatói szolgáltatók többsége sikeresen beágyazódott az adott intézmény szervezeti struktúrájába, kialakította saját fenntartásához szükséges finanszírozási csatornáit, megszilárdította a működéshez feltétlenül szükséges infrastrukturális feltételrendszerét, komoly szakmai tapasztalattal és tudással rendelkező humán-erőforrást, azaz szakember gárdát „neveltek ki”. A hallgatói szolgáltatók fokozatosan kiléptek a zárt intézményi keretek közül: kialakították együttműködési kereteiket, létrehozták országos szakmai szervezeteiket, a Felsőoktatási Tanácsadás Egyesületet (FETA, 1995 októberében) és a Hallgatói Szolgáltatók Országos Szövetségét (HASZOSZ, 2003. április). „Magyarországon azonban nem történt meg az igazi áttörés a hallgatói szolgáltatások területén: változatlanul függőben van stratégiai szerepük kialakítása, a felsőoktatási reformcélokhoz igazított „támogatott”, azaz fejlesztendőnek tartott pozíciójuk megteremtése.” (Takács, I. Dr. (szerk.), 2004) Ahhoz, hogy a hazai egyetemek versenyképesek legyenek a jövőben is, szükséges változtatni a szemléletmódjukon, működésük struktúráján. Kutatásom során arra sem a választ, hogy miként valósítható meg a teljes hallgatói életúton keresztül, a hallgatói elégedettség növelése, valamint kiemelve a hatékonyabban végzett hallgatói szolgáltató tevékenységen keresztül, hogyan lehet befolyásolni, javítani az egyetemek versenyképességét, presztízsét.

## VII. Irodalomjegyzék

- BAGDY, E.: *A mentálhigiéné főbb irányzatai és a hazai Mentálhigiénés Program*. In: BAGDY, E. (szerk.): *Mentálhigiéné. Elmélet, gyakorlat, képzés, kutatás*. Animula, Budapest, 1999. 35-45. oldal
- BARRATT, W.: *Az egyetemi tanácsadás és a hallgató személyiségfejlődése az Egyesült Államokban*. In: Illyés S., Ritoók Pálné (szerk.): *A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája. Szemelvény-gyűjtemény. I-III. kötet ELTE Kiadvány*. Budapest, 1998., 339-362. oldal
- BIRÓ, K. - MAYNARD, R.: *A felsőoktatási intézmények bázisán működő karrierszolgáltatási rendszerek feltérképezése és elemzése az Egyesült Királyságban és Magyarországon*. Elérhető: [http://www.bdf.hu/szki/ki/Kiadvanyok/karrierirodak\\_kutatas.pdf](http://www.bdf.hu/szki/ki/Kiadvanyok/karrierirodak_kutatas.pdf), 2008 Letöltve: 2011. február 8.
- CHICKERING, A. W., KYTLE, J.: *The Collegiate Ideal in the Twenty-First Century. New Directions for Higher Education*. Jossey-Bass Publishers, 1999. no. 105
- HRUBOS, I.: *Gazdálkodó egyetem - szolgáltató egyetem - vállalkozói egyetem*. In: *Társadalom és Gazdaság Közép és Kelet Európában - Society and Economy in Central and Eastern Europe*. 23, 3-4 sz. 2001. 7-27 oldal
- KORMOSNÉ, A.I.: *Az egyetemi diáktanácsadás pedagógiai - pszichológiai tapasztalatai*. Doktori értekezés. Semmelweis Egyetem, Budapest, 2007.
- KRÁZLI, Z.: *Hallgatói Szolgáltatók Országos Szövetsége (HASZOSZ) bemutatása*. In: TAKÁCS, I.Dr (szerk.): *Diáktanácsadás a felsőoktatásban - 2003*. FETA, Budapest, 2004, 63-70 oldal
- KURUCZ, K. (szerk.): *Felsőoktatási hallgatói szolgáltatások rendszerei, jellemzői*. Bologna Füzetek 1., Tempusz Közalapítvány, Budapest, 2009
- KURUCZ, K. (szerk.): *Felsőoktatási hallgatói szolgáltatások rendszerei, jellemzői 2*. Bologna Füzetek 7., Tempusz Közalapítvány, Budapest, 2010
- LISZNYAI, S. - PUSKÁS-VAJDA, Zs. (szerk.): *A felsőoktatási diáktanácsadás intézményes kereteinek és szolgáltatásainak kialakulása*. FETA, Budapest, 2006
- MAJÓ, Z.: *A felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolódásának lehetséges modellje, elméleti és gyakorlati háttere a toborzás folyamán keresztül*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem GTK, Szeged, 1998
- MAJÓ, Z.: *A munkaerőpiac és felsőoktatás kapcsolatrendszer*. In: FARKAS, B. – LENGYEL, I. (szerk.). *Versenyképesség – Regionális versenyképesség*. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei. JATE Press, Szeged, 2000., 169–186. oldal
- MAJÓ, Z.: *Hallgatói életútmenedzsment*. In: *Felsőoktatási Menedzsment* (szerk: Drótos – Kováts) Aula, Budapest, 2009. 165-178. oldal
- MURÁNYI, I. A.: *A tanácsadás pszichológiája*. In: Bagdy, E. - Klein, S. (szerk.): *Alkalmazott pszichológia*, EDGE 2000, Budapest, 2006. 225-250.o.
- OPENDOORS (2009): *Fast Facts*, iir. Elérhető: [www.iie.org](http://www.iie.org) – Letöltve: 2011. április 14.
- RAJNAI, N.: *Diáktanácsadók a felsőoktatásban*. Soros Alapítvány, Budapest, 2004
- ROGERS, C.R.: *Counseling and Psychotherapy*. Read Books, 2007

- RUDAS, I: *Hazai felsőoktatási intézmények kilátásai és lehetőségei az évtized második felében*. Rektori Konferencia, Budapest, 2007
- TAKÁCS, I.: *Pályafejlődés és karrier-tanácsadás a felsőoktatásban*. Ph.D. disszertáció. ELTE, Budapest, 1999
- TAKÁCS, I. Dr (szerk.): *Diáktanácsadás a felsőoktatásban - 2003*. FETA, Budapest, 2004
- TAKÁCS, I.: *A felsőoktatási intézmények feladatai a tanácsadásban*. In: Puskás-Vajda Zs. (szerk.): *Felsőoktatásban tanuló fiatalok problémái, útkeresése, pályafejlődése a 21. század kezdetén Magyarországon*. FETA Könyvek 2. Budapest, 2007. p. 205-211.
- WATTS, A.G, - Van ESBROECK: *New Skills for New Futures*. Higher Education Guidance and Counselling Services in the European Union. VUB Press, Brussels, 1998
- WHITELEY, S. M., MAHAFFEY, P. J., - Geer, C. A.: *The campus counseling center: A profile of staffing patterns and services*. Journal of College Student Personnel, 28, 1987. p. 71-81.

**Duga Zsófia**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Cím: 7622 Magyarország, Pécs, Rákóczi út 80.

Telefon: +36-30-298-8763

E-mail: [zsofia.duga@aok.pte.hu](mailto:zsofia.duga@aok.pte.hu)



## Az érzelmi intelligencia és a szolgáltatás minősége közötti összefüggésekről, valamint azok jelentőségéről

Hauck Zsuzsanna  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

Németh Péter  
Pécsi Tudományegyetem  
Rektori Hivatal Marketing Osztály Alumni Iroda

### **Absztrakt**

Jelen munka az érzelmi intelligencia (EQ) és a szolgáltatásminőség közötti összefüggésekkel foglalkozik. Fontos tudni, hogyan befolyásolja az EQ a szolgáltatások minőségét, hiszen a fejlett országok GNP-jének kétharmada a szolgáltatási szektorból származik. A szolgáltatás-profit lánc szerint a bevételnövekedés és a profitabilitás a fogyasztók lojalitásából ered. A lojalitásnak előfeltétele a szolgáltatás magas minősége, mely tényező a termelési funkcióra eső négy versenyprioritás egyike. A minőséget a szolgáltatás folyamatában részt vevő fogyasztók észlelik és értékelik. Szolgáltatás nyújtása esetén a fogyasztóknak jellemzően kapcsolatba kell lépniük legalább egy alkalmazottal, akinek a teljesítménye meghatározó hatással van a szolgáltatás minőségére. A tanulmányban rávilágítunk arra, hogy az alkalmazottak és a vállalat magas EQ szintje nagyban képes növelni a szolgáltatás minőségét. Mindezt a két fogalom körültekintő értelmezése, az irodalom eredményei és vállalati esettanulmányok segítségével igazoljuk.

**Kulcsszavak:** *érzelmi intelligencia (EQ), szolgáltatásminőség, lojalitás*

### **Abstract**

This paper considers the relationship between emotional intelligence (or emotional quotient, EQ) and service quality. It is important to know how EQ influences the quality of services because service industries generate over two thirds of GNP in developed countries. According to the service-profit chain, revenue growth and profitability is generated by customer loyalty. Loyalty can be achieved through high service quality which is one of the four competitive priorities in operations management. Quality is perceived and evaluated by the customers who take part in the service process. In case of services, customers often have to contact employees whose performance has a great influence on the quality of the service. In this paper we show that emotional intelligence of the employees and the company are very important influencing factors of service quality. The evidence is provided by the analysis of the definitions, the results of the existing literature, and company case studies.

**Keywords:** *emotional intelligence (EQ), service quality, loyalty*

## I. Bevezetés

A szolgáltatások jelentősége

A *The Service Industries Journal*<sup>1</sup> szerint a fejlett országok bruttó nemzeti termékének több mint kétharmadát a szolgáltató szektor állítja elő. Emellett egyre nő a szolgáltatások jelentősége a többi országban is. A folyóirat öt nagy kategóriába sorolja a szolgáltatásokat, ezek (1) a kereskedelmi és elosztási rendszer, (2) a pénzügyi szolgáltatások és biztosítás, (3) a szállásszolgáltatás és turizmus, (4) a rekreáció és szórakozás, valamint (5) az üzleti szolgáltatások, ide értve a marketing, a számviteli és a jogi tanácsadást.

A tipikusan szolgáltatással foglalkozó cégek mellett számos további vállalat nyújt kiegészítő szolgáltatást termékeihez. A napjainkban tapasztalható kiélezett versenyben így a fogyasztók általában nem egyszerűen terméket, hanem inkább hasznosságcsomagot kapnak. Sasser (2004) esettanulmánya például rávilágít arra, hogy a Benihana of Tokyo versenyelőnye nagyrészt abból származik, hogy a cég nemcsak az ételek, hanem a kapcsolódó szolgáltatások minőségére is nagy hangsúlyt fektet. Az étterembe érkező vendégek ugyanis egy „gasztronómiai show” keretében kísérik végig, hogyan készül el vacsorájuk. A pénzükért élményt is kapnak, valamint saját maguk tudják ellenőrizni az ételkészítés folyamatának minőségét.

Ugyancsak kiegészítő szolgáltatás nyújtásával igyekezik megkülönböztetni magát versenytársaitól a Real Meat Consortium. Slack (1992) esettanulmánya<sup>2</sup> szerint ebben a hentesüzletben nagy hangsúlyt fektetnek a vásárlókkal való kapcsolatra. A vezetőség nem elégszik meg a kiváló minőségű húsarukínálattól származó versenyelőnnyel, de olyan alkalmazottakat foglalkoztat, illetve képez ki, akik munkája és viselkedése nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a fogyasztók számára pozitív élmény legyen a vásárlás. A vásárló és az eladó közötti viszonyt közvetlennek kell lennie. A mindig jókedvű hentes teljesíti a vevők darabolással és csomagolással kapcsolatos kéréseit, valamint javaslatokat tesz a hús előkészítését illetően, illetve főzési tanácsokat ad. Gyakran a vásárló autójához viszi a terméket.

A fenti példák alapján megállapíthatjuk, hogy a szolgáltatások nyújtásával és marketingjével a vállalatok jelentős részének érdemes foglalkoznia. Természetesen fontos fokozott figyelmet fordítani a szolgáltatás minőségére, mellyel a következő szakaszban foglalkozunk. Ugyanitt világítunk rá az érzelmi intelligencia (emotional quotient, EQ) jelentőségére. Következtetéseink a szolgáltatások minősége és az EQ közötti összefüggésekre irányulnak, mintegy ajánlást adva ezzel termelő és szolgáltató vállalatok számára egyaránt. A tanulmány összefoglaló gondolatokkal zárul.

## II. A szolgáltatások minősége, az EQ, valamint a kettő közötti összefüggések

### II. 1. A szolgáltatások minősége

A minőség vevőre-orientált meghatározása szerint a szolgáltatás minősége tulajdonképpen nem más, mint azon meghatározóinak vagy jellemzőinek összessége, amelyek alkalmassá teszik elfogadott vagy értelemszerű szükségletek kielégítésére (Kotler, 1999). A szolgáltató akkor szállított megfelelő minőséget, ha a szolgáltatása az azt igénybe vevő körülményeit kielégíti, vagy meghaladja azokat.

---

<sup>1</sup> <http://www.tandf.co.uk/journals/fsij> (elérés időpontja: 2012. május 7.)

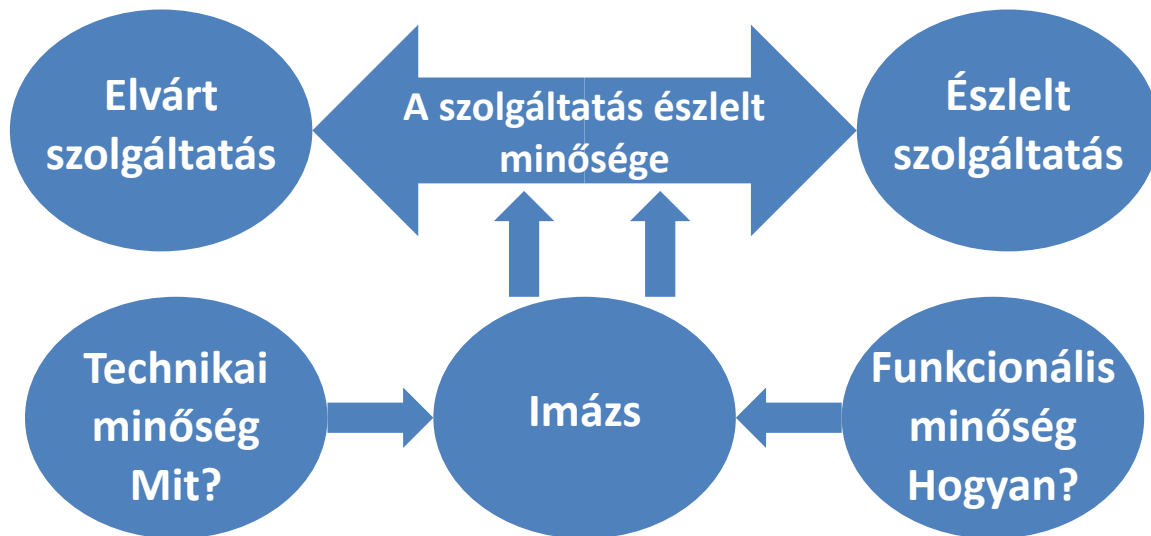
<sup>2</sup> Az esettanulmány magyar változata megtalálható:

Vörös József (2003): Esettanulmányok a termelési/szolgáltatás management köréből, PTE KTK

A szolgáltatások minőségét nehéz számszerűsíteni, hiszen kevés a megfogható minőségelem. A szolgáltatást igénybe vevő által észlelt minőséget csak folyamatában lehet értelmezni (Grönroos, 1982). Grönroos (1982) szerint a nem fizikai problémamegoldás észlelése megkettőzi a minőségképet, és létrejön két különböző minőségfogalom, melyek a következők:

1. Technikai minőségfogalom – eredményközpontú megközelítés; részei:
  - a. műszaki megoldások
  - b. know-how
  - c. gépek
  - d. számítógépes rendszerek
2. Funkcionális minőségfogalom – folyamatközpontú megközelítés; részei:
  - a. belső kapcsolatok
  - b. viselkedés, megjelenés
  - c. szolgáltatásközpontú beállítottság
  - d. attitűdök
  - e. hozzáférhetőség
  - f. vevői kapcsolatok

A szolgáltatás észlelt minősége összetett, sok szubjektív elemet tartalmazó kép, erről nyújt tájékoztatást az 1. ábra.



1. ábra: Az észlelt szolgáltatásminőség

Forrás: Grönroos (1982) alapján saját szerkesztés

Meyer et al. (1995) szerint az igénybe vevők szolgáltatásminőségről alkotott értékítéletének stabilizálásával és/vagy javításával fokozni lehet az elégedettséget, és hozzá lehet járulni az újvásárlási szándék erősödéséhez. Fontosnak tartják továbbá, hogy a vásárlói elégedetlenség potenciális forrásainak, a lehetséges minőségi hibák azonosításának kell a fókuszban lennie. Ez a márkaelhagyás forrása, így kapcsolódik a márkahűséghez, lojalitáshoz is.

A szolgáltatások minőségének fejlesztésével az a vállalat célja, hogy megfordítsa a tendenciáját az esetleges kudarcspirálnak, a ciklikusan visszatérő sikertelenségnek. Ez leginkább az igénybe vevői és alkalmazotti elégedettségben, lojalításban, jövedelmezőségben jelenik meg. További cél az igénybe vevői lojalítás legmagasabb fokának elérése – azaz az ún. customer franchise (Berry-Parasuraman, 1991) – az elvárások túlteljesítése, az elvárt ideális szint meghaladása. Összességében ezek által stabilizálódik a márkahűség.

Meyer és szerzőtársai (1995) szerint a szolgáltatások minőségének kidolgozására és fenntartására, valamint fejlesztésére szükség van. Ennek több részét különböztetik meg: egyrészt szükséges feltárni a szolgáltatásra jellemző specifikus minőségjellemzőket és azok fontosságát, továbbá fontos az alkalmazottak számára egyértelműen megfogalmazni a minőség szempontjából fontos teljesítménycélokat. Ezt segíti elő a szolgáltató minőségfilozófiájának beépítése a vállalati kultúrába. A meghatározott minőségszínvonal eléréséhez szükséges bizonyos dologi, személyi és szervezeti feltételek biztosítása, továbbá a menedzsment és a frontvonal közötti közvetlen kommunikáció kiépítése. Nem elhanyagolható az alkalmazottak minőségcélokkal összhangban történő motiválása és irányítása. Mivel a szolgáltatások minőségére hatással van a vállalat humán erőforrásának minősége, ezért nem szabad elfeledkezni a vállalat külső kommunikációjának vállalaton belülről történő közvetítéséről, nagy szerepet kell kapnia a belső kommunikációnak és a belső marketingnek. Ahhoz, hogy a szolgáltatást igénybe vevő már a tranzakció során érzékelje a szolgáltatás minőségét, gondoskodni kell a frontszemélyzet tájékoztatásáról a külső kommunikációs intézkedésekkel kapcsolatban. Végül egy adott minőségi szint fenntartása érdekében minőségorientált ellenőrzési rendszer működtetésére van szükség.

## **II. 2. Az érzelmi intelligencia**

Az érzelmeknek nagyon erős pszichológiai erejük van, melyek az értékesítéssel (eladással) foglalkozó szakemberek viselkedését és teljesítményét nagyban befolyásolják. Arról, hogy az érzelmek miképpen értelmezhetők és alkalmazhatók a marketing területén nagyon keveset lehet tudni; csupán néhány ebben a témában releváns tanulmány vizsgálja ezt a témakört (Kidwell et al. 2011).

Napjainkban egyre nagyobb jelentősége van annak, hogy az emberek mit éreznek a mindennapi életben, és azt hogyan használják fel a különböző döntési szituációkban. Ezek miatt az érzelmi intelligencia vizsgálatára az utóbbi tizenöt évben egyre nagyobb figyelem fordul. A fogyasztó érzelmeinek megértése a piac kínálati oldala részéről vált a legfontosabbá, ez tulajdonképpen a komplex érzelmek vizsgálatát, valamint az erre alapozott emocionális tudást jelenti. Mindez magában foglalja a képességet, miszerint az egyén meg tudja állapítani, hogy melyik érzelmek hasonlóak és azok mit közvetítenek. Azok az értékesítők, akik az érzelmek megértésében jobbak, jobban eligazodnak a felismerésük terén is, valamint tudják, hogy ezek hogyan és minek a hatására változnak (Kidwell et al. 2011). Például: hogy tud a büszkeség és az öröm eufóriába vagy haragba torkolni, valamint a szorongás haragba vezetni. Előnyben lesz az az értékesítő, aki megéri – esetleg meg is előzi – és kezelni tudja, ha a vásárló aggodalma frusztrációba megy át.

Kidwell, Hardesty, Murtha és Sheng (2011) szerint az érzelmi intelligencia által új tudást sajátíthatunk el, valamint alkalmazni is képesek leszünk azt abból a célból, hogy abból valamilyen előnyünk származzon. Az említett szerzők (2011) tanulmányukban arról értekeznek, hogy az érzelmek hogyan használhatók fel az értékesítés során abból a célból, hogy annak pozitív kimenetele legyen, mind az eladói, mind a fogyasztói oldal szempontjából. Az érzelmi intelligencia eladói és fogyasztói oldalra mért hatását három különböző nézőpontból vizsgálják: az első – ami egy empirikus kutatás eredménye – szerint a magas érzelmi intelligenciával rendelkező értékesítők nemcsak több bevételt hoznak, de a

fogyasztók megtartásában is jobbak (az EQ szintje és az ingatlan- és biztosítási ügynökök teljesítménye között pozitív irányú kapcsolat van). Továbbá, a magas érzelmi intelligenciájú értékesítők gyakrabban alkalmaznak fogyasztó-központú eladási technikákat és marketingmegoldásokat, ezáltal pedig nagyobb a hatásuk a vásárlói döntésekre. Végül megállapítják, hogy az érzelmi intelligencia és a kognitív képességek között kiegészítő viszony áll fenn.

Szolgáltatás nyújtása esetén a fogyasztó részt vesz a szolgáltatás folyamatában, így a minőséget közvetlenül tudja mérni. A szolgáltatások megítélésének egyértelmű érzelmi tartalma van, ezért nagy előnyt jelenthet, ha az adott vállalat alkalmazottai tudnak a vásárlók fejével gondolkodni, nagy az érzelmi intelligenciájuk (EQ). Az érzelmi intelligencia Mayer és Salovey (1997) definíciója szerint „az a képesség, hogy felismerjük az érzelmek jelentését és kapcsolatait, valamint gondolkodjunk és problémákat oldjunk meg mindezek alapján.”

Bardzil és Slaski (2005) az érzelmi intelligenciát dolgozói és vállalati szinten értelmezik. Szerintük a magas EQ-val rendelkező dolgozók öntudatosabbak, empatikusabbak, jobban képesek nyomás alatt dolgozni, jobb egészségi állapotban vannak és kevésbé stresszesek. Az ilyen alkalmazottak nagy értéket jelentenek tehát alkalmazóik számára. A magas EQ-val rendelkező szolgáltatók többet tudhatnak meg a vásárlókról, több pozitív élményt nyújtanak szolgáltatásaikkal a fogyasztóknak és rugalmasabban reagálnak a vásárlói igényekre.

Kernbach és Schutte (2005) három hipotézist tesztelt tanulmányában. Ennek során megállapították, hogy a szolgáltató EQ-ja pozitív hatással van a vásárlói elégedettségre. Ugyancsak beigazolódott, hogy bonyolultabb feladatok elvégzéséhez magasabb dolgozói EQ szükséges. Nem sikerült azonban igazolniuk azt a hipotézist, mely szerint a magas érzelmi intelligenciájú szolgáltatóknak a magas EQ-val rendelkező vásárlókra van a legnagyobb hatásuk.

### **II. 3. Az EQ és a szolgáltatás minősége**

A szolgáltatások minősége és az érzelmi intelligencia közötti összefüggést igazolhatjuk a két fogalom definíciójából kiindulva. A szolgáltatások minőségének meghatározásához a szakirodalom gyakran tesz hivatkozást Parasuraman és szerzőtársai (1985) tanulmányára, akik a szolgáltatás minőségének tíz dimenzióját különböztették meg. Ezen dimenziók nagy része az emberi tényezőre vonatkozik, ezen belül is lényeges szerepet kap az érzelmi intelligencia szintje. A tíz dimenzió ugyanis (1) a megbízhatóság, (2) az alkalmazkodó- vagy reagálási képesség, (3) a szakértelem, (4) a hozzáférhetőség, elérhetőség, (5) az udvariasság, előzékenység, (6) a kommunikációs készség, (7) a hitelesség, bizalomkeltés, (8) a biztonság, (9) a fogyasztó megértése, valamint (10) a kézzelfogható, dologi tényezők. Definíció – és a fentiekben tárgyalt megállapítások – szerint a magas érzelmi intelligenciával rendelkező alkalmazottak, illetve vállalatok jobban megértik a fogyasztókat; gyorsabban tudnak reagálni az éppen felmerülő igényekre és szituációkra; jobb kommunikációs képességekkel rendelkeznek; előzékenyebbek; mindezek által pedig hitelesebbek tudnak lenni a fogyasztók szemében. Az egyes alkalmazottak iránt kialakult bizalom összességében a teljes vállalatot képes megbízhatóvá tenni. Kiemelkedő érzelmi intelligencia mellett tehát a magas minőségű szolgáltatás biztosítása érdekében a szakértelem, a biztonság, valamint a dologi eszközök dimenziójára kell további figyelmet fordítani.

Eisingerich és Bell (2007) szerint a jó szolgáltatás minőséghez fenntartható, hosszú távú kapcsolatot kell kiépíteni a vásárlókkal. Nagyon fontosnak tartják a szervezet és a vásárló közti lojalitás és bizalom építését. A szolgáltatásnak két típusát különböztetik meg:

1. technikai: a szakértői tudásra vonatkozik, melyeket a vásárló a szolgáltatás megvásárlásával kap.

## 2. funkcionális: a szolgáltatás funkciójával nyújtott hasznosságot jelenti.

Arra is rámutatnak, hogy a szolgáltató EQ-jának fejlesztése hatással van a vásárlókkal való kapcsolat fenntarthatóságára. Egy kutatás során – melyben globális pénzügyi szolgáltatásokat nyújtó cégeket vizsgáltak – több, a téma szempontjából fontos megállapításra is jutottak. A megkérdezett 4244 főből 1125 töltötte ki a kérdőívet (26 %-os válaszadási arány). A megkérdezés célja a vásárlók lojalitásának és annak a vizsgálata, hogy a bizalom összefügg-e a technikai és funkcionális szolgáltatás minőségével. Vizsgálták továbbá, hogy a szolgáltatás minőségének milyen hatása van az újvásárlásra, az újvásárlási szándékra. Megemlítik a vásárlói hűséget is, amely – a szerzők felfogásában – a vásárlási alkalmak megismétlését jelenti. Vásárlói bizalomnak pedig azt tekintik, amikor az egyik fél magabiztos a másik fél szavahihetőségével és becsületességével kapcsolatban.

Végül arra a megállapításra jutnak, hogy mind a technikai, mind a funkcionális szolgáltatástípus pozitívan korrelál a vásárlói bizalommal és hűséggel, valamint az újvásárlási szándékkal. Azt az ajánlást nyújtják a vállalatvezetőknek, hogy az emberek kiválasztása során tartsák szem előtt a szociális kompetenciákat és az érzelmi intelligenciát, melyet leginkább képzésekkel tudnak javítani.

Varca (2004) érvelése szerint a szolgáltatások terén különösen nehéz feladat a minőség számszerűsítése. Tanulmányának középpontjában az áll, hogy miért kell alapvetően figyelembe venni a dolgozók szakismeretét a szolgáltatás minőség szempontjából. Kutatásai során munkamegfigyelések és csoportos interjúk alapján 28 különböző szolgáltatással kapcsolatos ismeretet (kompetenciát) határoz meg – ebből egy kérdőívet állított össze, melyet 68 Fortune 500-as céggel töltetett ki. A meghatározott kompetenciákat négy dimenzióba sorolta, melyek a következők:

1. Kognitív dimenzió: 10 képesség – mentális képességeket tartalmaz, melyek az információ feldolgozáshoz kapcsolódnak.
2. Interperszonális dimenzió: 9 képesség; interakcióhoz kapcsolódó, valamint társadalmi kérdésekhez köthető tulajdonságokat tartalmaz.
3. Önuralom dimenzió: 7 képesség, melyek segítenek a felmerülő feladatok/problémák megoldásában.
4. Technikai dimenzió: két feladat-specifikus képesség.

A megkérdezés során nem építettek be szűrőt, vagyis nem voltak olyan szükséges képességek, előfeltételek, melyeknek meg kell felelniük a kutatásban való részvételhez, vagyis nincs megadva olyan képesség, mellyel mindenképp rendelkeznie kell a válaszadónak.

Az eredményeket tekintve a szolgáltatások előállítóinak képzettsége kritikus tényező a szolgáltatás minőségére nézve. Éppen ezért a szolgáltatóknak összetett képességekkel kell rendelkezniük ahhoz, hogy sikeresek legyenek. Néhány HR-jellegű tevékenység – valamint azok minősége – befolyásolhatja a szolgáltató tulajdonságait (a kutatásban a szolgáltatók képessége összességében magasan képzett). Nagyon fontos a vásárlókkal való kommunikáció, valamint a rugalmasság és a stressztűrő képesség. A megkérdezett szolgáltatók által leginkább magasra értékelt tulajdonságok az interperszonális és az önuralommal kapcsolatos képességek voltak.

Naeem et al. (2008) arról értekeznek, hogy az érzelmi intelligencia a pszichológia új és még felfedezetlen területe, amely az egyik legfontosabb a szolgáltatás minőségét tekintve, és segít rugalmasan reagálni a vásárlók szükségleteire. Szükség van az interperszonális és az intraperszonális tulajdonságokra, hiszen ezek tanulása és gyakorlása javítja a szolgáltatás minőségét, ezáltal pedig a vásárlói elégedettséget. Megállapítják, hogy a magasabb

érzelmiintelligencia-bázissal rendelkező cégek többet tudhatnak meg a vásárlókról, illetve az ő igényeiről.

Kutatásuk során pakisztáni banki alkalmazottakat kérdeztek meg a szolgáltatások minőségének vizsgálata céljából. A két vizsgált szegmens:

1. Külföldi bankok Pakisztánban: észrevették, hogy ők jobban odafigyelnek a szolgáltatások minőségére.
2. Hazai (pakisztáni) bankok: jó a bank megítélése, de nem fordítanak elegendő figyelmet a szolgáltatás minőségére.

Megfogalmazásukban a szolgáltatás minősége egy képesség arra, hogy professzionális és a vásárlók elvárásainak megfelelő alkalmazásokat fejlesszünk. Ennek háttérében sok változó áll, melyek közül többnek az együttes figyelembe vétele kell a sikeres, minőségi és hatékony szolgáltatáshoz. A változók jelentése alapján különböző következtetések vonhatók le:

- a top menedzsment támogatása a fontos
- a piac részletes ismerete az, ami nélkülözhetetlen
- a befektetés lehet a hatékony és minőségi szolgáltatás alapja.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az EQ szükséges az üzleti sikerhez napjaink állandóan változó gazdasági környezetében.

### III. Eredmények

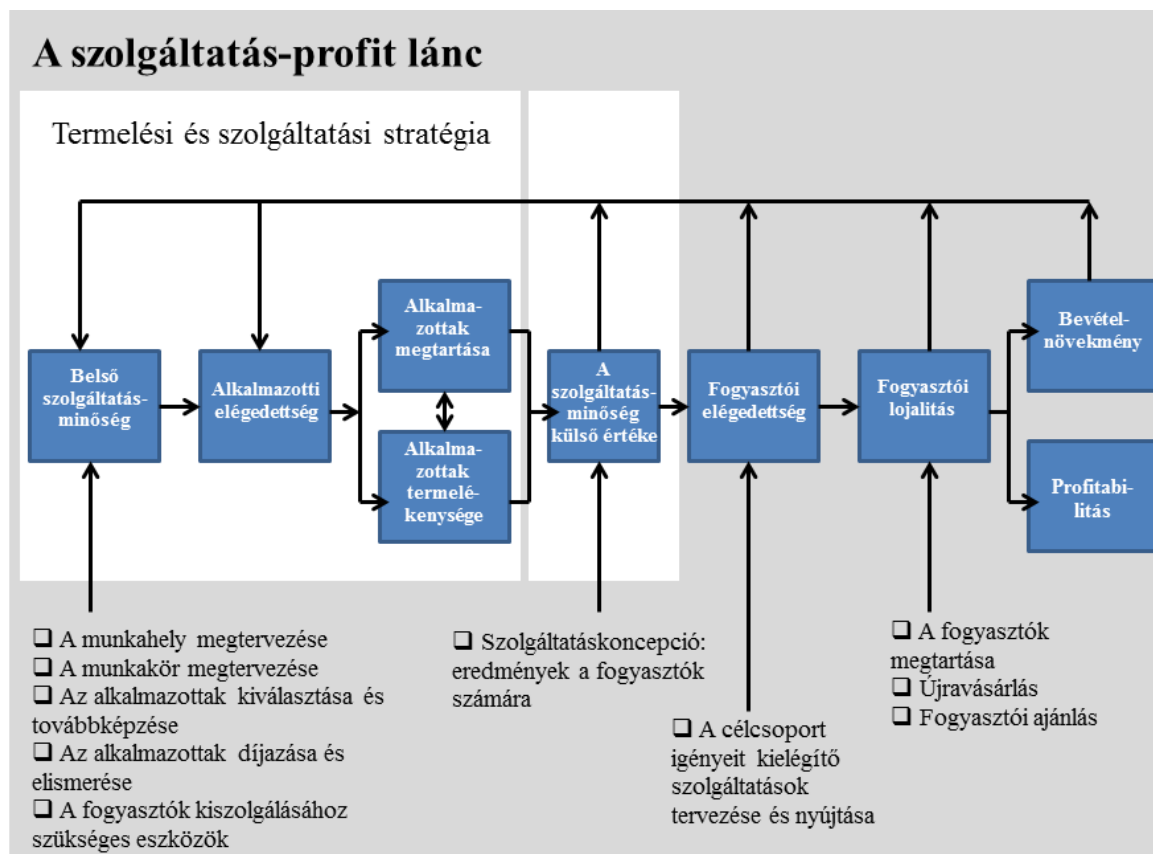
A tanulmány elején felvetett esettanulmányokhoz visszatérve: ahhoz, hogy a Real Meat Consortium a kiegészítő szolgáltatások terén versenyelőnyhöz jusson, olyan henteseket kell alkalmaznia, akik nemcsak kiváló szakemberek, hanem pozitív hozzáállásúak és magas érzelmi intelligenciával (EQ) rendelkeznek. Amennyiben az üzletben foglalkoztatott hentesek nem tudnának megfelelően bánni a különböző típusú emberekkel, úgy a kiegészítő szolgáltatás nyújtása nem érné el célját.

A szolgáltatás-profit lánc (2. ábra) szerint a bevételnövekedés és a nyereségesség jelentős magyarázója a lojalitás. A fogyasztói hűséget többféleképp értelmezhetjük: lehet egyaránt márkákra (pl. Pepsi), üzletekre (pl. DM), de akár intézményekre is (Kotler, 1999). A lojalitás nemcsak a gyakorlati marketing szakemberek számára fontos fogalom, hanem a kutatóknak is releváns információkkal szolgálhat (Worthington et al., 2009). Leszczyc et al. (1996) szerint azt az időt jelenti, amíg a fogyasztó egy másik márkát nem választ az általa kedvelt helyett. Egy másik, ehhez hasonló felfogás szerint (Sheff, 2009) a márkahűség azt jelenti, hogy a fogyasztó mennyire kötődik egy márkához. Azt méri, hogy a fogyasztó mennyire hajlandó az adott márkát lecserélni egy másikra (kiváltképp akkor, amikor a márka változik – pl. árban vagy funkcióban). Li et al. (2007) szerint azt mutatja meg, hogy a vásárló mennyire hajlandó a márkára támaszkodni, megbízni annak tulajdonságaiban, illetve abban, hogy az adott termék vagy szolgáltatás azt a teljesítményt nyújtja, ami a leírások alapján várható tőle.

A szolgáltatás-profit láncban a lojalitáshoz a fogyasztó által érzékelt minőségből eredő elégedettségen keresztül vezet az út. Utóbbinak pedig mintegy előfeltétele, hogy az alkalmazottak jól érezzék magukat munkahelyükön, kiváló belső minőségre van szükség. Ehhez elengedhetetlen a munkahely és a munkakör körültekintő megtervezése, az alkalmazottak gondos kiválasztása, oktatása, díjazása, elismerése. Ezen körülmények befolyásolják az alkalmazottak minőségérzetét, mely nélkül Gordon Bethune<sup>3</sup>, a Continental

<sup>3</sup> „There isn't any customer satisfaction without employee satisfaction.”

Airlines korábbi vezérigazgatója szerint sem létezik fogyasztói elégedettség. A Benihana of Tokyo elnöke is ezt a nézetet vallja, hiszen az amerikai éttermekben foglalkoztatott japán dolgozók számára a Japánban megszokott körülményeket nyújtja. Már az építkezéshez is Japánból importált anyagokat használnak fel.



2. ábra A szolgáltatás-profit lánc

Forrás: Heskett et al. (2008)

A fogyasztói elégedettséghez és hűséghez szolgáltatások nyújtásakor Heskett et al. (2008) szerint tehát a megfelelő humán erőforrás biztosításán és menedzselésén keresztül vezet az út. A szerzők szerint a lojalitás öt százalékos emelkedése pedig 25-85 százalékos profitnövekedést eredményez. Ezzel is felhívják a figyelmet arra, hogy a piaci részesedésnek nem a mennyisége, hanem a minősége az igazán fontos.

A Southwest Airlines sikertörténetében is nagy szerepe van a HRM stratégiának. A légitársaság eleve olyan dolgozókat igyekszik felvenni, akik elsődleges feladatkörükön túl is hajlandóak vállalni. Rugalmasan kell alkalmazkodniuk az adódó szituációkban, ezért az utasok igényeinek kielégítése érdekében a személyzet nagy szabadságot kap. Ez teszi lehetővé, hogy különleges szolgáltatásokat nyújtsanak. Előfordul például, hogy ha késésben van egy gép, vetélkedőkkel szórakoztatják az utazóközönséget. Az alkalmazottak fluktuációja jóval alacsonyabb, mint a többi amerikai légitársaságnál. A Fortune magazin három egymást

<http://37signals.com/svn/posts/1080-you-have-to-treat-your-employees-like-customers>

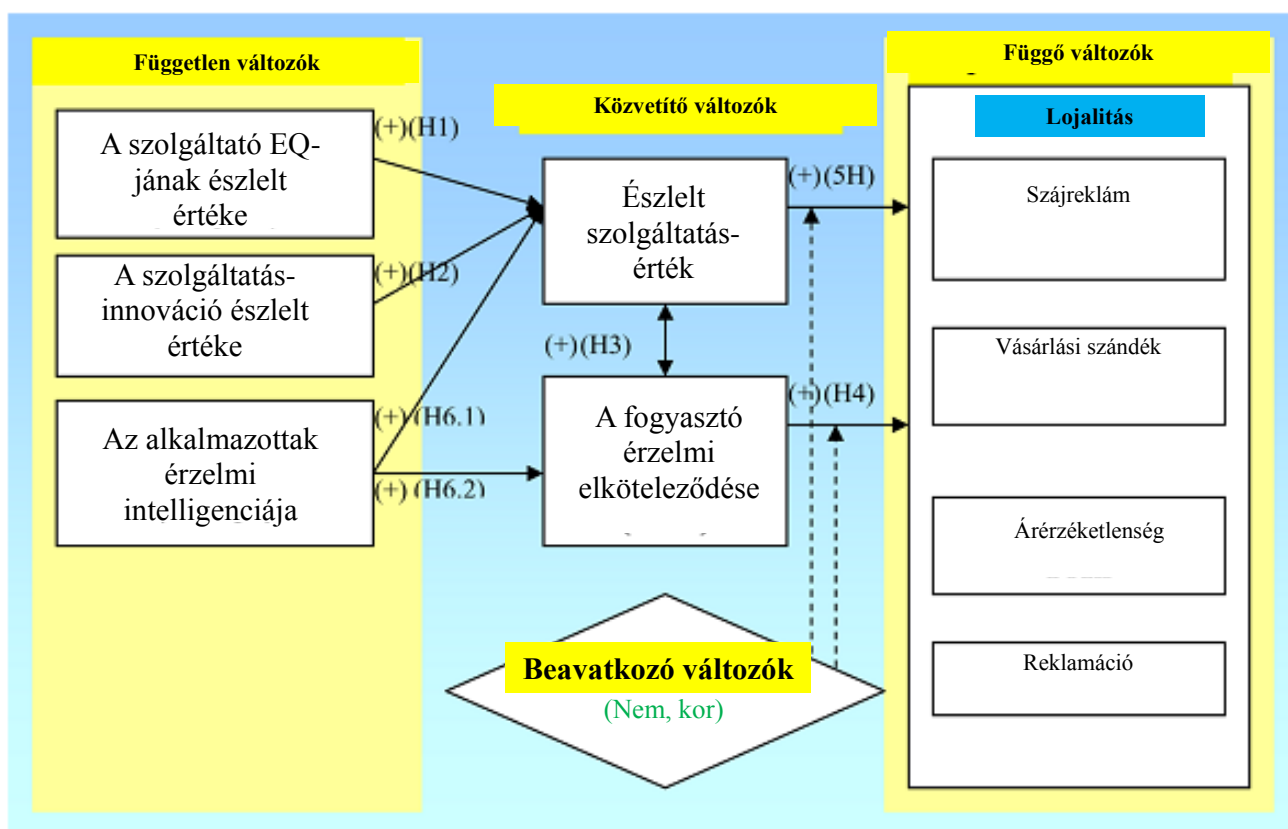
(elérés időpontja: 2012. május 7.)



követő évben is a „100 legjobb munkahely” közé sorolta a Southwestet. (Oliva és Gittel, 2007)

Az alkalmazottak felhatalmazása (empowerment) a Toyota filozófiájának is szerves része. Watanabe (2007) vezérigazgató a cég két fő pillérének egyikébe beleérti a belső fogyasztó fontosságát. A másik pillér az emberségességet és a csapatmunkát hangsúlyozza. A fentiekben leírtak alapján a Toyota is nagy hangsúlyt fektet az érzelmi intelligenciára, így a termékeinek és szolgáltatásainak magas minőségéhez hozzájárulhat ez a tényező

Boxer és Rekettye (2011) a b2b szektorra vonatkozóan végeztek vizsgálatokat, mégpedig a fogyasztói elkötelezettség kialakulását közelítették meg racionális és emocionális nézőpontból egyaránt. Ahogy a 3. ábrán láthatjuk, a lojalításra egyszerre van hatással a szolgáltatásban bekövetkező innováció, valamint az érzelmi intelligencia. Utóbbit fogyasztói és dolgozói nézőpontból egyaránt értelmezik.



3. ábra Az érzelmi intelligencia hatása a lojalításra

Forrás: Boxer, I., Rekettye, G. (2011)

Boxer és Rekettye (2011) megállapításai szerint az EQ növeli a szolgáltatás értékét, ezen keresztül pedig az elkötelezettséget, a fogyasztók lojalítását. A szolgáltatást (is) nyújtó vállalatoknak ezért érdemes nagy hangsúlyt fektetni az EQ-t fejlesztő képzésekre, legalább a frontvonalban dolgozó alkalmazottak körében. Az „élményfogyasztás” korszakában ennek különösen nagy jelentősége van. Ahogy a 3. ábra is mutatja, a lojalítás több formában is megnyilvánulhat. A vállalat sokat profitálhat a szájreklámból, a vásárlási szándék növekedéséből, valamint az árérzékenységből. A szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy a fogyasztói reklamáció nem hátrány, hanem inkább lehetőség a szolgáltató számára. Amennyiben az elégedetlen fogyasztó problémáját hamar orvosolni tudja a vállalat, úgy

nemcsak kiegyenlítheti, de erőteljesen pozitív oldalára billentheti a fogyasztó által érzékelt minőség mérlegét. A vásárlói észrevételek egyben rávilágíthatnak olyan hibákra, melyeket mások is érzékeltek, ellenben azok jelzése nélkül más szolgáltatót választanak a jövőben. A fogyasztókkal való közvetlen kommunikáció kiindulópontot adhat az innovációnak, ezért nagy hangsúlyt kell fektetni ezen csatorna kiépítésére.

#### **IV. Összefoglalás**

A fentiekben az egyre erősödő szolgáltató szektorban valamilyen formában tevékenykedő vállalatok versenyképességének két jelentős befolyásoló tényezőjével, a szolgáltatások minőségével és az érzelmi intelligenciával foglalkoztunk. E két tényező között számos kutatásra hivatkozva jelentős összefüggéseket állapítottunk meg. A szolgáltatások sajátos tulajdonságaiból adódóan a fogyasztó a szolgáltatás nyújtásának folyamatát saját maga kíséri végig, így érzékeli annak minőségét.

Bemutattunk olyan esettanulmányokat is, melyek rávilágítanak az alkalmazottak szerepére a szolgáltatások nyújtásában. Az érzelmi intelligenciával foglalkozó szakirodalom eredményeire támaszkodva megállapítottuk, hogy a magas EQ-val rendelkező dolgozói állomány nagy érték a vállalat számára, pozitívan hat ugyanis mind a belső, mind a külső minőségre. Nagy szerepe van ezért az alkalmazotti és fogyasztói elégedettség elérésében és megtartásában. Az elkötelezett dolgozói és fogyasztói bázis pedig a vállalat hosszú távú sikerességét támogatja.

Jelen sorok íróinak véleménye szerint hazánkban az érzelmi intelligencia fejlesztésére mind fogyasztói, mind szolgáltatói oldalról szükség van. Egyúttal bíznak abban, hogy a magas EQ a közeljövőben nem a versenyelőny egy lehetséges forrása, hanem alapkövetelmény lesz a szolgáltató és a termelő cégek körében egyaránt.

## V. Irodalomjegyzék

- Bardzil, P. & Slaski, M. (2003). Emotional intelligence: fundamental competencies for enhanced service provision. *Managing Service Quality*, 13(2), 97-104.
- Berry, L. L. & Parasuraman, A. (1991). *Marketing Services: Competing Through Quality*. Free Press
- Boxer, I. & Rekettye, G. (2011). The relation between perceived service innovation, service value, emotional intelligence, customer commitment and loyalty in b2b, *Int. J. Services and Operations Management*, Vol., 222-256.
- Eisingerich, A. B. & Bell, S.J. (2007). Maintaining customer relationships in high credence services. *Journal of Service Marketing*, 21(4), 253-262.
- Grönroos, C. (1982). A service quality model and its marketing implications. *European Journal of Marketing*. Vol. 18., No. 4., pp. 36-44.
- Heskett, J.L., Jones, T.O., Loveman, G.W., Sasser, W.E., & Schlesinger, L.A. (2008). Putting the Service-Profit Chain to Work, *Harvard Business Review*, 25-32.
- Kernbach, S. & Schutte, N.S. (2005). The impact of service provider emotional intelligence on customer satisfaction [Electronic Version]. *Journal of Service Marketing*, 19(7), 438-444.
- Kidwell, B., Hardesty, D. M., Murtha, B. R., & Sheng, S. (2011). Emotional Intelligence in Marketing Exchanges. *Journal of Marketing*, Vol. 75 (January 2011), 78 –95.
- Kotler, P. (1999). *Marketing Menedzsment*, Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- Leszczyc, P. – Gönül, F (1996). Multiple ways of measuring brand loyalty. *Canadian Journal of Economics*, Vol. 29. spec. kiadás 2. rész pp. 494-497.
- Li, F. – Zhou, N. – Kashyap, R. – Yang, Z. (2007): Brand trust as a second-order factor. *International Journal of Market Research*, Vol. 50. 6. szám pp. 817-839.
- Mayer, J. D. & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Implications for educators* (pp. 3-31). New York: Basic Books
- Meyer, A. & Westerbarkey, P. (1995). Die Bedeutung der Kundenbeteiligung für die Qualitätspolitik von Dienstleistungsunternehmen. In: Bruhn, M.; Stauss, B. (eds.): *Dienstleistungsqualität*. 2nd Edition. Wiesbaden: Gabler, 81-103.
- Naeem, M., Saif, I., & Khalil, W. (2008). Emotional Intelligence And Its Impact On Service Quality – Empirical Evidence From The Pakistani Banking Sector *International Business & Economics Research Journal* – December 2008 Volume 7, Number 12
- Oliva, R. & Gittel, J. H. (2007). Southwest Airlines in Baltimore, Harvard Business School, 9-602-156
- Parasuraman, A., Zeithaml, V., & Berry, L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*. 49(4). 41–50.
- Sasser, W. E. (2004). Benihana of Tokyo, Harvard Business School, 9-673-057
- Sheff, Jeremy N. (2009). Biasing Brands, *Cardozo Law Review*, Vol. 32:4
- Slack, N. (1992). A.J. McKenzie Ltd., *Cases in Operations Management*, 2nd ed., Pitman Publishing

Varca, P. E. (2004). Service skills for service workers: emotional intelligence and beyond. *Managing Service Quality*, 14(6), 457-467.

Worthington, S. – Russell, R. – Härtel, C. (2009). A tri-dimensional approach for auditing brand loyalty. *Journal of Brand Management*, Vol. 17/4. pp. 243-253.

**Hauck Zsuzsanna**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Gazdaságmódszertani Intézet, Gazdálkodástani Doktori Iskola

Cím: 7622, Pécs, Rákóczi út 80.

Telefon: +36-72-501-599/23153

E-mail: [hauckzs@ktk.pte.hu](mailto:hauckzs@ktk.pte.hu)

**Németh Péter**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem Rektori Hivatal Marketing Osztály, Gazdálkodástani Doktori Iskola

Cím: 7622, Pécs, Vasvári Pál u. 4.

Telefon: +36-72-501-500/12118

E-mail: [nemeth.peter@pte.hu](mailto:nemeth.peter@pte.hu)

## Kreativitás értelmezések, a kreativitás fejlődéstörténete

Keresnyei Krisztina  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### **Absztrakt**

A cikk bemutatja a kreativitás definíciókat Guilford elméletétől kezdve. Rövid áttekintést nyújt a különböző kreativitás értelmezésekről, kiemelten foglalkozik két XX. századi gondolkodó, Csíkszentmihályi Mihály és Edward de Bono elméleteivel. Tárgyalja a kreativitás elemeit is.

**Kulcsszavak:** *kreativitás, rendszermodell, Edward de Bono, kreativitás elemei*

### **Abstract**

The article presents a theory of creativity definitions from Guilford. It provides a brief overview of the various creative interpretations, focusing on two XX. century thinkers, Mihály Csíkszentmihályi and Edward de Bono's theories. It also discusses the elements of creativity.

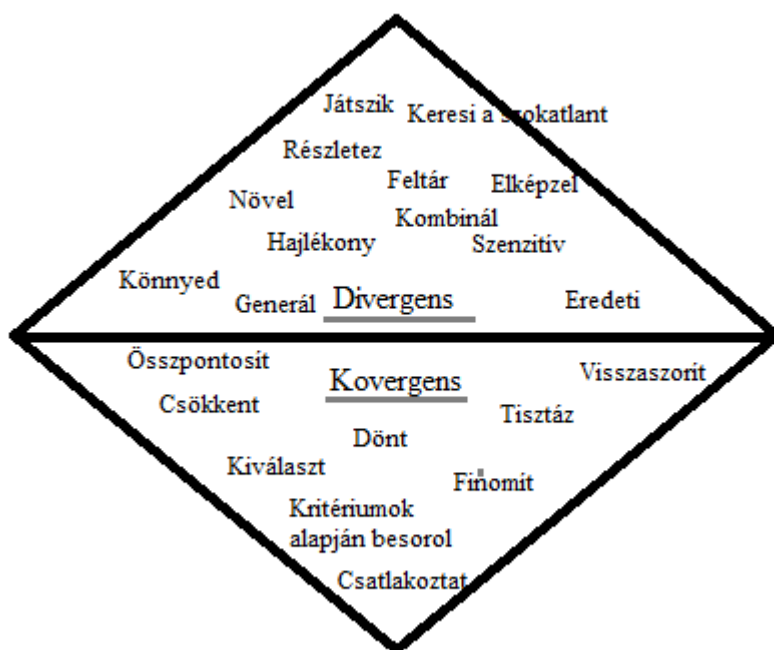
**Keywords:** *creativity, system model, Edward de Bono, elements of creativity*

## I. Bevezetés

Ha felmerül a kérdés, hogy mikortól foglalkozunk a kreativitás jelenségével, akkor azt igen nehéz megválaszolni. A kreativitás végigkísérte az emberiség fejlődésének történetét, hisz kreativitás nélkül mindenirányú – technikai, technológiai – fejlődés csupán a véletlen műve lett volna. Talán túlzás lenne teljes bizonyossággal állítani, hogy csak és kizárólag a kreativitásnak köszönhetjük az emberiség előrelépését, mégis e tulajdonság fontossága megkérdőjelezhetetlennek tűnik a számomra. A kreativitás vizsgálata igen érdekes és szerteágazó. Ebben a cikkben célom a kreativitás kutatástörténetének rövid bemutatása, kezdve többek között Guilford, Stein De Bono és Csíkszentmihályi elméleteinek ismertetésével. Bemutatásra kerülnek a különböző kreativitás definíciók, kreativitás értelmezések is. Végül pedig röviden ismertetem azokat a tényezőket, amik a kreativitás alkotják, a kreatív egyéneket jellemzik.

## II. A kreativitás kutatás története, definíciók

Bár a „háttérben” mindig is jelen volt, a kreativitás tudományos megfontolású kutatását mindössze a XX. század elején kezdték meg a különböző pszichológiai témakörökben. Mit is jelent a szó, kreativitás? A kreativitás kifejezés a latin 'creo': teremt, alkot, létrehoz szóból származik. Sokáig a kreativitást az IQ-hoz kapcsolták, attól elválaszthatatlannak és egy ahhoz hasonló tulajdonságnak tekintették, mely vagy születése óta megvan valakiben, vagy nincs.



1. ábra: Divergens és konvergens gondolkodásmódok jellemzői

Forrás: [http://creativeemergence.typepad.com/the\\_fertile\\_unknown/2010/02/creative-thinking-diverge-and-converge.html](http://creativeemergence.typepad.com/the_fertile_unknown/2010/02/creative-thinking-diverge-and-converge.html) (letöltve 2012. május 2.) és Landau 1976. alapján. Saját szerkesztés

Az áttörést Guilford (1950) amerikai pszichológus cikke jelentette. Ő volt az első, aki a kreativitást külön választotta az IQ fogalmától. Míg az IQ nagysága a konvergens, logikus gondolkodással áll összefüggésben, addig a kreativitás a divergens, széttartó, szabálytalan, nem szokványos gondolkodást jelent, mely képes több, egymástól független megoldást

találni egyetlen problémára, jellemzője a nyitottság, a probléma átfogalmazásának képessége, illetve össze nem illő megoldáselemek összeillesztése. (Guilford 1950.) „Guilford jegyeket (traits) és adottságokat (aptitudes) különböztet meg. A jegyek viszonylag tartós vonások, melyek az egyik egyént a másiktól megkülönböztetik. Az adottság teszi lehetővé, hogy az egyén bizonyos dolgokat megtanuljon...az egyénnek még olyan adottságai és jegyei is vannak, amelyek nem befolyásolhatók és nem mérhetők.” (idézte Landau 1976, p. 26.) A divergens és konvergens gondolkodás jellemzőit az alábbi ábra szemlélteti (1. ábra).

Végigjárva a szakirodalmakat, látható, hogy a kreativitás definíciója többféleképpen is értelmezhető. Először tekintsük át időrendi sorrendben az egyes kreativitás értelmezéseket.

- Stein (idézte Landau 1976) a kreativitást olyan folyamatként határozza meg, amely egy új alkotással végződik, s ezt az adott időpontban egy csoport hasznosnak, elfogadhatónak és kielégítőnek ítéli meg. A kritériumok itt: „új”, „hasznos”, és a „csoport által elismert”. (Landau 1976, p. 25.)
- Ghiselin (idézte Landau 1976) „két szintet, egy elsődleges és egy másodlagos szintet különböztet meg. Az elsődleges olyan új felismerésekhez vezet, amelyek megváltoztatják egy kultúra jelentésuniverzumát, a másodlagos csupán bővíti azokat a felismeréseket, amelyek a jelentésuniverzumon belül már kialakultak.” (Landau, 1976. p. 27.)
- Szabó (2002) szerint kétféle gondolkodás létezik, a kreatív és az analitikus. Az analitikai logikai, előrelátható, összetartó, konvergens és vertikális, míg a kreatív képzelőerővel, fantáziával rendelkező; előre nem látható; széttartó, divergens, laterális.

„Az analitikai gondolkodásnak szabályai vannak, melyek lehetővé teszik a sajátos vagy előre megjósolható válasz logikai megközelítését. A kreatív gondolkodás viszont kreatív fantáziát (képzelőerőt) igényel, és egynél több válaszhoz vezet.” (Szabó 2002. p. 85.) Véleményem szerint ez a csoportosítás a divergens és konvergens megnevezésekre vezethető vissza.

- Rogers (2004) szerint a kreativitás napjainkban egyre inkább társadalmi igény, egyfajta hiánycikk. „A gazdaságban a kreativitás a kevesek kiváltság – a vezetőké a tervezőké, a kutatóké -, míg a többség életéből szinte teljesen hiányzik az eredeti alkotás lehetősége.” (Rogers 2004. p. 433.)
- Greeve (2009) ezzel szemben teljesen másképp értelmezi a kreativitás kérdéskörét, szerinte a kreativitás a megszokott kereteken kívüli gondolkodásmódot jelenti – out of the box –, ami új ötletekhez és új probléma megoldási módszerekhez vezet. Kifejti, hogy a kreativitás az innováció alapja is egyben. „A komplex technológiákat az alábbiak szerint definiálom: azok, amelyek a tudás interdiszciplináris kombinációját kívánják meg.”<sup>1</sup>(Greeve, 2009. p. 134.)

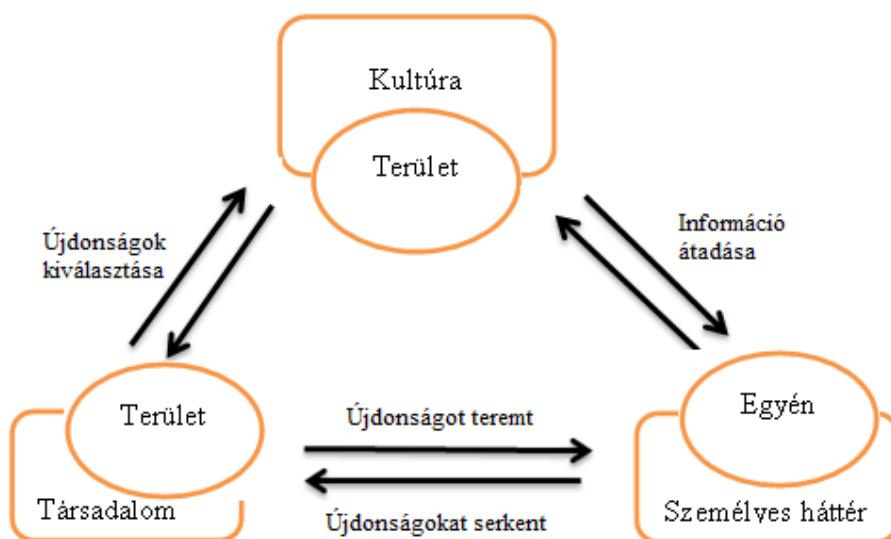
Összefoglalva ezt a részt elmondható, hogy a kreativitás értelmezéseknek alapvetően két fajtáját különböztethetjük meg egymástól: az egyik a kreativitást olyan folyamatnak tekinti, melynek valamiféle terméke (alkotása) jön létre a folyamat eredményeképpen. A másik elképzelés ezzel szemben a kreativitást a gondolkodással, egy bizonyos gondolkodásmód elsajátításával – kreatív gondolkodás – hozza összefüggésbe.

<sup>1</sup> Saját fordítás

### III. Modern kreativitás értelmezések

Ebben az alfejezetben az előzőekben bemutatott két kreativitás értelmezéshez kapcsolódón – alkotás és gondolkodásmód – szeretném bemutatni egy-egy XX. századi gondolkodó: Edward de Bono és Csíkszentmihályi Mihály elméleteit.

Az Edward de Bono (1993) által kifejtett értelmezés, akinek megfogalmazása a maga idejében újtónak számított, még inkább felforgatta az addigi kreativitásemléteket. Ő volt az, aki megalkotta a laterális gondolkodás fogalmkörét. Bono szerint a kreativitás egy mindenki által elsajátítható tulajdonság, mely megfelelő módszerekkel fejleszthető. Bár nem tesz mindenkire zsenivé, kellő gyakorlás után képes lesz a megszokottól elrugaszkodó gondolkodásra. A felfogás nagyszerűsége nem (csak) újításában állt, hanem véleményem szerint abban is, hogy a kreativitást az üzleti életben dolgozók számára is bizonyos fokig elsajátíthatóvá tette. Bono szerint az egyik legnagyobb problémát az okozza, hogy azt feltételezzük, hogy egy kreatív ötlet csak úgy lehet valóban kreatív, ha azt utólag logikusnak ítéljük meg. Mert ebben az esetben utólag igazolni tudjuk magunkat, hisz ha nem lenne az ötlet logikus, hogyan is lehetett volna támogatni (Bono, 2011.) Ha a laterális gondolkodást definiálnunk kéne, talán a legjobban az ő szavaival élve tudnánk azt kifejezni: „a legjobban leírni a laterális gondolkodást így lehetne: nem lehet lyukat ásni egy másik helyen úgy, hogy ugyanaz a lyuk lesz egyre mélyebb. Ez is hangsúlyozza a különböző megközelítések és különböző gondolkodásmódok keresésének fontosságát. A laterális gondolkodás ellentétes a vertikális gondolkodással: ahol felveszel egy pozíciót és onnan kezded el építeni az alapokat...A következő lépés az előzővel összefüggő és logikusan származtatható kell legyen. Ez egy adott alaptól való építkezést vagy ugyanannak a lyuknak a mélyebbre ásását sugallja.” (de Bono, E. 1993. p. 52-53.) Saját szavakkal elmondva a laterális gondolkodás egyfajta horizontális gondolkodásmódot jelent, amikor az adott problémát úgy próbáljuk meg megoldani, hogy azt egymással nem logikusan összeköthető módokon közelítjük meg.



2. ábra: A kreativitás rendszermodellje<sup>2</sup> „The system model of creativity”

Forrás: Csíkszentmihályi 1999. p. 395.

<sup>2</sup> Saját fordítás

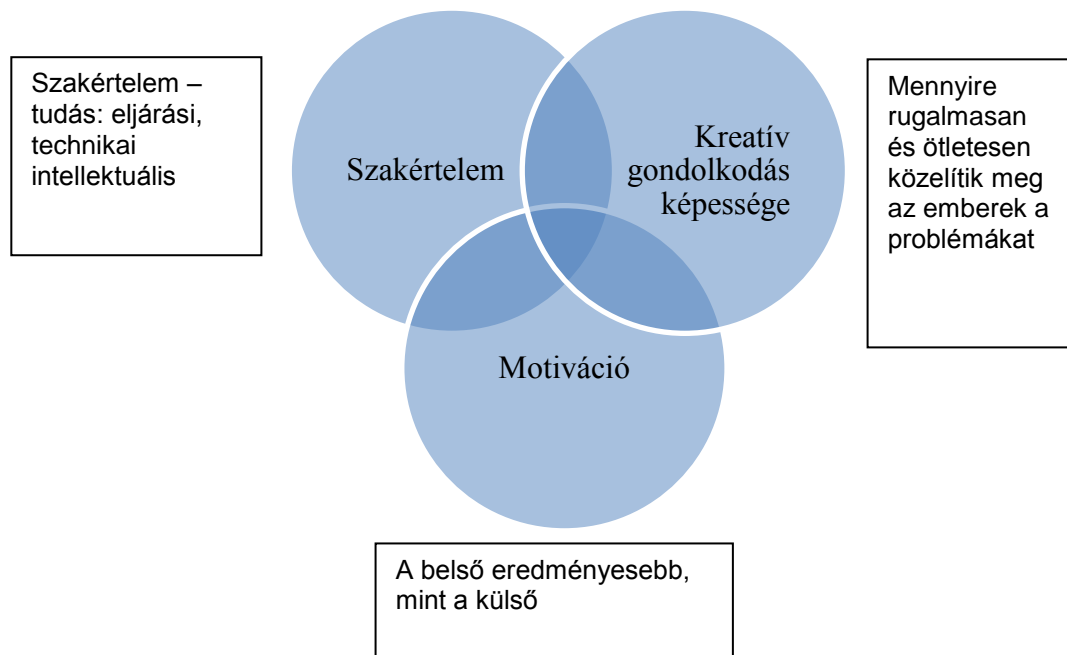


Csíkszentmihályi (2008) elmélete azonban még ennél is tovább megy: „Nem számít, mennyire tehetséges az egyén, semmilyen kreatív eredmény elérésére nincs esélye, ha a terület nem teremti meg a megfelelő feltételeket a társadalmi miliő hét olyan alapelemét lehet kiválasztani, amelyek elősegíthetik a kreatív elemek létrejöttét: a képzés, az elvárások, az erőforrások, a felismerés, a remény, a lehetőség és az elismerés.” (Csíkszentmihályi 2008. p.337.) Csíkszentmihályi (2008) egy rendszermodellt dolgozott ki. E szerint azt, hogy valaki kreatívnek számít, azt nem ő maga, hanem környezete, illetve egy szűk szakértői csoport dönti el. Ezért történhet meg olyan, hogy valakit életében nem tekintenek kreatívnek, halála után pedig azzá avatják, mert azok, akik akkor „körbeveszik”, a megváltozott rendszer, másképp értékeli, és értékelését a világ is elfogadja.

#### IV. A kreativitást alkotó tényezők

A következő részben tekintsük át, hogy milyen tényezők, tulajdonságok határozzák meg a kreatív egyént.

- Eysenck (1996) a kreativitás eléréséhez több tényező meglétét tartja szükségesnek:
  - o Kognitív tényezőket (úgy, mint: intelligencia, tudás, technikai készségek, speciális tehetség),
  - o környezeti tényezőket (úgy, mint: politikai-vallásos tényezők megléte, kulturális tényezők, társadalmi-gazdasági tényezők, oktatási tényezők),
  - o és személyiségjegyeket (úgy, mint belső motiváció, magabiztosság, nonkonformizmus, kreativitás – mint tulajdonság).
- Rogers (2004) szerint a kreativitás eredményének eredetinek kell lennie, de nem szabad leszűkíteni annak a körét, hogy mit tekintünk kreatívnek és mit nem. Véleménye szerint „...a kreatív folyamat egy új termék születése az egyén és a vele kapcsolatba kerülő anyagok, események emberek és körülmények sajátos, egyedi kölcsönhatásából.” (Rogers 2004. p. 435.) Jó és rossz kreativitást nem különböztet meg, azonban beszél konstruktív és destruktív kreativitási folyamatról. A destruktív kreativitás az a fajta kreativitás, amely a társadalom számára negatív következményekkel jár. (Rogers 2004.)
- Klein Sándor (2007) szerint a kreativitást 3 fontos dolog jellemzi: új, a gyakorlatban alkalmazható és a haladást, fejlődést szolgálja.
- A kreativitás 3 komponense: tudás, motiváció és a kreatív gondolkodás. E három tényező kapcsolódását az alábbi ábra szemlélteti. (3. ábra) A tudás alapvető szükséglet, a motiváció alatt itt elsődlegesen a belső motivációt jelentésüket, kulcstényezőnek számít, a kreatív gondolkodásmód pedig szükséges problémák különböző módussal történő megoldásához. (Adams, 2005.)



3. ábra: A kreativitás komponensei<sup>3</sup> „The Components of Creativity”

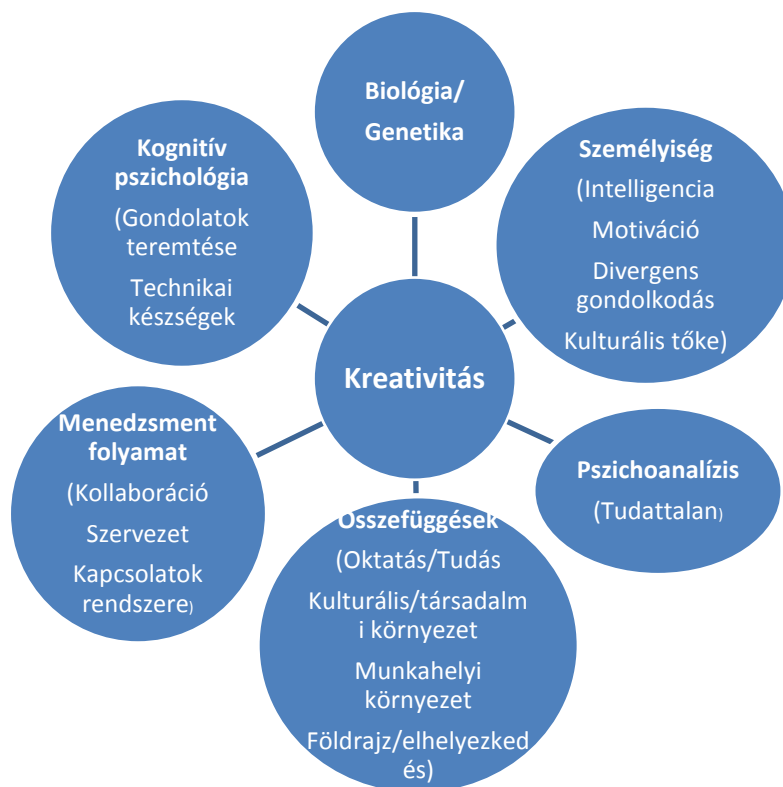
A kreativitás különböző lehet annak függvényében is, hogy mely területről származik:

- „ A művészeti kreativitás magában foglalja a képzelőerőt és az eredeti ötletek létrehozásának képességét, valamint a világ újfajta értelmezésének módjait, melyek szövegben, hangban vagy képként kerülnek kifejezésre;
- a tudományos kreativitás magában foglalja a kíváncsiságot és a kísérletezni akarást és problémamegoldásban új kapcsolódások létrehozását;
- a gazdasági kreativitás egy dinamikus folyamat, mely technológiai innováció, üzleti gyakorlatok, marketing stb. felé vezet, valamint szorosan összekapcsolható a gazdasági versenyelőnyhöz való jutással.<sup>4</sup> (UNITED NATIONS, 2008. p. 9.)
- Az EU megbízásából készített KEA<sup>5</sup> 2009-es tanulmánya a kreativitást befolyásoló komponenseket az alábbi ábrán mutatja be. (4. ábra)

<sup>3</sup> Saját fordítás

<sup>4</sup> Saját fordítás

<sup>5</sup> A KEA egy brüsszeli székhelyű tanácsadó cég, mely kreatív és kulturális iparágak témakörben tevékenykedik.



4. ábra: Kreativitás elemei<sup>6</sup> „Elements of Creativity”

Forrás: European Commission, 2009. p. 24.

Az ábrából is kiolvasható, hogy a kreativitást rengeteg tényező határozza meg: megkülönböztet genetikai jegyeket, személyiségjegyeket, tudatalattit, összefüggéseket teremtő elemeket, menedzsment folyamatokat és kognitív pszichológiai jegyeket. Ezek kapcsolatát szemlélteti a 4-es ábra.

## V. Összefoglalás

A cikk célja az volt, hogy bemutassa az olvasó számára, hogy a kreativitás értelmezése a különböző szakirodalmakban igen sokszínű, szerteágazó. A cikkben bemutatásra került a divergens és konvergens gondolkodás közötti különbség, valamint a különböző kreativitás definíció egyaránt. Összefoglalva talán azt lenne érdemes kiemelni, hogy a kreativitás értelmezésének van egy pszichológiai, illetve teremtéssel, alkotással összekapcsolt vonulata, valamint egy gondolkodásmóddal összefüggésbe hozható definíciója. Bemutatásra kerültek két, napjainkban is élő kreatív gondolkodó, Csíkszentmihályi Mihály és Edward de Bono kreativitással kapcsolatos értelmezései. Végül pedig röviden tárgyalásra kerültek kreativitást alkotó tényezők is. A sokféle tényezőtől látszik, hogy a kreativitás vizsgálata igen sokrétű, és komplex feladat.

<sup>6</sup> Saját fordítás

## VI. Irodalomjegyzék

- Adams, K. (2005). The Sources of Innovation and Creativity. <http://www.fpspi.org/Pdf/InnovCreativity.pdf> Letöltés ideje: 2012.04.22.
- Creative thinking (2012). [http://creativeemergence.typepad.com/the\\_fertile\\_unknown/2010/02/creative-thinking-diverge-and-converge.html](http://creativeemergence.typepad.com/the_fertile_unknown/2010/02/creative-thinking-diverge-and-converge.html) Letöltés ideje: 2012.05.02.
- Csíkszentmihályi M. (2008). Kreativitás: A flow és a felfedezés, avagy a találékonyosság pszichológiája. Budapest: Akadémia Kiadó 479 p.
- de Bono, E.(1993). Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Ideas. London: HarperCollins Business. p. 52-53.
- de Bono, E. (2011). Nem minden fekete vagy fehér: a kreatív gondolkodás természetrajza. Budapest: HVG Kiadó. 359 p.
- European Commission (2009). The Impact of Culture on Creativity. (Ebook) [http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc/study\\_impact\\_cult\\_creativity\\_06\\_09.pdf](http://ec.europa.eu/culture/key-documents/doc/study_impact_cult_creativity_06_09.pdf) Letöltés ideje: 2011.07.26.
- Eysenck, H. J. (1996). The Measurement of Creativity. In Margaret A. Boden (ed.) Dimensions of Creativity, Cambridge, Massachusetts: the MIT Press: 208-09.
- Greve, A. (2009). Social Networks and Creativity: Combining Expertise in Complex Innovations In: Rickards, Tudor; Runco, Mark A; Moger, Susan. The Routledge Companion to Creativity. pp. 132 – 144.
- Guilford, J.P. (1950). Creativity. American Psychologist, Volume 5., Issue 9., pp. 444–454.
- Klein S. (2007). Kreativitás és innováció. In: Humánpolitikai szemle, (18. évf.) 12. sz. 50-63. old.
- Landau E. (1976). A kreativitás pszichológiája. 2. kiad. Budapest: Tankönyvkiadó. 154 p.
- Rogers, C. R. (2004). Valakivé válni: A személyiség születése. Változatlan utánnny. Budapest: Edge 2000 Kft.. 518 p.
- Szabó E. (2002). Problémamegoldás és kreatív gondolkodás. Sopron: Euroqualitas Kvk. 129 p.
- United Nations (2008): Creative Economy Report [http://unctad.org/en/docs/ditc20082cer\\_en.pdf](http://unctad.org/en/docs/ditc20082cer_en.pdf) — ISBN: 9780981661902 Letöltés ideje: 2011.02.21.

## A korridor X-es autópálya szerbiai szakaszának pénzügyi terve - költségek és bevételek „akkor és most”\*

Kovács Áron  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

A korridor X-es autópálya a Transz-európai-hálózat (TEN) részeként az egész Balkán közlekedését befolyásolja. Az autópálya az országra nézve gazdasági és politikai fellendülést hozhat. A tanulmány a korridor megépítéséhez kötődő pályázati kiírásokat, koncessziós szerződés tartalmát és pénzügyi háttérét vizsgálja. Az Infrastrukturális Minisztérium esettanulmányában szereplő bevételi és kiadási adatokat összehasonlítottam az építés jelen állapotával. Végigkövetem a koncessziós szerződés feltételrendszerét és kudarcát. A következtetéseket az összefoglaló tartalmazza, amely választ ad az autópálya építési folyamatainak eltolódására.

**Kulcsszavak:** *korridor 10, autópálya, pénzügyi terv, koncesszió, beruházás*

### Abstract

The Corridor X highway on the Trans-European Network (TEN) as part of the entire Balkan influences in transport. The highway for the country's can to bring economic and political prosperity. The study examine of call for applications related to the construction corridor, the concession agreement and financial background to examine. The Case Study of Infrastructural Ministry of Infrastructure was income and expenditure data compared with the present status of the building. I present in the concession terms and conditions of his failure. The conclusions of the summary contain a responding to the highway construction shift of process.

---

\*A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0029 Tudományos képzés műhelyeinek támogatása a Pécsi Tudományegyetemen keretein belül készült.

## I. Bevezető

Közös európai közlekedést először a Római Szerződés 1957-ben említi, melyben az infrastrukturális háttér nem szerepel csak törekvésként, közös elképzelésként jelenik meg az Európai Közösség tárgyaló asztalán.

Az első európai autópálya program kidolgozására 1962-ben került sor, finanszírozása megmaradt nemzeti szinten (ennek legfőbb okai az olajválság és a recesszió).

Majd a '80-as évek végére a közös közlekedési törekvések felerősödtek, elsősorban a Közös-Európai komplex Közlekedési Infrastruktúra programnak köszönhetően. Jelentős mozzanat volt még 1989-ben a Strasbourgi csúcson, ahol elfogadták a Transz-európai hálózat (TEN) alapelveit. A Maastrichti Szerződés külön figyelmet szentelt a Hálózat kérdéseire.



1. ábra: A korridor X-es útvonal kiépítésének szakaszai

Forrás: Infrastrukturális Minisztérium „Korridor 10” esettanulmánya, 2008.szeptember.

Jelmagyarázat:

- a (piros) – meglévő út – új fejlesztések nem szükségesek
- b (barna) – a jelenlegi útvonal – új tervezési szükséges
- c (kék) – építése folyamatban
- d (rózsaszín) – Belgrád elkerülő út – terv

A '90-es években a közlekedési hálózatban való gondolkodás az Európai Unió határán kívülre az ún. harmadik országokra is kiterjedtek. 1994-ben Krétán megtartott II. Páneurópai Közlekedési Értekezleten az akkori Jugoszlávia közlekedési hálózatát nem tervezték

bekapcsolni az európai vérkeringésbe. Rá három évre Helsinkiben megtartott Közlekedési Értekezleten már módosult a krétai folyosók terve és a balkáni országok bekerültek hálózatépítésbe.

*Kréta folyosók (módosított) útvonalai, illetve Helsinki X-es folyosó:*

Salzburg–Ljubljana–Zágráb–Belgrád–Nis–Szkoplje–Veles–Szaloniki

*4 részelemei:*

X/A: Graz–Maribor–Zágráb

X/B: Budapest–Újvidék–Belgrád

X/C: Nis–Szofia–Isztambul

X/D: Bitola–Florina–Via Eguatia–Igoumenista

Balkáni országok közös közlekedési hálózatába való befogadásának célja az volt, hogy az elszigeteltséget és a kirekesztettséget ellensúlyozzák, illetve a nyugati és a keleti országok között utat nyissanak.

A fejlesztésekhez szükséges pénzeszközöket a Maastrichti Szerződésen belül a Kohéziós alap biztosította 1993–1999-ig 15 milliárd ECU<sup>1</sup> összegben és további 15 milliárd euró kizárólag infrastrukturális fejlesztésekre használhatták fel. Az 1992-ben elfogadott Európai Növekedési Kezdeményezés által a tagállamokat újabb pénzforráshoz jutatta, amelyeket elsősorban gazdasági és hálózatépítésre fordíthattak. A pénzügyi támogatás nagysága tanulmányok készítésénél legfeljebb 50%-os és beruházásnál 10%-os<sup>2</sup> volt.

## II. Koncesszió

A mai korridor X-es folyosónak m útvonalat Szerbia már a '90-es években elkezdte kiépíteni, majd az ország átalakulása, pontosabban a balkáni háborúk miatt ez az építkezés megszakadt, folytatására csak 2004-ben került sor. A Horgos–Újvidék szakaszon „fél autópálya”,<sup>3</sup> Újvidék–Belgrád között négy-sávos autópálya fizetőkapukkal együtt. épült ki.

A munkálatok folytatására az első pályázatkiírás 2007-ben történt. A szerb állam által meghirdetett pályázatra számos külföldi „gigantikus” vállalat jelentkezett, mint a Bouygues, a Vinchi, a GMP, az Alpina és a Strabag. A pályázatot az osztrák érdekeltségű „*Alpina-Por*” vállalat-egyesület nyerte el. A megállapodást 2007. március 30-án írták alá következő feladatok felvállalásával:

- Horgos–Újvidék szakasz autót út baloldalának kiépítése (106 km)
- Újvidék–Belgrád autópálya karbantartása (68 km)

<sup>1</sup> ECU - Európai Elszámolási Egység (European Currency Unit) Az ECU az úgynevezett számlapénzként létező kosárvaluta, aminek értékének meghatározásakor a tagállamok valutáit eltérő súllyal veszik számításba. Az ECU készpénz formájában nem létezik, de sokféle más formában azonban igen. Így például ECU-ben állapítják meg az EU költségvetését, kötvényeket bocsátanak ki ECU-címletekben, segélyeket, kölcsönöket és bankhiteleket nyújtanak egymásnak és harmadik országoknak.

<sup>2</sup> 2004 óta aTEN projektekre a támogatást 10%-ról felemelték 20%-ra.

<sup>3</sup> „fél autópálya” - A leendő autópálya elsőként megépült egyik pályája (a „fél autópálya”) autótútként használható. Ezen autótutak vonalvezetése, méretezése, geometriája valójában autópálya-jellegű, korlátjuk "csak" abból fakad, hogy a szembejövő forgalom karnyújtásnyira van, és a majdani leálló sáv is a folyamatos forgalomba be van vonva - ezért az ilyen autótutak kitáblázása ideiglenes jellegű, a másik fél autópálya elkészültéig tart.

- Belgrád–Požega autópálya tervezése és kivitelezése (148 km)

Ezen felül a megállapodás tartalmazta, hogy a szerb állam nem fektet be pénzeszközöket és nem is terheli veszély a munkálatok kivitelezésével kapcsolatban. Ennek fejében az állam 25 évre átruházza az „Alpina–Por“ vállalatgyűttesre az autópálya használati díjának beszedési jogát. Ez a megállapodás a B.O.T koncessziós modellnek<sup>4</sup> felel meg. Az érvényben lévő *2003-as koncessziós törvény* alapján az építkezést felvállalónak hazai tervezői, kivitelezői vállalatokat kell megbíznia, és az építkezés során hazai felszereléseket és anyagokat kell használnia. A felvállalt munkának az összértéke körülberül 1,5 milliárd euróra rugott. Kivitelezés határideje 5 év és az építkezést 2009 januárjától kellett elkezdni.

Számos egyeztetés során az „Alpina–Por“ kiegészítő garanciákat kért a szerb államtól: a munkálatok befejezésének határidejét el szeretnék volna tolni egy évvel, az állam a frekvenciált útszakasz megépítéséhez 200 millió euróval járuljon hozzá és csökkentsék a kisajátításra szánt költségeket 40-ről 32 millió euróra és a koncessziós szerződésben foglalt jogokat 25 évről 30 évre változtassák meg, ezen felül szavatolják a megépülő útszakaszon a forgalom nagyságát, ha ez nem sikerül, akkor a különbséget fizessék be az „Alpina–Por“ számlájára.

Rövid idő alatt 2008. június. 17-én megalapult a *Nemzeti Infrastrukturális Tanács*, mely elvetette a további együttműködést az „Alpina–Por“ vállalat együttesével és a koncessziós szerződést semmisnek tekintette. A szerb állam kártérítést nem volt hajlandó fizetni csak a bankgaranciát adta vissza (10 millió eurót) és megtérítette a projektdokumentáció költségének egy részét. Az „Alpina–Por“ nemzetközi bírósághoz fordult kártérítés gyanánt.

### III. Az új kezdet a „Koridor 10“ Kft.–vel

A koncessziós szerződés felrúgásának köszönhetően az ország nem írhatott ki újabb nemzetközi pályázatot a 10-es folyosó kiépítésére, azért hazai befektető vállalatokat kerestek, egyben az állam 2008-ban megalapította a *„Koridor 10“ Kft.*-ét.<sup>5</sup> Vállalat megalapításának célja az volt, hogy a Szerbiában a megkezdett közlekedésinfrastruktúra kiépítése folytatódni tudjon. A „Koridor 10“ Kft nem egy építkezési vállalat volt, hanem az állam neki utalta át az építkezésekre szánt pénzeszközöket és az tovább kiadta az alvállalkozóknak.

Időközben a „Koridor 10“ Kft alapító okiratát megváltoztatták és átnevezték *„Koridor Srbija”-ra*.<sup>6</sup> Ezek után a vállalat elsősorban befektetési feladatokat látott el közlekedésinfrastruktúra terén. Ezen felül szakmai feladatokat teljesített, tervezett, szervezett az autópályák építésénél és elvégezte a földvásárlást, illetve a kisajátítást, s minden terv- és projektdokumentációt elkészítését, amely a Korridor X-es folyosó szerbiai szakaszához tartozott. A vállalat feladata volt, hogy legrövidebb időn belül és racionális költségek mellett biztosítsa a Korridor X-es autópálya megépítését. A vállalat vezetőjét az Infrastrukturális Minisztérium javaslatára 4 évre választották meg.

A „Koridor 10”a következő projektek megvalósítására kapott felhatalmazást:

- E75 út Szabadka–Újvidék szakasz (115 km)
- E75 út Grabovica–Presevo szakasz (96,1 km)
- E80 út Nis–Dimitrograd szakasz (83,4 km)

<sup>4</sup> **B.O.T. modell** (build-operate-transfer), építi – átadja – felügyeli.

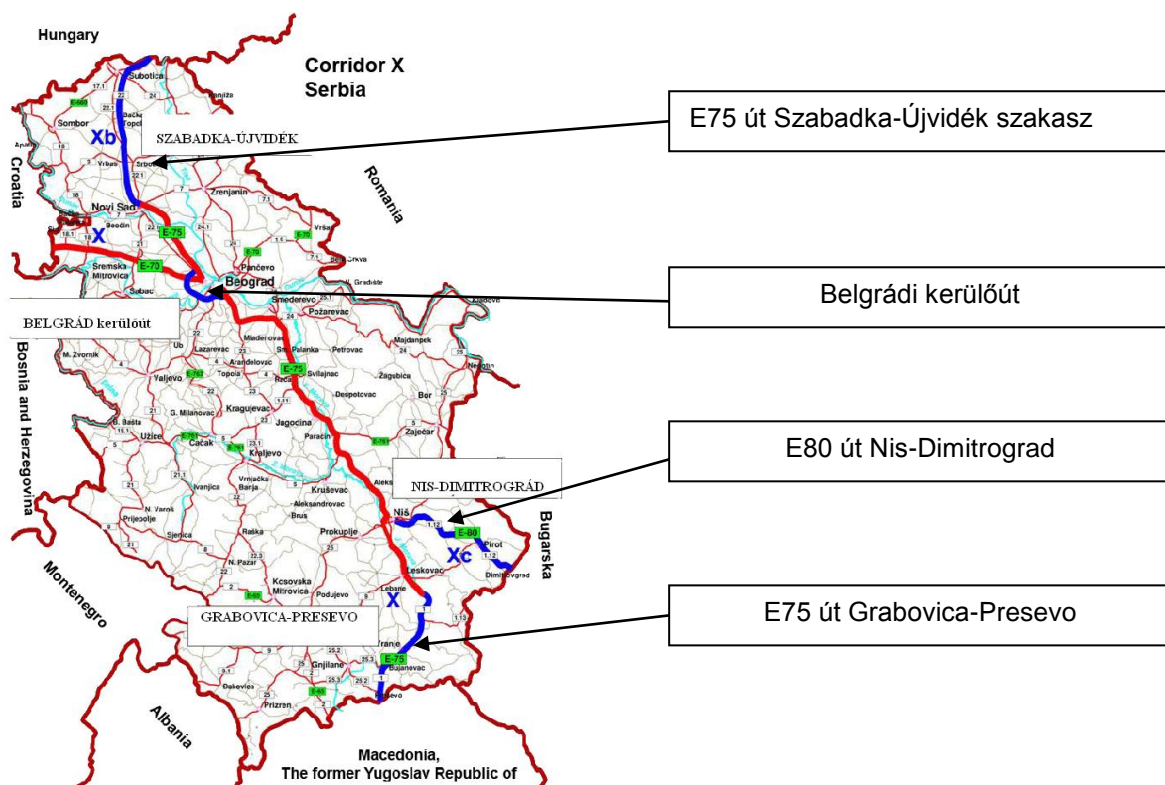
<sup>5</sup> A „Szerbia Utak” közvállalattól teljesen különálló vállalkozás, feladata a korridor X-es autópálya megépítésének elősegítése.

<sup>6</sup> Névváltoztatás 2011.január 21. óta érvényes, továbbra is kft-ként működik.



- / belgrádi kerülőút

A „Korridor 10” kft. újból kiírta a pályázatot a korridor X-es szerbiai szakaszának megépítésére. A nemzetközi tőkepiacokon lebonyolódó tőkeáramlásokat a profitszempontok motiválták,<sup>7</sup> de profitszerzésben a belföldi cégek is érdekelté váltak, ezért a szerb építkezési vállalatok konzorciumba tömörültek és megalapították a „Nebens” csoportot. A csoport 12 vállalatot foglalt magába, ezek a következők: belgrádi, nisi, kragujeváci, vranjei utak vállalat, „Partizán utak” építkezési vállalat, „Utak jelzése” vállalat, FAM kenőanyag gyár, „Nibens kövek” vállalat, „Jövő” építkezési vállalat, „Strazsevisa” vállalat, ZGOP vállalat és „Vajdaság–Bácska utak” vállalat. A pályázat feltételeinek legmegfelelőbbnek a „Nebens” csoportot találták, mert a legalacsonyabb árat kínálta (9,97 milliárd dinárt) és a kivitelezését a legrövidebb időn belül (22 hónap alatt) befejezi. Továbbá a pályázaton részt vett a horvátországi „Hidroelektran” 11,55 milliárd és a szlovén „Primorje” vállalat 13,47 milliárd dináros ajánlattal. A külföldi tőketulajdonosok a jövedelmezőség kiaknázása érdekében – a gazdaságukra jellemző abszolút és relatív tőkefelesleg – bevitték az infrastrukturális beruházásokba, de a „Nebens” csoport erősebb lobbijának hatására és a nemzetgazdaság érdekeinek szemelőd tartásával elnyerte a pályázaton az építkezések jogát.



2. ábra: Szerbián áthaladó 10-es autópálya építési szakaszai

Forrás: Infrastrukturális Minisztérium „Korridor 10” vállalat esettanulmánya, 2008. szeptember.

#### IV. Korridor X-es építési költségeinek és bevételeinek tervei

Koncessziós szerződés felrúgásával és a „Korridor 10” vállalat megalakításával elindulhatott Szerbia legnagyobb beruházása. Mint már említettem az egész útszakasz 1,63 milliárd euróba

<sup>7</sup> Gál Zoltán, Pénzügyi piacok a globális térben, 241 old.

kerül, ezért az ország egy részét saját büdzséből finanszírozta, a hiányzó eszközöket pedig külföldi pénzintézmények hiteléből pótolta. A finanszírozási forrást az 1. táblázat részletezi. A pénzügyi közvetítők (bankok, hitelintézmények) feladata a megtakarításokat a végső felhasználók többnyire az üzleti szektor felé áramoltassa, így a beruházásokhoz tőkét, pénzt, egy szóval finanszírozási forrást biztosítanak. Napjainkban a bankközi hitelezés arányának csökkenésével megnőtt a nem banki szférának nyújtott hitelállomány.<sup>8</sup>

1. táblázat: Korridor 10–es kiépítésének forrásterve<sup>9</sup>

Világbank – hitel	380 millió €
Európai Beruházási Bank – hitel	600 millió €
Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank – hitel	150 millió €
Görög állam – adomány	100 millió €
Szerbiai állam – költségvetésből közvetlenül	1.63 milliárd €

Az autópálya építéséhez kedvező földrajzi adottságokkal csak Vajdaság rendelkezik, ezért az egyes szakaszok építését eltérő költségekkel számolták ki. A Horgos–Újvidék szakasz építése 1.5–2.5 millió €/km tesz ki, említett okok miatt, de pl. a Grdelicska völgyében ez az összeg többszöröse 10–15 millió €/km.

A kivitelezéshez 20.000 munkásra van szükség, hogy a tervezett időben elkészüljenek az útszakaszok és a kísérő projekteken közel 100.000 emberre.

2. táblázat: Korridor 10–es kiépítés szakaszainak költségterve

Horgos–Újvidék	132 millió €
Leskovac–Prešovo	604.3 millió €
Niš–Dimitrograd	647.9 millió €
Belgrádi leágazás	221 millió €
Batajnicai leágazás	115 millió €
<b>Összesen</b>	<b>1.8 milliárd €</b>

Forrás: Infrastrukturális Minisztérium „Korridor 10” vállalat esettanulmánya, 2008. szeptember

Az Infrastrukturális Minisztérium Szerbia részére 2011–2032-ig az autópályát szolgáltatásaiból 4,3 millió € nyereséget tervezet. A befektetés megtérülési ideje 10 év. Nyereségesség 2014-től jelentkezik, amikor is a bevételek megduplázódnak köszönhetően a munkálatok befejezésének. Nemcsak regionális és nemzetközi szempontból van összekötő szerepe a térségben az észak–dél irányú fejlődési tengely kiépítésének, hanem anyagi forrása is az állam költségvetésének.

<sup>8</sup>Gál Zoltán, Pénzügyi piacok a globális térben, 189, 265 old.

<sup>9</sup>Blic napilap 2009.05.11 hétfői számából

3. táblázat: Tervezett költség/bevétel összehasonlítás 2009–2018 között

Év	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Építési költ.	272,8	272,8	272,8	272,8	272,8	136,4	136,4	136,4	136,4	136,4
Karbantartási költ.	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5	12,5
Bevétel	150,8	150,8	150,8	150,8	150,8	301,7	301,7	301,7	301,7	301,7
Nyereség	-134,5	-134,5	-134,5	-134,5	-134,5	152,5	152,8	152,8	152,8	152,8

Forrás: saját szerkesztés a Blic napilap 2009.05.11 száma alapján

Tervek alapján 2018 után az éves építési költségek megszűnnek és csak a karbantartási munkálatok költségeivel, éves 12,5 millió euró összeggel kell számolni, míg az éves úthasználati díj 301,7 millió euró. Így a évente a nyereség 289,2 millió. Ha az összbevételt nézzük 2009–2032 között, akkor 4338 millió euróra számít az ország, a tervezett összkiadások 1630 millió euró nagyságúak, a nyereség közel háromszoros, tehát az autópálya megvalósítása kétségtelenül előnyös üzlet.

4. táblázat: 2018–2032 között becsült bevételek közvetlen a Korridor 10-ből

Úthasználati díj és belépési illeték	200–300 millió €
Kiegészítő szolgáltatások*	5–15 millió €
Benzin eladás	2,8 milliárd € évente

\*(töltőállomás, motel, autó szerviz, posta, stb.)

Forrás: saját szerkesztés a Blic napilap 2009.05.11 száma alapján

## V. A korridor X jelenlegi állapota

Az Infrastrukturális miniszter ígéretének ellenére sem fejeződnek be a munkálatok 2014-re. A legoptimistább becslés szerint is ez a dátum 2016-ra kitolódik, mert még az elkezdett útszakaszok munkálatai sem fejeződnek be 2013-ra és 2014-re is csak 147 kilométer útpálya befejezése lehetséges.

### ➤ Határidők csúszása:

- tervezés: legalább 6 hónappal
- kisajátítás: 6 hónappal
- pályáztatás: 6 hónappal
- munkálatok befejezése: 1,5–2 évvel.

### ➤ Megépített útszakaszok hossza éves felbontásban:

- 2004 33 km
- 2005 22,5 km
- 2006 33,22 km
- 2008 7,7 km
- 2009 40,55 km
- 2010 150 km

A problémák a tervezéssel kezdődtek a tervek megrendelése is késett, mert nem volt biztosítva az anyagi forrás. Azon útszakaszoknál, amelyeknél a tervdokumentáció elkészült annak megvalósítását nem prioritásként kezelték. Az ország 2008-ban 150 millió eurót használt fel tervek elkészítésére és földterületek kisajátítására. Mivel a privatizáció lassú ütemben folyt, ezért az ország kedvező hitelfelvételre kényszerült 3–4% kamatra. A pénzt az Észak–Dél szakasz és Belgrád–déli tenger útszakasz tervezésére költötték el. A projektek és a kisajátításokkal járó munkák nem fejeződtek be, így a határidők csak tolódtak.

A munkát nehezítették az is, hogy a *kivitelezők*<sup>10</sup> banki hitelekhez nyúltak 15–17%-os kamatlábbal, mert a pályázatokon elnyert munkát másképpen nem tudták befejezni, bár a válság miatt a munkaerő ára alacsony maradt.

5. táblázat: A korridor X-es autópálya szakaszainak jelen állapota

<b>1. Horgos–Újvidék</b>		összes:	110 km, ebből: 20 km kész	
szakasz:			terv:	lehetséges befejezés:
	Horgos–Újvidék	87 km	2010 vége	2011 vége – csúszik
	Kelebia–Szabadka terelőút	22,3km	2010 vége	2011 vége – csúszik
Késés okai: tervezés, kisajátítás, munkálatok				
<b>2. Belgrád kerülőút</b>		összes:	47,4 km, ebből: 30 km kész	
szakasz:			terv:	lehetséges befejezés:
	Batajnica csatlakozás	3,9 km	2010	2013. tavasz
	Dobanovac–Batajnica	6,1 km	2010	2013. tavasz
	Stražerica alagút	0,75km	2010	2011.július – csúszik
	Orlovača–Bubanj	5,4km	2010	2012.szeptember
Késés okai: tervezés, kisajátítás, munkálatok				
<b>3. Grabovica–Prešovo</b>		összes:	95 km, ebből: 21 km kész	
szakasz:			terv:	lehetséges befejezés:
	Grabovica–Grdelica*	5,6km	2012	2013. július
	Grdelica–Caričina Dolina**	12km	2012	2014
	Caričina Dolina–Vladičin han***	14,4km	2012	2014

<sup>10</sup> Elsősorban a Nebens csoport nyúlt hitelhez.

Vladičin han–Donji Neradonovac*	26,3km	2012	2013. július
Donji Neradonovac–Srpska kuća	8km	2012	2012. május
Srpska kuća–Levosoje**	8km	2012	2014
Késés okai: tervezés, kisajátítás			
<b>4. Niš–Dimitrograd</b>	összes:		
szakasz:		terv:	lehetséges befejezés:
Prosek–Crvena reka*	22,5km	2012	2013
Crvena reka–Čeflik*	12,7km	2012	2012
Čeflik–Pirotd***	26,7km	2012	2014
Pirotd–Dimitrograd	8,7km	2012	2012
Dimitrograd–nál alagút*	1,7km	2012	2013. július
Késés okai: tervezés, kisajátítás, pályáztatás			
*	pályáztatás folyamatában		
**	kisajátítás folyamatában		
***	kivitelezés folyamatában		

Forrás: saját szerkesztés RTS (Rádió Televízió Szerbia): Korridor 10–es pályázatának leállítása, megjelent: 2010.02.22. száma alapján

Az ország számára gondot jelentett az is, hogy az „Alpina–Por” vállalat 71 millió euró kártérítési igényt nyújtott be Párizsban a koncessziós szerződés felrúgása miatt. A folyamatos építések elhalasztása miatt az országnak 150 millió nem befolyó veszteséggel kell számolnia.

## VI. Összefoglaló

„Az autópályák akkor szolgálhatják igazán a tranzitforgalmat, ha határtól határig vezetnek, s csak akkor kínálhatnak jövedelmező üzletet, ha használatarányos díjszedés valósul meg rajtuk. E konstrukcióban állításom szerint a gyorsforgalmi hálózat fejlesztése jó üzlet lehet: nemcsak az útdíj bevétel, hanem a kapcsolódó szolgáltatások közvetlen és közvetett bevételei, valamint a hálózat gazdaságélénkítő, befektetésvonzó szerepe alapján.”<sup>11</sup> –hangzott el az egyik közgazdász vándorgyűlésen.

A korridor X–es autópálya kohéziós szerepe Szerbia számára jelentős. A Korridor X az Európai Unióhoz való közeledés, az Unióhoz tartozás egyik záloga, szimbóluma, mert összeköti Közél–Keletet a Nyugattal és hálózatot képez a balkáni országok között. Gazdasági és regionális szempontból a X–es folyosó jelentősége felbecsülhetetlen, mind külföldi mind a hazai befektetők számára.

<sup>11</sup> Idézet: Reményi Kálmántól, 46. Közgazdász–vándorgyűlés, Eger 2008. június 26–28.

Az építkezések, mint ahogy az ország integrációs folyamatai döcögősen, késésekkel haladnak. A korridor X egy komplex infrastrukturális létesítmény, amelynek a tervezése, kisajátítása, pályáztatása és a kivitelezése összetett, egymásra épülő munkát igényel, de Szerbia esetében ezek a folyamatok megkéstek, csúsztak, halasztódtak. Az építkezések anyagi forrását nemzetközi pénzügyintézmények segítették, de a nagyobb részét 1,63 milliárd eurót a Szerb államnak kellett biztosítani. A gazdasági válság miatt az állami költségvetés hiányokkal küzd,<sup>12</sup> a privatizáció lelassult, a nagy állami intézmények eladhatatlanokká váltak. Az úthasználati díj beszedéséből az ország évente 289,2 millió euróra számított, de az építkezések késése miatt 150 millió veszteséggel is számolni kellett, ez mellett az „Alpina–Por”-ral felrúgott koncessziós szerződés 71 millió euró költségei nehezebbé tette a kivitelezést. Ebből adódóan az Infrastrukturális Minisztérium által készített esettanulmány alapján a költség és bevétel adatok nem állják meg a helyüket. Az egész szerbiai autópálya beruházása az ígéretekre és a határidők kitolására épül.<sup>13</sup>

---

<sup>12</sup> 2012-es költségvetési hiány 140 milliárd dinár  $\approx$ 1,4 milliárd euró, eladósodottság szintje GDP 45%-a.

<sup>13</sup> Infrastrukturális miniszter Milutin Mrkonjić az újságíróknak kijelentette: „Megígérem, hogy kijavítom az előzőkben adott ígéreteimet.

## VII. Irodalomjegyzék

- Gál Zoltán (2010): Pénzügyi piacok a globális térben, Akadémia kiadó, Budapest.
- Nagy Imre (2007), Vajdaság, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Dialóg Campus.
- Láczay Magdolna, Balogh Zoltán (2008): Határon átívelő együttműködések perspektívái, Nyíregyházi Főiskola Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza.
- Aleksadar Cvetanović (2008): Koridor 10, (*Korridor 10*), Szerbia Infrastrukturális Minisztérium, Belgrád.
- Erdősi Ferenc (2006): Transzeurópai közlekedési tengelyek fejlesztési iránya és hatása a balkán térszerkezetére, MTA Regionális Kutatások Központja Pécs, Pécs.
- Regionális Gazdasági Kamara Szabadka (2010): Régió gazdasági adatainak bemutatása, Szabadka, (tanulmány).
- Nagy Imre (2009): Szerb regionális fejlődésnek sajátossága, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja, Budapest, (tanulmány).
- Sefcsich György (2010): Közlekedés a magyar–szerb határrégióban, mint közös erőforrás és kiterjesztési lehetőség, Innoaxis konferencia Szabadka, Szabadka (tanulmány).
- Reményi Kálmán: 46. Közgazdász–vándorgyűlés, Eger 2008. június 26–28.
- RTS (Rádió Televízió Szerbia): Obustava tendera za Koridor 10, (*Korridor 10-es pályázatának leállítása*), megjelent: 2010.02.22. számában, letölthető: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/Ekonomija/521791/Obustava+tendera+za+Koridor+10.html>
- Blic napilap: Koridor 10 posao za 200.000 ljudi, (*Korridor 10 200.000 embernek ad munkát*) megjelent: 2009.05.11. számában, letölthető: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/91876/Koridor-10-posao-za-200000-ljudi>
- Glas javnost hetilap: Brzo završiti koridor 10, (*Sürgősen befejezni a korridor 10-et*), megjelent: 2010.03.25. számában, letölthető: <http://www.glas-javnosti.rs/clanak/drustvo/glas-javnosti-14-03-2010/koridor-10-gotov-za-godinu-dana>
- Zoran Majdin: Igranka bez prestanka, (*Játszadózás megszakítás nélkül*), Vreme hetilap, megjelent: 2010.03.15. számában, letölthető: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=926055>

Név: **Kovács Áron**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Közgazdasági– és Regionális Tudományok Intézete

Cím: Pécs, Bajcsy Zsilinszky 8 II/5.

Tel: +36-70-6585-235

E-mail: [aronkovac@gmail.com](mailto:aronkovac@gmail.com)

## Az IT haszna az ellátási lánc menedzsmentben

Kovács Nikoletta  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

Referáló munkám célja, hogy tanulmányok és kutatások által fedjem fel az IT hasznosulását az ellátási lánc menedzsmentben. A vállalatok versenyképességének növelése fontos szempont minden iparágban. Ha a beszállítókkal és fogyasztókkal való kapcsolatainkat és belső tevékenységeinket integráljuk egy személyre szabott rendszer segítségével, akkor a gyorsaság, a nagyobb rugalmasság és a szervezettség adott lesz ahhoz, hogy kulcskompetenciánkat kihasználva versenyképességünk erősödjön. Ehhez elengedhetetlen, hogy ismerjünk bizonyos új technológia irányzatokat és lehetőségeket, mint például az ERP, EDI, XML, extranet, B2B web portál és a 3-PL rendszer – mindeközben nem tudni mi kerül a piacra holnap, mivel a verseny az IT piacon is párhuzamosan erősödik.

**Kulcsszavak:** *IT, ellátási lánc, integrált rendszerek*

### Abstract

This paper is about utilization of IT in supply chain management on the basis of studies and researches. The increase of competitiveness of companies is an important aspect in every industry. If our relationship with suppliers and consumers and our internal activity is integrated with a personalized system than the speed, more flexibility and organization is given to taking advantage of our competence to strengthen competitiveness. It is essential to know new technological trends and opportunities for example ERP, EDI, XML, extranet, B2B web portal and 3-PL system – however, we do not know what will be on the market tomorrow because the competition of the market of IT increases parallel.

**Keywords:** *IT, supply chain, integrated system*



## I. Bevezetés

Az ellátási láncok irányításánál a legfontosabb szempont az, hogy együtt eredményesebbek legyünk, mint külön-külön. Ha ez nem valósul meg, akkor az ellátási lánc nem megfelelően működik. Az ellátási láncok integrálásának és a közös irányításnak növekvő szerepe abban rejlik, hogy fel kell tudni venni a versenyt a vezetési, irányítási és technológiai újításokkal, mely versenyelőnyt jelentenek a piacon. A globalizáció nyújtotta előny megáiban rejti azt a veszélyt, hogy versenytárs bárhol, bármikor megjelenhet, amit érdemes megelőzni egy új vagy jobb stratégiával, eljárással. Az outsourcing szerepe is felértékelődött, így a földrészekkel távolabb lévő anyavállalat nehezen tudná integrált rendszer nélkül irányítani a termelést vagy kiszolgálást. Az elektronikus vásárlás költségcsökkentő hatását is nehezen élveznénk egy jól felépített honlap és rendelésselvevő, fizetést lebonyolító rendszer nélkül. Az elektronikus adatsere előnyeivel az internet használata közben is találkozhatunk, hisz az éternek köszönhetően az adatsere gyors, megbízható, olcsó, nem okoz problémát a távolság, az átfutási idő lecsökken, nincs papírmunka, és a partnerek szimultán informálásával növelhető a termelékenység, megvalósul a Just-in-time filozófia (Vörös, 2010).

Az információ technológia már rég nem csak az internetre korlátozódik. A nagy vállalatok is folyamatosan ébrednek rá arra, hogy hogyan és miben tudják beépíteni a folyamataikba a folyamatosan frissülő információkat és hasznosítani az IT-t. A Cisco 500 millió dollárt spórolt azzal, hogy web alapú eszközökkel frissítette termelési rendszerét, mellyel folyamatos kapcsolatban lehet a beszállítóival és a vevőivel. Naprakész információt kaphat a piac változásairól, a felmerülő problémákról és a rugalmassága maximálisan biztosítható. Napjaink legnagyobb versenyelőnyét az alacsony ár, a standard minőség és a gyorsaság mellett a fokozott flexibilitás nyújtja. Az Intel is hasonlóképpen cselekedett, lecserélte az adminisztrátorait és ügyintézőit egy online rendszerre, mely folyamatosan fogadja a rendeléseket és utasításokat ad, azok elindítására (Chopra és Meindl, 2001). Állandó harc húzódik meg a háttérben, hogy az automatizálás jó-e nekünk vagy sem, mivel kevesebb humán tőkére van így szükség és átveszik az uralmat a gépek, viszont a folyamatok megbízhatóbbak és gyorsabbak, ami a vevők maradéktalan kiszolgálásához elengedhetetlen. Celestica-nak abban segített az információs technológia, hogy az ellátási láncot, mely eljuttatja a vevőhöz a kívánt elektronikai terméket, maximálisan tudja koordinálni, garantálva a pontos és gyors szállítást a vevőnek (Shore, 2001).

Az IT szerepe az ellátási lánc menedzsmentben, hogy biztosítja a megfelelő információt a megfelelő időben, a gyors döntéseket támogassa, és az ellátási láncban belül partnereket összekösse. Az IT legfontosabb feladata, hogy támogassa a partnerek együttműködését és a folyamatok koordinálását az ellátási láncban belül az információ megosztása által (Simchi-Levi et al., 2003). Ennek következménye, hogy az információ megosztás döntéstámogató tulajdonsággal is bír és segít megelőzni az ostromcsapás effektust, mely akkor következhet be, ha a partnerek nem tudnak elég gyorsan és rugalmasan változni és informálódni a piac igényeivel együtt. Az egyik vállalat ránthatja magával az összes többi a rendszerben, hisz nem tudja időben értesíteni a trend változásairól, készleteket halmoz fel, mellyel leköti azt a tőkét, amit az innovációban hasznosíthatna.

Az IT képes átváltoztatni egy vállalat struktúráját és a verseny szabályait, valamint képes versenyelőnyt és új üzleti lehetőségeket képezni (Bowersox és Daugherty, 1995). Vitatják, hogy minden iparágban ennyire hatékonyan beválna a rendszerek automatizálása az IT segítségével, így tanulmányok azt igazolják, hogy legfőképpen a gyorsan változó, flexibilitást és rugalmasságot igénylő iparágakban lehet sikeres, ahol nem okoz problémát, hogy az ellátási lánc jóval integráltabb és piacorientáltabb a megszokottnál (Guimaraes et al., 2002). Ilyen az említett három vállalat által képviselt elektronikai ipar. Ezekben a piacokon használt

web-alapú információ csere bevált az információs ciklusidő és a készletek lecsökkentésében, az ostorcsapás effektus visszaszorításában és a hatékony elosztás növelésében.

A legnagyobb problémát az IT hasznosságának kimutatásában a mérhetőség okozza. Mint minden információval és technológiával kapcsolatos tevékenység szubjektív, hisz vannak információk és technológiai eljárások, amik alapvetően adottak és egy termék inputjai is egyben. Ezt az információt illetve technikát vagy minden folyamatnál, ahol megjelenik számba vesszük, vagy sehol. Bármelyiket választjuk a mutatók torzulhatnak. Éppen ezért lehet, hogy azok a vizsgálatok, amik az IT eredményességét vizsgálják, nem mutatnak nagy változást, kiemelkedő eredményt, hisz a vizsgálat szűk fókuszú, nem terjed ki minden összetevőre, hatásra. Például az EDI értéke a beszállító-termelő kapcsolatában, vagy a rendelés-felvételi lehetőséggel kiegészített ERP rendszer egy év alatti teljesítménynövekedése nehezen vizsgálható, ha a szigorú értelemben vett inputra és outputra koncentrálnunk (Mukhopadhyay et al., 1995). Többek között azért, mert ezek az eredmények többoldalúak, megjelennek mindkét, vagy ha több résztvevőről van szó, akkor az összes partnernél, mely különböző eredményeket mutathat. A változtatások egy vállalatnál gyakran egy új szoftverrel vagy alkalmazással függenek össze. Ezekben az esetekben nehéz különválasztani a nettó profítnövekedést, a változtatás által elért profittól és az IT-től származtatott profittól.

A 2003-ban végzett kutatás szerint – melyben különböző interjúkkal keresték fel a vállalatokat – az ellátási lánc menedzsmentet minden olyan technológia szinonimájaként használják a vállalatoknál, ami az ellátási lánc vezetés-szervezéshez és ellenőrzéshez kapcsolódó tevékenysége (Patterson et. al, 2003). A tanulmány szerint az IT területéről 2003 körül a legtöbb vállalat az ERP, EDI, XML, extranet, B2B web portál és a 3-PL (third party logistics) rendszert épített be a mindennapi működésébe (Jaana et. al., 2005). Ennek megfelelően 5 különböző szintjét tudjuk megkülönböztetni annak, hogyan épül be az IT az ellátási lánc menedzsmentbe. Egyrészt a szolgáltatások fokozásaként, másrészt működési hatékonyság-növelés céljából, harmadrészt az információk minőségének növelése okán, valamint az ellátási lánc irányításának gyorsaságát kívánták növelni, vagy egyszerűen össze kívánták kapcsolni a folyamat-átszervezést az új stratégiai előnyök felkutatásával. A tanulmányt különböző vállalatok felkeresése és interjúkra adott válaszok által állították össze, miszerint a válaszadók között volt erdészeti, egészségügyi, elektronika, logisztikai, Információ Technológiai, gépgyártási, telekommunikációs, építőipari és gyógyszeripari vállalat, mely színes palettát kínál a vizsgálódáshoz. A válaszokból az derült ki, hogy a legtöbb vállalat az EDI és az extranet lehetőségével élt első körben, mikor IT-szolgáltatást kívánt bevezetni a vállalatirányításba. Amit a legkevesebb vállalkozás alkalmazott még abban az időben, az intranet és az RFID rendszer volt – ami azóta elterjedni látszik. Ez is jól mutatja, hogy az IT technológia milyen gyorsan terjed, és folyamatos megújulásra van szükség ahhoz, hogy naprakészek tudjunk lenni, mind szolgáltatóként, mind felhasználóként. A tanulmányban az is olvasható, hogy az interjúk során kitértek arra is, hogy mihez segítette őket hozzá az új rendszer. A legtöbben azt válaszolták, hogy az e-businessre való fókuszálással jobban tudták fejleszteni az ügyfélszolgálatukat, ami rendkívül fontos az ő iparágukban. Ide sorolhatnánk az összes szolgáltató vállalatot, legfőképpen a telekommunikációs ipart. A másik fontos változás az érintett vállalatok életében az volt, hogy az új rendszerrel növelni tudták a hatékonyságukat, hisz jobban tudtak koncentrálni a tevékenységükkel kapcsolatban olyan feladatokra, ami kritikus vagy mérvadóbb volt. Ez felérhet akár egy kiszervezéssel is. Nagymértékben adódott olyan válasz is, hogy az elvárásaik teljesültek, hisz az információ minősége javult, így megbízhatóbb lett az irányítási rendszerük és az adminisztrációval, papírmunkával nem kellett annyit bajlódni. Bizonyos iparágakban elkerülhetetlen a gyorsaság – ilyen az elektronikai piac, ahol folyamatos a fejlődés, a változás. Valószínűleg ezen iparág résztvevői válaszolhatták azt, hogy az

elvárásaik abban teljesültek, hogy nőtt az ellátási hálózat gyorsasága azzal, hogy az adatokat, információkat, utasításokat, rendeléseket, problémát hamarabb meg tudták osztani egymással a közösen integrált rendszer segítségével. És akadt olyan is, aki az átszervezéssel stratégia előnyöket szerzett, hisz a legtöbb esetben egy újfajta gondolkozás és meglátás, új célokat is hordoz magával, mely hosszútávú előnyöket nyújthat a menedzsmentnek.

Az RFID használhatóságára a legjobb példa napjainkból az Octopus kártya elterjedése Hong Kong-ban, mely egy elektronikus rendszeren keresztül teszi lehetővé a fizetést az Octopus kártyával, mely összeköttetésben van a bankkártyával. Az ügyfél odatartja a kártyaolvasó elé a kártyát és az adott összeg már levonásra is került. Ez a kártya azért praktikus, mert használható parkolóóránál, kisboltokban, gyorsétermekben, tömegközlekedési eszközökön, tehát nem csak bevásárlóközpontokban. Mindez az RFID technológiának köszönhető, mely a fizetést könnyebbé és gyorsabbá teszi. Ez a rendszer rendkívül jól használható a szolgáltatók és a vásárlók szempontjából is, pénzügyi, üzleti és társadalmi előnyei pedig a készpénzforgalom és a csalások csökkentésében, a rendszerek és információk integrálásában és a kártya újrahasznosíthatóságában rejlik.

## **II. Összefoglalás**

Sokszor észre sem vesszük és fogyasztóként egy rendszeren keresztül kerülünk kapcsolatba olyan termelő vagy szolgáltató vállalatokkal, akik egy hasonló, integrált rendszerrel könnyítették meg szervezési és vezetési tevékenységeiket, vagy ezzel teszik a fogyasztóikat elégedettebbé, esetleg ezzel fogják össze a partnereiket a rugalmasság megőrzése végett. Az internet terjedése segítette mindezt elő, honlapokon keresztül bárkivel kapcsolatba tudunk lépni, aki elérhetőségét közzé tett, vagy információkat tudunk szerezni vállalatokról, magánszemélyekről, tevékenységekről, fejlődésről. Mindez az IT haszna, és nem csak az ellátási lánc menedzsmentben.

### III. Irodalomjegyzék

- Auramo, J., Kauremaa, J., and Tanskanen K. (2005):* Benefits of IT insupply chain management – an explorative study of progressive companies International Journal of Physical Distribution and Logistics Management, Vol. 35, No. 2, pp. 82-100.
- Bowersox, D.J. and Daugherty, P.J. (1995):* Logistics paradigms: the impact of information technology, Journal of Business Logistics, Vol. 16 No. 1, pp- 65-80.
- Chopra, S. and Meindl, P. (2001):* Supply Chain Management: Strategy, Planning and Operation, Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Guimaraes, T., Cook, D. and Natarajan, N. (2002):* Exploring the importance of business clockspeed as a moderator for determinants of supplier network performance, Decision Sciences, Vol. 33 No. 4, pp. 629-44.
- Ming, L.T. (2011):* Value Chain Flexibility with RFID: A case study of the Octopus Card, International Journal of Engineering Business Management, Vol. 3, No., pp. 44-49.
- Mukhopadhyay, T., kekre, S. and Kalathur, S. (1995):* Business value of information technology: a study of electronic data interchange, MIS Quarterly, Vol. 19 No. 2, pp. 137-56.
- Patterson, K.A., Grimm, C.M. and Corsi, T.M. (2003):* Adopting new technologies for supply chain management, Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review, Vol. 39 No. 2, pp. 95-121.
- Shore, B. (2001):* Information sharing in global supply chains, Journal of Global Information Technology Manegement, Vol. 4 No. 3, pp. 27-46.
- Simchi-levi, D., Kaminsky, P. and Simchi-Levi, E. (2003):* Designing and Managing the Supply Chain: Concepts, Strategies, and Case Studies? McGraw-Hill, New York, NY.
- Vörös, J. (2010):* Termelés- és szolgáltatásmenedzsment, Akadémia Kiadó, Budapest

**Kovács Nikoletta**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudomány Kar, Gazdálkodástani Doktori Iskola

Cím: 7622 Pécs, Rákóczi út 80.

Telefon / Fax: +36-72-501-599, +36-72-501-553

E-mail: [kovacsnikoletta@ktk.pte.hu](mailto:kovacsnikoletta@ktk.pte.hu)

## Ipari parkok a Dél-Dunántúlon: Az újraiparosítás lehetséges szinterei

Kovács Szilárd<sup>1</sup>

Pécsi Tudomány Egyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

Magyarország iparfejlődésében egy korábban nem ismert és mértékét tekintve nehezen számszerűsíthető fenyegetést jelent az ország súlyos makrogazdasági válsága, amely a 2008-as globális pénzügyi és gazdasági válság nyomán nyilvánvalóvá vált. A hagyományos versenyelőnyök gyengültek és Magyarország sajnos egy leszakadási folyamatot él át. Az első látványos jelei már a válság első évének végén megmutatkoztak: a termelés visszaesése, a tömeges elbocsátások, üzemek bezárása vagy a termelés ideiglenes szüneteltetése.

Az ipar szerepének reális és térben differenciált értékelése és fejlesztése kulcsfontosságú lesz a válság kezelésében és egy új fejlődési pálya megalapozásában. Az újraiparosítás lehet az egyik megoldás a válságra, különösképpen egy olyan leszakadó régió számára, mint a Dél-Dunántúl.

Az új növekedési pályák keresésében és a sikeres megvalósításban jelentős szerep juthat az ipari parkok számára. Az elmúlt közel két évtizedben az ipari parkok már kiemelt szerepet kaptak a területfejlesztésben. A válság által felszínre hozott problémák orvoslására is alkalmasak lehetnek az ipari parkok, de ehhez az ipari parkoknak jelentős előrelépést kell tennie a szolgáltatások és megközelíthetőség terén is.

### Abstract

Due to the global economic crisis the Hungarian macro economy got in a serious crisis. This poses a serious threat to the development of the industry. The traditional competitive advantages weakened and Hungary is now going through a process-offs. The first visible signs of the crisis at the end of the first year revealed: to decline in production, to mass layoffs, to site closure, or temporary cessation of production.

The realistic and spatially differentiated evaluation and development of the industry's role will be a key factor in the crisis and in a new development path in establishing. The reindustrialisation may be one option to solve the crisis, especially in a less developed region like South-Transdanubia.

In the search of new paths of growth and it's successful implementation a significant role can be for industrial parks. In the past two decades industrial parks have played an important role in regional development.

The industrial park also can be used to solve the problems that the crisis has brought to the surface. To reach this industrial parks have to show a progress in the context of services and accessibility.

**Kulcsszavak:** *ipari park, újraiparosítás, ipartelepítés, versenyképesség*

<sup>1</sup> A tanulmány a TÁMOP-4.2.1. B-10/2/KONV-20100002, a Dél-Dunántúli régió egyetemi versenyképességének fejlesztése projekt, Dél-Dunántúl gazdasági erőforrásainak feltárása és fejlesztési lehetőségek meghatározása c. alprojekt keretében készült. Kutatás vezetője: dr. Buday-Sántha Attila.

## **I. Bevezetés**

A rendszerváltást követően Magyarországon és a többi volt szocialista országban is ipari szerkezetváltás következett be, hiszen a piacképtelen nagyrendszereket le kellett bontani, ezzel párhuzamosan kialakuló vállalati struktúra éles törések mentén jött létre. A multinacionális nagyvállalatok számára kedvező telephely volt a tökehiányos térség. Emellett tömegesen jelentek meg a kis- és középvállalkozások, melyek gyakran nem gazdasági lehetőség okán, hanem kényszerből alakultak ki.

Az ipari park a rendszerváltás követően az gazdaságpolitika egyik gyakran használt eszközévé vált. Az új piaci alapokon nyugvó gazdasági rendszerben a korábbi állami nagy iparvállalatok átalakultak, felbomlottak, ennek következtében új, az eszközre volt szüksége a magyar gazdaságpolitikának, hogy az újonnan kialakuló kis- és középvállalkozások számára megfelelő környezetet biztosítson a fejlődéshez.

A Dél-dunántúli régió Magyarország és az Európai Unió egyik legfejletlenebb régiója. Az itt élők számára rendkívül fontos lenne a gazdasági fejlődés fellendülése. Porter (2001) gondolatait követve, a Dél-Dunántúlon élők számára kellene jobb életminőséget, magasabb életszínvonalat biztosítani. Ehhez elengedhetetlen a gazdaság fejlesztése, az versenyképesség fokozása.

Dél-Dunántúl és főleg Baranya megye nem esik és nem is esett bele a gazdasági fejlődés fő irányvonalába Magyarországon. A jelentősebb nemzetközi cégek a rendszerváltás követően telephelynek nem a régiót választották. Elsősorban azok a kisebb vállalkozások települtek a régiót, amelyek a jelentős munkaerő kínálatra támaszkodva elsősorban a térségi ellátást tűzték ki célul.

Már évtizedek óta sem az ország, sem a Dél-dunántúli régió nem rendelkezik határozott iparfejlesztési tervekkel, az iparszerkezetet sokkal inkább a véletlenszerűen megjelenő beruházások határozzák meg.

A régió számára az újraparosítás lehet az egyik kivezető út a gazdasági leszakadásból. Az ipar számára kedvező térségek lehetnek az ipari parkok. Napjainkban a dél-dunántúli ipari parkok, egy két kivételtől eltekintve, inkább ipari hasznosítású területként értelmezhetőek.

## **II. Ipari parkok**

### **II. 1. Ipari park definíciója és csoportosítása**

A globalizáció egyik legjelentősebb következménye, hogy a regionális és városi térségekben létrejöttek és folyamatosan változnak a gazdasági versenyképességre épülő hálózatok, ahol nagyvállalatok felbomlásának következtében nagymértékben nőtt a piaci szereplők száma; a nagy, multinacionális vállalkozások mellett kis- és középvállalatok jelentős számmal kapcsolódtak be ebbe a versenybe. A sikeres KKV-k eleinte a nagyok beszállítói és/vagy alvállalkozói voltak, ezt követően önállóan is ki tudtak lépni a nemzetközi piacokra (Lux, 2008b).

A verseny legérdekesebb terei a nagyvárosi térségek, ahol az innovatív, magas hozzáadott értékű gazdasági tevékenységek koncentrálnak. Területi szinten is kezd kialakulni méretgazdaságosság, az elérhetőség és a városi környezetből származó előnyök egymásra erősítő hatásai a továbbiakban is növekvő agglomerálódás tényét feltételezik (Benko, 1992).

Barta (2002) szerint: „A vállalkozások agglomerálódása még több előnnyel, költségcsökkenéssel jár számukra, ha együttesen vesznek igénybe működésükhöz szükséges szolgáltatásokat”.

Ennek következtében az 1970-es évektől megkezdődött az ipari parkok reneszánsza. A '70-es években Nyugat-Európában több száz ipari parkot hoztak létre. A '80-as és '90-es években az ipari parkok nemzetközi fejlődését tekintve két különváló tendencia volt megfigyelhető. Egyrészt a fejlett országok esetén az ipari parkok átalakultak és diverzifikálódtak, egyre inkább előtérbe került a hálózatosodás, az innováció terjedését támogató megoldások váltak jellemzővé; emellett a szolgáltatások színvonala tovább emelkedett. A távol-keleti, később a volt szocialista országok gazdaságpolitikájában új elemként jelentek meg hagyományos, befektetés ösztönző ipari parkok, ahol a gazdaságélénkítés, esetleg a területfejlesztés eszközeként alkalmazták (Lux, 2008b).

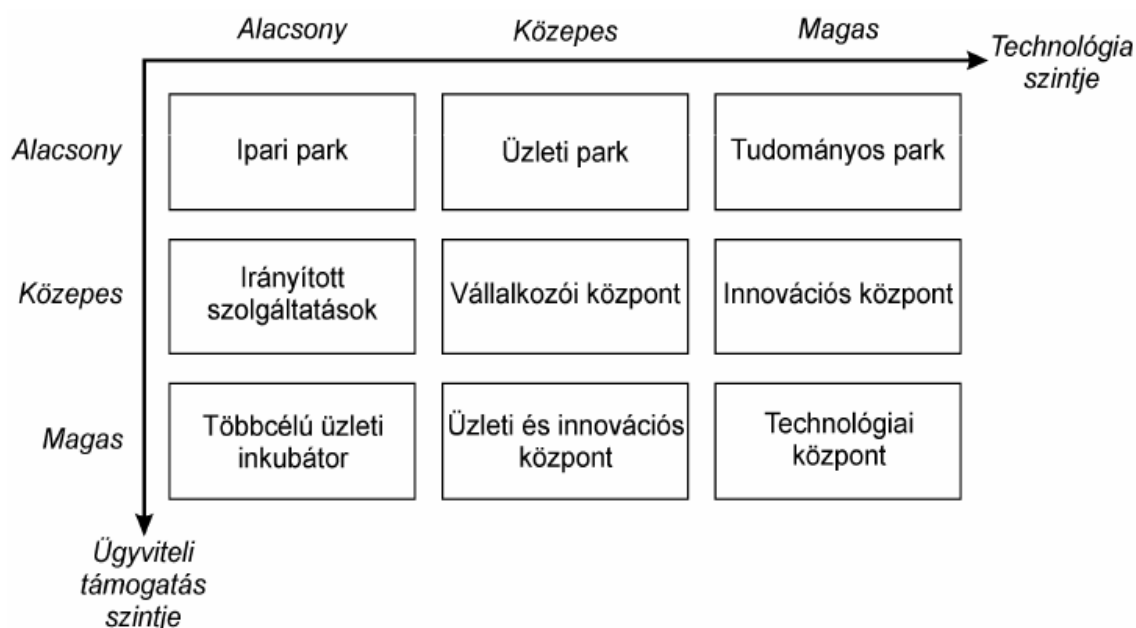
A magyar szóhasználatba bevett „ipari park” gyűjtőfogalom, mely „a gazdasági tevékenységeket térben koncentrálnó, egységesen menedzselte és a letelepült vállalkozások által igénybe vehető szolgáltatásokat kínáló területek több fajtáját tartalmazza.” (Lux, 2008a).

Az ipari parkok jellemzői (Lengyel – Kosztopolosz – Imreh, 2002):

- viszonylag nagy kiterjedés;
- közművek, infrastruktúra megléte;
- a területhasználatra vonatkozó közös szabályok és korlátozások
- központosított adminisztrációs funkciók és ügyviteli szolgáltatások;
- parkon belül folyó értéktermelő tevékenység;
- bekapcsolódnak a városi területfejlesztésbe.

Az ipari parkok csoportosításának több módja is ismert a szakirodalomban, de Európában a legelfogadottabb az Európai Unió Tanácsa által kidolgozott rendszer (1. ábra).

A Magyarországon lévő ipari parkok döntő többsége a technológia és a támogatás szintje alapján is alacsony csoportba tartozik, általában ipari hasznosítású területnek tekinthető.



1. ábra: Ipari parkok típusai az ügyviteli támogatás és a technológiai szint szerint

Forrás: EGSZB, 2005 alapján Lengyel – Kosztopolosz – Imreh, 2002 (66. o.)

## II. 2. Ipari parkok Magyarországon

A közép-kelet európai országok gazdaságpolitikájában az 1990-es évek elején jelent meg az ipari park, mint a gazdaságpolitika egyik fejlesztő intézménye. Leghamarabb Magyarországon, helyi kezdeményezésre alakítottak ki ipari parkokat, az elsőt Győrben hozták létre 1992-ben. Hazánkban 2001-re gyakorlatilag kialakult az ipari parkok hálózata, mely térben viszonylagos egyenletességet mutatott. 2007-ben 190 ipari park működött, melyben közel 180500 főt foglalkoztattak, a beépültség nem sokkal ugyan, de meghaladta az 50%-ot. Az ipari parkok közt sok a fejlesztési stratégia nélküli, alacsony szolgáltatási színvonalat biztosító park, ugyanakkor több sikeres park is található az ország területén, melyek folyamatosan fokozzák a versenyképességüket (Lux, 2008a).

A Gazdasági Minisztérium a fejlődés alapján négy szakaszt különböztetett meg az ipari parkok esetében:

1. *Induló szakasz*, amikor még nem települtek vállalkozások a területre.
2. *Kezdeti szakasz*: a vállalkozások száma 10, a foglalkoztatottak létszáma 500 alatti.
3. *Növekedési szakaszról* akkor beszélünk, amikor az előbbi két mérőszám valamelyike már meghaladta a küszöbértéket, de vele párhuzamosan a másik még az alatt található.
4. *Érett szakasz* esetén mindkét mérőszám a hozzárendelt küszöbérték felett van.

A Magyar Innovációs Szövetség szerint a korábbi teljesítményeik alapján az ipari parkokat 3 csoportba lehet besorolni:

- *Növekvő kategória*: kiemelt fontosságú a már meglévő szolgáltatások bővítése, a minőség tovább javítása, a szükséges fejlesztések elvégzése;
- *Működő kategória*: azok a parkok, amelyekbe már betelepültek a vállalkozások, kezdenek kialakulni a közös szolgáltatások alapelemei, valamint folytatódik a területek további értékesítése;
- *Induló kategória*: még nincs működő vállalat az ipari park területén, ezért két alapfeladat a legfontosabb, a koncepció kidolgozása és az infrastruktúra-építése (Döry, 2001).

A Terra Stúdió kutatásai alapján egy 6 kategóriás felosztás alakult ki az ipari parkok fejlődésének, fejlettségének tekintetében:

*I. kategória*: azok a parkok sorolhatók ebbe a kategóriába, melyek nemcsak a Gazdasági Minisztérium által vizsgált két mutatóban (foglalkoztatottak létszáma, vállalkozások száma), hanem a beruházások volumenében és az árbevétel mértékében is kiemelkedő teljesítményt mutatnak;

*II. kategória*: legalább 10 vállalatot magába foglaló és minimum 500 főnek munkahelyet biztosító ipari parkok, természetesen az I. kategóriát nem ideértve;

*III. kategória*: az ipari parkok azon része amelyekben a két fő mutató (foglalkoztatottak, vállalkozások száma) egyike már jelentősen a határszám fölött van, míg a másik még az alatt található;

*IV. kategória*: egyik ismérv esetén sem érték még el a szükséges mennyiséget az ebbe a csoportba tartozó koncentrációk, de az első vállalkozások már megjelentek;

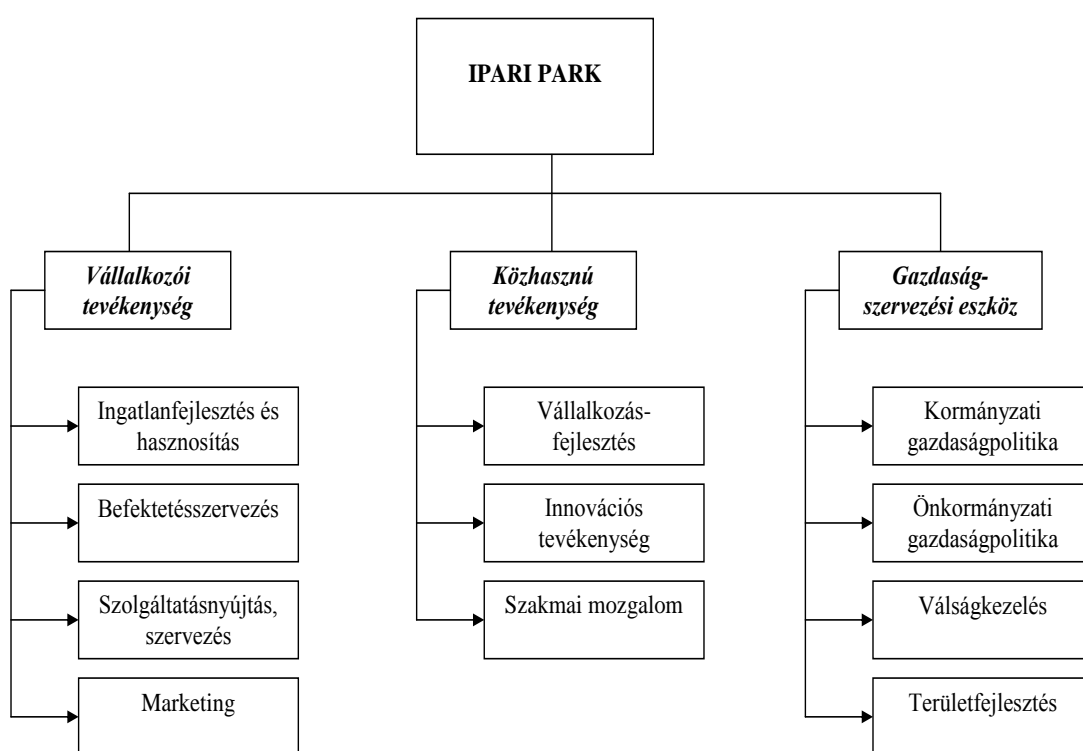


V. *kategória*: a területen az infrastruktúra kiépítése már megtörtént, de még nem telepedtek le vállalkozások a térségben;

VI. *kategória*: a kijelölt terület még nem alkalmas a betelepülni kívánó cégek fogadására, mert még az infrastruktúra nem került kiépítésre (Laky – Kullman – Hegyi, 2000).

A rendszerváltozást követően a kormányprogramokban az ipari parkok kiemelt szerepet és funkciókat kaptak. Az ipari parkokra 3 tevékenységi kör jellemző (2. ábra):

- a) gazdasági vagy vállalkozói tevékenység,
- b) közhasznú tevékenység,
- c) gazdaságszervezés eszköze is térségükben (Lénárt, 2005).



2. ábra: Ipari parkok tevékenységei, funkciói

Forrás: Tóth, 1999

### III. Dél-dunántúli Régió ipari potenciálja

A rendszerváltás követő első években Közép-Európa ipari átalakulásában a Dél-Dunántúl köztes helyzetbe került. Nem tudott felzárkózni a központi régió és a Bécs-Budapest tengely gyorsabb és sikeresebb szerkezetváltáson keresztülmenő területeihez, bár nem is élt át Észak-Magyarországhoz mérhető depressziót (Fragó, 1999; Barta, 2005).

Lengyel (2003) tanulmányában a Dél-Dunántúli régiót a neofordista típusba sorolta. Az ilyen típusú régiók a fél periferián találhatók, ahol az infrastrukturális hálózatok hiányosak. A humán erőforrás tekintetében az iskolázottsági szint alacsony, a képzett munkaerő döntő

többsége elhagyja a régiót. A vállalatok nemzetközi szinten nem versenyképesek, az egy lakosra jutó GDP aránya alacsony.

A Dél-Dunántúl a fővárostól távol a félperiférián vagy inkább a periférián található. Az egy főre jutó GDP tekintetében a régió messze elmarad az országos átlagtól, 2008-ban az országos átlag kevesebb, mint 70%-a volt a régiós átlag. A Dél-dunántúli régió gazdasági helyzete nemzetközi tekintetben rendkívül rossz. 2008-ban a gazdasági teljesítmény alapján az Európai Unió 271 NUTS-2 régiója közül az Unió átlagának 44%-os teljesítményével a 253. helyre, az utolsó 20 legkisebb gazdasági teljesítményt nyújtó régiója közé került (1. táblázat).

1. táblázat: Az 1 főre jutó GDP alakulása a Dél-Dunántúli régióban

Megye, régió	Egy főre jutó bruttó hazai termék				országos átlag %-ában	EU-27 átlagának %-ában
	2000	2006	2007	2008		
	ezer Ft				2008	
Baranya	999	1 698	1 811	1 906	71,5	46,3
Somogy	902	1 461	1 556	1 664	62,4	40,5
Tolna	1 075	1 576	1 755	1 912	71,7	46,5
<b>Dél-Dunántúl</b>	<b>985</b>	<b>1 587</b>	<b>1 711</b>	<b>1 825</b>	<b>68,5</b>	<b>44,4</b>
<b>Országos átlag</b>	<b>1 309</b>	<b>2 356</b>	<b>2 518</b>	<b>2 665</b>	<b>100,0</b>	<b>64,8</b>

Forrás: KSH Területi Statikai Évkönyv, 2009

A hátrányok, melyeknek eredménye a fent említett helyezés, már a piacgazdaságra történő áttérés időszakában megjelentek, vagyis a privatizáció során beáramló külföldi tőke nem látott túl sok növekedési lehetőséget ebben a régióban. Ezt tetézte, hogy az ide települő kevés külföldi tőke döntően nem a legdinamikusabb ágazatba volt jelen, vagy csak részegységet, alkatrészt termelt (Hrubi, 2009). A gyenge mértékű tőkebeáramlás nem volt képes a gazdaság szerkezetét átalakítani.

A szénbányászatban gyors leépülés ment végbe, amit a válságba került és olcsóbb külföldi nyersanyagforrásokhoz jutó kohászat zuhanó kereslete és a gazdaságtalan termelés is súlyosbított. Az egyre gazdaságtalanabbul művelhető uránkészletek kiaknázása hasonlóan visszaesett; mindkét esetben fokozatos, a társadalmi és politikai feszültségek elkerülésére törekvő üzembezáráások zajlottak le (a szénbányászat 2005-ben, az uránkitermelés 1997-ben szűnt meg végleg) (Lux, 2009).

Emellett a feldolgozóipar részaránya, főként a bányászat rovására, nőtt. Ugyanakkor nem alakultak ki a területre jellemző sajátosságokon alapuló iparágak. A térbeli specializáció nem jelent meg, mely a növekedési pályák feltárásában hatalmas problémát jelent.

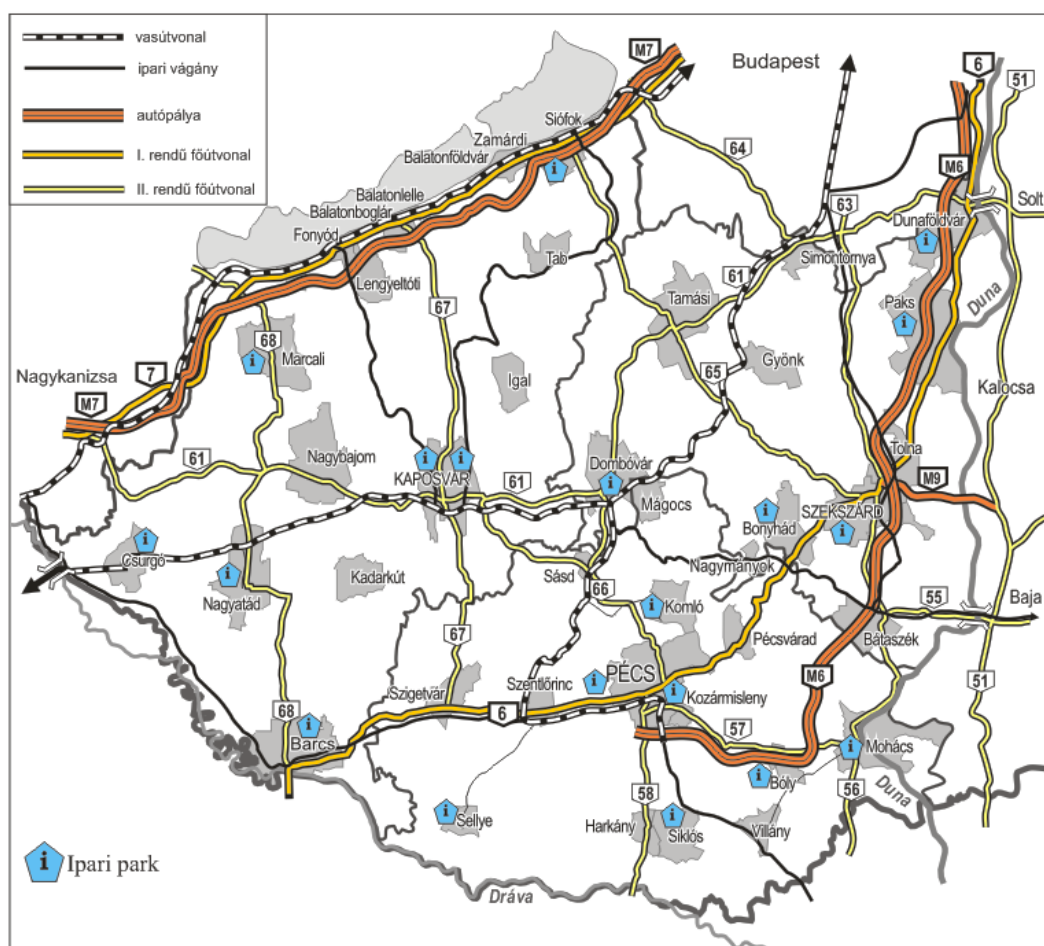
Az ipar fejlesztésnek és a gazdaság élénkítésnek stratégiai eleme a szerkezetátalakítás, szerkezetváltás, ahol a különböző fázisokban eltérő lépések, eszközök élveznek prioritást, előbb a kínálati lépések kerülnek előtérbe, majd a keresleti oldal (Horváth, 1998; Rechnitzer, 1998). Vagyis Waits (1998) által felvázolt négyfázisú regionális gazdaságfejlesztési modell, mely az Amerikai Egyesült Államokban az 1960-as években végre hajtott gazdaságfejlesztést

összegzi, napjainkban is irány mutató lehet a régió fejlődését illetően, de a külső környezet sok tekintetben megváltozott a rendszerváltás óta.

A régió gazdaságának dinamizáláshoz elengedhetetlen a gazdasági szerkezet átalakítása. Egyrészt helyi adottságokra kell alapozni, de figyelembe kell venni a világgazdaság által állított követelményeket is. Ezen folyamat elindításának kulcskérdése az újraiparosítás, mely viszont nem a '90-es évekre iparosítási folyamatait jellemző előnyökre épülnek. Az viszonylag olcsó erőforrásokat szolgáltató térségek már nem képesek jelentős tőkét vonzani Európában.

Az újraiparosítás legkiemelkedőbb törekvései közé sorolható a termelés feltételek biztosítása, új ipari munkahelyek teremtése és az együttműködés elősegítése, melynek a központjában az ipari vállalatok és a K+F intézmények kooperációja áll (Barta, 2009). Ennek következtében a mono-ágazatú terület (pl. Komló) helyett egy sokkal diverzifikáltabb gazdasági szerkezet alakulhat ki. Az újraiparosítás ágazati átalakításra gyakorolt hatása kettős lehet. Egyrészt az új munkahelyek révén, humánerőforrás terén kialakult veszteségek mérsékelhetők, másrészt az oktatás, az együttműködés és az infrastruktúra esetén bekövetkező változások előidézhetik a magasabb hozzáadott értéket teremtő ágazatok kialakulását.

#### IV. Ipari parkok a Dél-Dunántúlon



3. ábra: Az ipari parkok földrajzi elhelyezkedése a Dél-Dunántúlon

Forrás: DDRIÜ adatai alapján saját szerkesztés.

Az ipari parkok, mint az újraiparosítás fontos eszközei, rendkívül fontos szerepet tölthetnek be a Dél-Dunántúli régióban. A rendszerváltás és az azt követően kialakult gazdaságpolitikai környezet nem kedvezett a régió gazdasági fejlődésének. Az ásványi nyersanyagok (szén, urán), és a mezőgazdasági termékek egy része jelentősen leértékelődött, de a mezőgazdasági nyersanyagokra épülő iparok bőr-, kesztyűipar, pezsgőgyártás is jelentősen visszaszorult, vagy lényegében megszűnt. Több esetben a termelési központok más régiókba helyeződtek át.

A régióban jelenleg 19 ipari park található (3. ábra, 3. táblázat) Ezek között is nagy diverzifikáció figyelhető meg a szolgáltatások, a közüzem ellátottság vagy a betelepült cégek száma alapján is. Napjainkban a versenyorientált gazdaságfejlesztési szempontból nem az a cél, hogy az ipari parkok száma növekedjen, sokkal inkább a már meglévő intézményrendszer működését kellene bővíteni. Nem előnyös, ha egymáshoz viszonylag közel (30-40 km-es távolságban) található több ipari park is, hiszen azok sok tekintetben mind az adott régió erőforrásaira támaszkodnak. Olyan rendszerek kialakítására, fejlesztésére van szükség, amelynek központjában az innováció vezérelt területi politika áll. (Rechnitzer, 2002).

#### **IV. 1. Ipari park által nyújtott szolgáltatások**

Az ipari parkok szolgáltatási profilja nemzetközi példák vizsgálva kiderül, hogy rendkívül sokrétű; egy-egy parkban csak kis hányaduk található meg. A profil a lehetőségekhez és igényekhez alkalmazkodik. A magyar ipari parkok körében 2001–2002-re jórészt kiépült az alapvető infrastrukturális szolgáltatások köre, a nagyobb ipari parkokban pedig azóta jelentős ügyviteli és inkubációs funkciók települtek; jelenleg ez is az ipari parkok közötti verseny egyik tényezője. A magas szintű szolgáltatások megjelenése lassabb; elsősorban a fővárosi és/vagy nagyvárosi ipari parkokban tapasztalható. Még mindig nagyon sok az olyan ipari park, amely több éves működése után is csak építési telket és közműellátást kínál (Lux, 2008a).

A Dél-Dunántúli régió ipari parkjai közül is több az alapvető közműellátottságot sem tudja biztosítani. A Sellyei és Csurgói ipari parkokban nem biztosított az elektromos áramellátás, a telefon, az internet és a közvilágítás sem. A régió periferiáján található kisvárosokban az ipari parkok által nyújtott alapvető közműszolgáltatások hiányosak.

Az ipari parkok által nyújtott szolgáltatások tekintetében sokrétűség figyelhető meg. Pályázati és jogi tanácsadás az ipari parkok több mint felében található. A legkevésbé elterjedt szolgáltatások a következők:

- Klaszterépítés, klasztermenedzsment
- Reorganizáció: krízis és likviditásmenedzsment, cégstabilizáció, pénzügyi átstrukturálás, vállalati hatékonyságjavítás
- Építmények kulcsrakész kivitelezése
- Ingatlan-értékbecslés
- Munkaerő-közvetítés
- Fordítás-tolmácsolás

Ezek mindegyike mindössze 4 ipari parkban található meg. A klaszterépítés és klaszter menedzsment, mely a gazdasági hálózatosodás foglalja magában, mennyiségi és minőségi értelemben sem a dél-dunántúli ipari parkok erősségei, pedig az újraiparosítás egyik lehetséges útja a klaszter.

A szolgáltatás nyújtás esetén megjelentek már az outsourcing megoldások is. Bonyhádon a szolgáltatások mindegyikét eseti megbízással oldják meg, míg a dombóvári ipari parkban minden üzleti szolgáltatást kiszerveztek. A szolgáltatások terén még mindenképpen bővülésre és minőség javulásra van szükség. Jelenleg 3 ipari park (Pécsi, Paksi, és Szekszárdi ipari park) üzemeltet vagy tervez a közel jövőben építeni inkubátorházat. Ezek közül a pécsi és szekszárdi már aktívan működik, és magas kihasználtság jellemzi, míg a paksi 2012. augusztus-október környékén várhatóan elindul.

#### **IV. 2. Ipari parkok megközelíthetősége**

A jó közlekedési helyzet nem egyedüli, és nem is *elégséges* feltétele az ipari parkok sikeres tőke és vállalati telephely vonzásának, de a közép-európai régiók versenyében mégis megtartotta jelentőségét. A közlekedésfejlesztés befektetés-ösztönző hatása megmarad, de az újonnan bekapcsolt agglomerációkban nem jár azonnal a feldolgozóipar nagytömegű betelepülésével. A fogyasztói szolgáltatások telephelyigényére sem gyakorol olyan erős hatást, mint korábban. A termelési rendszerek logisztikai igényei viszont feltételezik a megbízható, rövid szállítási időket biztosító közutak jelenlétét. (Lux, 2008a)

##### Közút:

A közutak területfejlesztési hatása az összekötött városi térségekben, és a pálya vonala melletti sávban, különösen a lehajtók környezetében érvényesül. A szállítási feltételeken kívül az autópályával ellátott térségekben javulnak az ingázási feltételek, szélesebb területről biztosítható a vállalatok munkaerő szükséglete.

A régió észak és keleti szélén húzódó autópályák gazdaságfejlesztő hatása eltérő. Az M7-es autópálya kiépítésének két fő oka volt, az egyik a Budapest – Trieszt közlekedési kapu kinyitása, a főváros összekapcsolása egy tengeri kikötővel. A másik ok pedig a Balaton és a főváros közti jelentős személyforgalomból származó negatív hatások mérséklése, részbeni kiküszöbölése. Az M6 és M60-as autópálya jelenleg zsákautópálya, nem kapcsolódik nemzetközi útvonalhálózathoz. Az új újonnan átadott autópálya gazdaságélénkítő hatása még nem érezhető nagymértékben. Várhatóan Dunaújváros, Paks és Szekszárd fog a legtöbbet profitálni az autópálya által generált gazdasági előnyökből. Mindhárom tolnai város esetén az ipari parkok az autópályától néhány kilométerre találhatóak, melynek következtében a központi régió és Budapest elérhetősége javult az itt letelepedő vállalkozások számára.

##### Vasút:

A vasút esetében valamivel jobb a helyzet, mert a Budapest- Dombóvár- Kaposvár- Gyékényes vonal a Régió középső részét is bekapcsolja a nemzetközi forgalomba és a Pécs-Magyarbóly vonal pedig bár nem jelentős déli irányú (Horvátország) összeköttetést biztosít.

A régió ipari parkjai közül 7-ben található ipari vágány, melynek révén a nagytömegű áruk szállítása alacsonyabb költségen oldható meg. Az ipari parkok vasúti ellátottsága kevésbé fejlett, mint a közúti. Az ágazat specifikus tényezők miatt az ipari vágány megléte versenyelőnyt biztosíthat a többi ipari parkkal szemben.

##### Repülőtér:

A légi közlekedés gazdasági hatása pontszerű és erősen koncentrált a repterek közvetlen környezetére. *Erdősi* (2004) három tényezőt emel ki:

- a termelési kooperációval kapcsolatos szállítási igények növekedése:
- a termeléshez szükséges nagy értékű gépek szervizelése

– üzleti célú utak, anyavállalatokkal történő személyes kapcsolattartás megkönnyítése,

Mindhárom tényező annál nagyobb jelentőségre tesz szert, minél magasabb hozzáadott érték-tartalmú és precizitást igénylő termelést folytatnak.

A Dél-dunántúli régióban 3 nagyváros mellett található regionális repülőtér. Pécs és Siófok mellett fekvő repterek működnek, de gazdasági jelentőségük nem túl nagy. A taszári reptér nem üzemel, pedig alapvető adottságai rendkívül kiemelkedőek a régióban. Az elektronika és gépgyártás Somogy megyében a legfejlettebb. Ezek az iparágak követelik meg leginkább az Erdősi által említett tényezőket.

A dél-dunántúli ipari parkok közötti elérhetősége eltérő. Az autópályák mentén fekvő ipari parkok versenyelőnyvel bírnak, ugyanakkor a város agglomeráció által létrehozott pozitív extern hatások is nagy szerepet játszanak az ipari parkok sikerességében. A régió ipari parkjai közül a két autópálya mentén és a nagyvárosok környékén kialakított ipari parkok lehetnek versenyképesek. A régió külső és belső periferiáján létrehozott ipari parkok infrastrukturális és szolgáltatási hátránya nagymértékű a régióon belül is, országos vagy nemzetközi viszonylatban pedig tovább növekszik.

## **V. Következtetések: az ipari park, mint az újraiparosítása lehetséges területfejlesztési eszköze**

Közép-Európa és így Magyarországon is átalakul az ipari versenyképességet befolyásoló tényezők köre. Míg korábban az olcsó munkaerő és jó közúti elérhetőség játszotta a legfontosabb szerepet, addig napjainkban már új tényezők válnak lényegessé. Az olcsó munkaerő helyére a képzett munkaerő lép. A következő néhány évtizedben a magasabb bérek, a kedvezőtlenebb közlekedési feltételek nem jelentenek olyan jelentős akadályt a működő tőke beáramlásának, ha a legfontosabb telepítési tényező, a jól képzett, bőséges munkaerő adott lesz a régióban (2. táblázat). Ennek következtében a megfelelő oktatási-, és képzési intézményrendszer szerepe felértékelődik (Lux, 2008b).

A minőségi munkaerő mellett a regionális és lokális innováció rendszerek fognak egyre nagyobb befolyással bírni az ipar fejlődési pályájára. Az ipari parkok egyik vonzereje lehet a jövőben, ha az innovációs rendszerek aktív tagja, további előnyt biztosíthat ilyen jellegű funkciókat is képes ellátni az ipari park. Az Európai Unió által elfogadott csoportosítás két dimenzió (technológiai színvonal, ügyviteli támogatás színvonal) mentén alakult ki. Véleményem szerint a régió újraiparosításának hasznos térbeli pontjai lehetnek azok az ipari parkok, melyek képesek lesznek legalább az egyik dimenzió mentén előre lépni. Így kialakulhatnak tudományos parkok vagy többcélú üzleti inkubátorok, melyek már képesek lehetnek a megfelelő infrastruktúra biztosítására, és az együttműködésekben közvetítő partner szerepét is betölthetik.

A reindusztrializációs folyamatok elindításához nem elegendő az infrastruktúra fejlesztése, az együttműködések elindítása. Az oktatási, kutatási szervezet aktív bevonása szükséges az ipari tevékenységekbe, de ehhez az oktatási struktúra átszervezésre van szükség, de nem csak a felsőoktatásban, hanem a szakképzésben és át-, továbbképző intézményekben egyaránt (Póla, 2009).

Mindezek mellett a hálózatosodás jelentheti egy nagy térbeli egység (város, városi vonzaskörzet, megye, vagy régió) számára az ipari fejlődés új útját. A gazdasági szervezetek sűrűsödése, az együttműködések megerősödése révén kialakulhatnak az olaszországi iparági körzetek hasonló új, innovatív térségek. Az újraiparosítás esetén is figyelembe kell venni bizonyos méretgazdaságossági szempontokat, így regionális szinten csak néhány településre,

városra érdemes koncentrálni a meglévő tőkét és erőforrást. Az újraiparosításnak hozadéka lehet a város és agglomerációs térségének fejlődése.

2. táblázat: Az ipartelepítés átalakuló versenyképességi tényezői Közép-Európában

<b>Első szakasz (1990–2002)</b>	<b>Második szakasz (2002–)</b>
<i>Közúti elérhetőség</i>	Közúti elérhetőség, légiközlekedés ↑
Földrajzi elhelyezkedés, nyugati felvevőpiacok közelsége	Nyugati és belső felvevőpiacok közelsége
<i>Olcsó munkaerő</i>	<i>Nyugat-európainál olcsóbb, képzett munkaerő</i>
Ipari hagyományok	Szaktudás, műszaki és természettudományos felsőoktatás
Rugalmasság, gyors reagálás, megbízhatóság, alkalmazkodóképesség	<i>Rugalmasság, gyors reagálás, megbízhatóság, alkalmazkodóképesség</i> ↑
Adókedvezmények és más vállalati támogatások	<i>Helyben elérhető, magas színvonalú üzleti szolgáltatások</i>
Geopolitikai helyzet (kapu- és tranzitszerep, stb.)	Innováció, K+F közelsége ↑
	Urbanizációs előnyök ↑
	Hálózatok, iparági körzetek (klaszterek) kialakulása ↑

*Jelmagyarázat:* A dőlt jelölés a kiemelt fontosságú, a nyilak a jövőben növekvő jelentőségű tényezőket jelölik.

Forrás: Lux, 2009

Az ipari parkok kiemelt szerepet tölthetnek be az újraiparosítás folyamatában, de ehhez az önkormányzati-, az oktatási, az érdekképviseleti rendszereknek fejlődniük kell és a szakmai és vállalkozói közösségekkel együtt kell működni. Mindezek mellett az államnak is jelentős szerepe van a támogatáspolitikai kialakításában és végrehajtásában.

## VI. Irodalomjegyzék

- Barta Gy. (2002). A területfejlesztés gazdaságot támogató eszközeinek, megoldásainak hatékonysága. Budapest: MTA RKK KETI.
- Barta, Gy. (2005). The role of Foreign Direct Investment in the spatial restructuring of Hungarian industry. In Barta, Gy. – G. Fekete, É. – Kukorelli Szörényiné, I. – Timár, J. (eds.), *Hungarian spaces and places: patterns of transition* (pp. 143–160). Hungarian Academy of Sciences Pécs: Centre for Regional Studies.
- Bartha Gy. (2009). Újraiparosodás és újraiparosítás gazdasági válság előtt és után. In Fodor I. (eds.), *A régiók újraiparosítása: A Dél-Dunántúl esélyei* (pp. 12–19). Pécs: MTA RKK.
- Benko, G. (1992). *Technológiai parkok és technopoliszok földrajza*. Budapest: MTA RKK.
- Dél-dunántúli Regionális Innovációs Ügynökség (DDRÍÜ): *Ipari parkok a Dél-Dunántúlon* <http://www.ddriu.hu/htmls/tudastar.html> Letöltve: 2011-12-11.
- Dóry T. (ed.). (2001). Magyar Innovációs Szövetség (MISZ) [2001]: *Az ipari parkok innovációs szolgáltatásait segítő intézmény- és informatikai hálózat rendszerének kidolgozása*. Budapest: Magyar Innovációs Szövetség.
- EGSZB (2005). *Az ipari parkok szerepe az új uniós tagállamok ipari szerkezetváltásában*. Brüsszel: Európai Gazdasági és Szociális Bizottság. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:065:0051:0057:HU:PDF> Letöltve: 2012-03-11.
- Erdősi F. (2004). *Európa közlekedése és a regionális fejlődés*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.
- Faragó, L. (1999). Regional ‘winners’ and ‘losers’. In Hajdú, Zoltán (ed.), *Regional processes and spatial structures in Hungary in the 1990s* (pp. 316–237). Pécs: Hungarian Academy of Sciences Centre for Regional Studies.
- Horváth Gy. (1998). *Európai regionális politika*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Hrubi L. (2009). Tudás és újraiparosítás a Dél-dunántúli régióban. In Fodor I. (ed.), *A régiók újraiparosítása: A Dél-Dunántúl esélyei* (pp. 61–68). Pécs: MTA RKK.
- Központi Statisztikai Hivatal (2009). *Területi Statisztikai Évkönyv*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Laky I. – Kullman Á. – Hegyi G. (2000). *Az ipari park fejlesztés tapasztalatai, lehetőségei. Ipari Park Partnerségi Program (IPPP)* Budapest: Terra Stúdió Kft.
- Lénárt P. R. (2005). *Az ipari parkok fejlődési tendenciái és hatása a regionális és kistérségi fejlesztésre*. Budapest: Magyar Innovációs Szövetség.
- Lengyel I. – Kosztópulosz A. – Imreh Sz. (2002). Az ipari park fogalmköre és kategóriái. In Buzás N. – Lengyel I. (eds.), *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek* (pp. 55–76). Szeged: JATEPress.
- Lengyel I. (2003). *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. Szeged: JATEPress.
- Lux G. (2008a). Az ipari parkok szerepe a területi versenyképességben, In Buday-Sántha A. – Zemplényiné Bartha J. (eds.), *Évkönyv 2008* (pp. 196–211). Pécs: PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.



- Lux G. (2008b). Industrial development, public policy and spatial differentiation in Central Europe: Continuities and change. Discussion Papers No. 62. Pécs: Hungarian Academy of Sciences, Centre for Regional Studies.
- Lux G. (2009). Ipari térségek átalakulása Közép-Európában. Doktori Értekezés. Pécs: PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.
- Póla P. (2009). Az újraiparosítás intézményi feltételei. In Fodor I. (ed.), A régiók újraiparosítása: A Dél-Dunántúl esélyei (pp. 69–78). Pécs: MTA RKK.
- Porter, M. E. (2001). Clusters of Innovation: Regional Foundations of U.S. Competitiveness. Washington: Council of Competitiveness.
- Rechnitzer J. (1998). Területi stratégiák. Budapest–Pécs: Dialóg Campus.
- Rechnitzer J. (2002) Az ipari park, mint a regionális politika eszköze, In Buzás N. – Lengyel I. (eds.), Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek (pp. 77–92). Szeged: JATEPress.
- Tóth J. (1999). Az ipari parkok helye, szerepe a gazdasági életben. In Vértés E. (ed.), Logisztikai évkönyv '99. Budapest: Magyar Logisztikai Egyesület.
- Waits, M. J. (1998). Economic Development Strategies in the American States. In: Liou K. T. (ed.), Handbook of Economic Development (pp. 183–213). New York: Marcel Dekker.

**Melléklet:**

3. táblázat: A dél-dunántúli ipari parkok

<i>Ipari park</i>	<i>A cím viselője</i>	<i>Elnyerés dátuma</i>
BARANYA megye		
Bólyi Ipari Park (Bóly)	Bóly Város Önkormányzata	1998
Komlói Ipari Park (Komló)	CARBOKER Ipari Park Üzemeltető Kft.	1999
Mohácsi Ipari Logisztikai Üzleti Park (Mohács)	Mohácsi Városgazdálkodási és Révhajózási Kft.	1999
Pécsi Ipari Park (Pécs)	Pécsi Ipari Park Gazdaságfejlesztő Zrt.	1997
Pécs-Kővágószőlősi Ipari Park (Kővágószőlős)	STRABIL Vagyonkezelő Kft.	2007
Sellyei Ipari Park (Sellye)	Sellye Város Önkormányzata	2001
Serena Ipari Park (Siklós)	"S.I.P. - SERENA" Kft.	2001
TOLNA megye		
Bonyhádi Ipari Park (Bonyhád)	Bonyhád Város Fejlesztéséért Kht.	2006
Dombóvári Ipari Park és Logisztikai Központ (Kapossekcső)	Dombóvári Ipari Park és Logisztikai Központ Szolgáltató Kht.	1999
Dunaföldvári Ipari Park (Dunaföldvár)	Dunaföldvár Város Önkormányzata, Dunaföldvári Ipari és	1998

	Területfejlesztési Kht.	
Paksi Ipari Park (Paks)	Paksi Ipari Park Kft.	1997
Szekszárdi Ipari Park (Szekszárd)	Szekszárdi Ipari Park Kft.	1998
SOMOGY megye		
Barcsi Ipari Logisztikai Üzleti Park (Barcs)	Barcs Város Önkormányzata	1999
Csurgói Ipari, Logisztikai és Innovációs Park (Csurgó)	Csurgó Város Önkormányzata	2000
Keleti Ipari Park (Kaposvár)	Kaposvár M. J. Város Önkormányzata	1998
Marcali Ipari Park (Marcali)	Marcali Ipari Park Zrt.	1997
Nagyatádi Ipari Park (Nagyatád)	Nagyatád Város Önkormányzata	1998
Siófoki Ipari Park (Siófok)	Siófoki Ipari Park Kft.	2001
VIDEOTON Kaposvári Ipari Park (Kaposvár)	VIDEOTON Holding Zrt.	1998

Forrás: DDRIŰ adatok alapján saját szerkesztés.

**Kovács Szilárd** (doktorandusz hallgató)

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Cím: 9300 Csorna, Kazinczy F. u. 24.

Tel:+36-70-3396229

E-mail: [k.i.szilard@gmail.com](mailto:k.i.szilard@gmail.com)

## A környezetvédelmi operatív programok által nyújtott támogatások területi szóródása a visegrádi országokban a 2007-11. közötti periódusban

Páger Balázs  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

Az európai uniós fejlesztéspolitika aktuális periódusa (2007-13) a vége felé közeledik, és ez felveti annak a lehetőségét, hogy érdemes fokozatosan értékelni az időszakban nyújtott regionális támogatások elosztásának hatékonyságát és azt, hogy mennyire sikerül a támogatásokat az elmaradott régiók fejlesztésére fordítani. A kohéziós politika volt az első olyan közösségi politika, amely deklaráta a területi dimenzió fontosságát, továbbá a regionális fejlettségi különbségek csökkentését, ugyanis az elmaradott régiók „teljesítménye” hatással vannak az uniós közös fejlődésre is. A tanulmányban az európai uniós strukturális támogatások területi eloszlása került megvizsgálásra a környezetvédelmi operatív programokra vonatkozóan. A környezetvédelem az egyik legjelentősebb célterülete az európai uniós támogatásoknak, ami az egyre inkább fokozódó környezetbarát szemléletnek, a szigorúbb előírásoknak, a klímaváltozásnak, valamint az életkörülmények szinten tartásának és adott esetben javításának tudható be. Az alapfeltételezés szerint az európai uniós támogatások elosztásánál teljesül az „elmaradott többet, a fejlett kevesebbet” elve. Ehhez el kellett végezni a megfelelő kategorizálásokat, fejlettségi csoportokat kellett alkotni és végül a megfelelő statisztikai analízist elvégezni, miszerint van-e szignifikáns kapcsolat a támogatások nagysága és a régió fejlettsége között.

**Kulcsszavak:** *területi kohézió, fejlesztéspolitika, operatív programok, támogatások, környezetvédelem*

### Abstract

The actual period of the cohesion policy of the European Union (2007-13) is nearing to the end. This can offer chance to analyze the effectiveness of the regional subsidies' allocation and to monitor the role of the subsidies in the development of the underdeveloped regions. The cohesion policy is the first common policy in the European Union which declared the importance of the territorial dimension and the reduction of the territorial disparities. It is important because the economic achievement of the underdeveloped regions can influence the competitiveness of the whole European Union. The subsidies regarding environmental protection operational programmes were examined in this paper. The environmental protection is one of the most important objectives for the subsidies from the Structural Funds due to more environment-friendly economic aspects, more strict environmental regulations, climate change and development of standard of living. The allocation process of the subsidies should achieve this assumption: the poorer regions get more, the richer regions get less. It could be asked, are there a significant relation between the development level of the region and the subsidies got from the Structural Funds. In order to answer this question, statistical data of the operational programmes and regional development had to be analyzed.

**Keywords:** *territorial cohesion, cohesion policy, operational programmes, subsidies, protect of environment*

## I. Bevezetés

### I. 1. A területi kohézió

A fejlesztéspolitikában a területi dimenzió figyelembe vétele segíthet a fenntartható közösségek létrehozásában, valamint abban, hogy a regionális fejlődés fokozatos kiegyenlítésével (tehát a régiók közötti diszparitások csökkentésével) javítsa az európai uniós növekedési potenciált. E mellett ennek a megközelítésnek a másik alapja az, hogy foglalkozni kell a városi és vidéki területek sajátos problémáival és lehetőségeivel is.

A területiség kérdése az 1999-ben kiadott ESDP (European Spatial Development Perspectives) került fókuszba, ahol a „tér”, mint az európai politika új dimenziója (EC, 1999) lett meghatározva. Az ESDP alapja a kiegyenlített és fenntartható fejlődés volt, a célokat is ennek tükrében határozták meg. A dokumentum ajánlásai között szerepel, hogy a területi fejlődés jövője többek között a policentrikus fejlődésben, az új város-vidék relációban és régió- illetve országhatárokon átnyúló fejlesztési kapcsolatokban jelenhet meg.

Az ezt követő időszakban (1999-2004) a Romano Prodi vezette Európai Bizottság regionális politikáért felelős biztosa, a francia Michel Barnier a területi kohéziót fő célkitűzésnek tekintette. Ebben az időszakban ez a törekvés kifejezetten népszerű volt az Európai Unióban és többek között Barnier hatására került be végül a Lisszaboni Szerződésbe is (Faludi, 2010). A koncepciókban megjelentek Barnier és francia kollégái korábbi munkássága révén a francia területrendezési elvek, az „aménagement du territoire” bizonyos elképzelései is (Faludi, 2004). Számos vélemény, tanulmány, jegyzet vagy elemzés jelent meg a területi kohézióval kapcsolatban, mégis egyelőre nem sikerült egy olyan közös definícióban összefoglalni ezt a fogalmat, amely pontosan lehatárolná, hogy konkrétan mit értünk alatta. Faludi (2006) szerint a „területi kohézió” nincs konkrét definíciója”. Doucet (2006) tanulmányában egy igen hatásos kérdést tesz fel, miszerint a „területi kohézió: egy európai szent grál?” (Doucet, 2006, 1474. p.), mintegy utalva arra is, hogy mennyi „misztikum” veszi körül ezt a kérdést.

2008-ban jelent meg a „Zöld könyv a területi kohézióról”, amely összefoglalja az addig összegyűjtött eredményeket, de továbbra sem definiálta magát a fogalmat, ahogy ezzel adós maradt a Lisszaboni-szerződés is, bár ide is bekerült a területi kohézióra való utalás. A 2009-ben Fabrizio Barca által készített jelentés a kohéziós politika reformja esetén a „longterm place-based”, azaz a hosszú távú területi alapú stratégiákat részesítené előnyben és ezeknél vegyék figyelembe a területi dimenziót is azért, hogy csökkentsék a régiók közötti különbségeket és az elmaradottságot (Barca, 2009). A 2010-ben deklarált Európa 2020 gazdaságfejlesztési stratégiában a belső vagy inkluzív növekedés egyik pilléreként kerül szóba. A stratégia kiemeli azt, hogy lényeges, hogy „a gazdasági növekedés előnyei az Unió teljes területére eljussanak (...) ezzel erősítve a területi kohéziót” (EC, 2010, 20. p.), hogy Európa teljes területének lehetősége nyíljon hozzájárulni a növekedésre és a foglalkoztatásra irányuló menetrendhez. Ugyanígy a 2011-ben létrehozott Területi Agenda 2020 is közös célként nevezi meg a területi kohéziót, amelyet a harmonikus és kiegyensúlyozott Európa érdekében kell megteremteni (EU, 2011), viszont a megfelelő körülhatárolás itt is elmarad.

A pontos definiálásra még továbbra sem született eredmény. Ami biztosnak látszik, hogy ez a fogalom egyre inkább a tervezés, a kohéziós politika és a támogatások elosztásának fókuszába kerül és lassan megkerülhetetlen tényezővé növi ki magát az uniós dokumentumok szerint. Ennek előmozdítására irányuló tevékenységek sikeres végrehajtása olyan mechanizmusokat igényel, amelyek biztosítják valamennyi területet számára, hogy az egyéni teljesítőképességüknek megfelelő bánásmódban részesüljenek, és többek között ezért is van

lényeges szerepe a szubszidiaritás elvének, melynek gyakorlati alkalmazása pozitív hatást gyakorol az európai területi kohézió alakulására (Horváth, 2011).

## I. 2. A környezetvédelem a közösségi stratégiákban

A környezetvédelem egy olyan cél az Európai Unióban, amely több tevékenységben, szakpolitikában is megjelenik és várhatóan egyre inkább univerzális törekvésként fog szerepelni a meglévő környezeti- és klímaproblémák miatt. A környezetvédelmi infrastruktúra fejlesztés már az Előcsatlakozási Alapok során is fontos szerepet játszott

A közösségi és kohéziós politikai dokumentumok közül három fontos pontot lehet kiemelni, amelyekben megjelenik vagy fontos szerepet játszik a környezetvédelem illetve a fenntartható fejlődés: a Közösségi Stratégiai Iránymutatások, az Európa 2020 gazdaságfejlesztési stratégiában, valamint az Unió környezetvédelmi irányelveiben. Amennyiben a környezetvédelmi célú kohéziós támogatások eredetét keresi az ember, akkor ebben a háromban érdemes kutatni.

A Közösségi Stratégiai Iránymutatások (Community Strategic Guidelines – CSG) az Európai Unió fejlesztéspolitikájának egyik alapja, ugyanis ez foglalja össze az adott tervezési időszak prioritásait, irányvonalait és jelöli ki azokat az egységes kereteket, amelyek később a nemzeti stratégiai referenciakeretek és az azokba foglalt ágazati és regionális operatív programok alapjait szolgálták. A 2007-13-as periódus kezdetén a kohéziós politika által támogatott programok, a kohéziós támogatásokat a következő prioritásokra kellett irányítani (CE, 2006):

- a tagállamok, régiók és városok vonzerejének növelése,
- az innováció és a vállalkozói szellem, továbbá a tudásalapú gazdaság növekedésének a kutatási és innovációs képességekkel történő ösztönzése, valamint
- több és jobb munkahely megteremtése.

A Közösségi Stratégiai Iránymutatásokban a környezetvédelem közvetlenül jelenik meg az egy prioritásokon belül (pl. „környezet megőrzése”, innováció) a fenntartható fejlődés révén kapcsolódik a prioritásokhoz, és az alábbi módokon járulhat hozzá a gazdasági növekedéshez: biztosíthatja a gazdasági növekedés hosszú távú fenntarthatóságát, csökkentheti a gazdaság külső környezeti költségeit, valamint ösztönzi az innovációt és a munkahelyteremtést (CE, 2006). A kohéziós támogatások jelentős részét fordítják a környezetvédelemre, ezt abból is láthatjuk, hogy a 2007-13-as periódusra az összes támogatás kb. 30%-át (104 milliárd eurót) fordítják erre a célra.

Az Európa 2020 stratégia a lisszaboni stratégiát váltotta fel és 2010-ben került kihirdetésre és ez a 2007-13-as célokon túl már előre vetíti azt, hogy a 2014-20-as periódusban melyek lesznek a leginkább támogatandó célterületek. Az Európai Unió a 2007-ben aláírt, és 2009-ben hatályba lépett Lisszaboni Szerződésben rögzítette azt az elhatározást, mely szerint az Uniónak Európa fenntartható fejlődéséért kell munkálkodnia, amely sok más gazdasági-társadalmi tényező mellett a környezet védelmével és annak javításával is párosul. Ez az irányvonal jelenik meg az EU 2020-ban is, amelynek a fő céljai az intelligens növekedés, a fenntartható növekedés és az inkluzív növekedés. Ezekon kívül továbbá megtalálhatóak mintegy kiegészítésként a válságból való kilábalással kapcsolatos célok. Az EU 2020 stratégiában az Unió a következő célkitűzéseket fogalmazta meg (CE, 2010):

- a foglalkoztatottak arányának növelése,
- a kutatás-fejlesztési és innovációs ráfordítások összegének növelése,

- a megújuló energia, energiahatékonyság, üvegházhatású gázok emisszió-csökkentése,
- oktatásból kiesettek számának csökkentése, középfokú oktatás erősítése, valamint
- a szegénységgel és a társadalmi kirekesztettséggel fenyegetettek számának csökkentése.

A környezetvédelmi jogszabályok nagy jelentőséggel bírnak az Európai Unióban. A kohéziós támogatások allokálásánál a régióknak, különösen a konvergencia-regióknak (és az új tagállamoknak), törekedniük kell arra, hogy megfeleljenek a víz-, hulladék-, levegő-, természet- és fajvédelem, valamint biodiverzitás terén alkotott környezetvédelmi jogszabályoknak. A kohéziós politika és a környezetvédelem már az 1990-es évek óta összehangoltan működik, ebben az első lényeges pont az 1995-ben kiadott dokumentum volt, amely a kohéziós politika és a környezetvédelem kapcsolódási pontjait veszi számba, valamint arról is értekezik, hogy melyik területen és milyen módon tudja kiegészíteni egymást a két politika. Az ezt követő tervezési periódusokban pedig még jobban kiterjedt az együttműködés azért, hogy a kohéziós támogatások a megfelelő környezetvédelmi célokat szolgálják, és ennek eléréshez járul hozzá az ENEA-MA (The European Network of Environmental Authorities – Managing Authorities for the Cohesion Policy) is, amely egy szervezetbe tömöríti a környezetvédelmi szakértőket és a jelentős nemzetközi szervezetek képviselőit.

## II. A támogatások területi eloszlásának vizsgálata



1. ábra: A visegrádi országok

Forrás: saját szerkesztés

A környezetvédelmi<sup>1</sup> célú támogatások területi eloszlásának megfigyelésénél az eredeti elképzelés az volt, hogy megvizsgálásra kerüljön az Európai Unió területi különbségek kiegyenlítődeszt szolgáló céljainak megfelelő támogatási politika teljesülése, azaz a támogatások nagysága függ többek között a régió gazdasági fejlettségétől is. A vizsgálat

<sup>1</sup> Megjegyzendő, hogy bizonyos adatsorok megkülönböztetik a környezetvédelmi célú és klímavédelmi támogatásokat, a tanulmányban ezeket együtt, a „környezetvédelmi célú” meghatározásként lettek kezelve.

hipotézise is ez: a fejlett régiók<sup>2</sup> kapják a legkisebb mértékű és a fejletlen vagy elmaradott régiók a legnagyobb mértékű támogatásokat.

A vizsgált terület a visegrádi országok lettek. Azért esett rájuk a választás, mert a négy ország történelmének összefonódásai, a gazdasági fejlődésük és elsősorban a 20. század második felére gondolva gazdasági berendezkedésük nagyfokú hasonlóságot mutat egymással. A közös történelmi múltat felelevenítve a rendszerváltás idején ismerték fel a lehetőséget az országok vezetői, hogy egy közép-európai együttműködés, amely többek között tapasztalatcserét, véleményezést és egymás segítségét jelenti, fontos és lényeges az akkor még három (Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország), 1993-tól kezdve négy ország (Csehszlovákiából Csehország és Szlovákia lett) fejlődésének előmozdításában.

A közös történelem egy újabb jelentős állomása lett a 2004-es év, amikor az országok együtt léptek be az Európai Unióba, így közösen éltek meg és a mai napig közösen élik meg az európai integrációval kapcsolatos történéseket, ami akár lehetőséget nyújthat arra, hogy azt vizsgáljuk többek között, hogy ezek az államok milyen mértékben és hogyan voltak képesek kihasználni az európai uniós tagság előnyeit, és ezeken belül a kohéziós támogatásokat. Még meg kell jegyezni, hogy a jelenkorban a négy ország gazdaságának fejlődési pályái relatíve eltávolodtak egymástól, de nincs (egyelőre) akkora különbség közöttük, hogy ne lehessen egy csoportban kezelni őket. Ezek alapján adja magát a lehetőség arra, hogy a környezetvédelmi célú európai uniós támogatásokat ezekre az országokra tekintettel legyenek megvizsgálva. Mindenképpen ki kell emelni, hogy a vizsgált térségben mindegyik régió az ún. első célterület része, amelynek elsődleges célja a „konvergencia”, az ide sorolt régiók felzárkóztatása az uniós átlaghoz. Három régió van, amelyik a második célterület („regionális versenyképesség és foglalkoztatás”) része, ez a cseh, a szlovák és a magyar fővárosi, illetve központi régió. Ezt azért célszerű megjegyezni, mert a második célterülethez tartozó három régió már jelentősen kevesebb támogatást kap arra a célra, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos infrastruktúrát fejlesszék és arra is lehet számítani, hogy ők a támogatások rangsorában az utolsók között lesznek, viszont ez pontosan megfelel a vizsgálat céljának, miszerint a fejlett régiók kevesebb támogatást kapnak.

## **II. 1. A környezetvédelmi operatív programok áttekintése**

A vizsgálatban a támogatások leszűkítésre kerültek a Strukturális Alapok 2007-13-as periódusból származó, eddig meglévő adataira. Környezetvédelmi célú támogatásokra a LEADER programból is lehet pályázni és támogatást nyerni, de jelen esetben csak a Strukturális Alapokra épített környezetvédelmi operatív programokból származó támogatások lettek figyelembe véve. Azért kell kiemelni, hogy csak a környezetvédelmi operatív programok lettek elemezve, mert a környezetvédelem több állam esetében (pl. Magyarországon is) egy horizontális cél, azaz minden egyes operatív programban szerepelnek a környezetvédelmi törekvések. Előfordulhat az is, hogy egy-egy régió vagy térség saját operatív programján keresztül nyújtott lehetőséget a környezetvédelmi projektek támogatását hívni, ebben a megfigyelésben ezeknek az operatív programoknak az adatai sem szerepelnek (pl. „Kelet-Lengyelország fejlődése” operatív program).

A Strukturális Alapokból származó környezetvédelmi támogatásokat az operatív programok alapján osztják szét, ezért célszerű megnézni, hogy milyen környezetvédelmi célokat szolgálnak az egyes országok programjai. Csehországban, Magyarországon és Szlovákiában a környezetvédelmi ágazat külön operatív programot kapott, Lengyelországban az

<sup>2</sup> A fejlett régiók meghatározás relatív, ugyanis fejlett régiónak ebben az esetben a visegrádi országok összevetésében kell tekinteni a régiók fejlettségét. Teljes uniós értelemben ezek a régiók közepesen fejlettek, vagy még elmaradtak nyugati társaikhoz képest.

infrastruktúrával együtt szerepel egy operatív programban (Infrastruktúra és környezet operatív program), ennek köszönhetően itt a környezetbarát tömegközlekedési beruházások (pl. villamos) is bekerültek a vizsgált projektek közé. Az operatív programok bizonyos prioritásokat tartalmaznak, ezek mutatják meg azt, hogy egy-egy ágazaton belül melyek azok fő és célok, amelyek köré csoportosíthatják a pályázók a projektjeiket (1. táblázat).

1. táblázat: A visegrádi országok környezetvédelmi célú operatív programjainak prioritásai

Csehország	Lengyelország <sup>3</sup>	Magyarország	Szlovákia
A vízkezelés javítása, árvizek kockázatának csökkentése	Víz és szennyvízkezelés	Egészséges és tiszta települések	Integrált védelem, a vízhasználat racionalizálása
A levegő minőségének javítása és a szennyezőanyag kibocsátás csökkentése	Hulladékkezelés és talajvédelem	Helyes vízkezelés	Árvízvédelem
Az energiaforrások fenntartható használata	Erőforrás-kezelés és környezetvédelmi kockázatok csökkentése	A természeti vagyon megfelelő kezelése	Levegővédelem és a klímaváltozás hatásainak csökkentése
A hulladékkezelés fejlesztése és az ökológiai terhelés csökkentése	A vállalkozások környezetvédelmi támogatása	Megújuló energiaforrások használatának növekedése	Hulladékkezelés
Az ipari szennyezés és a környezeti kockázatok csökkentése	Környezetvédelem és az ökológia promótálása	Hatékony energiafelhasználás	A természeti környezet és a táj védelme és regenerálása
A természet és táj állapotának javítása	Környezetbarát közlekedés	A fenntartható termelés és fogyasztás népszerűsítése	
A környezeti oktatás infrastruktúrájának fejlesztése	Környezetbarát energiák és energiahatékonyság Felsőoktatási infrastruktúra		

Forrás: DG Regio adatai alapján saját szerkesztés

A táblázatból elsősorban arra érdemes fókuszálni, hogy mely tevékenységek azok, amelyeket mindegyik ország előnyben részesít. Az összehasonlítás elsősorban az egyes országok környezetvédelmi elképzeléseit igyekszik tükrözni, így az a kérdés, hogy van-e olyan

<sup>3</sup> Lengyelországnak nincs saját környezetvédelmi operatív programja, hanem az ide tartozó projektek az „Infrastruktúra és környezetvédelem” operatív programban szerepeltek.



tevékenységcsoport, amely mindegyik ország számára viszonylag nagy jelentőséggel bír. Ezek az alábbiak:

- víz (vízgazdálkodás, szennyvíz, árvízkezelés),
- hulladékkezelés és hulladékgazdálkodás (bár Magyarországon nincs közvetlenül ilyen prioritás), valamint
- természeti vagyon kezelése (környezetvédelem, természetvédelem).

A három tevékenységcsoport mellett még lényeges, hogy a négy ország mindegyikében megjelenik valamilyen formában a környezetvédelmi tevékenységek promótálása és népszerűsítése. Amennyiben a támogatásokat számszerűsítve vizsgáljuk a környezetvédelemre fordított hozzájárulásokat, akkor azt lehet látni, hogy az országok szempontjából az egyik legfontosabb célcsoportról van szó, ugyanis a visegrádi országoknak nyújtott támogatások 50-60%-a a környezetvédelmi célokat szolgálta (2. táblázat).

2. táblázat: A környezetvédelmi célú támogatások összege a visegrádi országokban

Ország	Összes támogatás (millió EUR)	Környezetvédelmi támogatások (millió EUR)
Csehország	26 302,00	15 415,00
Magyarország	24 921,00	14 170,00
Lengyelország	65 221,00	28 163,00
Szlovákia	11 360,00	5 580,00
Összesen	344 321,00	104 398,00

Forrás: DG Regio adatai alapján saját szerkesztés

Látható, hogy a lengyelek esetében arányaiban alacsonyabb a vizsgált célra vonatkozó támogatások összege, viszont Lengyelországban nem készült külön operatív program a környezetvédelemre. Megjegyzendő, hogy az itt feltüntetett összegek között a környezetvédelmi mellett a klímavédelmi támogatások is szerepelnek, mivel a megújuló energia és az ezzel kapcsolatos beruházások is hozzátartoznak a környezetvédelméhez.

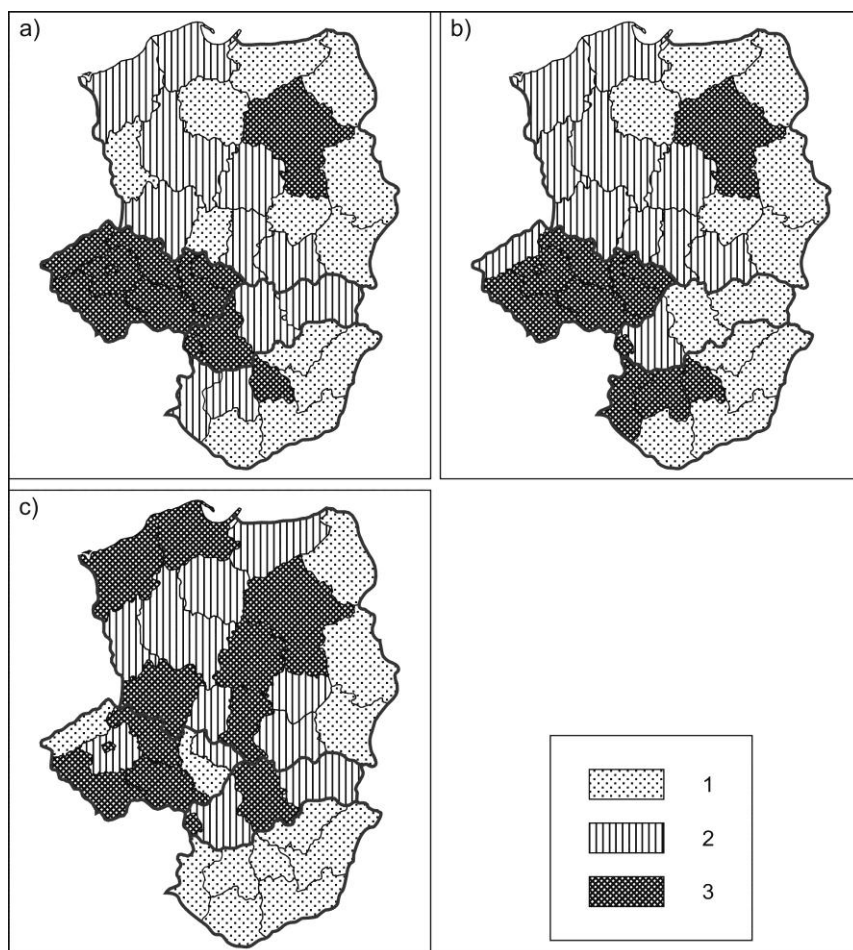
## II. 2. Az elemzési módszer

Az operatív programok és a támogatások összességének áttekintését követően került sor a támogatások régiónkénti vizsgálatára. Ehhez a megfelelő adatokat az egyes országok regionális fejlesztésért felelős minisztériumától, illetve az egyes országok a Strukturális Alapok elosztásáért felelős szerveinek forrásaiból kellett összegyűjteni. Mivel a támogatott projektek adatai között szerepel az is, hogy melyik régióban található az adott projekt, ezért lehetőség nyílt arra, hogy ezeket az adatokat összefoglalva látható legyen, hogy melyik régió mekkora összegben kapott európai uniós támogatást. Azt, hogy milyen hatással volt ez az adott régióra, ebben a tanulmányban nem került kivizsgálásra, többek között azért, mert a vizsgált periódus projektjei még nem zárultak le (a 2007-13-as periódus projektjeinek 2015-ig kell lezáródnia).

Azért, hogy legyen mivel összemérni a támogatási adatokat, szükség volt egy másik adatsorra is, ez pedig a régiók fejlettségi adatainak csoportja. Ezek az Eurostat és a nemzeti statisztikai hivatalok adatbázisaiból lettek kiszűrve. Fontos volt, hogy a régiók ne csak egy szempontból kerüljenek csoportosításra, hanem több dimenzió segítségével lehessen elhelyezni őket egy-egy csoportban, ezért nemcsak az egy főre jutó GDP-t, mint egy fejlettséget reprezentáló adatot, hanem az alábbi adatok is figyelembe lettek véve:

- munkanélküliségi ráta (%),
- internet ellátottság (%),
- 1000 főre jutó gazdasági egységek száma (db),
- egy főre jutó környezetvédelmi ráfordítás (euró)
- közműolló, azaz a víz ellátottság és a szennyvíz ellátottság egymáshoz viszonyítása (%).

Az adatgyűjtés során felmerülő problémák miatt bizonyos esetekben (pl. környezetvédelmi ráfordítás) torz a csoportosítás, ugyanis ebben a kategóriában a magyarországi adatok között csak a 99 főnél nagyobb vállalatok (KSH, 2011) környezetvédelmi ráfordításai szerepelnek, amíg a többi ország esetében, a környezetvédelmi ráfordítások (beruházások) minden gazdasági szereplőre vonatkoznak.



2. ábra: A régiók csoportosítása különböző szempontok szerint

Forrás: Eurostat és nemzeti statisztikai hivatalok adatainak alapján saját szerkesztés  
Jelmagyarázat: 1 – alsó kategória, 2 – középső kategória, 3 – felső kategória

A régiók három csoportba, „felső”, „középső” és „alsó” csoportokba kerültek úgy, hogy az egyes fejlettségi adatok tercilis pontjai által meghatározott harmadokba lettek a régiók besorolva. Így sikerült viszonylag egységes csoportokat képezni, de az egyes besorolások különböző régiók szempontjából más és más képet mutattak, ami azt igazolta, hogy jó döntés volt nem feltétlenül az egy főre jutó GDP-re, mint általános fejlettségi mutatóra hagyatkozni. Nyilvánvaló, hogy célszerű lett volna további mutatókkal vizsgálni a fejlettséget, de mivel a lehetőségek száma igen nagy, ebben a vizsgálatban most ezekre a mutatókra esett a választás (többek között a teljes adatsoroknak köszönhetően is). A mutatók kiválasztásánál az is fontos szerepet játszott, hogy a megnevezett mutatókhoz kapcsolódó adatokat minden országban regionális szinten el lehetett érni, többnyire 2009. évi, de egy-két esetben 2008. évi adatokkal lehetett dolgozni. Szintén fontos volt, hogy az operatív programoknak megfelelően a fejlettségi adatok mellett a környezetvédelemmel illetve a környezetvédelmi infrastruktúrával kapcsolatos adatok is szerepeljenek a vizsgálatban, ezt reprezentálják a közműellátóhoz kapcsolódó adatsorok (víz- és szennyvíz hálózati ellátottság), illetve a környezetvédelmi ráfordítások. További lehetőség lehetett volna még a megújuló energia használatával kapcsolatos mutatók adatainak gyűjtése, de a hiányos adatok miatt ezek egyelőre még nem lettek bevonva a vizsgálatba. Az alábbi ábrán (2. ábra) a különböző módszerekkel történő csoportosítást ábrázolják.

### III. Az elemzés eredménye

Három különböző szempont szerint készült el a régiók csoportosítása. Az első az egy főre jutó GDP alapján történő csoportosítás („a)” ábra), a második a fejlettségi mutatók alapján történő rangsorolás után egy ún. „fejlettségi rang”<sup>4</sup> alapján történő csoportosítás („b)” ábra), a harmadik pedig az egy főre jutó környezetvédelmi ráfordítás<sup>5</sup> alapján való besorolás volt („c)” ábra). A kiinduló feltételezés szerint az egyes csoportosítások alapján leggyengébbnek talált régióknak kellene a legnagyobb támogatást megítélni. Látható, hogy a visegrádi országok csoportjának keleti és déli határán fekvő régiói szignifikánsan elmaradottabbak a többiekhez képest. Az egyes országokon belül azt lehet megállapítani, hogy Csehország kivételével minden országra érvényes az, hogy az országon minél keletebbre található egy régió annál alacsonyabba a fejlettsége. Lengyelországban és Szlovákiában ez láthatóan ki is rajzolódik egy észak illetve északnyugat és dél illetve délkelet irányú vonalban (kivételt képez a lengyel fővárost is tartalmazó régió, Mazowieckie), továbbá Magyarországon a három alföldi régió és a Dél-dunántúli régió nevezhető elmaradottnak a többiekhez képest. Csehországban a régiók között különbségek relatíve kiegyenlítettek a többi országhoz képest, itt egyedül az Északnyugat (Severozápad) régió az, amely az adatok alapján viszonylagos leszakadást mutat a többitől.

Az egyes csoportosítások szerint besorolt régiókhoz tartozó európai uniós támogatási értékek a csoportosításoknak megfelelően kerültek elrendezésre és a csoportok támogatási értékeinek heterogenitása, azaz egymástól való különbözőségének hipotézise varianciaanalízissel lett megvizsgálva. A vizsgálatnak konkrétan azt kellett megmutatnia, hogy ha a fejlettség, az egy főre jutó GDP vagy a környezetvédelmi ráfordítások szerinti csoportosítás alapján lesznek csoportosítva a régiókénti európai uniós támogatásokat, akkor így mennyire sikerül

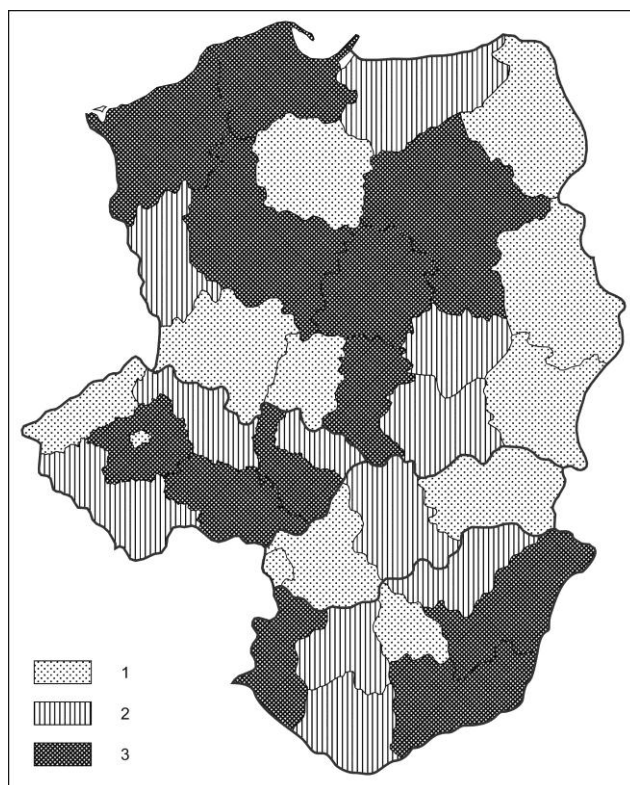
<sup>4</sup> A „fejlettségi rang” származtatásán azt kell érteni, hogy az egyes adatok esetében a régiókat a meglévő adatokból képzett három harmad egyikébe lettek besorolva és így az 1, 2 vagy 3 számot kapták adatonként. Ezt követően az egyes besorolások átlagolva lettek, és amelyek 1-1,5 közé estek azokat a „felső” csoportba, az 1,51-2,49 közé esőket a „középső” csoportba, a 2,5-3 közé esőket az „alsó” csoportba kerültek.

<sup>5</sup> A környezetvédelmi ráfordítás szerinti csoportosítást azért kellett elvégezni, mert a környezetvédelmi támogatások nagysága a környezetvédelmi ráfordításokkal korrelált leginkább, ezért ebből a dimenzióból is érdemes volt a kérdést megvizsgálni.

egymástól elkülönülő csoportokat képezni, azaz mennyire válnak el egymástól a fejlett, a közepesen fejlett és a leszakadó régiók támogatásai egymástól és melyik csoport kapja a legnagyobb értéket.

Az eredmények azt mutatták, hogy egyrészt akármelyik fejlettségi besorolás szerint csoportosítjuk a támogatásokat, azok nem képeznek egymástól heterogénean elkülönülő csoportokat és nincs szignifikáns kapcsolat az adott régió fejlettség szerinti besorolása és a megítélt támogatások között. Ezt a vizsgálatok alapján annak lehet betudni, hogy az egyes régió csoportok belső (csoporton belüli) varianciája meglehetősen magas a külső (csoportok közötti) varianciához képest, ami azt jelenti, hogy a fejlettség szerinti csoportosítás nem a legmegfelelőbb csoportképzés a környezetvédelmi célú EU-támogatások vizsgálatára.

Ezek mellett megállapítható az egyes vizsgálatokból, hogy a különböző fejlettségi értékek alapján történt rangsorolás során alakultak a legkisebb különbségek a régiók csoportjai között, az egy főre jutó GDP esetén már érzékelhetőbb a csoportok egymástól való elkülönülése. A környezetvédelmi ráfordításnál azoknak a régióknak a támogatási mértéke, amelyek a legmagasabb ráfordítási értékkel rendelkeznek, láthatóan elkülönül a többitől. Amennyiben az EU-támogatásokat felosztjuk „felső”, „középső” és „alsó” kategóriákra, akkor szignifikánsan elkülönülő csoportokat kapunk, a vizsgálat szerint. Azt mindenképpen érdemes megnézni, hogy a különböző szempontok szerint csoportosított régiók közül az EU-támogatások szerinti kategorizálásnál melyik hova esik. Az egyszerűbb összehasonlíthatóság miatt a támogatásokat a népesség számra vetítettem, az EU-támogatásokat egy főre vetítve mértem össze a korábban kialakított fejlettségi kategóriákkal. A 3. ábra mutatja, hogy mely régiók milyen mértékben részesültek a környezetvédelmi célú európai uniós támogatásokból.



3. ábra: Az egy főre jutó környezetvédelmi célú európai uniós támogatások a Visegrádi országokban

Forrás: operatív programok adatai alapján saját szerkesztés

Jelmagyarázat: 1 – alsó kategória, 2 – középső kategória, 3 – felső kategória

A nagyobb összegű támogatások elsősorban az egy főre jutó GDP és a „fejlettségi rang” alapján végzett csoportosítás szerint a „közepes” régiókba áramlottak. A három, másik célterületbe tartozó fővárosi régió a várakozásoknak megfelelően alacsony mértékben kapott támogatást. A vizsgált régiók között, a fejlettség szempontjából jól teljesítő cseh régiók közül négy is a támogatások szerinti felső kategóriába került, továbbá besorolása miatt a Varsót körülvevő Mazowieckie régió is a legmagasabb támogatású régiókat tömörítő platformba került. A lengyel régiók esetében az elmaradott keleti régiók a támogatások lehívásának tekintetében is elmaradtak a vizsgált adatok alapján, de itt érdemes kihangsúlyozni a korábban már említett okok egyikét, miszerint más operatív programon keresztül is hívhattak le környezetvédelmi célú támogatásokat a kelet-lengyel régiók. A magyar régiók közül három a megítélt támogatások szerinti felső, három a középső kategóriába került és csak a központi régió került az alsó kategóriába. A szlovák régiók közül csak a Közép-szlovákiai régió emelkedik ki, a fővárosi és a nyugati régió érthetően kevesebb támogatást viszonylagos fejlettségük okán.

#### IV. Összefoglalás

A tanulmánynak az volt a célja, hogy összefüggést találjon a területi kohézió elve és a támogatások tényleges elosztása között. A vizsgálat alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nem feltétlenül az elmaradottsággal, illetve a fejlettséggel, azaz a regionális egyenlőtlenségekkel lehet magyarázni az adott régióknak ítélt támogatásokat, ugyanis a támogatások jelentős részét a közepesen fejlett régiók hívják le. Ez azért egy érdekes eredmény, mivel a visegrádi országok között közepesen fejlettnek nevezhető régiók azért az uniós átlaghoz képest még jelentős lemaradásban vannak, de mégis a legkevésbé fejlett régiók aránylag lemaradnak a környezetvédelmi operatív programok támogatásairól. Tény, hogy a környezetvédelem esetében nagy hangsúly lehet az egyes természetföldrajzi adottságok miatt felmerülő problémákon (pl. árvizek), és ezek az adottságok nem követik a régiók gazdasági fejlettségét. Azt is figyelembe kell venni, hogy a környezetvédelmi infrastruktúra fejlesztésére más operatív programokat (pl. adott regionális operatív programok) is bevontak, és ilyen célból kaphatnak még fejlesztési forrásokat a régiók máshonnan is. A támogatások és a fejlettség nem feltétlen korrelálása még arra is enged következtetni, hogy nemcsak a régiók gazdasági teljesítményén múlik az, hogy milyen támogatásokat képesek lehívni, hanem azon is, hogy az egyes régiókban működő szervezetek pályázási hajlandósága mennyire magas. Egy elmaradott vagy kevésbé sikeres régióban várhatóan kisebb lesz a pályázati aktivitás. Ez két okra vezethető vissza: egyrészt nincs a regionális gazdasági szereplőknek olyan tőkeerejük, amelyből az önrészt hozzátegyék a pályázathoz, másrészt az ilyen régiókban hiányozhat a projekt előkészítését segítő intézmény, amennyiben arról a megfelelő kormányzati szint (nemzeti, regionális, térségi) nem gondoskodik. Ennek okán feltételezem, hogy a támogatások elosztásában és a területi kohézió teljesülésében a regionális gazdasági szereplők fontosak, viszont a gazdasági szereplők fontossága mögött nem egységes motívumok húzódnak meg. További kutatási lehetőséget nyújt a téma kapcsán az operatív programok még mélyebb és kifinomultabb vizsgálata, a projekteket készítő gazdasági szereplők motivációi, valamint az európai uniós támogatások pályázása során segítséget nyújtó intézmények meglétének vagy éppen hiányának az okai és ezek hatásai. Ezek a tényezők hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az uniós kohéziós politika fejlesztési hatásairól közelebbi képet kaphassunk.

## V. Irodalomjegyzék

- Barca, F., 2009, An Agenda for a Reformed Cohesion Policy – A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations.
- Council of the European Union, 2006, Határozat a kohézióra vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról. Az Európai Unió Hivatalos Lapja. 2006. október 21. pp. 11–32.
- Doucet, P., 2006, Territorial Cohesion of Tomorrow: A Path to Cooperation or Competition? European Planning Studies. 14(10), 1473–1485.
- European Commission, 1999, European Spatial Development Perspective, Luxembourg.
- European Commission, 2010, Európa 2020 – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája, Brüsszel
- European Union, 2011, Az Európai Unió Területi Agendája 2020.
- Faludi, A., 2004, Territorial Cohesion: Old (French) Wine in New Bottles? Urban Studies 41. (7), 1349–1365.
- Faludi, A., 2006, From European Spatial Development to Territorial Cohesion Policy. Regional Studies 40 (6), 667–678.
- Faludi, A., 2010, The Process Architecture of EU Territorial Cohesion Policy. Regional Studies Association Annual Conference 2010, 24-26 May 2010, Pécs
- Horváth Gy., 2011, Szempontok a magyar területfejlesztés megújításához az uniós változások tükrében. Falu, város, régió 2011/2. 45–52.
- KSH, 2011, Területi statisztikai évkönyv, 2010. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 376 p.

**Páger Balázs**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Cím: 7622 Pécs, Rákóczi út 80.

Telefon: +36-20-438-3873

E-mail: [paga.balazs@gmail.com](mailto:paga.balazs@gmail.com)

## A CSR lehetséges kerékkötője, a fogyasztó - A vállalati jószívűség hatása a fiatalokra

Putzer Petra Eszter  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

A vállalatok társadalmi felelősségvállalásának (CSR) központi szereplői természetesen a vállalatok, azonban több befolyásoló tényezőt is figyelembe kell venniük, például az állam törvényeit, az etikai normákat vagy épp a fogyasztókat. Jelen tanulmány utóbbival, annak is egy részével, a fiatal fogyasztókkal foglalkozik. A cél annak vizsgálata, hogy vajon a fogyasztók hozzáállása, viselkedése lehetővé teszi-e a CSR megjelenését, és ha igen, akkor annak mely formáját támogatja. Ha a fogyasztók valóban felelősek, akkor megjelenhet a valódi felelősségvállalás is, míg ha inkább öntudatos fogyasztók jellemzőek a piacon, akkor csak a felszínes CSR akciók fognak elterjedni. 200 fős kérdőíves megkérdezés eredményei azt mutatják, hogy mindkét fogyasztói csoport megtalálható a fiatalok között, azonban a felelős fogyasztók aránya jóval kisebb, mint az öntudatos fogyasztóké, amely azt vetíti előre, hogy a CSR piramisnak megfelelően a valóban felelős vállalatok száma messze el fog maradni a CSR-t kommunikációs eszközként használó vállalatokétól.

**Kulcsszavak:** *CSR, társadalmi felelősségvállalás, tudatos fogyasztás, fogyasztói magatartás, CSR piramis*

### Abstract

The major actor of Corporate Social Responsibility (CSR) is of course the corporate, but influential factors should be taken into account. These are the followings: legislation of government, ethics and customers. This paper deals with the latter, correctly only with one part of this, I investigate the young customers. The goal of this paper is to analyse whether customers' attitude and behaviour allow of evolving of CSR. And if the answer is yes for this question, what kind of CSR will develop. If customers are really responsible, the real CSR could appear, but if customers are self-conscious, only the shallow CSR actions will spread. The results of my research, which was made with 200 students, shows that both of the two customer group can be found, but the responsible customers' proportion is much less than the self-conscious customers' proportion. This implies that according to CSR pyramid the number of the really responsible corporations will be much less than the number of corporations, which use CSR as communication tool.

**Keywords:** *CSR, corporate social responsibility, conscious consumption, consumer behaviour, CSR pyramid*

## I. Bevezetés

A CSR, vagyis a vállalatok társadalmi felelősségvállalása napjainkra igen kedvelt marketingeszközzé vált. Számos publikáció született többek között arról, hogy milyen stratégiákat érdemes követni, illetve a felelős vállalati lét milyen előnyökkel jár. Bár a CSR önkéntes és önzetlen tevékenységként körvonalazódik, a vállalatok alapvetően valamilyen hasznot várnak e tevékenységtől, amely lehet az erősebb márka, a kedvezőbb vállalati imázs, a növekvő értékesítés és piaci részesedés, az alacsonyabb működési költség, a befektetők nagyobb érdeklődése, a javuló pénzügyi kimutatás, a tranzakciós költségek csökkenése, a tartós versenyelőny és a vállalat számára fontos csoportokra, például dolgozókra, hatóságokra, fogyasztókra, üzleti partnerekre gyakorolt kedvező hatás (Kotler – Lee 2007, Ligeti 2006, Matolay 2010).

Orosdy (2006) cikkében szintén leírja, hogy egy cég miért vállalhat fel nemes ügyeket. Bár Orosdy az ökomarketinggel kapcsolatban tesz megállapításokat, azonban mivel e terület lényegében a CSR egy speciális része, így ezek a megállapítások ezen esetben általánosíthatók. A cikk alapján a vállalatok gyakorlatában négy ok miatt jelenik meg a fontos társadalmi ügyek felvállalása. Esetenként valós piaci szegmens felismeréséről van szó, míg máskor a cégek ezen tevékenysége PR-célokat szolgál. Ezen kívül lehet szó az ökológiai elvárások tudatos és racionális követéséről (erre példa a helyettesítés), illetve elképzelhető, hogy a vállalat az „altruista kapitalista” vagy „másért vállalkozók” csoportjába tartozik, azaz elkötelezett híve a környezetvédelemnek és a társadalmi érdekek figyelembevételének.

Vagyis látszik, hogy a vállalatok egy része valós felelősségvállalás felé (valóban felelős vállalatok, másért is vállalkozó vállalatok), míg másik része marad a felszínen és csupán kommunikációs eszközként, PR vagy imázs javításra használja a CSR-t (kifelé felelős vállalatok), illetve ott vannak azok a vállalatok, akik nem folytatnak semmilyen CSR akciót, csupán tisztességesen, a „játékszabályokat betartva” működnek. (Putzer 2011)

De mi dönti el, hogy a vállalatok milyen szintű felelősségvállalásra hajlandóak? Természetesen az, hogy a fent említett hasznokból, melyeket tudja realizálni. A felelős és pénzügyi teljesítmény közötti kapcsolat kimutatásával egyre több tanulmány foglalkozik. (például Beurden-Gössling 2008, Matolay-Wimmer 2008, Matolay 2010, Artiach et al 2010) Azonban e cikkek inkább végeredmény-orientáltak, és kimarad a számításokból egy nagyon fontos CSR szereplő, a fogyasztó, illetve a vásárló. Hiszen a vásárló dönt arról, hogy hajlandó-e értékelni a felelős teljesítményt. Így a cégek számára nagyon fontos információ lenne, hogy a fogyasztók valóban előnyben részesítik-e a felelős termékeket, és beváltják-e CSR akcióik a hozzájuk fűzött reményeket. Ugyanis ha az előbbiekre nemleges a válasz, akkor a vállalatok számára a CSR lényegében csak kidobott pénz. Így most röviden azt fogom vizsgálni, hogy vajon milyen fogyasztókra hathat a vállalatok jótékonykodása, felelősségvállalása.

## II. Anyag és módszer

A CSR fiatal fogyasztókra gyakorolt hatását kérdőíves megkérdezéssel vizsgáltam. A kutatás nem reprezentatív, a mintába került elemeket önkényes mintavétellel választottam ki. A 200 kérdőív lekérdezését megelőzően egy 10 fős próbakérdésezést végeztem. Alapsokaságként azért ezt a csoportot, a 16-23 év közötti tanulókat, illetve hallgatókat választottam, mert ez az a korosztály, amelynek preferencia rendszerébe már beépülhetett a környezet védelmének és a globális problémák megoldásának fontossága, továbbá az ő magatartásuk még formálhatóbb, mint a már saját háztartást vezető felnőtt vásárlóké.



Az adattábla összesen 200 megkérdezés eredményét tartalmazza, a minta a következő demográfiai adatokkal rendelkezik (1. tábla). Ennek kapcsán még egy fontos dologra térek ki. A fiatal korosztályt további két csoportra bontottam. A gimnazisták esetében a PTE Babits Mihály Gyakorlógimnázium és Szakközépiskola 10-11. osztályos tanulóit kérdeztem meg, mert a fiatalok ebben a korban már kezdenek tudatos fogyasztóvá válni, az egyetemisták esetében pedig a PTE helyi karainak még osztatlan képzésű, végzős - ma mesterszakos végzős formának felel meg - nappali képzési formában tanuló hallgatóit vizsgáltam. A fiatalok felelős fogyasztásának vizsgálatán túl ugyanis további célom volt, hogy kiderítsem, vajon van-e érzékelhető különbség a középiskolások és az egyetemről kikerülők hozzáállása és viselkedése közt. A minta nagysága mindkét csoport esetében 100-100 fő volt.

1. táblázat: A megkérdezettek demográfiai jellemzői

<b>Jellemzők</b>		
<b>Nemek megoszlása</b>	férfi: 37%	nő: 63%
<b>Átlagos életkor</b>	gimnazisták: 16,5 év (16,67)	egyetemisták: 23 év (23,11)
<b>Lakóhely</b>		
főváros - 3,5%	gimnazisták: 0%	egyetemisták: 7%
megyeszékhely - 48%	gimnazisták: 53%	egyetemisták: 43%
város - 26,5%	gimnazisták: 19%	egyetemisták: 34%
község, falu - 22%	gimnazisták: 28%	egyetemisták: 16%
<b>Pécsen belüli lakhely</b>		
szülőkkel, nagyszülőkkel otthon - 39%	gimnazisták: 52%	egyetemisták: 26%
rokonoknál - 1%	gimnazisták: 1%	egyetemisták: 1%
albérlet - 15%	gimnazisták: 1%	egyetemisták: 29%
kollégium 12%	gimnazisták: 9%	egyetemisták: 15%
saját lakás - 5%	gimnazisták: 1%	egyetemisták: 9%
bejárós - 28%	gimnazisták: 36%	egyetemisták: 20%

Forrás: Saját szerkesztés

A kérdőívben többnyire zárt, strukturált kérdéseket használtam, hogy növeljem a válaszadási hajlandóságot. A skálaképzés során pedig nem összehasonlító skálákat alkalmaztam. Többnyire 6 fokozatú skálát terveztem, azért, hogy a semleges értéket kizárjam, és a megkérdezetteket valamilyen irányba történő állásfoglalásra készítsem. A kérdőív felépítése során arra ügyeltem, hogy két rávezető nyitó kérdéssel kezdődjön a kérdőív és demográfiai kérdésekkel (nehéz kérdések) végződjön. A kérdőívek adatait az SPSS programmal elemeztem.

A lekérdezésben 15 kérdés szerepelt, jelen tanulmányban azonban nem a teljes kérdőívet elemzem, hanem csak az alábbi feltevéseimhez kapcsolódó, első hat kérdést, illetve a demográfiai kérdéseket.

Feltevéseim:

*H1*: A végzős egyetemisták érzékenyebbek a vállalatok felelősségvállalására, mint a gimnazisták

*H2*: A nők magasabb involváltságot mutatnak a téma iránt, mint a férfiak

*H3*: A fiatalok a CSR eszméjét támogatják, de a gyakorlatban nem alkalmazzák (eltérés a vallott és a követett értékek között).

A kérdések hagyományos, egyenkénti kiértékelésén túl, az összetettebb vizsgálatok érdekében a kérdések alapján 8 változót képeztem, amelyek a következők:

**IMP** – Mennyire fontos, hogy egy vállalat nemes ügyet támogasson, felelősséget vállaljon? (1-6 intervallumskála) – CSR eszméjének preferálását méri.

**PREF** – Előnyben részesíti-e vásárlás során a felelős, jótékonykodó vállalatok termékeit? (1-6, ahol 1: soha, 6: mindig) – Saját bevallás alapján, így csak részben tükrözi a valós magatartást.

**BOYC** – Bojkottált-e már terméket azért, mert a gyártó valamilyen, a társadalom számára káros tevékenységet folytat(ott)? (1-5, ahol 1: soha, 5: többször, tartós ideig) – A változó a tényleges magatartást méri.

**BUY** – Jótékony célú termékek, összesen 8 terméket vizsgáltam pl. Avon adománygyűjtő termékek, vásárlási alkalmak gyakoriságából képzett változó (1-6, ahol 1: sosem vásárol(t), 6: nagyon gyakran) – A változó a tényleges magatartást méri.

**SEX** – Nem (1-2)

**AGE** – Korcsoport (1-2)

**LIVE** – Lakóhely településtípusa (1-4, ahol 1: főváros, 2: megyeszékhely, 3: város, 4: falu, község)

**HOME** – Pécsen belüli tartózkodási hely (1-7)

Ezekon kívül a későbbi vizsgálat során egy **CSR** változót is generáltam. Ezt az első négy változó összegeként definiáltam (IMP+PREF+BOYC+BUY), és az összesített felelősségfaktort mutatja. Tartalmazza a preferenciákat és a magatartási elemeket is, értékei pedig 4-24 között mozognak.

### III. Eredmények

A kérdések egyenkénti elemzése alapján elmondható, hogy a vállalatok felelősségvállalásának fontosságát (IMP változó) átlagosan 4,9-re (szórás 0,88) értékelték az 1-6-ig terjedő skálán. A két korcsoport között nem figyelhető meg jelentős értékelésbeli különbség. A gimnazisták 4,8-as átlagot produkáltak 0,98-as szórással, míg a PTE helyi karainak hallgatói ennél két tizeddel magasabb, 5 egészes átlagértéket mutattak kisebb, 0,74-es szórással. Nemek szerinti bontást vizsgálva is hasonló különbséget találunk. A nők fontosabbnak tartják, hogy a vállalatok nemes ügyeket támogassanak (érték: 4,97; szórás: 0,72), mint a férfiak (érték: 4,76; szórás: 1,08). Ráadásul utóbbiak sokkal szélsőségesebb értékeket produkáltak, mint a másik nem tagjai.

A második változóra vonatkozó eredmények (PREF) alapján a megkérdezettek 15%-a saját bevallása szerint mindig előnyben részesíti az ilyen cégek termékeit, 74%-a néha választja a felelős vállalatok áruit a kevésbé felelősökével szemben, míg 11% soha sem tesz így. A két korcsoport között ez esetben nem volt jelentős eltérés. Jelentősebb különbség a nemek

válaszai között fedezhető fel. A férfiak ugyanis kevésbé érzékenyek a felelősségvállalásra, mint a nők.

A harmadik változó kapcsán (BOYC) arra kerestem a választ, hogy a fiatalok mennyire figyelnek a vállalatok „negatív” cselekedeteire a válaszadók, illetve nem tetszésük kifejezésére használják-e a bojkottot. A megkérdezettek 14,5%-a szüneteltette már valamilyen cég termékének vásárlását és volt, aki több márkát, vállalatot is a „fekete listájára” tett. A válaszokat összesítve elmondható, hogy a Danone kapta a legtöbb (13) szavazatot, igaz, feltehetően itt közrejátszott a jó pár évvel ezelőtti győri gyár bezárása miatt indított országos kezdeményezés. Kiemelkedően szerepelt a McDonald's (7 szavazat) és a másik gyorsétterem óriás, a Burger King is kapott 2 szavazatot, valamint az általános kategóriát (gyorsétterem) is 2-szer megnevezték, így összességében az egészségtelen ételeket áruló monstrumokhoz a megkérdezés során említett bojkottok 1/3-a kapcsolható és többsége az egyetemisták részéről (8 darab). A fentiekén túl szavazatot kapott még a Nike (3), a Blendamed (1) az állatkísérletei miatt, a Lidl (1), a Sole (1), a Tesco (1), az Ikea (1) és a Shell (1). A korcsoportonkénti bontás esetén talán e kérdés esetében a legnagyobb az eltérés, ugyanis a megkérdezett PTE hallgatók 22%-a bojkottálta már valamilyik vállalatot, illetve annak termékét, míg a gimnazistáknak csak 7%-a. A nemek esetében is mutatkozik némi különbség, de nem jelentős.

A BOYC változó mellett a BUY változó segítségével mértem a tényleges magatartást. Ami biztató, hogy a válaszadók csupán 6,5%-a nem vásárolt semmilyen társadalmilag felelős terméket. A legnépszerűbbek az Unilever „Gazdálkodj és Segíts Okosan!” termékei, a Danone TEGY Rudija és a McDonald's 40 Ft-tal a gyermekeket támogató sült krumplija volt. Az adatsorból megállapítható, hogy a gimnazisták sokkal fogékonyabbak a nemes ügyeket támogató termékek vásárlására, mint az egyetemisták, illetve a nemek szerinti megoszlást vizsgálva az látható, hogy a nők legtöbbször kevésbé elutasítóak, nagyobb százalékban veszik le a polcra azokat a termékeket, amelyekkel segíthetnek, mint a férfiak. Bár a termékek szépen szerepeltek mindkét korosztály és nem esetében, azonban ha hozzá vesszük a következő kérdés eredményeit, akkor már koránt sem olyan biztató a helyzet. Ugyanis csupán a válaszadók negyede vásárolta azért az adott terméket, hogy segítsen. Ráadásul a leggyakoribb válasz a „szeretem, jó a minősége, és még segítek is vele” volt, kizárólag segítő szándék a vásárlók átlagosan 14%-át vezérelte. A csak jótékonykodók csoportjának, pedig jóval nagyobb része volt nő (78,5%), mint férfi.

A kérdések önálló kiértékelése után a korreláció segítségével azt vizsgáltam, hogy mely változók között mutatható ki kapcsolat. A feltételezéseim kapcsán az egyik legfontosabb az önálló kérdésekből, változókból összeálló CSR változó és a nem, illetve korcsoport közötti korreláció. A fentiek alapján talán már nem meglepő, hogy a nemek esetében gyenge kapcsolat mutatható ki (0,236), a korcsoportok esetében pedig ez a kapcsolat még gyengébbnek mutatkozott. A nem demográfiai változók (IMP, PREF, BOYC, BUY) közül erős kapcsolat mutatható ki a bojkott és a felelős termékek előnyben részesítése között. Érdemi kapcsolat még a CSR eszme és a felelős termékek preferálása között (0,354) mutatkozik, a többi nem demográfiai változó esetében csak igen gyenge korreláció észlelhető.

Mivel mutatkozott erős és szignifikáns kapcsolat két változó között, faktoranalízist is végeztem. Az eredmények alapján összesen öt faktor különíthető el, amelyek jelentős, 86,5%-os magyarázóerővel bírnak. Az első faktor egyfajta tényleges magatartási faktornak tekinthető: milyen terméket választanak és bojkottálnak-e valamilyen vállalatot. De kis részben tartalmazza a vásárlási szokásokat is. Az előzőn kívül még egy nem demográfiai faktor van, amit preferenciának nevezhetnénk el: mennyire fontos a CSR. Ebben a vallott értékek fejeződnek ki. A maradék három faktor a lakóhely, a korcsoport és a nem. Korrelációval ellenőrizhető, hogy ez az 5 faktor egymástól valóban független. Bár 4 faktor esetén a magyarázó erő nem éri el a 80%-ot, csupán 75,6%, de érdekes eredményt mutat, így

röviden ezt is bemutatom. A 4 faktor közül tisztán demográfiai egyedül a lakóhely. Emellett megmarad a vallott értékek faktora, azonban a korábbival ellentétben már két magatartási faktor mutatkozik: egy általánosabb viselkedést mérő (bojkott és termék előnyben részesítése), amely már a korcsoportot is tartalmazza, és a valós magatartási (jótékony célú termékek vásárlása), amely a nemet is magába olvasztja.

A kezdeti feltételezéseim szempontjából fontos kérdés, hogy van-e különbség a különböző nemű válaszadók, illetve a korosztályok „felelősség tudata” között. Nemek tekintetében a férfiak átlaga mintegy 1,2 ponttal alacsonyabb, ami a maximális 24 ponthoz viszonyítva jelentős eltérésnek tűnik. A CSR változót meghatározó négy változóval diszkriminancia analízist végezve elmondható, hogy a nők stabilabb eredményt mutatnak, mint a férfiak, de a nemiség csak kis mértékben jelenik meg az adatokban. Varianciaanalízist végezve viszont láthatóvá válik, hogy a CSR, összesített mutató esetében szignifikáns különbség mutatkozik a nők és férfiak között. A CSR egyes összetevőit vizsgálva pedig az is kiderül, hogy a bojkottáló magatartás és a „valós vásárlási” szokások kapcsán jelentkezik szignifikáns eltérés a nemek között.

A korcsoportok esetében az összesített CSR mutató csupán 0,7 ponttal alacsonyabb a gimnazistáknál, mint az egyetemistáknál. Elvégezve a diszkriminancia analízist elmondható, hogy a CSR-t alkotó négy változóból a korcsoporthoz való tartozás jobban kimutatható, mint a nemiség. A várakozásoknak megfelelően varianciaanalízis alapján az összesített felelősségmutató közötti 0,7-es eltérés nem szignifikáns. Ugyanakkor az egyes alkotókat vizsgálva ismét csak az látható, hogy a bojkott és a vásárlási magatartás esetében szignifikáns különbség jelenik meg az egyetemisták és a gimnazisták között.

A fentiek alapján összességében a következők vonhatók le:

- Az első feltevés nem cáfolható és nem is erősíthető meg egyértelműen. Az összesített mutató esetében nincs jelentős eltérés a gimnazisták és az egyetemisták között, viszont az egyes változókat vizsgálva mutatkozott szignifikáns különbség a magatartásukban. Egy bővített kérdéssor a későbbiek folyamán a két csoport közti pontos különbségekre is választ adhat, minden esetre az egyetemisták valamelyest felelősebbnek tűnnek.
- A második, nemekre vonatkozó feltevés igazolható már ennyi adat alapján is. Az összesített CSR mutató kapcsán is szignifikáns a két nem közti különbség a hölgyek javára. Továbbá látható volt az is, hogy bár mindkét fél hasonlóképp preferálja a CSR tevékenységeket, a hölgyek vásárlásaik során jobban figyelnek arra, hogy „segítő termékeket” vásároljanak.
- Jelen kérdőív eredményei alapján nem lehet egyértelműen igazolni harmadik feltevésemet, miszerint a fiatalok a CSR eszméjét támogatják, de a gyakorlatban nem alkalmazzák. Csak gyanítani lehet az adatokból, hogy a CSR elméleti támogatottsága nagyobb, mint a gyakorlati. A vállalatok számára az igazán fontos a kedvező valós vásárlási mutató, ugyanakkor a vásárlók részéről pozitív attitűd a későbbiekre nézve sikerrel kecsegtethet, megfelelő eszközökkel mozgósíthatók a pozitív hozzáállású vásárlók a cselekvésre (vásárlásra).
- Mivel a kérdőív rövid volt, szükséges egy mélyebb vizsgálat. A kialakult faktorok alapján pedig 3 fontos témakört kell érinteni, természetesen a demográfián kívül. Egy kérdéscsoporttal a CSR-hez való fogyasztói hozzáállást, attitűdöt kell mérni. Hiszen, ha eleve feleslegesnek ítélik meg a cégek felelős akcióit, akkor más versenylőnyt, megkülönböztető tulajdonságot kell találnia a vállalatnak. Egy másik kérdéscsoporttal az általános magatartást, vásárlási szokásokat kell feltérképezni. Preferálja-e a felelős

vállalatok termékeit, általában oda figyel-e arra, milyen terméket vásárol stb.? Végül egy harmadik témakör a valós magatartás, a tényleges vásárlás. Leemeli-e a polcra a CSR-hez kötődő termékeket?

#### **IV. Összefoglalás**

Az eredmények alapján elmondható, hogy a fiatal fogyasztók értékelik a vállalatok társadalmi felelősségvállalását, legalábbis annak elméletét. Mert saját bevallásuk szerint fontosnak tartották a CSR ideáját, azonban tényleges magatartásuk a felelősségvállalás fontosságát csak részben igazolta. Hiszen annak ellenére, hogy mind a gimnazisták, mind az egyetemisták szép számmal vásárolták a nemes ügy támogatásával összekapcsolt termékeket, a segítő szándék csak a válaszadók 25%-nál jelent meg motivációként. Továbbá ezen belül is csupán 14% volt azoknak az aránya, akik egyértelműen csak a jótékonykodás miatt vették meg az adott terméket. A többség választása a jó minőség, a kedvező ár vagy a megszokás miatt esett a különböző márkákra.

Ha Dudás (2011) cikkét vesszük alapul, akkor elmondható, hogy a fiatalok inkább öntudatos fogyasztók, és nem feltétlenül felelős fogyasztók. Vagyis a vállalatok felelősségvállalási hajlandóságához hasonlóan csak akkor választják a felelős vállalatok termékeit, ha az számukra kedvező, valamilyen okból kifolyólag megéri nekik. Ezt a válaszok is tükrözték, hiszen a felelősségvállalás, „segítés” legtöbbször egyfajta plusz érték volt csak számukra. Nem azért vették meg az adott árut, mert azzal segítettek, hanem inkább csak örültek annak, hogy egyrészt hozzájutottak az általuk kedvelt termékhez, másrészt ezzel még segítettek is. A segítség a korábban említett 14%-nyi kivétellel csak másodlagos szempont volt. E maroknyi, felelős fogyasztói csoport jelenléte, pedig igazolni látszik a CSR piramist. Vagyis kevés az olyan fogyasztó, aki igazán felelős, így ennek megfelelően kevés lesz a valóban felelős vállalat, amely valós igényekre épül.

A nemekkel kapcsolatos eredmények alapján úgy tűnik, hogy inkább a nők fogékonyak a felelős fogyasztásra. A vállalatok számára ezt azt jelentheti, hogy elsősorban a nőknek szóló termékek esetében lehet nagyobb szerepe a felelősségvállalásnak, illetve ezen vállalatokra, termékcsaládokra érdemes inkább CSR stratégiát építeni.

Összességében elmondható, hogy a kívánatos fogyasztói magatartásváltozás nem mindig jelentkezik, vagy ha mégis, akkor csak kisebb csoportoknál, illetve nem túl nagy arányban.

Tehát a fogyasztók megosztott viselkedése ismét azt fogja eredményezni, hogy a CSR elemek közül az olcsóbb, inkább kommunikációs eszközök fognak dominálni, csak egy kis részét fogják jelenteni a mélyebb és gyakran költségesebb tevékenységek.

Ez a rövid elemzés tehát részben választ adott a fent említett feltételezéseimre, továbbá rávilágított néhány érdekes összefüggésre. Ugyanakkor talán fontosabb, hogy utat mutatott a jövőben lefolytatandó kutatásom irányát illetően.

## V. Irodalomjegyzék

- Artiach, T., Lee, D., Nelson, D. and Walker, J. (2010). The determinants of corporate sustainability performance. *Accounting & Finance*, 50(1), 31-51. doi: 10.1111/j.1467-629X.2009.00315.x
- Beurden, P. van, & Gössling, T. (2008). The worth of values – A literature review on the relation between corporate social and financial performance. *Journal of Business Ethics*, 82(1), 407-424. doi: 10.1007/s10551-008-9894-x
- Dudás Katalin (2011). A tudatos fogyasztói magatartás dimenziói. *Marketing & Menedzsment*, 42(7-8), 47-55.
- Kotler, Philip, & Lee, Nancy (2007). *Vállalatok társadalmi felelősségvállalása*. Budapest: HVG Kiadó.
- Ligeti György (2006). *CSR: Vállalati felelősségvállalás*. Budapest: Kurt Lewin Alapítvány.
- Matolay, R. & Wimmer, Á. (2008). Corporate social and business performance. In Csutora M.–Marjainé Szerényi Zs. (Eds), *Sustainability and Corporate Responsibility: Accounting – measuring and managing business benefits proceedings* (pp. 39–42). Budapest: EMAN-EU Conference.
- Matolay Réka (2010). Vállalatok társadalmi felelősségvállalása – Hatékonysági vonzatok. *Vezetéstudomány*, 41(7-8), 43-50.
- Orosdy Béla (2006). Az ökomarketing három szintje. *Marketing & Menedzsment*, 40(5-6), 19-25.
- Putzer Petra (2011). CSR – Merre tovább?. *Marketing & Menedzsment*, 45(4), 45-53.

**Putzer Petra Eszter**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing Tanszék, Gazdálkodástani Doktori Iskola

Cím: 7622, Magyarország, Pécs, Rákóczi út 80.

Telefon / Fax: +36-72-501-599/23337 mellék

E-mail: [putzerp@ktk.pte.hu](mailto:putzerp@ktk.pte.hu)

## Tőkestruktúra vizsgálatok a magyarországi gyógyszeripari vállalkozásoknál

Rideg András  
Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### Abstract

The aim of this work was to set up a model relying on capital structure determinants, which is suitable for the indication and quantification of relevant effects influencing the behavior of capital structure indicators on the example of selected companies of Hungarian pharmaceutical industry. Financial reports of the period 2009-2011 were used as source data. As a part of the correlation analysis the indicator set is filtered according to strict criteria. The aim was to provide the most reliable prediction and to avoid unreliable explanations. Based on the results of the analyzed sample data, it is feasible to give confirmation or rebuttal on the validity of certain capital structure theories.

**Keywords:** *capital structure analysis; capital structure determinants; Hungarian pharmaceutical industry 2009-2011*

### I. Bevezetés

A vállalkozások létezésének univerzális célja az, hogy fenntartható módon profitot termeljenek tulajdonosaik számára. Ennek elérése érdekében azonban a döntéshozóknak rövid-, közép- és hosszútávon célszerű egyéb célokat is megfogalmazni, melyek a tevékenység társadalmi elismertségének javítását és versenyelőny(ök) kiépítését szolgálják. Szükséges biztosítani továbbá a szervezet és a tevékenység jellemzőinek folyamatos illeszkedését a változó gazdasági környezet adottságaihoz. A vállalkozások jövőre vonatkozó elképzeléseik, lehetőségeik és erőforrásaik közötti összhang megteremtését, a célok elérésének módjait és az ezek közötti választásokat szervezeti stratégiájukban rögzítik. Ez meghatározza a rutinok és a normál folyamatok mellett keletkező nagykiterjedésű, újszerű, komplex feladatok megoldásának módjait is. A gazdasági környezet változása azonban a hétköznapiakban eredményez olyan rendkívüli helyzeteket, melyekre előrejelzést, vagy elégségesen megalapozott válaszlépést a legfelkészültebb elemző sem tud nyújtani. A hirtelen felmerülő lehetőségek kihasználása, vagy a vállalkozás versenypiaci pozícióját váratlanul veszélyeztető hatások elhárítása során gyakran van szükség a vezetői intuícióra. Az operatív pénzügyek kihívásait elsősorban ezen jól tervezhető és rendkívüli/eseti hatások mintázata, valamint a proaktív vagy reaktív fogatosított döntések határozzák meg.

**A vállalatok tőkestruktúráját meghatározó finanszírozási és vezetői döntések hosszú ideje az elméleti közgazdaságtan figyelmének középpontjában állnak.** A tőkestruktúrának és az ezáltal determinált tőkeköltségnek alapvető szerepe van a vállalat értékének alakulásában (Takács, 2007a, 2008). A vállalatérték menedzselése azért is fontos lehet, mert empirikus kutatások szerint a fundamentális vállalatérték és a tőzsdei vállalatok részvényeinek piaci árfolyama között együttmozgás mutatható ki (Takács, 2007b). Forrásmunkájában Balla (2006) rávilágít, hogy a döntések elsősorban a vállalkozás versenypiaci pozícióját befolyásoló szervezeti funkciókra gyakorolnak közvetlen hatást. Ezek közül a legjelentősebb és potenciális versenyelőny kiépítésére alkalmas funkciók – felhasználva Ansoff (1965) következtetéseit – az értékesítés és marketing, az operations, a befektetés és finanszírozás, valamint a menedzsment. A vállalkozás tőkestruktúráját a

finanszírozási döntések közvetlenül befolyásolják, míg az egyéb döntések finanszírozási aspektusa arra közvetett hatást gyakorol.

Saeed (2007) szerint az új befektetési/beruházási lehetőségek finanszírozására jellemzően három megoldás képzelhető el, melyek az alábbiak: visszatartott profit felhasználása, hitelfelvétel, részvénykibocsátás. A megoldások közötti választások alakítják a tőkeszerkezetet és a tulajdonosi struktúrát is. A tőkestruktúrát érintő döntések meghozatala során azonban célszerű figyelembe venni a tőkestruktúra determinánsok hatását, hiszen ezen tényezők befolyása jelentős lehet. A tőkestruktúra determinánsai – az alkalmazott elemzési eljárás **független változói** – részben Saeed (2007), Balla (2006) és Booth et al. (2001) forrásmunkáit felhasználva:

1. **Eszközők összetétele:** [(összes eszköz – forgóeszköz)/összes eszköz]. A tényező vizsgálatával végső soron vizsgálható az, hogy a vállalkozás kezelésében hosszútávon jelenlévő eszközök miként képesek fedezetként szolgálni a kötelezettségekre. Egyes eszközök esetén a fedezeti funkció betöltése evidens, míg ugyan ez a kérdés más elemek esetén – immateriális javak, illetve szellemi eszközök esetén – igényel további, szofisztikált vizsgálatokat.
2. **Jövedelmezőség:** (ROA = adózott eredmény / összes eszköz). A jövedelmezőség egyik oldalról a hitelfelvételi lehetőségeket, másik oldalról a profitvisszatartás lehetőségét is befolyásolja.
3. **Likviditás:** (forgóeszközök / rövid lejáratú kötelezettségek). A rövidtávon felmerülő kötelezettségek teljesítésének képessége egyértelmű és közvetlen hatást gyakorol a tőkeszerkezetre, a tényező vizsgálata során azonban számos további kérdés felmerül. A készletek állományának sajátosságait a szavatossági vagy tárolási jellemzők befolyásolják, míg a követelések esetén a lejárat és a behajthatóság értelmezése okozhat problematikát.
4. **Átlagos adózási szint:** [(adófizetés előtti jövedelem / adófizetés utáni jövedelem) / ((árbevétel – önköltség) / árbevétel)]. Katits (2011) legújabb kutatásának eredményeiből kiderül, hogy az adókulcs és a vállalkozások által ténylegesen befizetett adó tényleges aránya között nem egyértelmű a kapcsolat. Az indok nagy valószínűséggel a vállalkozások költség-elszámolási szokásaiban keresendők. Ebből fakadóan az adókulcs helyett célszerű az adózási szint mutatóját vizsgálni, melynek számlálójában a tényleges adózási arány, míg nevezőjében a tevékenység önköltségeivel csökkentett árbevétele, tehát egyfajta elméleti adóalap szerepel, árbevétel egységre vetítve. Beszédesebb a mutató, ha a nevezőben csak a közvetlen költség szerepel, de ezen adat összköltség eljárással készített eredménykimutatásból csak becslőmódszerek segítségével nyerhető ki.
5. **A vállalati méret:** (árbevétel természetes alapú logaritmus). A tényező vizsgálata azért jelentős, mert egyrészt befolyásolja a csőd bekövetkezésének valószínűségét, másrészt pedig a szétváló tulajdonosi és menedzseri érdekek a tőkestruktúrára következményeket gyakorolnak.



6. **Jelzésérték:** (osztalék / működési nyereség). Az osztalékpolitika praktikuma jelzésértékkel bír a tulajdonosok felé, ezért a befolyásolja a további sajáttőke bevonásának lehetőségét.
7. **Eszközigenyesség:** (árbevétel / összes eszköz). A tőkestruktúra függ a termék- és szolgáltatás-portfólió vállalat specifikus jellemzőitől, melyet jelen mutató segítségével lehet figyelembe venni.
8. **Árbevétel** önköltség hányada:  $[(\text{közvetlen} + \text{közvetett költségek}) / \text{árbevétel}]$ . A tényező segítségével az eredményhányad tőkestruktúrára gyakorolt hatása vizsgálható.
9. **Üzleti kockázat:** (ROA szórása). Az eredménymutató magas változékonysága magas kockázatra utal, melyet a potenciális és meglévő hitelezők és tulajdonosok beáraznak.
10. **Növekedési lehetőségek:** (10a: előző éves bázishoz viszonyítva értelmezett árbevétel változás; 10b: előző éves bázishoz viszonyítva értelmezett adózott jövedelem változás). A tényező közvetlen hatást gyakorol annak megítélésére, hogy egy ágazat vagy adott vállalkozás mennyire vonzó befektetési lehetőséget jelent a forrástulajdonosok számára.

A vizsgálathoz célszerűen definiált **függő változók** az alábbiak szerint vezetendők be, részben illeszkedve Saeed (2007), Balla (2006) és Booth et al. (2001) empirikus kutatásaiban alkalmazott panelmodellek módszertanaihoz:

- I. **Idegen / saját tőke aránya**, mely generálisabban alkalmazható mutató, mint a D/E arány, de specifikusabb vizsgálatot tesz lehetővé, mint az összes hitel összes eszközhöz viszonyított aránya.
- II. **A hosszú lejáratú kötelezettségek összes eszközhöz viszonyított aránya** (LTL/összes eszköz).
- III. **A rövid lejáratú kötelezettségek összes eszközhöz viszonyított aránya** (STL/összes eszköz).

Látható, hogy a korábban alkalmazott panelmodellek változóit részben intuitíve módosítottam, valamint a későbbiekben bevezetésre kerülő áttétel mutatókkal egészítettem ki.

## II. Alkalmazott módszertan

Az **első tőkestruktúra elmélet** a Modigliani – Miller (1958) szerzőpáros nevéhez köthető, akik a bizonytalanság figyelembevétele mellett is érvényes beruházási szabályt kívántak felállítani. Meglátásuk szerint a beruházások értékelésére két lehetőség kínálkozik: 1) profitmaximalizálás; 2) sajáttőke-maximalizálás. Az első alternatíva gyakorlati megvalósítása problémás, hiszen a vizsgálathoz elő kell állítani a tulajdonosok egyéni, szubjektív hasznosságai függvényeit és aggregálni kell azokat. A második esetben a sajáttőkét növelő beruházások elfogadhatóak, míg az azt csökkentők elutasítandóak. A szerzők által felállított modellek kiterjedt feltételrendszer mellett érvényesek, mely kritériumok tökéletes tőkepiacot definiálnak. A modell alapján leírt elméleti tételeik az alábbiak:

- **Modigliani – Miller I. tétel:** A vállalat értékét annak reáleszközei adják meg, a forrásoldal ettől független, tehát a vállalt értéke független a tőkestruktúrájától.

- Modigliani – Miller II. tétel: Az első tétel következménye, hogy a vállalat – generált pénzáramok diszkontálására használt – tőkeköltsége is független a tőkeszerkezettől. Az áttételes vállalat részvénytőke költsége megegyezik az ugyanazon kockázati csoportba tartozó, áttétel nélküli vállalt részvénytőke költségének és a kockázati prémiumnak az összegével.

Ez alapján a hitelállomány növekedése nem változtatja meg a vállalat értékét, de növeli a tulajdonosi kockázatot és az elvárt hozamot. A tőkeáttétel növekedésével tehát a saját tőkétől és az idegen tőkétől elvárt hozamok egyaránt növekednek, ugyanakkor az alacsonyabb költségű vagy olcsóbb hitel arányának növekedése a súlyozott átlagos tőkeköltség változatlanágát eredményezi. Az áttételes vállalat részvényeinek elvárt hozama arányosan nő, a piaci értéken számított összes kötelezettség/saját tőke aránnyal és a növekedés mértéke függ a vállalat valamennyi értékpapírját magában foglaló portfólió várható hozama és a várható hitelhozam különbségétől. Az osztalékpolitika a finanszírozási módra van hatással, de a vállalt értékét szintén nem befolyásolja.

A tételeket azonban az empiria számos esetben nem igazolta vissza, ezért nyilvánvalóvá vált, hogy a tőkeletes tőkepiac meglétére vonatkozó feltételrendszert egyes pontokon lazítani kell. A szerzőpáros későbbi munkájában (Modigliani – Miller, 1963) újrafogalmazta tételeiket az adók figyelembevételével, az alábbiak szerint:

- Modigliani – Miller I. tétel az adók figyelembevételével: az áttételes vállalat értéke megegyezik az ugyanolyan kockázati osztályba tartozó áttétel nélküli vállalat értékének és az áttételből származó nyereségnek az összegével. Tekintettel arra, hogy a hitel kamata levonható az adóalapból – tehát a kamatnak adóvédelmi hatása van – az áttétel növekedésével a nettó megtérülés nő.
- Modigliani – Miller II. tétel az adók figyelembevételével: az áttételes vállalat részvénytőke költsége megegyezik az ugyanazon kockázati csoportba tartozó áttétel nélküli vállalat részvénytőke költségének és az adóhatással korrigált kockázati prémiumnak az összegével.

Mindezek alapján létezik optimális tőkestruktúra a tiszta hitelfinanszírozás esetében. A valóságban azonban arra, hogy az összes kötelezettség/saját tőke arány éppen egy, nincs példa. Az adó hatására, ha az összes kötelezettség/saját tőke arány nő, akkor a részvénytőke költsége lassabb ütemben nő, mint adómentes esetben.

Kizárólag az adó figyelembevételével a tételek gyakorlati relevanciája még mindig jelentősen korlátozott. Éppen ezért – tovább épített modelljében – Miller (1977) már figyelembe veszi azt is, hogy a vállalati kölcsöntőkéből eredő előnyöket és az osztalékfizetésből származó tulajdonosi jövedelmet, miként csökkent a személyi jövedelemadó fizetési kötelezettség. Módosított összefüggésének alkalmazása még mindig közel 100%-os hitelarány mellett jelez optimális tőkestruktúrát. A Modigliani – Miller tételek számos kritikája közül a leglényegesebb az, hogy a túl sok korlátozó alapfeltevés következtében megállapításaik nem illeszkednek a vállalati praktikum tapasztalataihoz. Takács (2009) szerint a Modigliani-Miller tételeknek nem a következtetéseiben, hanem éppen az alapfeltevéseiben rejlik a jelentősége az elmélet fejlődésére nézve, hiszen a későbbi kutatások számára útmutatást adtak arról, hogy a tőkestruktúra szerepét mely tényezők mentén érdemes vizsgálni.

Az **adóhatásokkal foglalkozó más szakirodalmi források** tovább szofisztikálják a következtetéseket. Myers (1977) szerint a kölcsöntőke egyre növekvő arányú bevonása a kamat adóvédelmi hatásának jelenértékében növekedést eredményez, mely kezdetben

meghaladja az értékes befektetések lemondásából eredő vállalati veszteséget, mely abszolút értékben szintén növekvő. Egy ponton a két hatás kiegyenlíti egymást, azt követően a további kölcsöntőke bevonás már összességében kedvezőtlen hatást gyakorol. Felhívja továbbá a figyelmet arra, hogy a vállalati adózásra vonatkozó jogszabályok változékonyak (lehetnek), továbbá tartalmazhatnak korlátozásokat arra vonatkozóan, hogy az adóalapból mekkora összegű vagy arányú kamatfizetési kötelezettség vonható le. Egyes esetekben adóhitel kérhető, mely szintén befolyásolja a vállalati gyakorlatot. Az adózási szokások megértése szempontjából jelentősek Katits (2011) korábban citált következtetései is. DeAngelo – Masulis (1980) felhívja a figyelmet arra, hogy a nyereség és a veszteség kezelése számviteli értelemben aszimmetrikus. Ez azt jelenti, hogy míg nyereség esetén a vállalkozásnak adófizetési kötelezettsége keletkezik, addig veszteség esetén nincs lehetősége visszafizetést igényelni. Tanulmányukban a nem hitel jellegű egyéb adócsökkentő tételek jelenlétének befolyását vizsgálták a kamat adóvédelmi hatására. Legtipikusabb egyéb társasági adóalap csökkentő tételek: korábbi évek elhatárolt vesztesége; adótörvény szerinti értékcsökkenés; egyes új beszerzések bizonyos mértékig; behajthatatlan követelések; egyes alaputatási és K+F+I költségek; foglalkoztatáshoz kapcsolódóan igénybevehető adókedvezmények (forrás: az 1996. évi LXXXI. törvény a társasági adóról és az osztalékadóról – 2012.06.13-án hatályos állapota). Az adószabályozás tekintetében az egyes nemzetgazdaságok gyakorlatai jelentősen eltérhetnek. DeAngelo – Masulis (1980) meglátása szerint azon a ponton határozható meg az optimális hitelarány, ahol a marginális adómegetakarításból származó előny éppen megegyezik a marginális személyi jövedelemadó fizetési kötelezettség veszteségével. Zechner – Swoboda (1986) rámutatnak arra, hogy a hitelezőknek csak a kamatbevétel után kell adózniuk, míg a saját tőke tulajdonosainak a társasági adó befizetését követően még jövedelemadót is kell fizetniük. Amennyiben a marginális jövedelemadó és a marginális társasági adó azonos, akkor optimális a hitelarány a) ha a vállalkozás minimális hitel mellett szinte tisztán saját tőkéből finanszírozza magát és az adózott profit pozitív; b) ha a hitelállomány olyan magas, mint a kamat nélküli adóalapot csökkentő tételek nagysága.

A Modigliani – Miller tételek, a Miller tétel és DeAngelo – Masulis alapján megállapítható, hogy a magas adókulcsú vállalatok és az alacsony adókulcsú egyének arbitrálhatnak az adóhatóság kárára, miközben az adókulcsot az állam határozza meg. Ez látszólag ellentmond Katits (2011) eredményeivel, ezért kiemelkedően fontos a költség-elszámolási szokások vizsgálata.

Myers (1984) **statikus trade-off elmélete** szerint nem tökéletes tőkepiac esetén az optimális hitelarány ott van, ahol a kamatfizetésből származó adóvédelmi érték megegyezik a pénzügyi nehézségek jelenértékével. A következtetés kiinduló pontja az, hogy az eladósodottság növekedésével emelkedik a pénzügyi nehézségek bekövetkezésének valószínűsége. Alacsony eladósodottság esetén a kamatfizetési kötelezettségből származó adóvédelmi érték alacsony és a pénzügyi nehézségek bekövetkezésének valószínűsége – és az abból származó vagyonszűnés – is alacsony. Növekvő eladósodottság mellett a pénzügyi nehézségekből származó vagyonszűnés is monoton nő, bár a függvény pontos alakja nem ismert.

Az optimális tőkestruktúrát – és a vállalat értékét – az adómegetakarítás és a pénzügyi nehézségek költségei közötti viszony határozza meg. Adott esetben problémát jelenthet a pénzügyi nehézségek közvetlen és közvetett költségeinek meghatározása, mert azt ágazat-, vállalat- és szituáció specifikus tényezők befolyásolhatják.

A **dinamikus trade-off elmélet** szerint létezik optimálisnak tekinthető tőkeáttétel célérték. Amennyiben a tényleges arány nem egyezik meg a célaránnyal, úgy a vállalatok – tranzakciós költségek árán – akciókat eszközölnek a célérték irányába történő elmozdulás érdekében. Titman – Tsyplakov (2005) szerint az optimális tőkeszerkezet célaránya a cégérték és a befektetések, a beruházási és finanszírozási döntések mentén folyamatosan időben változó –

dinamikus – módon alakulnak. Megállapították, hogy a vállalatok által termelt múltbéli cash-flow viszonylag jelentősen változtatja a tőkestruktúrát, ezáltal befolyásolja a célarány elérését is. Hennessy – Whited (2005) tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a célarány nem létezik, és az áttételt a vállalati életciklus határozza meg alapvetően. Kiemeli a múltbéli tényezők jelenlegi pénzügyi feltételekre gyakorolt befolyásoló hatását.

A tőkestruktúra **információelméleti megközelítésében** a Grossman – Stiglitz (1980) paradoxon emelendő ki elsőként, mely rávilágít arra, hogy az árak szükségszerűen csak korlátozott információt tükröznek, tehát teljesen hatékony piacok nem létezhetnek. Ha ugyanis az árban minden információ benne lenne, akkor senkinek sem lenne szüksége információra, így azonban senkinek sem lenne érdemes információgyűjtéssel foglalkoznia. Ha azonban senki sem foglalkozik információgyűjtéssel, akkor hogyan kerülhet minden információ az árba. Jensen – Meckling (1976) az **ügynökelmélet** interpretációja további nehézségekre is rámutat: a megbízó (saját tőke tulajdonosai) tulajdonának és érdekeinek képviselőjét az ügynökre (menedzser) ruházza át. A két fél információellátottsága kezdetben általában szimmetrikus, de idővel a menedzserek javára aszimmetrikussá válik. Mindkét fél haszonmaximalizáló, ám éppen ebből fakadóan érdekeik eltérnek. Az ügynökelmélet empirikus bizonyítéka, ha az ügynök teljesítménye és a vállalati eredmény között sztochasztikus kapcsolat van. Összességében megállapítható, hogy a tőkestruktúrát befolyásoló finanszírozási döntéseket – pl.: osztalékpolitika, likviditási mutató célértékek, egyes pénzügyi kondíciók melletti befektetési/beruházási aspirációk, kockázatvállalási hajlandóság, csőd közeli helyzetek kezelése – alapvetően meghatározza a részvényesek, a menedzserek és a kötvényesek közötti kapcsolat és a szereplők információellátottsága.

Az eleve fennálló vagy kialakuló **információs aszimmetria** (Akerlof, 1970; Spence, 1973; Stiglitz, 1975) azt jelenti, hogy létezik olyan szereplő, akinek a többiekhez képest többletinformációja van, ezért az információhiánnyal jellemezhető szereplők az ő magatartásából, döntéseiből igyekeznek következtetni az általuk nem ismert információra. Mindezek következtében finanszírozási forrásokat bevonnak onnan érdemes, ahol a legkisebb az információs eltérés vagy a pótlólagos információk megjelenése nem befolyásolja az értéket.

Myers – Majluf (1984) szerint adott vállalkozásnál megállapítható a külső vagy belső finanszírozás dominanciája – és a kettő közötti **hierarchikus reláció** –, de optimális tőkestruktúra nincs. Azt, hogy a vállalkozás a külső vagy a belső finanszírozást részesíti-e előnyben, egyik oldalról a befektetési/beruházási döntések, másik oldalról pedig a pénzügyi nehézségek költségeinek és a tranzakciós költségek minimalizálásának igénye határozza meg. Meglátásuk szerint a belső forrásból történő finanszírozást a vállalkozások általában előnyben részesítik a külső forrásból történő finanszírozással szemben.

**Jelzéselméleti megközelítésben** – Ross (1977) szerint – a magas áttételt a pénzpiac és az ágazati versenytársak úgy is értékelhetik, hogy a vállalat éppen ígéretes növekedési lehetőség előtt áll. A szerző forrásmunkájában azzal foglalkozik, hogy a vállalat miként képes piaci pozíciójának jelzésére a tőkestruktúra által.

Megfigyelhető az ágazaton belüli **csordahatás** a tőkestruktúra tekintetében. Az azonos ágazatban tevékenykedő vállalkozások között ugyanis nincs különbség azon jellemzők tekintetében, amelyekhez a gazdasági környezetből származó adottságként alkalmazkodnak. Ebből fakad, hogy a növekedési lehetőségek a jellemző kockázatok nem térnek el. Mindezek következménye, hogy az egy ágazatban működő vállalkozások áttétele általában közelít az iparági átlaghoz, ráadásul az iparági környezet változásával együtt változik az áttétel is.

A **tőkestruktúra tehetetlensége** igazolódni látszik Welch (2002) szerint, ha arra gondolunk, hogy a megfigyelt részvénytulajdonosok közötti áttétel növekedésével a pénzügyi erők hatására

megváltozó részvényárfolyam következtében változik az összes kötelezettség/saját tőke arány is, tehát a szervezetten belüli döntéshozataltól függetlenül a tőkestruktúrában is befolyásoló hatás érvényesül.

Baker – Wurgler (2002) szerint optimális tőkestruktúra nincs, helyette a tőkestruktúrát a vállalkozás múltbéli **részvénypiaci időzítései** alakítják. A vállalat célja kihasználni a pénzpiaci ingadozásokat oly módon, hogy magas részvényárfolyam melletti részvénykibocsátásait és alacsony részvényárfolyam melletti részvény-visszavásárlásait megfelelően időzíti.

A magyarázó változók körét célszerűnek tűnik a **vállalati tevékenység kockázatosságának** mérésére szolgáló további mutatószámokkal kiegészíteni. A későbbi vizsgálatok eredményeként – akár csak a más független változók esetében – a relevancia mértéke be fog bizonyosodni.

Sulyok – Pap (1995) alapján a működési áttétel foka a vállalkozás fix és változó költségek összes költségen belüli arányától függ és a gyakorlati kutatások során nagyságát a működési profit növekményének és az eladott árumennyiség növekményének hányadosával mérhetjük, az alábbi összefüggés szerint:

$$\text{a) } \text{DOL} = \frac{\frac{\Delta \text{EBIT}}{\text{EBIT}}}{\frac{\Delta X}{X}} = \frac{\frac{\text{EBIT}_{t+1} - \text{EBIT}_t}{\text{EBIT}_t}}{\frac{X_{t+1} - X_t}{X_t}},$$

ahol DOL: a működési áttétel foka mutató; EBIT: a kamat és adófizetés előtti eredmény – tehát a működési nyereség; X: az értékesített termékmennyiség. A nevezőben – korlátozó feltételek mellett – az előző éves bázis alapján értelmezett árbevétel változás is szerepelhet. Az EBIT számítható az alábbi formulával:

$$\text{EBIT}_t = \text{TR}_t - \text{FC}_t - \text{VC}_t,$$

mely összefüggésben TR<sub>t</sub>: a t-edik periódus árbevétele; FC<sub>t</sub>: a a fix költségek mennyisége a t-edik periódusban; VC<sub>t</sub>: az összes változó költség mennyisége a t-edik periódusban.

A fix költségek magas aránya nagyobb működési kockázatot eredményez, hiszen nő az EBIT variabilitása. Csökkenő kereslet esetén az összes költség csökkenésének üteme lassabb. A fix költségek arányát – és ezzel együtt a működési áttétel fokát – emelni akkor célszerű, ha a kereslet stabil, emelkedő vagy magas és az ágazati gazdasági környezet változékonysága alacsony, a tevékenység jól tervezhető.

Harrington (1993) alapján a finanszírozási áttétel foka a vállalkozás által igénybe vett idegen források után esedékes kamatfizetési kötelezettség mértékétől, a társasági adó adókulcsától és a forgalomban lévő részvények darabszámától függ és a gyakorlati kutatások során nagyságát az egy részvényre jutó adózott nyereség növekményének és a működési profit növekményének hányadosával mérhetjük, az alábbi összefüggés szerint:

$$\text{b) } \text{DFL} = \frac{\frac{\Delta \text{EPS}}{\text{EPS}}}{\frac{\Delta \text{EBIT}}{\text{EBIT}}} = \frac{\frac{\text{EPS}_{t+1} - \text{EPS}_t}{\text{EPS}_t}}{\frac{\text{EBIT}_{t+1} - \text{EBIT}_t}{\text{EBIT}_t}},$$

ahol DFL: a finanszírozási áttétel foka mutató; EPS: az egy részvényre jutó adózott nyereség. A számlálóban tőzsdén nem jegyzett vállalkozás esetén az előző éves bázis alapján értelmezett EAT változás is szerepelhet, ahol EAT: az adózás utáni nyereségnek felel meg. Az EPS számítható az alábbi formulával:

$$EPS_t = \frac{EAT_t}{n_t} = \frac{(EBIT_t - I_t) \cdot (1 - t_t)}{n_t},$$

mely összefüggésben  $I_t$ : az idegen források után esedékes kamatfizetési kötelezettség a t-edik periódusban;  $t_t$ : a társasági adó adókulcsa a t-edik periódusban;  $n_t$ : a forgalomban lévő részvények darabszáma a t-edik periódusban.

Kedvező esetben – ha az árbevétel és az EBIT növekvő – az 1 feletti finanszírozási áttétel növeli az EPS értékét, ám növeli annak variabilitását is. A hozamok pótlólagos varianciája így magasabb finanszírozásból származó kockázatot jelent.

A kombinált áttétel foka mutató a tulajdonosi jövedelemhez kapcsolódó átfogó kockázat mérésére alkalmas és a működési és a finanszírozási áttétel szorzataként számítható az alábbiak szerint:

$$c) \quad DCL = DOL \times DFL,$$

mely összefüggésben DCL: a kombinált áttétel foka mutató.

Az áttételhez kapcsolódó tőkestruktúra vizsgálatok jelentősége könnyen belátható, ha arra gondolunk, hogy az 1-nél nagyobb működési és finanszírozási áttétel az EPS variabilitását egyaránt növeli.

Az elfogadható mértékű áttétel megítéléséhez fontos mérlegelendő szempont az adott ágazatra és az adott vállalkozásra jellemző üzleti kockázat, melynek legfontosabb elemei: értékesítési ár változása, kereslet változása, input költségek változása, K+F+I sajátosságok, specifikus technológiák és beruházási igények, termék-, vállalat- és ágazati életciklusból származó karakterisztikus jellemzők.

A **modellanalízis** első lépéseként vizsgálni kell azt, hogy az egyes függő változók szórását a magyarázó változók összessége milyen mértékben magyarázza, tehát r-négyzet és korrigált r-négyzet kiszámítására kerül sor. Elvégzendő a modell globális létezését bizonyító F-próba is. Szükség esetén a mintából ki kell szűrni az outlier értékek eredménytorzító hatását.

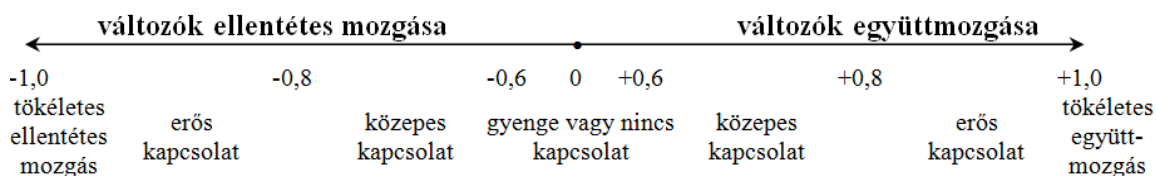
Ezt követően meg kell állapítani, hogy mely magyarázó változók jelenléte szükségtelen vagy irreleváns. Ennek eldöntéséhez szükséges a) a numerikus változók közötti kapcsolat vizsgálata és b) a magyarázó változók relevanciavizsgálata.

a) A korrelációs számítás a matematikai statisztika módszertani eszköztárából származó módszer, melynek összefüggése az alábbi alakban formalizálható:

$$\rho_{x,y} = \frac{Cov(X,Y)}{\sigma_x \cdot \sigma_y},$$

mely összefüggésben X: az  $x_1, x_2, \dots, x_n$  várható értéke; Y: az  $y_1, y_2, \dots, y_n$  várható értéke;  $\sigma_x$ :  $x_1, x_2, \dots, x_n$  szórása; az  $\sigma_y$  az  $y_1, y_2, \dots, y_n$  szórása.

A lineáris korrelációs együttható értéke mindig a [-1;1] zárt intervallumon helyezkedik el és a változók közötti kapcsolat erősségére és a mozgás irányára ad információt, az alábbiak szerint:



Ha a magyarázó változók között erős kapcsolat található, akkor egyes változók jelenléte szükségtelen lehet.

- b) A független változók relevanciavizsgálata során a p-értékek kiszámítására kerül sor. Ismeretes a többszörös lineáris regresszió alapegyenlete, mely az alábbiak szerint interpretálható:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \dots + \beta_i X_i + \varepsilon$$

ahol  $\beta_0$ : a regressziós egyenes tengelymetszete;  $\beta_i$ : a változókhoz kapcsolódó konstans regressziós együtthatók;  $\varepsilon$ : a hibateg.

A p-értékek segítségével el lehet azt dönteni, hogy mekkora megbízhatósággal határozhatóak meg a változókhoz kapcsolódó  $\beta_i$  konstans regressziós együtthatók. Minél magasabb az érték, annál nagyobb eséllyel eredményez hibát az adott változó jelenléte a vizsgálat további részeiben. Jelen vizsgálatban a **p-érték < 0,1** követelmény került meghatározásra.

A független változók szűrése során javul a modell stabilitása (F-próba), javul a módosított magyarázóerő (korrigált r-négyzet), de romlik a teljes magyarázóerő (r-négyzet). Ez alapján definiált további elvárások:  $r^2 - \text{korr.}r^2 < \approx 0,05$ ;  $r^2 > 0,8$ .

Végül a vezérelvek mentén végrehajtott vizsgálat eredményeként megmutatható, hogy a felvett változók milyen mértékben és milyen módon magyarázzák a tőkeszerkezet sajátosságainak értelmezésére használt függő változókat és az összefüggések hogyan illeszkednek a bemutatott tőkestruktúra elméletekhez, a vizsgált mintában.

A bemutatott feladat megoldásának szoftveres támogatását a Microsoft Office Excel 2007 és az IBM SPSS Statistics ver.20, módszertani háttérét pedig Box – Hunter – Hunter (2005) és Devore (2012) szakirodalmi biztosították.

### III. Eredmények

A 2000-es évek eleje óta a gyógyszeripari K+F+I tempó mérséklődése megfigyelhető. Az érettségre utaló jeleket a szereplők csakhamar érzékelték, következtében ágazati koncentrációs hullám kibontakozott ki. Ez természetes stratégiai reakció, melynek motivátora az elsősorban költségvetésből származó versenyelőnyök elérésének reménye. Az új gyógyszerek kifejlesztésének költségei egyre magasabbak lettek, így az originális gyógyszerkészítmények fejlesztése és gyártása helyett a hangsúly a generikus készítmények iránt egyre növekvő vevőpiaci igények kielégítésre helyeződött át, miközben a kormányzati támogatások csökkenő tendenciája világszerte megfigyelhető. Valamennyi hatás eredője következtében Magyarországon is néhánypólusú piaci struktúra alakult ki a gyógyszeriparban, mely még mindig kiemelkedően tudásintenzív, magas hozzáadott értéket előállító ágazat, mindemellett nyersanyagigénye rendkívül alacsony. (Szalkai, 2004) (Bodrogi-Kaló, 2011)

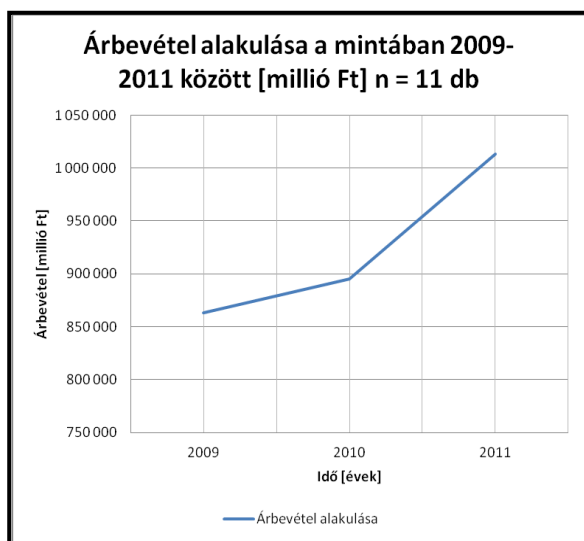
Jelen tanulmányban a cél az, hogy a tőkestruktúra elméletek érvényességét **magyarországi gyógyszergyártó** vállalkozásoknál teszteljem, a **2009-2011 közötti időszak** gazdálkodásának nyilvános adatait felhasználva. A minta minden elemére teljesül az alábbi két kikötés:

- olyan gyógyszeripari vállalkozás, mely szerepel az OGYI által engedélyezett gyógyszergyártók listáján (forrás: [www.ogyi.hu](http://www.ogyi.hu); 2012.05.02-i állapot);

- olyan gyógyszeripari vállalkozás, melynek gazdasági társasági formája NyRt. vagy ZRt. tehát részvényeivel tőzsdén kereskednek vagy potenciálisan tőzsdei belépés képzelhető el.

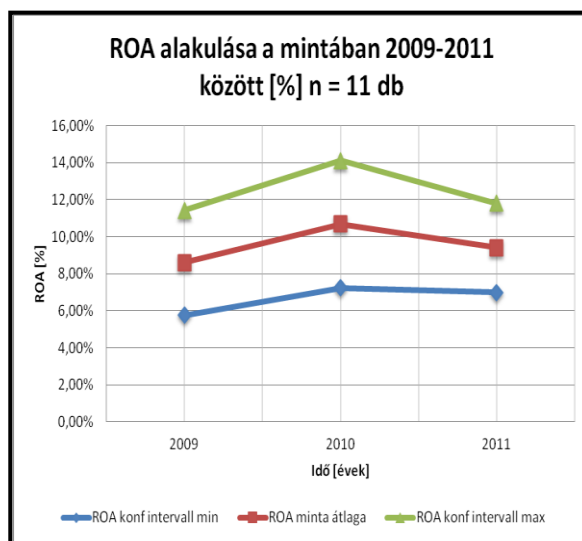
Ezek alapján a minta elemszáma  $n=11$  db. A változók kiszámításához szükséges bemeneti adatokat a vállalkozások 2009-2011 közötti beszámolóiból gyűjtöttem ki, mely dokumentumok jelenleg elérhetőek a [www.e-beszamolo.kim.gov.hu](http://www.e-beszamolo.kim.gov.hu) honlapról (letöltés dátuma: 2012.06.13.).

Az 1. ábra a mintában szereplő vállalkozások összes árbevételének alakulását, a 2. ábra pedig a ROA mintaátlagának változását mutatja be a 2009-2011 közötti időszakban. Feltüntettem továbbá azt, hogy 95%-os valószínűség mellett a ROA milyen tartományban vett fel értéket.



1. ábra: az árbevétel alakulása a mintában 2009-2011 között

Forrás: saját szerkesztés (2012.06.13.)



2. ábra: a ROA alakulása a mintában 2009-2011 között

Forrás: saját szerkesztés (2012.06.13.)

Az ábrák alapján látható, hogy a pénzügyi válság ellenére a vizsgált 11 db vállalkozás együttes árbevétele 2011-ben meghaladta az 1 000 milliárd forintot. Megállapítható továbbá, hogy a magyar egészségügy és a gyógyszerátogatások rendszerének finanszírozási nehézségeiből fakadó kitétséget a gyógyszergyártók részben sikeresen ellensúlyozták a magas exportarányval, a kockázatokat sikeresen osztották meg a gyógyszerkereskedőkkel és a többletköltségeket eredményesen hárították a fogyasztókra. A ROA átlaga a vizsgált években 8,60% – 10,68% között vett fel értékeket, szűkülő konfidencia intervallum mellett. A hatékonysági mutató értékeinek közeledése egyfajta ágazati konvergenciára utalhat.

A modellanalízis első műveletének végrehajtása előtt a mintából kiszűrtem az outlier értékeket az SPSS segítségével. Más vállalkozásokhoz képest 1 db gyógyszergyártó tett kiemelkedően eltérő sajátosságokkal jellemezhető jelentést vagyoni és jövedelmi helyzetének alakulásáról, a vizsgált időszakban. Az észrevételek az alábbiak: az eszközállományhoz viszonyítva rendkívül alacsony árbevétel; roppant hektikusan változó forgóeszköz-állomány; a közvetett és közvetlen költségek magas összege a teljes időszakban negatív EBIT-et eredményezett és a pénzügyi műveletek, valamint a rendkívüli tételek együttes eredményalakító hatása általában rontotta a kedvezőtlen értéket; az idegen tőke (azon belül a hosszú lejáratú kötelezettségek) állománya sokszorosan meghaladta a saját tőke állományát, mely 2010-ben negatív is volt. Ezen vállalati sajátosságok csak részben magyarázhatóak



ágazati jellemzőkből fakadó indokokkal, ezért 1db gyógyszergyártót outliernek tekintettem és a vizsgálat további részeiben hatását kiszűrtem.

Ezt követően az elemzés **első lépése** elvégezhetővé vált: Excel segítségével kiszámításra kerültek az alapvető regressziós statisztikák, egyenlőre még valamennyi magyarázó változó részvételével (1,2,3,4,5,6,7,8,9,10a,10b,a,b,c). A vizsgálat eredményeit az 1. táblázat mutatja be.

1. táblázat: valamennyi magyarázó változó részvételével kiszámított regressziós statisztikák és értékelésük

Függő változó	I. (n=10db)		II. (n=10db)		III. (n=10db)	
Magyarázó változók	mind		mind		mind	
Determinációs együttható ( $r^2$ )	0,988	<i>kedvező</i>	0,849	<i>kedvező</i>	0,978	<i>kedvező</i>
Módosított magyarázóerő (korr. $r^2$ )	0,933	<i>kedvező</i>	0,143	<i>rendkívül kedvezőtlen</i>	0,874	<i>kedvező</i>
Modell létezésének stabilitása (F-próba)	17,883	<i>kedvező</i>	1,203	<i>rendkívül kedvezőtlen</i>	9,447	<i>bizonytalan</i>
Konstans regressziós együtthatók becslésének megbízhatósága (p-értékek minősítése)	A p-értékek 0,080 – 0,998 között vesznek fel értéket, súlyozott átlaguk 0,196. <i>Összességében kedvezőtlen.</i>		A p-értékek 0,189 – 0,969 között vesznek fel értéket, súlyozott átlaguk 0,485. <i>Összességében rendkívül kedvezőtlen.</i>		A p-értékek 0,139 – 0,909 között vesznek fel értéket, súlyozott átlaguk 0,546. <i>Összességében rendkívül kedvezőtlen.</i>	
Értékelés	Nem releváns magyarázó változók szűrése szükséges. <u>Indokok:</u> • magas p-értékek; • $r^2 - \text{korr.}r^2 > 0,05$ .		Nem releváns magyarázó változók szűrése szükséges. <u>Indokok:</u> • magas p-értékek; • $r^2 - \text{korr.}r^2 > 0,05$ ; • alacsony F érték; • alacsony korr. $r^2$ érték.		Nem releváns magyarázó változók szűrése szükséges. <u>Indokok:</u> • magas p-értékek; • $r^2 - \text{korr.}r^2 > 0,05$ ; • alacsony F érték.	

Forrás: saját szerkesztés (2012.06.14.)

A modellanalízis **második lépésében** két vizsgálat – a **korrelációs számítás**on és a **p-értékek vizsgálatán** alapuló **irrelevancia-szűrés** – együttes eredményeként megállapítható az, hogy mely magyarázó változók jelenléte szükségtelen vagy erősen torzító hatású. A 2. táblázat Excel felhasználásával készült.

2. táblázat: A változók közötti kapcsolatok vizsgálata korrelációs mátrix segítségével [-1; 1]

Változó	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10a	10b	a	b	c	I	II	III
1	1																
2	0,16	1															
3	-0,17	0,10	1														
4	-0,15	-0,55	-0,57	1													
5	-0,27	-0,08	0,44	-0,16	1												
6	-0,38	0,25	-0,16	0,12	0,19	1											
7	-0,34	-0,28	-0,55	<b>*0,79</b>	-0,23	0,29	1										
8	-0,20	-0,45	-0,55	<b>**0,84</b>	-0,38	0,07	<b>*0,65</b>	1									
9	-0,15	0,56	-0,43	0,05	-0,06	<b>*0,64</b>	0,21	0,23	1								
10a	0,33	0,13	0,21	-0,41	0,10	0,11	-0,59	-0,47	-0,25	1							
10b	0,42	0,29	-0,05	0,10	-0,30	-0,27	-0,19	0,12	-0,05	0,31	1						
a	0,28	0,04	-0,24	0,14	-0,31	-0,22	0,35	0,17	-0,11	-0,16	0,03	1					
b	0,36	0,00	-0,31	0,44	-0,13	-0,14	0,32	0,21	0,03	-0,27	0,31	-0,16	1				
c	-0,33	0,17	0,33	-0,46	0,04	0,03	-0,31	-0,27	-0,08	0,27	-0,09	0,24	<b>**0,94</b>	1			
I	-0,28	-0,51	<b>*0,72</b>	<b>**0,81</b>	-0,13	0,19	<b>*0,73</b>	<b>*0,63</b>	0,11	-0,26	-0,08	0,04	0,23	-0,24	1		
II	0,37	-0,02	0,11	-0,28	0,09	-0,34	<b>*0,64</b>	-0,31	-0,33	0,55	0,43	-0,10	-0,18	0,23	-0,21	1	
III	-0,28	-0,34	<b>**0,80</b>	<b>*0,76</b>	-0,25	0,24	<b>**0,81</b>	<b>*0,68</b>	0,33	-0,44	-0,17	0,10	0,28	-0,30	<b>**0,93</b>	-0,47	1

Megjegyzés a kapcsolat erősségére vonatkozóan: \*:közepes kapcsolat; \*\*: erős kapcsolat

Forrás: saját szerkesztés (2012.06.14.)

A korrelációs számítás során felfedezett közepes és erős kapcsolatok a későbbiekben két szempontból is jelentősek lesznek:

- A 4-7; 4-8; 7-8; 6-9; b-c független változók értékei között elég erős a kapcsolat ahhoz, hogy páronként az egyik változó adott esetben felesleges legyen a magyarázathoz.
- A 3,4,7,8 független változók korrelációja magas a függő változókkal, tehát segítségükkel a függő változók szórása potenciálisan jól magyarázható.

A két következtetés ellentmondásban lehet egymással, ezért további útmutatásul a p-értékek vizsgálata is szükséges, egy definiált követelményeket figyelembevevő heurisztikus eljárással. Az eljárás során az SPSS a függő változókat a független változók elképzelhető összes kombinációjával próbálja magyarázni, közülük a legkedvezőbb elfogadható.

A korábban definiált követelmények összefoglalva – és prioritási sorrendben – az alábbiak:

1. A modell létezik:  $F > \approx 8-10$  ;
2. A konstans regressziós együtthatók megfelelően meghatározhatóak:  $p\text{-érték} < 0,1$  ;
3. A determinációs együttható és a módosított magyarázóerő eltérése alacsony:  $r^2 - \text{korrr.}r^2 < \approx 0,05$  ;
4. Az összefüggés magyarázóereje elfogadható:  $r^2 > 0,8$  .

A meghatározott elvárások lehető legmagasabb figyelembevételével a vizsgálat a következő eredményre vezetett:

3. táblázat: A független változók azon kombinációja, melynek segítségével a függő változók legjobban magyarázhatóak [I;N]

Változó	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10a	10b	a	b	c
I	igen	igen	igen	igen	nem	nem	nem	igen	nem	nem	nem	nem	nem	nem
II	nem	nem	nem	igen	nem	nem	igen	nem	nem	nem	nem	nem	nem	nem
III	igen	nem	igen	nem	nem	nem	igen	nem	nem	nem	nem	nem	nem	nem

Magyarázat: *igen*: az adott magyarázó változó a vizsgált függő változó legjobb magyarázatához szükséges;  
*nem*: az adott magyarázó változó a vizsgált függő változó legjobb magyarázatához szükségtelen.

Forrás: saját szerkesztés (2012.06.14.)

A 3. táblázat alapján látható, hogy a függő változókat az (1) eszközök összetétele; (2) a jövedelmezőség; (3) a likviditás; (4) az átlagos adózási szint; (7) az eszközigenyesség és (8) az árbevétel önköltség hányada független változók segítségével tudjuk legjobban magyarázni, míg valamennyi egyéb változó kiszürendő, mert hatása nem jelentős vagy nem igazolható megbízhatóan.

Ez követően **harmadik lépésben** megismételtem az első lépés során végrehajtott regresszióelemzést, de ezúttal már csak a kiválasztott magyarázó változók részvételével. Ellenőrizni kell a definiált követelmények teljesülését is. Az eredményeket a 4. táblázat foglalja össze.

4. táblázat: kiválasztott magyarázó változók részvételével kiszámított regressziós statisztikák és értékelésük

Függő változó	I. (n=10db)		II. (n=10db)		III. (n=10db)	
Magyarázó változók	1,2,3,4,8		4,7		1,3,7	
Determinációs együttható (r <sup>2</sup> )	0,906	>0,8 <i>kedvező</i>	0,541	<0,8 <i>kedvezőtlen</i>	0,890	>0,8 <i>kedvező</i>
Módosított magyarázóerő (korr.r <sup>2</sup> )	0,867	<i>kedvező</i>	0,480	<i>kedvezőtlen</i>	0,866	<i>kedvező</i>
Modell létezésének stabilitása (F-próba)	23,119	> ≈8-10 <i>kedvező</i>	8,850	> ≈8-10 <i>bizonytalan</i>	37,598	> ≈8-10 <i>kedvező</i>
Konstans regressziós együtthatók	X <sub>1</sub>	p-érték: 0,005<0,1	X <sub>4</sub>	p-érték: 0,053<0,1	X <sub>1</sub>	p-érték: 0,026<0,1

<b>becsülésének megbízhatósága (p-értékek minősítése)</b>	X <sub>2</sub> p-érték: 0,050<0,1	X <sub>7</sub> p-érték: 0,001<0,1	X <sub>3</sub> p-érték: 0,000<0,1
	X <sub>3</sub> p-érték: 0,000<0,1	<b>Elfogadható.</b>	X <sub>7</sub> p-érték: 0,010<0,1
	X <sub>4</sub> p-érték: 0,006<0,1		<b>Elfogadható.</b>
	X <sub>8</sub> p-érték: 0,033<0,1		
	<b>Elfogadható.</b>		
<b>Értékelés</b>	r <sup>2</sup> – korr.r <sup>2</sup> < ≈0,05 is teljesült.	r <sup>2</sup> – korr.r <sup>2</sup> < ≈0,05 nem teljesül.	r <sup>2</sup> – korr.r <sup>2</sup> < ≈0,05 is teljesült.
	<b>A létrehozott összefüggés-rendszer <u>jól</u> magyarázza a függő változó szórását, minden követelmény teljesült.</b>	<b>A létrehozott összefüggés-rendszer <u>rosszul</u> magyarázza a függő változó szórását. Következtetések levonására nem alkalmas.</b>	<b>A létrehozott összefüggés-rendszer <u>jól</u> magyarázza a függő változó szórását, minden követelmény teljesült.</b>

Forrás: saját szerkesztés (2012.06.15.)

Ez alapján a függő változók előrejelzéséhez az alábbi regressziós egyenesek egyenletei írhatóak:

$$Y_I = 2,579 + (-0,595)*X_1 + (-1,889)*X_2 + (-0,144)*X_3 + (0,049)*X_4 + (-1,887)*X_8 ;$$

$$[Y_{II} = 0,096 + (0,008) *X_4 + (-0,116) *X_7 ] ;$$

$$Y_{III} = 0,413 + (-0,189)*X_1 + (-0,058)*X_3 + (0,098)*X_7 .$$

Az elméleti áttekintés alapján logikusnak tűnhet, hogy minél magasabb a potenciálisan jó fedezeti tulajdonságokkal rendelkező fix eszközök aránya, annál könnyebben jut a vállalkozás olcsó hitelekhez, tehát növekvő idegen tőke állománnyal érdemes finanszírozni. Az (1) **eszközök összetétele** az (I) idegen / saját tőke arányt és a (III) STL / összes eszköz arányt előrejelző regressziós egyenesek összefüggéseiben negatív előjelű koefficienssekkel szerepel, tehát az **ügynök- és az átváltási elmélet érvényessége nem igazolódott**. A valószínű indokok az alábbiak:

a) Az ágazat vállalatainak tulajdonosi köre – Magyarországon és határainkon túl is – összefonódásokkal jellemezhető, az idegen tőke gyakran kapcsolt vállalkozásoktól származik. Ebből fakadóan a forrásszerzés megoldásán és annak költségén kívül egyéb szempontok is előtérbe kerülhetnek. Ugyancsak emiatt a bankszektorban eltérő szerep jut, mint más ágazatokban.

b) A fix eszközökön belül – a jelentős K+F+I teljesítménnyel jellemezhető ágazatban – magas az immateriális javak aránya, melyek fedezeti tulajdonságai körülményesen

értelmezhetőek. A forgóeszközök fedezeti jelentősége szintén igényel további vizsgálatokat.

A (2) **jövedelmezőség** és az (I) idegen / saját tőke arány függő változó közötti negatív kapcsolat **megfelelnek a hierarchiaelméletnek**, tehát a vállalkozások a finanszírozásban előnyben részesítik a saját forrásokat az idegen forrásokkal szemben. **Ellentmondanak** azonban a **statikus átváltási elméletnek**, mely alapján a gyógyszergyártóknak – a kamat adóvédelmi hatásának elérése érdekében – a jövedelmezőség növekedésével egyre magasabb hitelarányra kellene törekedniük.

A (3) **likviditás** kapcsolata az (I) idegen / saját tőke aránnyal és a (III) STL / összes eszköz aránnyal szignifikáns és negatív előjelű, a jelenség szintén **megfelel a hierarchiaelméletnek**.

Az (4) **adózási szint** koefficiensei az (I) és a (II) változóban pozitívak. Ez arra enged következtetni, hogy ha a jelzőszám számlálója – mely összefüggésben áll az adókulccsal – növekedik, akkor a vállalkozások – a **várakozásoknak megfelelően** – inkább törekednek az idegen tőkével történő finanszírozásra. Ennek pontos megítéléséhez Katits (2011) által felvetett és részben feltárt további tényezők vizsgálata indokolt.

A (7) **eszközigényesség** jól magyarázza a (II) és a (III) függő változót. Előbbi esetben koefficiense – és korrelációja – negatív, ami arra utalhat, hogy a vállalkozások egy éven túl kezelésükben álló eszközeiket gyakran rövid lejáratú kötelezettségekkel finanszírozták. Ez **ellentmond az illeszkedés elvének**. A magyarázó változó kapcsolata a rövid lejáratú kötelezettségekkel azonban pozitív, tehát az eredmény az **információs aszimmetriával kalkuláló modellnek megfelel**.

Az (8) **árbevétel önköltség hányadának** koefficiense a (I) változó összefüggésében negatív. Minél magasabb az önköltség növekedése, annál inkább támaszkodik a finanszírozás saját forrásokra az idegen forrásokkal szemben. Ez **összhangban van az átváltási elmélet megállapításaival** és a külső és belső finanszírozási források közötti hierarchikus reláció elméleti várakozásoknak megfelelő eltolódását okozza.

Valamennyi egyéb változó hatása a függő változók alakulására irreleváns vagy nem bizonyítható elfogadható megbízhatósággal. Ebből fakadóan további elméletek gyakorlati megvalósulásának igazolása vagy megcáfolása biztonsággal nem igazolható a mintában.

#### IV. Összefoglalás

Jelen tanulmányban a cél az volt, hogy a kiválasztott tőkeáttételi mutatókat – a függő változókat – a felvett magyarázó változók elemzések segítségével meghatározott kombinációjával minden ésszerű szignifikancia szinten képes legyen megmagyarázni a magyarországi gyógyszeripari vállalkozásoknál, a 2009-2011 között terjedő időszak beszámolóinak adatait felhasználva. Statisztikai megfontolásból célszerű, míg más modellekhez viszonyítva szigorú követelmények kerültek meghatározásra az összefüggések érvényességét, magyarázóerejét és a független változók befolyásoló hatásának becsülhetőségét tekintve. Nem törekedtem arra, hogy minden kiszámított indikátort felhasználjak, így az irreleváns vagy bizonytalan magyarázatok kiiktathatóak voltak.

*A vizsgálatok eredménye alapján a mintában az idegen tőke / saját tőke arányt csökkenti az eszközösszetétel, a jövedelmezőség, a likviditás és az árbevétel önköltséghányada, míg növeli az adózási szint mértéke. A rövid lejáratú kötelezettségek összes eszközhöz viszonyított arányát csökkenti az eszközösszetétel és a likviditás, de növeli az eszközigényesség. A definiált kritériumoknak megfelelő érvényességgel rendelkező magyarázatot a hosszú lejáratú kötelezettségek összes eszközhöz viszonyított arányának alakulására nem sikerült*

***létrehozni. Kimutatható az adózási szint aránynövelő és az eszközigenység aránycsökkentő hatása, mégis segítségükkel a függő változó szórásának pusztán 54,1%-át voltam képest igazolni, ami nem elégséges. Végezetül az eredmények felhasználásával lehetővé vált a tőkestruktúra elméletek következtetéseinek gyakorlati érvényességét a mintában megvizsgálni.***

Sikerként könyvelhető el, hogy jó relevancia mellett sikerült – más panelmodellekhez képest – egyes módosított változókat a keretrendszerbe illeszteni. A vállalati tevékenység kockázatosságának mérésére bevezetett áttételi mutatók a definiált kritériumok mellett nem relevánsak.

A tanulmány további eredménye, hogy számos lényegi ponton további vizsgálatok szükségességére világít rá intuitíve vagy elemzésekből származó következtetések taglalásával.

Kritikaként róható fel az alacsony mintaelemszám és rövid vizsgált időintervallum, ami egyébként okozhatta a (II) változó elfogadható magyarázatának sikertelenségét is. Éppen ezért szükséges a vizsgálati kör kibővítése és a levont következtetések összevetése az ágazatról készült más tőkestruktúra tanulmányok megállapításaival.

**V. Irodalomjegyzék**

- Akerlof, G. A. (1970): The Market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism. MIT Press: Quarterly Journal of Economics, Vol. 84. No. 3. pp. 488-500.
- Ansoff, H. Igor (1965): Corporate Strategy: An analytic approach to business policy for growth and expansion. New York: McGraw – Hill.
- Baker, M. – Wurgler, J. (2002): Market Timing and Capital Structure. The Journal of Finance, Vol. 57. No. 1. pp. 1–32.
- Balla Andrea (2006): Tőkeszerkezeti döntések – Empirikus elemzés a magyar feldolgozó ipari vállalatokról 1992-2001 között. Közgazdasági szemle, LIII. évf., 2006. július – augusztus.
- Bodrogi József – Kaló Zoltán (2011): Innováció a gyógyszeriparban. In: A gyógyszerkutatás kémiaja. (Keserű Gy. M. (szerk.)) Budapest: Akadémiai Kiadó, 41-53. o.
- Booth, L. – Aivazian, V. – Demirguc-Kunt, A. – Maksimovic, V. (2001): Capital Structures in Developing Countries. The Journal of Finance, Vol. 56. No. 1. pp. 87–130.
- Box, G. E. P. – Hunter, W. G. – Hunter, J. S. (2005): Statistics for Experimenters: Design, Innovation, and Discovery. 2th ed. New York: John Wiley & Sons.
- DeAngelo, H. - Masulis, R. W. (1980): Optimal Capital Structure Under Corporate and Personal Taxation. Journal of Financial Economics 8. pp. 3-29.
- Devore, J. L. (2012): Probability and Statistics for Engineering and the Sciences. 8th ed. Boston: Brooks/Cole.
- Grossman, S. J. – Stiglitz, J. E. (1980): On the Impossibility of Informationally Efficient Markets. American Economic Review Vol. 70. No. 3. pp. 393-408.
- Harrington, D. R. (1993): Corporate Financial Analysis. Decisions in a Global Environment, pp. 104.
- Hennessy, C. A. – Whited, T. N. (2005): Debt dynamics. Journal of Finance. Vol. 60. Issue 3. pp. 1129 – 1165.
- Jensen, M. C. – Meckling, W. H. (1976): Theory of the Firm: Managerial Behavior, Agency Cost, and Ownership Structure. Journal of Financial Economics. No. 3., pp. 305-360.
- Katits Etelka (2011): Hogyan finanszírozták működésüket gazdaságunkban a legnagyobb vállalkozások? Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar szervezésében megtartott konferencia, Pénzügyi szekció, Győr, 2011. 06. 15. Előadás, majd konferenciakötet.
- Modigliani, F. – Miller, M. (1958): The Cost of Capital, Corporation Finance and the Theory of Investment. The American Economic Review. (Fordította: Száz János). In: Modigliani, M.: Pénz, megtakarítás, stabilizáció. Válogatott tanulmányok. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 231-272.o.
- Modigliani, F. – Miller, M. (1963): Corporate Income Taxes and the Cost of Capital: a Correction. The American Economic Review. (Fordította: Száz János). In: Modigliani, M.: Pénz, megtakarítás, stabilizáció. Válogatott tanulmányok. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 231-272.o.
- Myers, S. (1977): Determinants of Corporate Borrowing. Journal of Financial Economics, Vol. 5. No. 2. pp. 47-175.

- Myers, S. – Majluf, N. (1984): Corporate Financing and Investment Decisions when Firms have Information that Investors do not have. *Journal of Financial Economics* Vol. 13., No. 2. pp. 187-221.
- Myers, S. (1984): The Capital Structure Puzzle. *Journal of Finance*. Vol. 39. No. 3. pp. 575-592.
- Ross, S. (1977): The Determination of Financial Structures: An Incentive Signaling Approach. *Bell Journal of Economics* Vol. 8., No. 1. pp. 23-40.
- Saeed, A. (2007): The Determinants of Capital Structure in Energy Sector - A study of Pakistani listed firms. Master Thesis. Karlskrona, Blekinge Institute of Technology. pp. 17-21.
- Spence, A. M. (1973): Job Market Signaling. MIT Press: *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 87. No. 3. pp. 355-374.
- Stiglitz, J. E. (1975): The Theory of “Screening”, Education and the Distribution of Income. *American Economic Review* Vol. 65., No. 3. pp. 283-300.
- Sulyok – Pap Márta (1995): A vállalati tőkeszerkezet kérdései. In.: Új utak a közgazdasági, üzleti és társadalomtudományi képzésben. Budapest: BKE Jubileumi konferencia, 309-321.o.
- Szalkai Zsuzsanna (2004): A gyógyszeripari versenyképesség vizsgálata, különös tekintettel a kórházi piac szerepére. Doktori értekezés téziszfüzete. BME, Műszaki Menedzsment Gazdálkodás- és Szervezéstudományi Doktori Iskola. pp. 9-10.
- Takács András (2007a): The Practical Application of Discounted Cash-flow-Based Valuation Methods. *Oeconomica*, 2. szám, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, pp. 13-28.
- Takács András (2007b): A számított vállalatérték és a tőzsdei részvényárfolyam kapcsolata a magyar tőzsdei vállalatoknál. *Statisztikai Szemle*, 85. évf. 10-11. szám, 933-964. o.
- Takács András (2008): A Free Cash Flow-tól a szabad pénzáramig. *Vezetéstudomány*, 39. évfolyam, 10. szám, 54-64. o.
- Takács András (2009): Vállalatértékelés magyar számviteli környezetben. Bp.: Perfekt.
- Titman, S. – Tsyplakov, S. (2005): A Dynamic Model of Optimal Capital Structure. *McComs Research Papers Series No. FIN – 03 – 06* (2005. november 25.)
- Welch, I. (2002): Columbus’ Egg: The Real Determinant of Capital Structure. *NBER Working Paper*, No. 8782.
- Zechner, J. – Swoboda, P. (1986): The Critical Implicit Tax Rate and Capital Structure. *Journal of Banking and Finance* 10. pp. 327-341.

**Rideg András**, doktorandusz hallgató, főiskolai tanársegéd

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástani Doktori Iskola; Eötvös József Főiskola, Műszaki és Közgazdaságtudományi Kar

Cím: 7622 Pécs, Rákóczi út 80.

E-mail: [rideg.andras@ejf.hu](mailto:rideg.andras@ejf.hu)



## Integrált tehetséggondozás a felsőoktatásban

Sipos Norbert

Pécsi Tudományegyetem

Közgazdaságtudományi Kar

Eötvös József Főiskola

Műszaki és Közgazdaságtudományi Kar

### Absztrakt

A rendszerváltozás óta a magyar felsőoktatás jelentős változásokon ment keresztül, nem rendelkezik hosszú távú, egységes stratégiával. Felhígult a tanár-diák kapcsolat, nehezebbé vált a kiemelkedő képességek felismerése, menedzselése. A 2006-ban életbe lépett Bologna folyamat következtében az egész felsőoktatási rendszer átalakult, csupán néhány képzés maradt osztatlan ciklusú. Az előadás gyakorlati vonatkozású, empirikus kutatásomhoz használt adatbázis a Diplomás Pályakövető Rendszer. Választ kaphatunk a hallgatók munkavállalással, tanulmányaival kapcsolatos főbb kérdésekre, valamint a fizetéssel kapcsolatos aspirációkra. A felsorolt ismérvek alapján fogalmazom meg következtetéseimet és javaslataimat: mire érdemes figyelni a tehetséges pályakezdők esetében, mind vállalati, mind pedig oktatási szempontból.

**Kulcsszavak:** *felsőoktatás, tehetséggondozás, Diplomás Pályakövető Rendszer*

### Abstract

Since the regime change the Hungarian higher education has evolved significant changes, it does not have an integrated, long-term strategy. Due to the mass education the traditional professor-student relationship altered dramatically. As a result of the Bologna Process enacted in 2006 the whole higher education system has changed, only a few qualifications remained undivided, long-term. The database, which I used in my practice-oriented, empirical research, consists of the results of the Graduate Follow-Up System. I draw conclusions and formulate recommendations based on criteria for the most significant factors relating to new recruits from both corporate and HE perspectives.

**Keywords:** *Higher Education, talent management, Graduate Follow-Up System*

## I. Bevezetés

A magyar felsőoktatás több jelentős változáson ment keresztül a rendszerváltozás óta. Az utóbbi években felgyorsult ez az ütem, különösképpen a Bologna-folyamat bevezetésével. A felsőoktatásban tanulók száma megnégyszereződött<sup>1</sup>, ma sokkal könnyebb bekerülni, mint két-három évtizeddel ezelőtt. Egyes szakmák eltömegesedtek, a közoktatás feladatát a felsőfokú oktatás, az érettségi szerepét pedig a diploma tölti be a munkaerőpiacon. A felvételi során megszűnt a közvetlen kiválasztási lehetőség, az egyetemek nem tudják befolyásolni, a folyamatot<sup>2</sup>. A felsőoktatásba már nem csak a tehetségesek kerülnek be egyrészt a költségtérítéssel alacsonyabb pontszáma, másrészt a megnövekedett állami keretszámok miatt. Visszatekintve az elmúlt húsz évre nem találunk olyan időszakot, amikor legalább öt egymást követő éven keresztül volt érvényes felsőoktatási stratégia. Ebben az igencsak változó környezetben működő tehetséggondozással foglalkozó szervezeteknek nehezebbé vált a tehetségesek kiválasztása, hiszen nagyobb meritőbázisból és kevesebb közvetlen kontaktussal kell kiszűrni azokat, akikkel fókuszáltan érdemes foglalkozni.

A 2012 tavaszán nyilvánosságra került felsőoktatási keretszámokban megfigyelhető strukturális átrendeződés sem változtatott ezen a rendszer összességét tekintve, csupán a szakmák közötti kormányzati súlypontok változtak meg – némely esetben jelentősen. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy a továbbiakban az államilag finanszírozott hallgatók létszámában jelentősebb mértékű csökkenéssel szembesülhetünk a következő években, amely még fontosabbá teszi a különböző hallgatói szolgáltatási rendszerek magas színvonalon való működtetését. A működtetés eredményességét megfelelő módszertannal kell mérni, továbbá az eredmények nyilvánosságra hozatalával lehet elérni, hogy a befektetett energia és pénz megtérüljön a felvételizők létszámának növekedése révén. Erre kiváló lehetőséget biztosít a felsőoktatási intézmények számára kötelezően előírt Diplomás Pályakövető Rendszer (DPR). A 2012. szeptember 1-jétől érvényes 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról 19. §-ának e pontja kimondja: „a végzett hallgatók pályakövetési rendszere, amely a felsőoktatási információs rendszert alkotó alrendszerekből, valamint az intézményi nyilvántartásokból - személyazonosításra alkalmatlan módon - szolgáltatott adatokból álló, csoportosított adatokat, kimutatásokat szolgáltat.”<sup>3</sup>

## II. A Bologna-rendszer hatása a tanulmányokra

Az 1. táblázat különböző szempontok alapján összegzi a Bologna-rendszer előtti és utáni tanulmányokat. Korábban sokkal hosszabb, mintegy 4-5 éves egyetemi hallgatói időszakra beszélhettünk, amely magába foglalta az egységes képzési struktúrát is. A hallgatók azzal számolhattak, hogy ez az időszak egy az egyben azt a célt szolgálja, hogy a tanulmányi követelményeiket maradéktalanul teljesítsék, emellett a letisztult folyamatokban helyet kapott a tudományos élet, publikáció, kutatás, külföldi tanulmányút és a munkavállalás is.

A hallgatói életutak viszonylag egyértelműek voltak, a rendszer nem kényszerítette ki a munkaerő-piaci jelenlétet, lehetőség volt a többéves fejlődési folyamatra. A harmadik év után a szakválasztást kellett alaposan megfontolni, és csak az egész folyamat végén került sor a nagyobb terjedelmű diplomadolgozat elkészítésére. Jelenleg a Bologna miatt nagyobb lett a fluktuáció, a szakok, karok, egyetemek közötti átjárás következtében mobilabbak lettek a

---

<sup>1</sup> KSH/a: *Egyetemek, főiskolák nappali tagozatára jelentkezők és felvettek (1990–)*, Forrás: [http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat\\_eves/i\\_zoi006.html](http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi006.html) Letöltve: 2012.01.15.

<sup>2</sup> Ez alól kivételt képeznek az egyes szakmák esetében előírt alkalmassági vizsgák.

<sup>3</sup> CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról. Forrás: [http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy\\_doc.cgi?docid=A1100204.TV&timeshift=1](http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100204.TV&timeshift=1) Letöltve: 2012.01.22. (Továbbiakban CCIV. törvény, 2012)

hallgatók, ennél fogva a közösségi és baráti kapcsolatok is lazábbak. A felelős továbbtanulási, szakválasztási döntéshez szükséges információk beszerzése is időigényes feladat, a személyes tapasztalatok megosztása előtérbe került. A kötelező szakmai gyakorlat miatt legalább egy félévvel eltolódik a tanulmányok befejezése, továbbá a harmadik év végén jelentkező szakdolgozat követelmény már komolyabb, érettebb gondolkodást követel meg, aminek a következtében sokkal elfogadhatóbb az a döntés, hogy az első 3 év után nem folytatják a hallgatók a tanulmányaikat, hanem inkább kilépnek a munkaerőpiacra, és esetleg levelező képzési formában szerzik meg a felsőszintű végzettségüket. Ki kell emelni, hogy az állami finanszírozási rendszerben nagymértékben csökkentett támogatású képzésekben (jogász, közgazdász) ez a lehetőség erőteljesebben fog megjelenni a gazdasági kényszer miatt

A hallgatói évek során változatos, ugyanakkor a korábbihoz képest kevésbé intenzív tapasztalatszerzés valósul meg, mivel multidiszciplináris tudással kell rendelkezni, mintegy polihisztorként lehet érvényesülni, ami megnyilvánul mind a kis- és közepes vállalkozásoknál, mind a multinacionális cégeknél. A széleskörű ismeretek elvárása miatt nem lehet minden területben mély és alapos tudást szerezni. A közvetlen lexikális intelligencia helyett előtérbe kerültek azon kompetenciák és készségek, amelyeknek köszönhetően kreatívan lehet alkalmazkodni az új helyzetekhez és problémákhoz. Általánosságban megállapítható, hogy a számítógépes ismeretek már alapkövetelményként jelennek meg a frissen végzett hallgatóknál, mivel a legújabb technikai megoldásokat ők hozzátják be a mindennapi munkába. Pontosan emiatt mondható, hogy az analfabetizmus már nem azt jelenti, hogy valaki nem tud olvasni, hanem azt, hogy nem tudja a számítógépet használni.

1. táblázat: Az egyetemi tanulmányok jellemzői a Bologna rendszer előtt és után

<b>Szempont</b>	<b>Bologna előtt</b>	<b>Bologna után</b>
Képzés ideje	4-5 év	3 + (a továbbtanulóknak) 2 év
Hallgatói életút	Egyértelmű, letisztult	Változatos, sok lehetőség
Egyéb tevékenység	Sok, alapos	Sok, felületes
Személyiségbeli, szakmai fejlődés	Elhúzódo, strukturált	Gyors, szaggatott
Munkaerő-piaci státusz	Főállású hallgató	Mellékállású hallgató
Oktatók tanítási módszerei	Egységes, strukturált, fejlődést biztosító	Átállási nehézségek az új igényekre

Forrás: saját szerkesztés

A személyiség és szakmaiság fejlődése felgyorsult. Lényegében ugyanazt a tudást kell elsajátítani rövidebb rendelkezésre álló idő alatt. A strukturált képzési program két részre vált, az intézmények közötti átjárás miatt a közös tudásszintre hozást is be kell iktatni az oktatásba. A személyiségjegyeknek, a gondolkodásnak három év alatt kell kialakulnia, hiszen a munkaerőpiacon való elhelyezkedés megköveteli a „felnőtt” szemléletmódot, ezen kívül

sokan nem is választják a továbbtanulást, illetve nem nappali képzési formában. Tovább erősíti ezt a folyamatot az állami finanszírozás visszaszorulása, amely ugyan egyelőre nem érintette a mesterképzéseket, viszont valószínűsíthető, hogy ezt a területet is eléri a kormányzati intézkedéssorozat.

A hallgatók egyre jobban felismerik a gyakorlati tapasztalat jelentőségét, a felvételnél azzal szembesülnek, hogy a munkáltatók pályakezdőket keresnek többéves gyakorlattal. A 2011-es felmérés alapján a Pécsi Tudományegyetem hallgatóinak 41%-a dolgozik, közülük mintegy 64% tartja magát főállású dolgozónak, és a tendencia erősödését az évenként megismételt kutatások alá fogják támasztani.<sup>4</sup>

Nem szabad figyelmen kívül hagyni egy fontos tényezőt: az oktatók hozzáállását. A régi oktatási rendszerben a több éve rendszeresen meghirdetett tárgyak oktatása egy jól körülhatárolt, akkreditált, kiszámítható képzérendszerbe ágyazódott be. Ezzel szemben a Bologna-folyamat után a megváltozott körülmények a módszerekben végrehajtandó változásokat igényeltek. Ez sokkal nagyobb mértékű volt, mint az egyik-évről a másik tanévre történő felsőoktatási stratégia változtatása hozott, és ehhez elengedhetetlen az oktatók kompetenciáinak gyors fejlődése. Sok energiára van szükség, alapvetően a mesterképzésben szükséges tudásanyag ismételt leadása váltotta ki azt a tendenciát, hogy a képzési leírásban strukturált, egymáshoz kapcsolódó tárgyakat pontszerűen kell kezelni, ami magába foglalja azt is, hogy a kapcsolódó tudományterületek alapismereteit el kell sajátítani az oktatóknak.

Összességében megállapítható, hogy a hallgatók számára lerövidült a hallgatói lét, és sokkal jellemzőbbé vált a munkaerő-piaci irányultság, valamint figyelembe kell azt is venni, hogy a tanároknak is nehéz az átállás, sokszor ugyanúgy kezelik őket, mint a régi rendszerben.

### **III. A tehetség definiálása**

Mindenekelőtt tisztázni kell a tehetség fogalmát, hogy meg tudjuk állapítani, mi az, amire nagyobb hangsúlyt fektetünk. A szakirodalom szerint tehetséges az, aki kreatív gondolkodásával, megfelelő motivációval átlagon felüli teljesítményt képes produkálni. A kreativitás, motiváció, átlagon felüli teljesítmény, párosul a környezet figyelő, támogató szándékával, így érhető el, hogy a tehetséges hallgató a felsőoktatási intézményekben képzésre találhat és kiteljesedhet.<sup>5</sup>

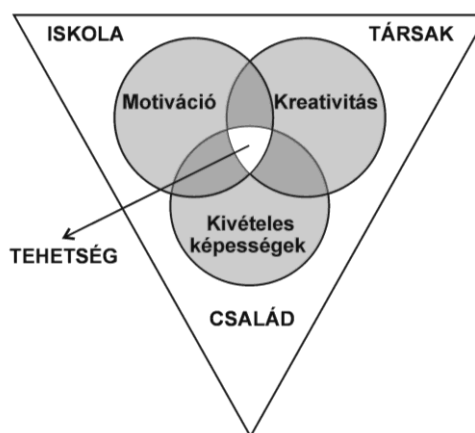
Az 1. ábrán Franz J. Mönks többtényezős modelljét láthatjuk, amelyre Csíkszentmihályi Mihály megközelítése is alapul. A modell igazából Joseph Renzulli 1978-as három tényező modelljére alapul, amely köré a környezeti tényezőket emelte ki Mönks, mint a három tényező eredőjében elhelyezkedő tehetség fejlődését elősegítő és biztosító katalizátorokat. A felsőoktatásban tanuló tehetségek esetében a támogató alapok közül elsősorban a társak kerülnek előtérbe, valamint kiemelt szerepe van az oktatóknak, amennyiben kapcsolatot tudnak teremteni a hallgatókkal. Az elmúlt két évtized végére kialakuló tömegképzésben ezek a kapcsolatok sokkal gyengébbek, mivel az interaktivitás intenzitása csökkent, így kisebb eséllyel kerülnek kitüntetett figyelembe a tehetségek. Ezekre a változásokra a tehetséggondozásnak a felsőoktatási törvényben is nevesített szervezeteknek kell megfelelő

---

<sup>4</sup> Kuráth Gabriella, Kovács Árpád, Kiss Tibor, Héráné Tóth Andrea, Sipos Norbert: *Diplomás Pályakövető Rendszer - 2011-es hallgatói motivációs vizsgálat a Pécsi Tudományegyetemen*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011. (Továbbiakban KURÁTH et al., 2011)

<sup>5</sup> Csíkszentmihályi, Mihály – Rathunde, Kevin – Whalen, Samuel: *Tehetséges gyerekek – flow az iskolában*. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2010.

választ adniuk, mint a szakkollégiumoknak, tudományos diákköri mozgalmaknak és a doktori programoknak.<sup>6</sup>



1. ábra: Mönks többtényezős modellje

Forrás: Mönks, Franz J.: *Development of gifted children: The issue of identification and programming*, (Eds.) Mönks & Peters: Talent for the Future. Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1992.

A tehetség meghatározására ezen kívül még több egyéb megközelítés is létezik, általában négy főbb jellemzőt lehet azonosítani: az első az általános képességeken belül mutatott átlagon felüli képességek (absztrakció, memória, kommunikációs képesség, információfeldolgozás és lényeglátás); a második az IQ; a harmadik a speciális képességeket foglalja magába; a negyedik pedig a feladat iránti elkötelezettséget, a motivációt. E négy tényező együttes megléte határozza meg a látható tehetséget. A felsőoktatás egy meghatározó állomása a tehetséggondozásnak, amelynek eredményessége nagyban függ az alap- és középfokú oktatás minőségétől. A megfelelő időben feltárt lehetőségek kihasználása révén ugrásszerű teljesítmény- és eredménynövekedést érhetünk el.<sup>7</sup>

A tehetség azonosításának számos módja van: iskolai és iskolán kívüli teljesítmény, a tanárok megítélése, önértékelés, intelligenciamérés stb. A tehetségnek az egyik legfontosabb tulajdonsága, hogy nem feltétlenül kapcsolódik kiemelkedő tanulmányi eredményhez. L. Terman kutatásaiban<sup>8</sup> kimagasló intelligenciájú gyerekeket vizsgált és követett nyomon. Megállapította, hogy nem a legintelligensebbekből lettek a legnagyobb tudósok, a környezeti tényezők, motiváció és kitartás is jelentősen befolyásolta a pályájukat.<sup>9</sup> A tehetség fejlődésének fontos befolyásoló ereje a környezet, az inspiratív, hasonló érdeklődési körű és/vagy aktivitású diákokkal való kapcsolat további erőfeszítéseket generál. Sokszor éppen az ilyen környezet hiánya fogja vissza a tehetség kibontakozását.

<sup>6</sup> CCIV. törvény, 2012

<sup>7</sup> Fazekas Marianna (szerk.): *Felsőoktatás – Tehetség – Bologna – 2008*. A Magyar Tehetséggondozás I. Országos Konferenciájának (2008. február) első szakkonferenciája, 2009, Forrás: <http://www.tehetsegpont.hu/dokumentumok/felsookt.pdf>, Letöltve: 2012.06.25.

<sup>8</sup> Terman, Lewis M.: *The physical and mental traits of gifted children*. In: Sternberg, Robert J. – Davidson, Janet E. (szerk.): *Conceptions of Giftedness*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, 182-200.

<sup>9</sup> Bognár György (2008): *Tehetségek felismerése és tehetséggondozás a felsőoktatásban*. Diplomamunka, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Bp., 2008, Forrás: <http://mahara.eet.bme.hu/artefact/file/download.php?file=52&view=11>, Letöltve: 2012.06.25.

Tartalmi szempontból az iskolai tehetséggondozás legfőbb alapelve a gazdagítás. Célja alapvetően az ismeretek és az elsajátítási folyamat kötelező tananyagon túllépő kiszélesítése. A fő kérdés itt, hogy mennyiségi vagy minőségi dominanciájú legyen-e a gazdagítás? Passow irányelvei támpontul szolgálnak a gyakorlati fejlesztő munkához, a hangsúlyt a minőségi dúsításra kell helyezni, amelynek részei:

- o Mélységben történő gazdagítás: ennek során több lehetőséget kínálunk a tehetséges gyerekeknek tudásuk és képességeik alkalmazására.
- o Tempóban történő „gazdagítás”: a tehetséges gyerekek ugyanannyi idő alatt társaiknál többet képesek megtanulni, így gazdagításuk újszerű tartalmak bevonásával is megoldható.
- o A tartalmi gazdagítás azt jelenti, hogy ki kell használni a tanulók egyedi természetét és szükségleteit, érdeklődését, illetve ezeket fejleszteni is kell.
- o A feldolgozási képességek gazdagítása elsősorban a kreatív és kritikus gondolkodás fejlesztését jelenti felfedező, illetve interdiszciplináris tevékenység közben.<sup>10</sup>

#### **IV. A Diplomás Pályakövető Rendszer eredményei**

A felsőoktatási intézmények között megfigyelhető éles versenyben nagy jelentőséggel bírnak a Diplomás Pályakövető Rendszerek (DPR) tanulságai, hiszen ennek eredményei fokmérői az adott oktatási intézményeknek. Bár maga a felsőoktatási versenyképesség egy specifikus, komplex fogalom, a tanulmány ennek egy szeletével foglalkozik, a hallgatóknak nyújtott szolgáltatás minőségével. A képzés során biztosított kompetenciafejlesztési lehetőségek biztosítása eredményesebb munkaerő-piaci elhelyezkedést eredményez. A végzett hallgatóknak az egyetem utáni karrierútjával kapcsolatos információk komoly visszajelzést adnak a képző intézményeknek, hiszen pl. a diploma megszerzése és az elhelyezkedés között eltelt idő összehasonlítása az adott képzés vagy intézmény minősítésére is használható. Ha az egyik intézmény hallgatói hamarabb tudnak elhelyezkedni, mint egy másiké, akkor az az intézmény versenyképesebb, és valószínűsíthetően hallgatói jobban megfelelnek a munkaerőpiac igényeinek.

A módszertan a Diplomás Pályakövető Rendszer felmérésének eredményien alapul. Minden felsőoktatási intézménynek ki kell dolgoznia egy – a törvényi szabályozásnak megfelelő – saját rendszert, amely segítségével a jelenlegi hallgatókat folyamatosan, a végzeteket pedig időszakosan, 2 évente lekérdezik. A DPR hidat képez a felsőoktatás és a munka világa között, így az eredményeknek egyrészt összehasonlíthatóknak kell lenniük egymással, másrészt a képzésekkel kapcsolatos stratégiai döntések megalapozását is szolgálják. A Pécsi Tudományegyetem 2010-ben csatlakozott a DPR országos kutatási programhoz, 2011 áprilisában 21.074 hallgatót ért el az egyetem, ami 16,16%-os elérési arányt jelent. Online felmérést alkalmazva ez a válaszadási hajlandóság felülmúlta a kezdeti várakozásokat, így jó minőségű becslések és megbízható következtetések határozhatóak meg a mintából, amely reprezentatív kar, nem és képzési forma szerinti súlyozás révén.

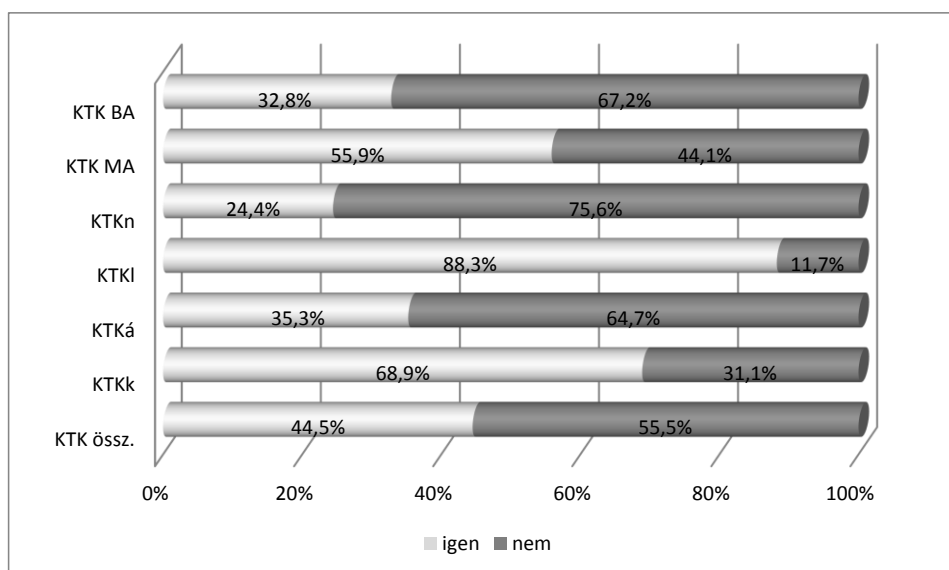
A DPR kutatás során 468, a Közgazdaságtudományi Karon (PTE-KTK) tanulmányait folytató hallgató töltötte ki a DPR hallgatói motivációs kérdőívet, ami 21,32%-os arányt jelent, ez jóval meghaladja az összegyűjtött átlagot. A reprezentativitás miatti súlyozás révén 355 elemű lett a minta elemszáma, ez azt jelenti, hogy jóval konzisztensebb elemzések végezhetőek.

---

<sup>10</sup> Balogh László: *Mi a tehetség? Elméleti kiindulási pontok tehetséggondozó programokhoz.* 2007, Forrás: <http://geniuszportal.hu/?q=node/77>, Letöltve: 2012. 06. 29.

A kitöltők 57%-a nő, 42%-a férfi; 68% nappali munkarendben tanul, 32% levelezősben; mintegy 72% államilag támogatott, 28% költségtérítéses. Mintegy 45% baranyai, további 24% dél-dunántúli régióban lakott 14 éves korában, így a 69%-os regionális túlsúly jelentős.

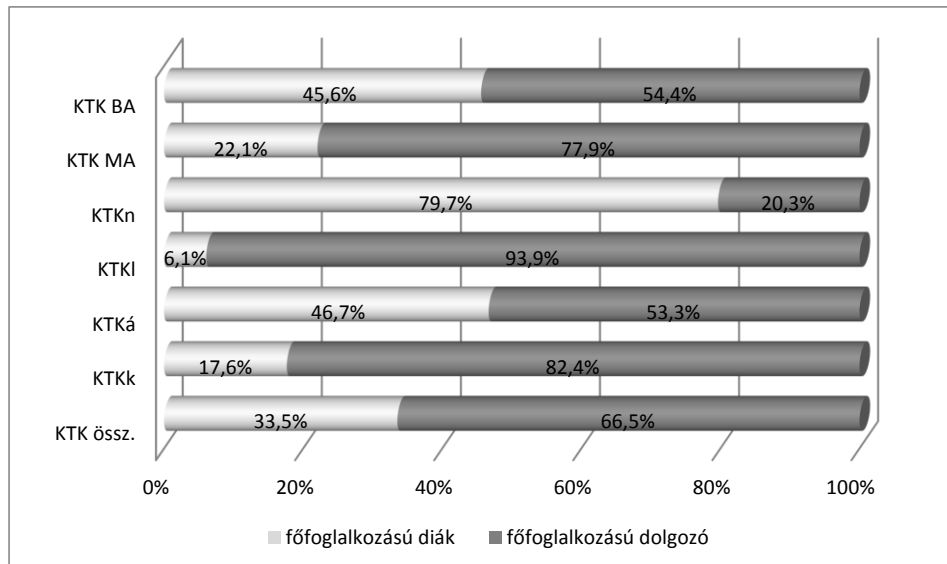
A jelen tanulmányban kiemelkedően nagy jelentőséggel bíró munkavállalási szempontok és arányok megvizsgálásához különböző tényezőkkel kialakított keresztáblák alapján vizsgáltam meg a mintában szereplőket. A 2. ábra a közgazdász hallgatóknak a jelenlegi munkahellyel kapcsolatos arányát mutatja be. Egyrészt jól látható, hogy az alapképzésben is igen jelentős (32,8%) a dolgozók aránya, ami szinte megfordul a mesterképzés időszakára. Ez alátámasztja azt a feltevésemet, hogy a BA képzés egyre inkább a munka melletti tanulmányokat jelenti, azaz a szükséges szakmai tapasztalat megszerzésének az időszaka. A mester képzésben való továbbtanulás során már szinte mindenki dolgozik, a képzés munkarendjétől függetlenül. A BA képzésben a nappali tagozatos hallgatók 21%-a dolgozik, a levelezősök 85%-a, míg az MA képzésben a nappali tagozatosok 26%-a, a levelezősök 91%-a. Ezt támasztja alá a 2. ábrán a KTKn (nappali tagozatosok) és a KTKI (levelezősök) sorban a képzés munkarendje szerinti munkavállalási arány is, a nappalisok esetében összességében 24%, a levelezősök közül 88% dolgozik. Nem meglepő, hogy hasonló tendencia figyelhető meg a finanszírozási forma szerint, azaz, hogy az állam által támogatott hallgatók (KTKá) 35%-a, az önköltségesek, illetve költségtérítésesek (KTKk) 69%-a dolgozik az egyetemi tanulmányok mellett. Jól látható, hogy összességében csaknem minden második (45%) hallgató dolgozik.



2. ábra: A KTK hallgatóinak munkavállalási hajlandósága a képzés szintje, tagozat és finanszírozás formája szerint (n=325, 354, 354)

Forrás: saját szerkesztés Kuráth et al., 2011 alapján

A 3. ábrán a jelenleg is dolgozó hallgatóknak a munkaerőpiacon való jelenlét és a hallgatói státusz közötti két eltérő feladatkörrel kapcsolatos identitástudata figyelhető meg. Egyértelműen látszik, hogy egyedül a nappali tagozatosok között nagyobb azoknak az aránya, akik inkább úgy tekintenek magukra, mint főállású diákok, a többi változó mentén inkább melléktevékenységként tanulnak. A különbségek mindenhol szignifikánsak a  $\chi^2$  próba eredményei és az általános szignifikancia-elvárás három kritériuma alapján.



3. ábra: A KTK hallgatóinak munkaerő-piaci identitástudata a képzés szintje, tagozat és finanszírozás formája szerint (n=159, 158, 158)

Forrás: saját szerkesztés Kuráth et al., 2011 alapján

2. táblázat: A hallgató megcélzott elvárt fizetés és a 2007-2011 között a PTE-KTK végzett hallgatóinak fizetése, valamint a közöttük lévő különbség a finanszírozás formája, a tagozat és a képzés szintje szerint a jelenlegi munkavállalás függvényében

Finanszírozási forma				
	államilag támogatott		költségtérítéses	
	igen	nem	igen	nem
Megcélzott fizetés	297	235	356	268
2007-2011 végzettek fizetése	174	174	163	163
Fizetési GAP	-122	-61	-193	-105
Tagozat				
	nappali		levelező	
	igen	nem	igen	nem
Megcélzott fizetés	294	244	339	189
2007-2011 végzettek fizetése	167	167	190	190
Fizetési GAP	-126	-77	-149	1
Képzési forma				
	BA/BSc		MA/MSc	
	igen	nem	igen	nem
Megcélzott fizetés	314	245	314	232
2007-2011 végzettek fizetése	152	152	251	251
Fizetési GAP	-162	-93	-63	19

Forrás: saját szerkesztés Kuráth et al., 2011 alapján

A 2. táblázatban az első sorok a jelenlegi hallgatók által elvárt fizetésének nagyságát tartalmazzák nettó ezer Ft-ban, a második sorok a Pécsi Tudományegyetem



Közgazdaságtudományi Karán 2007-2011 között végzett hallgatók átlagos fizetését mutatják meg nettó ezer Ft-ban, az alsó sorok pedig a kettő közötti különbséget tartalmazzák. A táblázat adataiból leolvasható, hogy az elvárt, megcélzott fizetés szinte minden esetben jóval magasabb a végzetek reális kereseteinél. Egyedül az MA képzésben résztvevő és a levelező, jelenleg nem dolgozó hallgatóknál találunk a végzetek keresetéhez mérten reális értékeket. A hallgatók átlag fizetési elvárása havi nettó 277.000 Ft, ami a 2011-es nemzetgazdaságban szellemi foglalkoztatásuk bruttó 284.025 Ft-os átlagkeresetéhez közelít, tehát lényegében jóval magasabb, mint a potenciálisan elérhető kezdő kereset, főleg ha figyelembe vesszük, hogy igen nagy különbségek adódnak az országon belül az egyes régiók<sup>11</sup> függvényében.<sup>12</sup> A hallgatók-végzetek GAP elemzésében a legnagyobb eltérést az alapképzésben résztvevő, ugyanakkor dolgozó hallgatók esetében figyelhetjük meg, mintegy 160 ezer forinttal szeretnének többet keresni, mint amennyit a végzetek keresnek. A táblázatból az is kiderül, hogy a mester fokozattal rendelkező végzeteknek a fizetése nettó 100 ezer Ft-tal magasabb az alapképzést befejezőkéhez képest, tehát érdemes a munka mellett folytatni a tanulmányokat.

Érdekes még összehasonlítani, hogy a végzetek mit tettek a tanulmányaik alatt és azt, hogy hogyan látják, milyen tényezők szükségesek a munkaerő-piaci érvényesüléshez. Ezt a 4. ábra mutatja be. A 2007-ben és 2009-ben végzetek válaszai alapján leginkább a külföldi ösztöndíjak „ki nem használását” bánták meg, hiszen itt figyelhető meg a legnagyobb különbség a saját aktivitás és az ajánlás között.

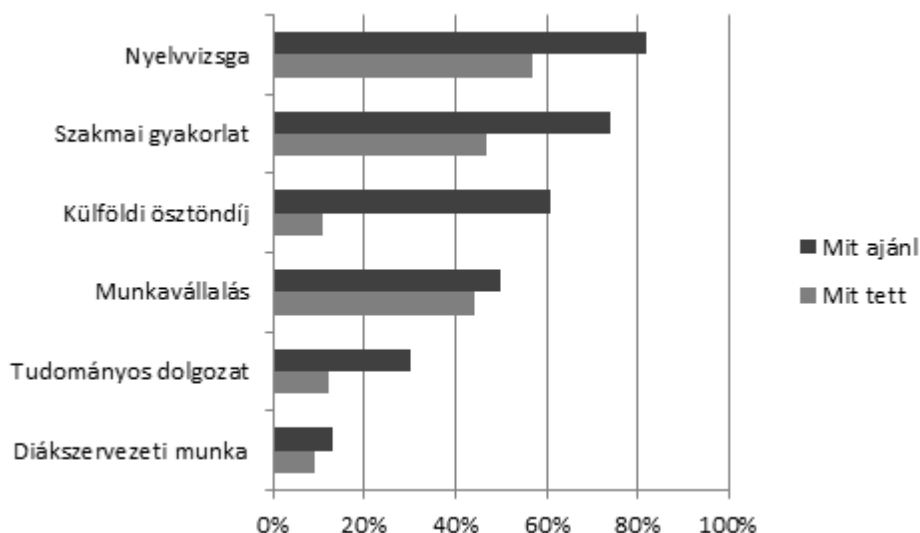
Az ábrából az is kiolvasható, hogy leginkább a nyelvvizsga megszerzését jelölték meg elsődleges prioritásként, és ezt tudták hallgatóként is, hiszen mindkét tekintetben az első helyre rangsorolták a nyelvismeretet. Ezt azonban nem tartották elégnek, így azt javasolják a jelenlegi hallgatóknak, hogy még több energiát fektessenek az idegen nyelvek elsajátításába. Második helyen áll – szintén mindkét tekintetben – a szakmai gyakorlat, így azt lehet mondani, hogy a PTE-KTK végzettjei és hallgatói tisztában vannak azzal, hogy a szakmai gyakorlat növeli a munkaerő-piaci esélyeiket, de a végzősök ezt még erőteljesebben ajánlják a hallgatóknak.

Sorrendben a már említett külföldi ösztöndíj, egyéb munkavállalás, tudományos diákköri tevékenységek (TDK dolgozat írása, prezentálása stb.) és a diákszervezeti munkák (pl. a kari Hallgatói Önkormányzat, AIESEC, Tehetségért Mozgalom, szakkollégium, stb.) következnek. Összességében azt lehet mondani, hogy a külföldi ösztöndíjaktól eltekintve azonos sorrendet állítottak fel a kitöltők, és mindennemű erőfeszítést nagyobb fokú intenzitással javasolnak a jövő pályakezdői számára, következésképpen véleményük szerint az egyetemi évek alatti egyéb erőfeszítések nagyban hozzájárulhatnak a könnyebb elhelyezkedéshez.<sup>13</sup>

<sup>11</sup> Karácsony Péter – Varga Mária: Regionális különbségek a hazai munkaerőpiacon. Munkaügyi Szemle, 2010, 4. sz. 86-90.

<sup>12</sup> KSH/b: *A szellemi foglalkozásuk havi bruttó átlagkeresete a nemzetgazdaságban (2008–) – TEÁOR '08\**. Forrás: [http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat\\_eves/i\\_qli016.html](http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli016.html) Letöltve: 2012.01.15

<sup>13</sup> Farkas Ferencné, Balogh Gábor, Sipos Norbert: *Kapcsolati háló, egyediség és tehetség a munkaerő-piaci átmenetben: Diplomás pályakövetés a Pécsi Közgázon*. Munkaügyi Szemle, 2011, 55. (4.), 58-67., 9.



4. ábra: A végzettek ajánlásai a könnyebb elhelyezkedésre vonatkozóan és saját vállalásaik

Forrás: Farkas Ferencné, Balogh Gábor, Sipos Norbert: *Kapcsolati háló, egyediség és tehetség a munkaerő-piaci átmenetben: Diplomás pályakövetés a Pécsi Közgazdaságtudományi Egyetemen*. Munkaügyi Szemle, 2011, 55. (4.), 63.

## V. Összefoglalás

A Bologna-folyamat magyarországi bevezetése az egyezmény aláírását követő 8. évben következett be, viszont nem úgy tűnik, hogy a rendszer fel tudott rá készülni. A megváltozott oktatási körülmények és követelmények következtében átalakult a felsőoktatásban tanuló hallgatók értékrendje, egy merőben más struktúrájú képzésben kell részt venniük. Előtérbe kerültek a munkavállalással kapcsolatos kérdések, egyre többen vállalnak munkát a tanulmányaik mellett, és közülük a nagyobb része gondolja úgy, hogy inkább főállású dolgozó, mint hallgató. A munkaerő-piaci érvényesüléshez szélesebb körű ismeretekre van szükség, és így sokkal hamarabb kell megszerezni ezeket az ismereteket.

Az oktatóknak fel kell ismerniük, hogy az órákon való részvétel egy trade-off egyenlet eredményének függvénye. Amennyiben úgy látják a hallgatók, hogy tudásra tehetnek szert, amely szükséges lehet a későbbiekben, akkor bemennek az órára, amennyiben feleslegesnek tartják az elhangzottakat, akkor inkább a munkát részesítik előnyben. Ezért változtatni kell az oktatási módszereken, a gyakorlati képzést kell a mindennapi munkamenet részének tekinteni, és a „való világból” ismert cégek példáján kell bemutatni az elméletet. Az oktatóknak megmaradt ugyanakkor a tehetséggondozási alapfunkciója, viszont a megfelelő szinten való működtetéshez fontos a nyitottság, interaktivitás, hallgatóközpontú gondolkodás.

Továbbá bátorítani kell a hallgatókat, hogy a DPR eredményeiben kirajzolódó kompetencia-növelő lehetőségeket megragadják, mivel a felsőoktatási intézményeknek fontos szerepe van a hallgatói „jóllét”, és ezzel összefüggésben az elkötelezettség, elégedettség és motiváltság elérésében és fenntartásában. Az egyénnek megfelelő tanulási forma biztosítása – mintegy egyedi tömeggyártás –, gyakorlati ismeretszerzési folyamat lehetővé teszi az adottságok kiteljesítését, ezáltal motiváltabb, elégedettebb lesz. Ha a hallgató jól érzi magát – saját felelőssége sem elhanyagolható ebben –, akkor aktív, kapcsolatképző, tanulékony és erőteljesebben sikerorientált végzős lesz, mint a tömegben „diplomát szerzett” sorstársak.

## VI. Irodalomjegyzék

- Balogh László: *Mi a tehetség? Elméleti kiindulási pontok tehetséggondozó programokhoz.* 2007, Forrás: <http://geniuszportal.hu/?q=node/77>, Letöltve: 2012. 02. 29.
- Bognár György (2008): *Tehetségek felismerése és tehetséggondozás a felsőoktatásban.* Diplomamunka, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Bp., 2008, Forrás: <http://mahara.eet.bme.hu/artefact/file/download.php?file=52&view=11>, Letöltve: 2012.06.25.
- CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról. Forrás: [http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy\\_doc.cgi?docid=A1100204.TV&timeshift=1](http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100204.TV&timeshift=1) Letöltve: 2012.06.22.
- Csikszentmihályi, Mihály – Rathunde, Kevin – Whalen, Samuel: *Tehetséges gyerekek – flow az iskolában.* Nyitott Könyvműhely, Bp., 2010.
- Farkas Ferencné, Balogh Gábor, Sipos Norbert: *Kapcsolati háló, egyediség és tehetség a munkaerő-piaci átmenetben: Diplomás pályakövetés a Pécsi Közgázson.* Munkaügyi Szemle, 2011, 55. (4.), 58-67., 9.
- Fazekas Marianna (szerk.): *Felsőoktatás – Tehetség – Bologna – 2008.* A Magyar Tehetséggondozás I. Országos Konferenciájának (2008. február) első szakkonferenciája, 2009, Forrás: <http://www.tehetsegpont.hu/dokumentumok/felsookt.pdf>, Letöltve: 2012.06.25.
- Karácsony Péter – Varga Mária: Regionális különbségek a hazai munkaerőpiacon. Munkaügyi Szemle, 2010, 4. sz. 86-90.
- KSH/a: *Egyetemek, főiskolák nappali tagozatára jelentkezettek és felvettek (1990–)*, Forrás: [http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat\\_eves/i\\_zoi006.html](http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi006.html) Letöltve: 2012.06.15.
- KSH/b: *A szellemi foglalkozásúak havi bruttó átlagkeresete a nemzetgazdaságban (2008–) – TEÁOR '08\**. Forrás: [http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat\\_eves/i\\_qli016.html](http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli016.html) Letöltve: 2012.06.15
- Kuráth Gabriella, Kovács Árpád, Kiss Tibor, Héráné Tóth Andrea, Sipos Norbert: *Diplomás Pályakövető Rendszer - 2011-es hallgatói motivációs vizsgálat a Pécsi Tudományegyetemen.* Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2011.
- Mönks, Franz J.: *Development of gifted children: The issue of identification and programming.* (Eds.) Mönks & Peters: Talent for the Future. Van Gorcum, Assen/Maastricht, 1992.
- Renzulli, Joseph: *What makes giftedness? Reexamining a definition.* Phi Delta Kappa, 1978, 60, 180-184, 261.
- Terman, Lewis M.: *The physical and mental traits of gifted children.* In: Sternberg, Robert J. – Davidson, Janet E. (szerk.): *Conceptions of Giftedness*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, 182-200.

**Sipos Norbert**, doktorandusz hallgató, főiskolai tanársegéd

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Gazdálkodástani Doktori Iskola; Eötvös József Főiskola, Műszaki és Közgazdaságtudományi Kar

Cím: 7622 Pécs, Rákóczi út 80.

E-mail: [sipos.norbert@pte.hu](mailto:sipos.norbert@pte.hu) [sipos.norbert@ejf.hu](mailto:sipos.norbert@ejf.hu)

## **Falu – város kapcsolat változásának vizsgálata a Dél-Alföldön<sup>1</sup> (Összehasonlítása a Dél-Dunántúllal)**

Weber Erika

Pécsi Tudományegyetem  
Közgazdaságtudományi Kar

### **Absztrakt**

A Dél-Alföldi régió alapvetően vidéki jellegű térség. A magyarországi régiók közül ebben a régióban a legmagasabb a mezőgazdaság részaránya a bruttó hozzáadott értékből és a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya is. Ezen kívül alacsony népsűrűségű is a térség, ami szintén a vidékiség egyik jellemző vonása. A régió nem rendelkezik sűrű városhálózattal a régió, városainak egy része csupán városi ranggal bír, de funkcióikban elmaradnak a fejlettebb városoktól és lakosság számuk is alacsony a megyeszékhelyek és megyei jogú városoktól eltekintve. A vidéki térségek, a falvak létét, fejlődési lehetőségeit azonban mégis ezek határozzák meg elsősorban.

A Dél-Dunántúli régió is vidéki jellegű térség, azonban bár területileg elmarad a Dél-Alföldi régiótól, településhálózata sűrűbb, és aprófalvas jellegű. A jellegét tekintve azonos a két régió, azonban településhálózatában eltérő, így érdekes lehet megvizsgálni, hogy hasonló fejlesztési célokra van-e szükség a két területen.

A globalizáció hatására a falu-város, vidéki-városi térségek kapcsolata jelentősen átalakult. Célom a kapcsolat átalakulásának folyamatát megvizsgálni és az ehhez kapcsolódó területfejlesztési, főként vidékfejlesztési célokat áttekinteni a Dél-Alföldi régióra vonatkozóan, és összehasonlítani a Dél-Dunántúli régióval. A térség vidéki jellege miatt fontos a vidékfejlesztés kiemelése és annak összevetése a térség településhálózatával, fejlesztési lehetőségeivel. Összevetem a vándorlás, munkanélküliség, mezőgazdasági vállalkozások, az infrastruktúra és az oktatás alapján kialakuló központokat a meglévő, már kialakított központokkal, és az azok közti különbségek, egyezések alapján a fejlesztési tervek értékelésével új, részben új fejlesztési lehetőségeket kívánok felvázolni.

### **Abstract**

The Southern Great Plain region is basically a rural area. Out of the Hungarian regions in this region is the highest share of agriculture from the GDP and the agricultural employment rate is the highest as well. In addition, this region is rarely populated, which is also a peculiarity of the rural areas. The region has not a dense urban network, some of the cities has only a town status, but they default in functions from the developed cities and their population is very low, except from the county seats and cities of county rights. However, these cities allocate primarily the developmental opportunities of the rural areas and villages.

The Southern Transdanubian region is also a rural area, too, however it lags behind the Southern Transdanubian region in its territory, its settlement network is denser and there are lot of small villages. The two regions are same as rural areas, but their settlements networks are very different, so it would be interesting to analyse whether they need similar development goals.

---

<sup>1</sup> A tanulmány a TÁMOP-4.2.1. B-10/2/KONV-20100002, a Dél-Dunántúli régió egyetemi versenyképességének fejlesztése projekt, Dél-Dunántúl gazdasági erőforrásainak feltárása és fejlesztési lehetőségek meghatározása c. alprojekt keretében készült. Kutatás vezetője: dr. Buday-Sántha Attila.

The village-city, rural-urban relationships changed under the effects of globalization. My goal is to examine the process of the transformation of relationship, and the territorial development, mainly the rural development regarding the Southern Great Plains region, and make a comparison with the case of the Southern Transdanubian region. With reason of rural character of the area it is important to emphasize the rural development and its comparison with the settlement network and the developmental opportunities in the region. I compare the centres of migration, unemployment, agricultural companies, infrastructure and education to the existing, already established centres. I would like to present new developmental opportunities based on the examination of differences and accordance between the centres and the estimation of the development plans.

**Kulcsszavak:** *falu-város kapcsolat, vidék jövője, területfejlesztés, településfejlesztés*

## **I. Bevezetés**

A két vizsgált régió jellegében hasonló, mindkét terület alapvetően vidéki jellemzőkkel bír. Egyik térségben sem jelentős az ipari tevékenység, bár a Dél-Alföldi régióban a jelenleg beinduló Mercedes gyártól várható pozitív hatás, azonban az M5-ös autópálya jelenléte előíranyozza, hogy ez nem feltétlen a régióra fogja elsősorban kifejteni a hatását és eleve hosszú időre van szükség, ahhoz, hogy ezek a hatások egyáltalán megjelenjenek, és átgyűrűzzenek más ágazatokba is.

Elsőként számba vettem, hogy milyen változások mentek végbe a falu és város kapcsolatában, és hogy ezekre milyen tényezők voltak hatással. Mivel alapvetően vidéki térségekről van szó, elsősorban a vidékfejlesztési célokat vizsgáltam meg, hogy melyek az általános problémák a vidéki térségekben, milyen tervek készültek ezek megoldására, és hogy ezek mennyiben kapcsolódnak a jelenlegi folyamatokhoz a régiókban.

Bár az országos átlaghoz viszonyítva mindkét régióban magas a mezőgazdaság részaránya a bruttó hozzáadott értékéből és a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya is, önmagában az agrárgazdaság fejlesztése nem lehet megoldás a térségek felzárkóztatására, problémáinak megoldására. Egyrészt a mezőgazdasági területek csökkenése sem teszi ezt lehetővé és a folyamatos fejlesztéseknek, az extenzívebb irányú termelési szerkezetváltásnak köszönhetően néhány területétől eltekintve az agrárgazdaság munkaerő szükséglete is jelentősen lecsökkent. Azonban az agrárgazdasághoz kapcsolódó tevékenységek (mint például az alternatív energiák hasznosítása) támogatása, fejlesztése pozitív hatással lehet a munkahelyteremtésre, és a fenntarthatóságot is szem előtt tartva fejlesztheti a térség gazdasági erejét.

A két régió fejlesztési lehetőségei egyrészt a településhálózatuk eltérő jellege miatt különbözhetnek, és közelségük miatt is a cél az kell, hogy legyen, hogy eltérő területeken határozzák meg a fejlesztési célokat. Ez mindenképpen szerencsésebb lenne, hogy ne váljanak egymás gazdasági versenytársává.

A térségek vidéki jellege miatt fontos a vidékfejlesztés kiemelése és annak összevetése a régió településhálózatával, fejlesztési lehetőségeivel. Ezért a vándorlás, a munkanélküliség, az infrastruktúra és az oktatás alapján vizsgálom a két régió adottságait, és a fejlesztésre szoruló területek is meghatározhatók ezek alapján. Az ezek által kialakuló központok nem feltétlen egyeznek meg a meglévő, már kialakult központokkal, és az azok közti különbségek, illetve egyezések alapján a fejlesztési tervek értékelésével új, esetleg részben új fejlesztési lehetőségek vázolhatók fel. Némi változást ebben hozhat ugyan a járások kialakítása, de a folyamatos változások semmiképp nem vezetnek jó megoldáshoz, a lakosság, és a fejlesztések érdekében is állandóságra lenne szükség, arra kell törekedni.

## **II. Anyag és módszer**

### **II. 1. Falu – város kapcsolat**

A város-falu kapcsolat, a köztük lévő funkciómegosztás a globalizáció hatására jelentősen átalakult. Nem lehet egyértelműen kijelenteni például, hogy a vidéki térségekben a mezőgazdasági tevékenység a meghatározó. Egyre nehezebb szétválasztani a jellemző folyamatokat a városi, vidéki térségek között. Korábban a munkamegosztás fejlődése és egy koncentrációs folyamat eredménye volt a város-falu elkülönülése, a jövőben azonban a fejlődést a központi városok és kapcsolataik határozzák meg, a fejlődés az urbanizációs folyamatoktól függ. A térségek elkülönülése alapvetően a vidéki jelleg mértékétől függ. A jellemzően vidéki térségekben a városok esetében is a vidéki igények a fejlődés meghatározói,

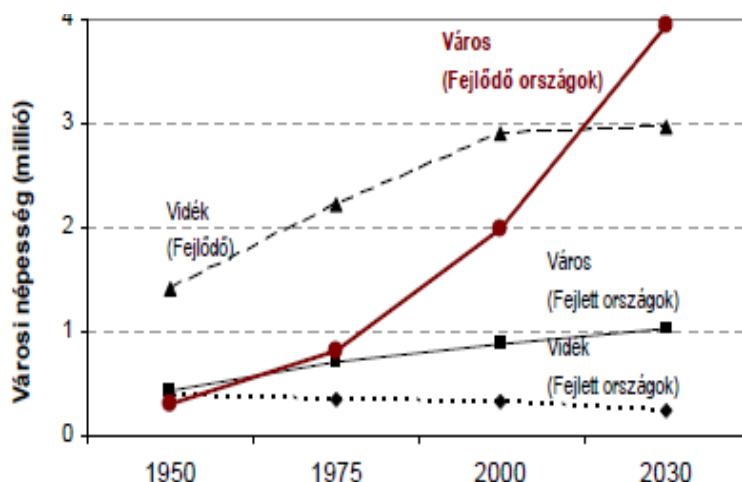
de a városi térségekben sem hagyhatók figyelmen kívül a környező vidéki térségek, nem kezelhetők elkülönülten. (Faragó, 2006)

A városiasodás, urbanizáció tehát fontos tényezője a város-falu közti kapcsolatok átalakulásának. Az urbanizációnak azonban több szakasza különböztethető meg. Az első a városrobbanás szakasza. Az első városok szinte falvak voltak, szorosan összekapcsolódtak a mezőgazdasági területekkel. Az iparosodás hatására azonban megindult az agglomerálódás. Az ipari forradalom következtében megindult a modern városfejlődés, új funkciók jelentek meg. A korábban alig változó városi népesség ugrásszerűen növekedni kezdett, ami főként a faluról városba vándorlásnak köszönhető. Ennek hatására a városok mérete is nőtt, egyre több nagyváros alakult ki. Azonban az ipar növekvő munkaerő szükségletét a nemzetközi bevándorlás tudta kielégíteni, a faluról történő vándorlás csak minimális munkaerő növekedést jelentett. Az iparosodás sokkal fejlettebb, nagyobb üzemeket hozott létre, mint a korábbi ipari forradalom. Kelet-, Közép- és Dél-Európában az iparosítás lassú folyamat volt, csak a városhálózat egy részére terjedt ki, tőkehiány jellemezte. A nagyváros és a mezőváros egymás mellett élt, a falusi népesség többségben maradt. A városnövekedés hatására átalakult a városok belső szerkezete, működése, a városok-falvak kapcsolatrendszere. (Enyedi, 2011)

A második szakasz a relatív dekoncentráció, a szuburbanizáció szakasza. A városnövekedés hosszabb folyamat, mint az első szakasz esetében és térben dekoncentrált módon megy végbe. A városhatáron kívüli települések funkcionális szerveződése a nagyvárosokkal, a modern urbanizáció melységi terjedése, a kis- és középvárosi hálózat gazdasági szerepének változása jellemzi. Terjedése a városrobbanáshoz hasonló: először a fejlett európai, észak-amerikai országokban jelent meg, a fejlődő országokban azonban egybefonódott a városrobbanással, és csak részben jelent meg. (Enyedi, 2011)

Az emberiség történelmében mindvégig megfigyelhetők a fent említett migrációs folyamatok. Európa történelmét vizsgálva ezek a vándorlások jelentős gazdasági, társadalmi hatással voltak a térségre. A gazdasági, technikai fejlődésnek és az új társadalmi eszméknek köszönhetően újra intenzív népmozgások voltak megfigyelhetők a kontinensen, de jellegét, célját tekintve már mások voltak, mint a korábbiak. A mezőgazdaság ugrásszerű fejlődésnek indult, ezzel párhuzamosan az ipari termelés új technológiáknak és termelési módoknak köszönhetően egyre nagyobb jelentőséggel bírt. A mezőgazdaságból hatalmas munkaerő szabadult fel, melyet az ipar munkaigényessége végett fel tudott szívni. Ennek eredménye az úgynevezett iparvárosok kialakulása és robbanásszerű növekedése. A vidéki (mezőgazdasági) régióból a városi (ipari) régióba történő vándorlás nem csak gazdasági növekedést eredményezett, hanem gazdasági, társadalmi és kulturális változásokat is. Az iparosodás vele együtt az urbanizáció a fejlett országokban a XIX. század közepén indult el és az első világháborút megelőző években érte el a nagyobb növekedési ütemet. Ezt követően a folyamat lelassult. A fejlett országok városi népességének növekedési üteme 1950-1975 között 2%, 1975-2000 között pedig már csak 0,91% volt. (1. ábra) A jövőre nézve további mérséklődés, a népesség elöregedése várható. (Ricz, 2008)

Ezzel ellentétben a fejlődő országokban a nagymértékű urbanizáció csak a II. világháborút követően indult meg. Ugyanakkor a városiasodás üteme sokkal gyorsabb volt, mint a fejlett régiók esetében, emellett gyakran megfigyelhető, hogy a gazdasági növekedés nélkül is tovább folytatódik a folyamat. A gyarmati hagyományok és a sajátos természeti viszonyok végett a fejlődő országok urbanizációs folyamata eltér a fejlett országokétól. (Fay – Opal, 2000)



1. ábra: A városi és vidéki népességnövekedés a fejlett és a fejlődő országokban

Forrás: Ricz, 2008.

Ha egy adott településen, régióban egyre nagyobb az elégedetlenség a munka- és az életkörülmények miatt, és minél nagyobbak a felismerhető regionális különbségek, annál nagyobb a valószínűsége a térbeli mobilitásnak. A közgazdasági elméletek a bérszínvonalra és a rendelkezésre álló munkahelyek számára, illetve az ezek közti térbeli differenciákra vezetnek vissza a munkaerő-mobilitást. Vagyis minél nagyobb az egyes régiók között a különbség a béreket illetően, annál nagyobb mértékű mozgás várható. (Richardson, 1973)

*Harris – Todaro* (1970) a vidékről a városokba irányuló vándorlást vizsgálta, növekvő városi munkanélküliség mellett. Kérdés, hogy miért költöznek tömegek a fejlődő országokban a városokba, miért mennek el a faluból, ahol többé - kevésbé biztonságban élnek. A válasz a bérkülönbség a falusi és a városi bér között. A városi bérnek nagy a vonzereje, a magas munkanélküliség ellenére is. A munkavállalók a várható jövedelem alapján döntenek. Ez alapján a vándorlás a várható jövedelmeket egyenlíti ki, nem a valós jövedelmeket.

Nem érdemes úgy megoldani a különbségeket, hogy a városban pótlólagos beruházást hajtanak végre (új munkahely, de emelkedő bérek is), mert újabb vágy keletkezik vidéken, hogy a városba menjenek. Ha az átlagos kvalifikációs szint nő, akkor az emberek a városba mennek. A városba áramlás egyik legfontosabb következménye a városi munkanélküliség növekedése, ami főként a vidékről bevándoroltakat sújtja. (Harris-Todaro, 1970)

A népesség tömeges vándorlása egy részről a város számára egy óriási többlet terhet is jelent, melynek megoldására gyakran nincs lehetőség. A zsúfoltság, a zaj és az egyéb negatív externáliák hatásának következményei társadalmi konfliktusokhoz vezethetnek. Másrészt a vidékről történő elvándorlás, mely főként a munkaképes korosztályt érinti, óriási hiányt eredményez a rurális térségek számára. A Todaro és Harris által felvázolt modellben a vidék „kizsákmányolása” jelenti az egyik megoldást. Ennek a gazdaságpolitikai következtetésnek, valamint a növekvő bérkülönbségeknek köszönhetően tovább romlik a vidék és a város viszonya. Nyilvánvaló, hogy ezt a konfliktushelyzetet fel kell oldani, melynek nem lehet a Lewis-féle gazdaságpolitikai ajánlás, a vidéki térség elhanyagolása, a város fejlesztése a megoldása. A probléma összetettségéből fakad, hogy a várost és a vidéket, és viszonyukat komplexen kell kezelni. (Ricz, 2008)

A városok túlzásfokúsága következtében indult meg az urbanizáció harmadik szakasza, a dezurbanizáció. A fejlettebb országokban a városnövekedés megállt, a népességnövekedés a

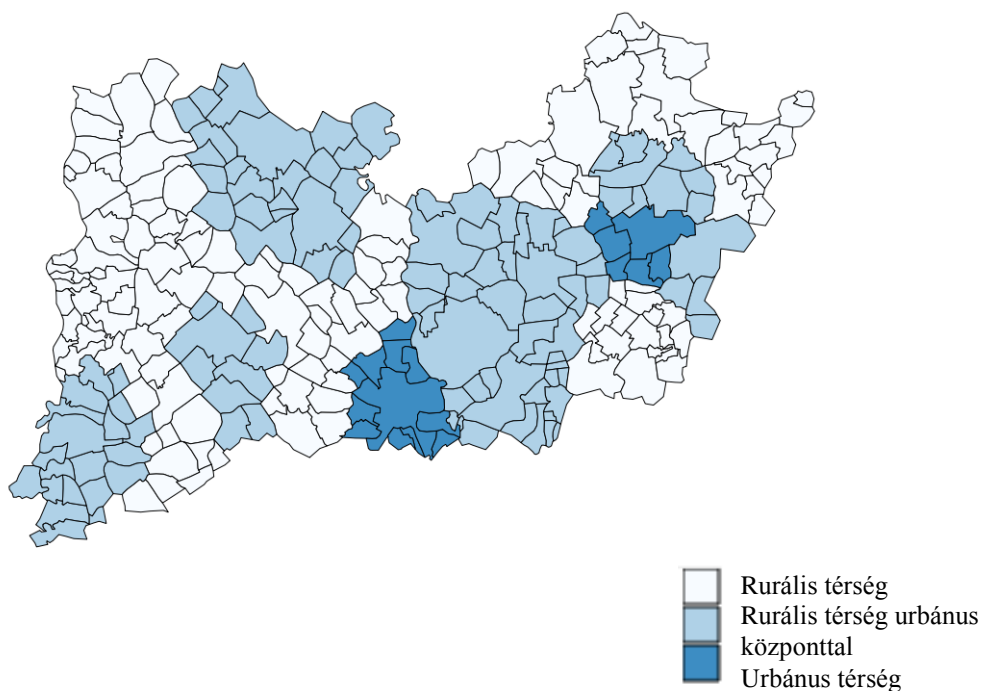


rurális térségekbe irányul. A falvakba költözés kisebb méretű, természet közeli letelepedést jelent. Az első szakasz városba vándorlási folyamatát a falu felé irányuló mozgás váltja fel. (Enyedi, 2011)

A negyedik szakasz a reurbanizáció, ami újabb városi népességkoncentrációt jelent. Ezt a napi munkába járás növekvő ideje és költsége, a történelmi városközpontok rehabilitációja ösztönzi. Ez azonban nem városfejlődést jelent, csupán a városi agglomerációkon belüli népességátrendeződést. Az informatika terjedése az elmúlt időszakban oly mértékig átformálta a kapcsolati rendszereket, a társadalom feltételeit, hogy az új városfejlődési szakaszt ez alapján lehet meghatározni. Ez a legfejlettebb országokban terjedt el, a nagyvárosok térszerkezeti átformálódását és a városok gazdasági alapjának átalakulását eredményezte. Korunk alapvető jellemzője a globalizáció, melyben a hatalmi központok néhány, vállalatközpontokat tömörítő metropoliszhoz kötődnek. Az urbanizáció negyedik szakaszát ez alapján a globalizáció urbanizációjának lehet nevezni. A városhierarchia csúcsán a nagyvárosi régiók állnak, a folyamatban a városok és a falvak pedig több szempontból is egybeolvadnak. (Enyedi, 2011)

A globalizáció következtében a népesség, a munkaerő mozgása egyre mindennapibbá kezd válni. Az egyéni és társadalmi mozgások egyaránt jelentős befolyással bírhatnak a gazdasági fejlődésre, valamint a térbeli különbségekre. *Florida* (2008) szerint is a világ fejlett régióiban, a nagyvárosi agglomerációkban koncentrálódik a gazdaság, ennek következtében a népesség is. Ezért a munkaerő intenzívebb mobilitása, a gazdasági fejlődés és ezzel párhuzamosan bekövetkező városi népességszám növekedés kulcskérdés a gazdaságpolitika számára.

## II. 2. Vidékfejlesztés Magyarországon a rendszerváltás után



2. ábra: A Dél-Alföldi régió kistérségeinek vidéki jellege

Forrás: Dél-Alföldi Területfejlesztési Operatív Program alapján saját szerkesztés

A városfejlődés, a népességszám változás jelentős problémákat okoz mind gazdasági, mind társadalmi szinten, így azok kezelésére nagy hangsúlyt kell fektetni. A terület- és a vidékfejlesztés ezen problémák, és a hozzájuk kapcsolódó folyamatok befolyásolását, az

ezeket segítő feladatok meghatározását és irányítását hivatott végrehajtani. Intézményrendszere azonban az elmúlt időszakban különvált. Nincs olyan szervezet, ami a terület- és vidékfejlesztést, annak feladatait, céljait egybehangolná. A cél a terület és vidékfejlesztési feladatok együttes koordinálása lenne a jobb célmeghatározás, erőforrás felhasználás és érdekérvényesítés érdekében. A terület-és vidékfejlesztés megfelelő működéshez és koordinációhoz tartós intézményi struktúrára lenne szükség. (Csatári, 2004)

A vizsgált régió vidéki jellege miatt (2. ábra) kiemelten most csak a vidékfejlesztés feladataival és céljaival foglalkozom. A vidékfejlesztés az átlagosnál magasabb mezőgazdasági területhasználattal és foglalkoztatottsággal jellemezhető vidéki térségek fejlesztésére irányuló politika és stratégia. A vidéki térségek foglalkoztatási kapacitása alapvető hatással van a munkanélküliség és az elvándorlás alakulására. A mezőgazdasági foglalkoztatottság aránya azonban egyre alacsonyabb, így a munkahelyek esetében az agrárszektor mellett alternatív foglalkozási lehetőségeket is ki kell alakítani, ezek nagyrészt azonban az agrárgazdasági tevékenységhez szorosan kapcsolhatók lehetnek, például alternatív energiaforrásra épülő ipari tevékenység. A munkahelymegtartás és teremtés mellett a vidékfejlesztés fontos feladata a népesség megtartása és a természeti környezet fenntartása is.

A vidékfejlesztés legfontosabb céljai és feladatai tehát:

- az erőforrások ésszerű használata,
- a fenntartható gazdaságfejlesztés,
- a vidéki életkörülmények javítása,
- a közösségi és kulturális értékek megőrzése. (Meggyesi, 2006)

A vidéki térségek, jellegükből adódóan is legtöbb esetben elmaradott térségek. Az Európai Unió kiemelten támogatja ezen térségek felzárkóztatását. Ehhez azonban szükség van egy nemzeti stratégiára, ami lehetőségeket biztosít a térségek problémáinak kezelésére és felkészíti a lehetséges hazai és EU támogatások felhasználására. Magyarországon a Nemzeti Vidékstratégia céljai határozzák meg ezeket a lehetőségeket. A célkitűzések, programok meghatározása során a fenntarthatóság és a vidéki élet értékei a meghatározók. Az Európa 2020 Stratégiájához és a 2014-2020 közötti Európai Uniós finanszírozási időszakhoz illeszkedve a cél, hogy 2020-ra a vidék társadalmi és gazdasági folyamataiban javulás következzen be, melynek területei a foglalkoztatás növekedése, kiegyensúlyozott mezőgazdaság, termelési szerkezet, a helyi élelmiszer-termelés és élelmiszerpiacok megerősödése és népesedési mutatók javulása. Ez azonban átfogó megközelítést igényel. A stratégia közös stratégiai keretet biztosít a vidékfejlesztés, a természet- és a környezetvédelem mellett a vízügy, az agrárgazdaság, valamint az élelmiszerlánc és élelmiszer-feldolgozás számára, ugyanakkor a terület- és településfejlesztés és –rendezés, a közigazgatás-szervezés, a foglalkoztatáspolitikai, és egyéb fejlesztési területek összefogását is megkívánja. A kidolgozás során azonban az Unió céljait és más nemzetközi kötelezettségeket is számba kell venni (például a Közös Agrárpolitika). (Videkfejlesztési Minisztérium, 2011)

A vidéki térségek esetében, bár differenciáltak a területeke, legjelentősebb problémáik mégis megegyeznek, általános érvényűek:

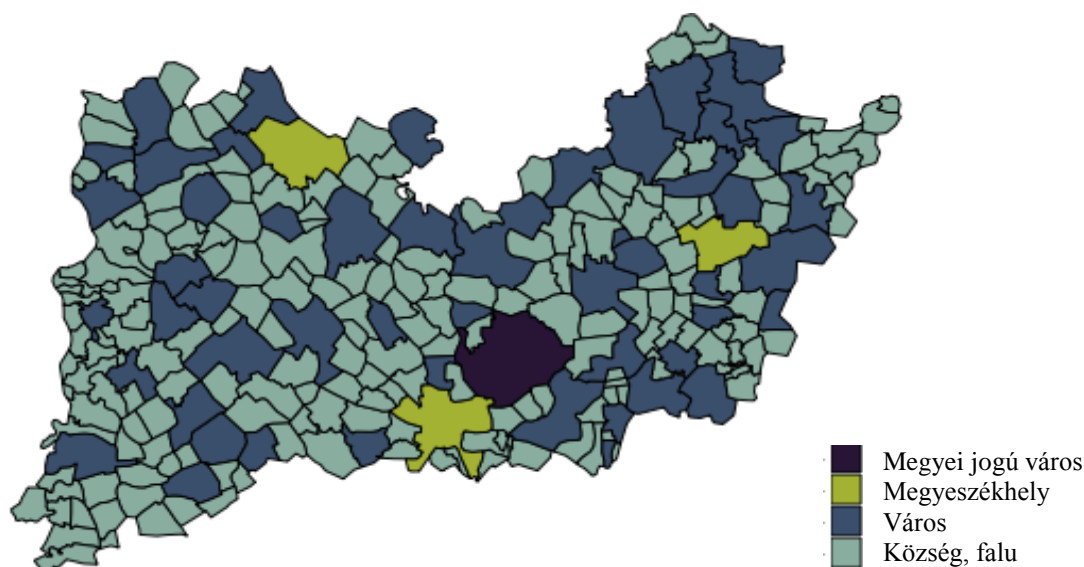
- A vidék városellátó funkciójának leépülése.
- A falvak hagyományos, termelő szerepköre visszaszorult.
- A mezőgazdaság nemzetgazdasági jelentősége lecsökkent.

- A vidéki munkalehetőségek csökkennek, alacsonyabbak a jövedelmek, mint az urbánus térségekben.
- Az elvándorlások következtében egyes térségekben a falvak, tanyák kiürülnek.
- A helyi önkormányzatok működési problémákkal küzdenek.
- Elmaradottabb infrastruktúra a jellemző.
- Az értelmiség kis számban van jelen a vidéki kistelepüléseken. A középfokú képzés, a szakképzés területén a falvak a városokra vannak utalva.
- Folyamatos a népesség fogyása, elöregedése.
- A fejlesztések térségi és szakmai összehangolása hiányzik. (Vidékfejlesztési Minisztérium, 2011)

### III. Eredmények

#### III. 1. A dél-alföldi területi tervezés, vidékfejlesztés

A rendszerváltás után a településközi kapcsolatok átalakultak a régióban is. A területi folyamatok alakulásában felértékelődik a városok és a környező települések közötti viszonyrendszer. A ritka település-, de sűrű városhálózatú Alföldön nem határozható meg egyértelműen a vonzáskörzettel rendelkező városhálózat, mert nincs számottevő hierarchikus különbség a települések között. (Csatári, 2004)



3. ábra: A Dél-Alföldi régió városhálózata

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

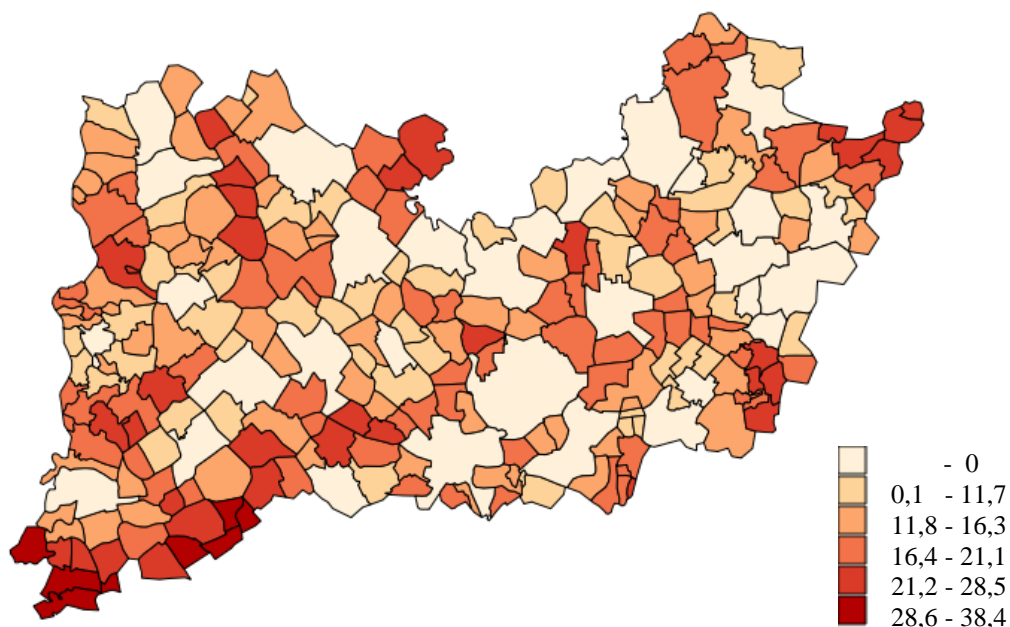
A régió kevés, de nagy kiterjedésű településekkel rendelkezik (3. ábra). A városok magas száma ellenére azonban a kapcsolatrendszer nem kiforrott, nincsenek a megyeszékhelyeken kívül egyértelműen kialakult központok. A kistérségi központok is csak névleges központi szereppel bírnak, az elosztásuk nem a korábbi kapcsolatok alapján történt, így a lakosság számára nem egyértelműen meghatározott az ezekhez fűződő kapcsolat. Gyakran ezek a városok nem rendelkeznek városi funkciókkal, a feladatkörök bővülésével, települési vezetők

lobbyképességével várossá alakultak a község jellegű, kis népességszámú települések is. Ezen kívül jelentős hatása van a térségben a tanyáknak is, amelyek szerves részét alkotják a településeknek, így azoktól elválasztva semmiképp sem fejleszthetők. (DARFÜ Kht., 2008)

A Dél-Alföldi régióban az is jelentős probléma, hogy Szegedet leszámítva nincs meghatározó, fejlett nagyváros sem a térségben, a városok mezővárosokként alakultak ki a kezdetekben is, és lassú fejlődési folyamatuk hatására nem váltak fejlett ipari vagy pénzügyi központokká. Ez igaz egész Magyarország területére is, így mindenképpen a vidéki térségek fejlődési lehetőségeit kell feltárni és elősegíteni.

A két régió között jelentős különbség a településhálózat sűrűsége mellett, hogy míg a Dél-Alföldi régióban a 254 település közül 53 városi ranggal bír, addig a Dél-Dunántúli régióban a 655 település közül mindössze 41 város, így ebben a régióban a városok szerepe jobban felértékelődik, a funkciók elosztása egyenletesebben oldható meg. A népességszám tekintetében a városok ellátó feladata a Dél-Dunántúli régióban így is hasonló a Dél-alföldihez, mert bár kevesebb várossal rendelkezik, aprófalvas jellege miatt alacsony a népességszám, így egy-egy városi térséghez nem tartozik magasabb lakosságszám, mint a másik régióban.

A fő közigazgatási feladatokat ellátó kistérségi, megyeszékhely központokat központilag meghatározták, azonban ezen felül egyéb tényezők is befolyásolják a központok, vonzáskörzetek kialakulását. Ilyen tényező például a települések közötti munkamegosztás, a köztük lévő ingázás, migráció, az infrastruktúra fejlettsége, az oktatás, az egészségügy és szociális intézményrendszer. A központokat ezek alapján, funkcióik szerint lehet csoportosítani. és fejlettségük, a hierarchiarendszerben elfoglalt helyük szerint épülnek egymásra és minél magasabb szinten van egy település, annál több településsel van kapcsolatban. (Beluszky, 1981) A kapcsolatok tehát egyrészt közigazgatásilag, másrészt lakossági döntéseken alapulnak. Azonban a gazdasági folyamatoknak is jelentős szerepe van a területek kapcsolatainak kialakulásában és azok viszont befolyásolják a gazdaság működését.

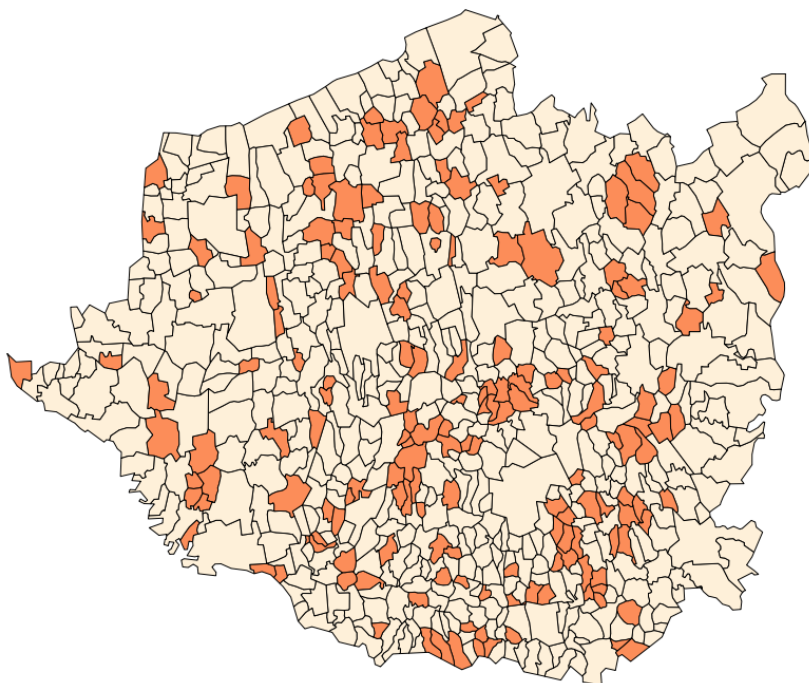


4. ábra: A szakképzések elérhetősége a Dél-Alföldi régióban (2007)

Forrás: TEIR adatbázis alapján saját szerkesztés

Lakossági szempontból az oktatási intézmények, kulturális intézmények, bevásárlóközpontok, szolgáltatások kiválasztásának jelentős hatása van a központi helyek kialakulására. Ezek meghatározása azonban összetettebb és bonyolultabb, ami megnehezíti a viszonyok vizsgálatát, elemzését és mindezt jelentősen befolyásolja a közlekedési infrastruktúra fejlettsége is. (Csatári, 2004)

A 4. ábrán például jól látható, hogy a szakképzések az egyes településekről mennyi idő alatt érhetők el. Ezek a képzések a városokban találhatóak, így azok elérhetősége is hasonlóan alakul, a városok jelentik a központokat a képzések esetében. Főként a határ menti településeknél rosszak a közlekedési viszonyok, a leghosszabb időt itt veszi igénybe a közlekedés. A Dél-Dunántúli régióban a szakképzések, városok elérhetősége nagyobb problémát okoz, ami részben a sűrű településhálózatból, és ritka városhálózatból következik. A térségben nem csak az aprófalvak vannak jelen magas számban, hanem a zsáktelepülések is (5. ábra), ami nagyban megnehezíti a közlekedést is. Ez a képzések mellett jelentős problémát okoz a munkahelyek elérhetőségében is, így ezen településeken a munkanélküliséget nagyban befolyásolja a közlekedés és a kiürülés jellemzi őket.



5. ábra: Zsáktelepülés a Dél-Dunántúli régióban

Forrás: Buday-Sántha 2011. alapján saját szerkesztés

A vásárlást alapvetően meghatározza a nagy bevásárlóközpontok telepítése. Azonban ezek esetében, szintén a közlekedési lehetőségek, elérhetőség jelentősen befolyásolja a választást. Mivel a Dél-Alföldi régió alapvetően sűrű, de kisméretű városokkal rendelkezik, nagymértékben kapcsolódik a szomszédos régiókhoz ilyen téren. A megyehatárok településeiről a szomszédos régiók nagyvárosai rövidebb idő alatt elérhetőek, mint például Dunaújváros, Szekszárd Bács-Kiskun megye esetében, míg korábban ezeket a kapcsolatokat a piacok elhelyezkedése határozta meg. Dunaföldvár például meghatározó volt a Duna menti települések esetében, ma viszont már csak az átmenő forgalmat biztosítja, ami az új hidak közelsége miatt szintén mérséklődik. Az északi települések pedig a tágabb értelemben vett budapesti agglomerációhoz tartoznak, ami jelentős elszívó erőt jelent a régió számára. Ebből is jól látható, hogy az egyes régiókat nehéz elkülönülten vizsgálni, figyelembe kell venni a

fejlesztések esetében a szomszédos régiók adottságait, lehetőségeit is, hiszen a munkavállalás terén is hasonló a helyzet, egyre többen ingáznak, ami szintén más régiókkal termet kapcsolatot.

A Dél-Dunántúli régió esetében pedig a megyeszékhelyek jelentik a fő központokat. A szomszédos régiókkal való kapcsolataik nem annyira jelentősek, mint a Dél-Alföldi régió esetében, ami főként az elhelyezkedésének köszönhető. Míg a Dél-Alföldi régió hosszan elnyúlik a déli határon, addig a Dél-Dunántúli régió összefüggőbb, mindhárom megye kapcsolatban van egymással, de a szomszédos régiókkal való kapcsolatát a régiót határoló folyók (Duna, Dráva), valamint a Balaton nehezíti meg, sőt hidak hiányában lehetetlenné is teszi.

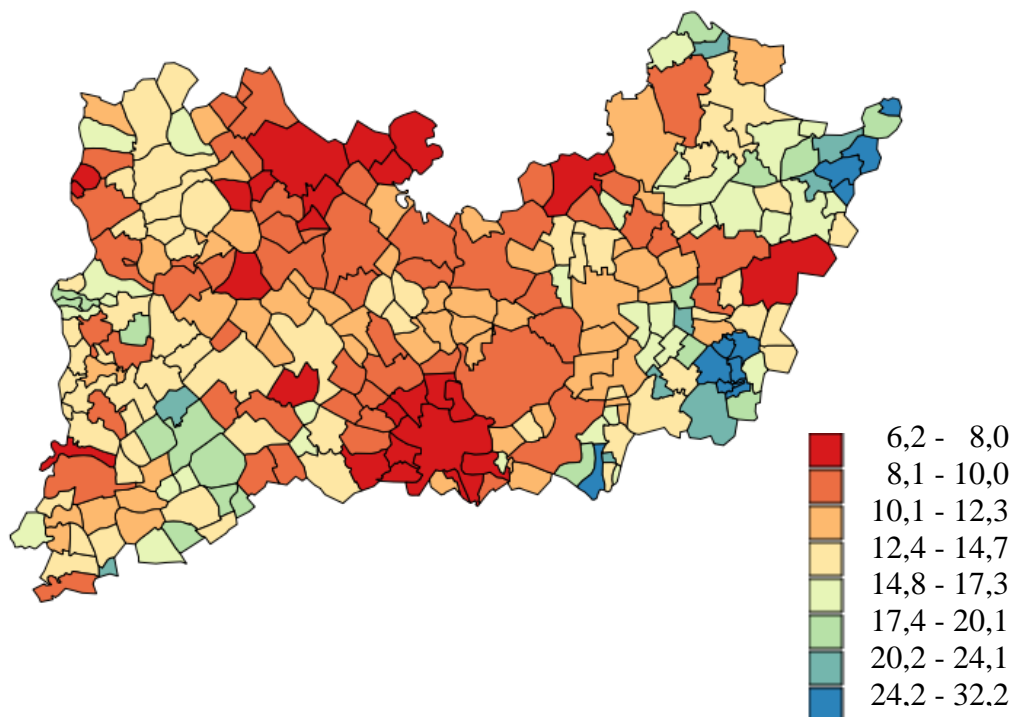
#### A Dél-Alföldi Régió területfejlesztési Programja

- az életminőség javítását a regionális centrumokban és középvárosokban:
  - az épített és természetes környezet megóvásával és megújításával, a települési infrastruktúra fejlesztésével,
  - a foglalkoztatottság növelésével,
  - a városi gazdaság élénkítésével, helyi befektetések elősegítésével,
  - a helyi társadalom testi és lelki egészségének megőrzésével,
  - környezettudatos gondolkodással és életmóddal,
- a vidéki térségek és tanyák felzárkóztató fejlesztését,
- az elmaradott területek felzárkóztatását,
- a térségi közösség erősítését,
- fenntartható fejlesztés megvalósítását,
- a régió versenyképességének javítását határozza meg célként. (DARFÜ Kht., 2008)

Ezekre a fejlesztésekre azért van szükség, mert a Dél-Alföldi és a Dél-Dunántúli régió az ország kedvezőtlen helyzetű területei közé tartozik. Ezt megerősítik a gazdasági és társadalmi mutatók is, mint például a foglalkoztatottság és az egy főre jutó GDP alacsony értékei. Ezt a helyzetet az is jól tükrözi, hogy a Dél-Alföldi régió 25 kistérsége közül 19 a hátrányos helyzetű kistérségek közé tartozik, ebből 8 kistérség pedig leghátrányosabb besorolást kapott, (DARFÜ Kht., 2008), a Dél-Dunántúli régió 25 kistérségéből 18 a hátrányos helyzetű, 9 pedig a leghátrányosabb helyzetű kistérségek közé tartozik (Mátyás, 2008). A régiók hátrányos helyzete területileg eltérő képet mutat. Egyes térségek a regionális szintnél is jelentősen kedvezőtlenebb helyzetben vannak.

Az 6. ábrán például a Dél-Alföldi régió munkanélküliségi ráta adatai láthatók települési szinten. Jól látható, hogy az autópálya vonzáskörzete mentén alacsonyabb a munkanélküliségi ráta, míg a határok mentén és főként a Békés megyei térségben jóval magasabb ez az érték. Elsősorban a falvak esetében figyelhető meg emellett magas munkanélküliségi ráta, ami nagyban hozzájárul a falvak fejletlenségének továbbgyűrűzéséhez és az elvándorlás mértékének növekedéséhez, ami részben a városokba irányul, részben pedig más régiókba, vagy külföldre.

Dél-Dunántúl esetében a munkanélküliségi ráta egyes kistérségekben meghaladja a 20%-ot (pl. Szigetvári, Sásdi, Barcsi, Nagyatádi kistérség), sőt a 30%-ot is (Sellyei kistérség). Ez némiképp rosszabb helyzetet mutat, mint a Dél-Alföldi régióban. (Buday-Sántha, 2011)



6. ábra: A Dél-Alföldi régió munkanélküliségi rátája (%) (2010)

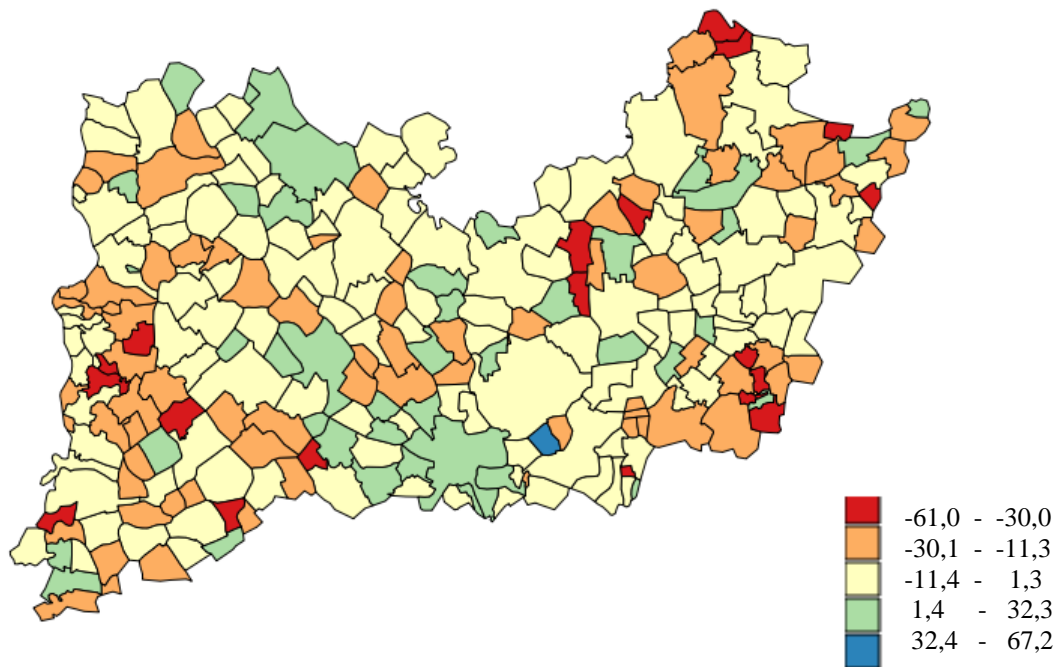
Forrás: TEIR adatbázis alapján saját szerkesztés

A Dél-Dunántúli régió esetében az operatív program fejlesztési céljai alapvetően abban különböznek a Dél-Alföldi régióétól, hogy nagy hangsúlyt fektetnek a vidéki, aprófalvas térségek fejlesztésére. Ebben a régióban ezek a térségek vannak olyan hátrányos helyzetben, mint a tanyás vidékek az alföldi régióban. A Dél-Dunántúlon nagyobb hangsúlyt fektetnek a komplex turisztikai csomagok kialakítására a kulturális turizmus fejlesztésére. (DDRFÜ, 2008)

A Dél-Alföldi régió 254 települése közül 53 város. A városi lakosság arány 70%. A városok jelentik a régió központjait, így a városok fejlesztése nemcsak a saját, hanem a környező települések életminőségét is befolyásolják képzési, gazdasági-foglalkoztatási, közösségi, kulturális, közigazgatási, közlekedési funkcióik által. A fejlesztési célok eléréséhez nyújtott támogatások szintén a városokat és a vonzáskörzeteket is érintik. A felzárkóztatás, fejlesztések és munkahelyteremtések jelentős hatással lehetnek a régióban jelen lévő elvándorlás mérsékléséhez. (DARFÜ Kht., 2008) A Dél-Dunántúli régió esetében pedig a ritka városhálózat miatt mindenképpen még szükségesebb a falvak felzárkóztatása, támogatása.

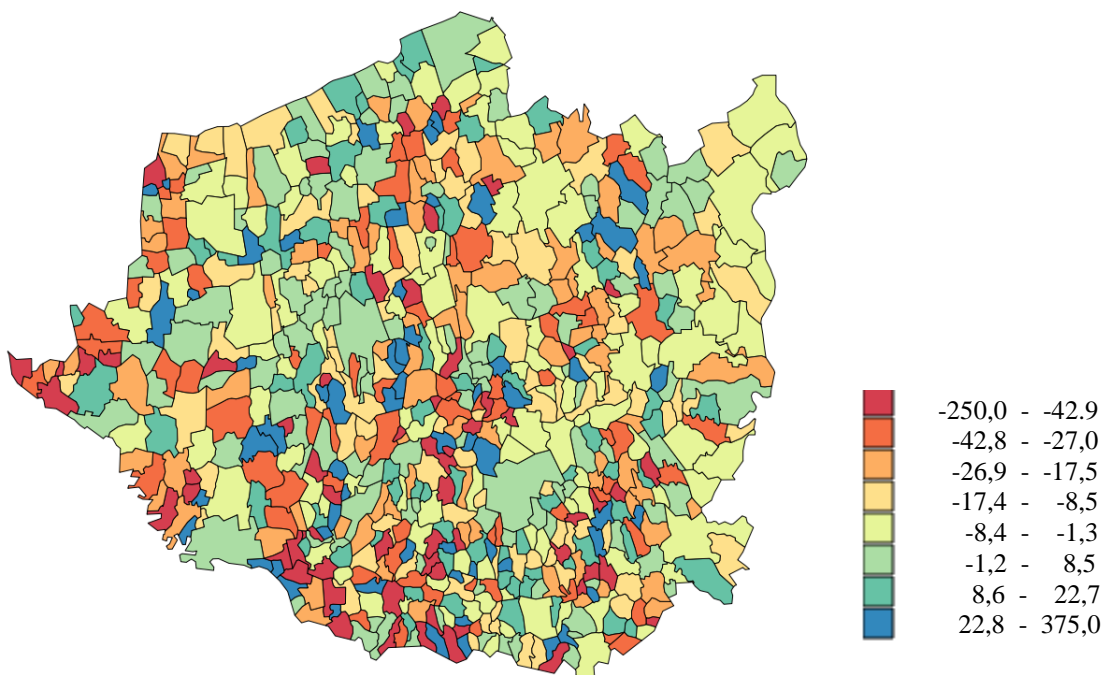
Legnagyobb problémát a falvak esetében jelenti az elvándorlás. (7. ábra) A munkanélküliség az elsődleges oka az elvándorlásnak, emellett az infrastruktúra is jelentős hatással van rá. A városokban több munkalehetőség van, viszont a nem megfelelő közlekedési lehetőségek miatt sok esetben az ingázásra nincs lehetőség, így az elvándorlás lehet megoldás a lakosság számára. A következő ábrán látható a Dél-Alföldi régió esetében a vándorlási egyenleg a településekre vonatkozóan. A szegedi és kecskeméti kistérségben figyelhető meg főként odavándorlás, ami a felsőoktatási intézményeknek is nagyban köszönhető, illetve az autópálya

hatásának. Várhatóan a Mercedes gyár is pozitív hatással lesz a kecskeméti térség fejlődésére, így a szegedi fejlettségi szintet elérheti. Ebben a régióban a falvak esetében nem annyira erőteljes a kiürülés folyamata, mint az aprófalvas térségekben az ország más területein, azonban jelentős elvándorlás érzékelhető itt is. Ezen a közlekedés javításával lehetne változtatni elsősorban.



7. ábra: A Dél-Alföldi régió vándorlási egyenlege (2010)

Forrás: TEIR adatbázis alapján saját szerkesztés



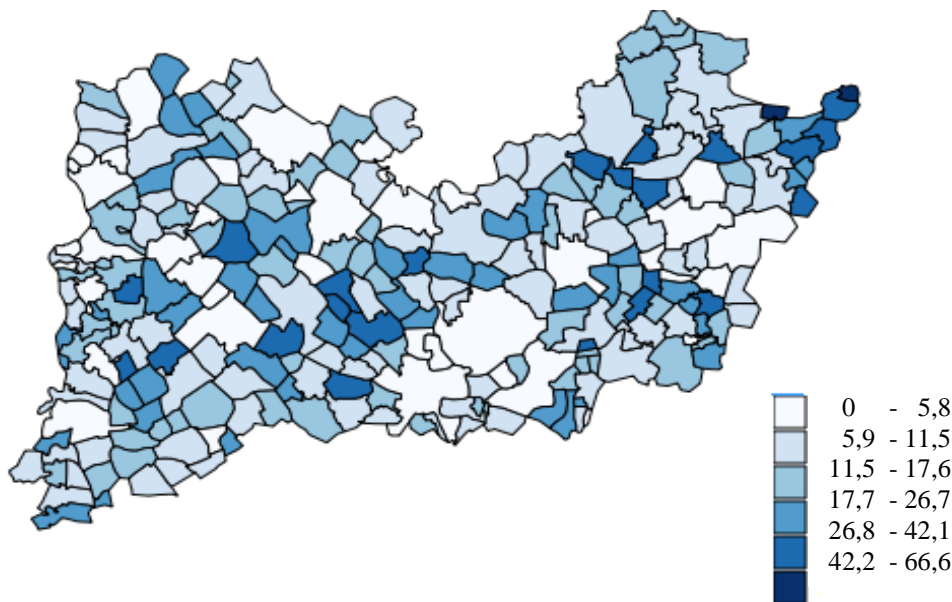
8. ábra: A Dél-Dunántúli régió vándorlási egyenlege (2010)

Forrás: TEIR adatbázis alapján saját szerkesztés



A Dél-Dunántúli régióban a vándorlási egyenleg alakulása szélsőségesebb képet mutat, mint a Dél-Alföldi régió esetében. Intenzívebb volt a vándorlás a dunántúli térségben, és főként a zsáktelepüléseket érintette a jelentős elvándorlás. (8. ábra) Tolna megyében néhány település kivételével pozitív a vándorlási egyenleg, míg a Baranya megyei kistépelülések esetében csak a szélsőséges értékek tapasztalhatók, stagnálás csupán a nagyobb településeknél figyelhető meg. A határ menti települések esetében jelentős elvándorlás figyelhető meg egy-két kivételtől eltekintve. A Balaton és Duna menti településeknél pedig stagnálás figyelhető meg. Néhol a szomszédos települések között igen eltérő az egyenleg alakulása, ami a zsáktelepülések helyzetére vezethető vissza, mivel ott a közlekedésből adód hátrányos helyzet miatt a munkalehetőségek beszűkültek, így az aktív korúak kiköltöznek, azonban a szomszédos településeken már sokkal előnyösebb helyzet alakulhat ki, még ha a távolság nem is számottevő köztük.

A mezőgazdaság fejlesztése önmagában nem segítene a vidéki térségek fejlesztésében. A mezőgazdasági vállalkozások aránya csökkenő tendenciát mutat (9. ábra), és a foglalkoztatási potenciálja is egyre csökkenő. Fontos a térség számára, hogy a mezőgazdaság fejlődjön, azonban emellett jelentős erőfeszítéseket kell tenni a hozzá kapcsolódó ágazatok, az élelmiszeripar és az alternatív energiaforrások feldolgozásának, felhasználásának fejlesztésére is.



9. ábra: mezőgazdasági vállalkozások aránya a gazdasági társaságokhoz viszonyítva

Forrás: TEIR adatbázis alapján saját szerkesztés

1. táblázat: Regisztrált vállalkozások száma a mező- és erdőgazdálkodásban a Dél-Dunántúlon

Megnevezés	Társas vállalkozás		Egyéni vállalkozás		Összesen	
	2000	2010	2000	2010	2000	2010
Dél-Dunántúl	1417	1999	122824	41534	124241	43533

Forrás: KSH Évkönyvek (2000, 2010)

A Dél-Dunántúli régióban is jelentősen lecsökkent a mezőgazdasági vállalkozások száma az elmúlt időszakban. (1. táblázat) Az agrárgazdaság jelentősége folyamatosan csökken, de ezeken a területeken még mindig jelentős befolyással bír a gazdaság helyzetének alakulására.

A fejlesztési, felzárkóztatási folyamatok hatására várhatóan a közlekedési feltételek javulnak, csökken a környezetszennyezés, környezetterhelés mértéke; nő a lakosság elégedettsége, javulnak a foglalkoztatási mutatók, erősödik a gazdasági versenyképesség, munkahelyteremtés illetve –megőrzés. Az infrastruktúra fejlődésével a munkavállalói mobilitás erősödni fog, kedvezőbb foglalkoztatási mutatók érhetők el. (DARFÜ Kht., 2008)

#### **IV. Összefoglalás**

A város és vidék kapcsolata az ipari forradalmakat követően gyökeresen megváltozott. A világháborúk után Kelet-Európában is felgyorsult a városodás és a városiasodás egyaránt. Az urbanizációs szakaszok azonban kisebb mértékben jelentek meg Magyarországon, mint Nyugat-Európában. Hazánkban főként a fővárosban és környékén voltak megfigyelhetők a folyamatok, tehát a Dél-Alföldi és Dél-Dunántúli régiókban korántsem olyan markánsan jelentek meg az urbanizációs szakaszokra jellemző változások.

Történelemi hagyományok szerint a Dél-Alföldi régióban nem az iparosodás volt a városiasodás elsődleges kiváltó oka, hanem a mezőgazdasági kereskedelem. A mezővárosok voltak a fejlődés motorjai, ahol főként az agrártevékenységekhez kapcsolódó ipari termelés telepedett meg.

A két térség fejlődésének elindításához az egyik legfontosabb feltétel a vidékfejlesztési és területfejlesztési intézményrendszer összehangolása. A területfejlesztés és a vidékfejlesztés összekapcsolása és együttes kezelése elengedhetetlen a sikeres fellépéshez. Ezen kívül a legnagyobb problémát az elvándorlás jelenti a térségben. Az elvándorlás egyik oka az, hogy a fiatalok számára kevés munkalehetőség van a vidéki területeken. Ennek okozati következménye, hogy óvodákat és iskolákat vonnak össze, a gyermekek számának csökkenés sokkal nagyobb mértékű a vidéki térségekben, mint az urbanizált övezetekben. A falvakba beköltöző népesség döntő többsége az idősebb korosztályból származik, valamint megfigyelhető egyes falvak esetén a külföldi nyugdíjasok betelepődése is. Az elmúlt néhány évben a gazdasági válság hatására munkahelyét elvesztők számára is egy lehetőséget jelent a falu, főként a lakhatási költségek alacsonyabb színvonala miatt.

A városi térségben történő munkahelyteremtés önmagában nem jelent megoldást a falvak számára, hiszen ez csak tovább növelné az elvándorlási szándékot a fiatal népesség körében. Sokkal inkább a helyi gazdaságfejlesztésre kellene koncentrálni. A helyi munkaerő alkalmazása révén lehetne a lokális igények egy része kielégíthető. A kialakuló gazdasági bázis már lehetőséget biztosíthat a fiatalok számára, így az elvándorlás mértéke csökkenthető, vagy jó esetben megállítható.

A két térség közötti alapvető különbséget a településhálózat jelenti. Míg a Dél-Dunántúlon az aprófalvas térségek felzárkóztatása kell, hogy legyen az elsődleges feladat és a zsákfalvak közlekedési lehetőségeinek javítása, zsákfalu jellegük megszüntetése. A Dél-Alföldi térség ilyen szempontból jobb adottságokkal rendelkezik, de az úthálózat minősége mindenképpen javításra szorul.

## V. Irodalomjegyzék

- Beluszky P. (1981). A városi vonzaskörzetek (városkörnyékiség) vizsgálatának elvi-módszertani kérdései, Budapest: Államigazgatási Szervezési Intézet
- Buday-Sántha A. (2011). Dél-Dunántúli régió kutatás, TÁMOP – 4.2.1.B – 10/2/KONV – 2010-0002, Munkaváltozat, Pécs: PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
- Csatári B. (2004). A területfejlesztés és vidékfejlesztés kapcsolata, (Kutatási zárójelentés) Kecskemét: MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete
- DARFÜ KHT. (2008). Dél-Alföldi Régió Területfejlesztési Operatív Programja 2009-2010, DARTOP-1.6. 2009, Szeged
- DDRFÜ Nonprofit Kft. (2008). Dél-Dunántúli Régió Területfejlesztési Operatív Programja 2009-2010, DDRTOP-1.8. 2009, Pécs
- Enyedi Gy. (2011). A városnövekedés szakaszai – újragondolva, Tér és Társadalom 25(1), 5-19.
- Faragó L. (2006). A városokra alapozott területpolitika koncepcionális megalapozása, Tér és Társadalom 20(2), 83-102.
- Fay, M. – Opal, C. (2000). Urbanization without Growth: A Not-So-Uncommon Phenomenon. Washington: World Bank Policy Research Working Paper 2412
- Florida, R. (2008). Who's your city, New York: Basic Books
- Harris-Todaro (1970). Migration, unemployment and development: A two-sector analysis, American Economic Review, 60(1), 126-142.
- Központi Statisztikai Hivatal honlapja: <http://www.ksh.hu/> - Letöltve: 2012. 04.27.
- Központi Statisztikai Hivatal (2000). Statisztikai Évkönyv, Általános Mezőgazdasági Összeírás, Budapest
- Központi Statisztikai Hivatal (2010). Statisztikai Évkönyv, Általános Mezőgazdasági Összeírás, Budapest
- Meggyesi T. (2006). Településfejlesztés, Budapest: Egyetemi jegyzet, A BMGE építőmérnök kar hallgatói részére
- Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer honlapja: <https://teir.vati.hu/> - Letöltve: 2012.05.20.
- Richardson, H. W. (1973). Regional Growth Theory, London: Macmillan
- Ricz J. (2008). A fejlődés új paradigmája: elmélet és gyakorlat, Debrecen: Debreceni Tudományegyetem
- Vidékfejlesztési Minisztérium (2011). Nemzeti Vidékstratégiai Konceptió – 2020 II. (agrár-, élelmiszer-, környezet- és vidékstratégiai alapvetések) (vitaanyag), Budapest
- Mátyás T. A. (2008). A dél-dunántúli régió leghátrányosabb helyzetű kistérségeinek bemutatása, Pécs: Dél-dunántúli Regionális Munkaügyi Központ

Név: **Weber Erika**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Cím: 6326, Magyarország, Harta, Rajk László utca 24.

Telefon / Fax: +36-30-324-1311

E-mail: [w.erika87@gmail.com](mailto:w.erika87@gmail.com)

# **MŰSZAKI- ÉS ÉPÍTÉSTUDOMÁNY**

## Média és kommunikáció a digitális térben

Kovács Éva

Pécsi Tudományegyetem

Pollack Mihály Műszaki és Informatikai Kar

### Absztrakt

Mind a hazai, mind a nemzetközi médiakommunikációt megrázta a digitális fogyasztási szokások drasztikus, generációnként eltérő változása. A stabil finanszírozási modelleket fenntartó, könnyen mérhető fogyasztás mára eltűnt és helyette egy sokkal kifinomultabb, tartalom - de nem csatornafüggő - fogyasztás alakult ki. A kereskedelmi médiaszervezetek már felvették a kesztyűt, de a társadalmi, közszolgálati kommunikáció még mindig a régi modellek csapdájában vergődik. Publikációmban a kommunikációnak a digitális világba vezető új útjait szeretném megvilágítani.

**Kulcsszavak:** *média, kommunikáció, fogyasztás, digitális, médiatér, közszolgálat*

### Abstract

Earthquake-like changes of digital consumption which had shocked the media-communication in last decade not just only homeland, but worldwide as well. The generation linked, content driven models killed the previous, convenient usage of people-meters, statistic based mass-media business models. The commercial media have started the adaptation to new challenges but the public service communication still have its struggle. I would like to highlight the new ways of communication.

**Keywords:** *public, communication, media, consumption, digital*

## I. Bevezetés

Mit hoz a digitális jövő? Mi lesz a figyelem középpontjában, a digitális média vagy az Internet, vagy együtt a kettő? Az elmúlt évtizedekben sokat változtak a kommunikációs platformok. Néhány évtizeddel ezelőtt ki ne temette volna a nyomtatott sajtót, amely- igaz, pozíciója jelentősen visszaesett - mégis a tartalomszolgáltatás új specifikumainak alkalmazásával piaci szempontból ma is eredményes. Ugyanezt a kérdést a televíziózás szempontjából is aktualizálhatjuk, bár előfizetői szempontból jóval kedvezőbb a televíziózás helyzete, hiszen az európai háztartások 97%-ban van televíziókészülék. Egy átlagos európai polgár naponta több mint három órát néz televíziót, ugyanez az arány Magyarországon több mint négy óra. A digitalizáció *elvieken* tovább erősítheti ezt a pozíciót, hiszen jelentősen megnő az elérhető csatornák száma, ami lehetővé teszi a további tartalmi specifikációt, jobban igazodva a nézői igényekhez.

A kérdés az, hogy a mára határozottan kirajzolódó fogyasztói attitűd, mi szerint: "ide nekem azt amit akarok, akkor amikor akarom és ott ahol akarom" melyik digitális platform fogja elégedettséggel kiszolgálni. A Média vagy az Internet?

## II. Mitől más a digitális kommunikáció?

Az info-kommunikáció fejlődésének leggyorsabb ütemét 1969-től az első négygépes számítógépes hálózat létrehozásától napjainkig, a számítástechnika fejlődése hozta. Elsőként katonai, majd egyes zárt hálózatok működtek, 1993-ban azonban megtörtént a World Wide Web - világháló - szabaddá tétele. Az esemény forradalmasította a kommunikációt, mivel megszűntek a kommunikáció térbeli és időbeli korlátai. Új lehetőségek nyíltak a legkülönbözőbb információs tartalmak közvetítésére, és ma már a kommunikáció mellett számos üzleti lehetőség is kínálkozik. Az emberiség kommunikációja és ezzel együtt az életmódja gyorsan és nagyot változik.

Az i.e. 25000-ben megjelent barlangrajzok, majd a XV. században Johannes Gutenberg műhelyében az első európai nyomtatott könyv, a Biblia megjelenése után a kommunikáció és a tájékozódás üteme egészen felgyorsult. Ez az ütem azonban egészen lassú, amint a digitális forradalom tükrében vizsgáljuk. A digitalizáció alapjaiban rengette meg a világot, amelyről mondhatjuk, hogy még ma is remeg.

A digitális kommunikációban a változás alapja a jeltovábbítás digitális módja. Egy analóg jel azt az információt fejezi ki, amit egy, az információval analóg folyamatos hullámforma szállít. Ha az információ egy 1000 hertzes szinusz hullám, az analóg jel egy olyan feszültség, ami a pozitív és negatív között változik 1000-szer másodpercenként, egy szinusz hullám alakú minta szerint. Ha ezt az elektromos jelet használjuk egy hangszórótölcsér mozgására ugyanebben a ritmusban, akkor hallhatjuk a hangszóró hangját.

A digitális jel az analóggal ellentétben csak felszínesen hasonlít az információra, amit szállít. Ehelyett egy sorozat 0 és 1 bitet tartalmaz, ami adott szabvány szerint kódolódik, és gyors átmenetek sorozataként szállítja a jeleket a feszültségben. Ezek az átmenetek pillanatnyiak, létrehozva azt a jelformát, amit "négyszöghullámnak" nevezünk. Ennek ellenére amikor a jel dekódolásra kerül, az eredmény ugyanaz az 1000 hertzes hang lesz, amit az analóg jel esetében fent leírtunk.<sup>1</sup>

Az analóg hang- és képleket át lehet alakítani digitális jelekké. Ez esetben a jel nem időben folytonos, hanem időben diszkrét lesz, mert nem minden pillanatban, hanem csak bizonyos

<sup>1</sup> Internet 2012: <http://itmania.hu/tart/rcikk/e/0/126473/1>

időpillanatokban mintavételezzük az analóg jelet. Az így kapott értékeket egy előre meghatározott értéktáblázat legközelebb eső értékeihez kerekítjük. Ezek alapján a hang- és képleleket kettes számrendszerbeli kódokkal írhatjuk fel. Matematikailag bizonyítható, hogy digitális jelátvitel esetén, a vevőoldalon helyesen visszakapott kódokból nagy pontossággal helyreállítható az eredeti kép vagy hang. Eleinte nagy problémát jelentett, hogy a digitális jelek sávszélessége sokkal nagyobb volt, mint az analógé. A 1980-as évek végére megszülettek az első, gyakorlatban is használható jeltömörítési eljárások, amelyek segítségével a digitális jelek gazdaságos rögzítése és továbbítása megoldódott.

Mindezek a technikai részletek azért fontosak, mert ezek írják le - látszólag egyszerűen - azokat az információt hordozó jelek fizikai tulajdonságait, amelyek a mai kommunikációs és médiarendszer alapjait jelentik és amelyek lehetővé teszik, hogy a világot megváltoztatni képes, digitális fogyasztói szokások alakuljanak ki.

A digitális jeltovábbítás lehetősége - mind az eszközökön belül, mind az eszközök között - a gyakorlatban azt jelenti, hogy a jelek megváltoztatása már nem fizikai, hanem absztrakt, informatikai módszerekkel történik, azaz egy-egy algoritmussal bárki képes a nullák és egyesek sorozatát megváltoztatni, azaz az információ tartalmát módosítani. Itt persze ne arra gondoljunk, hogy egészen más tartalom fog megjelenni, mondjuk az elefánt helyett egeret látunk a képernyőn (bár azért sok munkával ez is elérhető), de például képesek lettünk a jelsorozatból kivenni az emberi érzékszervekkel nem érzékelhető információkat

(pl. ultraibolya fény, ultrahang, egyes színárnyalatok) a jelfolyamból, jelentősen csökkentve ennek méretét. A digitális jelfolyam azonban ennél még bonyolultabb, elvont matematikai módokon is befolyásolható.

A szakma megkülönbözteti az adatvesztéssel, a veszteség nélküli ( entrópiakódolás) és a hibrid formátumokat, melyek közül hibrid kódolások (JPEG, MPEG) terjedtek el legjobban a világban.<sup>2</sup>

Ez a digitális tömörítés folyamata. A kisebb méret kisebb sávszélességet igényel a továbbítás során, ami a könnyebb terjesztést teszi lehetővé, történjen az bármilyen platformon is.

A kisebb sávszélesség és könnyebb kezelhetőség a digitális jeleket alkalmassá tette az ember által nem érzékelhető, nagy mennyiségű információk hordozására is. Az analóg korszakban is voltak ilyen jelek -gondoljunk csak a teletextre - de a digitalizáció lehetővé tette a jelek oda-vissza áramlását, azaz az interaktivitást is.

Az emberiség fejlődésének digitális korszakában, az információ birtoklása jelenti az egyén érvényesülését. Ennek alapvető eszközei, közvetítői közegei a Média és az Internet. Vagyis, az eredményes digitális kommunikációnak a számítástechnikai ismereteken túl, objektív szükségletei is vannak. A digitális kommunikáció eredményessége, követve a hagyományos kommunikációs modelleket függ az adó, a vevő és a közvetítő közeg digitális státuszától. A társadalmi, a gazdasági és a kulturális élet a valóságos környezetből egyre inkább áttevődik a virtuális térbe. Az infó-kommunikációs-digitális korszak szédületes fejlődése nem mindenki számára elérhető és egyben követhető. Hatását tekintve ellentmondásos, vitathatatlan érdemei mellett kedvezőtlen hatásokat is eredményez. Az egyének egyre nehezebben tudnak, de sokaknak lehetőségük sincs alkalmazkodni az új helyzethez.

---

<sup>2</sup> Internet 2012: <http://www.banki.hu/~tk/segedanyagok/valaszthato/multi22.pdf>



## II. 1. Digitális média platformok és jellemzőik

Mindenek előtt fontos megjegyezni, hogy jelen dolgozat megírásának pillanatában a televíziós és internetes média platformok még külön vannak, de ez lehet, hogy egy év múlva már nem lesz így.

A digitális televíziózás világszintű elterjedésének egyik legnagyobb akadály a formátumok és a szabványok harca. Ez az analóg világban is létezett, gondoljunk csak a Sony fejlesztette Betamax (1975) - és a JVC által fejlesztett VHS (1976) háborújára, melyet végül is a VHS nyert meg. Ma ennél sokkal keményebb háború zajlik a televíziós formátumok között, melyet valószínűleg a nevető harmadik, az Internet fog megnyerni. Hogy miért arra is igyekszem választ adni.

Mindenekelőtt ismerkedjünk meg a televíziós formátumokkal és azok fontosabb jellemzőivel melyek mind egy közös jelzővel kezdődnek: DVB, azaz Digital Video Broadcasting

### II. 1. 1. DVB-T , DVB- Terrestrial , azaz digitális földfelszíni sugárzás

Az analógnál rosszabb terjedési tulajdonságai miatt több adópont felhasználásával kisebb szemű adóhálózat kiépítését követeli. A jel minősége annak megszűnéséig hibátlan, azaz éles a vételárnyék széle. Szabadon fogható jel, melyhez a digitális dekóder (SET TOP BOX- STB) már a modern tévékben, a gyártó által beépítve megjelenik.

Érdekes megjegyezni, hogy Magyarország lemaradása az európai átállásban azzal a pozitívummal járt, hogy nem kellett megélnünk az MPEG 2 formátumról az MPEG 4-re történő átállás nyűgjeit és veszteségeit, mi a legmodernebb MPEG 4-en kezdtünk.

A földfelszíni jeleket ún. multiplex adatfolyamokba tömörítik. Egy-egy ilyen multiplex a tömörítési szabványtól függően akár 10 csatornát is magába foglalhat és emellett még metaadatokat is képes továbbítani.

A DVB-T sugárzás tartalmait egy-egy központi helyről töltik fel a multiplexekbe, ami azt jelenti, hogy a regionálisnak alig, a helyi műsorkészítőknek szinte semmilyen esélye nincs egy -egy multiplex csatornájába bekerülni. Az országos lefedettségű digitális frekvenciakészlet ugyanis véges<sup>3</sup>, ezért minden multiplex szolgáltató megválogatja az általa közvetített tartalmakat.

A DVB-T nagy előnye az ingyenes alapsomag, melyet az ország minden lakosa egy egyszeri STB<sup>4</sup> díj megfizetésével élvezhet, legnagyobb problémája azonban a késedelmes bevezetés, mely a többi platformmal szemben talán behozhatatlan piaci hátrányt okoz.

### II. 1. 2. DVB-C, DVB - Cable, azaz a Digitális kábeltévé

A kábeltévé volt az első, nem állami kézben lévő műsorelosztó rendszer Magyarországon. Ezek a kábeltévék még ma is sok helyen analóggént üzemelnek, mert rájuk nem vonatkozik a digitális átállást szabályozó norma, tulajdonosaik a többi platform fejlődése miatt "kénytelenek" a digitális átállásra. A különböző platformok jelenléte és a tömegmédia szétesésével fenyegető tematikus csatornák megjelenése, a sáv szélesség jobb kihasználtsága, a fogyasztói csomagok ár-érzékenyebb menedzselése azonban meghozza a digitális fejlesztések költségeit.

A digitális kábelek szintén STB használatával csatlakoznak a tévékészülékekhez. Az STB-eket chipkártyák segítségével programozzák, így egyedi műsorkínálat állítható össze. A digitális kábelrendszerek ún. fejjállomásokról működnek, melyeket az optikai kábeleken történő

<sup>3</sup> Internet 2012: [http://www.mediakutato.hu/cikk/2009\\_01\\_tavaszi/05\\_az\\_allam\\_szerepe\\_a\\_digitalis\\_atallasban](http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_01_tavaszi/05_az_allam_szerepe_a_digitalis_atallasban)

<sup>4</sup> STB= Set Top Box, a digitális adások vételére alkalmas dekóder. Jelenleg platform függő.(K.É)

kommunikáció miatti kisebb elvesztés kihatásával, egyre nagyobb vételkörzetű központokba vonnak össze, kizárva így a helyi adók megjelenését és a regionális, lokális médiakommunikációt.

Fontos előnye a többi platformmal szemben, hogy alkalmas az interaktivitásra, ezen belül például a kívánság szerinti (lekért) - on demand - szolgáltatásra, másik kommunikációs csatorna nélkül. A digitális rendszerekben általános az ún. 3Play modell, azaz a Tv-Telefon-Internet szolgáltatások egy csomagban történő értékesítése.

Hátránya, hogy csak a fejlettebb infrastruktúrájú térségekben elérhető.

### **II. 1. 3. DVB- S, DVB -Satellit, azaz a digitális műholdas platform**

A műholdas vétel gyakorlatilag mindenhol elérhető, ahol a parabola antenna az adott műhold irányába állítható. A műholdas televíziózás és rádiózás egyik nehézsége a műholdakon elérhető viszonylag kevés programhely. A digitalizációval sokat nyert a sáv szélesség tekintetében a platform, mivel ma már a HD minőségű műsorok is az analóg sáv szélesség töredékét foglalják el.

A digitális műholdas adások tekintetében nagy a piaci verseny, mert az alapsomagok olcsóak és a kisebb jövedelmű lakosság érdeklődésére alakították ki a csatornaválasztékot is.

A digitális műhold csak GSM vagy internetes kapcsolat segítségével képes az interaktivitásra. A központi műholdas jelfeladás nem teszi lehetővé a regionális vagy helyi csatornák megjelenését ezen a platformon sem.

### **II. 1. 4. DVB-H, DVB -Handheld, azaz Mobil Tv**

Hazánkban a legkevésbé elterjedt platform, melynek nemcsak a viszonylag drága technológia az oka, hanem az a tény is, hogy a mobilszolgáltatók 3G rendszerekbe fektetett beruházásai sem térültek meg még.

A fejlesztések 2009 óta lelassultak, annak ellenére, hogy az Antenna Hungária vezérigazgatója e tekintetében igen bizakodó volt:

“Biztosak vagyunk abban, hogy a műsorszóró technológia a legalkalmasabb egy ilyen tömegtermék átviteli technológiáját illetően, és az Európai Unió is a DVB-H-t támogatja, mint mobil-televíziós műsorszóró technológiai megoldást.”<sup>5</sup>

2011-ben a Nemzeti Média-és Hírközlési Hatóság sem támogatja a DVB-H platform terjedését. Úgy tűnik a DVB-H veszített a mobiltelefonon elérhető internetes tartalmakkal szemben.

“A 3G technológia mellett egy-két készüléktípus alkalmasak digitális földfelszíni vételre. Ez a DVB-H (digital video broadcasting handheld), azonban ilyen adások nem túl elterjedtek, Magyarországon is csak tesztüzemben érhető el az ország kis területén.”<sup>6</sup>

### **II. 1. 5. IP Tv, azaz Internet Tv**

Az Internetes tartalomszolgáltatás fejlődése értelemszerűen megcélolta a televíziós piacokat és a fenti digitális platformokkal versenyre kelt. Az IP Tv szolgáltatás napjainkban éli virágkorát a gyorsan növekvő sáv szélességet szolgáló technológiáknak köszönhetően. Az Interneten az STB-hez érkező jelek folyamatosan azonos minőségűek. Hasonlóan a kábelhez, itt is lehetőség van a Tv-Telefon-Internet előfizetésre, ám az interaktivitása annyiban

---

<sup>5</sup> <http://www.ahrt.hu/Sajtoszoba/Sajtokozlomenyek/DVB-H%20mobil%20-%20m1%20m2.aspx>

<sup>6</sup> <http://www.nmhh.hu/index.php?id=hir&cid=5972&mid=3167>

dinamikusabb, hogy itt közvetlenül az Interneten jelenhet meg a fogyasztó véleménye vagy választása. A platform sajátossága, hogy a tartalom nemcsak a szokásos műsorfolyam ( stream ) szerint éri el a fogyasztót, hanem lehetséges a műsor visszajátszása, későbbi időpontban újra lehívása, azaz a tartalom nem lineáris elérésű.<sup>7</sup>

## II. 2. Internet, mint média

A valamikori ideológia szerint az internet a korlátlan adathalmazok elérésének, a szabad vélemény nyilvánításának közös platformja. Alapfilozófiája szerint az internet semleges a felhasználók, az általuk használt alkalmazások, szolgáltatások és a hálózatra csatlakoztatott eszközök szempontjából. Az internet folyamatosan fejlődik, átalakul, tartalmilag, minőségileg változik. Szabadalmi, és szerzői jog körüli perekre épülő vállalkozások felfele ívelnek, míg a negatív változások ellensúlyozására, az internet demokratikus mivoltának megőrzésére, több-kevesebb sikerrel termelődnek újra a szolidaritási alapon létrejött tartalmak.<sup>8</sup>

Az internet technológiai problémák miatt viszonylag sokáig nem volt alkalmas videótartalmak megosztására, vagy jó minőségű vételére. Ma is csak a fejlett infrastruktúrájú országokban lehetséges nyílt interneten valóban HD minőségű videók cseréjére. Meglepte azonban a szakmát, hogy az internet használókat sokkal jobban érdekli a tartalom, mint a minőség, melyet szívesen beáldoznak az azonnali elérés oltárán. A YouTube, Vimeo és más videómegosztó oldalak megjelenése forradalmian megváltoztatta az internethasználati szokásokat. A letöltések és megtekintések számának bemutatásával még irányítani is képesek a csak böngészők figyelmét, hogy a legérdekesebb vagy legvonzóbb tartalmat találják meg.

Az Internet olyan digitális médiává vált, amely az elérhetőség és a sávszélesség technikai fejlődésével az összes többi platform létjogosultságát meg fogja kérdőjelezni. A digitális írástudás ma már olyan készség és képesség is egyben, amely a társadalmi kommunikáció esélyegyenlőségének alapfeltétele. Számos kormány országának gazdasági stabilitásának fenntartására, az internetes infrastruktúra kiterjesztését, a digitális felzárkóztatást látja a legfontosabb eszköznek.

## III. Fogyasztói igények

A digitális fogyasztókat 2001 óta két csoportra oszthatjuk, mikor is Marc Prensky megjelentette a Digital Natives, Digital Immigrants c. kétrészes cikkét.<sup>9</sup> E szerint megkülönböztetjük a digitális bennszülötteket, vagyis azokat a fiatalokat akiknek a szocializációjában már a számítógép is szerepet játszott, azaz a ma 20 éves és annál fiatalabb korcsoportokat. Az ennél idősebbek pedig az un. digitális bevándorlók csoportját képezik. Mindez arra enged következtetni, hogy felnőtt egy olyan generáció, akiknek az információszerzés módja és sebessége nem azonos az idősebb generációéval. Fogyasztói szokásaikat vizsgálva is jelentős az eltérés. Míg az idősebb korosztály esetében jellemzően meghatározó információs csatorna a média, valamint a média és az internet együttesen, addig az un. digitális bennszülöttek információik nagy részét az interneten böngészve szerzik meg.

Ezzel együtt a digitális fogyasztók egyre inkább kezdenek ráébredni fogyasztói igényeikre, egyre inkább válnak tudatos kommunikátorokká. Az ilyen tudatos fogyasztók egy köre meghatározta egy internetes oldalon az elvárt digitális szolgáltatások és tartalmak elérésének

<sup>7</sup> <http://www.hwsz.hu/hirek/43738/magyar-telekom-iptv.html>

<sup>8</sup> <http://intermatrix.hu/digital>

<sup>9</sup> <http://www.marcprensky.com/writing/Prensky%20-%20Digital%20Natives.%20Digital%20Immigrants%20-%20Part1.pdf>

és letöltésének feltételrendszerét, és ezt manifesztálták is. A manifesztum a legtöbb mai kutatást igazolja e tárgykörben. Érdekes megemlíteni, hogy már az is egy újfajta megjelenése az igényeknek, hogy maga a fogyasztó határozza meg a fogyasztás módját, azaz legalábbis kísérletet tesz rá.

A manifesztum egy innovatív megoldást kínál a digitális jogokért szinte hasztalanul harcoló tartalom előállító és terjesztő világ számára azzal, hogy bemutatja, milyen lenne az ideális tartalomkínálat egy digitális világban. Az alábbi rövid felsorolás nem hivatalos fordítása a manifesztumnak, hanem csak egy egyszerű, lényegi bemutatása annak<sup>10</sup> :

#### 1. Árak

- a. egyszerű és átlátható árképzés
- b. a mozijegy árak egyharmadáért történő bérlet
- c. fizetni a tartalomért és nem a sáv szélességért kelljen

#### 2. Nyelvek

- a. bármely gyártó által elkészített nyelven legyen elérhető a tartalom
- b. vásárlás után minden elkészített nyelvi verzió elérhető legyen
- c. a rajongók legalísan készíthessenek feliratokat a tartalmakhoz

#### 3. Kényelem

- a. a kifizetett tartalom azonnal legyen elérhető
- b. a tartalom reklámoktól és figyelmeztetésektől mentes legyen
- c. a mozifilmek vagy Tv műsorok nyelv, rendező, dátum, ország és egyéb módon kereshetőek legyenek

#### 4. Megjelenés és választhatóság

- a. a tartalmak megjelenése legyen globális és ne függjön a fogyasztó lakhelyétől
- b. közel minden valaha elkészült film, vagy Tv műsor legyen elérhető

#### 5. Jogok

- a. a tartalom bármely eszközön legyen elérhető és megjelenése ne legyen eltérő
- b. ne függjön szolgáltatótól és megvásárlása után DRM ( Digital Right Management) mentes legyen
- c. a tartalommal kapcsolatos fogyasztói jogok egyszerűen érthetőek legyenek

A felsorolás természetesen elsősorban a mozifilmekre és tv show műsorokra vonatkozik, de a trend egyértelmű, a digitális fogyasztó egyszerűsége, globális jogokra és azonnali elérésre vágyik. Mindezt ma a szolgáltatók leginkább az Interneten tudják nyújtani. Európa talán legfigyelmesebb médiakutatója, a brit Ofcom szerint a 2011-ben a felnőtt lakosság 20%-a interneten nézte a kedvenc tévésorozatát. Ez az előző évhez képest 4%-os és az elmúlt két évben 14%-os növekedést jelent.<sup>11</sup>

Összességében mindez azt jelenti, hogy a mai generációk között, főként az ifjabbak körében egy olyan szingularitás - olyan esemény, amely annyira megváltoztat bizonyos folyamatokat, amelyből nincs visszaút - figyelhető meg, mint a digitális technológiák robbanásszerű

---

<sup>10</sup> <http://www.dontmakemestea.com/en/>

<sup>11</sup> <http://media.ofcom.org.uk/2011/08/04/a-nation-addicted-to-smartphones/>

megérkezése és térhódítása. Ezzel együtt a minket körülvevő környezet és az ehhez kapcsolódó interakciók köre és száma is jelentősen megnövekedett. Vagyis az eredményes kommunikáció és információszerzés érdekében újra kell gondolnunk a módszereket és a tartalmat is. A módszert tekintve ez nem azt jelenti, hogy ma már nincs szükség éleslátásra és alapos gondolkodásra, hanem azt jelenti, hogy a tempónak kell gyorsabbnak lennie. Lehet, hogy nem lépésről lépésre kell haladnunk a megértéseink során, hanem komplexebben kell gondolkodnunk, időnként teret engedve a véletleneknek és a kreativitásnak. A tartalom szempontjából a hagyományos tartalmak mellett, mint az olvasás, írás, a matematika és a logika mellett óriási szerepe van (lesz) a jövő tartalmának, ami nem meglepő módon inkább digitális és technikai jellegű. Úgy mint, szoftver, hardver, robotika, nanotechnológia. Vagyis új dolgokat kell tanulnunk és ezzel egy időben új módszerekkel kell tanulnunk a régi tartalmakat.

### **III. 1. A megosztás**

Mark Pesce médiakutató szerint a hiper-disztribúció korát éljük<sup>12</sup>, amikor az egyszerű fogyasztó képes nagy mennyiségű adatot minden erőfeszítés nélkül megosztani másokkal és részesülni is a mások által megosztott tartalmakból. Mára a tartalmak megosztása azonnali cselekvéssé vált és még az idősebb korosztály is szívesen küld érdekes tartalmakat egymásnak, természetesen anélkül, hogy erre engedélyt kérnének a tartalom tulajdonosától.

A megosztás ugyanakkor a figyelem rajzását is kiválthatja. Ha egy releváns tartalmat sok felhasználó oszt meg egymással, akkor létrehozhatnak egy olyan globális érdeklődést, melyre ez ideig semmilyen más média nem volt képes. Mindez azt jelenti, hogy a digitális fogyasztó kezdi átvenni a hatalmat a média felett.

### **III. 2. Szolgáltatói válaszok**

A digitalizáció talán egyik legnagyobb problémája, hogy a technikai fejlődés meghaladja a fogyasztók igényeit és ez azért kényes kérdés, mert ugyan senki nem ábrándozott mobil telefonról, nem létezett ilyen tömeges igény, mégis amint elérhetővé vált hatalmas piaca lett, tehát a technológia vezérelt fejlesztések sok esetben piacot generálnak. Ezek a gondolatok messzire vezetnek, de a digitális médiában és kommunikációban a fejlesztés legsúlyosabb kérdése a fogyasztói igények pontos felmérése.

Szerencsére - mint az előzőekben is láthattuk - a digitális fogyasztó interaktív, és elmondja, hogy mire van szüksége. A különböző on-line és hagyományos kutatási módszerekkel megszerzett információk alapján a fejlesztési irányok viszonylag sikeresen meghatározhatók, de a piacokra nemcsak a fogyasztói igények hatnak, hanem a korábbi befektetések megtérülése, a nemzeti és nemzetközi frekvencia és tartalomszabályzások illetve egy-egy olyan rengető erejű technológiai áttörés mint például az iPhone megjelenése.

A digitális világ egyik legkritikusabb pontja a szerzői jogok problematikája, ugyanakkor a digitális világban az üzleti modellek kidolgozás során a tartalmak jogi védelme az egyik prioritás. Ma még nem ismert az ún. killer application azaz senki nem ismer olyan biztos üzleti modellt, amelyben a tartalom a hagyományos értékesítésnek megfelelően tud bevételt generálni.

Az egyik forradalmi újítás az iTunes modell, ahol a regisztrált felhasználók - kezdetben csak zenéket - tölthetnek le saját számítógépükre dalonként 0,99 USD-ért. Ma már az Apple egy komplett rendszert épített fel a virtuális tartalmak áruházaként aposztrofált iTunes Store

---

<sup>12</sup> <http://www.youtube.com/watch?v=mOmUOkkvnvE>

rendszerre és nemcsak zenéket, filmeket, podcast hangfelvételeket, hanem különböző szoftver-alkalmazásokat is le lehet tölteni ingyen, vagy nagyon kedvező áron.

A megoldás sikeresnek bizonyult annak ellenére, hogy ezek az alkalmazások csak Apple eszközökön futnak. A webáruházban megvásárolt holmik örökké a tulajdonosé maradnak és azokat gépcsere, vagy elvesztés esetén is elérheti.

Más üzleti modellek is megjelentek a digitális médiatérben, mint a korábban említett 3Play modell, amikor több szolgáltatás egyszerre való megrendelése jelent előnyt a vásárlásban.

A DVB-Cabel platform vonatkozásában különböző iTV ( interactive television ) kísérletek láttak napvilágot, de az interaktív televízió térhódítása még várat magára <sup>13</sup>.

Az inetraktív rendszert, amelyet 1997-ben szabványosítottak két csatornával jellemezhetjük: az egyik a néző felé haladó letöltési csatorna, a másik pedig a szolgáltató felé haladó visszirányú csatorna. Az interaktív szolgáltatások köre rendkívül széles, a VoD (személyre szabott tartalom) mellett lehetőség nyílik e-mail, web vagy akár on-line vásárlási funkciókra is. Az interaktív televíziózásnak ma már elérhető, ismert szolgáltatásai léteznek, úgy mint: elektronikus programkalauz, elektronikus kereskedelem, mozaik szolgáltatás (több műsorcsatorna egy időben történő megjelenítése), bankügyek intézése, interaktív hírszolgáltatás, időjárás-jelentés, egyedi sportműsorok (magunk által kiválasztott kamerán keresztül követve az eseményeket), játék, elektronikus levelezés és internet elérés.

#### **IV. Társadalmi hatások**

A digitális médiatér fogyasztói szokásai gyökeres társadalmi változásokat képesek előidézni. A fogyasztó figyelem rajzása önálló irányba haladhat és teljességgel mellőzheti a tömegmédiá üzeneteit. Az Internet, mint média megjelenése valóra váltja a médiafuturológusok jóslatait.

Mark Pesce azzal vált híressé, hogy megjósolta a fogyasztó figyelem csoportosulásának módjait és vázolta a koncentrált érdeklődés alkotta, interneten szerveződő, spontán csoportosulások kialakulását.

Tunéziában 2011. január 15-én egy 15 fős szájber-aktivista csoport útjára indított egy forradalmat, amely megrengette és meg is változtatta Észak-Afrika politikai arculatát, ma még nem ismert hatással az olajkereskedelempre és ezzel a világgazdaságra. A globális média Facebook forradalomnak nevezte el a jelenséget. A figyelem összpontosítása egy partikuláris témára eddig a tömegmédiá kiváltsága volt.

Mi is történt Tunéziában ?

Egy almaárus fiatalember összeveszett egy közterület-felügyelő nővel, aki megverte őt. Miután nem kapott az önkormányzatnál elégtételt sérelemre, az almaárus szegényében véget vetett életének. Szomorú történet, de Európa távolából nézve nem elegendő egy forradalom kirobbanásához. A helyi emberek azonban ezt másként élték meg és a digitális média és kommunikáció tulajdonságait kihasználva - hírek, videó tartalmak megosztása, szabad hozzáférés - hangot adtak véleményüknek, amely végül is utcai tüntetésekben, majd felkelésben manifesztálódott és mire a világ felocsúdott a tunéziai diktatúra megdőlt. Az ma már történelem, hogy a tunéziai példát követte Líbia, Egyiptom, Jemen és Szíria is. Az eseményekről mobiltelefonnal, home kamerával, fényképezőgépekkel készítették az embereket a képeket és ezeket megosztották egymással és a világgal. Hirtelen több tízezer tudósítója lett a nemzetközi médiumoknak, akik csak követni tudták az eseményeket és nagyon igyekezniük kellett, hogy hitelesek tudjanak maradni.

---

<sup>13</sup> <http://digital-lifestyles.info/2005/05/11/mhp-services-in-europe-current-position-reviewed/>

A digitális média és kommunikáció fogyasztói szokásainak hatásai ma még ismeretlenek. Ismerjük a digitális világ jellemzőit, fizikai és immateriális paramétereit, de sejtelmünk sincs arról, hogy mihez kezdenek az emberek ezekkel a tulajdonságokkal.

Az Internet globális hálója különböző kultúrájú, különböző civilizációs szituációban lévő embereket köt össze és nem társadalmakat. Nem diplomáciai egyezség kérdése ezentúl, hogy egy inuit eszkimó és egy dél-afrikai zulu találkozik-e a virtuális térben, képeket és videókat cserélnek-e egymással és lesznek-e igaz barátok a Föld túloldalán, mint ahogy az sem politikai, sem újságíró szakmai kérdés, hogy magyar közvélemény milyen információkat oszt meg az Interneten vagy hogyan kommenteli a hivatalos kommunikációt.

Mark Pesce szerint a tömegmédia halála a társadalmak újrendeződését fogja magával hozni, ahol az információ birtoklása nem lehet többé privilégium. A Wikileaks példája egyelőre őt látja igazolni, a kérdés, hogy hol lesz az a pont, amikor a nemzetállamok keretein belül mérhető tömeges médiafogyasztás tematizálódik és kizárólag tartalomvezérelt médiafogyasztás jön létre.

## V. Irodalomjegyzék

- [1] Nemzeti Hírközlési Hatóság: *Televíziózási lehetőségek, hasznos tudnivalók a digitális korszak tévénézői számára*. NHH kiadványa, [www.nhh.hu](http://www.nhh.hu);
- [2] Sipos Balázs: *Média és demokrácia Magyarországon*. Napvilág Kiadó Budapest 2010;
- [3] Kereszneyi János: *A helyi televízió és a digitalizáció*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet kiadványa, Budapest, 2007. október, 15. szám;
- [4] Intel Support, *Glossary of Common Video Terms*, 2000. <http://www.intel.hu/support/videocapture/8006.htm>;
- [5] *A médiafogyasztás jellemzői és a hírműsorok általános megítélése Magyarországon* (2007. január) [http://www.mediatanacs.hu/elemzesek/21/1175188490mediafogyasztas\\_jellemzoi\\_20070329.pdf](http://www.mediatanacs.hu/elemzesek/21/1175188490mediafogyasztas_jellemzoi_20070329.pdf);
- [6] Marc Prensky : *Digital Natives, Digital Immigrants* 1-2. On the Horizon, Vol. 9 (No. 5, October 2001) © 2001 Marc Prensky, NCB University Press;
- [7] Alvin Toffler: *Hatalomváltás. Tudás, gazdaság és erőszak a XXI. század közepén*. Európa Könyvkiadó Budapest 1993;
- [8] Enyedi Nagy Mihály, Polyák Gábor, Dr Sarkady Ildikó: *Tények és Tanok Médiakönyv*, ENAMIKÉ Kiadó 2003;
- [9] Csermely Ákos szerkesztésében: *Írások az Internet és a Média világáról*, Média Hungária Könyvek 4. 2002;
- [10] Csermely Ákos szerkesztésében: *Konvergencián innen és túl. Digitális jövőképek*, Média Hungária Könyvek 6. 2004.;
- [11] Hazai István szerkesztésében: *A digitális televíziózás. Bevezetési modellek, külföldi tapasztalatok*. Kiadja: ORTT Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest 2005.

**Kovács Éva**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Pollack Mihály Műszaki és Informatikai Kar,  
Pedagógia Tanszék, Interdiszciplináris Doktori Iskola

Cím: 7624 Pécs, Rókus u. 2. K 105

Telefon: +36-72-503-650/ 23719

E-mail: [kovacs.eva@pmmik.pte.hu](mailto:kovacs.eva@pmmik.pte.hu)



## Esztétika és szépség az építészetben

Vér Csaba

Pécsi Tudományegyetem

Pollack Mihály Műszaki és Informatikai Kar

### Absztrakt

Elsőként a 19. század közepén a polikrómia és ornamentika vita során merült fel hangsúlyosan az a kérdés, hogy vajon az építészek hogyan viszonyulnak a szépséghez, az esztétikumhoz. A 20. század második felében épületek ezrei épültek fel úgy, hogy szemmel láthatólag az esztétikai megfontolások messze háttérbe kerültek a praktikummal és a költséghatékonysággal szemben. Holott tudjuk, érezzük, hogy amint megpillantunk egy épületet, az egy érzetet kelt bennünk, mely az ízlésünkben, szépségideálunkban gyökeredzik.

A következő néhány oldalon bemutatok néhány szemelvényt az egyes korok építészettel kapcsolatos esztétikai törekvéseiből – az ókortól egészen napjainkig – melyet kiegészíték néhány gondolattal a szépségnek a lélekre gyakorolt hatását illetően.

### Abstract

The question how architects relate to beauty, to the aesthetics first emerged during the polychromy and ornamentation debate in the middle of the 19<sup>th</sup> century. During the second half of the 20<sup>th</sup> century, thousands of buildings were built where apparently; aesthetic considerations were overshadowed by practical thinking and cost efficiency.

Although, we know, we feel as we look at a building, that it gives rise to a sensation in us, which roots in our taste, beauty ideal.

In the following pages I present some extracts from the aesthetic endeavours of different ages related to architecture – from the antiquity to the present – which is completed by some thoughts regarding the effect of beauty on the soul.

**Kulcsszavak:** *ornamentika, esztétikum, psziché, street art*

## **I. Színek és formák hatása a pszichére**

### **I. 1. A színek**

A színek a fény megjelenési formái, rezgések, mint minden az univerzumban, energiák, amiket szabad szemmel érzékelhetünk. Speciális rezgésükkel hatnak ránk, fizikai, szellemi és lelki szinten is, függetlenül attól, hogy ennek tudatában vagyunk, vagy sem.

A színek gyógyító erejének használatát évezredekre visszatekintve szinte minden kultúrában megtalálhatjuk.

A napfénykezelést (helioterápiát) az egyiptomiak, a görögök és a rómaiak is alkalmazták. A görög város, Heliopolisz gyógyító templomait úgy építették, hogy a napfényt a spektrum színeire törje meg, csak úgy, mint az egyiptomi templomoknál is.

Napjainkban újra alkalmazzák a színeket a természetes gyógymódok között, színpunktúra formájában. Ezt a technikát Peter Mandel (1941) fedezte fel és dolgozta ki. Ha színes fényt fókuszálunk a test akupunktúra pontjaira, gyógyító mechanizmus indul el a fizikai és az energiatestekben is. (1)

### **I. 2. A formák**

A forma a művészetben érzékelhető külső alak, amelyben a műalkotás tartalma kifejezésre jut.

*Nyugalom és mozgás*

Ha a formák egyensúlyban vannak, felépítésük, térbeli elhelyezkedésük szilárd, akkor nyugalmat árasztanak. Ha a részek egymáshoz képest elmozdulnak, ismétlődnek, ellentétes irányúak, akkor lendület, feszültség érzetét keltik. A bonyolult, összetett formák dinamikusabb hatást keltenek, mint az egyszerűek. Annál egyszerűbb egy forma, minél kevesebb adattal tudjuk meghatározni.

*Térbeliség*

A formák térbeliségét, testességét tónusfokozatok széles skálájával, fény-árnyék hatások visszaadásával lehet érzékeltetni. A forma erőteljes előugrasztása vagy háttérbe szorítása, a vibráló sötét-világos foltok drámai, nyugtalan hatást keltenek. Az egyenletes, fokozatos tónusátmenetekkel viszont nyugalmas hatást lehet elérni. (2)

## **II. Szemelvények a múltból**

### **II. 1. Ókori emlékek**

Babilon romjaiból Walter Andrae a 19. század első felében felépítette Berlinben az Istárkaput, melynek falait csillogó kék zománc borította, továbbá bikák és mesebeli szörnyek díszítették.

Uruk városában, az Éanna-szentély melletti zikkuratban kúp alakú, égetett agyagból készült szögek díszítették a falat. A szögek fejei különböző színűek voltak, és színes pettyek átlós mozaikjának hatottak távolabbról szemlélve. A szögeket kúpos mivoltuk miatt csak átlóban lehetett egymás fölé helyezni, így végül háromszög és rombusz alakú mintázatot alkottak.

Az Anu-uballit-Kephalon által babiloni mintára építettett Irigal templom falában kék mázú agyagtéglaakat találtak Uruk régészeti feltárása során. (3)

A fentiek alapján megállapítható, hogy a monumentális épületeket már a híres folyamközi kultúrában is színezték, díszítették.

## II. 2. Színelmélet és arányosság

Goethe is kutatta a színek természetét és hatását az emberi lélekre. Színtanában leírta, hogy a szín létrehozásához színre és nem színre, vagyis sötétségre van szükség. Felismerései alapján készítette el a ma is használatos 12 osztatú színekör. Megkülönböztetett elsődleges, másodlagos és harmadlagos színeket. Azt is leírta, hogy a színek pozitív és negatív hatással lehetnek az emberre. A két egymással szemben lévő szín együtt harmóniát sugároz.

Goethe *A műalkotások igazságáról és valóságáról* című művében kifejti, hogy „Mindenfajta meglepés, amit bármi szép, művészi dolog ébreszt, annak tulajdonítható, hogy szabályt és mértéket fedezünk fel benne; kellemes érzésünket kizárólag az arányok szülik. Ha ezek hiányoznak, megannyi külső díszet alkalmazhatunk, nem fogják pótolni azt a szépséget és ama tetszetőséget, amit belül nélkülözünk.” (4)

## II. 3. Társadalmi igény és közízlés

Gottfried Semper 1830 és 1833 között itáliai és görögországi tanulmányútja közben az antik tervek és építészet vizsgálata során megbizonyosodott arról, hogy az antik építmények színezettek voltak.

1832-ben 4 hónapot töltött az athéni Akropolisz archeológiai vizsgálatával. 1834-ben megjelent tanulmányában hangsúlyozza a görög társadalomnak a néphez alkalmazkodó építészetét, és kiemeli az egyszerűségnek és a közösségi tudatnak az érvényesülését. (5) Tarthatatlannak vélte a XVIII. század uralkodó felfogását, amely a természetest az antikkal azonosította. Semper felismerte, hogy a kor igényei és az épületek funkciói megváltoztak. „Az új lakóház már nem fellegvár és védőbástya, már csak a kényelem és a szépség számít.” (6) Felismerte a társadalmi igény és ízlés döntő fontosságát az építészetben, hangsúlyozza a színek jelentőségét és használatát: „Az egyhangú meszelés helyett változatos színeket választhatunk. A sokszínűség természetessé, szükségessé válik.” (7)

## II. 4. Az igényesség igénye

Owen Jones, hasonlóan Semperhez, bírálta korának gyakorlatát, mely különböző korok stílusjegyeinek a másolását, ismételtetését használta. „Sokan a divatot követve anélkül ismételtetik egy letűnt kor stílusjegyeit, hogy figyelembe vennék azokat a körülményeket, amelyek az adott stílust széppé teszik – egy másik korba átültetve egészen más igények szolgálatába állítanak akkor és ott helyénvaló elemeket, amelyek ezáltal hamissá válnak.” 1856-ban megjelent *Ornamentika* című könyve, melyben különböző kultúrák művészeti stílusának legfontosabb jellemzőit, a használt motívumok törvényszerűségeit mutatta be. A gyűjtemény célja, hogy a motívumok bemutatásával igényt ébresszen a kor művészeiben a másolás elhagyására és a művészet magasabb szinten való művelésére.

Jones 1951-ben elkezdte megfogalmazni a díszítőművészetről alkotott nézeteit, melyet *A művészeti, építészeti formák és színek elrendezésének általános alapelvei*-ként foglalt össze. A 37 tétel átfogó képet ad a felületdíszítés, formák és színek általi harmónia megalkotásának alapelveiről, módjáról. (8)

## III. Lélektani vonatkozások

Martin Schuster *Művészetlélektan* könyve átfogó képet ad a vizuális művészet, a képzőművészet és a pszichológia kapcsolatairól, a művészetlélektan egész területéről.

Könyvében foglalkozik a műalkotások (kép, épület) pszichológiai hatásával, az esztétikai élmény pszichés elemeivel, alapjaival.

Megfogalmazza a kultúra egyénre gyakorolt meghatározó szerepét: „Az egyén elsajátítja a maga kultúrájára jellemző alapformákat, sémákat és látásmódot. A világról tárolt ismeretek befolyásolják az észlelést – és ennek következményeképpen természetesen a preferenciákat is.” (9)

Ez összeeseng azzal, amit O. Jones fogalmazott meg a különböző korok stílusjegyei kapcsán.

Megállapítja, hogy az esztétikai ítéletet objektív és szubjektív tényezők befolyásolják.

Az esztétikai ítélet objektív elmélete:

„Ha az ingerkínálat megkönnyíti az információ felvételét, egyidejűleg pedig lehetővé teszi az információ átfogó feldolgozását, egyszóval kitágítja az ember észlelési lehetőségeit, szépnek érzékeljük. Ezzel a tétellel nem azt feltételezzük, hogy a legegyszerűbb inger egyszersmind a „legszebb” is. A legegyszerűbb inger mindössze unalmas, és nem teszi lehetővé, hogy bevessük a felszabadult észlelési kapacitásunkat.” (10)

Az esztétikai ítélet szubjektív elmélete:

„A szépség ennyiben nem idézi elő magától az esztétikai reagálást, hanem ehhez a nézőnek magának kell egy bizonyos lelkiállapotba kerülnie. Az –objektív- ingerjegyre, amelyek esztétikai érzéketeket okozhatnak, előbb neki magának kell odafigyelnie, azaz meghatározott módon irányítania kell figyelmét és képzettársításait.” (11)

Az ingerek elemzésénél kitér a „rút ingerek” vizsgálatára, melyek nehezítik az észlelést. A „Csúnya szürkeség” metafora kapcsán megemlíti, hogy egy borús, szürke napon hiányoznak a színek, amelyek megkönnyítenék a tárgyak megkülönböztetését.

Az „unalmas” ingerek közé sorolja például a magas házak homlokzatát, amely következő fejezetben is előkerül. (12)

## **IV. Modern kor**

### **IV. 1. Pécsi színkód**

Pécs Megyei Jogú Város Magyarországon elsőként készítette el a város vizuális arculatának koncepciótervét, amelynek értelmében szigorítják a házak, épületek színezését. A jövőben csak meghatározott színekre lehet festeni a pécsi épületeket. A tervezet szerint a színeket és árnyalatokat városrészenként határozták meg, így:

...a Siklósi városrészben csaknem az egész színteret lefedő skálát terveztek, a Mária utca, Flórián tér és Bástya utca együttesére különböző sárgákat és kaméliazöldet írtak elő. A Színház térre és a Király utcára sárga, vörös és zöld, valamint a fehérhez közeli árnyalatokat, a Dóm-térre, Szent István térre és környékére a tört zöld és tört vörös árnyalatokat, a Jókai térre a meleg szürke és a mandulazöld sok fehér árnyalattal bővített skáláját javasolták. A Budai külváros egy sárga és két zöld, az állomás környéke okkersárga, melegzöld és hidegzöld, a Szigeti külváros csak meleg színeket, Uránváros sárgászöld, vörös sienna és zöld skálát kapott. (13)

### **IV. 2. Panelházak**

A panelház a 20. században a nagy világháborúi után kialakult lakáshiányt hivatott csökkenteni, hiszen felépítése az előre gyártott vasbeton elemeknek köszönhetően viszonylag gyors és olcsó építési technológiának számított. Magyarországon közel 788 000 panellakás található, ezekben él a lakosság ötöde.

Kiss Laura és Plájer Judit „Panel lakóépületek” című munkája 2011-ben a Tudományos Diákkör konferenciák Építőművészeti szekciójában első díjat nyert.

Munkájukban egy konkrét panelépület homlokzatának felújításával foglalkoztak. Olyan épületet választottak, mely általános hosszú egyhangú homlokzattal rendelkezik és a lakótelep beépítését tekintve is tipikusnak mondható.



1. kép: panelépület meglévő homlokzata

Az átalakítás célja az volt, hogy az épület raszterességre, a növények hiányára és a monotonításra megoldást találjanak.

A tervekben nagymértékű épületbontást nem alkalmaztak.

Első lépésként az épület egyhangú karakterén a falfelület színezésével és erkélyek létrehozásával segítettek.

Második lépésként tetőfelépítményeket helyeztek el, ide lakó- és közösségi funkciókat terveztek.

Majd harmadik lépésként a tömeg és a homlokzat monoton drasztikusságának megszüntetése érdekében rendhagyó térháló átmenetet terveztek a 2- és 3 D között.



2. kép: panelépület tervezett homlokzata

A huzalrendszer - eltartva az épület jelenlegi homlokzatától – finom törésekkel körbeveszi a házat – vázat adva a felfutó növényeknek. A lakók saját lakásuk előtt igényeik szerint alakíthatják a növényzetet, így a lakók magukénak érezhetik az új homlokzatot. Ezáltal ez az élő rendszer önmagában hordozza a változatosságot. (14)



3. kép: huzalrendszer terve a panelépületen és környezetében

#### IV. 3. Street Art

Az utcák szürkesége is számos művészt inspirál, külön műfaj alakult ki az utcák színesebbé tételére, az úgynevezett Street-Art.

2010-ben a PLACCC Pécs Fesztivál keretein belül fiatal képzőművészek csinosították meg Pécs, Uránvárosban található lepukkant beton térelemeket. Színes mintákkal, kis grafikákkal dobták fel a sivár beton térelválasztó elemeket a budapesti 1000 % nevű street art csoport tagjai. Az célja, hogy jó hangulatot, egy kis szépséget csempésszen a környéken élők mindennapjaiba. (15)



4. kép: street art dekoráció

## V. Zárszó

Goethe korának monumentális építményeiről az alábbiakat fogalmazta meg, mely véleményem szerint napjainkban is megállja a helyét. Mi több, a fent bemutatott projektben korunk fiataljai is hasonló megoldásra jutottak. Ezért talán az ideális végszó.

„A ti épületeitek olyan síkokat ábrázolnak tehát, melyek, minél nagyobb kiterjedésűek, minél merészebben szöknek az ég felé, szükségképpen annál tűrhetlenebb egyformasággal nyomasztják lelkünket! ...Tedd változatossá azt a hatalmas falat, melyet az ég felé fogsz emelni, hogy úgy szökjön magasba, mint Isten roppant sudarú és terebélyes fája...” (16)

## VI. Irodalomjegyzék:

- 1) Szirmai Orsolya: Színterápia.  
<http://www.szeplap.hu/miegymas/szinterapia> (2012.05.01.)
- 2) Estiklopédia: A formák viselkedése.  
[http://estiklopedia.hu/index.php/A\\_form%C3%A1k\\_viselked%C3%A9se](http://estiklopedia.hu/index.php/A_form%C3%A1k_viselked%C3%A9se)  
(2012.05.01.)
- 3) Helen Keiser: A nagy istennő városa, Uruk négyezer éve, Régészekkel a Tigris és Euphratész között. Gondolat Kiadó, Budapest 1973. (benne: Volaufige Berichte über die Ausgrabungen in Uruk-Warka, Berlin 1913-1965) 21., 130-131. o.
- 4) Johann Wolfgang Goethe: A műalkotások igazságáról és valóságáról. Corvina Kiadó, Budapest 1980. 194. o.
- 5) Gottfried Semper: Tudomány, ipar és művészet. Corvina Kiadó, Budapest, 1980. 11.o.
- 6) Semper: i. m. 24-25.o.
- 7) Semper: i. m. 25.o.
- 8) Owen Jones: Ornamentika. Cser Kiadó, Budapest 2004. 17-18. o.
- 9) Martin Schuster: Művészetlélektan. Panem Kiadó, Budapest 2005. 408. o.
- 10) Schuster: i. m. 384. o.
- 11) Schuster: i. m. 385. o.
- 12) Schuster: i. m. 400-401. o.
- 13) Koós Miklós: Pécs új (kötelező) színei. 2009.  
<http://koos.hu/2009/01/05/pecs-uj-kotelezo-szinei/> (2012.05.01.)
- 14) Kiss Laura, Plájer Judit: Panel lakóépületek. TDK 2011 Középülettervezési Tanszék - A világok arca, TDK (Tudományos Diákkör) 2011.  
[http://tarsas2010.blog.hu/2011/11/28/panel\\_tdk\\_2011](http://tarsas2010.blog.hu/2011/11/28/panel_tdk_2011) (2012.05.01.)
- 15) Csinos placc lett Pécs - Street Art, de magyarul...  
[http://www.harmonet.hu/kultura\\_utazas/54902-csinos-placc-lett-pecs-street-art,-de-magyarul....html](http://www.harmonet.hu/kultura_utazas/54902-csinos-placc-lett-pecs-street-art,-de-magyarul....html) (2012.05.01.)
- 16) Goethe: i. m. 31.o.

**Vér Csaba**, doktorandusz hallgató

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Pollack Mihály Műszaki és Informatikai Kar, Breuer Marcell Doktori Iskola

Cím: H-7624, Magyarország, Pécs, Rókus utca, 2.

Telefon: +36-72-501-500/23715 / Fax: +36-72-501-540

E-mail: [ver.csaba@pmmik.pte.hu](mailto:ver.csaba@pmmik.pte.hu)



# **TERMÉSZETTUDOMÁNY**

## **Kihívások és megoldási lehetőségek a terület- és településfejlesztésben az elkövetkező évtizedekben a jövő nemzedékekre tekintettel**

Bársony Róbert  
Pécsi Tudományegyetem  
Természettudományi Kar

### **Absztrakt**

Publikációm témájának a legfontosabb terület- és településfejlesztési feladatainkat választottam 2050-ig Magyarországon.

Az elmúlt évtizedekben egyre jobban felismertük, hogy a levegőnk, a vizünk, a talajunk és az ételünk minősége hatással van az egészségünkre és az életminőségünkre.

Utaltam arra, hogy a fenntartható energiagazdálkodás egy olyan rendszer, amely elsődlegesnek tartja, hogy az energiaigényünket a lehető leggazdaságosabban elégítsük ki, a lehető legkisebb környezetszennyezéssel állítsuk elő, valamint nagy hatékonysággal használjuk fel azt a szükségleteink kielégítésében.

Ismertettem azokat a veszélyeket, amikkel szembe kell néznünk az elkövetkezőkben és közülük a fosszilis energiahordozók fogyása, áremelkedése témakörét részletesebben kifejtettem keresve a kompenzációs lehetőségeket.

Magyarország az igényeit meghaladó mértékű megújuló energiavagyonnal rendelkezik, ezért a mikrokörnyezetünkben szükséges alternatívákat kell keresnünk a házunk, lakásunk energiaellátására, amihez felsoroltam a napenergia kiaknázási lehetőségeit, valamint a hőforrásokat és kitértem a Zéró Energia Ház előnyeire.

Részletesen levezettem, hogy véleményem szerint hogyan és milyen feladatokat lehet és kell végrehajtani a magyarországi terület- és településfejlesztés érdekében, valamint az egyes területeken ebben kinek mi a teendője.

Igyekeztem rávilágítani arra, hogy a Kárpát-medencében két makroregionális fejlesztési irány található, amit csak együttesen lehet hatékonyan lecsapolni, ezért a jelenlegi három megyét összeolvasztó mesterséges „egységeink” helyett miért lenne célszerű, ha létrejönnének az ősi és szerves kialakulásra támaszkodó régióink „Kárpátiában”.

### **Abstract**

As the theme of my publication I have chosen the most important location- and settlement developing duties in Hungary until 2050.

During the past decades we have come increasingly closer to the conclusion that the quality of the air, water and soil plays a major role in determining our health and quality of life.

I have implied before that the *sustainable energy management* is a system which prioritises satisfying our energy needs in the most economical and environmentally friendly way possible while utilising them in the most efficient way there is.

I have delineated the hazards in the way which we have to face and I have reviewed the *quantitative decrease and price increase of fossil energy sources* in detail while looking for the possibilities for compensation.

Hungary is in a possession of such renewable energy resources that outnumber its needs, therefore in our micro-environments we must seek alternative ways of providing energy to our

homes and flats, and for this purpose I have listed the possible uses of solar energy as well as thermal sources along with mentioning the Zero Energy House's advantages.

I have elaborated those duties which, in my opinion, could and should be done in favour of the Hungarian *location and settlement development* and have also detailed the tasks of those involved.

I tried to shed light on how only simultaneous draining is possible when it comes to the crossing of the two macro-regional development courses in the Carpathian basin and hence on how it would be more beneficial to create such regions in the '*Carpathian*' which rely on the ancient and organic evolution instead of the present 'units' melting three counties.

## I. Bevezetés

7 milliárd, 2050-re várhatóan 9 milliárd ember él a Földön és „ha mindenki úgy élne, mint a mai észak-amerikaiak, legalább két további Földre lenne szükség az erőforrások előállításához, a hulladék elnyeléséhez és általában a létfenntartáshoz”. (Forrás: Mathis Wackernagel és William E. Rees (2001): Ökológiai lábnyomunk - Hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön?, Budapest, Föld Napja Alapítvány p. 29.)

Az egyre szaporodó emberiség eltartása, életkörülményeinek állandó javítása rohamos iparosítást, a gazdasági növények hatékony védelmét, a közlekedés nagyarányú fejlesztését követeli, ami a növényzet pusztításával, a levegő és a vizek szennyezésével és mérgezésével járnak.

A globalizált világ általános jelensége, hogy profitot privatizál, veszteséget szocializál. Alacsony bérekre és foglalkoztatásra épít, amely az egyensúlytalanságot és a feszültségeket növeli.

A világgazdaságot irányító elitek szerint hamarosan már a munkaképes lakosság húsz százaléka elég lesz ahhoz, hogy lendületben tartsa a világgazdaságot.

A munkavállalóknál a „termelés növekedése állandó stressz forrása. Arra kényszeríti az embereket, hogy keményebben dolgozzanak, ezzel lehetővé téve, hogy megengedhessék maguknak a rendszer által biztosított "új" javak soha véget nem érő áradatának megvásárlását. Azt az illúziót kelti a magasabb GDP, hogy az emberek egyre jobban, gondtalanabban élnek, holott valójában egyre hosszabb ideig dolgoznak. Lemondanak valamiről, aminek "nincs" ára (szabad idő), olyan értékért, aminek ára van (munkaidő).”

Elégedettségünk nem a GDP, GNI növekedésének függvénye, ezek a mutatók nem fokozhatóak a végtelenségig. Az emberek a növekedés hajszolása közepette a saját élethosszukat rövidítik meg a rohanó életmóddal és a fokozódó környezetterheléssel.

A GDP manapság egyre jobban eltér a jólét jelzőszámától. (A GDP: Gross Domestic Product - bruttó hazai termék - egy ország gazdaságának egy év alatt mért teljesítménye, a GNI: Gross National Income - a bruttó nemzeti jövedelem. Forrás: <http://ecopedia.hu/gdp>, Ecopedia, 2012.05.05.pénzügyi fogalmak)

A nemzeti és hazai termék növekményeinek számításakor figyelmen kívül hagyják az okozott környezeti kárt. A GDP-t alkotó jövedelmek között nem szerepelnek a természet nyújtotta szolgáltatások, viszont a környezetvédelemre fordított munkát a GNP növekményeként számolják el. A GDP nem veszi figyelembe, a háztartási munka és a családban folyó gyereknevelés értékét sem.

A fogyasztói társadalomban az ember a növekvő fogyasztását, kényelmét munkamániával biztosítja, pótcselekvésként elfogadja a fogyasztás, a száguldás, az információ nyújtotta pillanatnyi gyönyört, de egyre nagyobb arányban fogyaszt alkoholt és kábítószert is.

A pótcselekvések egyre nagyobbakká, gyorsabbakká kell, hogy váljanak, és a pazarló társadalom tagjai nem tudják, hogy hol a határ.

Véleményem szerint az emberi létnek ennél magasabb szintű - önmegvalósító - célokat kellene szolgálnia, ezért érdemes keresni az ehhez vezető út könnyítési lépéseit.

A humanisztikus pszichológiában Maslow, A. (1987) elmélete alapján a szükséglet és a motivációs hierarchia csúcsát az önmegvalósítás-, a szellem-ember állapot elérése jelenti.

A mai technológiákkal nem áll módunkban új olajmezőket felfedezni, a fosszilis energiahordozók ismert készletei viszont csökkenőben vannak.

Magyarországon el kell oda jutni, hogy a nem megújuló erőforrások használatát - „30%-ban” - ki tudnánk váltani a megújulókkal, elsősorban a Nap energiájának jobb kihasználásával. (Forrás: Éghajlat-változási Kormányközi Testület - IPPC jelentés a megújuló energiaforrásokkal kapcsolatos tanulmánya)

## II. Anyag és módszer

Tanulmányom feldolgozásához adataim forrásai: szakdolgozataim, szakirodalmak másodelemzése, elkészített írásaim, adatgyűjtés, fellelhető kapcsolódó írások, könyvtári kutatómunka, témavezetőm ajánlásai, személyes tapasztalatok, interjúk.

Az összegzett információkból és személyes elképzeléseimből állítottam össze a 2050-ig tervezett elképzeléseket és feladatokat.

A gondokra kerestem a lehetséges megoldásokat - a terjedelem függvényében - a teljességre törekedve.

## III. Milyen kihívásokkal kell várhatóan szembenéznie Európának, ezen belül Magyarországnak 2050-ig

Nógrádi György, biztonságpolitikai szakértőt nemrég megkérdeztem arról, hogy Magyarországon várható e terrorcselekmény a közeljövőben. A következő választ adta: „Magyarország nincs az első vonalában semmilyen terror célpontnak. Ugyanakkor látni kell, hogy abszolút biztonság sehol sincs, így sajnos Magyarország területén sem.”

A véleménye szinkronban van - Egon Bar - a német biztonságpolitika egyik atyja megállapításával: „a biztonság a múltban abszolút, a jelenben relatív, a jövőben kiszámíthatatlan”.

Manapság a társadalmak egyre szélesebb csoportjai érzik úgy, hogy sérülnek alapvető jogaik, amiből helyenként már a levegőben lóg a társadalmi katasztrófa.

„Magyarország a szegénység mértékének és mélységének mutatói alapján az Európai Unió tagországai között a középmezőnyben áll a 2010-es adatok alapján - 12%-os szegénységi rátával.” (Forrás: Sonline internetes hírportál)

A helyzet azóta rosszabb lett, mivel az „alsó és felső jövedelmi tízed között nyolcszoros a keresetbeli különbség, ami nem azonos a vagyoni különbséggel”.

(Forrás: [http://nol.hu/belfold/20120322,tarsadalmi\\_katasztrofa\\_fenyeget\\_](http://nol.hu/belfold/20120322,tarsadalmi_katasztrofa_fenyeget_))

A gondok pedig tovább fokozódnak a globális kihívásokkal, amire a vezető hatalmak Miniszterelnökei jelenleg nem találnak megoldást:

- energia (*fosszilis energiahordozók apadása, áremelkedése*)
- víz,
- élelmiszer,
- környezet,
- szegénység,
- terrorizmus, háború,
- betegség
- oktatás,

- demokrácia,
- népesedés.

(Forrás: Richard E. Smalley, (2004): A „TOPP 10” globális kihívás rangsorolt listája) Az utóbbi években gyakoriak azok a természeti jelenségek, amelyek korábban nem voltak. Rendkívüli árvizek, szokatlan időjárási jelenségek azok a változások, amelyekre fel kell figyelniük. Az IPCC szerint a megfigyelések és a tudományos elemzések alapján nagy bizonyossággal állítható, hogy a jelenleg kibontakozó globális éghajlatváltozás háttérben alapvetően a légkör összetételének megváltozása áll, amit döntő mértékben az emberi tevékenység okoz. (Forrás: IPCC, 2011. Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület Tematikus Jelentése a szélsőséges éghajlati események kockázatáról és kezeléséről p. 3.)

#### **IV. Teendők a fent említett egyik hatás (fosszilis energiahordozók apadása, áremelkedése) kivédésére, illetve mérséklésére, ami kihat a terület- és településfejlesztésre is**

A fenntartható energiagazdálkodás egy olyan rendszer, amely elsődlegesnek tartja, hogy az emberiség az energiaigényét helyi erőforrásokra támaszkodva elégítse ki, a lehető legkisebb környezetszennyezéssel állítsa elő, valamint nagy hatékonysággal használja fel azt a szükségletei kielégítésében. A fenntartható energiagazdálkodás részei: környezeti-, gazdasági-, és társadalmi fenntarthatóság.

A világ legfőbb energiaforrásai napjainkban a véges mennyiségű fosszilis energiahordozók, melyek évente több millió tonnányi szennyező anyagot juttatnak a légterbe. Legnagyobb megújuló energiaforrásunk, a Földre érkező napenergia, ugyanakkor sokszorosa a mai rendelkezésre álló fosszilis készleteknek.

Hazánk különösen előnyös helyzetben van földhő és napenergia vonatkozásában. „A Nap által 1 óra alatt a Földre sugárzott ingyen napenergia elegendő lenne a Föld lakosságának éves energiafelhasználására.”

A napsugárzás különböző hatásait bemutató kartogramból leolvasható, hogy „országunk területén belül maximum 5 %-os eltérés tapasztalható a legjobban és a legkevésbé napsütött tájak között.” (Forrás: [www.zeroenergiához.hu/index.php?link=napen](http://www.zeroenergiához.hu/index.php?link=napen))

#### **A napenergia hasznosítása hazai körülmények között:**

- Passzív formában: épületenergetika átstrukturálása - nagy üvegfelületű épületek kialakítása, belső légáramlás optimalizálása fűtés nélküli fóliasátrak létesítése.
- Aktív formában: napelemek, napkollektorok, hőszivattyúk.

#### **Hőforrások:**

A talajvíz, külső levegő, masszív abszorber, biogáz, szennyvíz, elhasznált termálvíz.

A mikrokörnyezetünkben szükséges alternatívákat kell keresni a lakóépületek, középületek, intézmények energiaellátására. A Zéró Energia Ház energiaellátására minden lehetséges megújuló energiát felhasználunk a napfénytől a szélenergián keresztül (ahol kellő a szélesség), egészen a földhőig.

A megújuló energiák használata egy olyan jövőképet tár elénk, mely úgy jelent együttélést a környezettel, hogy nem károsítja azt. Azt kell eldönteni, hogy milyen jövőt szánunk magunknak és családunknak: havonta megújuló számlák, vagy megújuló energia, ami ha kezdetben többbe is kerül, de hosszú távon bejön és megtérül.

## V. Települések fejlődése

A fejlődési céloknak összhangban kell lenni, a rövidtáv nem lehet ellentétes a közép- és hosszútávval. Társadalmi konszenzusra van szükség.

### **Településfejlesztés hosszú távú céljai az ország egészén:**

- humán erőforrások, ásványkincsek, megújuló erőforrások hatékony hasznosítása,
- munkaalkalmak teremtése,
- a nemzet kulturális, anyagi jólétének megteremtése, a szociális piacgazdaság kiépítése, fenntartható gazdasági növekedés, a versenyképesség javítása,
- K+F tevékenység ösztönzése, települések, megyék, régiók forrásszervező erejének növelése, harmonikus térszerkezet kialakítása.

**A területi egyenlőtlenségek mérséklése terén:** cél a társadalmi esélyegyenlőség biztosítása, válságterületek kialakulásának megakadályozása.

### **A mindenkori kormány célja, az önkormányzatok motivációi:**

- belső társadalmi és politikai stabilitás megőrzése, fenntartása, illetve megteremtése,
- az állami versenyképesség, gazdasági-politikai-katonai erő és képesség növelése, a nemzetközi viszonyok közötti helytállás biztosítása.
- az önkormányzatok célja a helyi politika legitimációjának erősítése, a helyi gazdasági és politikai célok szerint érdekeltek a térség gazdasági erejének a növelésében,
- a közszolgáltatások megteremtése és biztosítása.

### **A versenyszféra, a vállalkozások, az önkéntes és közösségi szféra céljai:**

- profit szerzése, kockázat minimalizálása,
- pótlólagos tőke biztosítása.
- pénz, támogatás a működésükhöz
- zöld-, ökológiai-, bűnmegelőzési-, elképzelések érvényesítése.

### **A terület- és településfejlesztés eszközei:**

- **jogi szabályozó eszközök:** terület- és településfejlesztés kereteit meghatározó általános szabályozás, hatósági szabályozás (korlátozások, tiltások).
- **pénzügyi eszközök:** terület- és településfejlesztési célú támogatások, kedvezmények, speciális hitelkonstrukciók, területileg differenciált adó-, illeték- és használat díj rendszer.
- **egyedi eszközök:** -ipari parkok, -vállalkozói övezetek lehatárolása.

### **Fejlődés:**

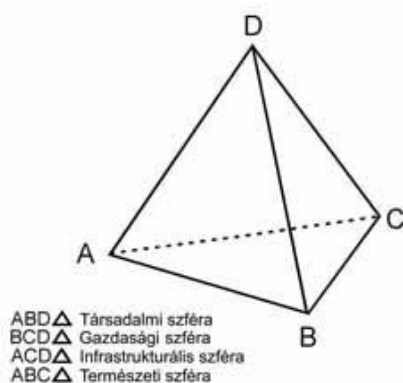
„A fejlődés egy teljesebb, bonyolultabb, összetettebb rendű, magasabb minőségi állapot felé irányuló változás, kibontakozás, kiteljesedés, amely során általában bonyolultabb struktúrájú, változatosabb és differenciáltabb tulajdonságú rendszerek jönnek létre.” (Forrás: Dr. Hajnal Klára (2006): A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben, Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet p. 69.)

**Fejlesztés:**

„A fejlesztés olyan tudatos emberi tevékenység, beavatkozás, amely valamely meghatározott cél érdekében történik. Az ember képes egy célt feltételezni és annak érdekében egyre hatékonyabb eszközöket és módszereket kialakítani.” (Forrás: Dr. Hajnal Klára (2006): A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben, Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet p. 76.)

Akkor lesz maradandó a fejlesztés, ha a hatékonyság eléréseért ráépül a fejlődés irányára. A terület és településfejlesztést szükségszerű egységben kell fejleszteni. A település gazdasági, gazdaságsszabályozó, gazdálkodó közösség. Az erőforrások hasznosítása a gazdálkodó közösség feladata. A fő kérdés az erőforrás gazdálkodásnál, hogy a köz és magán erőforrásokat hogy tudják hasznosítani, a település érdekében. A szükségletek kielégítésében közös célok, érdekazonosságok vannak.(infrastruktúra, tömegközlekedés, köztisztaság) A gazdasági közösség megvizsgálja, melyek azok a szükségletek, melyeket közpénzből ki akarnak elégíteni. A közjavak használatából senkit sem lehet kirekeszteni.

A település térbeli megjelenési gócpont, mely társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és természeti szférákból áll. (1. számú ábra)



1. ábra: A települések tetraéder-modellje

Forrás: Dr. Tóth József 1981

A tetraéder modellhez hasonlóan, ha fejlesztjük a települést, mind a 4 szférát egyszerre fejleszteni kell. A tér is 4 szférás - a település része. Ha a tér értelmezhető a településen belül, a település pedig a téren belül, akkor kimondhatjuk, hogy a település azonos a térral.

A terület és településfejlesztésnek ugyanannak kell lennie. Azonos feladatokat azonos téren és településegységen keresztül, valamint azonos cél és eszköz és intézményrendszeren keresztül kell folytatni. Mindehhez szükséges a tervezés - amely fejlesztés és rendezés is egyúttal - amihez kell egy politikai célrendszer. A várost, falut, tanyát egységben kell fejleszteni.

**A települések** képezik az ember életének, társadalmi-gazdasági tevékenységének legfőbb színterét, fizikai kereteit. Eloszlásuk a térben egyenlőtlen, elsősorban a gazdaság és a népesség térbeli eloszlását követi, de a helyi társadalmi-gazdasági viszonyok, a történelmi hagyományok is hatással vannak a település-sűrűsége. A térben egymással szoros kölcsönhatásban fejlődnek, melynek eredményeképpen idővel alá- és fölérendeltségi viszony alakul ki közöttük, amiből kialakul a településhálózat.

A következő táblázat a népesség számának változását mutatja az urbanizáció egyes szakaszaiban, a különböző városi övezetekben:



	városközpont	agglomeráció	periféria
Urbanizáció (városrobbanás)	+	+	-
Szuburbanizáció (agglomerációba kiköltözés, az ipari termelés és a szolgáltatások kiáramlása)	-	+	-
Dezurbanizáció (nagyváros térbeli fellazulása a városhiányos térség javára)	-	-	+
Reurbanizáció (dzsentifikáció, vissza a városba folyamat)	+	-	-

**Fenntarthatóság:** következő fontosabb követelményeket kell figyelembe venni a fenntarthatóság érdekében a településeknél:

„-A települések jelenlegi természeti erőforrás igényének biztosítása oly módon, hogy azok harmóniában legyenek a Föld és az adott nemzetgazdaság eltartó képességével, azaz ökológiai lábnyom deficit nélkül.

-Olyan településszerkezet tervezése és kialakítása, amely hatékony földhasználaton keresztül csökkenti az ökológiai lábnyomot.

-A települési funkciók hatékony biztosítása.

-Olyan települési infrastruktúrák kifejlesztése, amelyek minél alacsonyabb természet-használatot, ökológiai lábnyomot eredményeznek.

-Környezetkímélő, energiatakarékos közlekedési rendszerek létrehozása, elsősorban a tömegközlekedés fejlesztésével.

-Az intézményes autófűggs jelenségének mérséklése és feloldása.

-Felkészülés a kőolaj kitermelés jelentős csökkenésére és a magas olajárakra.

-A demográfiai változások figyelembe vétele a lakásépítési programok tervezése során: az individualizáció eredményeként növekvő számú egyszemélyes háztartások igénye.”

(Forrás: Dr. Hajnal Klára (2006): A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben, Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet p. 150.)

**Budapesti fejlesztések:** a magyar fővárost úgy kell fejleszteni, hogy nemcsak Magyarország, de Közép- és Délkelet Európának is központja legyen.

Ehhez a természeti adottságai, attraktivitása rendelkezésre áll.

Közúti közlekedés:

Az úthálózata már az M-0-ás gyűrű budai oldala kivételével kiépült.

Szükséges feladatnak vélem a közúti forgalom szabályozását, irányítását, a védett övezetek forgalmának csökkentését, vagy megszüntetését, piaci alapú eszközöket (zöld autók-díjak) a lakóterületek forgalomcsillapítását, sétálóutcás övezetek növelését, továbbá a gyalogos-, kerékpáros közlekedés feltételeinek javítását, Európai Autómentes Nap kiterjesztését, gépjármű emisszió távérzékelését - környezetvédelmi traffipax segítségével.

A légszennyezettség függvényében autóböjt reklámozását kell elrendelni a lakosság körében, sőt az autók végleges letételét is érdemes népszerűsíteni.

Légi közlekedés:

A Budapesten lévő repülőteret Közép - és Délkelet - Európa központjává kellene fejleszteni. Kelet felé gyűjtő funkciója lenne, nyugat irányában pedig továbbító szereppel bírna.

Metró:

Hosszanti és városhatáron túl haladó metróvonalakban érdemes gondolkozni P+R hálózat fejlesztésével, amivel az agglomerációs övezet problémái is enyhülnek. Ezek természetesen csak a gazdasági lehetőségek függvényében valósíthatóak meg:

- 2-es metró: Solymár - Déli pályaudvar - Pécel.
- 3-as metró: Újpest központ - Káposztásmegyer Jégcsarnok - Dunakeszi Auchan, másik irányban Kőbánya-Kispest - Liszt Ferenc Repülőtér.
- 4-es metró: Kelenföldi pályaudvar - Budaörs bevásárló övezet, másik irányban Bosnyák tér - Csömör - Hungaroring.
- 5-ös metró: Szigetszentmiklós - Csepel - Szentendre.

Villamos:

A vonalakat össze kell kötni, mivel a BKV jegyárak az átszállásokkal már így is szinte megfizethetetlenek. Nagyobb területre kell kiterjeszteni az elavult villamosok cseréjét modernebb változatokra.

Folyami közlekedés:

A Duna személyszállítás célú menetrendszerű hajóforgalmát a fővárosi szakaszon jobban ki kellene használni.

Városkép:

Dönteni kell, legyenek e Budapesten toronyházak, vagy a jelenlegi gyönyörű kép maradjon meg, ahol kijönnek a templomok, sugárutak látványa. A történelmi városközpontot célszerű elválasztani a bankrendszerrel és a további bevásárló központok építésétől.

Szolgáltatások:

A bankrendszer vonatkozásában Budapestet pénzügyi központtá kell fejleszteni.

A nagy intézményi befektetők az ingatlanbefektetési piacon rákényszerülnek a kockázatcsökkentésre, annak érdekében, hogy a befektetési portfóliójukat földrajzilag is diverszifikálják. Ebből adódóan a közép-európai régió befektetési lokációi jelentős szeletet hasítanak ki a teljes volumenből.

Budapest az árainak és a minőségnek köszönhetően vonzó célpontja a befektetőknek. E területen meg kell előzni Varsót, Prágát, Bukarestet.

Befektetők:

Mivel tőkeszegények vagyunk, így ki vagyunk szolgáltatva a tőkés elképzelésének.

A tőkés oda viszi a pénzt, ahol településfejlesztést nem kell végeznie, ezért választja szívesebben a Budapest - Győr - Bécs folyosót. Csak akkor megy a keleti országrészre, ha

erre rá van kényszerítve, az adott település tud valami extrémét nyújtani, vagy érdekeltté tették a következőkkel:

- adókedvezmények,
- telephely-biztosítás,
- a helyi közszolgáltatások vállalkozói igények szerinti alakítása,
- az új technológiák letelepedésének ösztönzése,
- technológiai tanácsadó centrumok alapítása,
- fejlesztési megállapodások,
- garanciabiztosítás.

**Nemzetközi regionális központok:** feladatuk lenne 1 milliós lélekszámban megoldani a regionális feladatokat. A Budapest-központúság ellensúlyozására úgynevezett „ellenpólus-városokat” célszerű kijelölni, amelyek váratlan események bekövetkeztekor át tudják venni a fővárosi intézmények funkcióit.

2050-ig Debrecen, Szeged, Miskolc, valamint Pécs, Győr közül az első 3 város 250 000 lakosra felfejleszhető. Pécs és Győr pedig települések „bekebelezésével” és további munkahelyteremtéssel - szintén felduzzasztható nemzetközi regionális központtá. (Ez az öt város magyar viszonylatban jelenlegi lakosságszámmal is regionális központ szerepet tölt be.) A nemzetközi regionális központok számára szükséges a reptér, gyorsvasút, autópálya, környékű és a regionális önállóság.

Pécs esetében a belterületeken kívül tovább kellene fejleszteni a szomszédos Komlót és környékét, Kozármislenyt, Abaligetet és Orfűt és e területeknek a megyeszékhelyhez „kapcsolásával” annak fajsúlya minden téren növekedne.

Hazánk energiaellátásában speciális helyen szereplő **Paks** esetén célszerű lenne egy újabb blokk létrehozása, a jelenlegitől délre Dunaszentgyörgy felé.

Egy ilyen kapacitás létrejötte esetén meg is lehetne egyezni a szomszéd országokkal, ahová akár villamos áramot is exportálhatnánk. Az erőművet érdemes lenne Heller-Forgó-féle hűtőrendszerrel ellátni, amivel vízszükséglet takarítható meg.

**Volt szocialista városok:** politikai döntés eredményeként felfejlesztett városok, ahova oly ipar telepedett, mely a város gazdasági helyzetét megerősítette. Az ipari üzemek felszámolását követően megrekedtek és a lakosságuk száma csökkent. A Komlóhoz hasonló nagyságú és sorsú városok, mint például Ózd, Dorog, Várpalota, Oroszlány közvetlen közeli magterület híján, kilátástalanabb helyzetben vannak, így nehezebb is pályázniuk. A felsorolt városoknak nemcsak a munkalehetőségei csökkentek drasztikusan, de a sportéletük is visszaesett támogatás híján, hisz régebben Komló, Dorog, Ózd csapata sokáig a labdarúgó NB 1-ben is játszott, de jelenleg az NB 3-ban küszködnek. Várpalota, Oroszlány csapatai éveken át törzstagok voltak az NB 2-ben, manapság csupán a megyebajnokság és az NB 3 között lifteznek.

**A községeinkben, falvainkban** 3, 5 millió ember él. (Forrás: Beluszky Pál - Síkos T. Tamás (2007): Változó falvaink, Budapest, MTA Társadalomkutató Központ Kiadó)

A falvakban a családi háttér, a gyermekkori szocializáció és az elszegényedés kikényszeríti a most azt, hogy hagyományozódik apáról fiúra a földművelés, az állattartás, anyáról lányra a főzés, befőzés, savanyítás, élelmiszertartósítás tudománya. A falu közösségőrző ereje és

szorgalma mellett ezt olyan értéknek érzem, amely az önellátó és önfenntartó képességének a bizonyítéka. „Az értelmiség jelenléte egy adott település társadalmi szférájában kulcsfontosságú a település élete, illetve továbbfejlődése szempontjából. Ez a réteg ugyanis, amely meghatározza a település innovatív képességét. Ennek következtében kiemelkedően hátrányos helyzetben vannak ilyen szempontból azok az aprófalvak, ahol az értelmiség vagy teljes egészében hiányzik, vagy pedig csak néhány lakos képviseli ezt a réteget.” (Forrás: Dr. Tóth József - Dr. Trócsányi András (1997): A magyarság kulturális földrajza Pécs, Pro Pannonia Kiadó, p.108.)

„Az aprófalvak lakossága az ország népességének 7,4%-át adja” (Forrás: Beluszky Pál - Sáros T. Tamás (2007): Változó falvaink - MTA Társadalomkutató Központ Kiadó).

A szolgáltató szektor a kisszámú lakosság miatt nem tud megtelepedni, ezért elköltözés tapasztalható, így a települések tovább zsugorodnak. Sokszor elszigetelt a fekvésük, rossz a közlekedésük, így a városokba való ingázás sem megoldható. Szükség van azokra, akik a helyi közösséget szervezik, értéket közvetítenek és irányt mutatnak.

Kell a közös helyi hagyományok rendszere, ami nélkül semmiféle közösség nem létezhet. Az országnak olyan intézményi és működési rendje kell hogy legyen, amiben a gondjaik eljutnak a döntéshozókig.

**Magyarország közlekedésfejlesztése a rendelkezésre álló források megléte esetén:** Magyarország közlekedési térszerkezetének jellegzetessége a közúti és vasúti gerinchálózat sugarassága és Budapest központúsága.

A Duna, mint nemzetközi vízi út az országot észak-dél irányban szeli ketté, ami merőleges az áru- és személyszállítás országon belül elsődleges kelet-nyugati irányaira. Az elkövetkező évtizedekben el kell érni, hogy a magyar hajózás a vízi szállítást tekintve lényeges növekedést érjen el az építőanyagok, mezőgazdasági alapanyagok, külkereskedelmi forgalom egy részének tömegszállítási igényei és a konténeres szállítások tekintetében.

Ez hozzájárulhat a környezetkímélő és alacsony externális költségekkel működtethető vízi forgalom fejlődéséhez és a Balkán bekapcsolódásához. A kiépített kikötők számát növelni kell a csatlakozó közlekedési létesítményekkel együtt.

Hiányoznak a Budapestet tehermentesítő átlós irányú kelet-nyugati főutak, autópályák, vasutak. Mivel a Kárpát-medence domborzati egységét a határok nem törik meg, így a határon túlívelő közlekedési folyósókat kell kialakítani:

Szentgotthárd - Veszprém - Székesfehérvár - Dunaújváros - Kecskemét - Szolnok - Eger - Ózd - Rinyaszombat vonalon lévő autópálya. Ez lenne az M-0-ás alatt az első Budapestet kikerülő gyűrű, ami Magyarország középvonalában és onnan észak felé tenné gyorsabbá a közlekedést.

A másik távolabbi gyűrű elképzelésem szerint az osztrák A/3-as, és a tervezett M-9-es egyes vonalain: Wien - Sopron - Szombathely - Zalaegerszeg - Nagykanizsa - Kaposvár - Szigetvár - Pécs (M-66), vagy Kaposvár - Sásd - Komló - Pécs/Kozármisleny - Véménd - M-6 irányban épülne. Innen tovább a jelenleg Baranyából nehezebben megközelíthető Alföldi térségek irányába vezetne az út a Szekszárd - Duna hídon át - Kiskunhalas - Hódmezővásárhely - Orosháza - Békéscsaba - Debrecen - Nyíregyháza - Beregszász térségébe.

A felsoroltakon kívül a gazdasági lehetőségek függvényében lehetne még megépíteni a következő pályaszakaszokat, amelyek Eurorégiókat is összekötnének:

- Budapest - Vác - Sahy (Ipoly Eurorégió).

- Budapest - Dorog (Esztergom) – Nyitra (erre a főváros kivezető útja kritikus és elkészülte a Vág-Duna-Ipoly Eurorégió fejlődését is elősegítené).
- Budapest - Szolnok - Békéscsaba - Arad (a 4-es főútvonal Budapest - Szolnok szakaszát jelenleg halálútnak is hívják a rengeteg baleset miatt).
- Hatvan - Salgótarján (a visszaesett Nógrádi megyeszékhely felzárkóztatásáért).
- Hévíz / Keszthely - Pápa - Győr – Dunaszerdahely (felgyorsíthatná az idegenforgalom szempontjából nagyon jelentős Balaton végi-Zala megyei terület és a Dunántúl északi pereme, valamint a Hármás Duna-Vidék Eurorégió Győr-Moson-Sopron megye területének és a Csallóköz-Mátyusföld Regionális Társulás közötti kapcsolódásokat).
- Miskolc- Kassa (Kassa - Miskolc Eurorégió, Kassa EKF 2013., Kárpátok Eurorégió).
- Pécs - Dombóvár - Siófok (praktikus lenne a Baranya-Balaton kapcsolat lerövidítéséért).
- Debrecen- Nagyvárad (az M-35-ös határon túlívelése és a két Bihari megye összekapcsolása, Hajdú-Bihar/Bihar Eurorégió).
- M-3-as leágazás a romániai Szatmárnémeti és Nagybánya felé (a Kárpátok Eurorégió nagy térbeli fejlődésen ment át, így indokolt még egy gyorsforgalmi elérhetőség)

Szükség van az ország belső repülőtér-hálózatának kialakítására, azon belül regionális és belföldi funkciókat ellátó repülőterek kialakítására.

Kiseb gépek fogadására alkalmassá kellene tenni a budaörsi és tököli reptereket, hogy a Liszt Ferenc repülőtér tehermentesítve legyen.

A vízi közlekedésben tovább kell fejleszteni a Duna és Tisza szerepét és esetleg köztük egy kapcsolatot létrehozni. Ez országos térszerkezeti elem lenne, amellyel a tiszai vízi út magas vízállás esetén beintegrálódhatna az európai vízi út rendszerébe.

### **Turizmus és területfejlesztés**

A turizmus fejlesztése egyszerre több gazdaságstratégiai cél elérését is szolgálja, mindenekelőtt a fizetési mérleg javítását, a munkahelyteremtést és a területfejlesztést. A kulturális, a gyógy-, a termál- és rekreációs turizmus, az üzleti és falusi turizmus, valamint az üdülés és az aktív turizmus kínálatának a fejlesztésében mutatkoznak jelentős lehetőségek.

2012. év elején a Fertő tó közelében interjút készítettem osztrák fiatalokkal.

A válaszok alapján Magyarország legfőbb vonzereje a turisztikai szolgáltatások kedvező ár/érték aránya, majd a magyarok vendégszeretete. További vonzerők: kultúra, operett, zene, csárdás, irodalom, tánc, sport, Budapest, Balaton környéke, puszta, legelők, birkanyájak, lovak.

A magyar gasztronómia (gulyás, paprika, szalámi, fűszeres ételek, palacsinta, tokaji bor) is kedvelt a körökben.

Ezek alapján összeállítottam az ország turisztikai SWOT-analízisét: (A SWOT elemzés célja, hogy feltárja egy adott termékben / szolgáltatásban / környezetben / folyamatban rejlő piaci lehetőségeket, ez által segítse a menedzsmentet a döntéseik meghozatalában.

A SWOT analízis elnevezés egy angol nyelvű rövidítést takar, **S**trengths - erősségek, **W**eaknesses - gyengeségek, **O**pportunities - lehetőségek, **T**hreats - veszélyek.

Forrás: <http://www.idesol.hu/minsegfejlesztes/swot.html>)

<p><b>erősségeink:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- a többitől eltérő közép-kelet európai ország vagyunk</li> <li>- kedvező ár/érték arány</li> <li>- természetes gyógyvizek</li> <li>- wellness szolgáltatások</li> <li>- második otthonok vásárlása</li> <li>- zenei fesztiválok</li> <li>- ízletes és bőséges ételek</li> <li>- kézilabda, vízilabda mérkőzések világszínvonala, Forma 1-es futamok</li> </ul>	<p><b>gyengeségek:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- a tenger hiánya, az egysíkúnak tartott táj</li> <li>- „olcsóság” pozíciója</li> <li>- téli sportolási lehetőségek hiánya</li> <li>- Kelet-Magyarország ismeretlensége</li> <li>- éttermek, jegyellenőrök, taxi szolgáltatások esetenkénti inkorrektsége</li> <li>- magyar foci attraktivitásának hiánya</li> </ul>
<p><b>lehetőségek:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- Wellnesshez kapcsolódó fejlesztések</li> <li>- egészségturisztikai termékfejlesztés (Hévíz - olcsó fogászati szolgáltatás, gyógyvíz)</li> </ul>	<p><b>veszélyek:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- a regionális versenyhelyzet növekedése,</li> <li>- a cseh, szlovák, szlovén egészségturisztikai termékfejlesztések.</li> </ul>

**Magyarország leglátogatottabb városai turizmus szempontjából:**

Budapest

Hévíz

Hajdúszoboszló

Bük

Balatonfüred

Sopron

Zalakaros

Sárvár

Debrecen

(Forrás: Dr. Aubert Antal (2012): A Turizmus trendek és térszerkezet Magyarországon előadása - JPTE TTK Földtudományok Doktori Iskola)

Meglepő, hogy egy élményfürdővel közvetlenül ugyan nem rendelkező, de hatalmas lehetőségeket hordozó és csodás fekvésű Pécs - nincs benne az első 9-ben. Ennek oka talán abban rejlik, hogy a szervezési oldal és a fogadó készség hiányosabb, mint a Pécsnél szerényebb adottságú kisvárosok esetén.

**A területfejlesztésben részt vevő szereplők csoportjai:**

**a.) Kormányzati, önkormányzati döntéshozó szervezetek:**

- országgyűlés, nemzeti kormányzat,
- területi önkormányzatok, helyi önkormányzatok társulásai, helyi önkormányzatok.

**b.) Magánszektor:**

- nagy társaságok, helyi vállalkozások, kamarák, bankok.

**c.) Önkéntes és közösségi szektor:**

- társadalmi szolgáltató csoportok, önszolgáltató csoportok, kistérség fejlesztési szövetségek.

**d.) Kormányzati ügynökségek és dekoncentrált szervei:**

- munkaügyi és átképző központok, természetvédelmi központok.

**e.) Fejlesztési ügynökségek:-** vállalkozásfejlesztési ügynökségek, megyei és regionális fejlesztési ügynökségek,

- kistérségi fejlesztési irodák.

**f.) Szakmai szervezetek**

**g.) Európai Unió szervezetei**

**Örökségvédelem**

A területi és települési örökség az épített környezet történeti, települési értékeinek összességét fedi le, azok térbeli összefüggéseit, térbeli kapcsolatrendszerét, történeti alakulását vizsgálva. Integrált érdekvédelemre és megalapozott fejlesztésre van szükség, hogy a történelmi városainkat és történelmi belvárosokat megőrizzük, hasznosítsuk és fejlesszük.

**Teendők:**

- értékes épületeknek új funkciók adásával biztosított önfenntartása,
- az ott élők életkörülményeinek, foglalkoztatottságának javítása,
- az egész város szerkezetére vonatkozó, szabályozási tervébe illeszkedő rekonstrukciós terv a történelmi belvárosra,
- térben és időben kell vizsgálni a terület társadalmi, gazdasági, strukturális, morfológiai szerkezetét,
- az épületekről hasznosítási és megvalósíthatósági tanulmányok készítése,
- rehabilitáció, a jelenlegi igényeknek megfelelően rekonstrukció.

**Tervezési feladatok:**

- SWOT elemzés
- fejlesztési stratégia kialakítása,
- a helyi lehetőségek feltárása,
- megvalósíthatósági tanulmány és gazdasági-pénzügyi terv készítése szakértőkkel,

- konkrét időbeli munkaterv készítése,
- a lokálpatriótákkal párbeszéd, véleményeik bevonása a szakértői-, döntéshozói munkába,
- a települések közötti együttműködés kikényszerítése,
- a befektetők profitorientáltságával szemben a település érdekeit képviselő politika,
- politikai elkötelezettség a fejlesztések a terv megvalósításához.

### **Temetők:**

A települések életéhez szervesen kapcsolódik a temetkezéssel, a temetők fenntartásával kapcsolatos helyi szolgáltatások szakszerű elvégzése is, hiszen „eddig a Population Reference Bureau becslése szerint a Homo sapiens megjelenése óta 107,6 milliárd ember élt a Földön”, akiknek a méltó temetése és emléküik meghagyása az utókor számára tükrözi egy nép, település kulturális szintjét is.

(Forrás: <http://index.hu/tudomany/2011/10/26/7milliard/> )

### **Oktatás:**

Azok a külföldi diákok, akik hazamennek a végzés után, Magyarország szellemi exportját szállítják, amiért még fizettek is. El kell ismét érni a diploma elismertségét, mivel az tarthatatlan állapot, hogy manapság szinte le kell tagadni minden végzettséget, hogy valaki állást találjon.

### **Az önkormányzati feladatellátás szintjei:**

#### **a.) Önkormányzat és polgármesteri hivatal szintje:**

- önkormányzat és polgármesteri hivatal, helyi közigazgatás, közfeladatok ellátása és az ellátás szervezése.

#### **b.) Az önkormányzatok tulajdonában lévő gazdasági társaságok:**

- vízszolgáltatás, szennyvízelvezetés, hulladékgazdálkodás, távhőszolgáltatás,  
- közlekedés, média, ipari park, beruházás, ingatlangazdálkodás.

#### **c.) Az önkormányzatok tulajdonában lévő, közfeladatot ellátó intézmények:**

- pedagógiai intézmények (bölcsőde, óvoda, iskola),  
- kulturális intézmények (színház, kultúrház, könyvtár),  
- szociális intézmények (kórház, idősek otthona),  
- sportlétesítmények (uszoda, fürdő, sportpálya).

Az önkormányzati három szint feladatai összegyűjtése után célszerű felmérni, hogy az egyes feladatok pontosan mennyibe kerülnek és milyen forrásból finanszírozhatók a leghatékonyabban. Az erőforrásokat feladatokhoz, a feladatokat költségekhez kell hozzárendelni. Fesztes költségvetéssel lehet elejét venni az önkormányzatok további eladósodásának.



**A geográfus szerepe:**

Dr. Tóth József Professzor szóbeli elmondása alapján ez abban domborodhat ki, hogy a geográfus meg tudja nézni mi volt a múltban, mi van jelenleg és ebből mi következik. Minden településnek kell egyszeri fejlesztési tervet csinálnia, ahol le kell írni a célt, amit el akarnak érni. Ez egy célrendszert jelent, ami ágazati és területi részekkel rendelkezik.

Ebben vázolni kell, hogy a bankrendszer, a közlekedés stb. hogy fog kinézni, hova koncentrálnak a fejlesztési pénzeket. A geográfus a természeti tájba is be tudja a társadalmi, gazdasági tényezőket helyezni, meg tud ítélni egy fejlesztési irányt, így neki kellene aláírni az egyszerűsített fejlesztési tervet.

**Marketing szerepe:**

Kormányzati szinten kell elvégezni, de dolgozzanak bele az önkormányzatok, egyetemek is. Fontos lenne a vasúttal elérhető vidéki települések bemutatása kihelyezett prospektusokkal, ismeretterjesztő táblákkal az állomásokon és a vonatokon.

A helymarketing figyelemre méltó lehetőségeket kínál a városok és régiók versenyében részt vevő települések, területek számára.

Jelentős szerepe lehet az adott földrajzi hely gazdasági fejlődésében, ismertségének és jó hírnevének a fejlesztésében, fogyasztásának növelésében. A város-és településmarketing önmagában nem pótolhatja a hosszabb távú terület- és településfejlesztési politikát, csak esélyt nyújt a kiegyensúlyozott, célirányos fejlődésre, a helyi erőforrások optimálisabb kihasználására.

**Adatbázisok:**

A terület- és településfejlesztés szakmai munkájához, az egész tevékenység irányításához, szabályozásához, értékeléséhez, de a jó területpolitikai döntésekhez is nélkülözhetetlenek ma már az adat- és térképi rendszerek, és a különböző felépítésű információs rendszerek egyaránt.

**A településekhez kapcsolódó főbb környezeti problémák:**

A környezet állapotának romlásához jelentősen hozzájárul az épített és a természeti környezet fokozódó diszharmoniója. Az urbanizációs folyamatok környezetet károsan befolyásoló hatásai, mindenekelőtt az infrastruktúra hiányos kiépítettségében, a települések működtetésének fogyatékoságában nyilvánulnak meg.

„A környezetpolitika gyakorlatában az externália internalizálása érdekében ki kell vetni és be kell szedni az adót, mert ez a társadalomnak okozott károk csökkentésére ösztönöz, ezzel javítja a gazdasági hatékonyságot, de az így befolyt adót nem szabad támogatásként odaadni a károsultaknak, hisz az áldozatot abban tenné érdekeltté, hogy a környezetszennyezésből származó kára nagyobb legyen.” (Forrás: Kerekes Sándor, Szilávik János (2003): A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei, Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. p. 98.)

Fokozni kell a szelektív hulladékgyűjtés feltételei elterjedését hazánkban, ami a hulladékok anyagfajta szerinti elkülönített gyűjtését jelenti.

Be kell építenünk rövid határidőn belül a nemzeti jogba az EU-s hulladék keretirányelvet.

Az EU Hulladékgazdálkodási Stratégiájának irányelvei: megelőzés, újra használat és újrafeldolgozás, a végleges ártalmatlanítás optimalizálása, a szállítás szabályozása, helyreállítási cselekmények. Cél 2012-2050-ig a hulladék mennyiségének „50%-os

csökkentése, különleges hangsúlyt fektetve a veszélyes hulladékok mennyiségének redukálására.”

(Forrás: [http://www.euvonal.hu/index.php?op=mindennapok\\_kornyezetvedelem&id=158](http://www.euvonal.hu/index.php?op=mindennapok_kornyezetvedelem&id=158))

**Politikai határok és az árvízvédelem:** „Az államok - saját szomszédaitól elválasztó határaik révén-pontosan meghatározottak, ezek a határvonalak pedig jelentős folytonossági hiányt idéznek elő az emberi szervezetek folytonosságában, amely olykor magán a tájon is szemmel látható”, majd „az államhatárok megjelölése is problematikus. Ezek gyakran önkényes, mértani vonalak, melyek nem veszik figyelembe sem a természeti környezetet, sem a lakossági jellemzőket” és hozzátennem, hogy a régiókezdeményekre sem voltak tekintettel, ami többek között az árvízvédelemre is hatással van. (Forrás: Peter Haggett (2006): Geográfia / globális szintézis, Budapest, TYPOTEX Kiadó p. 516, p. 518.)

Magyarország felszíni vízkészletének 90%-át a szomszéd országokból érkező folyók hozzák hazánk területére.(Forrás: Bora Gyula - Nemerényi Antal (1994): Magyarország földrajza, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó p. 3.) Az árvízvédelmi rendszerek védelmi képessége nem növelhető a töltések folyamatos emelésével. A gátrendszert 2050-ig szilárd alapokra kell hozni, tehát árokásás után betonfalat kell építeni a mederben. A veszély elleni defenzív tevékenységről át kell térni a kockázatkezelésre, az árvizek megelőzése nem korlátozódhat csak a gyakran előforduló árvízi eseményekre, ki kell terjedjen a ritka eseményekre is.

### **Zöldfelület-gazdálkodás:**

A hatékony fenntartási és fejlesztési feladatok meghatározásához el kell készíteni a meglévő zöldfelületi rendszer teljes körű, mindenre kiterjedő felmérését, kataszterét.

Növelni kell a városok és környékük zöldfelületét, parkokat, hogy a lakosság rekreációs lehetőségei növekedjenek.

### **Védelem:**

A rendőrség létszáma korlátozott, így objektív okok miatt nem tud gyorsan reagálni minden egyes bejelentett bűncselekményre. A jelenleg 57 év alatti, nyugállományba került - majd a Kormány döntése értelmében 2012. év elejétől szolgálati járandóságban részesülő - volt hivatásos tisztek, zászlósok, tiszthelyettesek (katona, rendőr, tűzoltó) közül, sokan vállaltak önkéntes tartalékos szolgálatot. Az összevonásaik alkalmával, váltással járőrszolgálatot láthatnának el az általános bűnmegelőzési stratégia keretében, így nehezebben fordulhatna elő illegális fakitermelés, vagy hulladéklerakás, műemlék, vagy temetőrongálás. Az ország minden területét lefedné az ellenőrzés és rendellenesség észlelése esetén a 3 fős (hívhatjuk nemzetőr, vagy csendőr) állomány visszatartatná, majd átadhatná a rendőrségnek a bűnözőket, illetve segítséget nyújthatna a közlekedési balesetek, tüzesetek észlelésekor - a mentő, tűzoltóság megérkezéséig.

Tevékenységük megfelelő logisztikai támogatásához politikai akarat megszerzése szükséges, ami korántsem egyszerű feladat.

## **VI. Eredmények**

Az éghajlatváltozás, az édesvízkészletek fogyása még a terrorizmusnál is komolyabb fenyegetést jelent Európa, sőt az egész civilizációnk számára. A jövőre vonatkozó legfontosabb teendő - amit az élővilág és az emberiség mindig is gyakorolt és eddig eredményes magatartás volt - alkalmazkodás a megváltozó klímához.

Nem szabad csak az egyik lehetséges elmozdulásra készülni, mivel jelenleg egyik lehetőségről sem tudjuk, hogy mekkora valószínűséggel következik be.

A fenntartható energiagazdálkodás alkalmazásával és a legfontosabb terület- és területfejlesztési feladataink és elképzelések végrehajtásával az ország egészén érvényesíthető a területi egyenlőtlenségek mérséklése, valamint egy élhetőbb és kiteljesedettebb Magyarország lehetősége.

Az Eurorégiók létrehozásának célja: uniós határ menti források megszerzése közlekedési és turisztikai infrastruktúra fejlesztéséhez, határ menti kis- és középvállalkozások együttműködésének elősegítése, közös környezet- és természetvédelmi projektek létrehozása.

A 2050-ig oly szintre kell hozni a magyar taggal rendelkező Eurorégiókat, hogy az államhatáron való átjutás után ne lehessen észlelni különbségeket semmilyen irányban. Példának említem a West/Nyugat Pannónia Eurorégiót, ahol Burgenland tartomány alapvető célja, hogy fejlett európai régióvá váljon, a magyar tagok pedig a felzárkózási folyamat felgyorsításán munkálkodnak. Ennek jelei már most is szépen mutatkoznak a Nyugat-Dunántúl megyéinkben. Az itteni szélerőmű-parkokat a villamosenergia-hálózat egyidejű fejlesztésével célszerű kiterjeszteni az ország más hasznosítható területeire is.

## VII. Összefoglalás:

Dr. Tóth József Professzor - „Kell nekünk régió?” - előadása során kifejtette, hogy „Európa államokra és országokra is osztható ahogy a térben definiáltuk a kontinenst.

Európa politikai (államokra épülő) és természetföldrajzi határai jelentősen eltérnek egymástól. Kontinensünkön közel 50 állam lelhető fel, viszont a „régiók Európáját” említve - miután a régió az ország felépítő egysége - mindössze 17 ország körvonalazódik”.

Az országok vizsgálata esetén célszerű az új határokba eső területeket átnevezni, a sértődések megelőzése érdekében (pl.: Gallia, Germánia, Kárpátia), amelyről inkább a hagyományokra, a közös múltra, nyelvre, kultúrára gondolunk, nem pedig a közelmúlt hatalmi törekvései által kialakított államokra.

A különböző régiók így Európa területének többségén tisztán elkülöníthetők és ilyen értelemben vett régiókat nem vágnak át országhatárok a mesterséges konstrukciók esetén azonban igen.

A Kárpát-medencében két makroregionális fejlesztési irány találkozik (András-kereszt). Az egyik Nyugat-Európát a Balkánnal összekötő tengely, a másik Észak-Olaszországot Ukrajnával összekötő vonal.

Ezt a medencei találkozási pontot csak együttesen lehet hatékonyan lecsapolni, ami nekünk magyaroknak és a társbélőinknek is jó.

Magyarország területének középszintű beosztása a megyék révén történt meg, aminek a határai merevek, vonalszerűek.

Nem képesek betölteni a területfejlesztési kérdések tekintetében a térszerkezet egységeitől elvárt funkciókat, ami azt jelenti, hogy a határ rugalmas és átjárható legyen, valamint megvalósulhasson a közös problematikával küszködő térségek egyesülése, és egységes megítélésük biztosítása.

A Kárpát-medence jelenleg pangó régióit az itt élő valamennyi nép hasznára együttműködve, fenntartható és egységes energiarendszerrel szükségeltetne működtetni és fejleszteni a politikai határokon átívelően.

A határokon átnyúló együttműködésnek terjedése az egész közép-európai térséget felemelheti, mivel mindig azok a makrotérségek tudnak a legstabilabb és legdinamikusabb gazdasági és társadalmi fejlődést felmutatni, amelyekben jellemző a mikrotájak széles összekapcsoltsága.

A jó szándék, a bizalom, a kölcsönös előnyökre való törekvés elegendő, a többit elvégeznék a reális térfolyamatok.

A jelenlegi három megyét összeolvasztó mesterséges „egységeink” helyett így létrejönnének az ősi és szerves kialakulásra támaszkodó régióink „Kárpátiában”, ami a XXI. század legfontosabb eseménye és legnemesebb tette lenne a térségünkben.

**VIII. Irodalomjegyzék**

- Beluszky Pál - Síkos T. Tamás (2007): Változó falvaink, Budapest, MTA Társadalomkutató Központ Kiadó
- Bora Gyula - Nemerkenyi Antal (1994): Magyarország földrajza, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó p. 3.
- Dr. Hajnal Klára (2006): A fenntartható fejlődés elméleti kérdései és alkalmazása a településfejlesztésben, Pécs, PTE TTK Földrajzi Intézet p. 69., p. 76., p. 115., p. 150.
- IPCC (2011): Az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület Tematikus Jelentése a szélsőséges éghajlati események kockázatáról és kezeléséről, Budapest, NFM. p. 3.
- Kerekes Sándor, Szilávik János (2003): A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei, Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. p. 38., p. 98.
- Kiss Lilla Veronika (2009): A hatékonyság növelésének lehetőségei az önkormányzatoknál: Vezetéstudomány, XXXX. évfolyam, 3. szám, p. 23.
- Mathis Wackernagel és William E. Rees (2001): Ökológiai lábnyomunk - Hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön?, Budapest, Föld Napja Alapítvány p. 29.
- Dr. Pap Norbert - Dr. Tóth József (2005): Terület- és településfejlesztés I. / A terület- és településfejlesztés alapjai, Pécs, Direkt Kft. Alexandra Kiadó 228 p.
- Peter Haggett (2006): Geográfia / globális szintézis, Budapest, TYPOTEX Kiadó p. 516, p. 518.
- Dr. Szilávik Lajos (2003): Az árvízvédelmi biztonság elemzése, Budapest, Vízgazdálkodási Kutató Rt. pp. 18-28.
- Dr. Tóth József (2004): Kell nekünk régió? In: Hitseker M.-Szilágyi Zs. (szerk.) Mindentudás Egyeteme, III. kötet, Budapest, Kossuth Kiadó pp. 193-212.
- Tóth József - Trócsányi András (1997): A magyarság kulturális földrajza, Pécs, Pro Pannonia Kiadó p. 108.
- <http://ecopedia.hu/gdp>, Ecopedia, 2012.05.05.pénzügyi fogalmak
- <http://index.hu/tudomany/2011/10/26/7milliard/>
- [http://nol.hu/belfold/20120322,tarsadalmi\\_katasztrofa\\_fenyeget\\_](http://nol.hu/belfold/20120322,tarsadalmi_katasztrofa_fenyeget_)
- [http://www.euvonal.hu/index.php?op=mindennapok\\_kornyezetvedelem&id=158](http://www.euvonal.hu/index.php?op=mindennapok_kornyezetvedelem&id=158)
- <http://www.idesol.hu/minsegefjlesztes/swot.html>
- [www.zeroenergiahaz.hu/index.php?link=napen](http://www.zeroenergiahaz.hu/index.php?link=napen)

**Bársony Róbert** doktorandusz hallgató

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktori Iskola

Cím: 1048 Budapest, Sárpatok utca 16.

Telefon: +36 1 230-0781 Mobil: +36 70/539-1613

E-mail: [barsony.robort@freemail.hu](mailto:barsony.robort@freemail.hu)

## Vízfogyasztás – fenntarthatóság - településnagyság

Eördöghné Miklós Mária  
Pécsi Tudományegyetem  
Természettudományi Kar

### Absztrakt

A víz két alapvető funkciója: életfenntartó erőforrás és ipari nyersanyag. A két szerep közt az elsődlegesség megítélése jelenti sok esetben a problémaforrást a víz használata során. A víz ugyanis térben és időben egyenetlen eloszlással, a fogyasztás igényeitől eltérően áll rendelkezésre. Ennek a dilemmának a legalább részleges feloldását segítheti, ha a vízkészletekkel a többi természeti kincshez hasonlóan bánunk a felhasználás hatékonysága szempontjából. Ez a szemlélet a vidéki létformában ma is nagyobb mértékben érzékelhető, mint a városlakók körében. A vízfogyasztás településtípustól való függését elemzem a tanulmányomban.

**Kulcsszavak:** *fenntartható vízfogyasztás, vízszolgáltató ellátási területe, településszerkezet, vízfogyasztási fejadag*

### Abstract

In our world water has two basic functions, as it is essence of life, and also extensively used as industrial material. The priority between these two is often a source of conflicts or problems. Mainly because the distribution of water in time and space is uneven, and often does not match the consumption's needs. To at least partially resolve this problem, we should use water pursuing as high efficiency as we do with other natural resources. Even today this mindset is rather common among people living in the countryside. In this study I'm going to examine how the water consumption depends on the type of settlement.

**Keywords:** *sustainable water consumption, water supply service area, settlement patterns, water consumption ration*

## I. Bevezetés

A víz két alapvető funkciója: életfenntartó erőforrás és ipari nyersanyag. A víz használata során a problémaforrást sok esetben a két szerep közt az elsődlegesség megítélése jelenti, mivel a víz térben és időben egyenetlen eloszlással, a fogyasztás igényeitől eltérően áll rendelkezésre. Ennek a dilemmának a legalább részleges feloldását segítheti, ha a vízkészletekkel a többi természeti kincshez hasonlóan bánunk a felhasználás hatékonysága szempontjából (McGlade, 2012). A hatékonyság ebben az esetben a víz minőségének és mennyiségének óvását jelenti – az energiatakarékos vízellátási megoldások előnyben részesítésével együtt. A vízhez jutás komfortja a vízellátó infrastruktúra fejlődésével folyamatosan nőtt, és a víz eléréséhez szükséges energia csökkenésével arányosan nőtt a vízfogyasztás fajlagos mennyisége is. Könnyebb volt víztakarékosnak lenni addig, míg a vizet a forrásától, kúttól, stb. kellett hozni. Ez a korszak általánosan az ember mainál természetközelibb életmódjával jellemezhető, a természet adta készleteket körültekintőbben, a természet erői iránti nagyobb tisztelettel vették igénybe. Ez a szemlélet a vidéki létformában ma is nagyobb mértékben érzékelhető, mint a városiak körében, ezt számos felmérés, statisztika mutatja. A vízfogyasztás területén szintén felfedezhetők ebbe a gondolatmenetbe illeszkedő tendenciák.

## II. Célkitűzés

Magyarország térszerkezetének egyes elemei jelentős gazdasági, kulturális, infrastrukturális eltérésekkel jellemezhetők, bármely felosztás (megyerendszer, NUTS) szerint vizsgáljuk a térségeket. Az általános tendenciához illeszkedő különbségek a vízellátási adatok vizsgálatakor is felismerhetők, mind a kitermelési, mind a fogyasztási oldalt vizsgálva. A vízfogyasztás nagyságára számos tényező kihat: földrajzi helyzet, gazdasági tényezők (fejlettség, fizetőképesség), infrastrukturális adottságok (közcélu és lakáson belüli kiépítettség), fogyasztási szokások, életszínvonal/életmód, stb. Fentiek mindegyike a településtípussal is összefügg, várható tehát, hogy a vízfogyasztás egyes jellemzői is a településszerkezettel párhuzamosan változnak. Ezeknek a párhuzamosságoknak a vizsgálata új térszerkezeti határokat jelölhet ki. Dolgozatomban ezeknek a változásoknak néhány jellegzetességét foglalom össze országos viszonylatban illetve Baranya megyére vonatkoztatva.

## III. Kutatási módszer

Magyarországon a vízellátást a vízszolgáltató vállalatok rendszerváltozást követő fölaprózódása miatt ma közel 400 vízmű végzi. A víziközmű vállalatok közt jelentős eltérések tapasztalhatók, cégméret, tulajdonosi viszonyok, ellátott terület terén. Általánosságban elmondható, hogy az ellátott területük nem homogén, sok esetben ugyanaz a szolgáltató biztosítja az ivóvizet a nagyobb városok és a körülöttük elhelyezkedő falvak számára (Papp, 2007). Az állami tulajdonú regionális vízművek ezen felül több megyére kiterjedően végzik szolgáltatásukat így a megfelelő adatsorok beszerzéséhez több esetben az éves statisztikai adatok mellett külön kérdőívekkel kerestem meg egyes vízműveket. Elemzéseim alapja így egyrészt a Magyar Víziközmű Szövetség Évkönyv-sorozata, másrészt a Vízszolgáltatók részére általam szerkesztett kérdőívek adatsora.

#### IV. Magyarország településszerkezete, mint a vízfogyasztást befolyásoló paraméter

Történelmünk során Magyarország település-szerkezete a helyi adottságok által meghatározott termelési lehetőségekhez igazodóan alakult ki. Ezt a természetes fejlődési folyamatot negatívan érintették az ország területét érintő társadalmi kataklizmák (tatárjárás, török hódoltság), illetve a felülről irányított településpolitika (második jobbágyság, hűbéri struktúra elhúzódó fennmaradása). Mindezek hatására az ország települési struktúrája torzultan fejlődött, a vidéki települések életfeltételei nagymértékben leromlottak, nehezen áthidalható különbségek alakultak ki a városok és falvak evolúciós lehetőségei között (Szabó, 2004). Ennek eredményeként Magyarországon nagyszámú, a fejlődésben akadályozott törpe- és aprófalv alakult ki: az összes településnek 12 %-át a 200 főnél kisebb lélekszámú törpefalvak, több mint egyötödét (21,3 %) pedig az 1000 fő alatti lakosú települések teszik ki. Ennek a településtípusnak a területi eloszlása az országban egyenlőtlen. Az aprófalvas településstruktúra leginkább Baranya, Vas, Zala, Somogy, Veszprém és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékre jellemző, ezekben a megye lakosságának 5 - 13,5 %-a 500 főnél kisebb aprófaluban él (ld. 1. táblázat).

	< 200 fős települések				200-499 fős települések			
	települések száma a megyében	települések aránya a megyében (%)	lakosság száma a megyében	lakosság aránya a megyében %	települések száma a megyében	települések aránya a megyében (%)	lakosság száma a megyében	lakosság aránya a megyében %
Baranya megye	82	27,2%	10 985	2,8%	123	40,9%	38 399	9,8%
Vas megye	40	18,5%	4 790	1,8%	93	43,1%	30 182	11,6%
Zala megye	79	30,7%	7 976	2,8%	79	30,7%	26 588	9,2%
Somogy megye	36	14,7%	4 780	1,5%	81	33,1%	27 628	8,6%
Veszprém megye	34	15,7%	4 087	1,1%	69	31,8%	23 732	6,6%
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	56	15,6%	5 828	0,8%	88	24,6%	28 828	4,2%

1. táblázat: Törpe- és aprófalvak leggyakoribb előfordulása megyéinkben

Forrás: KSH-adatok alapján saját szerkesztés

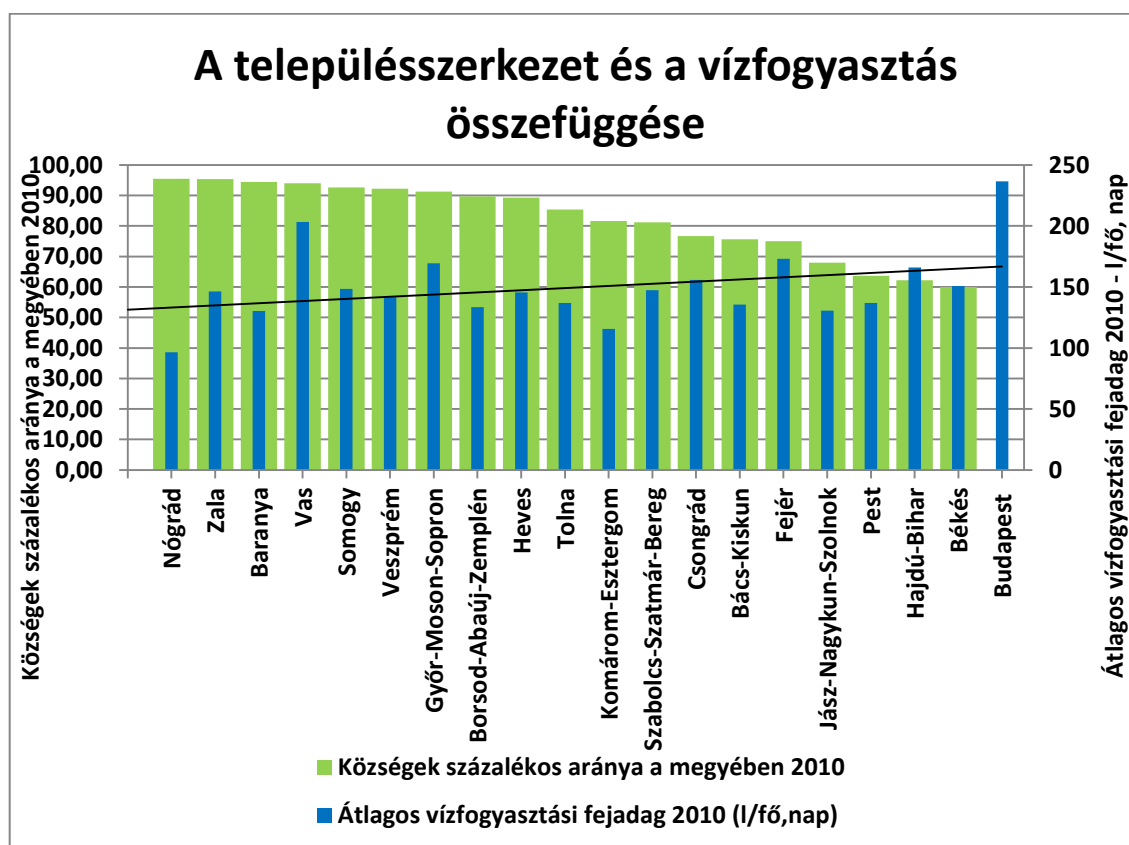
A fejlesztési forrásokhoz való hozzájutás jobb lehetőségének reményében egy újabb keletű mesterséges fejlődés is kialakult, a városodás folyamata, a városok számának rohamos



növekedése. A település státuszának megváltozása nem mindig jár együtt a városias létforma elterjedésével (Jorgensen. B. – Graymore, 2009). Ugyanígy a vízfogyasztásbeli szokások sem attól változnak meg egy adott településen, hogy az megkapta a városi címet. A kisebb települések alacsonyabb vezetékes vízfogyasztásának okai a már említett befolyásoló tényezők mellett valószínűleg az egyéb vízforrásból történő vízigény-fedezésben is kereshetők (ami csak az ellátó hálózat, de nem a vízkészletek szempontjából jelent alacsonyabb fogyasztást).

A városok lakólétszáma Magyarországon 1038 és 38470 fő között változik (a megyei jogú városokat itt nem beleértve), tehát csupán a településtípus alapján meghatározni a vízfogyasztás jellegét aránytalanságot eredményezne. Az, hogy ténylegesen milyen településnagyság határhoz köthető a vízfogyasztás városi vagy vidéki jellege, területenként eltérő lehet ugyanúgy, ahogy az azonos nagyságú települések közt is lényeges eltérések vannak az ország különböző területein. Kiindulásként a településföldrajzban használatos településtípus-határok (0-200 lakos – törpefalu, 200-500 lakos – aprófalu, 500-1000 lakos – kistalu, 1000-5000 lakos – középfalu, 5000 lakos fölött – nagyfalu) képezik a vizsgálatomban az egyes vízszolgáltatók ellátási területének település-szerkezet szerinti jellemzését, de a középfalvak kategóriáján belül várhatóan kirajzolódik egy újabb átmeneti sáv.

## V. Vízfogyasztási adatok országosan, megyei felbontásban



1. ábra: A településszerkezet hatása az összes megyei vízfogyasztás nagyságára

Forrás: saját szerkesztés, (Papp, Évkönyv 2010, 2011)

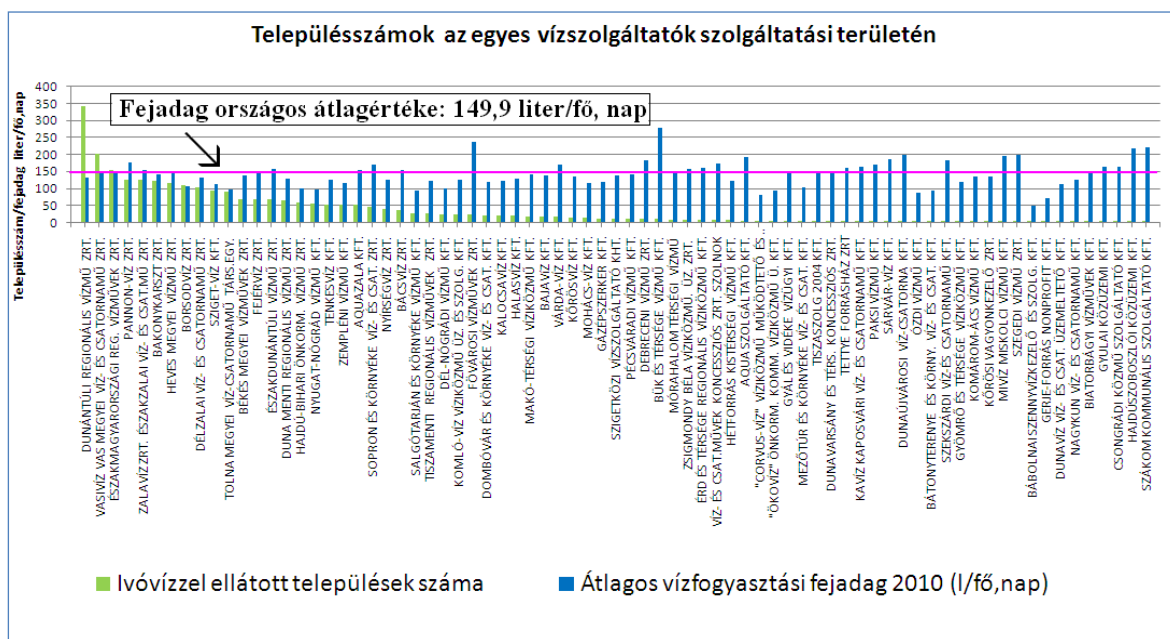
Statisztikai adatok alapján elemeztem a megyék aktuális település-összetételét (KSH-2 alapján), a községek, törpe- apró és kistalvakban élő lakosság arányát az egyes megyékben és

ennek a megyéket jellemző tényezőnek a hatását vizsgáltam a megye vízfogyasztására. Az egy személyre jutó felhasznált vízmennyiség megyénként összesített értéke 96 és 236 liter/fő, nap érték között változik. Az 1. ábra a megyei vízfogyasztási fejadag értékeket mutatja be, a megyéket a településeiken belül a községek százalékos aránya alapján sorba rendezve.

Az 1. ábra diagramjában ábrázolt adatok általános trendjét vizsgálva megállapítható, hogy a községek számának csökkenésével az egyes megyékben a vízfogyasztási fejadag értéke emelkedik. A feltüntetett fejadagokat a vízszolgáltatók adatai alapján számoltam, tehát a vezetékes víz használatát jellemzik. A falvakban, kistelepüléseken ez a vízfogyasztás sok esetben kiegészül saját kútból származó vízzel, ez is lehetővé teszi a kisebb mértékű vezetékes vízfogyasztást, bár a saját kútból nyert víz általában a lakóházon kívüli felhasználást (autómosás, locsolás, stb.) szolgálja, kisebb mértékben váltja ki a fürdőszobai/konyhai vízigényeket. A kútvíz lakóházon belüli felhasználásának leggyakoribb módja a WC-öblítésre történő alkalmazás.

Az 1. ábra diagramjának oszlopai – néhány kivételtől eltekintve – jól közelítik az átlagérték vonalát. A továbbiakban az átlagtól nagyobb mértékben eltérő adatokat, az eltérés vélhető okait járom körül.

A kiugró Vas megyei vízfogyasztási fejadag érték elemzéséhez a megye település-szerkezetét és a vízi infrastruktúra szervezeti felépítését érdemes megvizsgálni. Vas megye 216 települése közül 197-ben ugyanaz a vízmű, a Vasivíz Rt. szolgáltatja az ivóvizet (2010. évi állapot). A szolgáltató ellátási területéhez tartozik tehát a megye településeinek 90,7 %-a és a megye lakosságának 85,7 %-a. Vas megyében az aprófalvak dominálnak, települései 61,5 %-ában 500-nál is kevesebb a lakólétszám. Így adódhat az a jellegzetesség, hogy annak ellenére, hogy a megye összes településének 93,9 %-a község, mégis városokban él a népesség 60,2 %-a, a megyeszékhelyen pedig az összes megyei népesség közel 1/3-a (30,6 %). A vízfogyasztás tehát jellegét tekintve városias. (Ezzel együtt a Vasivíz Rt. fogyasztói körében a vízfogyasztás fejenkénti értéke (144,7 l/fő, nap) az országos átlag (149,9 l/fő, nap) alatti (ld. 2. ábra), bár kisebb különbséggel marad az országos átlag alatt, mint a többi, jellemzően aprófalvas település-szerkezetű területeket ellátó vízszolgáltatónál.



2. ábra: A szolgáltatónként számított vízfogyasztási fejadag és az ellátott terület településszámának összefüggése

Forrás: saját szerkesztés, (Papp, Évkönyv 2010, 2011)

Vas megye kiugróan magas vízfogyasztási jellemzőjét tehát a másik két vizsgált vízszolgáltató (Bük és térsége Vízmű Kft. – továbbiakban Bük, ill. Sárvár-Víz Kft. – továbbiakban Sárvár) hatása eredményezi. A fenti szolgáltatóknál tapasztalható vízfogyasztási fejadagot vizsgálva megállapítható, hogy értéke Magyarországon belül Bük esetében a legmagasabb - 277,9 l/fő, nap, Sárvár esetében pedig a 9. legmagasabb – 187,2 l/fő, nap (74 rendelkezésre álló szolgáltató adatai közül). Ennek okát mindkét szolgáltató esetében a vízellátó hálózat viszonylag fiatal életkora és műszaki korszerűsége ismeretében a térségben az állandó lakólétszámhoz viszonyítva nagy arányban jelen levő fürdővendégek jelenthetik.

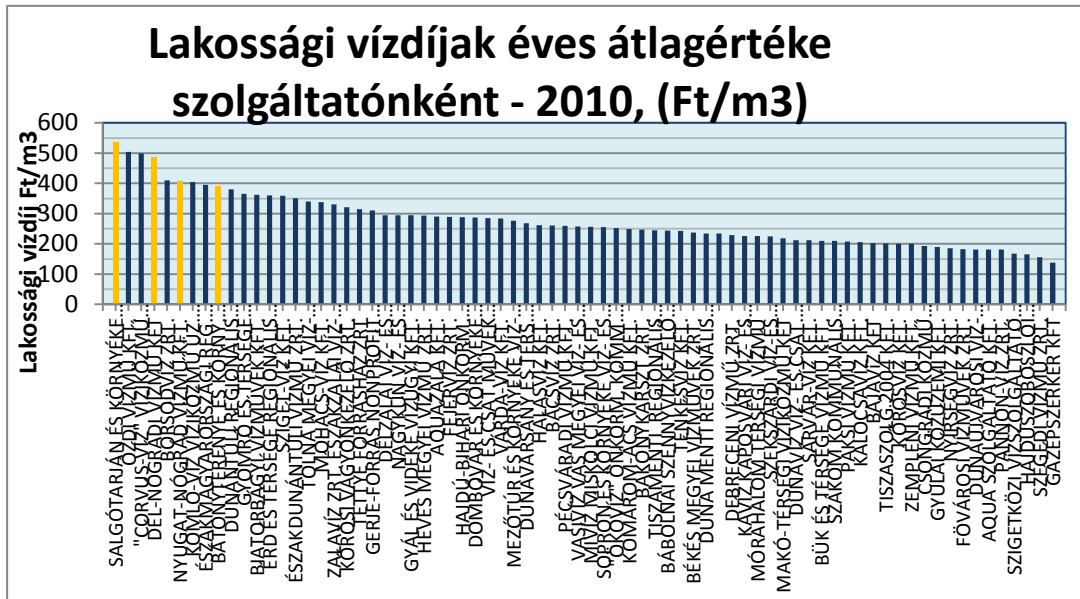
A Bük és térsége Vízmű kft. és a KSH statisztikai adatai alapján az ivóvízzel ellátott helyi lakosság 6950 fős száma mellett 2010-ben 665 559 vendégéjszakát regisztráltak Bük városban (KSH-1) (Novák, 2007). Utóbbi adat teljes évi otthon-tartózkodással átszámolva kb. 26 %-os állandó ellátandó lakosságszám-növekedésnek feleltethető meg, de ez a korrigált lakosságszám sem elegendő szokványos vízfogyasztás esetén a kiugró fejadag magyarázatául. A fürdővendégek esetében a vízfogyasztás mértékét vizsgálva általános tapasztalat a magasabb fajlagos vízigény. (A környezettudatos vízhasználat technikai eszközeinek alkalmazása az ilyen fogyasztói helyeken tehát kiemelt fontosságú.) Mivel a Bük és térsége vízszolgáltatónál a magas fürdővendég-vízhasználat kompenzálására a helyi lakosok számaránya alacsony, így a fajlagos vízfogyasztási érték a felhasználók száma által nem indokolt mértékben emelkedett meg. Mivel ez a helyzet a vizsgált országos viszonylatban egyedi eset, nem indokolt az átlagképzés esetében a fogyasztószám szerint súlyozott átlag kalkulálása.

Sárváron a közel 18 000 fős ellátott állandó lakólétszám mellett a vendégéjszakák száma 386 315, a fürdővendég-hányad tehát alacsonyabb a vízfogyasztók körében, emiatt a vízfogyasztási fejadag kisebb mértékben haladja meg az országos átlagot, mint Bük esetében.

Összegezve a kiugró érték értelmezését elmondható tehát, hogy a magas vízfogyasztási fejadag érték magyarázata a megye három vízszolgáltatója közül kettőnél tapasztalható kiemelkedő vízfogyasztás; ez utóbbi magas értékek oka a fürdővendégek nagy részaránya a vizsgált fogyasztók közt. Itt kell még megemlíteni a fürdővendégek magasabb fejenkénti vízfogyasztása mellett a fürdővállalatok medencéinek kiegészítő vízigényét (pótvíz, medencetisztítás, stb.).

Az országos átlagtól ellentétes értelemben leginkább eltérő vízfogyasztási fejadag Nógrád megyében tapasztalható, itt 96,4 liter/fő, nap értékű az országos 149,9 liter/fő, nap átlagértékkel szemben. A megye vízellátását 4 szolgáltató végzi, melyek mindegyikénél a lakossági vízdíj értéke országosan az első 10 között található (ld. 3. ábra). A diagram tehát igazolja a magasabb vízdíj fogyasztást mérséklő hatását is (Rakonczi, 2005).

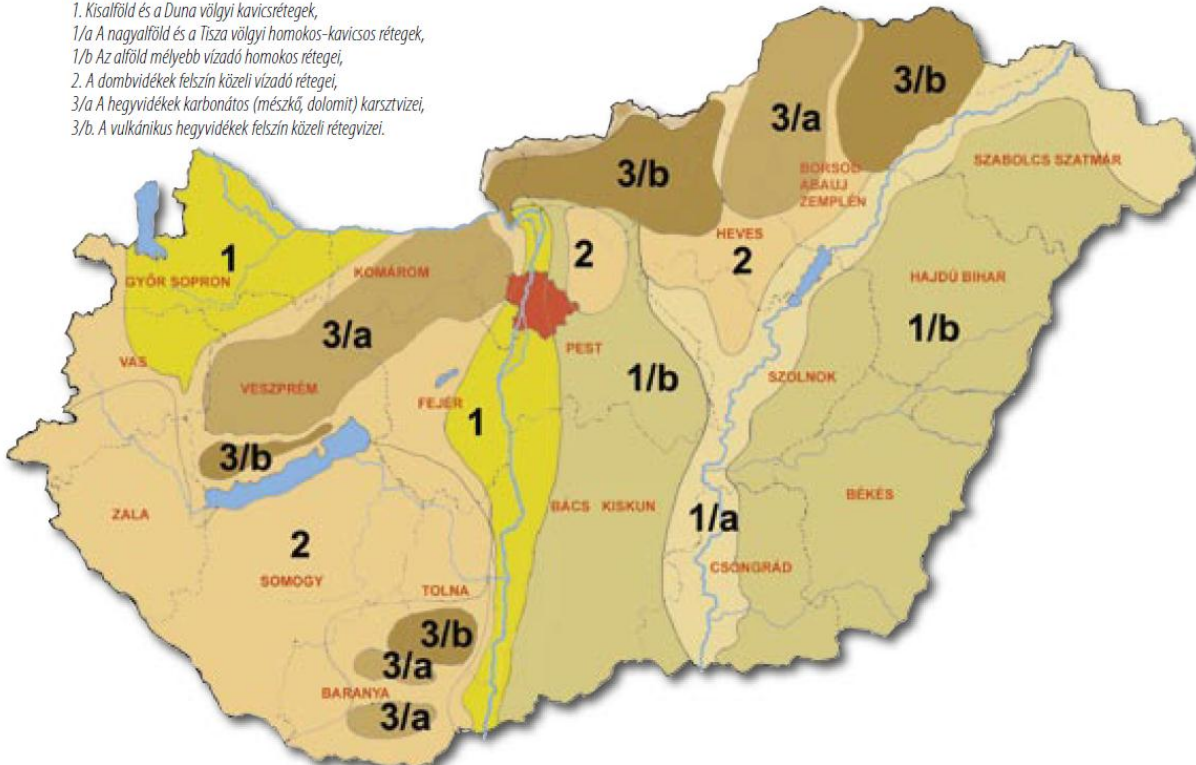
A megye 4 vízszolgáltatójánál érvényes magas vízdíj oka többértéű lehet. Jelentős hatás tulajdonítható a térség geomorfológiai és hidrológiai adottságainak (ld. 4. ábra). A dombvidéki jelleg mind a víznyerés, mind a vízszolgáltatás folyamatát megdrágítja. A felszín közeli vízáadó rétegek az antropogén hatások következtében elszennyeződtek, részben a korábban jellemző, az adott földtani viszonyok miatt egyszerűbben kivitelezhető ásott kutakon keresztül. Emiatt a kitermelt víz összetettebb, költségesebb kezelést igényel, vagy pedig a szolgáltatók a mélyebben elhelyezkedő vízrétegekből kényszerülnek vízbeszerzésre. A vezetékhálózatban és a fogyasztási pontokon a megfelelő víznyomás biztosítása többlet nyomásfokozókat, több szakaszra bontott hálózatot igényel, stb. Fentiek mellett a vízdíjra egyéb helyi hatások is érzékelhetők (vállalati döntések, helyi társadalmi-gazdasági viszonyok, stb.).



3. ábra: Lakossági vízdíjak magyarországi vízszolgáltatóknál  
 Forrás: saját szerkesztés, (Papp, Évkönyv 2010, 2011)

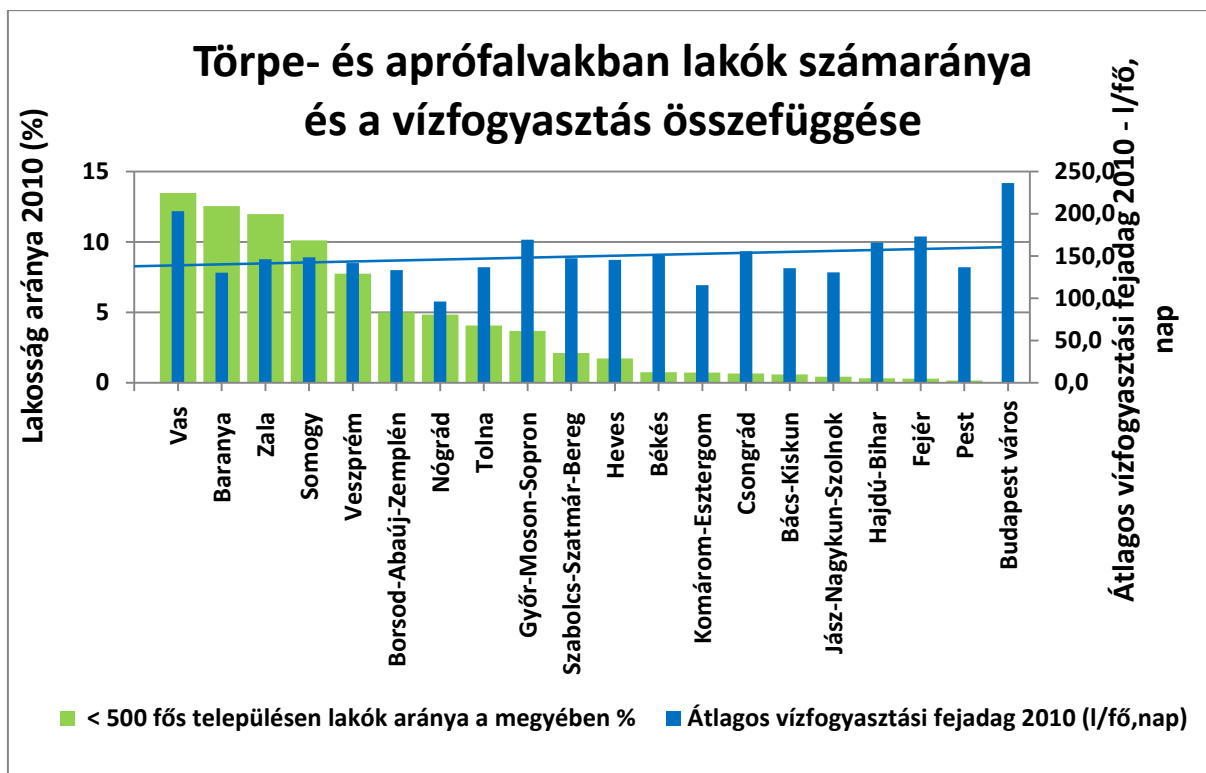
**Térkép területei**

- 1. Kisalföld és a Duna völgyi kavicsrétegek,
- 1/a A nagyalföld és a Tisza völgyi homokos-kavicsos rétegek,
- 1/b Az alföld mélyebb vízadó homokos rétegei,
- 2. A dombvidékek felszín közeli vízadó rétegei,
- 3/a A hegyvidékek karbonátos (mészakő, dolomit) karsztvizei,
- 3/b. A vulkánikus hegyvidékek felszín közeli rétegvizei.



4. ábra: Vízhányási övezetek Magyarországon  
 Forrás: (Szűcs, 2006)

Ha a megyék sorrendjét nem a községek arányának sorrendjéhez igazítjuk, hanem az adott nagyságú (kis létszámú) településeken élő lakosság arányához, ugyanezt a trendet tapasztaljuk: a kistelepüléseken élők arányának csökkenésével az egy személyre jutó vízfogyasztás értéke nő (ld. 5. ábra).



5. ábra: A kistelepülésen lakók arányának hatása az összes megyei vízfogyasztás nagyságára

Forrás: saját szerkesztés, (Papp, Évkönyv 2010, 2011)

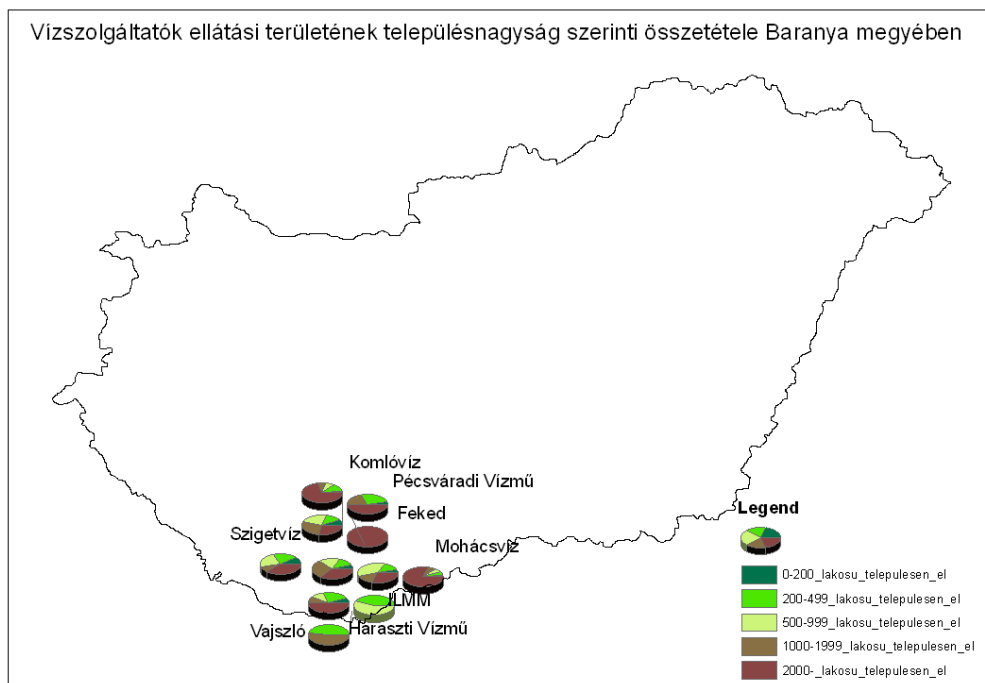
## VI. Vízfogyasztási adatok Baranya megyében

A továbbiakban megvizsgáltam a jellemzően aprófalvas Baranya megye településszerkezetét és vízfogyasztásának jellegzetességeit. A vizsgált vízfogyasztási és a települési adatok a 2010. évre vonatkoznak.

Baranya megye területén a vízellátást 15 vállalat biztosítja, melyek közül kettő Baranya megyén kívül is szolgáltat. Az egyik, nem csak Baranya megye területén működő cég a Dunántúli Regionális Vízmű, melynek ellátási területén sokféle település megtalálható, Baranyában is különböző nagyságú településekre szolgáltat. A másik, Baranyán kívülre is termelő vállalkozás a Bonycom Kft. összesen 3 települést lát el, megyénkben csak Hidas vízellátását biztosítja. A 15, Baranya megyei működési területtel rendelkező vízmű nagymértékben eltérő tulajdonságokkal jellemezhető: az ellátott települések száma 1 és 93 közötti, az ellátott lakólétszám 165-től 161139 főig terjed. Ellátási területén csak a Tettye Forrásház nem rendelkezik 500 főnél kisebb lélekszámú településsel, három szolgáltató esetében (Szigetvíz, Pécsvaradi Vízmű, Tenkesvíz) viszont ekkora településen él az ellátott lakosság több mint 30 %-a (lásd 6. ábra térképe).

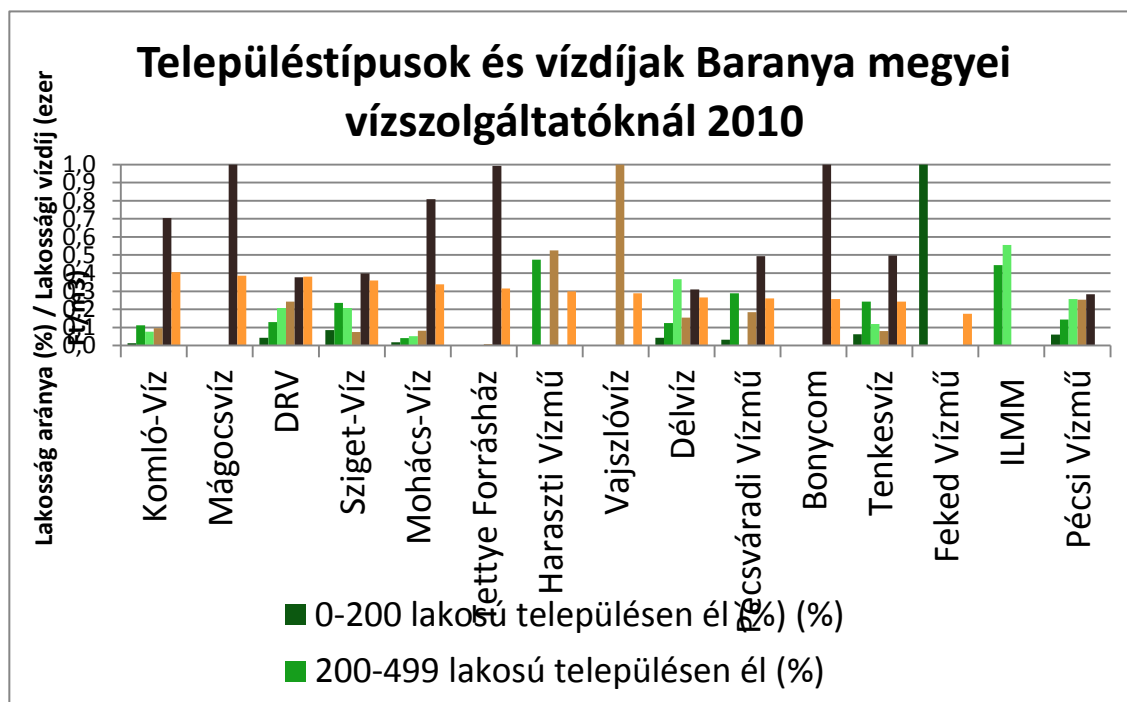
Az aprófalvas térségekben a legalapvetőbb infrastrukturális szolgáltatások biztosítása ugyanúgy törvényszabta kötelessége az államnak/önkormányzatoknak, mint a kedvezőbb helyzetű régiókban. A vízellátás viszonylag magas fogyasztástól független költséghányada

miatt a nagyobb településekével azonos a minőségű víz szolgáltatása a kistelepülésekben magasabb költségszinten oldható meg. A 7. ábra diagramja a vízművek településnagyság szerinti szolgáltatási terület összetételét és a lakossági vízdíjat mutatja. A településnagyság és a vízdíj közti várt összefüggést az ábra nem egyértelműsíti, nem igazolja és nem zárja ki, ennek az összefüggésnek a fennállása szolgáltatókon belül kisebb egységekre lebontott vizsgálatokkal mutatható ki.



6. ábra: Baranya megyei vízszolgáltatók ellátási területének település-szerkezeti összetétele

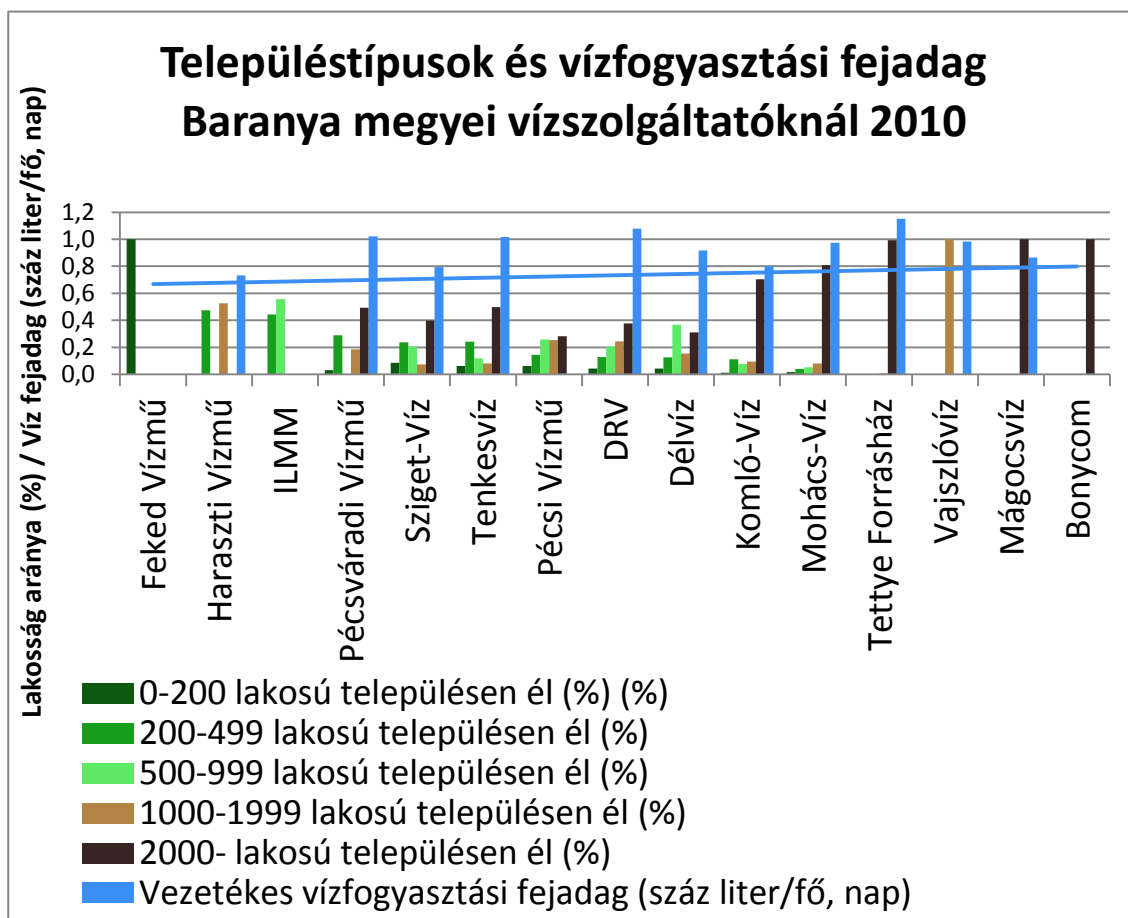
Forrás: saját szerkesztés, (Papp, Évkönyv 2010, 2011)



7. ábra: Településnagyság szerinti összetétel és vízdíjak Baranya megyei vízszolgáltatóknál

Forrás: saját szerkesztés, (Papp, Évkönyv 2010, 2011)

A különböző településtípusokon élők arányát és a vezetékes ivóvízfogyasztási fejadag értékét mutatja a 8. ábra. A vízművek esetében az 500 fő alatti településen élők száma jobbra haladva csökken. A törpe- és aprófalvakban élők számarányának csökkenésével az adott vízszolgáltató ellátási területén a vezetékes vízfogyasztási fejadag nő.



8. ábra: Településnagyság szerinti összetétel és vezetékes vízfogyasztás egy főre jutó értéke Baranya megyei vízszolgáltatóknál

Forrás: saját szerkesztés, (Papp, Évkönyv 2010, 2011)

A 8. ábrán figyelemre méltó továbbá a vezetékes vízfogyasztás fejenkénti abszolút értéke. Az összes szolgáltatónál az országos átlagérték alatt marad a fejadag, még a legmagasabb fogyasztású Tettye Forrásháznál is csak az országos érték 76 %-át teszi ki, a legalacsonyabb vízfogyasztási érték ugyanakkor az országos átlag 48,7 %-a.

A magas arányban aprófalvasként jellemzett Pécsváradi Vízmű és Tenkesvíz vízfogyasztás tekintetében a harmadik és negyedik helyen áll a már említett Tettye Forrásház és a DRV-t követve. Ennek oka a települések etnikai összetétele mellett a magasabb életszínvonal mutatókban kereshető.

## VII. Összegzés

Dolgozatomban a településszerkezet és vízfogyasztás összefüggéseit országos, megyei, majd szolgáltatói bontásban elemeztem. Előbbiekhez a kiindulási adatok nagyobb részre rendelkezésre állt, a megyén belüli szolgáltatók esetében viszont kérdőíves felméréssel lehetett csak az adatokat beszerezni. Ez a munka a kisebb vízművekre – ahol a fogyasztási értékek mellett az ott dolgozók száma is alacsonyabb – olyan többletinformáció, amit sok

esetben nem tudnak felvállalni, az adatok műszeres rögzítésének pedig a kevésbé korszerű infrastrukturális háttér miatt nincsenek meg a feltételei. A továbbiakban éppen ezeknek a kisebb felbontású adatoknak az elemzése nyújthat pontosabb képet a vízfogyasztás nagyságára és költségeire ható tényezőkről, ami a tervezési fázisában tartó víziközmű átszervezések előkészítő döntéseihez is hasznos.



**VIII. Irodalom**

- Jorgensen, B. – Graymore, M. –O. (2009). Household water use behavior: An integrated model. *Journal of Environmental Management* , 227-236.
- McGlade, J. (2012. 03 29). EEA (European Environment Agency). Letöltés dátuma: 2012. 05. 18., forrás: <http://www.eea.europa.eu/pressroom/newsreleases/europe-needs-to-use-water>
- Novák, Z. -P. (2007). Bük - Vas megye 11. városa. Szombathely: KSH Győri Igazgatósága.
- Papp, M. (2011). Évkönyv 2010. Budapest: Magyar Víziközmű Szövetség.
- Papp, M. (2007). Távlati vízigények elemzése. Budapest: Magyar Víziközmű Szövetség.
- Rakonczi, J. (2005). Globális vízproblémák.
- Szabó, I. (2004). Magyarország településszerkezetének rövid története. Széchenyi István Egyetem Győr.
- Szücs, J. L. (2006. július). Magyarország vízminőségi övezetei. old.: 62-64.
- KSH-1: [http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xtabla/gyoridegen/tablgid10\\_08a.html](http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xtabla/gyoridegen/tablgid10_08a.html) Utolsó letöltés: 2012.05.21.
- KSH-2:  
[http://portal.ksh.hu/portal/page?\\_pageid=37,133145&\\_dad=portal&\\_schema=PORTAL](http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,133145&_dad=portal&_schema=PORTAL)  
Utolsó letöltés: 2011.11.11.
- <http://www.eea.europa.eu/pressroom/newsreleases/europe-needs-to-use-water>  
Utolsó letöltés: 2012.05.18.

**Eördöghné Miklós Mária**, doktorjelölt

Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földtudományok Doktoriskola

Munkahely: Pécsi Tudományegyetem, Polláck Mihály Műszaki és Informatikai Kar, Épületgépészeti Tanszék

Cím: 7624 Pécs, Boszorkány u. 2.

Telefon/fax: +36-72-503-650/23869, +36-72-501-536

E-mail: [eordoghne@pmmk.pte.hu](mailto:eordoghne@pmmk.pte.hu)

